

Patrimoni immaterial a la Ribera del Xúquer

Vicent Giménez Chornet (ed.)

PATRIMONI IMMATERIAL
A LA RIBERA DEL XÚQUER

VICENT GIMÉNEZ CHORNET (ed.)

PATRIMONI IMMATERIAL
A LA RIBERA DEL XÚQUER

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons
Reconocimiento-NoComercial-SinObraDerivada 4.0 Internacional.

© Del text, els autors, 2023

© D'aquesta edició: Publicacions de la Universitat de València, 2023

Publicacions de la Universitat de València

<http://puv.uv.es>

publicacions@uv.es

Fotografies de la coberta: Cipriano Fornás Castelló i Enrique Collado Belda

Disseny de la coberta: Publicacions Universitat de València

Maquetació: Letras y Píxeles, S. L.

ISBN Paper: 978-84-9133-582-5

ISBN PDF: 978-84-9133-583-2

<http://dx.doi.org/10.7203/PUV-OA-583-2>

Edició digital

ÍNDIX

<i>Pròleg</i>	9
<i>De tarasques, tortugues i altres monstres. Elements per a l'anàlisi del bestiar festiu valencià</i>	13
Enric Olivares Torres	
<i>La fira i les danses de Guadassuar. Evolució inversa de dos festes referents a la Ribera</i>	51
Joan B. Boïls	
<i>Les festes de carrer a Corbera. Inventar i conservar la tradició</i>	63
Vicent Peris de Sales i Àngels Romeu Alfonso	
<i>La Muixeranga: origen i evolució de les músiques rituals</i>	87
Andrés Felici Castell	
<i>La Riberenca: la música popular i tradicional a la Ribera del Xúquer</i>	109
Sergio Casanova Jordán	
<i>La Tamborada i les Falles d'Alzira, patrimoni de la humanitat</i>	121
Agustí Ferrer Clari	
<i>Màgia, superstició i etnopoètica a la Ribera del riu «d'argent»</i>	137
Miquel Puig Cuadau	
<i>Fer arca a Benimodo, un joc perillós</i>	149
Rafael López Andrada	
<i>Història i llegenda: el barranc dels dos germans</i>	159
Vicent Sanxis Martínez	
<i>Les danses de carrer como ejemplo de participación ciudadana y su protección como bien de interés cultural inmaterial en la Ribera</i>	171
Francisca Ramón Fernández	

<i>Una aproximació a mig segle de festes patronals a Benifaïó a través dels programes impresos</i>	197
Francesc Beltran i López	
<i>Festes de Guadassuar: cicles festius, tipologia i perduració (segles XVIII-XXI)</i>	225
J. Enric Mut Ruiz	
<i>Correbous a la Ribera del Xúquer</i>	253
Ramón Estarlich Candel i Marina Estarlich Martorell	
<i>Les festes d'Alberic al segle XVII. Religiositat, festejos i participació ciutadana</i> ..	277
Vicent Giménez-Chornet	
<i>Advocacions, devocions i festes al marquesat de Llombai</i>	301
Vicent Climent Ferrando	
<i>La festa a Alginet: religiositat, socialització i caritat</i>	325
Rafael Bosch López	
<i>Festes a la Ribera Alta i Baixa a finals del segle XVIII</i>	341
Vicente Ferrer Pérez i M. ^a Isabel Marqués Villarnovo	
<i>Els aprofitaments dels paisatges naturals a la Ribera Baixa del Xúquer (segles XIII-XV)</i>	373
Salvador Vercher Lletí	
<i>El «problema» dugué la solució. De patrona popular a patrona canònica. La Mare de Déu del Lluch d'Alzira</i>	409
Aureliano J. Lairón Pla	
<i>Diumenge de Rams a Alberic</i>	455
Antoni Torres Sanchis	
<i>Més enllà de la festa: bases i reflexions en torn la necessitat d'una gestió integral del patrimoni cultural immaterial</i>	473
David Pous Benito	

PRÒLEG

El coneixement del nostre passat avança segons les necessitats de la nostra societat actual. Estudiem el passat per a entendre el present, per a saber d'on venim i per a prendre les decisions més correctes en els nostres reptes actuals. Necessitem estudiar contínuament el nostre passat perquè els dubtes que ens genera el present evolucionen, indubtablement, al llarg del temps. Un dels temes més recents de la societat actual és el reconeixement del patrimoni cultural immaterial com a un valor que cal salvaguardar, mantenir i protegir. El primer reconeixement per un organisme rellevant cap a aquest tipus de bé es va portar a terme l'any 2003 per la UNESCO amb la Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial. La legislació espanyola no ho reconeix fins a la Llei 10/2015, de 26 de maig, per a la salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial, tot i que la llei valenciana de Patrimoni Cultural de 1998 ja va incloure una secció denominada «Dels béns immaterials valencians inventariats», en fer referència als béns immaterials del patrimoni etnològic, en concret a tots aquells coneixements, tècniques, usos i activitats representatius de la cultura tradicional valenciana. Aquesta normativa jurídica va promoure que les societats actuals es fixaren en els elements que tenien en les seues tradicions relacionats amb la cultura immaterial, també reconeguda com a patrimoni viu, ja que es crea en un moment donat per les persones. Això va repercutir en un gran nombre de sol·licituds de reconeixement de patrimoni immaterial, tant mitjançant instàncies a la UNESCO per a patrimoni immaterial de la humanitat, com a l'Estat espanyol o els governs autonòmics com a Bé d'Interés Cultural.

El patrimoni immaterial, o patrimoni viu, necessita la participació de les persones, que són les que creen, des del patrimoni natural o des d'elements materials culturals, unes obres efímeres. El marc jurídic esmenta quines expressions podrien considerar-se patrimoni immaterial i reconeix les tradicions en les locucions orals, els usos socials, els rituals, els espectacles i els actes festius, els usos de la

naturalesa, les tècniques artesanals, inclosa la gastronomia, totes elles han d'estar acompanyades dels instruments o espais culturals que els són inherents per a ser salvaguardades per a la posteritat. Aquest patrimoni no és nou, sinó que ve d'una tradició històrica. Els historiadors són essencials per a investigar el costum, bé a partir de fons documentals o bé a partir de les restes arqueològiques que s'han conservat dels nostres avantpassats.

Les festes són una de les expressions més patents del patrimoni immaterial. S'ha donat un valor escàs a les activitats que organitza la comunitat local per a la realització d'una festa, quan és un dels aspectes de cohesió social més importants (gran part del veïnat, independentment de la ideologia política o l'estatus social, col·labora en un fet lúdic comú) i la festa també és una de les manifestacions populars més rellevants i identitàries de la comunitat. Els actes festius emmarcats en la cultura tradicional són hui una atracció turística que beneficia el sector econòmic de la comunitat, però també és una via per a mostrar la identitat de la seua societat. Dues festes valencianes han estat reconegudes per la UNESCO, la Festa o Misteri d'Elx, al Baix Vinalopó, i les festes de la Mare de Déu de la Salut a Algemesí, a la Ribera del Xúquer. Provenen d'una llarga tradició històrica, en la qual la participació ciutadana, els accessoris elaborats per aquesta, com ara vestits o ornaments, i la música que es manté generació rere generació, són essencials per a salvaguardar aquest patrimoni viu i singular. Les danses de Guadassuar, reconegudes recentment com a Bé d'Interés Cultural per la Generalitat Valenciana, és una altra festivitat rellevant tractada per diversos autors en la XIX Assemblea d'Història de la Ribera celebrada a Alberic, on la participació popular ciutadana és la que vehicula la confecció de la indumentària popular i interpreta una música pròpia que usen els balladors i balladores.

La nostra cultura tradicional emet unes imatges que venen d'una tradició històrica. Investigar els orígens de la nostra cultura popular implica aprofundir en el coneixement de la configuració, els elements identitaris, la religiositat, la música, les tradicions, els valors, l'entorn natural o, fins i tot, els hàbits lúdics o alimentaris que al llarg de la història s'han anat confeccionant. Un exemple el podem tindre en les Falles, també reconegudes patrimoni immaterial de la humanitat per la UNESCO, les quals no es podrien entendre sense conèixer el seu origen històric, quan l'antic gremi de fusters cremava les fustes inservibles en acabar l'hivern, acció datada al menys des del segle XVII. El fet de cremar fusta en una foguera i fer festa al voltant (en part per a celebrar el dia del patró del gremi, sant Josep) anirà gestant, per una comunitat arrelada en uns valors, una configuració festiva identitària de crítica popular al costum social i polític del moment, no exempt els darrers anys de la seua trajectòria d'unes manifestacions religioses (ofrena a la Mare de Déu) o gastronòmiques (els bunyols de carabassa) que singularitzen la festa popular d'unes altres que se celebren arreu del món.

El nostre paisatge natural, fruit de la intervenció humana que modifica la naturalesa segons els requeriments de la societat, ha evolucionat des que l'home té presència en la terra. En cada època històrica el context social, econòmic i polític, així com el nivell d'ús de la tecnologia, han gestat unes formes d'aprofitament de la naturalesa per a cobrir les necessitat de la comunitat. Analitzar des de la perspectiva històrica la relació entre la naturalesa i les persones ens ajuda a entendre la nostra identitat en l'àmbit de les tradicions agràries, del nostre sistema productiu, i també a conèixer els actes lúdics que es generen al seu voltant per a commemorar la finalització o el començament dels processos agrícoles.

La XIX Assemblea d'Història de la Ribera, celebrada el novembre de 2021 a Alberic, ha elegit com a tema monogràfic el patrimoni immaterial, centrat en les festes, les tradicions i la cultura popular. Els treballs dels estudiosos que hi han participat ens permeten avançar en el coneixement de les festes populars, de la seua simbologia, de la religiositat, dels aspectes lúdics, dels jocs tradicionals i de l'aprofitament de la naturalesa, des de la trajectòria històrica fins al context social i jurídic actual. Un comitè científic ha seleccionat les aportacions que reunien una qualitat científica suficient perquè vosté, el lector, pugua gaudir d'uns estudis sòlids. La XIX Assemblea d'Història de la Ribera ha sigut possible gràcies la implicació de l'Ajuntament d'Alberic, del comitè local, i del suport rebut pel patrocini de comerços i empreses de proximitat. La present edició és fruit de la col·laboració de l'Ajuntament d'Alberic i del servei de Publicacions de la Universitat de València, la qual desitgem siga profitosa per al coneixement del nostre patrimoni immaterial.

Vicent Giménez Chornet
Universitat Politècnica de València
València, febrer de 2022

DE TARASQUES, TORTUGUES I ALTRES MONSTRES. ELEMENTS PER A L'ANÀLISI DEL BESTIARI FESTIU VALENCIÀ

Enric Olivares Torres
Universitat de València

MONSTRES MEDIEVALS EN LA CULTURA FESTIVA VALENCIANA

Entre les figures i personatges al·legòrics que encara poblen algunes de les processons dedicades a la festa del Corpus Christi en el context hispànic, cap més fascinants que els dracs i altres bèsties infernals. Éssers gegantins i terribles, han sobreolat la literatura, les arts i les festes des de fa segles. Això sí, no sempre han estat representats de la mateixa forma ni tampoc els seus significats i funcions han estat les mateixes.

Així, durant l'Edat Mitjana els dracs esdevingueren la representació per excel·lència del dimoni. Els relats llegendaris a les novel·les de cavalleria, les hagiografies dels sants o els bestiars medievals ens els presentaven com a monstres serpentiniformes, de llargues ales, esmolades urpes i intencions tenebroses. En el món de la festa el seu ús simbòlic, com afirmara l'estudiós de la cultura festiva Josep Vicent Frechina,¹ tindria en origen una intenció alligadora, pràctica que revela profundes arrels en la tradició literària occidental. Monstre enfrontat a l'heroi, la seua popularitat en l'imaginari col·lectiu medieval suscitaria la seua representació física en processons cíviques o religioses on aportarien espectacularització i ideologia. El mateix Frechina, a qui seguim en els seus estudis precedents sobre aquest

¹ Josep Vicent Frechina: «El bestiari festiu valencià. Notícia històrica i usos actuals», *Revista valenciana de folclore* 3, 2002, p. 8.

tema,² ens recorda com els primers dracs remetien directament al llegendari fantàstic (segle XIV) i eren combatuts per cavallers. Un segle després, aquells cavallers anònims serien substituïts per sants cristians llegendaris la funció principal dels quals seria sotmetre la bèstia: sant Jordi, santa Marta i santa Margarida.

Així doncs, en l'Edat Mitjana aquests monstres festius s'integraven en un discurs didàctic complex i farcit de figures al·legòriques. Sols o acompanyats dels coneguts i esmentats sants vencedors del drac o sauròctons, en els entremesos de sant Jordi, santa Marta o santa Margarida, sense acció dramàtica, o integrats mitjançant una dansa, un combat entre moros i cristians o entre àngels i dimonis, o una representació parateatral, la seua interpretació simbòlica discorria entre allò ritual i allò merament espectacular, en els quals els monstres representaven un paper capital en un fil argumental dramàtic. Eren utilitzats com a figures del mal o l'enemic.

Aquestes figures zoomòrfiques i monstruoses realitzades en la major part dels casos de fusta i cartó pedra s'han configurat com un element habitual i comú, amb un marcat caràcter lúdic, però també didàctic primer i catequètic després, des del final de l'Edat Mitjana i fins a la desintegració de l'Antic Règim. Els seus àmbits d'escenificació foren principalment les grans celebracions àuliques, principalment visites reials, però sobretot la festa religiosa del Corpus, on els monstres festius adquiriren un caràcter moralitzador. Amb el pas del temps, aquestes bèsties esdevingueren populars per si mateix i el missatge religiós que havien de difondre passà a un segon terme. La seua funció era ara divertir, sorprendre i meravellar. Aquesta deriva secular de la festa grossa seria combatuda pels estaments eclesiàstics prohibint o limitant la presència d'aquesta elements ara profans.

No obstant això, en les últimes dècades i després d'un llarg parèntesi, estem assistint a un ressorgiment dels monstres festius, hui amb finalitat majorment lúdica, en un fenomen de recuperació i retrobament amb un passat comú en el qual aquestes imatges es relacionen amb un valor de consciència de la pròpia identitat col·lectiva davant les tensions associades als processos de globalització i mediatització cultural.³

Hui en dia encara desfilen com a comparsa en algunes processons i cavalcades festives, mesclades amb altres elements profans originaris d'antigues tradicions, i han adquirit en alguns casos una mica més que una funció com a atribut del sant que acompanyen o com a personatge secundari merament ornamental. Així mateix, altres també han passat a formar part de les colles de correfocs, anant de

² Josep Vicent Frechina: «El bestiar festiu del Corpus valencià», *Papers del Corpus* 3, València, Ajuntament de València, pp. 29-71.

³ Frechina: «El bestiar festiu del Corpus...», pp. 29-30.

poble en poble. Com en el Barroc, podríem afirmar, com ha plantejat Moxey (2015: 97-100) en alguna ocasió, que aquestes imatges estan dotades d'una vida pròpia, provocant emocions amb la seua sola presència, reaccions que van més enllà de la mera representació i que les han permès interactuar amb els espectadors en diferents èpoques i contextos de manera diferent a com havien sigut programades en un principi, reviscolant en una mena de supervivència amb noves funcions i significats.

Dracs i cuques a la València medieval

La primera notícia de participació d'un drac en un seguici festiu valencià la trobem en les instruccions que la ciutat de València donà als gremis per tal de solemnitzar l'entrada de l'infanta Mata d'Armagnac el 5 de juliol de 1373, cerimonial festiu esplendorós i en el que no s'escatimaren esforços ni recursos materials. De fet, aquest espectacle es configurà en modèlic per a posteriors esdeveniments, els quals foren usats per expressar i reforçar els vincles entre la ciutat i la corona al temps que es palesava el poder social ciutadà.⁴

Per al nostre interès, en ell s'exhortà el gremi de Pellissers que feren un gran drac: «É singularment sia aemprat l'offici dels pellicers a fer arreament e joch de .I. drach o d'altra bèstia, segons que han acostumat».⁵ Aquesta postil·la evidencia que la tradició de fer desfilars aquesta tipologia de monstres ja estava assentada a la ciutat. Així mateix, l'interès per embellir la festa amb aquestes imatges és motiu perquè s'especifique que aquest es construísca de la manera més bella i agradívola possible, i per això sembla que els pellissers el remataren amb la figura d'un rabosí.⁶ No fou l'únic. Les mateixes instruccions manaven que els Freners i els Argenters bastiren altres bèsties, tot i que dels segons no hi ha més notícia, i que aquestes foren diferents, «per ço que una no sia tal com altra». Aquesta voluntat

⁴ Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 11 i «El bestiari festiu del Corpus...», pp. 33-35 i Raül Sanchis Francés: *La festa i la dansa en les fonts historiogràfiques de la memòria. Corpus documental de la ciutat de València (segles XIII-XVII)*, Barcelona, Esbart Català de Dansaires, 2020, pp. 191-195.

⁵ Arxiu Històric Municipal de València (AHMV), *Manual de Consells*, sign. A-16, f. 159r-162r. Citat per Salvador Carreres Zacarés: *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino precedido de una introducción*, València, Imprenta Hijo de F. Vives Mora, 1925, pp. 28-31 i Sanchis Francés: *La festa i...*, pp. 191-192.

⁶ «Primerament, los pellicers amenaven un gran drach e sobre ell un rabosí». Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València (ARCPV), ms. 78, *Llibre de memòries de diversos sucesos... de la ciutat e regne de València*, pp. 68-73; Biblioteca de Montserrat (BM), ms. 1172, f. 44v-46r. Citat per Salvador Carreres Zacarés: *Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1930, pp. 105-108 i Sanchis Francés: *La festa i...*, p. 195.

per engrandir el cerimonial va fer que els Freners idearen un monstre molt major que movia la llengua i les galtes i llançava foc per la boca i el nas. L'acompanyaven vint homes disfressats de salvatges, armats amb armes i branques, i prop del riu, junt al pont dels Serrans fou representat davant la infanta un combat simulat entre cavallers que pretenien vèncer el drac i els salvatges que el defenien, amb gran diversió per als espectadors: «en vista sua, isqueren hòmens a cavall, armats, e feren semblant de ociure o nafrar e pendre lo drach. E los dits salvatges sortiren-los a l'encontre per defendre lo drach e sobre allò combateren una estona los dits cavallers e salvatges. Es donaren algunes cozcorrades passants joch no sens grans rialles dels mirants».⁷

Fig.1. El drac de sant Jordi del Corpus de València. Autor: Vicent Marín. Fotografia: Enric Olivares.

Pocs anys després, el febrer de 1382 es va repetir de manera semblant aquest cerimonial en l'entrada a València de Sibilla de Fortià, quarta muller de Pere el Cerimoniós, incloent els dracs simulats, ací ja citats com a feres i cuques, dels Pellissers i els Freners, que foren pagats per la ciutat: «foren dades e pagades als

⁷ AHMV, *Manual de Consells*, sign. A-16, f. 163v-165r. Citat per Carreres: *Ensayo de una bibliografía...*, pp. 33-35 i Sanchis Francés: *La festa i...*, p. 192.

officis dels freners e dels pellicers, en ajuda de fer lurs cuques».⁸ I de nou, el mateix any, es va requerir la seua participació en l'entrada de Violant de Bar, segona muller de l'infant Joan, duc de Girona.⁹ I deu anys després en l'entrada, ara ja com a monarques, de Joan I i la seua esposa: «axí com los pellicers lo drach acostumat o altra cosa mellor, e los cavallers armats que solen fer a combatre, prendre o menar lo drach; e axí mateix, los freners, la cuqua e los salvatges».¹⁰

Encara en aquest tipus de cerimonials festius és citat un d'aquests monstres: «una gran cuqua que devia passar per lo dit carrer en la festa», en ocasió de l'entrada i estada dels reis Martí l'Humà i Maria de Luna i la seua nora, Blanca de Navarra, reina de Sicília, el 1402. No obstant això, pocs anys després, per a l'entrada a la ciutat de Ferran d'Antequera i la seua esposa, el 26 de desembre del 1411, ja no serà mencionada ni la cuca ni el combat entre cavallers i salvatges, el que demostra potser, una pèrdua de protagonisme i un canvi en els usos simbòlics d'aquest tipus d'espectacles, ara relegats a un segon terme, en els cerimonials de les rebudes triomfals de la ciutat als seus monarques.¹¹

El nou espai on els monstres festius mostraran la seua simbologia ara reformulada i l'eficàcia escènica serà el de la festa major de la ciutat: la processó del Corpus Christi. En aquest context, els dracs de cartró pedra reapareixen acompanyant sant Jordi, santa Marta i santa Margarida. A València consta documentalment la presència d'aquests monstres en la processó del Corpus des del 1400, tot i que la mateixa documentació palesa que ja devien figurar molt més abans, ja que eixe any es requereix la seua reparació: «reparar e fer la cuqua de sent Jordi [...]. E'n adob de la cuqua de sancta Margalida».¹²

Un segle després, concretament l'any 1531, es documenta per primera vegada la participació en la processó de l'entremès de peu de santa Marta, segons recull Frechina, qui afirma que, tot i que no haver-hi referències explícites, pot suposar-se

⁸ AHMV, *Claveria Comuna, Manuals d'Albarans*, sign. J-18, f. 31r-31v. Citat per Carreres: *Ensayo de una bibliografía...*, pp. 50-51; Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 12 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 35 i Sanchis Francés: *La festa i...*, p. 196.

⁹ AHMV, *Claveria Comuna, Manual d'Albarans*, sign. J-18, f. 48r. Citat per Carreres: *Ensayo de una bibliografía...*, pp. 52-53 i Sanchis Francés: *La festa i...*, p. 197.

¹⁰ AHMV, *Manual de Consells*, sign. A-20, f. 42v-48v. Citat per Carreres: *Ensayo de una bibliografía...*, pp. 57-63; Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 12 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 35 i Sanchis Francés: *La festa i...*, pp. 199-200.

¹¹ Frechina: «El bestiari festiu valencià...», pp. 12-13 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 36.

¹² AHMV, *Claveria Comuna, Manuals d'Albarans*, sign. J-28, f. 8v-9r. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 14 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 37; Joan Aliaga et al. (eds.): *Documents de la pintura valenciana medieval i moderna. II. Llibre de l'entrada del rei Martí I*, València, Universitat de València, 2007, pp. 341-342 i Sanchis Francés: *La festa i...*, pp. 204-205.

que s'hi incorpora un tercer drac.¹³ D'altra banda, el 1547 ja no es mencionen els entremesos de santa Marta i de sant Jordi, la qual cosa podria fer entendre una presència irregular i efímera d'aquests artefactes. Tanmateix, el 1587 serà mencionat un entremès per a la festa del Corpus amb el drac de santa Marta i santa Margarida, conjuntament, el que es pot interpretar com una possible corrupció o combinació d'ambdues llegendes:¹⁴

Item, Lo drach ab sancta Marta y sancta Margarita, en lo qual se han de donar tretze portions als personatjes següents:

Lo drach I / Dos ventadors del drach II / Dos ajudants del drach II / Lo que porta la banqueta I Lo que porta la tovallola I / Al que porta la cadena I / La reyna I / Santa Marta I / Lo rey I / Santa Margarida I / La filla del rey I.¹⁵

Per altra banda, fora de la ciutat de València, la primera notícia de la presència per al Corpus d'un drac festiu és de la vila d'Alzira en el 1482, en un llibre de comptes del clavari Nicolau Carbonell.¹⁶ Aquest drac representava el monstre que fou derrotat per sant Jordi. Era una figura relativament simple, realitzada en cartró pedra i no molt pesada, i conduïda per un home vestit amb saragüells.

Una mica més tardà és, però, un document sense datar del segle XVI referent a la celebració del Corpus de la ciutat d'Elx i on va comparèixer «lo entramés de sant Jordi ab la donzella; y lo rey y la reyna, y lo drach, entramés ab roc».¹⁷ Així com també, el 1552 a la ciutat d'Alcoi, hi ha documentada en la processó de sant Jordi la participació d'una dansa de Momos acompanyats d'un drac: «posa en data 55 sous, 7 diners, ço és, un real castellà, a Ginés Verdú per portar lo cap del Drach, 4 reals als momos...».¹⁸

¹³ Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 14 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 44.

¹⁴ Citat per Manuel Carboneres: *Relación y explicación histórica de la solemne Procesión del Corpus que anualmente celebra la ciudad de Valencia*, València, Imprenta de J. Doménech, 1873, p. 50.

¹⁵ AHMV, *Manual de Consells*, sign. A-111, f. 427r-432v.

¹⁶ Arxiu Municipal Alzira (AMAlz), *Llibre de la Claveria*, sig. 2402/2, f. 27v. Citat per Antonio Martínez Pérez i Francisco Javier Martínez Rius: *La fiesta del Corpus en Alzira (Valencia) (siglos XIV al XVII)*, Madrid, Ed. Punto Didot, 2015, pp. 16 i 25.

¹⁷ Citat per Pedro Ibarra i Ruiz: «Elig: Noticia de algunas instituciones y costumbres de la Edad Media», *Elche. Materiales para su historia. Ensayo demostrativo de su antigüedad e importancia histórica*, Elx, Aj. Elx, 1926, pp. 17-18 i José Hinojosa Montalvo: «La fiesta del Corpus en Elche a fines del medievo», *Festa d'Elx* 45, Elx, Aj. Elx, 1993, p. 103. Recollit per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 18 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 42.

¹⁸ Immaculada Garcia i Silvestre: «La cuca-fera», *Dos o tres fulls del Grup de Danses Sant Jordi d'Alcoi* 4, desembre 1995, p. 44. Citada per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 18.

L'ESPLENDOR DEL BARROC. RESIGNIFICACIÓ DE LA IMATGE DEL MONSTRE I ICONOCLÀSTIA POSTBARROCA

En el Barroc allò monstuós es converteix en meravella, una curiositat transgressora que modifica l'estat natural de les coses. El nou context cultural afavoria un enfocament i una relació diferent entre imatge i espectador. Les imatges del bestiar no serien tant l'expressió d'un codi immutable sinó un artifici que promovia una variació en els seus significants. Les antigues actituds mentals són ara reinterpretades dins l'espectacle barroc amb altres paradigmes, molt més superficials i en ares de la novetat i la broma. L'imaginari col·lectiu transforma la seua mirada sobre la mateixa imatge, la qual sense canviar en allò fonamental sí que modifica l'aparença, es renova i es restaura de manera habitual, però sobretot el que canvia és la identificació amb una altra interpretació de la tradició, que va més enllà de la mera acció didàctica i catequètica anterior i se la tracta amb nous ulls i noves funcions lúdiques i espectaculars. La imatge s'emancipa del missatge simbòlic i religiós original, esdevenint popular per si mateix.

Fig. 2. La tarasca de santa Marta del Corpus de València.
Autor: Vicent Marín. Fotografia: Enric Olivares.

València com a model

Un dels monstres festius que més ha perviscut en l'imaginari popular valencià ha estat el de la tarasca, que en la major part de les festes àuliques i religioses barroques dels segles XVII i XVIII passejava per València el gremi d'Obrers de Vila. En realitat, aquesta bèstia de cartró pedra era un carro lleuger, conduït per unes poques persones i amb unes no menyspreables dimensions –catorze pams de cos i altres set de coll¹⁹ que li permetien buidar el camí als membres del gremi al qual pertanyia.²⁰ Presentava certes parts articulades, com ara el seu cap, que podia moure avant i arriere i cap ambdós costats, i que permetia una simpàtica interacció amb els assistents, i no sempre presentava la mateixa forma, ja que la fragilitat dels seus materials obligava a freqüents reparacions per una banda, mentre que la voluntat per la novetat i la sorpresa, tan cara a la mentalitat barroca, feia que aquesta fora reconstruïda en no poques ocasions, com es recorda en 1638: «Sacaron los Albañiles la su acostumbrada invención de la tarasca; bien que en esta ocasión fue mayor sin comparación que la que solían sacar en otras».²¹ O també adverteix Joaquim Aierdi en el seu diari, parlant d'una tortuga molt renovada i nova, que movia molta gatzara entre la gent forastera durant la celebració d'unes festes a la Puríssima el 14 de maig de 1662.²² O fins i tot un segle després, donant lloc a una situació simpàtica en adonar-se'n que la grandària de la nova tortuga excedia la porta per on havia d'eixir.²³

¹⁹ Nicolás Crehuades: *Solenes y Grandiosas fiestas que la noble y leal Ciudad de Valencia ha hecho por el nuevo Decreto que la Santidad de Gregorio XV ha concedido en favor de la Inmaculada Concepción de María...*, València, Pedro Patricio Mey, 1623, p. 58.

²⁰ «Preñada de hombres que afuer de caballo de Troya, se introducía entre murallas de gente, abriendo camino, moviendo risa y derribando sombreros, para alegre cortesía, y festiva veneración del devoto séquito». Vegeu Francisco de la Torre Serbil: *Reales fiestas a la Soberana Imagen de la Virgen de los Desamparados, de la Ciudad de Valencia, en su traslación a la nueva Capilla*, València, Gerónimo Vilagrassa, 1667, p. 65.

²¹ Marco Antonio Ortí i Ballester: *Siglo quarto de la conquista de Valencia*, València, Juan Bautista Marçal, 1640, f. 140r.

²² Joaquim Aierdi: *Notícies de València i son regne*, 1679, edició a cura de V. J. Escartí, 1999, pp. 201-252, núm. 277. També Frechina: «El bestiari festiu valencià...», pp. 15-16 i «El bestiari festiu del Corpus...», pp. 41-42, així com l'estudi minuciós d'aquesta festa per part de Pilar Pedraza: *Barroco efímero en Valencia*, València, Aj. de València, 1978.

²³ «Esta vez la hicieron nueva, y no es para pasado en silencio el lance gracioso, que passò en su fabrica. Trabajaronla dentro de una pieza muy capaz, por lo que dexando obrar à su garvo, la idearon de una mole extraordinaria; peo quando se llegó el caso de haverla de sacar, advirtieron que no tenia salida, y huvieron de derribar un lienzo de pared, para que saliesse la hermosissima maquina». Vegeu Tomás Serrano: *Fiestas seculares, con que la coronada Ciudad de Valencia celebró el feliz cumplimiento del tercer siglo de la canonización de su esclarecido hijo, y angel protector S. Vicente Ferrer, apóstol de Europa*, València, Viuda de Joseph de Orga, 1762, p. 295.

Fig. 3. La tortuga o cucafera de santa Margarida del Corpus de València.
Autor: Vicent Marín. Fotografia: Enric Olivares.

El simpàtic forcejament amb el públic podia ocasionar en algunes poques ocasions algun xicotet contratemps en algun espectador, però sobretot molta gaudança en la majoria. Així per exemple, en les solemnes festes a la Immaculada Concepció celebrades l'any 1622, primera data documentada on apareix la tortuga o tarasca dels Obrers de Vila,²⁴ o en el segon centenari de la canonització de sant Vicent en 1655, lluny de l'original significat del monstre que simbolitzava el mal que calia aniquilar, els relacionistes ressenyaven l'alegria que aquest provocava: «causando mucho regozijo, i risa, a ocasión de perseguir a los muchachos, i de las burlas que ella les hazia, sacando el pescuezo, i abriendo i cerrando la boca».²⁵ O els diferents usos per a la qual era utilitzada: tan prompte recorria la carrera de la processó com era emprada per a córrer bous, tal com ocorregué en la plaça del

²⁴ Crehuades: *Solenes y Grandiosas fiestas...*, p. 58. No obstant això, uns anys abans, Porcar anotava al seu diari com el dijous 13 de juliol de 1617 corregueren bous en la plaça de Predicadors, «i que un carnisser de València, que es deia Badia i mestre Ripoll, feu una invenció com a tartuga plena de mànegues de coets i piules que molts se n'anaren a ses cases socarrats». Vegeu Pere Joan Porcar: *Coses evengudes en la ciutat i regne de Valencia (Dietari 1589-1629)*, ed. a cura de F. Garcia Garcia, València, Inst. Alfons el Magnànim, 1983, p. 150. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», pp. 20-21 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 46.

²⁵ Marco Antonio Ortí i Ballester: *Segundo Centenario de los años de la Canonización del Valenciano Apóstol san Vicente Ferrer, concluydo el dia de San Pedro, i San Pablo, 29 de junio del año 1655*, València, Gerónimo Vilagrassa, 1656, pp. 204-205. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 21 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 46.

convent dels dominics durant les festes de la Immaculada del 1622: «Salió a dalles la lançada el galápago, o tarasca de los albañiles. No causo poca risa».²⁶

Més enginyosos van ser els membres del gremi d'Obrers per a la celebració de les festes per la canonització de sant Pasqual Bailón el 1692, perquè sobre la closca de la tortuga van fabricar amb tota perfecció i detall una muntanya poblada de carners, conills i altres feristes imitades amb molt de gust, i en el cim d'aquesta muntanya una graciosa urna amb la imatge del Santíssim Sagrament, davant la presència del qual van situar la figura del sant canonitzat de genolls representant el miracle de la font prodigiosa d'Ibi.²⁷

Curiosa també la invenció amb què concorregué a la celebració del cinquè centenari de la conquesta de València el 1738, amb dos dofins sobre l'espatlla, damunt dels quals hi havia un seient adornat on figurava un xiquet molt ben vestit davall una gran petxina i des d'on llançava decimetes al públic. El conjunt es coronava amb la construcció de dues torres i un mur derruït des d'on es precipitaven alguns moros, com recreant la caiguda de la medina musulmana.

Semblant en aquesta configuració es presentà a les festes per les proclamacions de Ferran VI en 1746²⁸ i de Carles IV en 1789,²⁹ o en les del tercer centenari de sant Vicent Ferrer en 1755,³⁰ on tornava a representar-se un xiquet sobre la closca de la simulada tortuga, ara assegut en un tron sostingut per dos lleons i des del qual llançava copletes al públic. Com en el Corpus granadí o toledà, el públic valencià es divertia veient com aquest monstre de cartó pedra «andava como una Aguila»³¹ darrere dels barrets i munteres del públic arrabassant-los amb el seu coll prènsil i flexible mentre esglaiava els xiquets amenaçant-los d'engolir-los.

Aquesta tortuga, que simulava ser vertadera i encongia i allargava el coll i el cap fent créixer el rumor de l'alegre públic, ens permeten entendre les imatges fes-

²⁶ Crehuades: *Solenes y Grandiosas fiestas...*, p. 138.

²⁷ Fray Joseph de Jesús: *Cielos de Fiesta, musas de Pascua, en Fiestas reales que a S. Pascual coronan... en las Fiestas de la Canonización de San Pascual Baylon*, València, Francisco Mestre, 1692, pp. 146-147.

²⁸ *Noticia de la solemnidad y Festejos con que se ha celebrado en Valencia el acto de la Real Proclamacion, y exaltación al Real Trono del Rey nuestro Señor Don Fernando Sexto (que Dios guarde)*, 20 de agosto de 1746, s. n., 1746, p. 22.

²⁹ *Relacion de las fiestas celebradas en Valencia en los días 19, 20 y 21 de Febrero de este año 1789. Con motivo de la proclamación del rey nuestro Señor don Carlos que Dios guarde*, València, Josef Estevan Cervera, 1789, p. 78.

³⁰ Serrano: *Fiestas seculares...*, p. 295. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 22 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 47.

³¹ Raymundo Alapont: *Proclamación del Rey Nuestro Señor Don Carlos III (que Dios guarde) en su fidelísima Ciudad de Valencia, presentada al publico en esta memoria por Don Mauro Antonio Oller y Bono*, València, Viuda de Joseph de Orga, 1759, p. 52.

tives no tant com mers elements o testimoniats passius d'una veritat revelada, símbols del mal en el seu ús original, sinó com una mica més, ja que ens ajuden a comprendre allò que Francis Haskell deia al voltant de l'impacte de la imatge en la imaginació històrica, afegint noves funcions o usos a la seua inicial funció representativa.

Però en aquestes festes valencianes de l'Edat Moderna no sols desfilava la tarasca dels Obrers de Vila, la pista de la qual s'esvaeix després de les festes per la visita de Carles IV a València el 1802. Altres monstres fabricats per diferents gremis recorrien la carrera de les processons, tal com ocorregué en 1662, on els gremis de Pellers, Pescadors, Carnissers mestres, Ferrers, Sabaters, Corredors de coll o Peraires disposaven de dracs figurats en els respectius carros triomfals. O també en les festes de 1767 en commemoració pel primer centenar del bastiment de la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats: «Seguian los Sombrereros, cuyo Carro consistia en un Dragon»,³² o també el que presentà en la mateixa festa el gremi de Velers: «seguia un Dragon, de 30 palmos de longitud, en ademan de abrazar una peña: hechava fuego por la boca, dando grandes bramidos».³³

Recull històric de monstres festius al territori valencià en l'Edat Moderna

A més de la ciutat de València, una de les manifestacions més antigues arreu del país on podem trobar la desfilada d'una cucafera en la festa del Corpus ens la proporciona una notícia documental conservada a l'arxiu documental d'Ontinyent. Es tracta de la nota del 1609 en la que es parla d'una bèstia amb forma de tortuga, la qual feia anys que devia desfil·lar-hi, ja que es reclama la necessitat de restaurar-la juntament amb altres elements festius: «72 sous i 10 diners al fuster Simeó Prats [...] per adobar la tartuga, gigants e portar aquells, pintar los senyals y adreços per al misteri de Adam».³⁴

El drac de Morella està documentat en les festes del Corpus des del 1664.³⁵ Segons Seraffín Gamundi, aquesta cucafera:

³² Agustín Sales: *Relacion del primer Centenar de la colocacion de la sagrada imagen de Maria Santissima de los Desamparados, en su magnifica Capilla de la Plaza de la Seo, en donde la venera la Nacion Valenciana desde el año 1667. Fiestas de Valencia en este año 1767*, València, Salvador Fauli, 1767, p. 69.

³³ *Ibíd.*, p. 71.

³⁴ Segons l'arxiver municipal d'Ontinyent, Vicent Terol, aquesta Tartuga podria haver estat realitzada tres dècades abans, cap a l'any 1580, i per obra del famós escultor valencià Lluís Munyós.

³⁵ Segons recollí en un llibre de comptes de la Confraria de la Minerva del 1675 l'estudiós Julià Pastor i cita Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 118 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 42.

Era una especie de tortuga sobre unos 1,30 m de altura, con una ropa que la circundaba para ocultar a los cuatro jóvenes que iban turnándose para llevarla, que salía por el pueblo el día de la ‘degolla’ y el mismo día del Corpus.

Tenía una cabeza alargada y muy gruesa que abría una boca enorme, armada de clavos de herradura; con un cordel atado a los dientes de la mandíbula inferior, los que la conducían la estiraban y le hacían abrir y cerrar la boca con un ‘catacroc’ terrible y amenazador. El cuello era de tela y se estiraba y acurrucaba a voluntad de los que la llevaban; croc, croc, catacroc, y toda la gente se apartaba y reía al ver pasar aquel ‘animalot’. Una de las manías que tenía era coger los sombreros y las gorras de los niños, y los capazos o cestas que llevaban las mujeres. Y con el croc, croc, catacroc, era la diversión del público.³⁶

Fig. 4. La cucafera de Morella. Arxiu: Ramon Saumell.

Per la seua banda i segons Frechina, una de les primeres notícies d'ús d'un bestiari festiu a Alacant correspon a la processó de la Puríssima Concepció del 1662. Com en els altres casos, les celebracions es configuraren amb tota una sèrie d'elements tant cívics com religiosos per a l'entreteniment dels ciutadans. La processó, semblant a aquella que es feia per al Corpus, comptà amb un bon nombre de figures didàctic-festives, entre les quals van desfilar dos monstres, una cucafera en forma de serp monstruosa i un drac alat de grans dimensions que movia el

³⁶ Serafin Gamundi Carceller: *Festividad del Corpus Christi*, Morella, Mayoral del Corpus, 1990, p. 11. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 22-23 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 50.

cap: «la Cucafera ó Tarasca que consistía en una figura de sierpe monstruosa que se acostumbraba a sacar en las fiestas públicas y el Drach que era otra figura representando un dragón muy corpulento con pies y alas y moviendo la cabeza».³⁷

De fet, aquestes figures ja estaven presents des de molt abans a la festa del Corpus d'Alacant. El drac era una figura de cartró-pedra i tela conduïda per un o dos homes i apareix citada des del 1661, mentre que la cucafera està documentada almenys des del 1659.³⁸

Ambdues figures foren esmentades en la relació de les festes que celebrà la ciutat entre els dies 26 i 27 de novembre del 1701 per l'arribada de la reina Maria Lluïsa de Savoia a la península i posteriors desposoris amb Felip V a Figueres, el 2 de novembre del mateix any. La relació de les festes, escrita per Joseph Franqui, en donava compte: «ivan delante los tymbales, gigantes, enanos, tarasca, dragon, y dos danças nuevas».³⁹

Aquelles dues danses són citades, a partir del 1669, com a dansa de Momos i estaven relacionades amb les figures del drac i la cucafera, segons testimoniava la sol·licitud del sastre Pedro Quesada: «diez y nueve libras, diez sueldos y nueve dineros por el valor y hechuras de los vestidos de los que han baylado la danza de la Cuca y el Drach».⁴⁰

Així es desprèn d'altres documents d'arxiu en què són citades juntament amb altres danses:

A la Danza del paloteado, con el Dulzaynero, Medias, Zapatos y Vestuario, cuarenta y cuatro libras. / A la [danza] de la Tarasca y Dragon, y el Dulzaynero veinte libras. / A la de los Enanos, otras veinte, incluso el Cuydador, y el coste de los Zapatos y vestuario. A los representantes del Misterio, treinta y tres libras.⁴¹

³⁷ Rafael Viravens y Pastor: *Crónica de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Alicante*, Alacant, Imprenta de Carratalá y Gadea, 1876, p. 308. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 18-19 i «El bestiari festiu del Corpus...», pp. 42-43.

³⁸ A la seua tesi doctoral sobre la història dels balls de Nanos i Gegants a Alacant, Felipe M. Sanchís Berná documenta la presència de la cucafera i el drac des de 1659 i 1661, respectivament, i fins als anys 1760 i 1778. Vegeu Felipe Manuel Sanchís Berná: *Història dels nanos i gegants d'Alacant*, tesi doctoral dirigida per J. Miguel Santacreu, Universitat d'Alacant, 2015, pp. 22-24.

³⁹ Joseph Franqui y Paulín: *Festivas demonstraciones que al arribo feliz de la Reyna nuestra señora doña María Luisa Gabriela de Saboya, celebros la nobilissima ciudad de Alicante*, Oriola, Jaime Mesnier, 1701.

⁴⁰ Lluís Xavier Flores: «La processó del Corpus a Alacant: danses, bestiari i teatre», *Caramella* 4, gener-juny de 2001, pp. 68-78.

⁴¹ *La Correspondencia de Alicante*, 26 d'octubre de 1904. Feia referència a les despeses de la festa del Corpus i la huitava del 1740. En el comptes realitzats set anys després les despeses per la dansa de la Tarasca i el Drac encara eren les mateixes. Vegeu *Instrucción y principales reglas, que ha de guardar la Ciudad de Alicante, para las Ordenanzas que, en conformidad de lo resuelto por su Mag. se han*

Totes elles, junt amb els Gegants i els Nanos, eren custodiades per encàrrec de l'Ajuntament alacantí.⁴² Des d'almenys 1692 i fins al 1705 l'encarregat de custodiar aquestes figures fou el pintor Pere Joan Valero,⁴³ qui fou substituït el 1706 per Joseph Navarro fins al 1714,⁴⁴ moment en què la responsabilitat passà a Baptista Ortega fins al 1742.

Fins a ben entrat el segle XVIII la seua compareixença –llevat d'alguna absència puntual– fou ben habitual en les processons del Corpus, com ha documentat l'investigador Lluís Xavier Flores. El 1716 el custodi de les figures festives demanava un augment salarial «para poder tomar casa más competente que la que habita, en ocasión de tener a su cargo además de los enanos que se le entregaron el año pasado, la Cuca, y el Drach que se ha añadido en este, para que esten bien conservados y no se maltraten».⁴⁵ La notícia és ben interessant ja que demostra que l'any anterior tant la cucafera com el drac havien hagut de ser confeccionats de nou, així com també ho serien els anys 1749 i 1751. També són citats de manera recurrent els diferents pagaments realitzats a diversos pintors per tal de reparar i recomposar-los a causa de l'evident fragilitat dels seus materials.

D'aquella cucafera o tarasca alacantina que encara desfilava pels carrers d'Alacant el 1760 es conserva una descripció de l'escriptor Viñes:

Construida de madera, aparentaba un extraño y feroz animal. Iba sobre ruedas y de su magnitud da idea el que se acomodaran varios hombres que la gobernaban, movían la enorme y amenazante cabeza, de la que quizás salieran llamadas por

---

de formar, para su mejor Gobierno y el de la Administración de sus Propios, y Rentas, según la Nueva Dotación, que su Mag. se ha servido concederla, citat per Nicasio Camilo Jover: *Reseña Histórica de la ciudad de Alicante*, Alacant, Imp. y Lit. de la Viuda de Juan J. Carratalá, Alacant, 1863, ed. fac. València, París-Valencia, 1982, p. 26.

⁴² «Al que tiene en guarda, y conreio los Gigantes, Enanos, Drach, Tarasca, vestidos, y adreços dellos, y de la danza de los Momos, quarenta libras». *Estatutos para el gobierno de la Ciudad de Alicante concedidos por la S.C.R.M. del rey n.s. Don Carlos II, 18 de diciembre de 1669*. Citat per Sanchís Berná: *Història dels nanos...*, pp. 16-18.

⁴³ «Pague a Pere Joan Valero pintor a càrrec de qui està en tenir en conreio Jiagants, enanos, Drac, Tarasca, los vestits y adroses de aquells, quaranta lliures per un añ de son salari finito lo dia del Corpus propassat». Arxiu Municipal d'Alacant (AMALA), Arm. 2, llibre 50, *Cartas de pago (1705-1707)*, fol. 256r. Citat per Sanchís Berná: *Història dels nanos...*, p. 173. També AMALA, Arm. 2, llibre 48, *Llibre de mandatos y apoques (1703)*, fols. 21r, 63r i 150v. Citat per Sanchís Berná: *Història dels nanos...*, p. 171.

⁴⁴ «Provehiren sien pagades a Josep Navarro, arrendador del Drach, dansa de Momos y Cucafera, setse lliures per haver ballat y fet ballar dit drach, cucafera y dansa en dits dies [Corpus]». AMALA, Arm. 5, llibre 32, *Efectos que sirvieron los empleados de Justicia, Jurados y racional, síndicos y abogados (1694 a 1706)*, fol. 445v. Citat per Sanchís Berná: *Història dels nanos...*, p. 173.

⁴⁵ Flores: «La processó del Corpus...», pp. 68-78.

ojos y bocas y correr por las calles el día antes de la procesión y por el mismo itinerario que esta había de seguir.⁴⁶

El drac, per la seua banda, «llevaba un gran abanico de oropel y los acompañantes eran portadores de palmas adornadas, asimismo con oropel».⁴⁷

Setze anys abans, i per petició del capítol del bisbat d'Oriola a l'Ajuntament d'Alacant, tant la cucafera com el drac i altres elements festius havien participat en les festes del Corpus de la ciutat d'Oriola. La raó estava en què aquests havien desaparegut de les celebracions oriolanes temps enrere i la seua presència era un distintiu d'alegria i al·licient per a la participació dels estaments civils: «la tarasca, el dragón y las danzas, son un distintivo de esta celebridad para la alegría exterior, y que por eso es falta notable, y que espera que la Ciudad en esta atención se anime a que concurran para que sea completa esta solemne acción».⁴⁸

De fet, la tradició de la tarasca a Oriola devia ser antiga i figuraria ja en el segle XVII. Almenys això es desprèn de la lectura d'una notícia apareguda a un diari local el 1906 on es recordaven unes festes celebrades el 17 de juliol del 1706 en memòria d'una victòria cristiana sobre els musulmans:

Se hicieron trajes nuevos á la Tarasca y á los Gigantes que hacían las delicias de los chicuelos bailando á la cabeza de la procesión, y las danzas de castañeta que ordinariamente se componían de ocho parejas, lo fueron aquel año de diez y seis, ocho delante del Oriol, para alegrar á los ilustres señores, y las otras ocho delante de las Santas, para idem á los señores del cabildo.⁴⁹

També en la processó del Corpus de Gandia desfilava un drac amb sant Jordi i una cucafera amb santa Margarida, a imitació del elements didàctic-festius procedents de la processó del Corpus de València.⁵⁰

A Alcoi torna a documentar-se una cucafera en les festes de Sant Jordi de 1741, segons aportava el cronista José Vilaplana:

⁴⁶ Víctor Viñes: *Al pie del Benacantil*, Alacant, Suc. de Such, Serra y Compañía, 1953, p. 182. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 22 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 49.

⁴⁷ Viñes: *Al pie del...*, p. 182. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 19 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 44.

⁴⁸ Jaume Lloret Esquedo: «Els titelles i altres espectacles festius de teatre animat», dins A. Ariño Villarroya (dir.): *El teatre en la festa valenciana*, València, Consell Valencià de Cultura, 1999, p. 365. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 19 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 43.

⁴⁹ R. Gea: «El 17 de julio de 1706», *El Diario*, Orihuela, 16 de julio de 1906.

⁵⁰ Arxiu Municipal de Gandia (AMGA), AB/488, *Claveria del Racional*, f. 22 i 23. Vegeu Josep Enric Gongga: *Les festes en la Safor*, Oliva, Colomar, 1990, p. 143 i Vicent Pellicer i Rocher: *Història de la Setmana Santa de Gandia i d'altres manifestacions de religiositat popular*, Gandia, Junta Major de Germandats de la Setmana Santa de Gandia, 1990, p. 24. També Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 18 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 42.

Una de las más celebradas ocurrencias fue la llamada Cucafea. Durante las fiestas era llevada esta tienda ambulante por la población, precediendo siempre a todas las procesiones y actos oficiales de fiesta. Por ventanillas que se abrían a los lados, dejábanse ver unas cabezas como de cigüeña, que abriendo y cerrando con ligereza las bocas cogían sombreros y cuantos objetos alcanzaban. Sobre la cubierta de este armatoste, tocaba constantemente la dulzaina y el tamboril; y de la parte superior del tablado, por medio de ocultos resortes, salía y se elevaba hasta los primeros pisos un monstruo con cabeza de dragón que, abriendo la boca, arrojaba versos, algunas flores y algunas veces bocanadas de harina, lo cual proporcionaba diversión a la gente.⁵¹

Fig. 5. El drac o cucafera d'Alcoi. Autor: Alejandro Soler. Arxiu: Ramon Saumell.

Aquest monstre de fusta, a més, formava part de la representació teatralitzada del combat amb el valerós cavaller de la Capadòcia en la mateixa plaça de Sant Jordi, on el sant heroi vencia la bèstia i alliberava la princesa del seu terrible destí, entre les aclamacions entusiastes del públic, el dispar d'armes i els acords marcial de la música.

⁵¹ José Vilaplana Gisbert: *Historia religiosa de Alcoy desde su fundación hasta nuestros días*, 1892, ed. fac. de la segona edició de 1903, Alacant, Diputació Provincial, 1977, p. 370. Citat per Garcia: «La cuca-fera...», p. 44; Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 24 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 52.

Així mateix, a Castelló de la Plana, durant les festes en celebració de la proclamació del monarca Carles IV el 1789, el gremi dels Obrers de Vila van traure un carro de triomf en forma de tortuga, com també es feia a les celebracions àuliques i religioses de la ciutat de València: «Seguía en vez de Carro una bien imitada Tortuga de catorce palmos de elevación, conducida en trofeo por hombres escondidos baxo su concha, y llevando sobre ésta un Niño vestido delicadamente, que repartía varias Poesias al Pueblo».⁵²

També, durant el segle XVIII, en la processó el Corpus de Xàtiva figurava un drac o una serp que representava Satanàs portant un estendard del Santíssim Sagrament, «una antítesi alligadora del domini del bé sobre el mal».⁵³

Fig. 6. La nova Tortuga dels Festers del Corpus de Xàtiva, reapareguda el 2019. Autor: Xavier Herrero.

⁵² Carmelo Espiau: *Relación de las funciones celebradas en la villa de Castellón de la Plana, con motivo de la proclamación de nuestro agosto soberano el señor D. Carlos IV que Dios guarde, escrita por orden del Marqués de Valera*, València, Imp. de Josep Estevan y Cervera, 1789, pp. 23-24. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 22 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 49.

⁵³ Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 18 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 42.

Probablement desapareguda aquesta, en el segon terç del segle XIX tornaria a aparèixer una de nova a les festivitats xativines, probablement semblant a la tortuga de València, Castelló o Alcoi. Segons les notícies conservades, aquesta figura hauria sigut construïda cap a 1821 i inaugurada l'11 d'agost d'aquell mateix any durant la desfilada commemorativa del desè aniversari de la declaració de la capitalitat de la província de Xàtiva, costant «200 reales de vellón». Al llarg del segle XIX, aquest monstre de fusta propietat del Gremi de Fusters va participar en les celebracions del Corpus Christi i de la processó a la Mare de Déu de la Seu el 5 d'agost, com pot llegir-se en la relació publicada per l'impressor local Blai Bellver en 1840: *Convocatoria que fa la Tortuga dels Fusters per a les festes que celebrarà la ciutat de Xàtiva en los dies 2, 3, 4, i 5 d'agost de 1840*.

La simpàtica bèstia estava formada per una gran closca de fusta en la part superior, sobre la qual cavalcava una imatge de sant Jaume cavaller amb l'espasa enlairada amenaçant un enemic musulmà,⁵⁴ element figuratiu amb el qual la figura monstruosa es resemantitzava afegint-se-li nous significats relacionats amb la victòria sobre l'enemic de la Fe, just en un període històric caracteritzat per l'enfrontament entre absolutistes i liberals.

Dotada de rodes i arrossegada des del seu interior, uns forats circulars en la closca permetien llançar versos al·lusius i poesies satíriques, així com també llepolies i serradura, per a diversió del públic assistent.⁵⁵ Així doncs, de la mateixa manera que ocorria en altres llocs, el significat principal de la imatge cedia a la presència còmica de la figura monstruosa i la resposta simpàtica dels espectadors, especialment xiquets, la màxima il·lusió dels quals era llevar els barrets de les persones que arrossegaven l'artefacte des del seu interior i que de tant en tant treien el cap pels respiradors per a prendre una mica d'aire fresc.

És interessant recollir en aquest estudi els versets que el 1874, en ocasió de la festa del Corpus, se li van dedicar a la tortuga de Xàtiva, i amb els que d'altra banda s'evidencia que la seua vida fou prou efímera i intermitent, tot assenyalant-se la seua absència en anys anteriors, al temps que es detalla el seu paper dins la comitiva i la presència d'un xiquet disfressat d'àngel que és qui la conduïa:

Alerta en el tortugot,/ pues com fa temps que no ha eixit,/ està de fam abrasit;/ per això camina al trot,/ per vore si corrent pot/ el famolenc animal/ calmar un poc el seu mal,/ hui que li donen gran solta,/ berenar-se per la volta/ de sireres un costal./ La tortuga en este dia/ va davant la prosesó/ pegan-li algun coscorró/ al pobre que

⁵⁴ Josep Sanchis Martínez i M. Lourdes Boluda Perucho: *Fiestas y tradiciones de Xàtiva*, Xàtiva, Aj. Xàtiva, 1999, p. 117.

⁵⁵ Sanchis i Boluda: *Fiestas y tradiciones...*, p. 117. Citat per Frechina: «El bestiarí festiu valencià...», p. 23 i «El bestiarí festiu del Corpus...», p. 50.

d'ella es fia;/ y hasta l'ànchel que la guia/ tira versos per lo vent,/ però tendra y hàbilment,/ pa que a chent que dorm de fresa/ la tortuga els fasa presa./ Vaja un ànchel inosent!⁵⁶

El cas paradigmàtic d'Alzira

Com hem pogut veure, moltes viles reials no dubtaren en incorporar amb gran intensitat i a imitació de la ciutat de València una sèrie d'invençions festives en forma de monstres, dracs o tortugues. Sobre l'estructura que de costum tenien els festejos de la ciutat, com ara el Corpus Christi o les festes patronals, s'inclouen artificis festius amb la voluntat de provocar admiració i sorpresa, sobretot en aquelles manifestacions, com ara les celebracions àuliques o els centenaris, amb caràcter excepcional. La solidesa del sistema gremial proporcionava l'estructura idònia sobre la qual ordir un potent entramat festiu que no només declinava a l'imaginari popular les devotes històries de la salvació, sinó també algunes danses rituals i el bestiari festiu tradicional per a major diversió dels seus habitants.

A Alzira i durant segles, la festivitat del Corpus fou la principal celebració religiosa.⁵⁷ Una notícia documental de 1471, inclosa en el *Llibre d'Ordenances Municipals*, menciona el seguici processional que protagonitzava la celebració d'aleshores, i a la que hi assistien gremis, autoritats civils, clergat secular i regular. Juntament amb els carros i imatges titulars dels gremis, i les de les congregacions religioses, desfilaven alguns misteris, com el d'Adam i Eva, el de sant Martí i el pobre, el de l'infern i els sants pares i el de sant Jordi vencedor d'un drac de cartró pedra.

En els *Llibres de Comptes* d'aquell segle i els següents hom hi pot trobar notícies de la presència d'aquests misteris i de la mala conservació d'algunes de les seues figures festives, fet del que es lamenten de manera recurrent els Jurats de la vila. Així, per exemple, el 1612 se li paga al pintor Joseph Pasqual 12 reals castellans per la reparació de l'àguila i el drac de sant Jordi.

Efectivament, tot coincidint amb l'impuls que el moviment contrareformista va representar per a la festivitat eucarística en honor del cos de Crist, en els segles XVI i XVII es van afegir nous elements festius a imitació de la ciutat de València, com ara l'àguila, adornada amb «or de banderetes», i portada per un home i custodiada per sis sacerdots. En el seu bec es posava un colomí i se la lligava amb

⁵⁶ Toni Cucarella; Artur Heras i Antoni Martínez Revert: *Xàtiva. Festivitat del Corpus*, Xàtiva, s. n., 1999, p. 118. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», pp. 23-24 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 51.

⁵⁷ Un detallat recull documental ens l'ofereixen Martínez i Martínez: *La fiesta del Corpus...*

una cinta; tanmateix la tarasca, conduïda per quatre o cinc homes i apareguda per primera vegada el 1619, o el drac, tripulat per un home abillat amb saragüells. Així també els huit Gegants⁵⁸ i els quatre Cabuts, una dansa de Momos i un bon nombre de personatges bíblics.⁵⁹

A partir de 1643, amb la proclamació com a patró d'Alzira de sant Bernat, la festivitat al màrtir cistercenc replegarà bona part de l'estructura celebrativa del Corpus, prenent elements festius com les danses processionals, els misteris, els personatges bíblics i el bestiari festiu. Els treballs de conservació són pràcticament anuals, ja que estes figures festives solien patir abundants desperfectes. És per això que trobarem quasi de manera continuada pagaments en aquest sentit. Així, el 1646 són arreglats el drac, la tarasca i els Gegants pel fuster Joseph Martí i pel pintor Jaume Estela. I el 1668 és repintat tot el bestiari festiu i es fan nous Gegants i Cabuts,⁶⁰ molt més lleugers, per Sebastián Hernández, per tal de poder acomplir amb la demanda que en cada festeig hi havia per poder veure aquests personatges.

El 1714 torna a ser citada la tarasca i el 1729 s'encarrega al pintor i daurador Joseph Soler i a la seua dona la custòdia i reparació del bestiari festiu i demés «in-ignies» de les festes del Corpus i sant Bernat:

Se nombra a Joseph Soler dorador para que este junto con su mujer se les entregue por inventario los vestidos de Gigantes y Enanos para tenerlos custodiados y guardados para las funciones de Corpus y dia de San Bernardo y otras que se ofrecieran a dicha villa de los quales ha de responder y dar buena cuenta obligándose a vestirlos y desnudarlos para dichas funciones y ponerlos vestidos y desnudos donde los comisarios de fiestas destinares assi mismo para componer y adornar el Águila para dicho dia del Corpus en el modo y forma que es estila poniendo el orypel en ella que fuese menester y mantener la tarasca, dragón y vestidos del que lleva el dragón y el de Matapulgas eo broqueret⁶¹ en la postura que al presente están y para componer un arco de flores de seda para la custodia de las Hermanas del Sr. Bernardo para este día y para mantener en la forma que hoy están las Cabezas de nanos y gigantes y las manos de estos y en su casso hacer las dichas Cabezas y ma-

⁵⁸ Aquests solien encapçalar la desfilada i eren flanquejats per quatre agutzils que els apartaven dels espectadors i xiquets que intentaven aproximar-se a ells per tal d'evitar ensopegades indesitjades.

⁵⁹ Oreto Trescolí Bordes i Enric Olivares Torres: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2019.

⁶⁰ Aquests tornen a ser reparats el 1701 i el 1702 per Joan Hernández i Vicent Hernández, respectivament, per tal de traure'ls a la festa de sant Bernat (AMALZ, 2422/79 i 2422/80).

⁶¹ L'anomenat pel document *Matapulgas o Broqueret*, encara citat en 1760 i 1765, potser siga la mateixa figura festiva que segles enrere era coneguda com l'Açotalloques, i de la qual es coneix ben poc. L'acompanyava un home en la seua desfilada, el qual cobrà en 1765 setze sous per aquesta comesa (AMALZ, *Compte General de Caudals*, sig. 2422/11, 1765, s. f.).

nos de nuevo y encarnarlas y obligarse a mantener y hazer a su costa todo lo que se ofrecieran de madera, clavos y yerro para todo lo arriba dicho y solo ha de quedar la villa en la obligación de pagar las gentes que se necessitare para el resguardo de dichos gigantes en las processiones y buscar y pagar los Hombres para bayarlos y a sus ayudantes [...] veinte libras del Corpus y diez libras del dia de San Bernardo.⁶²

El 1737, a causa de l'absència prolongada de Joseph Soler en la vila i la falta d'algú que cuidara de l'aparell festiu i evitara que es llançara a perdre,⁶³ el Consell de la Vila acordà nomenar al pintor de Xàtiva Carlos Roca, que llavors es trobava a Alzira, la seua custòdia, rebent per la feina el sou de trenta lliures.⁶⁴

Anys després tornaria a ocórrer una cosa semblant. Després que el 1760 es nomena al pintor y daurador de la vila Joseph Ximénez⁶⁵ per a la custòdia i conservació dels Gegants, Cabuts, àguila i drac, així com d'arreglar-los i vestir-los per a les diferents festivitats, l'any següent, en vistes que aquest no complia amb la seua comesa, els regidors comissaris de festes es veuen obligats a exonerar-lo de dita feina i encarregar a Joseph Olmos, porter de l'Ajuntament, la tasca de «comprar el oropel del Àguila, pero con la obligación de cuidar de todos ellos, vestirles, desnudarlos, y remendar en lo que se ofrezca».⁶⁶

Això no obstant, sembla que aquesta absència per part de Ximénez fou puntual, ja que el 1767 torna a aparèixer en el cobrament de tres lliures per la reparació feta als Gegants i la tarasca, els quals estaven sense poder servir per a les processons.⁶⁷

⁶² AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-6, 1729, fol. 15r-15v.

⁶³ Efectivament, els regidors comissaris de la festa es queixen que aquests es troben llavors en mal estat de conservació: «Se ha encontrado que los rostros y manos de los Gigantes y Enanos, tarasca, y dragón, están unos quebrados, y otros deslucidos, de forma que se hallan indesentes para poderlos sacar en la posesión del día de el Corpus de este año». Vegeu AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-8, 1737, fol. 8v.

⁶⁴ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-8, 1737, fol. 4v.

⁶⁵ «Que respecto de haverse encargado el cuidado de vestir los Gigantes, Enanos, Aguila, Dragón y Broquete para que sirvan con aseo en las funciones del Corpus, San Bernardo y demás que se le ofrezcan a la villa, o los quatro maceros della, pagándoles por este trabajo en cada año las diez y seis libras [...] y ahora Joseph Ximenes pintor, y dorador desta villa, se obliga a componerlos de su cuenta, vestirlos como también los Enanos, Dragón y Águila [...] el oropel para componer el Aguila ha de ser de cuenta de la villa su coste annualmente». AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-22, 1760, fol. 32r.

⁶⁶ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-22, 1761, fol. 37v-38r.

⁶⁷ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-25, 1767, fol. 33v. Això no obstant, les reparacions s'amplien a la resta de figures, cobrant per dita feina el diputat Félix Hereter la quantitat de vint-i-nou lliures, sis sous i huit diners.

La fragilitat de tots aquests artefactes festius és més que evident i els comissaris de les festes una vegada més adverteixen, ara en 1774, la necessitat de renovar-los, doncs «se hallan derrotadas y sin poder servir en la [festa del Corpus] de este año». ⁶⁸ De la mateixa manera, i prova de l'interès que els esmentats elements festius exercien sobre els representants del poder civil alzireny com a figures simbòliques però també com a agents identitaris de la comunitat local, és la crida a la millora dels espais destinats a la seua conservació al llarg de l'any, tal com queda esmentat el 1775:

En atención a que se ha hecho presente que algunos Cuerpos de los Gigantes de esta villa se hallan destruidos desde la función próxima de Corpus de este año, y que se necesita su renovación para las venideras al Patrón principal san Bernardo mártir fue resuelto de su Comisión especial a los Cavalleros Comisarios de Fiestas, para su composición. Y assi mismo para que dispongan de blanquear la Sala Consistorial (sic) que no está con la decencia correspondiente. Y de la propia forma para que hagan fabricar un quarto capaz y bastante en la Casa tarrazana de la villa para custodia de los Gigantes, enanos, y demás insignias que tiene la villa. ⁶⁹

La necessitat de reparar i recondicionar el bestiar festiu, Nanos i Gegants és pràcticament anual i requereixen d'atencions freqüents, com torna a fer-se evident el 1776, el 1779, en què es declara que la major part dels Gegants estan inservibles i, fins i tot a un d'ells li falta el cap, ⁷⁰ i el 1780.

A més de les festes anuals del Corpus Christi i de les patronals a sant Bernat, en el segle XVIII les proclamacions reials en temps dels Borbons cobren progressivament a Alzira un enorme esplendor, amb una espectacularització dels seguicis processionals i la utilització d'un aparell festiu solemne i grandiloqüent que no només funcionava com a eina difusora de les veritats de la religió, sinó com a catalitzador d'una societat jerarquitzada i una política centralista.

Durant els dies 16 al 18 d'abril de 1724 la vila d'Alzira va festejar amb gran magnificència la proclamació del monarca Lluís I. Del lluíment d'aquesta donà compte detallat l'anònima crònica publicada per Antonio Bordazar a València aquell mateix any. ⁷¹

D'entre els diferents actes, cal destacar la processó celebrada el segon dia, a la volta de la qual s'havien alçat altars i arcs. A l'inici de la comitiva, hi figurava un

⁶⁸ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-26, 1774, fol. 19v.

⁶⁹ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-27, 1775, fol. 46r.

⁷⁰ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, 11301/I-28, 1779, fol. 27v. Davant aquesta situació són requerits els serveis de l'escultor Pedro Sanchis, qui fixa el preu just de la reparació en vint lliures.

⁷¹ *Festivas demostraciones con que la Real, fiel, y coronada villa de Alzira celebró la feliz proclamación de nuestro Catholico Monarca Luis I*, València, Antonio Bordazar, 1724, p. 22.

enorme drac, l'enemic mortal del patró sant Jordi, que causava el major temor entre el públic: «un disforme dragon, cuya perspectiva pudiera causar horror al mismo Alcides», i darrere d'aquest, la tarasca de santa Marta, representada en forma de tortuga i que, mitjançant, un enginyós artifici, movia cap i coll per a entreteniment dels espectadors: «venia acompañando à una tarasca en forma de Tortuga, cuyas supuestas conchas estaban con ingeniosa proporcion al natural coloridas: la que yà encogiendo, yà alargando cabeza y cuello crecia el rumor al alborozo».

Ambdós monstres tornaren a fer acte de presència vint anys després, durant la proclamació reial del monarca Ferran VI, els dies 22 al 24 d'agost de 1746. La processó, a més d'una dansa de Gitanos i Gitanes, una de Momos, i els Gegants i els Cabuts, comptà novament amb la presència del drac de sant Jordi, en paraules del cronista: «tan bien simulado que provocaba el susto en los niños y el divertimento en los mayores», i després d'ell, la coneguda tarasca en forma de tortuga, «que le seguia inmediata, mintiendo ademanos de verdadera, y viva, en el movimiento industrioso de su cabeza».⁷²

Fig. 7. La tarasca d'Alzira del 1979. Autor: Manolo Magraner. Arxiu: Alfred Morell.

⁷² *Plausibles alborozados festejos con que la M. Il. tre Antigua, leal, y Coronada Villa de Alcira acreditó su inexplicable gozo en la celebración de la feliz proclamación de nuestro Católico Monarca Fernando VI, València, Viuda de Gerónimo Conejos, 1746, p. 18.* Aquest document fou estudiat en el seu moment per Aureliano J. Lairón Pla: «Crónica de la proclamación del rey Fernando VI en la villa de Alzira», *Al-gezira* 8, 1994, pp. 487-531.

La darrera participació en aquest tipus de festejos àulics tingué lloc poc més de deu anys després, en la proclamació del monarca Carles III, celebrada els dies 7 al 9 d'octubre de 1759. Com en els actes anteriors, la processó estigué encapçalada pel cos de soldats de cavalleria, el drac, la tarasca, als que seguiren els Gegants i els carros de triomf. Com en ocasions anteriors, els cultes cronistes de les festes recorrien a les conegudes descripcions, tant del drac que esglaiava els xiquets: «seguíase el formidable dragon, que, dando no pequeños sustos à los Niños, servía de gustosissima diversion à todos», com de la monstruosa tarasca: «inmediata à este iba la tarasca, ò Galapago, tan bien imitado por el arte, que sacando algunas veces su largo cuello, oculto bajo de su concha, atemorizaba à los incautos con los frecuentes amagos, que hacia de tragarselos».⁷³

PROHIBICIONS I DESTRUCCIONS. EL DECLIVI DELS MONSTRES FESTIUS

Malauradament, la coneguda Reial Cèdula del rei Carles III del 1777,⁷⁴ i la del 1780,⁷⁵ per les quals es prohibia l'ús de danses, gegants, tarasques i altres elements amb la finalitat d'evitar cap irreverència cap al Santíssim Sagrament en la processó del Corpus Christi, tingué ressò entre les autoritats alzirenyes, les quals van disposar el 1781 que els diners que anualment es destinaven al condicionament dels personatges bíblics i bestiari festiu s'invertira en la reparació de l'ermita del Salvador i la Mare de Déu del Lluch,⁷⁶ així com la seua venda a causa del seu deteriorament i la necessitat d'extraure algun benefici per a les rendes municipals:

Teniendo presente que las ropas de los Gigantes y demás insignias y alhajas propias de la Vila que servían para la procesión de Corpus Christi antes de su privación por la Real Orden se van deteriorando, y que sería más conveniente sacar alguna utilidad de ellas à beneficio de las Rentas municipales como lo tiene prevenido el señor Intendente, fue acordado que los Cavalleros Regidores Comisarios de Fies-

⁷³ Joseph Mas i Francisco Navarro: *La lealtad en sus días. Días festivos de Alzira en la proclamación de su catholico monarca, y señor D.n Carlos III*, València, Viuda de Joseph de Orga, 1760, p. 19.

⁷⁴ AMALZ, *Real Cédula de Carlos III por la que se prohiben los disciplinantes, empalados y otros espectáculos en las procesiones de Semana Santa, Cruz de Mayo, rogativas y otros; los bailes en las Iglesias, sus atrios y cementerios, y el Trabajo en los días festivos en que no se está dispensado. Año 1777*, sign. 021/122.

⁷⁵ *Real cedula de S.M. y señores del Consejo, por la qual se manda que en ninguna iglesia de estos reynos, sea cathedral, parroquial ò regular haya en adelante danzas ni gigantones, sino que cese del todo esta práctica en los procesiones y demás funciones eclesiasticas, como poco conveniente à la gravedad y decoro que en ellas se requiere*, Madrid, Imprenta de Pedro Marín, 1780.

⁷⁶ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, sign. 11301/I-28, 1780, fol. 74r-74v. Citat en *Documentos y datos para la historia de Nuestra Señora del Lluch, patrona de Alzira*, Alzira, Real Cofradía de Nuestra Señora del Lluch, 1994.

tas con asistencia del Síndico Procurador General precediendo justiprecio procedan á su venta en el más beneficioso postor dando razón de su importe y pasando noticia á la Junta municipal.⁷⁷

Una altra evidència de la falta d'ús de l'aparell festiu serà la necessitat de reformar les habitacions de la Casa Consistorial destinades anys enrere a la seua custòdia per tal de mamprendre la rehabilitació i ampliació de les presons municipals. La notícia, trista d'altra banda, no deixa de ser significativa. Sembla que no tots els elements festius havien sigut venuts o destruïts. De fet, la documentació posterior encara parla de la presència de Gegants i Cabuts, utilitzats novament per a les festes de sant Bernat del 1800 «por no hir incorporados en las procesiones»,⁷⁸ així com de l'àguila, única «insignia» del Corpus que encara restava i per a la qual es projectava el 1786 la seua reparació.⁷⁹ En canvi, res es diu ja de la tarasca i el drac, definitivament desapareguts.

Caldrà esperar vora un segle per veure una manifestació celebrativa excepcional com la de les festes àuliques anteriorment citades. Fou aquesta la que es va fer amb motiu de la celebració del 23 al 26 de setembre de 1880 del VII Centenari del martiri de sant Bernat, festivitat que va causar una gran repercussió i que d'alguna manera cristal·litzava la configuració del model celebratiu alzireny en un període on no faltaven veus crítiques que deploraven aquestes manifestacions festives per no adequar-se a allò considerat com a correcte per l'estricta moral de l'època. Així, de fet, ho posava de manifest el cronista del diari *Las Provincias* que va descriure la processó celebrada el darrer dia de festes i en la qual, no només criticava la presència anacrònica dels Gegants i alguns balls com la moixiganga dels *Locos*, sinó que mencionava la participació de la tarasca de Xàtiva, llogada per a l'ocasió en record d'aquella que feia vora un segle havia desaparegut arran de les prohibicions de l'il·lustrat Carles III:

Este carácter tienen los seis gigantes de Alcira, esperpentos impropios de una población que lleva ya el título de ciudad, y algunas danzas, como la de los locos, que vestidos pobre y suciamente de botarga, y enmascarados, se permiten libertades y

⁷⁷ AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, sign. 11301/I-29, 1781, fol. 79r.

⁷⁸ «En atención que los Gigantones y Enanos se están perdiendo por no usarse y que en esta villa nunca se han prohibido por no hir incorporados en las procesiones, fue resuelto se compongan para el dia de san Bernardo mártir pagándose su Importe del fondo de Propios». AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, sign. 11301/I-34, 1800, fol. 17r.

⁷⁹ «Los cavalleros comisarios de fiestas dieron quenta de allarse el águila, única insignia de la funzion de Corpus, mui derrotada y sin poder servir, por causa de las llubias y salidas de Río que entraron donde se allaba. Y con su inteligencia fue acordado dispongan su Composicion y relacionen el coste para resolver el pago». AMALZ, *Llibre d'Actes Capitulars*, sign. 11301/I-30, 1786, fol. 46r.

burlas, que suelen ser de mal gusto. También, entre las antiguallas curiosas, figuraba la tortuga de Játiva, gran galápagos, que recuerda la tarasca de algunas fiestas antiguas.⁸⁰

Aquesta tarasca seria un dels tres carros de triomf que conduïen els gremis, amb les seues respectives danses, i que el corresponsal del rotatiu *La Unión Católica* també mencionava en la seua crònica particular: «Detrás seguían el baile de molineros con su estandarte y algunas niñas representando mujeres bíblicas, á las que seguía un carro que representaba una enorme tortuga».⁸¹

D'aquella tortuga de Xàtiva tenim algunes dades gràcies a les perquisicions documentals del cronista Agustí Ventura. Així sabem que en l'acta del 27 de març de 1881 de la Confraria de la Minerva s'aprovaven els comptes de la processó del Corpus de l'any anterior en què es concediren «20 reales por gratificación al portador de la tortuga». Quantitat que torna a ser assenyalada en l'acta del 12 de març de l'any següent pel mateix preu i en la del 16 de març de 1884, en què la quantitat va ascendir a 30 quinzets.⁸²

Les prohibicions per la Cèdula de Carles III de 1780 no sols provocà la seua desaparició temporal dels carrers d'Alzira, com acabem de veure. La voluntat il·lustrada d'eliminar tots aquells elements festius considerats indecorosos i irreverents també afectà altres celebracions com és lògic. En el cas de la ciutat de València, la prohibició de 1780 per ordre del rei va fer que el Consell manara que tant tarasques com Nanos i Gegants deixaren de participar en les processons de sant Lluís Bertran el 20 d'octubre del mateix any o en les de sant Vicent Ferrer i de la Mare de Déu dels Desemparats del següent.⁸³ És curiós advertir com el cronista Orellana en fa referència el 1796 negant l'existència de monstres festius: «nunca ha usado aquí la ridiculez de la tarasca, ni profanación alguna».⁸⁴

Malgrat la prohibició o limitació d'aquests elements, considerats ara profans i ridículs, la seua popularitat entre les classes populars van garantir-ne una tímida continuïtat en el temps.

⁸⁰ *Las Provincias*, dimarts 28 de setembre de 1880.

⁸¹ *La Unión Católica*, dimarts 28 de setembre de 1880.

⁸² Agustí Ventura: *La confraria de la Minerva a Xàtiva: una història dels combregar i del Corpus*, Xàtiva, Aj. de Xàtiva, 1999, pp. 90-92.

⁸³ Manuel Fuster Membrado: *Sucesos memorables de Valencia y su reino, antigüedades y cosas extrañas. Sacadas de diferentes autores clásicos y otras cosas acaecidas en nuestros tiempos*, València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 1756, Ms. 6417.

⁸⁴ Marcos Antonio de Orellana: *Valencia antigua y moderna*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1923, II, p. 500. Citat per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 17 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 55.

Així, alguns d'aquests elements festius foren recuperats ja a finals de la centúria, cas de Gegants i Cabuts al Corpus de València de 1790, per exemple, o de les festes de sant Bernat d'Alzira en 1880. Però l'arribada de les noves doctrines materialistes i laïcitzadores en la segona meitat del XIX havien transformat paulatinament les mentalitats i valors morals de la societat, sobretot de les classes burgeses i benestants, que començaren a veure aquelles antigues manifestacions festives com antigalles i coses de mal gust.

La seua desaparició en moltes de les desfilades processionals cap a la segona meitat del segle XIX bé va poder tindre com a causa primera el «no estar en harmonia con la cultura del presente», segons resava la convocatòria municipal de la festa del Corpus Christi de València l'any 1850, sent arraconades juntament amb altres elements propis del patrimoni festiu considerats en aquells dies obsolets o caducs. En altres casos, no obstant això, el seu final va ser molt més dramàtic, perquè encara conservaven significacions que era necessari erradicar.

No obstant això, en alguns llocs, la cucafera en forma de tortuga tornà a fer acte de presència, aquesta vegada a Alcoi, per a les festes del tercer centenari del robatori i trobament de les sagrades formes, a celebrar els dies 18 al 21 d'abril del 1868. El monstre, que participà en la processó del dia 18 obrint la desfilada era una figura recuperada pels joves socis del Casino d'Alcoi. Des de la mateixa es llançaven versos, dolços i aigua perfumada, i en la seua part superior figurava l'estàtua del sacríleg protagonista del robatori, Juan Prats, amb vestit d'època i amb un cresol en la mà.

El cronista Vilaplana replegà la descripció d'aquesta figura, la qual també fou esmentada als diaris del moment:

[...] lo que llamó sobre todo la atención de la gente alegre, fue la que V. llama terrible y espeluznante cucafea: viene á ser esta una armazon de madera y lienzo, en cierto modo semejante á las rocas de esa ciudad [València], aunque más pequeña y ligera que ellas, con ruedas interiores y perfectamente cubierta de tela con pinturas y versos en sus costados y varias figuras en la parte superior: la de este año estaba coronada por la efigie de Juan Cresol (con este apodo designa el vulgo al sacrílego robador), que aparecía sentado con un candil en la mano, y en la otra el hacecillo de leña con que asegura la tradicion que cubrió los sagrados vasos: de vez en cuando se levantada del centro del aparato á impulso de un resorte con figura de diablo en actitud de inspirarle á Cresol el siniestro proyecto que llevó á ejecución: absortas en la contemplacion de estos objetos las gentes sencillas, se ven de improviso sorprendidas por varias bocas que salen de los costados de aquella falla ambulante, y que recojen ora un sombrero, ora una mantilla, ora un pañuelo: el rescate de estas prendas no se obtiene sin soltar algunos cuartos, que se destinan á los establecimientos de beneficencia. Yo recuerdo haber visto en mi infancia recorrer á este fantasma las calles de la poblacion en ciertas solemnidades, pero desde

entonces había quedado olvidado, hasta que algunos jóvenes de buen humor lo han desenterrado este año, y á fuer de galantes llevaban flores, dulces y versos que arrojaban á los balcones desde el interior de la cucafea.⁸⁵

Per contra, els atacs revolucionaris de 1868 identificarien els dracs de cartó-pedra i fusta de la tradició festiva amb la religió catòlica que abans els combatia, sent destruïts juntament amb altres elements festius amb la finalitat d'acabar amb tot allò que recordara la seua vinculació amb el passat. Un cas singular el trobem aquell mateix any en la localitat valenciana de Sueca, on la tarasca va ser cremada després que «unos jóvenes incautos», com els va anomenar el pare Amado Burguera, la llançaren juntament amb els Gegants des del balcó de l'ajuntament.⁸⁶

És aquesta, però, l'única menció escrita que coneixem de la tarasca de Sueca, si és que aquesta realment va existir i no fou producte de la imaginació del cronista. No, en canvi, dels Gegants, dels quals se sap, documentalment, que foren un regal, en nombre de cinc, que l'alcalde de llavors, Antonio Baldoví Beltrán, va fer a la població el 6 de juny de 1868 per a la celebració tant de la festa del Corpus com de la Mare de Déu de Sales.⁸⁷ La instal·lació de la Junta de Govern revolucionària el 30 de setembre, amb l'excusa de la lliure voluntat del poble, permeté la invasió de la plaça i les cases consistorials per part de la multitud «alegre y bulliciosa» que «se esparce y saborea los primeros momentos de la ansiada libertad» i la destrucció de «cuantos signos y símbolos representasen la autoridad real» i tot allò que representara l'ordre anterior, Gegants i tarasca, segons el pare Burguera inclosos. Efímera vida, per tant, per aquelles figures del bestiari festiu.

Un altre cas digne d'estudi és el de Xàtiva. Amb el pas dels anys l'antiga tortuga va anar deteriorant-se irremeiablement fins a impossibilitar el seu ús en les processons, per la qual cosa el gremi de Fusters, que la tenia guardada, quasi arraconada, a l'ermita de Sant Josep,⁸⁸ en l'anomenada Costa del Castell, al costat del Bellveret, va decidir desfer-se d'ella cremant-la en una falla. D'aquest fet es va fer

⁸⁵ *Las Provincias*, carta del 28 d'abril de 1868 publicada uns dies després. Vegeu també Garcia: «La cuca-fera...», pp. 44-45 i Vilaplana: *Historia religiosa de...*, p. 370.

⁸⁶ La figura de cartró pedra, si realment va existir, ja no seria mai més recuperada. A les festes del Corpus Christi suecà del 1875 descrites pel mateix Burguera, a més de la custòdia del Santíssim, convidats, confraries i un bon nombre d'imatges religioses, quasi trenta, hi concorrien en aquest ordre Cirialots, apostolat, tribus d'Israel, patriarques i, després de les imatges i tancant la desfilada, dansa de Cabuts i banderoles. Vegeu Amado de C. Burguera y Serrano: *Historia fundamental documentada de Sueca y sus alrededores*, Sueca, 1924, vol. II., ed. fac. Sueca, Llibreria Sant Pere, 2000, p. 403.

⁸⁷ Arxiu Municipal de Sueca (AMS), *Llibre d'Actes Capitulars*, 1868, caixa 128, Sec. 41-42, fol. 82r-82v.

⁸⁸ Sobre la història d'aquest monstre convertit en material de falla, vegeu Josep Sanchis Martínez: *Història de les Falles de Xàtiva*, Xàtiva, ed. Xàtiva, 1996, pp. 41-43.

ressò el *Diario de Valencia* del 18 de març de 1922,⁸⁹ publicant un esbós d'aquesta falla també recollit en la revista fallera *Pensat i fet*. En aquest dibuix, curiosament, la imatge de sant Jaume que abans portava al damunt s'havia transformat en la d'un militar contemporani muntant un coratjós cavall i vencedor sobre un rifeñy com a crítica a la situació terrible en la guerra del Marroc, relacionant-se la lentitud pròpia de la tortuga amb la lenta evolució que experimentava el conflicte bèl·lic.⁹⁰

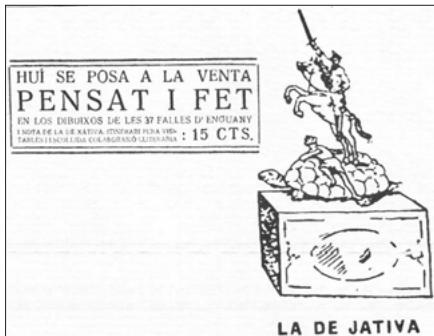

Fig. 8. Esbós de la falla que s'alçà al Bellveret amb la tortuga com a cos central.

Fig. 9. La tortuga de Xàtiva convertida en monument faller el 1922.

REINCORPORACIÓ I SECULARITZACIÓ DEL BESTIARI FESTIU EN L'ACTUALITAT

En el cas de la ciutat de València, tres han sigut les figures del bestiari festiu recuperades per a la processó del Corpus el 1993, realitzades per l'artista Vicent Marín: el drac de sant Jordi, la tarasca de santa Marta i la cucafera o tortuga de santa Margarida. La cucafera, històricament confosa amb la tarasca, és representada com una bèstia híbrida que conjuga elements propis d'un drac i d'una tortuga. Per part seua, la tarasca deriva en un ser reptilià amb cos de tortuga espinosa i rostre felí, encara que la diversitat morfològica serà la seua característica més habitual. La funcionalitat actual d'aquestes imatges i la seua simbologia han variat

⁸⁹ *Diario de Valencia*, dissabte 18 de març de 1922: «Alude a la cuestión de Marruecos, que en sentir de los falleros setabenses va a paso de tortuga, y sobre este anfibio y montando brioso caballo, un oficial del Ejército, en actitud de vencedor sobre un rifeño, que yace al pie».

⁹⁰ Sobre aquesta figura, consulteu Sebastián Garrido: «Aproximación a la fiesta del Corpus de Xàtiva», *Xàtiva. Fira d'Agost 85*, 1985, pp. 71-76; Sanchis Martínez: *Història de les falles...*, pp. 41-43; Sanchis i Boluda: *Fiestas y tradiciones...*; Cucarella et al.: *Xàtiva. Festivitat del...* i Ventura: *La confraria de...*, p. 117.

sensiblement respecte de la que tenia en els segles passats. Així doncs, on els temerosos espectadors de temps pretèrits veien una terrible representació del mal o el dimoni, o bé un simpàtic monstre que més aviat movia al riure o a la diversió en la seua interacció amb el públic, hui dia és entesa com a conservació formal d'uns usos festius que proporcionen cert vincle de reafirmació col·lectiva.

D'altra banda, les festes del 1880 foren les últimes d'aquell segle en què els veïns d'Alzira van veure una tarasca desfilant pels carrers de la vila. Vora cent anys després, amb l'intent de recuperació de les danses rituals en les festes a la Mare de Déu del Lluch, l'associació cultural La Catutxa, composta per un grup de joves interessats pel folklore valencià, realitzà un intent de restauració el 1979. Preocupats per aportar elements festius a la vida cultural alzirenya i conscients que la festivitat del Corpus havia gaudit segles enrere d'un notable esplendor, van recórrer als repertoris provinents de València, als documents d'arxiu conservats a la localitat i a l'assessorament de Fermín Pardo per tal de recuperar algunes danses processonals per al Corpus, projecte que tingué una durada curta.

Fig. 10. La tarasca d'Alzira del 1996. Autora: Isabel Matoses.

A partir d'aquest moment, els integrants de La Catutxa centraren els seus esforços en la recuperació de les danses processonals per a les festes dedicades a finals de setembre en honor a la Mare de Déu del Lluch. En col·laboració amb l'Ajuntament, es va construir una tarasca, feta de tela de color verd amb un cap de cartró pedra, realitzat per l'artista local Manolo Magraner i inspirat en una gàrgola gòtica de l'església parroquial de Santa Caterina. Aquest cap era intercanviable per un altre en forma de drac. Malauradament, durant la pantanada del 1982,

tant la tarasca com els dos Gegants que també s'havien confeccionat es van llançar a perdre. Posteriorment, el 1996 la regidoria de Patrimoni i per iniciativa del grup La Catutxa recuperà les tres figures, fent nous vestits per als Gegants i un nou cap de cartró per a la tarasca, en aquesta ocasió a càrrec de la ceramista i integrant del grup Isabel Matoses, el qual s'inspirava en l'anterior. Aquesta tarasca que presidí durant uns anys la processó a la Mare de Déu del Lluch tenia cos ovoïdal cobert per una tela ataronjada i una gualdrapa roja al llom amb les armes de la ciutat, mentre que el cap incloïa un artifici que llançava fum per la seua boca. Per desgràcia, la seua durada també fou curta i en l'actualitat es conserva desmuntada a les dependències del Museu Municipal d'Alzira.⁹¹

En el cas de Xàtiva, el 1995 i dins del procés de restauració de la festa impulsat per l'Associació del Corpus de Xàtiva, l'històric drac, que ara prenia forma de serp o drac xinés, viuria una recuperació efímera.⁹² La darrera reincorporació a la festa del Corpus s'ha realitzat recentment, concretament el passat 2019, obra de l'artista faller Xavier Herrero i titulada com Tortuga dels Festers, un simpàtic animal de cartró pedra en forma de tortuga de terra conduït per quatre homes en la que s'ha pretés no una còpia fidedigna a l'original cremat el 1922, sinó una recreació actualitzada que, en paraules de Sebastià Garrido: «ha de causar impacte en l'espectador, però transmetent sensacions agradables [...]. No seria una bèstia atterradora i temible [...]. Serà tot el contrari, un animal mans que ens transmetrà serenitat i bondat».⁹³

Per la seua banda, i des de fa uns trenta anys, la cucafera de Morella torna a recórrer els carrers de la vila fora, però, durant la processó del Corpus. També ix amb la penya La Pinta en la cavalcada de la Mare de Déu d'Agost, acompanyada de dos Gegants. La seua recuperació ha servit així, curiosament, per a «tradiconalitzar» una festa de recent creació.⁹⁴

Crida l'atenció en 1985 l'absència de la Cuca Fera, de grandària menor que la de Tortosa i moguda per sis o huit homes. Anava pintada de verd amb dibuixos de serps i altres animals sobre la seua closca. Es tractava d'un drac que ben bé podia representar l'heretgia o la idolatria vençuda per la religió vertadera. En canvi, la Cuca Fera ara és una àguila gegantesca amb una branca d'olivera al bec, representant el colom que li portà a Noé l'anunci del remat del Diluvi.

⁹¹ Antoni Atienza Peñarrocha: «Les danses processionals a La Ribera», *III Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, Ajuntament de Cullera, 2000, p. 189.

⁹² Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 18 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 42.

⁹³ Agustí Garzó: «Xàtiva recupera la Tortuga del Corpus tras más de cien años», *Levante-EMV*, La Costera / La Canal / La Vall d'Albaida, 10 de juny de 2019.

⁹⁴ Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 23 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 50.

En el cas d'Alcoi, a finals del segle XIX o principi del XX la cucafera o drac deixà d'eixir a les processons de Sant Jordi. Sembla que era una figura amb forma de cocodril, segons testimonia una fotografia d'època. Però el 29 de gener a la processó del Jesuset del Miracle i a les festes patronals d'abril de 1995 i sota els auspicis del Grup de Danses Sant Jordi, un nou monstre festiu bastit per l'artista local Alejandro Soler tornà a obrir la processó del sant.⁹⁵

Un altre cas interessant de recuperació de patrimoni festiu és la Tartuga d'Ontinyent, reintegrada el 2015 per l'Associació de Gegants i Cabets d'Ontinyent. La figura és obra de Dolors Sans i està inspirada en el dibuix d'una tarasca del segle XVI que es troba al Museu Nacional de París. Presenta un rostre de lleó ferotge, sis potes de drac amb llargues ungles, closca de tortuga recoberta d'espines i una cua serpentiforme, escamosa i rematada amb un agulló verinós semblant al d'un alacrà.⁹⁶

Fig. 11. La Tartuga d'Ontinyent, recuperada el 2015. Autora: Dolors Sans.

Per últim, cal constatar dos casos més que exemplifiquen els usos actuals donats a aquests monstres festius. Per una banda, la construcció d'una tarasca el 1999 pel Grup de Danses Realenc de Picanya per a la processó del Corpus Christi d'aquesta població i d'èfimerà durada.⁹⁷ I, per altra, la introducció de monstres festius per a

⁹⁵ Garcia: «La cuca-fera...», p. 44. Citada per Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 27 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 53.

⁹⁶ Frechina: «El bestiari festiu del Corpus...», p. 54.

⁹⁷ Ricard Ramon Camps: «Art, festa i experiència estètica: la festa del Corpus de Picanya», *Caramella* 24, gener-juny de 2011, pp. 95-101 i Antoni Alcaide Ibáñez, *La Tarasca*, Picanya, Grup

les celebracions dels correfocs per part d'algunes colles valencianes. Són els casos, replegats per Frechina, de dos dracs construïts pel grup Botafocs de Castelló el 1999; un drac de tres caps, batejat Soterranyes, pel Ball de Dimonis de Vinarós; el drac Pitxaví dels diables de Benimaclet, del 1995 o el drac Ovidi de la Colla de Dimonis de Massalfassar, estrenat el 1998 i que substituïa un altre del 1993, i la Tartaruga estrenada en la Cavalcada del Foc de les Falles del 2008, monstre de deu metres de llargària construït en alumini.⁹⁸

Fig. 12. La tarasca de la processó del Corpus de Picanya.

Així doncs, s'evidencia com aquest element festiu tradicional pot recuperar nous usos i noves funcions per un bestiari renovat, ja siga relacionat amb les festes patronals, del Corpus o altres manifestacions celebratives inspirades en les pràctiques pirotècniques, com ara els correfocs, i que pot servir al mateix temps com a vector catalitzador d'un sentit identitari que entronque amb el passat.

BIBLIOGRAFIA I FONTS LITERÀRIES

AIERDI, Joaquim: *Notícies de València i son regne*, 1679, edició a cura de V. J. Escartí, 1999.

de danses Realenc, núm. 1, 2000. També Frechina: «El bestiari festiu valencià...», p. 27 i «El bestiari festiu del Corpus...», p. 53.

⁹⁸ Frechina: «El bestiari festiu del Corpus...», p. 53.

- ALAPONT, Raymundo: *Proclamación del Rey Nuestro Señor Don Carlos III (que Dios guarde) en su fidelíssima Ciudad de Valencia, presentada al publico en esta memòria por Don Mauro Antonio Oller y Bono*, València, Viuda de Joseph de Orga, 1759.
- ALCAIDE IBÁÑEZ, Antoni: *La Tarasca*, 1. Picanya, Grup de danses Realenc, 2000.
- ATIENZA PEÑARROCHA, Antoni: «Les danses processionals a La Ribera», dins *III Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, Ajuntament de Cullera, 2000, pp. 151-210.
- BURGUERA Y SERRANO, Amado de C.: *Historia fundamental documentada de Sueca y sus alrededores*, Sueca, vol. II., 1924, ed. fac. Sueca, Llibreria Sant Pere, 2000.
- CAMILO JOVER, Nicasio: *Reseña Histórica de la ciudad de Alicante*, Alacant, Imp. y Lit. de la Viuda de Juan J. Carratalá, 1863, ed. fac., València, París-Valencia, 1982.
- CARBONERES, Manuel: *Relación y explicación histórica de la solemne Procesión del Corpus que anualmente celebra la ciudad de Valencia*, València, Imprenta de J. Doménech, 1873.
- CARRERES ZACARÉS, Salvador: *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino precedido de una introducción*, València, Imprenta Hijo de F. Vives Mora, 1925.
- CARRERES ZACARÉS, Salvador: *Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1930.
- CREHUADES, Nicolás: *Solenes y Grandiosas fiestas que la noble y leal Ciudad de Valencia ha hecho por el nuevo Decreto que la Santidad de Gregorio XV ha concedido en favor de la Inmaculada Concepción de María...*, València, Pedro Patricio Mey, 1623.
- CUCARELLA, Toni; Artur HERAS i Antoni MARTÍNEZ REVERT: *Xàtiva. Festivitat del Corpus*, Xàtiva, s. n., 1999.
- Documentos y datos para la historia de Nuestra Señora del Lluch, patrona de Alzira*, Alzira, Real Cofradía de Nuestra Señora del Lluch, 1994.
- ESPIAU, Carmelo: *Relacion de las funciones celebradas en la villa de Castellón de la Plana, con motivo de la proclamación de Nuestro Augusto Soberano el Señor Carlos IV. Que Dios guarde, escrita por orden del marqués de Varela*, València, Joseph Estevan y Cervera, 1789.
- Festivas demostraciones con que la Real, fiel, y coronada villa de Alzira celebró la feliz proclamación de nuestro Catholico Monarca Luis I*, València, Antonio Bordazar, 1724.
- FLORES, Lluís Xavier: «La processó del Corpus a Alacant: danses, bestiar i teatre», *Caramella* 4, gener-juny 2001, pp. 68-78.

- FRANQUI Y PAULÍN, Joseph: *Festivas demonstraciones que al arribo feliz de la reyna nvestra señora doña María Luisa Gabriela de Saboya, celebros la nobilissima ciudad de Alicante*, Oriola, Jaime Mesnier, 1701.
- FRECHINA, Josep Vicent: «El bestiari festiu valencià. Notícia històrica i usos actuals», *Revista valenciana de folclore* 3, 2002, pp. 7-39.
- FRECHINA, Josep Vicent: «El bestiari festiu del Corpus valencià», *Papers del Corpus* 3, València, Ajuntament de València, 2018, pp. 29-71.
- FUSTER MEMBRADO, Manuel: *Sucesos memorables de Valencia y su reino, antigüedades y cosas extrañas. Sacadas de diferentes autores clásicos y otras cosas acaecidas en nuestros tiempos*, València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, Ms. 6417, 1756.
- GAMUNDI CARCELLER, Serafín: *Festividad del Corpus Christi*, Morella, Mayoral del Corpus, 1990.
- GARCIA I SILVESTRE, Immaculada: «La cuca-fera», *Dos o tres fulls del Grup de Danses Sant Jordi d'Alcoi* 4, desembre 1995, pp. 44-45.
- GARRIDO, Sebastián: «Aproximación a la fiesta del Corpus de Xàtiva», *Xàtiva. Fira d'agost* 85, 1985, pp. 71-76.
- GARZÓ, Agustí: «Xàtiva recupera la Tortuga del Corpus tras más de cien años», dins *Levante-EMV*, La Costera / La Canal / La Vall d'Albaida, 10 de juny de 2019, en línia: <<https://www.levante-emv.com/costera/2019/06/11/xativa-recupera-tortuga-corpus-cien/1887288.html>> (consulta: 10/8/2020).
- GONGA, Josep Enric: *Les festes en la Safor*, Oliva, Colomar, 1990.
- HINOJOSA MONTALVO, José: «La fiesta del Corpus en Elche a fines del medievo», *Festa d'Elx* 45, Elx, Aj. Elx, 1993, pp. 99-103.
- IBARRA I RUIZ, Pedro: «Elig: Noticia de algunas instituciones y costumbres de la Edad Media», dins *Elche. Materiales para su historia. Ensayo demostrativo de su antigüedad e importancia histórica*, Elx, Aj. Elx, 1926.
- JESÚS, fray Joseph de: *Cielos de Fiesta, musas de Pascua, en Fiestas reales que a S. Pascual coronan ... en las Fiestas de la Canonización de San Pascual Baylon*, València, Francisco Mestre, 1692.
- LAIROÓN PLA, Aureliano J.: «Crónica de la proclamación del rey Fernando VI en la villa de Alzira», *Al-gezira* 8, 1994, pp. 487-531.
- LLORET ESQUERDO, Jaume: «Els titelles i altres espectacles festius de teatre animat», dins Antonio Ariño Villarroya (dir.): *El teatre en la festa valenciana*, València, Consell Valencià de Cultura, 1999, pp. 357-376.
- MARTÍNEZ PÉREZ, Antonio i Francisco Javier MARTÍNEZ RIUS: *La fiesta del Corpus en Alzira (Valencia) (siglos XIV al XVII)*, Madrid, Ed. Punto Didot, 2015.

- MAS, Joseph i Francisco NAVARRO: *La lealtad en sus días. Días festivos de Alzira en la proclamación de su catholico monarca, y señor D.n Carlos III*, València, Viuda de Joseph de Orga, 1760.
- Notícia de la solemnidad y Festejos con que se ha celebrado en Valencia el acto de la Real Proclamacion, y exaltación al Real Trono del Rey nuestro Señor Don Fernando Sexto (que Dios guarde), 20 de agosto de 1746*, 1746.
- ORELLANA, Marcos Antonio de: *Valencia antigua y moderna*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1923.
- ORTÍ I BALLESTER, Marco Antonio: *Siglo quarto de la conquista de Valencia*, València, Juan Bautista Marçal, 1640.
- ORTÍ I BALLESTER, Marco Antonio: *Segundo Centenario de los años de la Canonización del Valenciano Apóstol san Vicente Ferrer, concluydo el dia de San Pedro, i San Pablo, 29 de junio del año 1655*, València, Gerónimo Vilagrasa, 1656.
- PEDRAZA, Pilar: *Barroco efímero en Valencia*, València, Aj. de València, 1978.
- PELLICER I ROCHER, Vicent: *Història de la Setmana Santa de Gandia i d'altres manifestacions de religiositat popular*, Gandia, Junta Major de Germandats de la Setmana Santa de Gandia, 1990.
- Plausibles alborozados festejos con que la M. Il.tre Antigua, leal, y Coronada Villa de Alcira acreditó su inexplicable gozo en la celebración de la feliz proclamación de nuestro Catolico Monarca Fernando VI*, València, Viuda de Gerónimo Conejos, 1746.
- PORCAR, Pere Joan: *Cosas evengudes en la ciutat i regne de Valencia (Dietari 1589-1629)*, ed. a cura de F. Garcia Garcia, València, Inst. Alfons el Magnànim, 1983.
- RAMON CAMPS, Ricard: «Art, festa i experiència estètica: la festa del Corpus de Picanya...», *Caramella* 24, gener-juny 2011, pp. 95-101.
- Real cedula de S.M. y señores del Consejo, por la qual se manda que en ninguna iglesia de estos reynos, sea cathedral, parroquial ò regular haya en adelante danzas ni gigantones, sino que cese del todo esta práctica en los procesiones y demás funciones eclesiasticas, como poco conveniente à la gravedad y decoro que en ellas se requiere*, Madrid, Imprenta de Pedro Marín, 1780.
- Relacion de las fiestas celebradas en Valencia en los días 19, 20 y 21 de Febrero de este año 1789. Con motivo de la proclamación del rey nuestro Señor don Carlos que Dios guarde*, València, Josef Estevan Cervera, 1789.
- SALES, Agustín: *Relacion del primer Centenar de la colocacion de la sagrada imagen de Maria Santíssima de los Desamparados, en su magnifica Capilla de la Plaza de la Seo, en donde la venera la Nacion Valenciana desde el año 1667. Fiestas de Valencia en este año 1767*, València, Salvador Fauli, 1767.

- SANCHÍS BERNÁ, Felipe Manuel: *Història dels nanos i gegants d'Alacant*, tesi doctoral dirigida per J. Miguel Santacreu, Universitat d'Alacant, 2015.
- SANCHIS FRANCÉS, Raül: *La festa i la dansa en les fonts historiogràfiques de la memòria. Corpus documental de la ciutat de València (segles XIII-XVII)*, Barcelona, Esbart Català de Dansaires, 2020.
- SANCHIS MARTÍNEZ, Josep: *Història de les Falles de Xàtiva*, Xàtiva, ed. Xàtiva, 1996.
- SANCHIS MARTÍNEZ, Josep i M. Lourdes BOLUDA PERUCHO: *Fiestas y tradiciones de Xàtiva*, Xàtiva, Aj. Xàtiva, 1999.
- SERRANO, Thomás: *Fiestas seculares, con que la coronada Ciudad de Valencia celebró el feliz cumplimiento del tercer siglo de la canonización de su esclarecido hijo, y angel protector S. Vicente Ferrer, apóstol de Europa*, València, Viuda de Joseph de Orga, 1762.
- TORRE SERBIL, Francisco de la: *Reales fiestas a la Soberana Imagen de la Virgen de los Desamparados, de la Ciudad de Valencia, en su traslación a la nueva Capilla*, València, Gerónimo Vilagrassa, 1667.
- TRESCOLÍ BORDES, Oreto i ENRÍC OLIVARES TORRES: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2019.
- VILAPLANA Gisbert, José: *Historia religiosa de Alcoy desde su fundación hasta nuestros días*, 1892, ed fac. de la segona edició de 1903, Alacant, Diputació Provincial, 1977.
- VENTURA, Agustí: *La confraria de la Minerva a Xàtiva: una història dels combregars i del Corpus*, Xàtiva, Aj. de Xàtiva, 1999.
- VIÑES, Víctor: *Al pie del Benacantil*, Alacant, Suc. de Such, Serra y Compañía, 1953.
- VIRAVENS Y PASTOR, Rafael: *Crónica de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Alicante*, Alacant, Imprenta de Carratalá y Gadea, 1876.

LA FIRA I LES DANSES DE GUADASSUAR. EVOLUCIÓ INVERSA DE DOS FESTES REFERENTS A LA RIBERA

Joan B. Boils
IES Font de Sant Lluís
joanbboils@gmail.com

Guadassuar, degut a les circumstàncies històriques, geogràfiques i econòmiques, ha conservat vigents al llarg dels temps dos festes de referència a la Ribera: d'una banda la Fira i el Porrat de Sant Vicent i d'altra banda les Danses. Una a l'hivern i l'altra a l'estiu marquen el calendari, el cicle vital dels habitants del poble.¹

Encara que no tenen res a vore i cada una d'elles posseeix una idiosincràsia pròpia, existeixen diversos elements coincidents: ocupen l'espai comú, el carrer; estan profundament arrelades; mouen tots els guadassuarencs (no sols un grup, una associació...); són de participació oberta, no d'un col·lectiu que celebra per a la resta; porten adjunt un important bagatge tant de l'àmbit de la tradició oral (cançons, llegendes, contes) com creacions artístiques² (composicions musicals,

¹ Joan B. Boils: *Dos puntals festius de Guadassuar. La Fira de sant Vicent i les Danses*, Picanya, Bullent, 2018. Joan B. Boils: «Festes», *Setmana de Danses*, 1992.

² Alguns exemples: Enric Soler i Godes: «Així es fa patria», *Feria y Fiestas*, 1975. Enric Soler i Godes: «Entre la mola i la creu», *Feria y Fiestas*, 1977. Rafael P. Súrria: «Romanç de la festa gran», *Guadassuar en Fira*, 1997. Toni Mestre: «Amb alegria festes», *Levante*, 15 d'agost de 2003. Toni Mestre: «Danses de Guadassuar», *Levante*, 16 d'agost de 2002. *Les Danses de Guadassuar. 15 anys de la reintroducció del Cap de Dansa. Parlaments de 1993 a 2007*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses, 2008. *Les Danses de Guadassuar. Quadern d'activitats*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses, 2011. *El robatori del terme*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses, 2017. *Els Gegants i els Cabuts van a la Fira*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses/Edicions 96, 2021. Enric Ramiro Roca: *Una ribera d'històries*, Alzira, Reclam, 2016. Vicent Ferri: *Bestiolar*, València, El Petit Editor, 2016.

poesia, novel·la...); posseeixen un alt component social, aglutinen i reforcen la consciència de poble.³

Però si observem les últimes dècades, els canvis socioculturals i de costums amb la progressiva mercantilització de l'oci, juntament amb la globalització de les celebracions, les han transformat i curiosament cada una d'elles ha evolucionat en un sentit, recurrent trajectes que podríem denominar inversos.

LA FIRA

La Fira i el Porrat de Sant Vicent ha sigut tradicionalment la fira de la Ribera,⁴ estudiada amb profunditat tant per l'actual cronista Enric Mut com per l'anterior Agustí Roig la trobem profusament documentada en el que a nivell local fa referència.⁵ Des dels seus orígens com a mercat davant un santuari –Guadassuar va

---

Joan B. Boïls: «Versions i visions del Bolero de Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2016. Agustí Roig Barrios (Joan B. Boïls i J. Enric Mut eds.): *Cançoner de Guadassuar*, València, Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, 2013. Salvador Seguí: *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, 1980. Xavier Richart: *Estudiant la dolçaina. Mètode i tècnica*, València, Riveria, 1992. Eduard Navarro: *Recull per a dolçaina*, Burjassot, Gràfiques Roymar, 2013. «Efemérides de la fiesta mayor. II Centenario de la bendición de la imagen de San Vicente Mártir del escultor José Esteve Bonet», *Guadassuar en Fira*, 1990.

³ Honorio Velasco (ed.): *Tiempo de fiesta. Ensayo antropológico sobre las fiestas en España*, Madrid, Alatar, 1982. Antonio Ariño i Pedro García Pilán: «Apuntes para el estudio social de la fiesta en España», *Anduli. Revista Andaluza de Ciencias Sociales*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2006. Tullia Magrini (ed.): *Antropologia della musica e culture mediterranee*, Venezia, Il Mulino Società Editrice, 1993. Joan Prat Canos: «Aspectos simbólicos de las fiestas», dins *Tiempo de fiesta. Ensayo antropológico sobre las fiestas en España*, Madrid, Alatar, 1982. Diego Ramon i Lluch: «Si no s'és poble no s'és res», *Setmana de Danses*, 1993. Gil Manuel Hernández Martí: *La festa reinventada*, València, Universitat de València, 2002.

⁴ Vicent Castell Llàcer: «La Fira dels forasters», *Inquietuds*, núm. 5, 1978. Juan Martín Gallur: «La fira de Guadassuar vista per un alcedià», *Programa de Feria y Fiestas en honor a San Vicente Mártir*, Guadassuar, 1968. Josep Antoni Domingo i Borràs: «La Fira de Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2008. Josep Millo i Vallés: «La millor fireta del món», *Guadassuar en Fira*, 2015. Jesús Huguet: «La Fira de Guadassuar: una festa comarcal», *Inquietuds* 5, 1978. Aurora Ríos de Mitjavila: «Extracto del libro de Viajes», *Feria y Fiestas*, 1975. «Por tierras valencianas. Guadassuar», *Semana Gráfica*, València, 1929.

⁵ J. Enric Mut Ruiz: «Antecedents de la Fira de Guadassuar. Una explicació històrica», *Guadassuar en Fira*, 2017. J. Enric Mut Ruiz: «La festa i Fira de Sant Vicent Màrtir. Una festa centenària», *Guadassuar en Fira*, 2019. J. Enric Mut Ruiz: «La música en la festa de sant Vicent Màrtir», *Guadassuar en Fira*, 2016. J. Enric Mut Ruiz: «Vocabulari de la festa de sant Vicent màrtir», *Fira i Festes Sant Vicent*, 2000. Agustí Roig Barrios: «Estampas retrospectivas de nuestras fiestas», *Boletín Municipal Informativo* 15, 1982. Agustí Roig Barrios: «La Feria en otros tiempos», *Boletín Municipal Informativo* 9, 1981. Agustí Roig Barrios: «Las cuentas de la Fiesta de 1854», *Guadassuar en Fira*, 1993. Agustí Roig Barrios: «Las fiestas de 1885 y el conflicto con la banda de música», *Fira*

ser un carrer d'Alzira fins 1581—, passant pel primer document que es conserva sobre els organitzadors que data de 1716, fins totes les anotacions, comptes i decisions que afectaven al seu desenvolupament any rere any.

El discórrer dels temps i la transformació de la societat ens ha portat a que la Fira haja vist minvat considerablement eixe caràcter d'esdeveniment extraordinari que ha sigut tradicionalment. Només com a exemple pensem que durant anys una de les activitats excepcionals que es podia realitzar a la Fira era fer-se fotografies davant un decorat i fàcilment veiem quin és l'ús actual d'aquesta pràctica.

Així, eixa condició d'esdeveniment extraordinari s'ha alterat en totes les seues vessants. En qüestió d'atraccions l'oferta d'oci i els parcs temàtics han substituït aquell efecte sorpresa, de novetat, de desig any rere any que caracteritzava els més menuts en arribar gener. El concepte de fira com a espai comercial també ha canviat i allò de ser una exposició i adquisició de eines per al treball no té actualment cabuda perquè qualsevol centre comercial té a la disposició del comprador tot allò que necessita en el moment que ho desitge. I amb el que seria el porrat passa igual i la venda de productes exòtics no crida l'atenció sent aquestos de la mateixa manera de fàcil localització.

Per fer-nos una idea del que suposava portar a terme una fira, el 1884 es reestructura la distribució de *paraetes* i es parla de: «confiteros y turroneros, castañeros, datileros y frutas, margajoneros, hojalateros, tamboreros y juguetes de niños, la quincalla, torneros, herreros y sarteneros, silleros y carpinteros, los de las vistas, plateros, sombrereros, guarnicioneros, guitarristas, zapateros, armeros» i una zona comuna per a «pan, carnes, vinos, aguardientes, licores, ganados, rifas autorizadas, juegos de ruedas, cristales, papelistas e historiadores».

Altres fonts alienes als documents i publicacions locals ens donen una idea del que era i quina repercussió tenia la Fira de Guadassuar. A l'informe del comte d'Aranda de 1770-1771 es reflecteixen les despeses en predicador, missa, processó, focs, dolçaina, música. Al diccionari de Pascual Madoz de 1830 llegim que «el día 22 de enero, día del santo titular, se celebra una especie de feria a la que acuden multitud de gentes de los pueblos comarcanos, atraídos más bien por la fiestas que se suelen hacer».⁶

---

i Festes 85, 1985. Agustí Roig Barrios: «Los festeros de San Vicente», *Programa oficial de Feria y Fiestas*, 1961. Agustí Roig Barrios: «Sant Vicent, joc de xiquets», *Guadassuar en Fira*, 1994. Enric Garcia i Osca, Vicent Ibiza i Osca i J. Enric Mut i Ruiz: *Guadassuar. Introducció a la història d'un poble valencià*, Guadassuar, 1991. *Juventud. Publicación dedicada a las tradicionales Fiestas y Feria que anualmente se celebran en esta villa*, Guadassuar, 1928.

⁶ Pascual Madoz: *Diccionario Geográfico, Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid, Imprenta del Diccionario Geográfico, Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar de Pascual Madoz, 1830, Tomo IX, p. 32.

El periòdic de Madrid *El Católico* de 1854 menciona la Fira de Guadassuar i trobem de nou els mateixos elements –banda, focs d'artifici, actes religiosos, etc.– i la Repartició de la Carn, acte que ha perdurat fins els nostres dies i que aquest periòdic aprofita per a incidir en un element que tenim molt en compte actualment: la qüestió social, perquè és una festa per a tot el poble, sense distinció: «Aquí las fiestas llegan a la cabaña del indigente, que en otros pueblos llora mientras los ricos se entregan a los festines».⁷

De la mateixa manera, en una novena publicada a Xàtiva el 1865 es fa referència a eixe acte: «...distribuyendo a los pobres de la misma pan, arroz y carne, para que todos puedan celebrar alegremente el día del santo. Costumbre piadosa y verdaderamente digna de imitación», indicant-se que se celebra «desde tiempo inmemorial».⁸

També a la novel·la *Los reyes mudos* de Vicente Calvo Acacio publicada el 1904, ens aporta informació al respecte. Diu que «era la feria cèlebre y Antigua entre los pueblos de la ribera del Júcar, y allí acudían de casi todos ellos, con gran contentamiento de los comerciantes y expendedores, que sobre pagar al municipio crecidos arbitrios, se afanaban por ir, ya que por exceso de compradores hacían pagar los géneros tres o cuatro veces más de lo que valían». En un dels capítols el personatges es traslladen a la Fira de Guadassuar i es descriu tot el que et podies trobar. En quan a atraccions ens parla per exemple de «el hombre de los panoramas» que manejava «el cajón de vistas» on, després de pagar cinc cèntims et deixaven vore «a través de los redondos lentes una porción de vistas ya incoloras». Enumera també productes que es venen. S'inicia: «En las aceras, y en primer término, veíanse los típicos vecinos de Tous, pueblo perteneciente al partido de Alberique, que parece arrancado del alto Aragón, vendiendo los hermosos margallones cilíndricos», destacant per exemple el fet que les sidres era el «primer género que se agotaba, dejándoles a los expendedores pingües rendimientos». En quan al que es dedicava als xiquets:

En los tenderetes de quincalla colocados acá y acullá, sobresalían los juguetes de tosca fabricación valenciana, como rollizas muñecas llenas de serrín, con gruesas pantorrillas, polonesas azules y camisa de gasa; toros y caballos apopléticos salpicados de gris; borrachos de cartón; minúsculos sables y escopetas con hoja y cañones de hojalata; globos verdes y rojos hinchados de gas; tambores dados de almazarrón, con parche de pergamino; panderos con una bolera pintada; costure-

⁷ *El Católico*, 30 de gener de 1854, p. 2. També apareix esmentada posteriorment per exemple a *Las Provincias*, 21 de gener de 1908, p. 1, o *Las Provincias*, 21 de gener de 1927, p. 2.

⁸ Juan Alfonso y Cuevas: *Novena al invicto mártir español San Vicente, patrón de la villa de Guadassuar*, Játiva, Imprenta y librería de Blas Bellver, 1865, p. XX.

ritos de pino con rojas almohadillas; pitos, trompetas y mil y una variedad de esos pequeños juguetes que los niños trasladan a sus respectivas casas para dar jaqueca a vecinos y parientes.

Concloent: «Tampoco faltaban, mezclados entre esas baratijas, juguetes de alguna novedad, como el mono trepador, de piel de conejo; la mariposa voladora, el niño meón y el cerdo moribundo».⁹

Així i tot el trajecte evolutiu de les últimes dècades, la Fira i el Porrat de Sant Vicent no han perdut el més essencial. Per a començar, és una fira que ocupa el centre del poble, no un recinte firal extern. La trobem en els carrers del centre de la població –existent per exemple llaços d'amistat entre el firer o propietari de la *paraeta* i el veí que any rere any se'l troba sempre davant de sa casa–. Tenim en compte que no és el mateix una fira en la que els firers paguen el lloc que ocupen que una llogada per l'ajuntament o qualsevol altra institució que contracta els firers –les atraccions, *paraetes*, etc.– per a que acudisquen al poble.

D'altra banda, la Fira porta adherits una sèrie d'elements molt valuosos, un bagatge construït amb el pas del temps, de molt de temps, amb components de diversos moments, modes, costums, etc. Entre eixos elements destaca la Repartició de la Carn –que trobem referenciada com hem vist a publicacions foranies–. La Repartició de la Carn és una desfilada cívica que es porta a terme la vespra de la festa gran i que compta amb elements propis altament simbòlics de caire local i exclusius tots ells de Guadassuar: elaboració de decimetes,¹⁰ dolços i menjars, gegants i cabuts representants de les alqueries que donaren origen a Guadassuar i que ballen músiques que només es ballen en eixe lloc i eixe moment... Un acte que encara que haja perdut el fet en sí de repartir menjar als més necessitats per a que passen uns bons dies de festa conserva eixe esperit de celebració col·lectiva, de celebració per a tots sense distincions de cap tipus.¹¹

Altre acte a destacar que forma part d'aquesta gran festa és la Desperta i Rosari de l'Aurora, que si bé està dins el context d'altres manifestacions semblants, conté

⁹ Vicente Calvo Acacio: *Los reyes mudos*, Valencia, Imprenta de Juan Guix, 1904, pp. 62-64. Es pot vore també Joan B. Boïls: «Una fira de novel·la», *Guadassuar en Fira*, 2019.

¹⁰ «Decimes a la Fira i festes de Guadassuar, any 1977», *Feria y Fiestas*, 1977. «Dècimes de fa 50 anys», *Guadassuar en Fira*, 1996. «Dècimes de tots els anys», *Guadassuar en Fira*, 2004. «Dècimes que són història», *Guadassuar en Fira*, 1993. «Decimetes», *Guadassuar en Fira*, 1991. «Rafael P. Súrria i Albinyana. Dècimes dedicades a la Fira i Festes de Sant Vicent Màrtir de Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2004.

¹¹ Joan B. Boïls: «La Repartició de la Carn de Guadassuar», *Caramella* 39, Prats de Lluçanès, 2018. J. Enric Mut Ruiz: «L'acte de la Repartició de la Carn, preludi de la festa de Sant Vicent», *Guadassuar en Fira*, 2012. Vicente Barrios Rosell: «La tradicional 'Repartisio de la Carn'», *Feria y Fiestas*, 1970. «La repartició de la carn captada pels nostres escriptors», *Feria y Fiestas*, 1977.

melodies, lletres, ritual i sobretot cants de salves per al rosari totalment autòctones.¹² I en el mateix context de la Fira trobem també el Toc del Retorn –un toc manual de campanes que crida els veïns a les festes grans– o la festa de Sant Antoni dies abans com a preludi dels dies més assenyalats. Un extraordinari bagatge que no s'esborra, que roman arrelat entre els habitants.

LES DANSES

Per la seua part, les Danses han recorregut un camí totalment invers. Han passat de ser una celebració exclusivament per als del poble –i bastant desconeguda fora fins fa molt poc de temps– a ser declarada BIC el 2018 i originar certa massificació tant per part dels guadassuarencs participants com pels forans que acudeixen a contemplar eixa festa tan particular.¹³

S'ha d'assenyalar que les Danses són una dansa de carrer valenciana que s'ha conservat vigent –sense haver desaparegut mai– adaptada als temps. Té unes músiques pròpies, un ritual molt marcat, ballant-se només el pas pla –sense pasades– per tal que participe tot qui ho desitge i amb un element que és el que més sorprèn al desconixedor: la vestimenta. Es tracta d'eixir a ballar vestint-se d'allò no habitual –en cap cas folklòric–, utilitzant imaginació i originalitat, elaborant-ho el mateix ballador o balladora, cada vegada que es balla d'una manera diferent i de caràcter efímer –a les Danses no es parla mai de disfressa, sinó de trage–. Per tant no és un grup d'especialistes que assagen per a exhibir el que han assajat sinó que es pot participar obertament sense inscripció ni avís, sense cap formació, tot pel simple gaudi de ballar i de participar.

La festa no ha estat mai lligada a cap institució, organisme ni associació, ha sigut i és del poble, per tant no existeix cap documentació que no siga la gràfica a partir de la presa de fotografies –tingam en compte que nocturnes, que és quan es porta a terme la festa–.

¹² Joan B. Boïls: «Cants de l'Aurora i tradició oral», *Guadassuar en Fira*, 2004. Joan B. Boïls: «Desperta i Rosari de l'Aurora a Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2020. *Cants de l'Aurora*, Fonoteca de Materials vol. XXVIII, València, Conselleria d'Educació i Ciència, 2001.

¹³ Joan B. Boïls: «Aproximació a les Danses de Guadassuar», *Les Danses de Guadassuar*, Fonoteca de Materials vol. XXVII, València, Conselleria d'Educació i Ciència, 1998. Joan B. Boïls: «Les Danses de Guadassuar. Tradició ininterrompuda», *Caramella* 31, Prats de Lluçanès, 2014. Joan B. Boïls: «Les Danses (vives) de Guadassuar», *Actes de la XV Assemblea d'Història de la Ribera*, Benimodo, 2012. Joan B. Boïls: «Les Danses de Guadassuar, festa única», *Anem de Festa!*. L'Elia, Associació Cultural Falla Josep Antoni, Puríssima i Major, 2017. Joan B. Boïls: «Unes danses diferents», *Levan-te*, 18 d'agost de 2018. Joan B. Boïls: «Caixa, castanyoles i ritme en la Dansà», *Així som* 25, 2010.

Així, el poble ha mantingut la festa viva, adaptant-se als temps sense perdre vigència. De fet, una prova de les característiques tan particulars que tenen les Danses de Guadassuar va ser la dificultat inicial per tal de declarar-les BIC, quan en presentar documentació no es tenien referències semblants amb les quals iniciar l'estudi. D'aquesta manera, les Danses de Guadassuar van ser les primeres en declarar-se Bé d'Interés Cultural.¹⁴

Després, amb l'auge de les danses ocorregut aquestos últims anys, molts altres pobles han pres com a referència les Danses de Guadassuar (melodies, pas pla...) per a reinstaurar una dansa en un determinat poble, però sempre en l'àmbit del folklore, no una vivència col·lectiva com ocorre a Guadassuar.

CONCLUSIONS

Si prenem el llistat de condicions establertes per tal que un bé siga d'alt valor per al patrimoni immaterial veiem que les dos festes compleixen sobradament aquests ítems: estan interioritzades en els individus i comunitats com a part de la seua identitat, són compartides pels membres d'una col·lectivitat, són vives i són dinàmiques, són transmises i són recreades, són transmises des de la infantesa, són preservades tradicionalment per la comunitat, formen part de la memòria col·lectiva viva com una realitat socialment construïda, són experimentades com a vivència, estan interconnectades amb la dimensió material de la cultura, estan contextualitzades en un temps i en un marc espacial, es desenvolupen i experimenten en temps present, remetem a la biografia individual i col·lectiva, estan imbricades en les formes de vida, no admeten còpia, estan ritualitzades, constitueixen una experiència des de la perspectiva sensorial, tenen efecte regenerador en l'ordre social, són vulnerables.

¹⁴ Fermín Pardo i José Ángel Jesús-María: *La música popular en la tradició valenciana*, València, Institut Valencià de la Música, 2001. Jordi Reig Bravo: *La música tradicional valenciana. Una aproximació etnomusicològica*, València, Institut Valencià de la Música, 2011. Vicent Torrent: *La música popular. Descubrim el país valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1990. Antonio Ariño (dir.): *Festes d'estiu*, València, Conselleria de Cultura, 1995. *Les festes tradicionals del territori valencià*, València, Universitat de València, 2017. *Calendari de festes de la Comunitat Valenciana. Estiu*, València, Bancaixa, 2001. «La champions de las fiestas», *Levante*, 6 de agosto de 2017. Antonio Carlos Ledo Caballero: «Les festes i tradicions de la Ribera», *La Universitat de València i els seus entorns comarcals: La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2016. Isabel Aznar Collado: *Lengua y producción dancística valenciana: les danses i la dansa*, Sevilla, Punto Rojo, 2016. Alfons Llorenç: *El sant del dia*, Picanya, Bullent, 2011. Paolo Scarnecchia: *Música popular y música culta*, Barcelona, Icaria, 1998. Bernard Lotart Jacob: *Musiques en fête. Maroc, Sardaigne, Roumanie*, Nanterre, Société Française d'Ethnologie, 1994, en línia: <<http://www.amicsdelesdancesguadassuar.com>>.

Són dos festes que s'han anat forjant poc a poc, a elles mateixa, amb el pas del temps, com organismes vius. Si bé dins d'un context, han anat definint una personalitat molt particular –en el cas de les Danses difícil d'entendre per a forasters–. En ambdues prima la participació front l'exhibició –menys encara d'unes peces de museu descontextualitzades–, convertint-se en una manifestació única cada vegada que es porten a terme.

Estes dos celebracions no tenen res a veure amb globalització de les festes. No són models que s'estenen mimèticament de manera calcada de poble a poble sense entendre de vegades per què tots han de tindre el mateix. És més, per les seues característiques, estes dos festes no admeten còpia. I si es traslladen del temps o de l'espai en què estan instal·lades perden tot el seu valor.

Les seues característiques, juntament amb la seua condició tan oberta –no en mans d'un grup tancat amb normes estrictes– comporta una sèrie de riscos, de perills dels que hem d'estar vigilant. I tindre cura significa fer cas els que les estudien i saben d'elles. No qualsevol persona pot aportar el que crega sense referència ni fonament. L'especialista ja observarà i traçarà un diagnòstic i unes receptes a aplicar per tal que tinguen bona salut –com ocorre en qualsevol monument de la cultura material–, lluny d'elements aliens que deterioren, degraden o transformen allò que s'ha conservat.

Estaria bé conscienciar sobre la importància de conservar en cada poble allò més propi, allò més personal que no admet còpia, els elements propis i diferenciadors lligats al passat, a les arrels més profundes, sense intentar competir en veure quina festa ni quin poble té la més gran, la més... sols mirar cap a dins. I fomentar eixe sentit lúdic i social de les festes, construir-les i conservar-les pensant simplement en el poble, en el gaudi col·lectiu sense necessitat de mercantilitzar-les –intentant entendre, clar, què els mou a participar–. Les festes són per a viure-les.

Finalment considerar les festes com a cultura, cultura en el sentit en el que apuntava la UNESCO en aquella declaració on deia que la cultura dona la capacitat de reflexionar sobre sí mateix i fa que sigam racionals, crítics i èticament compromesos.

Per tant, no només ens toca descriure les festes sinó gaudir-les i intentar que siguen útils, que ens facen pensar i conseqüentment millorar. Amb tot açò ja aniríem bé.

BIBLIOGRAFIA

SOLER I GODES, Enric: «Així es fa patria», *Feria y Fiestas*, 1975.

SOLER I GODES, Enric: «Entre la mola i la creu», *Feria y Fiestas*, 1977.

ARIÑO, Antonio (dir.): *Festes d'estiu*, València, Conselleria de Cultura, 1995.

- ARIÑO, Antonio i Pedro GARCÍA PILÁN: «Apuntes para el estudio social de la fiesta en España», *Anduli. Revista Andaluza de Ciencias Sociales*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2006.
- AZNAR COLLADO, Isabel: *Lengua y producción dancística valenciana: les danses i la dansà*, Sevilla, Punto Rojo, 2016.
- BARRIOS ROSELL, Vicente: «La tradicional “Repartisio de la Carn”», *Feria y Fiestas*, 1970.
- BOÏLS, Joan B.: «Aproximació a les Danses de Guadassuar», *Les Danses de Guadassuar*, Fonoteca de Materials vol. XXVII, València, Conselleria d'Educació i Ciència, 1998.
- BOÏLS, Joan B.: «Caixa, castanyoles i ritme en la Dansà», *Així som* 25, 2010.
- BOÏLS, Joan B.: «Cants de l'Aurora i tradició oral», *Guadassuar en Fira*, 2004.
- BOÏLS, Joan B.: «Despertà i Rosari de l'Aurora a Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2020.
- BOÏLS, Joan B.: *Dos puntals festius de Guadassuar. La Fira de sant Vicent i les Danses*, Picanya, Bullent, 2018.
- BOÏLS, Joan B.: «Festes», *Setmana de Danses*, 1992.
- BOÏLS, Joan B.: «La Repartició de la Carn de Guadassuar», *Caramella* 39, Prats de Lluçanès, 2018.
- BOÏLS, Joan B.: «Les Danses de Guadassuar, festa única», *Anem de Festa!*, L'Eliana, Associació Cultural Falla Josep Antoni, Puríssima i Major, 2017.
- BOÏLS, Joan B.: «Les Danses de Guadassuar. Tradició ininterrompuda», *Caramella* 31, Prats de Lluçanès, 2014.
- BOÏLS, Joan B.: «Les Danses (vives) de Guadassuar», *Actes de la XV Assemblea d'Història de la Ribera*, Benimodo, 2012.
- BOÏLS, Joan B.: «Unes danses diferents», *Levante*, 18 d'agost de 2018.
- BOÏLS, Joan B.: «Una fira de novel·la», *Guadassuar en Fira*, 2019.
- BOÏLS, Joan B.: «Versions i visions del Bolero de Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2016.
- Calendari de festes de la Comunitat Valenciana. Estiu*, València, Bancaixa, 2001.
- CALVO ACACIO, Vicente: *Los reyes mudos*, Valencia, Imprenta de Juan Guix, 1904.
- Cants de l'Aurora*, Fonoteca de Materials vol. XXVIII, València, Conselleria d'Educació i Ciència, 2001.
- CASTELL LLÁCER, Vicent: «La Fira dels forasters», *Inquietuds* 5, 1978.
- CUEVAS, Juan Alfonso: *Novena al invicto mártir español San Vicente, patrón de la villa de Guadassuar*, Játiva, Imprenta y librería de Blas Bellver, 1865.
- «Decimes a la Fira i festes de Guadassuar, any 1977», *Feria y Fiestas*, 1977.
- «Dècimes de fa 50 anys», *Guadassuar en Fira*, 1996.
- «Dècimes de tots els anys», *Guadassuar en Fira*, 2004.

- «Dècimes que són història», *Guadassuar en Fira*, 1993.
- «Decimetes», *Guadassuar en Fira*, 1991.
- DOMINGO I BORRÀS, Josep Antoni: «La Fira de Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2008.
- «Efemérides de la fiesta mayor. II Centenario de la bendición de la imagen de San Vicente Mártir del escultor José Esteve Bonet», *Guadassuar en Fira*, 1990.
- El Católico*, 30 de gener de 1854.
- El robatori del terme*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses, 2017.
- Els Gegants i els Cabuts van a la Fira*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses / Edicions 96, 2021.
- FERRI, Vicent: *Bestiolar*, València, El Petit Editor, 2016.
- GARCÍA I OSCA, Enric; Vicent IBIZA I OSCA i J. Enric MUT I RUIZ: *Guadassuar. Introducció a la història d'un poble valencià*, Guadassuar, 1991.
- HUGUET, Jesús: «La Fira de Guadassuar: una festa comarcal», *Inquietuds* 5, 1978.
- HERNÁNDEZ MARTÍ, Gil Manuel: *La festa reinventada*, València, Universitat de València, 2002.
- «La champions de las fiestas», *Levante*, 6 d'agost de 2017.
- Las Provincias*, 21 de gener de 1927.
- Las Provincias*, 21 de gener de 1908.
- LOTART JACOB, Bernard: *Musiques en fête. Maroc, Sardaigne, Roumanie*, Nanterre, Société Française d'Ethnologie, 1994.
- LLORENÇ, Alfons: *El sant del dia*, Picanya, Bullent, 2011.
- Juventud. Publicación dedicada a las tradicionales Fiestas y Feria que anualmente se celebran en esta villa*, Guadassuar, 1928.
- «La repartició de la carn captada pels nostres escriptors», *Feria y Fiestas*, 1977.
- LEDO CABALLERO, Antonio Carlos: «Les festes i tradicions de la Ribera», dins *La Universitat de València i els seus entorns comarcals: La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2016.
- Les Danses de Guadassuar. 15 anys de la reintroducció del Cap de Dansa. Parlaments de 1993 a 2007*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses, 2008.
- Les Danses de Guadassuar. Quadern d'activitats*, Guadassuar, Associació Amics de les Danses, 2011.
- Les festes tradicionals del territori valencià*, València, Universitat de València, 2017.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario Geográfico, Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid, Imprenta del Diccionario Geográfico, Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar de Pascual Madoz, 1830.
- MAGRINI, Tullia (ed.): *Antropologia della musica e culture mediterranee*, Venezia, Il Mulino Società Editrice, 1993.

- MARTÍN GALLUR, Juan: «La fira de Guadasuar vista per un alcudià», *Programa de Feria y Fiestas en honor a San Vicente Màrtir*, Guadasuar, 1968.
- MESTRE, Toni: «Amb alegria festes», *Levante*, 15 d'agost de 2003.
- MESTRE, Toni: «Danses de Guadassuar», *Levante*, 16 d'agost de 2002.
- MILLO I VALLÉS, Josep: «La millor fireta del món», *Guadassuar en Fira*, 2015.
- MUT RUIZ, J. Enric: «Antecedents de la Fira de Guadassuar. Una explicació històrica», *Guadassuar en Fira*, 2017.
- MUT RUIZ, J. Enric: «L'acte de la Repartició de la Carn, prelude de la festa de Sant Vicent», *Guadassuar en Fira*, 2012.
- MUT RUIZ, J. Enric: «La festa i Fira de Sant Vicent Màrtir. Una festa centenària», *Guadassuar en Fira*, 2019.
- MUT RUIZ, J. Enric: «La música en la festa de sant Vicent Màrtir», *Guadassuar en Fira*, 2016.
- MUT RUIZ, J. Enric: «Vocabulari de la festa de sant Vicent màrtir», *Fira i Festes Sant Vicent*, 2000.
- NAVARRO, Eduard: *Recull per a dolçaina*, Burjassot, Gràfiques Roymar, 2013.
- PARDO, Fermín i José Ángel JESÚS-MARÍA: *La música popular en la tradició valenciana*, València, Institut Valencià de la Música, 2001.
- «Por tierras valencianas. Guadasuar», *Semana Gráfica*, Valencia, 1929.
- PRAT CANOS, Joan: «Aspectos simbólicos de las fiestas», *Tiempo de fiesta. Ensayo antropológico sobre las fiestas en España*, Madrid, Alatar, 1982.
- «Rafael P. Súrria i Albinyana. Dècimes dedicades a la Fira i Festes de Sant Vicent Màrtir de Guadassuar», *Guadassuar en Fira*, 2004.
- RAMIRO ROCA, Enric: *Una ribera d'històries*, Alzira, Reclam, 2016.
- RAMON I LLUCH, Diego: «Si no s'és poble no s'és res», *Setmana de Danses*, 1993.
- REIG BRAVO, Jordi: *La música tradicional valenciana. Una aproximació etnomuscològica*, València, Institut Valencià de la Música, 2011.
- RICHART, Xavier: *Estudiant la dolçaina. Mètode i tècnica*, València, Rivera, 1992.
- RÍOS DE MITJAVILA, Aurora: «Extracto del libro de Viajes», *Feria y Fiestas*, 1975.
- ROIG BARRIOS, Agustí (BOÏLS, Joan B. i J. Enric MUT, eds.): *Cançoners de Guadasuar*, València, Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, 2013.
- ROIG BARRIOS, Agustí: «Estampas retrospectivas de nuestras fiestas», *Boletín Municipal Informativo* 15, 1982.
- ROIG BARRIOS, Agustí: «La Feria en otros tiempos», *Boletín Municipal Informativo* 9, 1981.
- ROIG BARRIOS, Agustí: «Las cuentas de la Fiesta de 1854», *Guadassuar en Fira*, 1993.
- ROIG BARRIOS, Agustí: «Las fiestas de 1885 y el conflicto con la banda de música», *Fira i Festes* 85, 1985.

- ROIG BARRIOS, Agustí: «Los festeros de San Vicente», *Programa oficial de Feria y Fiestas*, 1961.
- ROIG BARRIOS, Agustí: «Sant Vicent, joc de xiquets», *Guadassuar en Fira*, 1994.
- SCARNECCHIA, Paolo: *Música popular y música culta*, Barcelona, Icaria, 1998.
- SEGÚI, Salvador: *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, 1980.
- SÚRIA, Rafael P.: «Romanç de la festa gran», *Guadassuar en Fira*, 1997.
- TORRENT, Vicent: *La música popular. Descubrim el país valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1990.
- VELASCO, Honorio (ed.): *Tiempo de fiesta. Ensayo antropológico sobre las fiestas en España*, Madrid, Alatar, 1982.
- <http://www.amicsdelesdancesguadassuar.com>

LES FESTES DE CARRER A CORBERA. INVENTAR I CONSERVAR LA TRADICIÓ

Vicent Peris de Sales
IES Font de Sant Lluís
vj.perissales@edu.gva.es

Àngels Romeu Alfonso
IES Ramon Llull
ma.romeualfonso@edu.gva.es

INTRODUCCIÓ

La nostra comunicació proposa aprofitar les festes de carrer de Corbera com a contingut didàctic perquè els alumnes inventen una festa de carrer treballant en grup i seguint la metodologia de l'aprenentatge basat en projectes.

Les festes que se celebren als carrers de Corbera són l'objecte de la nostra comunicació. Les festes que no tenen el carrer com espai de celebració queden fora de la nostra recerca. El saber local quotidià inventa, còpia, fixa i transmet de generació en generació les formes i finalitats de la celebració festiva. La transmissió bàsicament oral, la participació col·lectiva i la necessària adaptació a la realitat econòmica i social donen a la festa una concepció dinàmica, la forma de crear-la, de consumir-la i de donar-li sentit evoluciona.

L'estudi centrat al municipi de Corbera, estudia l'evolució de la festa des de l'arribada dels ajuntaments democràtics, moment que la festa evoluciona fins a l'actualitat, modelada per les tecnologies de la informació i comunicació que diuen provoquen la modernització cultural. La revolució digital és un procés tecnològic que dona nou sentit a la festa en documentar-la i difondre-la de forma massiva. Potser però, divulgar-la no necessàriament millora aquestes formes culturals tradicionals.

La comunicació exposa primer les característiques de les festes de carrer a Corbera, les classifica. A continuació justifica la pertinència d'utilitzar-les basant-se en la legislació educativa i defineix les bases teòriques i metodològiques que fonamenten el treball des de la disciplina geogràfica. Seguidament descriu les principals característiques de la proposta didàctica i després exposa les principals conclusions a les quals arribem en la fase experimental del nostre treball. La bibliografia i l'annex documental tanca la comunicació.

La localitat de Corbera és el referent territorial de la majoria de les comunicacions presentades a les sessions científiques de l'Assemblea d'Història de la Ribera. Aquesta treballa amb l'espai viscut la localitat, en les emocions i sentiments dels alumnes que treballaran la proposta didàctica. Completem així els estudis realitzats sobre l'espai urbà local de Corbera¹ presentats a les Assemblees de Corbera el 2006, on l'espai local era estudiat com espai absolut, quantificable, definit pels poders públics o espai concebut i l'Assemblea de La Pobla Llarga el 2016,² on l'estudi del poblament se centrava en l'espai percebut.

LES FESTES DE CARRER A CORBERA

Les festes de carrer patrimoni cultural immaterial. La difícil conceptualització

El concepte *patrimoni cultural immaterial* és molt ambigu. La seua significació és, però, rellevant. La Constitució Espanyola de 1978 relaciona al preàmbul la promoció del progrés cultural com a necessitat indefugible per la convivència democràtica. Promoció que els poders públics assumeixen com a funció pròpia indefugible (article 9.2) i que el desenvolupament competencial a l'estat autonòmic (article 148.17a)³ situa com a competència exclusiva de la Comunitat Valenciana (article 49 de l'Estatut de 2006)⁴ i desenvolupa a la llei 4/1998 del Patrimoni Cultural Valencià.⁵

¹ La localitat de Corbera ocupa la majoria de les comunicacions presentades per Vicent Peris a les sessions científiques de l'Assemblea d'Història de la Ribera on comença a assistir en 1986 a Alcúdia i a publicar el 1993 a Alzira.

² Vicent Peris de Sales: «El poblament. Proposta didàctica», dins Joan Català i Antoni Furió (eds.): *Vil·les, alqueries i cases de camp. Poblament dispers, noves poblacions i urbanitzacions a la Ribera del Xúquer*, València, Publicacions de la Universitat de València / Ajuntament de la Pobla Llarga, pp. 583-603, 2021.

³ Ambdós articles consultats en línia: <<https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionCATALAN.pdf>>.

⁴ <<https://www.cortsvalencianes.es/ca-va/composicion/normas/est-autonomia>>.

⁵ <<https://ceice.gva.es/documents/161634402/163458822/VALley4-1998patr.cult.val.pdf/af711858-7a48-45a7-b5cd-1fcf44e23c5a>>.

Les festes de carrer les podem considerar patrimoni cultural immaterial si entenem que acumulen valors transmissibles rellevants i necessaris en l'explicació de l'estructuració social. Si les festes mostren elements identitaris compartits, que es difonen a través de pràctiques culturals estructurades, elements que a través de la participació col·lectiva elaboren manifestacions festives que regulen i compartimenten el calendari anual en temps de treball i temps de festa i que organitzen l'espai públic en espai de celebració amb significació diferent de la resta de carrers. Tenim així, una regulació compartida i acceptada pel veïnat que genera una representació social particular. Si les festes són una herència local transcendent, un lligam amb el passat que ens permet com a individus inserir-nos en una col·lectivitat, socialitzar-nos compartint idees, desitjos, gustos o sentiments.

Les celebracions festives organitzen l'espai local públic, els carrers i els edificis destinats a tal finalitat assoleixen preeminència jeràrquica a l'espai. La tradició fossilitza la rellevància d'aquests espais al mantindre els usos festius sobre ells encara que la significació festiva canvie. La volta de processó, els concerts, els castells pirotècnics tots tenen un lloc de celebració fixat per la tradició i a ells se n'afegeixen de nous inventant tradicions, o copiant-les com les falles i les confraries, però també, desapareguen celebracions o minorant la seua funció dins les celebracions com poden ser la festa dels quintos, la valoració de la música de banda, espectacles pirotècnics o els àpats de germanor.

La valoració popular positiva de la festa ajudarà, com explicarem, a convertir-les en un element mobilitzador que connecte els coneixements quotidians amb els coneixements escolars que volem activar en els alumnes a través de la proposta didàctica.

Les festes de carrer són instruments culturals que en ens ajuden a identificar-nos amb un grup humà, són part del patrimoni compartit que tindrà una significació canviant perquè la seua conceptualització es farà segons un acord popular implícit transmés oralment. Serà, llavors, una construcció històrica interpretable i afectada per diferents elements, entre els quals destaquem l'accés generalitzat a la cultura que imposa tant la democràcia com la digitalització i l'obligació dels poders públics de preservar, promoure i difondre'ls. Ferramentes culturals que històricament també han servit per a legitimar i perpetuar el poder polític vigent, el que justifica la inversió pública en cultura. La festa i la seua funcionalitat com a símbol de poder i control polític ha interessat sempre a la municipalitat per materialitzar i visibilitzar el poder polític a través de la festa. La participació pública en les despeses festives barreja interessos culturals i propagandístics al nostre parer.

El concepte de patrimoni sovint està associat a vulnerabilitat, al risc bé de contaminació o perversió i inclús de desaparició. La característica transmissió oral permet una evolució en la interpretació, en el sentit que va adquirint en el temps

i sovint generant conflictes en la materialització de la tradició oral⁶. La selecció de l'element a celebrar, la seua interpretació o valoració; la legitimació de la selecció, tot és modificable. El sentit canvia, inclús en algunes situacions festives podem parlar de participació forçada dels veïns per ser una forma de socialització imposada com poden ser les festes de pas, per exemple.

Les festes de carrer i la seua significació i funcionalitat evolucionen al ser producte de l'associacionisme voluntari que s'adapta a la realitat social que va transformant-se a mesura que acull canvis econòmics, tecnològics i culturals. La secularització de la societat, la conversió de les festes en espectacles globalitzats, la seua turistificació o pasteurització no impedeixen però l'aparició de noves festes i la seua legitimació, en definitiva la invenció de la tradició⁷ que nosaltres proposarem als alumnes a través d'una unitat didàctica que fara servir els continguts festius per a assolir objectius propis de la geografia urbana aplicant l'aprenentatge basat en projectes.

La festa contextualitzada: l'espai i el temps festiu

La comunicació treballa sobre les festes de carrer de Corbera on estudiem un espai i un temps concret, ja que, com afirma el professor Xosé Souto:⁸ «no es pot analitzar un problema genèric, sinó alguna cosa concreta, malgrat que sabem està determinat per un factor global» Afirmació que podem completar amb la relació entre el local i el global que realitza Callai:⁹ «el local no s'explica per ell mateix i el global sols existeix concretat en els llocs».

⁶ Antonio Ariño Villarroja i Pedro García Pilán: «Apuntes para el estudio social de la fiesta en España», *Anduli: Revista andaluza de Ciencias Sociales* 6, pp. 13-28, 2006, en línia: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2519990>> (consulta: 12/3/2019).

⁷ Eric Hobsbawm: «Introduction: Inventing Traditions», dins Hobsbawm i Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*, Cambridge, Canto Classics, pp. 1-14, 2014, en línia: <<https://doi.org/10.1017/CBO9781107295636.001>> (consulta: 20/6/2017).

⁸ Xosé Souto: «La investigación cualitativa y la innovación didáctica en Geografía. El trabajo cualitativo como recurso didáctico en geografía», *Actas del XI Congreso Nacional Didáctica de la Geografía*, Sevilla, Universidad Pablo de Olavide, p. 88, 2016, en línia: <https://www.age.geografia.es/site/wpcontent/uploads/2020/01/nativos_digitales_y_geografia.pdf> (consulta: 9/5/2017).

⁹ Evelyn Ortega i Joan Pagès: «La formación de la conciencia geográfica en el aula. Estudio de casos en educación secundaria en Chile», *Revista de Geografía Norte Grande*, 79, 2021, p. 333, en línia: <<https://doi.org/10.4067/S0718-34022021000200325>> (consulta: 29/10/2021).

L'instrument de treball és la pròpia memòria, la nostra participació en la festa i els documents que hem pogut recollir. El record, «una realitat de segona mà» dirà Joan Fuster¹⁰ és un recurs important en el nostre treball.

Els ajuntaments democràtics a la dècada dels huitanta del segle passat, tindran en les festes una forma de fer visible el seu poder, l'ordre social de la localitat representant al carrer, a l'espai públic. La visibilitat es manifesta gràcies a desfilades, processons, música, foc, menjars comunitaris... que sovint subvencionaran les autoritats municipals quan no les paguen directament.

Interessa també, diferenciar el sintagma festa de carrer del de carrer de festa. El carrer de festa, el territori públic on es desenvolupa la festa, ha mostrat una estabilitat major que les festes de carrer que han evolucionat més tant en la transformació del seu significat com en les formes de celebració. De fet, resulta evident que les possibilitats del tractament de la informació dels dispositius digitals estan convertint les festes de carrer pròpies de la cultura popular cada cop més en un espectacle turístic, on els assistents deixen de participar i implicar-se per observar passivament. El calendari festiu també s'ha vist modificat per l'evolució del calendari laboral local i les seues noves exigències.

Fig. 1. Foto de Corbera. Plaça Major i carrers de volta. *Font:* Ajuntament de Corbera. Datació aproximada dels anys cinquanta.

Elaborem una classificació de les festes de carrer a partir d'indicadors que ens permetran realitzar el quadre que mostrem: la data de celebració, el promotor (públic o privat), el públic a què va dirigida, la seua evolució des de la democràcia i el seu impacte espacial (els carrers de la festa).

¹⁰ Joan Fuster: *Diaris 1952-1960*, obres completes II, vol. 2, 2ª edició, Barcelona, Edicions 62, p. 21, 1979.

Les característiques que Jordi Reig¹¹ assigna a la música popular ens poden servir per a definir les característiques de les festes populars tradicionals: la transmissió oral, la participació popular en la celebració i la fixació pel costum.

TAULA 1. Proposta de classificació de les festes de carrer a Corbera

<i>Data</i>	<i>Nom</i>	<i>Implicació</i>	<i>Evolució</i>	<i>Impacte espacial</i>	<i>Finançament</i>
Organitzen poders públics. Dirigides tot veïnat. Calendari festiu local.					
5 gener	Reis Orient	poble	manté	variable	públic
22 gener	St. Vicent	poble	manté	volta	públic-privat
8 setembre	Mare Deu	poble	manté	volta	públic
10 setembre	Corbera Blues Festival ¹²	poble	creix	puntual	públic
Organitzen veïns carrer. Dirigides poble. Centrades estiu.					
25 juliol	St. Jaume	carrer	decreix	volta pròpia	privat
5 agost	Cristo	carrer	decreix	volta pròpia	privat
16 agost	St. Roc	carrer	decreix	volta pròpia	privat
Organitzen veïns edat-sexe protagonitzen pas a maduresa. Dirigides a poble.					
25 agost	Aurora	xics-pas	manté	volta pròpia	privat
8 desembre	Filles Maria	xiques-pas	manté	volta	privat
	Els quintos	xics	oblit	volta pròpia	privat
Organitzen societats culturals. Dirigides a poble.					
22 novembre	Sta Cecília	músics	manté	volta pròpia	privat
19 març	Falles	amics	creix	variable	privat
Organitzen societats culturals i augmenten oferta festes patronals locals.					
Diumenge anterior al 8 setembre	Matinal Motera	equip motociclisme	oblit	variable	públic-privat
Primer cap de setmana de maig	Festa castell	associació	oblit	variable	públic-privat
15 setembre	St. Miquel	placeta	manté	volta pròpia	públic-privat

¹¹ Jordi Reig Bravo: *La música tradicional valenciana. Una aproximació etnomusicològica*, Institut Valencià de la Música / Generalitat Valenciana / Artes Gráficas Vicent, 2011.

¹² Al 2021 ha celebrat la sisena edició, celebració que va consolidant-se: <<https://corberablues-festival.com/es/inicio/>>.

Festes caire religiós organitzades per associacions església.					
Pasqües	Confraries	confraries	manté	volta pròpia	públic-privat
Juny	Cor Jesús	sòcies	decreix	volta	públic-privat

Font: Elaboració pròpia. 2021.

El primer grup el formen les festes que organitza i sufraga la municipalitat, dirigides a tot el poble són les festes locals estacionals a l'estiu i a l'hivern.

Sant Vicent al gener i la Mare de Déu al setembre són els dos moments de celebració locals. La Cavalcada de reis té una importància menor. Són el millor exemple de festes aprofitades per a visibilitzar el poder polític i naturalitzar l'estructura i control social al comptar amb un suport públic incondicional. El resultat és que seran estables, no s'aprecia risc de desaparició.

El segon grup el formen les festes de carrer tradicionals que organitzen els veïns dels respectius carrers i que es dirigeixen a tot el poble. Es concentren a l'estiu i mantenen un embolcall religiós, valor que minora. La vàlua identitària, la pertinència a un espai concret del poble resulta interessant, el carrer és l'espai que identifica a Corbera, més que el barri o àrea local.

El tercer grup són les festes que celebren el pas a la maduresa. Aquestes estan organitzades per les persones d'una edat i sexe determinat i es dirigeixen a tot el poble. La festa dels xics, La Divina Aurora, i la de les xiques, La Puríssima, són exemples que permeten qüestionar la voluntarietat de la participació en les festes, ja que són festes que socialitzen a l'individu amb el grup. També ho era la festa dels quintos, celebrada pels joves que cridats a quintes anaven a fer el servei militar, hui desapareguda.

Seguim amb les festivitats que realitzen associacions locals que organitzen i es dirigeixen als propis associats. Són activitats culturals que afavoreixen la cohesió entre els membres que, en part, ajuden a la identificació i socialització. La festa dels músics té més tradició ara superada per la implantació, per còpia, de les falles hui formada per tres associacions.

Per últim considerem les festes organitzades i dirigides per associacions religioses, pel que mantenen la importància del lligam religiós.

El quadre no considera les festes que no tenen una plasmació de la celebració al carrer, com poden ser el Nadal o la Pasqua. Les festes que apareixen són les que ens ocupen i que s'han adaptat a la nova realitat socioeconòmica que s'imposa des dels anys huitanta amb els ajuntaments democràtics. Aquesta realitat la podem definir per diferents característiques que han fet que l'evolució de les festes haja estat variada: algunes festes han desaparegut, d'altres han mantingut la seua importància però potser canviant la seua significació.

L'element que de manera persistent es manté en les festes de carrer és la participació de la corporació municipal donant suport econòmic a les celebracions que li permet mostrar el seu poder simbòlic i legitimar l'organització social. Suport econòmic que no es queda en les celebracions de carrer sinó que històricament s'ha ocupat també de les celebracions religioses a l'interior del temple.

Por el señor Presidente se manifestó que la corporación que componía la banda de música de esta población había rescindido el contrato que tenía echo con el maestro D. Francisco Blay el cual era a la vez organista de la parroquia cuyo cargo era satisfecho de fondos municipales y por consiguiente con la rescisión de aquel contrato la plaza de organista quedaba vacante. Enterado el Ayuntamiento por unanimidad se acordó nombrar organista al maestro de niños D. Enrique Giner Guillem con el sueldo asignado en el presupuesto (Arxiu Municipal de Corbera. AMC. Llibre d'actes municipals. 1886. Sig. 6. Pg. 105).

Els canvis en l'evolució de les celebracions festives que destaquem des dels anys huitanta són les següents:

1) Les celebracions més importants s'ajornen al cap de setmana per aconseguir més participació de públic adaptant-se al calendari laboral. Els veïns del poble ja no treballen només a les empreses del poble i els adolescents segueixen un calendari escolar fixat, aquests canvis condicionen el temps de celebració i fan que es globalitzen. L'ajuntament va proposar unificar totes les festes en una setmana de festes i així ordenar el calendari festiu i racionalitzar-lo, proposta que triomfa a la veïna Polinyà de Xúquer, per exemple, però no al nostre poble que mantenen les dates originals i on no ha estat possible inventar una nova tradició. Resulta important la forma d'organitzar el temps de treball i el lúdic, el calendari festiu i els espais de festa són rellevants. Aquesta i d'altres qüestions es poden comprovar en la proposta didàctica que dirigeix als alumnes en la qual exposaran la seua valoració de la festa, la seua representació de la realitat social construïda a la localitat.

2) A conseqüència del punt anterior una característica de l'associacionisme voluntari local que és la participació en més d'una celebració. Molts veïns preparen i organitzen més d'una festivitat. Al llarg del calendari festiu les mateixes persones participen en la festa del seu carrer, falles, festa dels músics, per exemple. Esforç que s'adapta a les possibilitats de celebració al llarg de l'any.

3) La participació de la banda de música local i de les manifestacions pirotècniques pròpies de les festes estan en franca decadència, només mantenint-se en les festes on intervé la municipalitat. El so tradicional de la festa evoluciona, es modifica. La banda de música local passa d'anar tota i realitzar concerts a partir-se en xaranges i, finalment a donar pas a dolçainers o fórmules musicals enllaunades.

La banda de música realitzava en cada festa set actes almenys: una cercavila a la vespra, un el matí de la festa, després acompanyava a missa, a l'eixida de missa feia

la cercavila de migdia, acompanyava els festers a la mascletada, feia la processó al vespre i acompanyava els festers al castell de focs artificials a la nit. A més en les festes de Sant Roc, El Crist, la Divina Aurora i la Verge del Castell feia un concert al carrer i a Sant Vicent, per ser hivern, al cinema. Una de les primeres notícies que es té de la banda local és la seua participació en la celebració de la supressió de l'impost de consums fa 153 anys.

por medio de bandos públicos, con repique general de campanas, recorriendo la banda de música todas las calles de esta población e iluminando las fachadas de las casas por tres noches consecutivas (Arxiu Municipal de Corbera. AMC. Llibre d'actes municipals.1868, 1 octubre. Sig. 3. Pg 130V).

4) La secularització de les celebracions. Tot i mantindre la denominació religiosa sembla que l'embolcall religiós de la celebració ocupa un lloc subsidiari però l'advocació dona autenticitat i legitimitat a la celebració. Algunes festes noves com la matinal motera o la festa del castell no han vist necessari cobrir-se de sentit religiós, però d'altres com les falles si que recorren a aquest guarniment.

5) Junt amb la difuminació religiosa també es desdibuixa la funció identitària de la festa. El carrer ja no resulta un element identitari clar, l'aglutinant socialitzador es difumina al poble o inclús es perd. El carrer de festa va perdent aquesta funció malgrat que es manté com espai de celebració. Podria també ajudar la necessitat cada vegada més sentida de la inversió municipal en les festes, inversió que és legitimada i justificada tant per la necessitat de crear situacions en les quals l'individu se senta part del grup com per la forma que la festa permet visibilitzar el poder polític, mostrar qui mana a partir de l'oportuna subvenció o conveni de col·laboració amb els festers, com ja hem dit.

6) La participació de les dones en les celebracions veïnals també ha canviat i ara, potser gràcies a la democratització de la societat, la seua participació és ben activa. Aquest punt és interessant tractar-lo, seguint l'ideari democràtic que ha de guiar la tasca educativa com proposava el jurista valencià Francisco Tomás y Valiente al relacionar el sentit educatiu democràtic amb la qualitat democràtica al vot particular a la Sentència 5/1981 de 13 de febrer:¹³ «l'educació per a la democràcia és una de les principals exigències de la democràcia mateixa [...] la coherència d'una tasca educativa consisteix a transmetre a l'educand allò que els educadors practiquen».

L'ús dels carrers per les festes està condicionat, òbviament, per la climatologia estacional. Així, a l'hivern les celebracions han necessitat locals tancats que

¹³ Portal Tribunal Constitucional de España, en línia: <<https://hj.tribunalconstitucional.es/es-ES/Resolucion/Show/5>>.

inicialment eren els locals de la Societat Ateneu Musical, de la societat recreativa El Casino i el Cinema local, hui Saló Polivalent. Ara també el local municipal al polígon industrial ha guanyat importància. A l'estiu la plaça del poble i el barranc eren els punts de celebració bàsics per ser els espais dins de la localitat centrals i aptes per acollir molts veïns.

Junt amb els punts concrets també destaquen les desfilades dels festers que tenien un itinerari fixe, conegut com la volta de processó, al que cada festa hi afegia variants per passar pels carrers dels organitzadors de la festa. En el passat Corbera estava dividida en dues meitats pel barranc i creiem que la volta de processó ha estat condicionada històricament pels primers ponts que superaven aquest barranc. A falta de fonts que ho confirmen, mantenim aquesta afirmació com una conjectura.

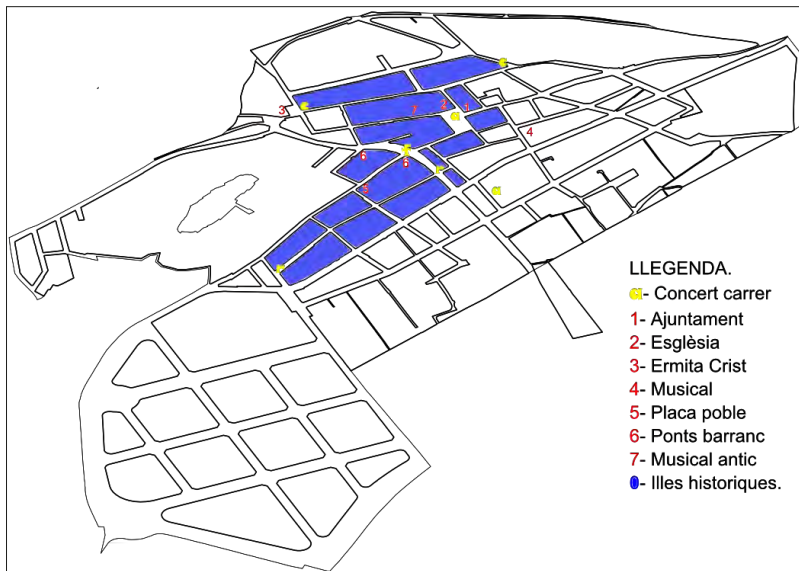

Fig. 2. Espais i edificis de celebració a Corbera. *Font:* Elaboració pròpia 2019 sobre plànol facilitat per l'Oficina Municipal del Cadastre. Corbera www.corbera.cad@gva.es

Un pont travessava el barranc entre els actuals carrers Lepanto i Mare de Déu i un segon pont entre els carrers Sant Jaume i Sant Vicent. La volta s'iniciava a la Plaça Major, al davant de l'Ajuntament i l'Església, on les autoritats civils i religioses s'aprofitaven del prestigi de la celebració; continuava pels carrers Major, Lepanto, Mare de Deu, Sant Jaume, Sant Vicent, Colon, Guillem Sorolla i Duc de la Victòria per tornar a la Plaça Major. Les festes de carrer modificaven aquesta volta general per altres que passaven pels carrers de festa. Les societats culturals

també definien voltes festives particulars per donar rellevància als locals d'on eixien, per exemple el musical o els casals fallers. El creixement urbà, com veiem al següent plànol, no trau rellevància als espais de celebració tradicional que continuen sent carrers de festa, no únics però si dominants.

L'evolució urbana de Corbera podem estudiar-la a partir dels resultats de l'ús públic dels carrers per les celebracions. La volta de processó condicionada pel barranc com a element físic es complementa amb el desplaçament successiu de la carretera cap a la mota de la plana d'inundació del Xúquer, desplaçament que, com es pot veure al plànol, ara està limitat per l'autopista A-7 situada als límits de la plana d'inundació del riu riberenc.

Fig. 3. Ortofoto àrea urbana de Corbera i polígon industrial. *Font:* http://visor.gva.es/visor_fototeca/captura el 9-8-2021

Resultarà important també que els alumnes treballen en documents oficials de planificació urbana com és el Plànol d'Usos que mostrem a continuació.

Fig. 4. Plànol d'usos de Corbera. Pla General de Corbera. *Font:* Corbera.es https://ruedavega.com/portfolio_page/pge-pop-corbera-valencia/

BASES CURRICULARS, TEÒRIQUES I METODOLÒGIQUES

La legislació educativa serà el primer element que delimita el nostre treball. El desenvolupament de la competència social i cívica, la seua activació de manera conscient pels alumnes necessita continguts, eines que possibilitaran aquesta activació a través, en el nostre cas, de l'aprenentatge basat en projectes. Consultats en el document pont de primària¹⁴ pel sisè curs de l'etapa, tant els criteris d'avaluació, que destaquen els objectius a aconseguir en un curs i etapa concreta, com l'observació de la seua progressió a través dels indicadors d'èxit, els blocs primer i quart són congruents amb la nostra proposta, que podem concretar en *planificar una indagació a partir de preguntes per analitzar canvis i continuïtats en les societats contemporànies, amb ajuda docent*. Les festes de carrer les podem aprofitar com a contingut didàctic.

El segon element amb el qual emmarquem el nostre treball és la selecció de la teoria guiada pel sentit que li donem a la nostra professió fruit de l'experiència professional i la formació acadèmica.

Nosaltres seguim la proposta que la geografia elabora des de la Geografia de la Percepció i el Comportament, línia d'investigació introduïda a Espanya pel pro-

¹⁴ <<https://ceice.gva.es/documents/161634402/163458822/VALley4-1998patr.cult.val.pdf/af711858-7a48-45a7-b5cd-1fcf44e23c5a>>.

fessor Horacio Capel.¹⁵ La manera que interpretem la realitat i actuem en ella està condicionada pels nostres sentiments i emocions, elements subjectius compartits pels grups socials. La consideració d'aquests elements obliga a la Geografia a buscar la col·laboració de la sociologia amb la teoria de les representacions socials per descriure i categoritzar aquests comportaments i la teoria de l'aprenentatge constructivista. La teoria dona sentit a la pràctica al fonamentar-la i la pràctica fa avançar la teoria al contrastar-la amb la realitat. Les representacions socials són una modalitat de coneixement socialment generada que es caracteritza per ser una construcció social i històrica que interpreta i valora la realitat reconstruint-la i guia la pràctica al ser un model de comportament.¹⁶

La interpretació de les representacions socials dels alumnes ens ajudarà a oferir una proposta educativa de profit per ells. El saber escolar s'ha d'adaptar a les capacitats i expectatives dels alumnes. No és això la didàctica?, oferir unes experiències d'aprenentatge aprofitables pels alumnes.

Si coneixem les representacions socials podem saber la distància entre el saber escolar que es vol transmetre i la valoració d'aquest saber escolar que fan els alumnes. A major distància majors dificultats en incorporar el saber escolar als coneixements previs dels alumnes.

La teoria de les representacions socials ajuda a explicar dificultats d'aprenentatge dels alumnes, el seu coneixement espontani i pràctic els ajuda a socialitzar-se en un context donat i entendre el món a partir de significats construïts conjuntament. Una manera de donar significat el qual veu legitimat culturalment i social i on el llenguatge té un paper clau. La manera d'interpretar la realitat pot convertir-se en un obstacle per incorporar nous aprenentatges.¹⁷

La legislació curricular evoluciona cap a l'avaluació dels aprenentatges per competències que defineix com «ser competent suposa mobilitzar els coneixements, les destreses, les actituds i els valors per a donar resposta a les situacions plantejades, dotar de funcionalitat els aprenentatges i aplicar el que s'aprèn des d'un plantejament integrador» (article 4.4. de l'Ordre 38/2017).

¹⁵ Horacio Capel: «Percepción del medio y comportamiento geográfico», *Revista de geografía*, 7(1-2), 1973, pp. 58-150, en línia: <<https://raco.cat/index.php/RevistaGeografia/article/view/45873>> (consulta: 29/06/2021).

¹⁶ Nadia Alasino: «Alcances del concepto de representaciones sociales para la investigación en el campo de la educación», *Revista Iberoamericana de Educación* 56(4), 2011, pp. 1-11, en línia: <<https://doi.org/10.35362/rie5641500>> (consulta: 23/4/2020).

¹⁷ Moisés Domingos: «Representações Sociais como Obstáculos Simbólicos á Incorporação do Habitus Científico», *Arius Revista de Ciências Humanas e Artes* 16(1/2), 2010, en línia: <https://www.ch.ufcg.edu.br/sites/arius/01_revistas/v16n1-2/02_arius_v16_n1-2_ch_02_representacoes_sociais_como_obstaculos.pdf> (consulta: 29/2/2019).

La localitat té un potencial didàctic evident per ajudar a l'alumne a conèixer el medi social i cultural on se socialitza, medi que és una construcció social que evoluciona i aquesta transformació volem intentar que la troben en l'estudi de les celebracions festives locals.

La forma d'aconseguir-ho ho materialitzem en una proposta didàctica que els planteja un problema que hauran de resoldre definint una festa de carrer a través d'un projecte col·laboratiu que per estudiar un fenomen social els obligarà a activar de manera interdisciplinària competències variades, donant prelació a la competència social i ciutadana i fonamentant-se en fonts variades: documents, plànols, entrevistes, treball de camp. Relacionar l'escola amb l'entorn, relacionar els coneixements escolars oferits amb els coneixements previs dels alumnes i buscar una relació on les emocions personals els motiven a aprendre geografia urbana.

Els alumnes es conviuen en una realitat construïda per estructures socials estructurants, valors, normes i actituds que volem que segueixin coherents amb la ciutadania democràtica. Les interaccions socials viscudes ara seran objecte d'estudi en desenvolupar l'aprenentatge basat en projectes. Horacio Capel¹⁸ afirma «els homes no es mouen en un espai en abstracte, sinó en un espai concret i personal, que és un espai viscut, mentalment modelat a partir de l'experiència».

La nostra proposta intentarà valorar la funció dels elements subjectius i qualitius difícilment quantificables en la creació de coneixement, sovint menystingudes com a no científiques. El professor Joaquín Fuster¹⁹ afirma: «la major part de la percepció del món és completament inconscient. Sols parem atenció a les coses que són distintes i sorprenents».

Seguim amb la rellevància de les relacions socials que es generen a l'aula al construir el coneixement, la proposta constructivista, que analitza la psicopedagogia: «l'aposta pel constructivisme no és sols un enfocament des de la psicologia cognitivista, sinó també una confluència amb el món de la Geografia de la Percepció i de les Representacions Socials». Xosé Souto i Diego García²⁰ fan una aposta decidida per la interdisciplinarietat.

La base és que la construcció del coneixement és un acte col·lectiu, com mostra la construcció col·lectiva del coneixement. Si no fora una creació col·lectiva,

¹⁸ Horacio Capel: *Filosofia y ciencia en la Geografía contemporánea. Una introducción a la Geografía*, Barcelona, Barcanova, 3.ª edició, p. 443, 1988.

¹⁹ Joaquín M. Fuster: «La libertad está en la corteza cerebral», *El Mundo*, 30 de juny de 2014, en línia: <<https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-56689/CIENCIA.pdf>> (consulta: 9/6/2020).

²⁰ Xosé Manuel Souto i Diego García: «La geografía escolar ante el espejo de su representación social», *Didáctica Geográfica* 17, 2017, p. 180, en línia: <<https://didacticageografica.agegeografia.es/index.php/didacticageografica/article/view/365>> (consulta: 12/5/2018).

diffícilment hi hauria coincidències. Les opinions compartides comprovades en aquestes coincidències es justifica perquè les representacions socials són una creació social en un ambient determinat (espacial i temporal). És per això que podem buscar un currículum ocult compartit, que queda en les representacions socials de cada alumne que han anat formant al llarg de la seua experiència.

LA FESTA COM A CONTINGUT DIDÀCTIC

La unitat didàctica és una forma d'organitzar el procés d'ensenyament-aprenentatge. La nostra comunicació justifica l'ús de les festes de carrer com contingut per aconseguir l'objectiu: l'estudi de l'espai públic urbà de Corbera valorant les emocions i comportaments que provoquen en els alumnes.

L'assoliment de les competències es demostrarà amb el projecte «La festa que hem inventat» que iniciarà els alumnes en el mètode científic. El punt de partida són els coneixements previs dels alumnes, coneixements pràctics sobre l'estructura urbana del poble i que ara servirà per prendre consciència de la realitat local urbana. Contingut motivador conegut i apreciat pels alumnes.

El projecte s'organitza en tres parts: la primera és anàlisi de l'espai públic urbà de la localitat a través de diferents documents, alguns dels quals mostren als quadres i imatges a la comunicació. La segona és la proposta de festa de carrer i justificació i la tercera és la presentació de la seua proposta als companys.²¹

El treball col·laboratiu dels alumnes organitzats en grups treballaran tant fonts escrites: documents municipals, fotos, llibrets de festes... com fonts orals si poden entrevistar a familiars. El punt acaba amb exemples d'activitats i documents a treballar en la primera part de la unitat didàctica, el reconeixement de l'espai.

Temporalització Unitat Didàctica. Dotze sessions

El principal problema que es planteja en la temporalització es doble: primer pensem que el projecte no es pot desenvolupar en sessions successives sinó que caldria separar les sessions en el temps. També cal considerar que el temps dedicat a cada activitat no es podria encabir en una sessió escolar i, segurament, caldrà dedicar-li més temps.

- 1.ª sessió. Presentació del projecte. Petició recollida fonts informació.
- 2.ª sessió. Preguntes mobilitzadores, introductòries. (punt 4.2)

²¹ Isabel Henarejos i Esther Cardona: «Mestres per uns dies. Història moderna i contemporània al poble de Xàbia», dins Diego García-Monteaquedo; Santos Ramírez i Xosé Souto: *Las buenas praxis escolares: investigar desde la práctica del aula*, València, Nau Llibres, pp. 47-592, 2017.

- 3.ª sessió. Què és un plànol urbà? La localització. Els plànols representen evolució urbana en moment concret. Comparació informació plànols, ortofotos, fotos.
- 4.ª sessió. Les fonts d'informació. El seu valor: identificació i interpretació. Explicar la diversitat de fonts i com les podem fer servir: entrevistes als avis; programes de festes municipals; fotos de celebracions festives; carrers festes; itineraris festius consolidats; cartografia.
- 5.ª sessió. Creació dels grups de treball segons les fonts que han pogut recollir.
- 6.ª sessió. La cultura popular immaterial. Explicació teòrica. Creador o espectador. Perquè cal invertir en celebracions. Podríem inventar una festa? Importància dels carrers en la festa.
- 7.ª sessió. Treball col·laboratiu. Quina festa inventem? El consens.
- 8.ª sessió. L'elaboració del projecte. La justificació de la festa, l'interès i la forma que col·laborarà al gaudi del poble.
- 9.ª i 10.ª sessió. Preparació de l'explicació de les festes del poble al grup de cinquè de primària. Estratègies comunicatives: orals, documents, presentacions, etc.
- 11.ª sessió. Posada en comú dels resultats de l'experiència pels grups.
- 12.ª sessió. Qualificació i autoavaluació.

Agrupament de les sessions per tipus d'activitats desenvolupades

- 1.ª sessió: Presentació del projecte. Petició recollida de fons d'informació.
- 2.ª sessió: Preguntes mobilitzadores introductòries. Treball amb plànol.
  1. Saps quin és el nom del teu carrer? Quants noms de carrer de Corbera coneixes? Quants són oficials i quants no ho son? Reflexió: La tradició en la denominació d'alguns carrers substitueix els noms oficials.
  2. El poble és tot igual o podem diferenciar parts en ell? Podríem diferenciar parts en el poble, coneixes algunes d'aquestes parts del poble: Capella, Plaça, Eres, Canterilles, Poble Nou, Polígon, Cases de camp agrupades al terme...
  3. Sabries situar al plànol els següents elements: Barranc, carrer de Fora, Quatre Cantons, la Carretera, carrer Trascastillo, hort del Sucre, caseta Blava? Pregunta als teus familiars si els coneixen.
- 3.ª sessió: Preguntes per treballar al plànol.
  1. Els noms de carrer que coneixes els podries situar al plànol? Hi ha més carrers que noms. Tots els carrers tenen nom però, sempre han tingut el

mateix nom? Usar el plànol, els noms dels carrers actuals www.corbera.es i els noms dels carrers al 1887.

2. Canviaries el nom d'algun carrer? Perquè hi ha tan pocs noms de dones?
3. Per què penses que hi ha menys noms a l'acta dels segles passats que al plànol actual?
4. El plànol pot servir per a altres coses a més de localitzar. Podríem calcular les distàncies entre dos punts. L'escala dels plànols.

4.ª sessió: Les fonts d'informació. L'entrevista a familiars.

1. Recorden com es celebraven les festes abans, era igual que ara o ha canviat res?
2. Recorden alguna festa que celebraven al poble que ara no celebren?
3. Recorden quan va nàixer alguna festa al poble?
4. En quina festa han col·laborat en la seua creació?
5. Les festes ajuden a crear identitat, a sentir-se part del grup?
6. Amb les festes es pot reconstruir la història del poble, són importants?

5.ª sessió: Creació dels grups de treball segons el tipus de fonts recollides.

6.ª sessió: Elaboració del projecte. Sessions

7.ª sessió: El treball col·laboratiu. Quina festa inventem? El consens.

1. Els records compartits, la memòria de les festes.
Posada en comú dels documents/informació que han trobat sobre les festes. Descripció de les mateixes segons la informació recollida.
La descripció de les festes seran la base per justificar la festa que volen crear.

8.ª sessió: L'elaboració del projecte. La justificació de la festa.

1. Els components del grup es distribueixen la feina de la presentació i elaboren el projecte.
2. Preparació de l'explicació de les festes del poble al grup de cinquè de primària. Estratègies comunicatives: orals, documents, presentacions, etc.

9.ª i 10.ª sessions: Preparació de l'explicació de les festes.

- Estratègies comunicatives.
- Assaig general amb els mateixos companys i companyes.
- Autoavaluació i avaluació dels companys i companyes.

11.ª sessió: Presentació del projecte.

12.ª sessió: Qualificació i autoavaluació. Valoració de l'experiència.

1. Presentació al grup de cinquè. Avaluació dels espectadors.
2. Posada en comú dels resultats de l'experiència. Avaluació del procés i de la funció del professor/a en ell.

CONCLUSIONS I TRANSFERIBILITAT

El primer que cal destacar en les conclusions es que el nostre treball és presenta en una fase inicial, de planificació teòrica que ara cal experimentar en activitats a l'aula per comprovar la seua efectivitat. La comunicació, per tant, es presenta embastada, ara cal verificar la seua utilitat.

La festa pot resultar el contingut inductor del coneixement de l'espai urbà viscut, fer visible el coneixement pràctic, vulgar que tenen els alumnes i la seua connexió amb el coneixement escolar.

L'espai urbà és un espai en creació un procés històric que, a més de la volumetria i el creixement físic, té components sensibles, emocionals, on les persones se socialitzen.

Les festes populars necessiten participació, de la cooperació del veïnat, per això són també un ambient de convivència on desenvolupar pràctiques democràtiques inclusives.

L'alumne es converteix en protagonista del coneixement de la realitat, reflexiona sobre les seues possibilitats d'intervenció en la societat local i practica la col·laboració entre iguals.

Per últim, creguem que la nostra proposta didàctica és fàcilment reproduïble en altres localitats.

ANNEXOS. DOCUMENTS DE TREBALL

Les activitats pròpies de l'Ajuntament genera molta documentació sobre la localitat que podem aprofitar com documents de treball a l'aula i així connectar-la amb la realitat viscuda pels alumnes. A continuació proposem tres activitats que podem treballar per estudiar l'evolució urbana de la localitat.

Activitat 1. La comparació d'imatges per analitzar l'evolució urbana.

Les imatges presentades al llarg de la comunicació poden ser utilitzades per mostrar l'evolució urbana, la planificació i l'ajust de la realitat a la normativa.

Els plànols i les fotos ens ajudaran a estudiar aquesta evolució.

Proposem dos documents per comparar-los amb els anteriors.

Fig. 5. Foto aèria de Corbera. 1973. *Font:* Foto aèria. Corbera. Vol Instituto Geográfico Nacional. 1973.

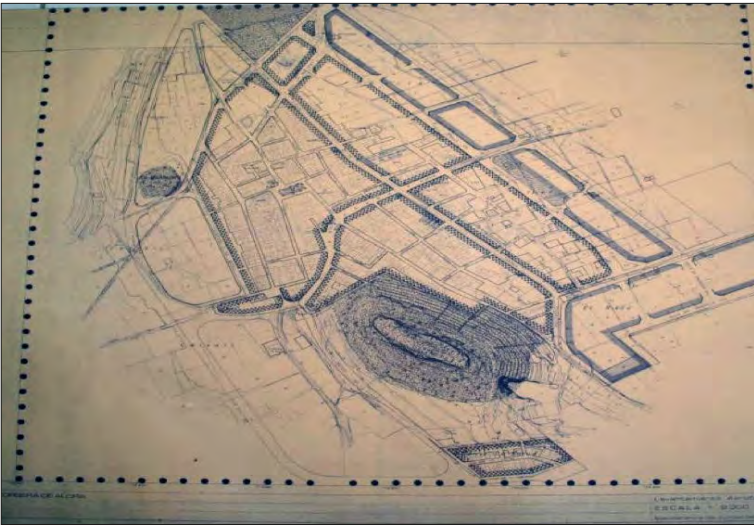

Fig. 6. Plànol del projecte urbanització de 1975. *Font:* Arxiu Històric Municipal de Corbera.

Activitat 2. La següent activitat se centra en el creixement de la població. Com augmenta el nombre de carrers des de finals del segle dènou i com la suposada modernitat porta als regidors municipals a canviar el nom de carrer que els semblen antics. Hui, segurament, revertiríem aquestes decisions. La pregunta inicial seria: són importants els noms de carrers?

També podríem valorar la invisibilització de les dones en els noms dels carrers.

- 1) Localitza el carrer on vius, apareix en la relació de 1887?
- 2) Identifica els carrers al plànol que t'hem proposat per grups.
- 3) Quin sentit té la frase marcada en negreta del document 1?
- 4) Perquè no apareixen nom dels carrers del Poble Nou?
- 5) Canviaries el nom d'algun carrer.

Document: fragment de l'acta municipal de 6 març 1887 de Corbera.

Por el señor Presidente se manifestó que en cumplimiento de lo acordado por la Corporación en sesión del día 30 de Enero último acerca de la rotulación de calles y numeración de casas, se habrá procedido ya a rectificar la expresada numeración marcando con tinta encarnada los números que a cada casa les corresponden, pero faltaban la rotulación de las calles y plazas, la cual era la opinión debía variarse con nombres históricos y propios de los tiempos modernos, desapareciendo por completo lo que hoy existe, porque en su mayor parte, son nombres que honran muy poco a la villa de Corbera de Alcira y en su consecuencia se acordó sustituir los nombres antiguos con modernos de la manera siguiente.

<i>Anterior 1887</i>	<i>1887</i>	<i>Democràcia</i>	<i>Nom popular</i>
Pozo	Mayor	Major	Pou
Monte	Lepanto	Lepanto	
Afuera	Libertad	Santíssim Crist	Fora
Tras-Castillo	Castillo	Pujada al Castell	Castell
Carreró Plaça	Quevedo	Quevedo	
Carniceria	Guillem Sorolla	Guillem Sorolla	
Capella	D. Pedro Roca	Pedro Roca	
Tras-Capella	Luchana	Luchana	
Trull	Duque de la Victoria	Duque de la Victòria	
Forn	San Vicente	Sant Vicent	
Vesana	Colon	Colom	
Catell	Virgen del Castillo	Verge del Castell	
Arravalet	Rey D.Jaime	Rei en Jaume	

<i>Anterior 1887</i>	<i>1887</i>	<i>Democràcia</i>	<i>Nom popular</i>
Barranc (no cobert)	Cuervo (cobriment parcial)	Avda. Fontanelles Passeig País Valencià	Barranc
Barraques	Arravalet	Sant Roc	
Carretera	Vista-alegre	Avda. Ribera Baixa	Carretera
Nova	Cruz	De la Creu	
Plaza Major	Plaza Mayor	Plaça Major	Plaça
Plaza la Malva	Plaza de la Conquista	Plaça Conquesta	Placeta

Font: Arxiu Històric Municipal de Corbera.

Activitat 3. Utilitzant part de la memòria del plànol d'urbanització de la localitat proposem un comentari dirigit per valorar quines eren les aspiracions dels regidors en la creació de l'espai urbà. En ella podem veure com planteja temes rellevants com que la planificació es basa en plans anteriors, en concret el pla de 1929, com prova la indisciplina urbanística, com valora el barranc i el castell, com aprecia risc per la població infantil en creuar la carretera per anar a escola, com se centra en les comunicacions amb els nuclis veïns i, finalment, el motiu pel qual creu supèrflua la presència de zones verdes al nucli urbà.

MEMORIA

El objeto de la presente memoria es el plano de urbanización de Corbera de Alcira.

Para la gestación del Plano y su concreción se ha procurado:

1. Respetar en lo posible las construcciones actuales.
2. Amoldarse en el Ensanche a lo proyectado en el plano anterior existente de fecha de octubre de 1929.

Ha sido imposible ceñirse completamente a estos puntos [...] las realizaciones a partir de 1929 igualan en cantidad a las anteriores a dicha fecha y han continuado dejando un ancho de calle de 7 metros (como venia haciéndose hasta 1929) en lugar de los 12 metros previstos en el plano del citado año 1929.

3. Ha presidido luego la idea de desviar la carretera de Alcira-Favareta que actualmente atraviesa la población, separando, entre otras cosas -problema grave- el casco de las Escuelas con lo que la población infantil ha de atravesarla para ir a aquellas [...]
4. Se ha buscado establecer una ronda formada por varias calles que cierre crecimiento en una unidad de conjunto, y de salida al mismo tiempo a las zonas naranjeras de Clavell, Coves etc con difícil acceso actual [...] las vistas y escalada al castillo, zona que debe cuidarse como monumento histórico y como centro de recreo.
5. Se da salida al centro cívico formado por la Plaza Mayor, el ayuntamiento y la iglesia en cuatro direcciones: por la calle de Quevedo que lo une con la carretera de Alzira-Favareta; por la de San Vicente que une con el eje que forma el barranco

y forma el acceso principal desde Llaurí por la calle Rey D. Jaime; por la de Pedro Roca con dirección Alzira; y por la calle Mayor que da acceso a la zona montañosa.

6. Idea fundamental es la urbanización del barranco ya realizada en un tramo, para convertirlo en eje principal que atraviesa la población en el sentido este-oeste aunque hemos seguido su cauce natural curvo aprovechando un quiebro del mismo para situar una plaza y emplazamiento del mercado.
7. La población, rodeada de zona de huerta y naranjos posee una zona verde y espacio libres naturales y próximos, no siendo necesario, por tanto, proyectar zonas de este tipo en el interior. Solo se emplazaran pequeñas plazas que puedan servir de esparcimiento de niños y ancianos, y formando rincones agradables y reducidos. El ejemplo es el de la Plaza de la Conquista que debe convertirse en una especie de jardín.

Corbera. 28-X-1955. Firmat per A. Lavernia. Expediente n.º 474 Aprobado el 13-XII-1956. Comisión Provincial de servicios técnicos.

Font: Arxiu Històric Municipal de Corbera. AHMC. Expedient n.º 474.

BIBLIOGRAFIA

- ALASINO, Nadia: «Alcances del concepto de representaciones sociales para la investigación en el campo de la educación», *Revista Iberoamericana de Educación* 56(4), 2011, pp. 1-11, en línea: <<https://doi.org/10.35362/rie5641500>> (consulta: 23/4/2020).
- ARIÑO, Antonio i GARCÍA PILÁN, Pedro: «Apuntes para el estudio social de la fiesta en España». *Anduli: Revista andaluza de Ciencias Sociales* 6, 2006, pp. 13-28, en línea: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2519990>> (consulta: 12/3/2019).
- CAPEL, Horacio: «Percepción del medio y comportamiento geográfico», *Revista de geografía* 7(1-2), 1973, pp. 58-150, en línea: <<https://raco.cat/index.php/RevistaGeografia/article/view/45873>> (consulta: 29/06/2021).
- CAPEL, Horacio: *Filosofía y ciencia en la Geografía contemporánea. Una introducción a la Geografía*, 3.ª edició, Barcelona, Barcanova, 1988.
- DOMINGOS, Moisés: «Representações Sociais como Obstáculos Simbólicos á Incorporação do Habitus Científico», *Ariús Revista de Ciências Humanas e Artes* 16(1/2), 2010, en línea: <https://www.ch.ufcg.edu.br/sites/arius/01_revistas/v16n1-2/02_arius_v16_n1-2_ch_02_representacoes_sociais_como_obstaculos.pdf> (consulta: 29/2/2019).
- FUSTER, Joan: *Diaris 1952-1960*, obres completes II volum 2, 2.ª edició, Barcelona, Edicions 62, 1979.

- FUSTER, Joaquín M.: «La libertad está en la corteza cerebral», *El Mundo* 30 de juny de 2014, en línia: <<https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-56689/CIENCIA.pdf>> (consulta: 9/6/2020).
- HENAREJOS, Isabel i Esther CARDONA: «Mestres per uns dies. Història moderna i contemporània al poble de Xàbia», dins Diego García-Monteagudo, Santos Ramírez i Xosé Souto: *Las buenas praxis escolares: investigar desde la práctica del aula*, València, Nau Llibres, 2017, pp. 47-59.
- HOBBSAWM, Eric: «Introduction: Inventing Traditions», dins Hobsbawm i Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*, Cambridge, Canto Classics, pp. 1-14, 2014, en línia: <<https://doi.org/10.1017/CBO9781107295636.001>> (consulta: 20/6/2017).
- ORTEGA, Evelyn i Joan PAGÈS: «La formación de la conciencia geográfica en el aula. Estudio de casos en educación secundaria en Chile», *Revista de Geografía Norte Grande* 79, 2021, pp. 325-344, en línia: <<https://doi.org/10.4067/S0718-34022021000200325>> (consulta: 29/10/2021).
- PERIS DE SALES, Vicent: «El poblament. Proposta didàctica», dins Joan Català i Antoni Furió (eds.): *Vil·les, alqueries i cases de camp. Poblament dispers, noves poblacions i urbanitzacions a la Ribera del Xúquer*, València, Publicacions de la Universitat de València / Ajuntament de la Poble Llarga, pp. 583-603, 2021.
- Portal de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport. Generalitat Valenciana. Document Pont Àrea Ciències Socials. Servici de Formació del Professorat, en línia: <https://mestreacasa.gva.es/c/document_library/get_file?&folderId=500012054295&name=DLFE-609287.pdf> (consulta: 24/7/2021).
- Portal de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport. Generalitat Valenciana. Llei 4/1998, d'11 de juny de la Generalitat Valenciana, del Patrimoni Cultural Valencià. DOGV n.º-3267 de 18/6/1998, en línia: <<https://ceice.gva.es/documentos/161634402/163458822/VALLEY4-1998patr.cult.val.pdf/af711858-7a48-45a7-b5cd-1fcf44e23c5a>>.
- Portal de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport. Generalitat Valenciana. Ordre 38/2017, de 4 d'octubre regula l'avaluació en Educació Secundària Obligatòria, en Batxillerat i en els ensenyaments de l'Educació de les Persones Adultes a la Comunitat Valenciana, en línia: <https://dogv.gva.es/datos/2017/10/10/pdf/2017_8755.pdf> (consulta: 24/7/2021).
- Portal de la Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. Constitució Espanyola de 1978, en línia: <<https://www.boe.es/legislacion/documentos/Constitucion-CATALAN.pdf>> (consulta: 24/7/2021).
- Portal del Tribunal Constitucional de España. Sentència 5/1981, de 13 de febrero. (BOE núm. 47, de 24 de febrero de 1981), en línia: <<https://hj.tribunal-constitucional.es/es-ES/Resolucion/Show/5>> (consulta: 2/9/2016).

- REIG, Jordi: *La música tradicional valenciana. Una aproximació etnomusicològica*, Institut Valencià de la Música / Generalitat Valenciana / Artes Gráficas Vicent, 2011.
- SOUTO, Xosé Manuel: «La investigación cualitativa y la innovación didáctica en Geografía. El trabajo cualitativo como recurso didáctico en geografía», *Actas del XI Congreso Nacional Didáctica de la Geografía*, Sevilla, Universidad Pablo de Olavide, pp. 80-101, 2016, en línia: <https://www.age.geografia.es/site/wpcontent/uploads/2020/01/nativos_digitales_y_geografia.pdf> (consulta: 9/5/2017).
- SOUTO, Xosé Manuel i Diego GARCÍA: «La geografía escolar ante el espejo de su representación social», *Didáctica Geográfica* 17, 2017, pp. 177-201, en línia: <<https://didacticageografica.agegeografia.es/index.php/didacticageografica/article/view/365>> (consulta: 12/5/2018).

LA MUIXERANGA: ORIGEN I EVOLUCIÓ DE LES MÚSIQUES RITUALS

Andrés Felici Castell
Universitat de València
andres.felici@uv.es

«La Muixeranga, por su armonía musical, sus notas agudas y de larga duración era la más exigente para el dulzainero, además de que había que tocarla con mucho gusto y en el momento preciso (si no el maestro con el garrote te amenazaba). Había que tocar la nota precisa en el momento preciso, cuando el “Angelet” desde arriba saluda».

JOAN BLASCO¹

La Muixeranga és una dansa, formada per un considerable grup de persones, que realitza un conjunt de quadres plàstics amb intencionalitat representativa. Antigament es composava de dos parts ben diferenciades, un «baile antiguo de farsa», de to burlesc, el qual «suele concluir con una gran pirámide de hombres, de dos, tres ó cuatro pisos ó cuerpos, terminando la cúspide un muchacho que agita en el aire un hacha de viento ó tea».² Aquestes dos parts tenien dues melodies diferenciades. Una a un tempo *andante* per al ball i altra *moderato* per a les torres.

¹ Joan Blasco Ribera: «Records d'un dolçainer», *Programa de Festes de la Mare de Déu*, Algemesí, Barri de la Capella, 1999, p. 19.

² José Inzenga: *Cantos Populares de España*. Valencia, Madrid, Antonio Moreno, 1887, p. 63.

La dansa era molt popular i estava present a nombroses localitats del nostre territori. Per exemple, José Inzenga en 1887 parla de la *Danza de las Torres*, donant-li un origen musulmà, indicant que «es conocido en todos los pueblos de la provincia» i assenyalant com aquests grups havien aplegat a actuar en Lleida o París.³ En 1900 el Baró d'Alcahalí apunta que «aun se baila hoy en algunos pueblos de la provincia de Alicante y Valencia».⁴ A la Ribera del Xúquer tenim constància de l'existència d'aquesta dansa en localitats com Alzira, Polinyà o Sueca fins el primer quart del segle xx,⁵ i per exemple en Carcaixent encara va actuar en 1930.⁶ Per tant, només podem afirmar amb seguretat que després de la Guerra Civil, l'únic poble on encara es feien muixerangues era Algemesí, sense que tampoc puguem constatar que fora l'origen de totes les altres, doncs la primera notícia segura que tenim de la seua existència, a dia de hui, és de 1839.⁷

Els dos grups muixerangers que existeixen hui en dia a Algemesí, la Muixeranga d'Algemesí (1973) i la Nova Muixeranga (1997), tenen un variat repertori coreogràfic, amb moltes construccions tradicionals i altres que s'han anat afegint amb el pas dels anys. Totes aquestes figures es realitzen amb l'acompanyament musical de la dolçaina i el tabal, amb tres possibles melodies: el *Florete* –amb la variant de l'*Aranya*–, per al ball i algunes figures mòbils; l'*Enterro*, per a la figura que rep aquest nom; i la de les pujades i figures o dansa plàstica, coneguda pròpiament com a *Muixeranga*, que és la que s'utilitza per a la majoria de construccions.

Per poder estudiar l'origen i evolució d'aquestes músiques, en primer lloc haurem de conèixer diferents fonts, com per exemple els reculls de partitures, els enregistraments sonors i els dolçainers que les interpretaren al llarg del temps.

RECULLS DE PARTITURES I ENREGISTRAMENTS SONORS

Coneguem un considerable nombre de reculls de partitures de la Muixeranga, des de l'últim terç del segle XIX fins a l'actualitat. Els més antics hem de tindre en compte que transcriviren les músiques d'un ball que encara es realitzava en moltes

³ *Ibid.*, pp. 9 i 63.

⁴ José Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico. Obra premiada en los Juegos Florales de «Lo Rat Penat» en el año 1900*, Valencia, Doménech, 1903, p. 169.

⁵ Enric Olivares Torres i Oretó Trescolí Bordes: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2018, p. 65.

⁶ Enric Sorribes: «La Muixeranga de Carcaixent», *Levante-EMV*, 2020, en línia: <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2020/01/24/muixeranga-carcaixent/1969352.html?fbclid=IwAR2bYgNGEqH66A8qSLd_dZTydK78QTRNgzMui8dxKZARdug9FxlHhkYdAT4> (consulta: 24/1/2020).

⁷ AMALG, *Comptes de lo rebut i pagat per la festa de Nostra Sra. de la Salut*, 1830-1870, Caixa 543, núm. 5.

localitats, i per tant no sempre tenim la seguretat que eixes melodies foren les que s'interpretaven a Algemesí.

El més antic data de 1873 i va ser realitzat per Eduardo Ximénez Cos (1824-1900),⁸ titulat *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia*, el qual va ser guardonat a l'Exposició Universal de Viena.⁹ Aquest no va ser publicat però es conserva a la Biblioteca Nacional de Madrid (sig. M-1020). En ell no es recull cap música baix el títol de la Muixeranga, però sí que hi trobem la tonada del que hui en dia s'interpreta a Algemesí per a realitzar el *Florete* o ball.

A continuació destaca un voluminós recopilatori musical: *Cantos Populares de España*, en concret el volum referent a la província de València, publicat en 1887 pel músic madrileny José Inzenga Castellanos (1828-1891),¹⁰ on trobem una partitura titulada: *La Mogiganga. Baile*.¹¹

Possiblement de finals del segle XIX data el recull del pare jesuïta Mariano Baixauli Viguier (1861-1923),¹² de gran transcendència, doncs les partitures van ser transcrites a partir de les informacions aportades per uns dolçainers,¹³ els quals tenim documentats participant com a intèrprets a les festes d'Algemesí. Així, tenim la seguretat que les músiques que escriu Baixauli per al ball i les torres de la Muixeranga, eren les que s'interpretaven a Algemesí en aquests anys.¹⁴

En 1900 José María Ruiz de Lihory i Pardines, Baró d'Alcahalí (1852-1920), va escriure una obra que va ser premiada per *Lo Rat Penat* als Jocs Florals d'aquell any. El seu títol era *La música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico*, i va ser publicada en 1903 per l'establiment tipogràfic Doménech. Aquesta incloïa una

⁸ Sobre aquest es pot veure: Miguel Ángel Picó Pascual: «Eduardo Ximénez Cos (1824-1900), patriarca de la investigación folklórica musical valenciana», *Revista de Folklore* 274, 2003, pp. 134-135, i Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 434-435.

⁹ Miguel Ángel Picó Pascual: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (I)», *Revista de Folklore* 187, 1996, p. 3.

¹⁰ Sobre aquest músic i aquesta obra es pot consultar: Inmaculada Matía Polo: «La música popular como base para la construcción de una ópera española: los cancioneros de José Inzenga (1828-1891)», *Musiker* 17, 2010, pp. 421-446.

¹¹ P. 42. La partitura és per a piano i tabal. Sobre aquesta música també es pot veure Miguel Ángel Picó Pascual: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (II)», *Revista de Folklore* 200, 1997, p. 58.

¹² Sobre aquest es pot consultar: Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 173-174.

¹³ Salvador Seguí: «Por las rutas de nuestro folklore musical. Un valioso legado del padre Baixauli», *Levante-EMV*, 9 de desembre de 1976, p. 41.

¹⁴ Les partitures de Baixauli van ser publicades a Salvador Seguí: *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, Valencia, Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1980, pp. 508-538.

sèrie de partitures facilitades pel mestre Salvador Giner,¹⁵ entre les quals figura una per a alçar les torres de la Muixeranga.

En el primer terç del segle xx podem datar una sèrie de partitures soltes realitzades per autors algemesinencs. Algunes són anònimes, però altres es poden atribuir als dolçainers locals Antonio Llombart *Tales* i Antonino Roig *Tenca*.¹⁶ També hem d'assenyalar el recull realitzat per José Vicente Báguena Soler (1908-1955) en 1932, que després Eduardo López-Chávarri (1871-1970) va copiar afegint-li algunes notes entre 1941-1942.¹⁷

En els anys següents van ser diversos els músics i folkloristes que s'interessaren per recollir les músiques tradicionals valencianes, i en moltes ocasions transcriviren partitures de la Muixeranga. És el cas d'Eduardo Martínez Torner (1938),¹⁸ María Teresa Oller (1951)¹⁹ i Joan Amades (1956),²⁰ destacant sobretot Oller, doncs es va documentar amb dolçainers i músics locals.²¹

Abans de 1962 seria recollit el manuscrit de Vicente Igual (1885-1962), organista de la parròquia de Sant Jaume d'Algemesí des de 1916,²² que coneguem per una còpia de Miguel Esparza, director de la banda d'aquesta localitat des de 1947

¹⁵ No en totes es concreta l'autoria de Salvador Giner Vidal (1832-1911), però sí que ho fa en algunes, pel que possiblement aquest seria el transcriptor de totes.

¹⁶ La majoria d'aquestes partitures les coneguem gràcies a l'arxiu personal del músic algemesinenc José Moreno Gans. Agraïm a la seua filla, Eugenia Moreno Ras, la possibilitat de la seua consulta.

¹⁷ Aquest recull es conserva en la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. Cal assenyalar que posteriorment López Chávarri faria una nova recopilació de músiques, titulada *Cantos y danzas populares de la región valenciana* –també conservat a la Biblioteca Valenciana–, on va copiar les partitures dels balls d'Algemesí de José Báguena.

¹⁸ Eduardo Martínez Torner: *Danzas Valencianas (dulzaina y tamboril). Contribución al estudio musical de la región*, Barcelona, Centro de Estudios Históricos del País Valenciano, 1938, pp. 38-39.

¹⁹ María Teresa Oller: *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana. 2 Danzas y canciones danzadas*, Valencia, Instituto de Etnología Valenciana / Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1951, pp. 74, 76-77. Sobre aquesta autora es pot vore: Miguel Ángel Picó Pascual: «María Teresa Oller Benlloch, una vida entregada al estudio del Folklore musical valenciano», *Revista de Folklore* 222, 1999, pp. 214-216.

²⁰ Joan Amades: *Costumari català. El curs de l'any. Volum V: Tardor*, Salvat Editores, 2003, p. 77.

²¹ Al seu llibre, Oller cita com a informant a Antonino Roig *Tenca*. No obstant això, altres testimonis orals afirmen que l'aleshores director de la banda municipal, Miguel Esparza, també li va facilitar partitures i materials, encara que no va ser citat als agraïments.

²² Sobre aquest es pot vore: Lluís Escartí: «Mossén Vicent Igual Ferrer, organista de l'església de Sant Jaume de 1916 a 1962», *Berca* 170, 2009, pp. 26-27.

fins a 1968.²³ En 1961 es data el del dolçainer alzireny Bernat Soler Martínez, qui participava anualment tocant a les festes.²⁴

De mitjan dècada dels 70 daten els reculls d'importants músics locals, que per primera vegada tenen la intenció de recollir no el que es tocava en eixe moment en la Festa, sinó el que s'havia interpretat en les dècades anteriors. Són els d'Agustín Alamán Rodrigo (1912-1994),²⁵ José Moreno Gans (1897-1976)²⁶ i Pepita Barberá Mont (1910-1998).²⁷

A partir de 1975, amb la creació de l'Escola Provincial de Dolçaina, seran els mestres d'aquesta institució –Joan Blasco Ribera, Diego Ramon Lluch i Xavier Richart Peris– els que començaran a fer reculls de partitures de les músiques de la Festa amb una nova intenció: que puguen ser interpretades pels dolçainers. Fins ara els autors normalment el que pretenien recollint les melodies era transcriure el que escoltaven, deixant constància de com sonava la música, però a partir d'aquest moment es va a pensar en la partitura com un element per a poder ser interpretat per dolçainers, i per tant es van a tindre en compte molts aspectes als que fins aleshores pràcticament no se'ls havia prestat atenció, com la tonalitat, els silencis, les ornamentacions o les articulacions.²⁸

Pel que fa als enregistraments sonors antics, coneguem pocs, únicament quatre gravacions de les processons fetes una als anys 50, altra en 1966 i altres dos a

²³ Aquesta còpia l'hem localitzat a l'arxiu de José Moreno Gans.

²⁴ Aquest recull el conserva la família del dolçainer alzireny, encara que alguns dels primers dolçainers de l'Escola Provincial de Dolçaina, ubicada a Algemesí, conserven una còpia.

²⁵ Sobre aquest es pot vore: Vicente Castell Maiques: «Recordando a Agustín Alamán Rodrigo». *Programa de Festes de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí*, Algemesí, Barri de la Capella, 1994, p. 9; Lluís Escartí: «Agustí Alaman Rodrigo, una vida en clau de música», *Berca* 229, 2015, pp. 33-35.

²⁶ Sobre aquest es pot vore: Agustín Alamán Rodrigo: «Josep Moreno Gans», *Berca* 31, 1986, pp. 10-11; Eduardo Arnau Grau: *Vida i Obra de José Moreno Gans*, Algemesí, Ajuntament, 2009.

²⁷ De tots aquests, només es va publicar el de Pepita Barberá Mont («Algemesí y su folklore», *Cinquantenari Coronació Verge de la Salut*, Algemesí, Juan Bta. Juan, 1975, pp. 33-36), el qual copiava diversos materials d'Alamán i Moreno Gans, entre d'altres. Els materials d'Alamán es poden trobar a la Biblioteca Valenciana i els de Moreno Gans es conserven al seu arxiu familiar. No obstant això, coneguem còpies d'ambdós propietat de José Castell Frasquet, ponent de Cultura d'Algemesí durant aquests anys (Andrés Felici Castell: «José Castell, fundador de la primera Escola de Dolçaina, in memoriam», *El Faristol* 4, 2021, pp. 26-29).

²⁸ Aquests tres mestres dolçainers han recollit les músiques de la Muixeranga en diversos reculls, incorporant-los moltes vegades en mètodes del propi instrument. No obstant això, no són els únics, i més recentment cal assenyalar també la tasca del dolçainer algemesinenc Édgar Cano, qui va realitzar un nou recull de totes les músiques de la Festa en l'any 2000 i en el 2004, juntament amb Xavier Richart, publicaren *Músiques i Rituals de les Festes a la Mare de Déu de la Salut*. En l'actualitat, aquest mateix mestre dolçainer i l'autor d'aquestes línies estem treballant en una actualització de totes aquestes partitures.

finals de la dècada dels 70.²⁹ És una mostra molt fragmentària, en la que sols es poden escoltar una o dos vegades les músiques de la Muixeranga, i encara que no sempre coincideixen amb les partitures coetànies, no deixen de ser la font més fiable per tal de saber el que s'estava tocant en eixe moment concret.

DOLÇAINERS DE LA MUIXERANGA

Per conèixer amb major exactitud l'evolució de les tonades, i veure quines versions recollides poden tindre una major fidelitat, és important saber qui van ser els dolçainers que tocaren en el ball, almenys des de l'època en què conservem partitures. Encara que açò és prou complicat de saber amb exactitud, podem fer-nos una idea aproximada tenint en compte que els dos balls més complexes del repertori processional, i per tant on tocarien els millors intèrprets, eren Bastonets³⁰ i Muixeranga.

En 1867 figura als llibres de comptes de la Festa per primera vegada un pagament realitzat al dolçainer Pablo Díaz (figura 1), encarregat de portar a tres músics. Aquest important intèrpret, possiblement originari de València capital, està documentat en moltes actuacions en diversos pobles de la Ribera entre els anys 1854 i 1888.³¹ Per tant, seria probable que des de mitjan centúria fins a finals del segle XIX aquest tocara en la Muixeranga d'Algemesí, encara que no sempre, doncs conservem la documentació d'alguns anys en els que Díaz no va ser contractat. És el cas de 1869 –en què apareixen a la documentació Vicente Sanchis i Diego Aznar–, 1870 –José Pérez– o 1874, any en el que va tocar Vicente Montoliu Ramos (1848-1918),³² el famós dolçainer de Tales.

²⁹ Uns enregistraments es conserven a l'arxiu de la Schola Cantorum d'Algemesí, i eren propietat de Diego Ramon. Els altres van ser realitzats per un veí d'Algemesí, Vicente Adam Castell, i una còpia digitalitzada d'aquests es conserva a l'arxiu de la Banda de Música Municipal, així com al Museu de la Festa.

³⁰ Sobre la dificultat d'interpretació dels Bastonets, es pot veure: Andrés Felici Castell: «La compleja ejecución musical del baile de "Bastonets" de Algemesí (Valencia)», *Revista de Folklore* 444, 2019, pp. 33-54.

³¹ En 1854 apareix documentat a les festes de Sueca (Andrés de Sales Ferri Chulio: *Santa María de Sales. Patrona de Sueca*, Sueca, Ajuntament, 1979, pp. 195-196), i en 1888 ho està en les festes d'Algemesí.

³² Sobre aquest es pot veure: Francisco José Badenes Contreras: *Escola de Dolçainers i Tabaleters de Tales. Dos segles de música*, València, Tirant Humanidades, 2020; Pau Llorca: «Els dolçainers de Tales (3)», *Memòries d'un tabaletaer*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaletaer.blogspot.com/2016/05/els-dolcainers-de-tales-3.html>> (consulta: 27/12/2017); Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 340-341.

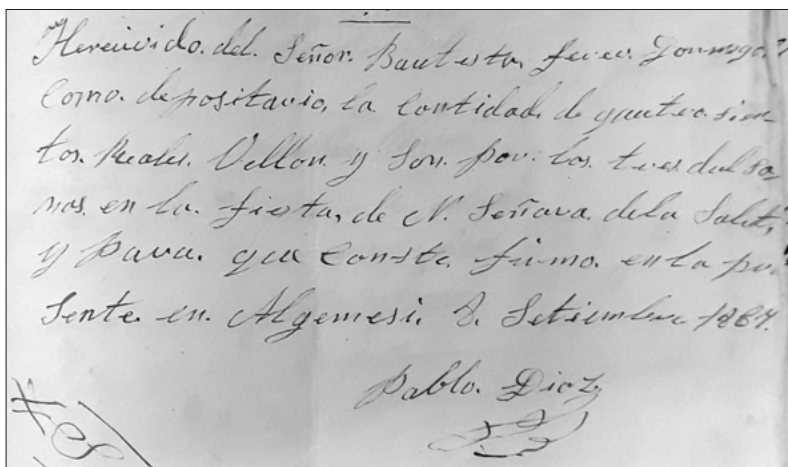

Fig. 1. Rebut de pagament a Pablo Díaz de 400 reals per portar tres dolçainers a les festes de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí de 1867. Arxiu Municipal d'Algemesí.

En les festes de 1906 tenim documentat un pagament al dolçainer Salvador Díaz. Aquest sabem que tenia dos germans més dolçainers, Vicente i Pedro *Pauet*, i els tres foren els qui dictaren a Mariano Baixauli les músiques del seu recull.³³ En aquest material només hi ha partitures d'Algemesí dels balls de la Muixeranga i dels Bastonets, per tant hem de deduir que serien els llocs on tocarien. Però a més, aquests dolçainers del barri del Carme de València asseguraven haver après eixes músiques del seu avi, a qui havien acompanyat com a tabaleter. Aquest segurament va ser Pablo Díaz, de manera que el material que va transcriure Baixauli podria ser el que s'estava interpretant a Algemesí des de meitat del segle XIX.

Els germans Díaz no sabem exactament quins anys van vindre a tocar a Algemesí, però possiblement substituirien al seu avi quan aquest es va retirar, i continuarien com a molt fins als anys 20, doncs en 1922 Salvador, el més jove, va morir per un atropellament d'un cotxe, i en 1929 Vicente, el mitjà, ja comptava amb 74 anys.³⁴

Aquest mateix any de 1906 també tenim documentat per primera vegada a Antonio Llombart Albelda (1869-1950),³⁵ conegut amb el malnom de *Tales*.

³³ Seguí: «Por las rutas de nuestro folklore ...», p. 41.

³⁴ Pau Llorca: «Tabaletes (3)», *Memòries d'un tabaleter*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaleter.blogspot.com.es/2016/07/tabaletes-3.html>> (consulta: 9/12/2017).

³⁵ Tot el que es coneix sobre aquest dolçainer està recollit en: Lluís Escartí: «Recordant Antoni Llombart Albelda, Tales, el Dolçainer», *Berca* 151, 2007, pp. 18-19; i Lluís Escartí: *Memòria*

Aquest, encara que nascut a Polinyà, va residir a Algemesí des del seu casament, en 1895. Llombart probablement tocava en la Muixeranga, encara que no sabem exactament des de quan, doncs aquesta dansa solia assajar a la placeta Tres Morenes, on estava la seua residència. No obstant això també sabem que alguns anys va tocar en les Pastorettes.³⁶ Segurament siga ell el dolçainer major que apareix tocant en algunes fotografies de la Muixeranga realitzades a finals de la dècada de 1940 (figura 2). A més coneguem també una partitura de la música d'aquest ball que es pot atribuir a ell.

Fig. 2. Possiblement Antonio Llombart *Tales* actuant amb la Muixeranga a finals de la dècada de 1940. Oller: *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana...*, fig. 1.

Durant aquests anys de la primera meitat del segle xx, és possible que altres dolçainers tocaren puntualment en la Muixeranga, com poguera ser el cas de Josep Sanfeliu (1876-1949?), el dolçainer oficial de l'Ajuntament de València, o també tal vegada Antonino Roig Camarasa *Tenca* (1885-1952), músic local que sabem que habitualment tocava en els Bastonets.

Després de la mort de *Tales* no sabem exactament qui va tocar, doncs Sanfeliu ja hauria faltat també en estos anys, però entre 1952 i 1955 qui es va fer càrrec de la música va ser Víctor Basset, de Benifairó de la Vall d'ignà, en companyia del seu

---

viva d'Algemesí, I, Algemesí, Ajuntament, 2018, pp. 227-230. Es basa en els testimonis de Marina Llombart Atienza, néta de l'artista, el mestre José Girbés Adam i Carme Girbés Borràs, veïna del dolçainer.

³⁶ Carme Aliaga Montrull, que va ser reina de les Pastorettes poc després de la Guerra, indica que el dolçainer del ball era Antonio Llombart (Lluís Escartí: «Batiste, *el cequet* i el ball de les Llauredors», *Berca* 194, 2011, p. 27).

fill tabaletter Alfonso Basset.³⁷ La parella va estar tocant en la Muixeranga i també en els Bastonets, algun any fins i tot de manera simultània.

D'aquesta manera seria a partir de 1956 quan va començar a tocar al ball Joan Blasco Ribera (1928-2016), deixeble de Sanfeliu –de qui assegurava haver après la tonada de la Muixeranga–, fins a 1972³⁸ (figura 3). Encara que alguns anys puntuals no va participar, com es el cas de 1969,³⁹ o per exemple en 1966 es va haver de retirar a mitjan de les Festes per trobar-se indispost.⁴⁰

Fig. 3. Joan Blasco amb la Muixeranga a finals de la dècada de 1950. Fotografia anònima.

Quan ell no acudia, tampoc sabem exactament qui es feia càrrec de la dansa, però podria ser que ho assumira Bernat Soler Martínez (1911-2003),⁴¹ el dolçainer de Bastonets, qui sí que sabem amb seguretat que va tocar en 1973, any en que la Muixeranga no va eixir i es va formar un grup nou que va participar a la darrera de les processons, de manera que el *tio Bernat*, com era conegut, es va haver de fer càrrec de les dos danses.

³⁷ Aquest ha sigut qui ens ha facilitat la informació. Víctor era germà de Baptista, el germà més conegut de la nissaga dels Basset, qui sabem que havia estat tocant fins almenys finals de la dècada dels 40 a les Pastoretetes. Els dos germans mai van coincidir a Algemesí.

³⁸ Aquestes dades ací aportades, les quals estan contrastades, contradiuen la més recent publicació biogràfica sobre Joan Blasco (Ferran Navarro Soriano: *Joan Blasco Ribera. Aproximació a la vida musical del mestre dolçainer*, València, Diputació de València, 2021, p. 54), on s'afirma que aquest va tocar en Algemesí entre 1943 i 1966 i la tonada de la Muixeranga li la va ensenyar Antonino Tenca.

³⁹ D'aquest any coneguem els comptes de la Festa, i no es va contractar a Blasco, sinó a altres dolçainers: Manuel Martí, de Moncada, i Francisco Sarrió.

⁴⁰ Blasco Ribera: «Records d'un dolçainer»..., p. 19.

⁴¹ Sobre aquest es pot vore: Andrés Felici Castell: «Bernat Soler, el dolçainer d'Alzira», *El Faristol* 5, 2021, pp. 6-9.

En 1974 van començar a tocar en la Muixeranga dos nous dolçainers amateurs del poble: Enric Illana i Tomàs Pla, i dos anys després es van incorporar els primers dolçainers formats en l'Escola Provincial de Dolçaina, fundada a Algemesí en 1975, sota el mestratge de Joan Blasco.⁴²

Així, ens adonem que alguns dels intèrprets de la Muixeranga van deixar per escrit aquesta tonada o bé la van dictar directament a alguns músics, adquirint aquestes fonts un especial valor per ser el material més fiable a l'hora d'intentar reconstruir l'evolució de les melodies de la dansa durant l'últim segle i mig.

EL FLORETE O BALL

La música més antiga que tenim documentada és la que hui s'utilitza per a realitzar el *Florete* o ball de la Muixeranga. Al 1887 José Inzenga va recollir la partitura del ball, transcrita per a piano i tambor,⁴³ però aquesta tonada no té res a veure en la que es toca hui per hui (figura 4). Sorpren perquè en el mateix recull sí que apareix la melodia actual del *Florete*, però relacionant-la amb un passatge del Ball de Torrent: el *Faitó*. Dita partitura en realitat l'està copiant d'un manuscrit més antic, datat en 1873, obra d'Eduardo Ximénez (figura 5).

La tonada que arreplega Inzenga com a ball de la Muixeranga, sembla que va ser utilitzada com a tal, doncs algunes publicacions posteriors, com la de Martínez Torner,⁴⁴ també l'arrepleguen, encara que aquest mateix autor també recollí un ball de Panderetes amb la melodia del *Faitó*.⁴⁵

Per saber què és el que es tocava a Algemesí, cal anar al material del pare Baixauli, que com ja hem dit, probablement ens mostra com estaven tocant-se els balls des de mitjan del segle XIX. Aquest arreplega una tonada molt semblant a la de hui en dia, encara que li fica el títol de l'*Aranya*. Té fins i tot el mateix número de repeticions que el ball actual: quatre. Així, en Algemesí sembla ser que només es va tocar aquesta melodia i la que proposa Inzenga s'interpretaria en muixeranques d'altres poblacions.

⁴² Sobre la creació de l'Escola Provincial de Dolçaina d'Algemesí, la més antiga de la Comunitat Valenciana, vaig realitzar una ponència a la XVIII Assemblea d'Història de la Ribera, que serà publicada en l'edició de les seues actes.

⁴³ El fet de que la partitura estiga escrita per a piano es deu a que el treball d'Inzenga «iba dirigit primordialmente a un mercado en auge y expansión, el de los salones de aficionados entre los que el producto era muy bien acogido, de ahí, pues, esas armonizaciones para piano, instrumento esencialmente burgués, en las que se tergiversaba la pureza originaria de los cantos, cuyo objetivo inmediato era buscar una salida mucho más comercial» (Picó Pascual: «La recopilación de canciones... (I)», p. 6).

⁴⁴ Martínez Torner: *Danzas Valencianas...* p. 39.

⁴⁵ *Ibíd.*, p. 38.

Fig. 4. Partitura del ball de la Muixeranga recollit per José Inzenga en 1887 (*Cantos Populares de España...*, p. 42).

Fig. 5. Partitura del *Faitó*, episodi del Ball de Torrent, recollit per Eduardo Ximénez en 1873. Biblioteca Nacional d'Espanya.

Respecte a la música actual del *Florete*, pareix que inicialment es correspondria a un episodi del Ball de Torrent, anomenat el *Faitó* o el Barber, que curiosament, va ser una tonada que va acabar sent substituïda per una altra, i en els reculls ja d'inicis del segle xx, on s'arregleguen les músiques d'aquesta pantomima satírica, en el citat episodi figura altra melodia.⁴⁶

Possiblement la cançó seria prou popular, doncs també es va adaptar per a altres balls, tal com hem vist en el ball de Panderetes de Martínez Torner. A més al llarg del segle XIX trobem diferents notícies d'esdeveniments on coincidiren muixerangues i Balls de Torrent, com per exemple en l'acte celebrat pel Col·legi de l'Art Major de la Seda a València en 1838,⁴⁷ on va actuar la *Mojiganga* de Silla; o més directament, en les festes d'Algemés de 1876 sabem que també es va realitzar un Ball de Torrent.⁴⁸ Això va poder provocar un intercanvi de músiques entre ambdues.

⁴⁶ Així es pot veure per exemple a: Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 157-158; Martínez Torner: *Danzas Valencianas...*, p. 25.

⁴⁷ Anònim, 1838. *Gran Baile de Torrente dispuesto por el Colegio del Arte Mayor de la Seda en celebridad del siglo 6º de la conquista de Valencia*, València, Imprenta de Orga y Ca; Toni Bellón Climent: *Usos i pràctiques de la tradició. Les muixerangues d'Algemés*, Alzira, Editorial Neopàtria, 2018, p. 40.

⁴⁸ *Las Provincias*, 6 de setembre de 1876; Olivares Torres i Trescolí Bordes: *Festes, danses i processons...*, p. 126.

La resta de partitures posteriors que conservem mostren una música molt semblant a la de Baixauli, produint-se lleugeres modificacions pel que fa fonamentalment a la mesura de les notes inicials, que poden aparèixer com a semicorxeres, tresets, cinquets o sextets; i a la longitud de les notes finals.

En l'any 2005 la Nova Muixeranga, mitjançant Xavier Richart, va introduir la melodia de l'*Aranya*, tal com la va escriure Baixauli, que es diferencia de la del *Florete* per acurtar les notes finals i tindre un número de repeticions indeterminat. Des d'aleshores, aquesta s'ha utilitzat no només per a la reconstrucció de la figura que rep aquest nom, sinó també per a altres construccions mòbils, produint-se fins i tot una barreja de les dos tonades principals: es toca la *Muixeranga* per a bastir la figura i quan comença el moviment es canvia a l'*Aranya*.

No hi ha que oblidar que hui per hui els muixerangers només realitzen un tipus de ball, però antigament existia més varietat, i potser alguna d'aquestes modalitats utilitzava una tonada diferent, com ocorre amb l'*Enterro*, que vorem a continuació. Així ens ha arribat una curiosa partitura d'un número sensacional de la Muixeranga,⁴⁹ en la qual es recullen tres tonades unificades: la de l'*Aranya* –amb les notes finals curtes–, la del *Florete* –amb les notes finals llargues– i per últim la de la *Fuga* dels Bastonets, que casualment és la melodia que utilitzen encara a dia de hui en la *Mojiganga* de Titaguas.

L'ENTERRO

L'*Enterro*, més que una figura, antigament era una pantomima en la qual els muixerangers recreaven el soterrar de la Mare de Déu. Per a representar-ho un d'ells feia de mort i era transportat en alt, rodejat de diversos pilars,⁵⁰ mentre la resta desfilava a ritme de processó plorant i cridant. Com a conclusió es feia l'*Assumpció de la Mare de Déu*: els quatre pilars que hi havia als cantons s'ajuntaven i el difunt ajudava a pujar a un xiquet sobre aquests, fent una *Marieta*, en la que no estirava els braços, com sol ser habitual, sinó que els ficava en posició d'oració.⁵¹ D'aquesta manera, en sols uns minuts, s'aconseguia representar el misteri de la Mort i Assumpció de la Mare de Déu.

La figura no sabem des de quan va començar a realitzar-se, però pel seu contingut marcadament religiós possiblement siga de les més antigues. Cap recull

⁴⁹ Aquesta partitura és anònima i és propietat dels familiars de José Moreno Gans. Per l'estil cal·ligràfic la transcripció deu de ser, com a tard, del primer terç del segle xx.

⁵⁰ En el llenguatge tècnic muixeranger, es denominen pilars o pinets a cada figura formada per una persona d'alt d'una altra, podent ser de diverses alçàries.

⁵¹ Aquesta descripció antiga de com seria el ball la coneguem gràcies a uns apunts que va deixar manuscrits Agustín Alamán, conservats a la Biblioteca Valenciana.

antic arplega una tonada diferent per a aquesta representació, pel que hem de suposar que es realitzaria amb la melodia del *Florete*, almenys en la primera part.

En 1974, quan van eixir per primera vegada a tocar dolçainers amateurs del poble, en concret Enric Illana i Tomàs Pla, durant la processó un veí del carrer València els va dir que per a l'*Enterro* calia fer una música diferent, i els la va taral·lejar. Cal recordar que aquest any també eixia per segona vegada un grup completament nou de muixerangers i per tant els propis balladors no coneixien els detalls musicals de la dansa.

La tonada que els va cantar era molt senzilla i la pogueren reproduir amb facilitat en les dolçaines per a poder fer aquesta figura. Era un cant litúrgic, el *Miserere*, que pren la lletra del salm 50 i que en Algemesí era cantat pels capellans precedits per la creu quan anaven pel carrer a casa del mort per traslladar-lo després a la parròquia amb tot el seguici.⁵² Casualment, uns mesos abans de que es tornara a tocar aquesta música a la processó, al juliol de 1974, Agustín Alamán va recollir la seua partitura, que va poder conèixer gràcies a entrevistar a diversos veïns del poble (figura 6).

En el quadre de "La Morta" o "Soterrar de la Mare de Déu", mentre se mou, s'ona sols el tubalet amb el ritme repetit del Tema Nº 2. Una vegada construït es posa el quadre en marxa, avançant el primer pas amb el peu esquerre i el ritme musical del Tema Nº 3, el qual es repeteix mentre dura la marxa processional (cada temps de compàs un pas).

Tema Nº 3 *Deliberat*
"LA MORTA"
Andante de processó

1.ª 2.ª 3.ª volta

fins desaparèixer

Fig. 6. Partitura de *La Morta*, hui en dia anomenada *Enterro*, recollida per Agustín Alamán en 1974. Biblioteca Valenciana.

Resulta complicat saber des de quan es tocava aquesta tonada a l'*Enterro*, però com que era una melodia coneguda en el poble, doncs tenia una funcionalitat molt concreta, el més probable seria que ho introduïra un dolçainer local, que deuria de ser Antonio Llobart *Tales*. Així, quan aquest va faltar al 1950, els músics posteriors deixarien de tocar-la, però en 1974 encara alguns veïns recordarien el que havien escoltat en la processó almenys un quart de segle abans.

⁵² Totes aquestes informacions han sigut facilitades pel dolçainer Enric Illana.

Pocs anys després, a finals de la dècada dels 70 o principis de la següent, Diego Ramon i Lluch, mestre de capella de la parròquia de Sant Jaume i a més mestre de dolçaina de l'Escola Provincial, com que la tonada del *Miserere* era molt curta i s'havia de repetir moltes vegades, va decidir afegir-li a continuació la del *Dies Irae*, l'himne gregorià que es cantava dins l'església, acabada la missa, quan estaven a punt de traure ja al mort.

Així, en el recull de músiques de la Festa que va fer Xavier Richart en 1983,⁵³ ja apareix la música de l'*Enterro* amb aquestes dos melodies, afegint una repetició de la primera frase del *Miserere* a mode d'introducció, i així es continua interpretant en l'actualitat.

LES PUJADES I FIGURES, O DANSA PLÀSTICA

La melodia de les pujades i figures crida l'atenció perquè hui per hui no té cap funcionalitat: es pot bastir una torre perfectament sense música, de fet, resulta fins i tot més senzill per als muixerangers, doncs poden comunicar-se millor les ordres verbalment. Actualment la música de la Muixeranga la podem dividir en quatre parts: la primera part, la coda, la part aguda i novament la coda.

Quan una torre inicia la seua construcció, el dolçainer en cap busca el moment més adequat –segons l'alçària de la figura que va a fer-se– per començar la tonada i també l'instant precís per ficar-li punt i final, sempre amb la coda, intentant coincidir amb la davallada de l'últim muixeranger, cosa per a la qual té diversos recursos de repetició de melodia i senyes que pot comunicar a la resta de músics. Tret d'això, l'execució musical de les torres de la Muixeranga no té cap altre misteri, es va repetint les vegades que calga (figura 7).

Però per descripcions antigues, podem saber que això no era així i la música tenia una important funcionalitat, tal com assenyala per exemple Maximilià Thous: «la música es indispensable aunque no dancen los de la Muixeranga. El dulzainero traduce las órdenes del maestro con inflexiones y pitadas. Los constructores de torres se enardecen y trepan, excitados por el galleo de la dulzaina».⁵⁴

Els castellers catalans, hereus de les muixeranges valencianes, encara mantenen part d'aquesta funcionalitat, per això en el seu toc de castells es recullen diferents tipus de melodies: una per a muntar, altra semblant però amb algunes variacions per a desmuntar i una nota llarga ornamentada quan es remata la torre, a banda d'una breu introducció i un toc final, de manera que els qui estan alçant la torre, només per la música poden saber en quin moment de la construcció es troben.

⁵³ Aquest material no es va publicar i es difonia entre l'alumnat de dolçaina mitjançant fotocòpies. L'hem pogut consultar per haver-nos-el facilitat el propi autor.

⁵⁴ Maximilià Thous Orts: «La Muixeranga», *Valencia Atracció*, 1934, pp. 52-53.

Fig. 7. Xavier Richart i Enric Illana interpretant la Muixeranga durant la construcció d'una torre. Fotografia de Toni Roig, 2016.

A diferència del ball, en el cas de les pujades i figures sembla que a tots els pobles s'utilitzava sempre la mateixa melodia. La més antiga que coneguem és la de Baixauli i recolliria el que s'estava tocant a Algemesí en concret. No obstant això, el Baró d'Alcalalí publicà en 1900 la partitura de la Muixeranga, sense especificar una localitat d'origen, i la tonada resulta prou semblant.⁵⁵

Si ens parem a comparar totes les partitures que hem localitzat de la Muixeranga el que ens trobem és molta diversitat estructural. És a dir, les tonades resulten totes molt semblants entre elles, amb major o menor ornamentació i diferents mesures en determinades notes, però l'estructura sí que presenta importants canvis: algunes tenen compassos d'espera a mitjan, repeticions de determinades parts, comencen per la part aguda, afegeixen una melodia un poc diferent cap al final...

Així, la sensació que ens dona és que aquesta música era molt versàtil i devia d'anar adaptant-se a la construcció, podent modificar diverses parts, encara que

⁵⁵ Encara que en molts llocs a la tonada se l'anomena com a «Muixeranga d'Algemesí», aquest terme, com hem vist, seria incorrecte. Cal assenyalar ací les paraules d'Édgar Cano: «Algemesí no té ni l'exclusivitat ni l'autoria de gairebé cap de les músiques i danses de la processó: aquestes formaven part d'un corpus comú a la resta dels nostres pobles. Algemesí únicament ha tingut la sort i el mèrit d'haver-los conservat» (Édgar Cano Calatayud, Richart Peris: *Músiques i Rituals de les Festes a la Mare de Déu de la Salut*, Algemesí, Ajuntament / Rivera Editores, 2004, pp. 88).

mantenint certes clàusules, per això resultava tan complicada de plasmar sobre paper. No podem afirmar que tots els dolçainers toquen el mateix, però per alguns reculls que tenen anotacions, i l'autoria de les diferents versions conservades, podem reconstruir més o menys com es soldria interpretar aquesta música.

En primer lloc, a la majoria de partitures figuren alguns esquemes de tabal, fet que denota que el dolçainer podia començar la melodia quan més li convinguera. Quan aquesta s'inicia, disposa de diferents notes llargues, fonamentalment la que hi ha abans de la part aguda, que li permetien poder allargar-la més o menys, reiniciar la melodia de nou –primera part i coda–, o fins i tot aturar-se i que el tabal continuara el seu ritme.

La finalitat d'això era començar a tocar la part aguda quan s'estava realitzant el remat de la figura, fent coincidir la nota llarga amb el moment en què el xiquet –també denominat *Angelet*– alçava la cama, que podia durar tot el que fera falta; fins i tot eixa part aguda es podia repetir diverses vegades.

Per desmuntar la torre, el dolçainer podia utilitzar una tonada diferent, una variació de la primera part que enllaçava amb l'aguda directament i finalitzava en la coda, el que podem denominar com a «melodia de desmuntatge», que també disposava de diverses notes llargues que podien permetre la finalització de la música en el moment més adequat, per tal de fer-la coincidir amb el desmuntatge total de la torre, tenint en compte que el tabal podia continuar tocant el temps que fera falta.

Aquesta variació de la «melodia de desmuntatge» apareix ja com a tal al recull de José Báguena de 1932 (figura 8), però també la trobem a una partitura atribuïda a Antonino Roig *Tenca*, dolçainer local, on curiosament, aquesta variació de la primera part, característica de la «melodia de desmuntatge», s'utilitza durant tota la peça.

No en tots els reculls arpleguen aquesta variació per al desmuntatge i en els escassos enregistraments sonors que tenim, mai l'escoltem. Per tant, la seua execució dependria del dolçainer del ball. L'últim abans de la creació de l'Escola Provincial va ser Joan Blasco, el qual no la tocava perquè considerava que era una composició recent de Moreno Gans, i volia executar-la com li l'havia ensenyat el seu mestre Sanfeliu: «a mí particularment me agrada mucho tocarla [la *Muixeranga*] y no sé cuantos años la toqué; la compuesta por el gran músico Moreno Gans hijo de Algemesí, me gustaba mucho, pero yo quería ser fiel a la que tocaban los anteriores dulzaineros». ⁵⁶

⁵⁶ Blasco Ribera: «Records d'un dolçainer...», p. 19.

Fig. 8. Partitura de la *Muixeranga* recollida per José Báguena Soler en 1932 i transcrita per Eduardo López-Chávarri entre 1941 i 1942. Biblioteca Valenciana.

Així aquesta tonada, que probablement es tocava abans de que Blasco participara a les festes d'Algemesí, va deixar de ser interpretada no només per ell, sinó també pels seus alumnes de l'Escola de Dolçaina, els quals, per la seua edat, tampoc havien pogut escoltar mai a cap dolçainer antic la citada variació.

Amb l'aparició de l'Escola i la massificació dels dolçainers a partir de l'any 1975, quan va haver més d'un intèrpret per ball i van deixar de ser professionals, tots aquests ajustos de la melodia sobre la construcció van desaparèixer, fet al que també va contribuir que en 1973 desapareguera per complet l'antic grup de muixerangers i se'n creara un de nou.

CONCLUSIONS

És inevitable que les músiques i les danses vagen evolucionant i canviant amb el pas del temps, i sempre que es produeixen aquests canvis sol ser per algun motiu en concret, que de vegades no és fàcil de descobrir.

En una festa com la de la Mare de Déu de la Salut hi ha tres elements que interaccionen en l'evolució de qualsevol ball: els balladors, els músics i el públic. Qualsevol d'ells pot contribuir a que es produïska un canvi o altre. Aquests poden vindre per una decisió particular d'un intèrpret o d'un dansador, però sempre serà el públic i la resta de músics i components dels balls els que ho acceptaran, donant-li continuïtat, o ho rebutjaran.

El ball de la Muixeranga ha sigut objecte d'una gran massificació en les últimes dècades, passant d'uns trenta components en 1973 a dos grups d'unes tres-centes

persones cadascun en l'actualitat, sense tindre en compte la recuperació i creació de noves colles muixerangueres en molts pobles valencians. De la mateixa manera, els músics també s'han massificat i, si abans només hi havia un dolçainer i un tabaletter per a tot el ball, en les processons dels últims anys sol haver més d'una desena de músics en cadascun dels quatre grups muixeranguers que es configuren—dos per cada Muixeranga—.

Altres aspectes a tindre en compte és la concepció que es té sobre el dolçainer. Antigament els que venien a tocar eren professionals i cobraven per la seua tasca, encara que la majoria eren forans i per tant no sempre tenien un coneixement adequat sobre l'estructura de la tonada i la pròpia dansa en sí mateixa.⁵⁷ Hui per hui la majoria de dolçainers són locals i per tant s'han criat veient muixerangues i escoltant les seues músiques i, encara que continuen havent també forans, els mitjans de comunicació actuals han permès que aquest ball i les seues músiques siguen vistes i escoltades per tot arreu en qualsevol moment. No obstant això, la immensa majoria no són professionals sinó aficionats i ja no cobren per la seua tasca. D'aquesta manera, el canvi i l'evolució resulta necessària per tal de poder-se adaptar als temps actuals.

Per un costat en la Muixeranga s'ha produït un canvi molt important a nivell estructural: si antigament es feia sempre un ball seguit d'una torre, hui en dia a penes es realitzen balls per la dificultat de poder organitzar a tanta gent, doncs al *Florete* participen tots els dansaires. Així, el que més es realitzen són torres, en les quals participen sols uns pocs muixeranguers i la resta es dediquen a fer pinya, contribuint a subjectar l'estructura i servir d'amortiment en cas de caiguda.

De la mateixa manera, els músics també veuen limitades les seues interpretacions, doncs resulta molt complicat anar donant contínuament ordres sobre quina frase melòdica es vol repetir. Si es volguera tornar a donar un caràcter interpretatiu lliure, només hauria de tocar un dolçainer. Però en una processó tan massificada, amb tants grups de ball i tant de soroll, el so d'un únic intèrpret quedaria pobre de volum i difícil de poder ser escoltat pels dansaires.

No obstant això, el fet de que hi haja un grup nombrós de músics ha permès que des de principis dels noranta es toque aquesta tonada amb una segona veu,

⁵⁷ En un moment de gran escassetat de dolçainers, Pepita Barberà va escriure aquestes línies: «aunque los bailes se montaron y la música se pudo trasladar al pentagrama con bastante perfección, no ocurrió lo mismo con la pareja “danzainer i tabalet” que, desaparecida aquella famosa de Olegario y Antonino Roig, nos hemos visto huérfanos de ella y hemos tenido que recurrir a otras que, sin negarles sus dotes innatas para el instrumento, han tenido que buscar en las partituras lo que, al no vivirlo, se ha interpretado algunas veces no como aquellos “agüeletos” (que todavía queda alguno) conservan en su memoria» (Barberá Mont: «Algemés y su folklore»..., p. 33).

composada per Xavier Richart, i s'afegisca algun altre instrument de percussió, com el timbal gros o redoblant, contribuint així a enriquir la sonoritat.

Per tant, encara que en alguna actuació o moment puntual es poguera tornar a tocar i alçar les muixerangues com es feia antigament, els canvis han fet, i van a continuar fent, que la interpretació de la música i el ball varien. Al cap i a la fi, tot consisteix en canviar perquè res no canvie.

BIBLIOGRAFIA

- ALAMÁN RODRIGO, Agustín: «Josep Moreno Gans», *Berca* 31, 1986, pp. 10-11.
- AMADES, Joan: *Costumari català. El curs de l'any. Volum V: Tardor*, Barcelona, Salvat Editores, 2003 (1.ª ed. 1956).
- ARNAU GRAU, Eduardo: *Vida i Obra de José Moreno Gans*, Algemesí, Ajuntament, 2009.
- BADENES CONTRERAS, Francisco José: *Escola de Dolçainers i Tabaleters de Tales. Dos segles de música*, València, Tirant Humanidades, 2020.
- BÁGUENA SOLER, José Vicente: *Canciones y Danzas populares del reino de Valencia*, 1932 (manuscrit copiat per Eduardo López-Chávarri, 1941-42), Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, sign. AELCH/pro 302.
- BARBERÁ MONT, Pepita: «Algemesí y su folklore», dins *Cinquantenari Coronació Verge de la Salut*, Algemesí, Juan Bta. Juan, 1975, pp. 33-36.
- BELLÓN CLIMENT, Toni: *Usos i pràctiques de la tradició. Les muixerangues d'Algemesí*, Alzira, Editorial Neopàtria, 2018.
- BLASCO RIBERA, Joan: «Records d'un dolçainer», *Programa de Festes de la Mare de Déu*, Algemesí, Barri de la Capella, 1999, pp. 18-19.
- CANO CALATAYUD, Édgar i Xavier RICHART PERIS: *Músiques i Rituals de les Festes a la Mare de Déu de la Salut*, Algemesí, Ajuntament d'Algemesí/ Rivera Editores, 2004.
- CASTELL MAIQUES, Vicente: «Recordando a Agustín Alamán Rodrigo», dins *Programa de Festes de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí*, Algemesí, Barri de la Capella, 1994, p. 9.
- ESCARTÍ, Lluís: «Recordant Antoni Llombart Albelda, Tales, el Dolçainer», *Berca* 151, 2007, pp. 18-19.
- ESCARTÍ, Lluís: «Mossén Vicent Igual Ferrer, organista de l'església de Sant Jaume de 1916 a 1962», *Berca* 170, 2009, pp. 26-27.
- ESCARTÍ, Lluís: «Batiste, el ceguet i el ball de les Llauradores», *Berca* 194, 2011, pp. 26-27.
- ESCARTÍ, Lluís: «Agustí Alaman Rodrigo, una vida en clau de música», *Berca* 229, 2015, pp. 33-35.
- ESCARTÍ, Lluís: *Memòria viva d'Algemesí*, I, Algemesí, Ajuntament, 2018.

- FELICI CASTELL, Andrés: «La compleja ejecución musical del baile de “Bastonets” de Algemesí (Valencia)», *Revista de Folklore* 444, 2019, pp. 33-54.
- FELICI CASTELL, Andrés: «José Castell, fundador de la primera Escola de Dolçaina, *in memoriam*», *El Faristol* 4, 2021, pp. 26-29.
- FELICI CASTELL, Andrés: «Bernat Soler, el dolçainer d'Alzira», *El Faristol* 5, 2021, pp. 6-9.
- FELICI CASTELL, Andrés: «Antonino Tenca: l'últim dolçainer antic d'Algemesí», *Berca* 295, 2022, pp. 20-23.
- FELICI CASTELL, Andrés: «50 anys de l'aparició de la Muixeranga d'Algemesí (1973-2023)», *El Faristol* 7, 2023, pp. 10-13.
- FERRI CHULIO, Andrés de Sales: *Santa María de Sales. Patrona de Sueca*, Sueca, Ajuntament, 1979.
- Gran Baile de Torrente dispuesto por el Colegio del Arte Mayor de la Seda en celebradad del siglo 6º de la conquista de Valencia*, València, imprenta de Orga y C^a, 1838.
- INZENGA, José: *Cantos Populares de España*. Valencia, Madrid, Antonio Moreno, 1887.
- LLORCA, Pau: «Tabaleters (3)», *Memòries d'un tabaleter*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaleter.blogspot.com.es/2016/07/tabaleters-3.html>> (consulta: 9/12/2017).
- LLORCA, Pau: «Els dolçainers de Tales (3)», *Memòries d'un tabaleter*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaleter.blogspot.com/2016/05/els-dolcainers-de-tales-3.html>> (consulta: 27/12/2017).
- NAVARRO SORIANO, Ferran: *Joan Blasco Ribera. Aproximació a la vida musical del mestre dolçainer*, Valencia, Diputació de València, 2021.
- MARTÍNEZ TORNER, Eduardo: *Danzas Valencianas (dulzaina y tamboril). Contribución al estudio musical de la región*, Barcelona, Centro de Estudios Históricos del País Valenciano, 1938.
- MATÍA POLO, Inmaculada: «La música popular como base para la construcción de una ópera española: los cancioneros de José Inzenga (1828-1891)», *Musiker* 17, 2010, pp. 421-446.
- OLIVARES TORRES, Enric i ORETO TRESCOLÍ BORDES: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2018.
- OLLER, María Teresa: *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana. 2 Danzas y canciones danzadas*, Valencia, Instituto de Etnología Valenciana / Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1951.

- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (I)», *Revista de Folklore* 187, 1996, pp. 3-13.
- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (II)», *Revista de Folklore* 200, 1997, pp. 55-59.
- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «María Teresa Oller Benlloch, una vida entregada al estudio del Folklore musical valenciano», *Revista de Folklore* 222, 1999, pp. 214-216.
- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «Eduardo Ximénez Cos (1824-1900), patriarca de la investigación folklórico musical valenciana», *Revista de Folklore* 274, 2003, pp. 134-135.
- RUIZ DE LIHORY, José: *La Música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico. Obra premiada en los Juegos Florales de «Lo Rat Penat» en el año 1900*, Valencia, Doménech, 1903.
- SEGUÍ, Salvador: «Por las rutas de nuestro folklore musical. Un valioso legado del padre Baixauli», *Levante-EMV*, 9 de diciembre de 1976, p. 41.
- SEGUÍ, Salvador: *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, Valencia, Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1980.
- SORRIBES, Enric: «La Muixeranga de Carcaixent», *Levante-EMV*, 2020, en línea: <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2020/01/24/muixeranga-carcaixent/1969352.html?fbclid=IwAR2bYgNGEqH66A8qSLd_dZTy-dK78QTRNgzMui8dxKZARdug9FxlHhkYdAT4> (consulta: 24/1/2020).
- THOUS ORTS, Maximilià: «La Muixeranga», *Valencia Atracción*, 1934, pp. 52-53 (També publicat dins DIVERSOS AUTORS: *La Muixeranga d'Algemesí*, Algemesí, Ajuntament, 1998, pp. 19-22).
- XIMÉNEZ, Eduardo: *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia*, Valencia, 1873 (manuscrit conservat a la Biblioteca Nacional d'Espanya, sig. M-1020).

LA RIBERENCA: LA MÚSICA POPULAR I TRADICIONAL A LA RIBERA DEL XÚQUER

Sergio Casanova Jordán

Des de fa diverses dècades estem vivint un nou renaixement i interès per la tradició musical valenciana. El ressorgir del repertori valencià ve lligat per la inclinació de difondre i donar a conèixer aquelles cançons que entretenien als nostres avis (cançons de batre, de bressol, de pasqua, nadalenques, infantils, quintos, riberenques, alacantines, l'u, etc.) durant les llargues nits festives de l'estiu en què l'alqueria, la barraca, les fires de juliol, la celebració del sant o del patró, etc.; eren el lloc idoni per escoltar la veu del llaurador junt a la seva companya, la rondalla, ressonant de nord a sud de la geografia valenciana.

El cant valencià és un gènere musical lligat a l'horta de Castelló, València i Alacant, gràcies a la feina que va dur a terme la societat llauradora amb la creació de tot un conjunt d'elements simbòlics i conceptuals lligats als quefers, festes, celebracions, expressions, etc., al voltant de l'horta com a principal suport de la nostra tradició. Aquests trets van atreure als investigadors/es a comprendre l'origen d'un imaginari complex, i al mateix temps, assimilar un dels escassos testimonis vius de la València llauradora; formant part del repertori de la música tradicional valenciana. Per tractar l'assumpte en concret, i assentar diverses característiques del repertori de la música popular valenciana a la comarca de la Ribera, analitzem diferents representacions festives que contextualitzades ens retrotrauen a l'època morisca.

El diccionari de la música valenciana defineix el cant valencià o cant a l'aire com una «manifestació de la música popular tradicional de gènere vocal individual amb acompanyament, que transcendeix de la seva mera considerada com a gènere autòcton i arriba a aconseguir dimensions de fenomen sociològic. Es tracta d'una actuació musical de caràcter itinerant i habitualment nocturna que té lloc

amb motiu d'alguna festa o succés destacat» (Casares, 2006: 327; Reig, 2006: 174-177), és a dir, una manifestació de la música popular valenciana que un cop analitzada i descrita ens recorda l'actuació de la «leila» i la «zambra», actuacions nocturnes dedicades al cant i el ball des de l'època àrab. Doncs, a l'anitzar epistemològicament els dos conceptes, la seua terminologia ens revela certs paral·lismes entre ells i dit gènere musical.

La primeres notícies de la zambra es remunten als últims anys del segle XVI, amb la figura del lexicògraf, gramàtic i hispanista anglès Richard Percivale i la seva obra «A Spanish Grammar», relacionant el concepte amb la festa (1591: 184). L'aparició a l'any 1611 del *Tesoro de la lengua castellana o española* de Sebastián de Covarrubias, marca una fita en la història de la llengua i la cultura espanyola. El capellà i lexicògraf assenta una aproximació del concepte, que perdura fins a dia d'avui, exceptuant diverses referències a la societat gitana per part del diccionari de l'Acadèmia Manual, tom VI (1985) i l'Acadèmia Usual (1992): «A dança morisca en rigor zambra, vale tanto como música de soplo o siluo, porque se dança al son de dulçaynas y flautas. Segun el padre Pedro de Palencia, originalmente del Hebreo, cantar o tañer» (Covarrubias, 1611: 1360).

El mateix camí pren el Comte d'Alcalalí, Ruíz de Lihory, per al·ludir la influència àrab en aquesta costum popular: «Los mozos obsequian a las jóvenes solteras durante altas horas de la noche con esas moriscas trovas» (1897: 149). Sense canviar de línia, l'arabista, filòleg i musicòleg carcaixentí Julian Ribera recull l'ús del vocable leila entre la població, com un element que representa les seves «festes o balls nocturns»: «Eren molt amics de buleries, contes, bernardines, i sobretot de balls, soleás, cantarcillos, albaes, pasejades d'horta, fonts [...] anaven els mossos donant veus pels carrers» (Ribera, 2000: 155; De Zayas, 2006: 180).

Per altra part, Reynaldo Fernández aporta un altra visió del concepte. El musicòleg espanyol s'endinsa en la recerca de les prohibicions que s'instauren al voltant de les festivitats socioculturals morisques al territori nacional: «y que no hiciesen ni zambras ni leilas, con instrumentos ni cantares moriscos de ninguna manera, aunque en ellas no cantasen ni dixesen cosa alguna contra la religión cristiana ni sospechosa de ella» (1985: 58).

A València hi ha algun record d'aquestes prohibicions al nostre territori amb la implantació d'impostos monetaris, segons la documentació existent. Una vegada pres el poder per part dels cristians, s'estableixen impositcions o «importacions», impostos privats en aquest sentit, atribuint l'origen a la *çunan sarracenorum* o tradició dels sarraïns; com es veu en la sentència de l'any 1293, que declara el dret de l'Ordre de l'Hospital a rebre impostos de Tales, incloent-hi els «nuptials, joglars, almaxteries, tavernes, renda *et omnia alia que per çunan sarracenorum*».

Aquest és el camí d'inici de gran part de les nostres tradicions socioculturals que analitzades i descrites ens recorden l'actuació del cant valencià: «interpretacions nocturnes dedicades exclusivament per al cant d'estil» (Reig, 2006: 248), és a dir, interpretacions creades per a les rondes festives, amoroses, de quintos o la dansà (Oller, 1998: 125; Reig, 1998: 319; Reig, 2006: 245; Pitarch, 1998: 300) on la guitarra, el guitarró i la veu del cantador, creen un joc melòdic entre la improvisació vocal a l'aire, que es acompanyada d'una harmonia instrumental.

Canciones y danzas habían sido practicadas por cristianos en las regiones agrícolas donde sobrevivieron los moriscos, luego del reinado de los Reyes Católicos, continuaron aquellas coálumbres, aquellas canciones y danzas trasmitiéndose entre campesinos moros y cristianos (López-Chavarri, 1933: 122).

L'extensió del repertori de la música tradicional i popular a la Comunitat Valenciana ha donat lloc a la creació d'una gran varietat de melodies i cançons que integren el nostre repertori musical. Aquesta àmbit abasteix el nord de la Plana de Castelló fins al sud de la Marina, s'estén pel Camp de Morvedre, el Camp de Llíria, la Serrania del Túria, part de la Foia de Bunyol, l'Horta de València, la Costera de Ranes, l'Horta de Xàtiva, la Vall digna, la Vall d'Albaida, l'Horta de Gandia, el Marquesat de Dénia, l'Alcoià, el Comtat de Cocentaina, l'Alacantí fins arribar a l'horta il·licitana, segons la informació recopilada a nivell comarcal per part de Carles Pitarch i Josep Collado als propis cantadors (Pitarch, 1998: 302; 1997), i ampliada pel mateix Carles Pitarch l'any 2006. El seu retrocés ve lligat a l'activitat industrial, la qual portà una progressiva pèrdua d'aquesta tradició musical a gran part del territori, convertint la zona de l'horta i València com a principals punts de referència durant els últims 150 anys.

Gràcies a aquest amalgama de cançons, localitzem una tipologia cançonística a la zona de la Ribera del Xúquer, més en concret, a la zona que correspon a la conca inferior del riu Xúquer, punt geogràfic estratègic, doncs en aquesta zona és divideix la regió en dos comarques: la Ribera Alta i la Ribera Baixa, una gran planícia creada pel pas del Riu Xúquer, fins a la seua mort natural al Mar Mediterrani. Aquesta àrea geogràfica, a part de cultivar les diferents tipologies cançonístiques del cant valencià, ha mantingut viva la música creada a la comarca, baix el nom tradicional de la *Riberenca* (Pitarch, 1997: 19).

La Riberenca o a l'estil de la Ribera és una tipologia cançonística que s'integra dins del repertori del cant valencià, junt amb «l'u», «l'u i dos» i «l'u i dotze». La seua estructura musical és similar a les valencianes de l'u, però cantades *per l'aire de baix*, o com deia el *Chiquet de Mislata* «cant de cadireta baixa», classificades dins del gènere dels fandangos del sud. La seua estructura deriva de les quartetes conegudes amb el nom de cançons «d'a quatre paraules» (Pitarch, 1998: 306; Pitarch, 1997: 96), que van evolucionar a l'estructura literària de la quinteta amb les

repeticions del primer terç, buscant les consonants de primera-tercera-cinquena i segona-quarta, denominades cançons «d'a cinc paraules» (Pitarch, 1998: 306 i 1997: 97). Actualment totes les variants cançonístiques que integren el repertori del cant valencià és componen de set terços heptasil·labs o octasil·labs. Gran part de les fonts consultades parteixen d'aquest origen, encara que hi trobem alguna excepció per part de López-Chavarri, qui s'inclina per una estructura literària de tres versos, doncs així ho corrobora la tradició al localitzar un «u i dos» amb aquest esquema a la zona de Cullera.

io me volguera morir
a la sombra del castell
entre la vila i el riu.

(Pitarch, 1998: 306; Pitarch, 1997: 96; Ribera Piris, 1947: 7)

Per a la interpretació d'aquestes cançons existeixen tres maneres executar la melismació:

1. Cant pla (arcaic): Interpretat per un àmbit melòdic reduït i semi-adornat, sobretot, en els fragments finals de cada frase (Pitarch, 1998: 303; 2011: 94; 1997: 91). Es distingeix per combinar l'estil sil·làbic i el melòdic (Manzano, 1986: 367-368).
2. Cant requintat: S'estén per les terres valencianes durant els últims anys del segle XIX i inicis del XX, gràcies al paper que exerceix Evaristo Payà, qui consolida aquest tipus de cant. És caracteritza per ampliar de manera ornamental «la forma simple primitiva» (Palau, 1925: 23), no solament per l'abundància d'ornaments, florejos, etc.; que porta a terme la melodia melismàtica, sinó que també afecta al seu camp i registre melòdic (Pitarch, 1998: 303-304; 1997: 91; 2011: 94-95).
3. Cant florejat: cantar per l'aire de baix, fent més ornaments que el cant antic però sense repetir dos voltes el mateix floreig, característica de l'estètica tradicional del cant valencià

D'altra banda, cal parlar d'un element característic que acompanya la melodia de la riberenca i les diverses tipologies cançonístiques que formen part del cant valencià: la rondalla mixta. El naixement d'aquest conjunt instrumental és remunta a mitjans del segle XIX, consolidant-se al llarg del segle XX amb la influència el servei militar i el naixement d'una nova cantera de músics especialitzats que donà lloc a diverses colles de músics a València i les seves rodalies. Aquestes colles incorporen instruments bandístics que vingueren a substituir als anteriors cordòfons que configuraven la rondalla tradicional: clarinet (bandúrria) i trompetí (llaüt), sent una incògnita la incorporació del trombó de pistons. El recull de diverses rondalles consultades a la bibliografia i en format fotogràfic i sonor, mostren una

clara tendència en la introducció d'instruments bandístics i un declivi dels instruments de percussió en la rondalla.

Les cançons de ronda eren cantades amb motiu de guitarraes organitzades per la joventut per tal de visitar les finestres o balcons de les fadrines; i també pels partidaris d'alguna facció per tal de provocar els contrincants. Les guitarraes eixien qualsevol nit, sobretot les vespres de festa o diumenges i més en estiu, quan tot convida a prendre la fresca o rondar (Mercado, 1985: 4).

Fig. 1. Arxiu General i Fotogràfic Diputació de València: Misiones Folklóricas. Atzeneta.

Finalment la guitarra, el guitarró, la trompeta, el clarinet i el trombó de vares van ser els elegits per a executar les introduccions i intermedis instrumentals del cant. D'una part, els cordòfons s'encarreguen de desenvolupar els esquemes harmònics, mentre que la guitarra marca el ritme bàsic de l'acompanyament, i el seu company el guitarró executa el canvi de la funció tonal, resolent el desequilibri realitzat per la veu del cantador al cantar a l'aire, gràcies als rasguejos efectuats per part del guitarroner. D'altra banda, els instruments bandístics s'ocupen de remarcar les estructures harmòniques en el intermedi i la conclusió.

Deixant de part, el desglossament melòdic i instrumental de la riberenca, és centrem en la figura que interpreta la melodia vocal, és a dir, el cantador. Sobre el personatge del cantador hi existeixen diferents expressions que han perdurat fins als nostres dies, relacionades amb la interpretació (*performance*) i la seva involucració alhora de perpetuar la música popular i tradicional en diversos àmbits socials, és a dir, hi trobem per una part, els sobrenoms en el que eren coneguts

durant la seva actuació: *cantaor d'aires valencians*, *cantaor d'estil*, *cantaor d'ofici i segrer*, *segrel o seguere*; i per altra banda, la societat que personifica aquests termes, llauradors, comerciants urbans, artesans. (etc.); que formen part de les capes més modestes de la societat, i que amb el pas del temps acabaran per convertint-se en cantadors semiprofessionals.

Fig. 2. La colla de Colauet. Font: «En torno al “Cant valencià d'estil”: investigaciones y proyectos», *Revista Transcultural de Música*, 1997.

Les primeres notícies ens retrotrauen fins l'any 1859, entorn a la figura de Zapater y Ugeda, i Soler, qui després d'adaptar els escrits del seu antecessor *Los valencianos por sí mismo. Obra de interés y lujo escrita por varios distinguidos escritos* (1859), constata les diferents funcions dels claravis en perpetuar la festa a lo llarg de la seva obra «Els valencians pintats per ells mateix» (1962). Hem d'esperar fins les últimes publicacions de Maria Teresa Oller i Rosa Bartual a *Canciones tradicionales valencianas* (2007), on dediquen una edició al tema humorístic amb aquesta figura. En dita publicació apareix de nou el personatge del majoral o claravi i la seva funció en perpetuar aquestes celebracions «(...) donde era frecuente entonar algún baile de l'u o de l'u i dos» segons expressa M.ª Teresa Oller a la breu introducció. Quinze anys més tard de la publicació de Zapater y Ugeda, Ximénez i amb la col·laboració de Teixero (1873), realitzen el manuscrit de música per a l'Exposició Universal de Viena, on apareix concepte *cantaor d'estil*: «[...] a València i als pobles de la Vega es diuen cantors d'estil, és a dir, als que conserven en tota la seva integritat la música popular, transmesa fins a ells de tradició a tradició [...]» (Ximénez, 1873, preàmbul de Teixero).

D'altra banda, l'arabista Julián Ribera hipotetitzava l'origen del concepte amb l'apel·latiu «segrer» i la seva vinculació amb el lèxic àrab. La seva procedència

provindria de l'arrel: *zejero*, qui canta *zéjeles*, al·ludint a la tradició musical musulmana. Si seguim la teoria que exposa l'arabista i musicòleg carcaixentí, ens trasludem fins a la península itàlica, on hi trobem altra terminologia molt similar a la idea exposada per l'arabista valencià amb l'ús del concepte *zieglero* (Briffault, 1945: 187), el que sembla confirmar la seua hipòtesi.

Aquesta tradició ha sigut perpetuada a la zona de la Ribera amb la presència de grans cantadors, doncs no hi ha que oblidar que la Ribera ha sigut un bressol de grans cantadors com Vicenta Pérez Herrandis, Josep Rubió Antolí, Vicent Peris Pastor, Vicent Pastor Sanchis o Josepa Blasco Blasco.¹

Vicenta Pérez Herrandis, coneguda com *La Serrana de Xirivella*². Carletina d'origen, és dedicà gran part de la seua vida al cant líric, al igual que el seu marit. A part de especialitzar-se en sarsuela còmica, Vicenta participà activament en les *cantaes* de l'horta i del carrer de Quart, juntament amb els *cantaors*: *Conxeta la del Mercat*, *el Chiquet del Túria*, *el Chiquet del Carme*, *Nel·let*, entre altres. Col·laborà en l'escola de *Cant d'estil* de València, on va transmetre tot el seu saber, així com les diferents variants cançonístiques del cant valencià. A més de gravar a instàncies del mestre D. Manuel Palau, l'estil de la *Serrana* per a l'Institut de Musicologia i Folklore de la Diputació de València.

Ho diré en versos senzillos,
a mi em diuen Viçanteta
i ja estic farta de pillos
vos diré que a mi Conxeta
no m'aplega ni als tobillos
(*La Serrana*, Pitarch, 2011: 218)

Fig. 3. *La Serrana*. Font: Pitarch (2011: 218).

¹ Biografies estretes de Manuel Marzal Barberà (el Xiquet de Mislata): *Materials inèdits per a una Antologia del cant valencià: Descripció narrativa dels nostres cants expressius, cant d'estil i albaes. Estudi preliminar, edició crítica, addicions biogràfiques i notes a cura de Carles A. Pitarch Alfonso*, València, Museu Valencià d'Etnologia, 2009.

² Malnom que reb la família a Carlet.

Josep Rubió Antolí «Torneret» nació en la villa de Carcaixent (19-01-1884), hijo de José Rubió Gomis y de Carmen Antolí Bolgues. En el año 1909 contrajo matrimonio en la Iglesia Parroquial de Benaguasil con Guadalupe Brisa Mompó. De este matrimonio nacieron ocho hijos, de los cuales, los tres últimos murieron al nacer. Ya nacidos sus primeros hijos, pasaron a ocupar una vivienda de solo una planta, en la que fue Carrera del Serrallo, pues en ella había una vivienda con un espacioso huerto, la cual, se decía había pertenecido a un moro notable, en donde tenía su serrallo o aposento de sus mujeres. En este edificio, nacieron sus cinco últimos descendientes. Allí vivieron durante cuarenta y cinco años, teniendo que dejar el edificio una vez fallecida su mujer, por derribo de la vivienda a causa del ensanche del Camino de Tránsitos (actual Peris y Valero). Falleció a la edad 56 años (01-02-1940) debido a la diabetes, la cual se vió agrabada por la falta de alimentos y medicamentos durante la Guerra Civil.

El sobrenombre de «Torneret» se debe al oficio que ejercía de tornero en madera. Desde muy joven tuvo afición a practicar los cantos regionales en sus distintas variantes. Tenía buena voz, algo atiplada y de registro, creo, bastante alto. Se acompañaba el mismo con la guitarra y también improvisaba los versos con relación al tema o nombre de la persona a quien se ofrecía la canción. Por sus cualidades empezó a formar parte de las distintas rondallas que se formaban para los festejos de los barrios y parroquias, alternando junto con los cantaores más conocidos de entonces, tales como, Carabina, Maravilla, El Muquero, el Cabiscol, Pepe el Pedralbí, el Chiquet de Benaguassil, el Ceguet de Marchalenes o Evaristo.

Por su buen hacer y afición, pasó a formar parte, junto con Evaristo, de la rondalla que dirigía el maestro de baile Enrique Vicent, que por aquel entonces se consideraba la de mejor calidad en pugna con el maestro Ramón Porta. Con la rondalla de Enrique Vicent actuaban en bastantes puntos de la región y fuera de ella, tomando parte en festejos y concursos de agrupaciones o rondallas.³

Vicent Pastor Sanchis Verga naix a Corbera, fill de Ramon *el Blanco* i Pilar *l'Olivera*. Va ser el major de tres germans. Des de xiquet tingué afició a la música, tant instrumental com vocal. De major solia cantar a les festes del poble, encara que ell solia versar en castellà i sobretot a tocar el guitarró, fins aconseguir un requint característic de la comarca, segons ens explica el *Chiquet de Mislata*.

Es casà amb Amparo Rosell, amb qui també compartia l'afició de cantar. Una vegada acabada la Guerra Civil, passà a formar part del quadre de Ball Populars Valencians de Tavernes de la Vallidigna.

Anatolí Tormos Machí «el Morenet» (17 d'octubre 1924-) Antolí va néixer a Benimodo, a la Ribera del Xúquer. Fill d'Eduardo el Ratllat i Pepeta *la Colassera*,

³ Resumen de la carta escrita por Fdo. Enrique Rubió Brisa en la *Antología del Cant Valencià*, p. 188.

qui tingueren dos fills més. En 1934 es traslladen a València al Carrer Sant Ramón, prop del Mercat de Mossèn Sorell, al Barri del Carme. Als dies d'estar en la nova residència, els seus fills es posen malalts i canvien de lloc a les afores de la ciutat, al Carrer de Sant Josep de Calassanç. L'any 1947 es casa i tingué dos fills que mantingué gràcies al seu ofici de pintor i artista faller de Manuel Guinart. A l'edat de trenta-cinc anys, s'inicia en el món del cant valencià, amb les classes que ofería el Chiquet de Mislata en l'Escola de Folklore (1959) de la Junta Central Fallera. Guanyà el Segon Premi de cantadors novells l'any 1961 en el Concurs de Cant Valencià, VI Trofeu Manuel Lahuerta i el VIII del cant valencià de 1964, quan obté el Primer Premi d'Honor. Participa en les cantaes de quintos de la Vilavella i la Vall d'Uixó, la cantà de l'horta, la cantà del Beat i les alabes de l'Altar de Sant Vicent Ferrer al Barri del Carme, les albaes del Puig, la cantà de quintos de Manises i diverses en l'horta de València, així com les cantaes en Torís, Alzira, Gandia i diversos llocs d'Europa com París, Brussel·les, Anvers, Bergamo o Milà.

BIBLIOGRAFIA

- BRIFFAULT, R.: *Les troubadours et le sentiment romanesque*, Vendome, Editions du Chene, 1945.
- CASARES, Emilio (dir.): *Diccionario de la música valenciana*, Madrid, Colección Música Hispana, 2006.
- COVARRUBIAS, S.: *Tesoro de la lengua castellana o española*, Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española, 1611.
- DE ZAYAS, R.: *Los moriscos y el racismo de estado: Creación, persecución y deportación*, Córdoba, Almuzara, 2006.
- FRANCOSINI: *Vocabulario*, Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española, 1620.
- FERNÁNDEZ MANZANO, R.: *De las melodías del reino nazarí de Granada a las estructuras musicales cristianas. La transformación de las traducciones musicales hispano-árabes en la Península Ibérica*, Granada, Diputación Provincial de Granada, 1985.
- LÓPEZ-CHAVARRI, E.: «Las danzas populares de Valencia», *Musicografía* 6, 1933, pp. 121-123.
- MANZANO, M. (1986): «Estructuras arquetípicas de recitación en la música tradicional», *Revista Musicológica* IX(2), pp. 357-397, en línia: <http://www.miguelmanzano.com/pdf/ESTRUCTURAS_ARQUETIPICAS_DE_RECITACION_ejemplos.pdf>.
- MARTÍ MESTRE, J.: «Un col·loqui poc conegut de Carles Ros», *Zeitschrift für Katalanistik / Revista d'Estudis Catalans* 19, 2006, pp. 153-196, en línia: <http://www.romanistik.uni-freiburg.de/pusch/zfk/19/12_Marti.pdf>.

- MARZAL BARBERÀ, M. (el Xiquet de Mislata): *Materials inèdits per a una Antologia del cant valencià: Descripció narrativa dels nostres cants expressius, cant d'estil i albaes. Estudi preliminar, edició crítica, addicions biogràfiques i notes a cura de Carles A. Pitarch Alfonso*, València, Museu Valencià d'Etnologia, 2009.
- MERCADO, S.: *Cançons, danses, balls tradicionals del País Valencià. Matí de festa '85*, València, Excel·lentíssim Ajuntament de València, Delegació Municipal de Cultura, 1985.
- OLLER, M.ª T.: *Canciones de ronda: Panorámica de la música y la danza tradicional valenciana*, València, Universitat Politècnica de València, 1998.
- OLLER, M.ª T. y R. BARTUAL: *Canciones tradicionales valencianas: humorísticas*, València, Universitat Politècnica de València, 2007.
- PALAU, M.: *Elementos folklóricos de la música valenciana: Estudio de las canciones y danzas populares de la Región Valenciana, premiado en los Juegos Florales de «Lo Rat Penat» con el Premio de la Excelentísima Diputación Provincial, el año 1924*, Valencia, Lo Rat Penat, 1925.
- PERCIVALE, R.: *A Spanish Grammar*, Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española, 1591.
- PITARCH, C.: «En torno al “Cant valencià d'estil”: investigaciones y proyectos», *Trans: Transcultural Music Review = Revista Transcultural de Música* extra 0 (Ejemplar dedicado a: TRANS Iberia), 1997.
- PITARCH, C.: *El cant valencià d'estil: una aproximación conceptual i històrica des de l'etnomusicologia*, Aldaia, Associació de música tradicional d'Aldaia, 1997.
- PITARCH, C.: «El cant valencià d'estil: Conceptos para su comprensión desde una perspectiva formal, funcional e històrica», dins Ramón Pelinski y Vicent Torrent Centelles (coords.): *Actas del III Congreso de la Sociedad Ibérica de Etnomusicología. Sabadell: La mà de guido*, Benicàssim, Villa Elisa, 23-25 de maig de 1997, Valencia, Generalitat Valenciana, 1998, pp. 299-311.
- PITARCH, C.: *Materials Inèdits per a una Antologia del Cant Valencià*, València, Associació d'estudis del cant valencià (AECV), 2011.
- REAL ACADEMIA DE LA LENGUA ESPAÑOLA: *Diccionario Academia Manual. tomo VI*, Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española, 1985.
- REAL ACADEMIA DE LA LENGUA ESPAÑOLA: *Academia Usual*, Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española, 1992.
- REIG, J.: «Principals trets musicals del cant d'estil», dins Ramón Pelinski y Vicent Torrent Centelles (coords.): *Actas del III Congreso de la Sociedad Ibérica de Etnomusicología, Sabadell, La mà de guido*, Benicàssim, Villa Elisa, 23-25 de maig de 1997, València, Generalitat Valenciana, 1998, pp. 319-330.
- REIG, J.: *El llenguatge musical en la tradició oral valenciana. Una visió etnomusicològica*. Tesis doctoral, Universitat de València, 2006.

- RIBERA PIRIS, M. A.: «Cantos populares de la tierra aeirense», *Valencia Atracción* XXII(147), 1947.
- RIBERA Y TARRAGÓ, J. y E. GARCIA GÓMEZ: *La música árabe y su influencia en la española*, València, Pre-Textos, 2000.
- RUIZ DE LIHORY Y PARDINES, José, barón de Alcahali y de Mosquera: *Diccionario biográfico de artistas valencianos*, 1897, en línea: <<https://bvpb.mcu.es/ca/consulta/registro.cmd?id=405897>>.
- SOLER GODES, E.: *Els valencians pintats per ells mateix*, València, Sicania Popular, 1962, en línea: <<http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/61804>>.
- XIMÉNEZ, E.: *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia: Transmitidos al papel y coleccionados por el profesor de música valenciano Sr. D. Eduardo Ximénez con el preambulo de Emiliano Teixero*, Valencia, 10 de abril de 1873, Ms. Barbieri Room, Biblioteca Nacional, Madrid (sin numerar), en línea: <<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000060939&page=1>>.
- ZAPATER Y UGEDA, J.: «*La valenciana*» en *los valencianos pintados por sí mismos. Obra de interés y lujo escrita por varios distinguidos escritores*, Valencia, Imprenta de la Regeneración Tipográfica de D. Ignacio Boix, 1859.

LA TAMBORADA I LES FALLES D'ALZIRA, PATRIMONI DE LA HUMANITAT

Agustí Ferrer Clari
Museu Municipal d'Alzira
Agusti.ferrer@alzira.es

INTRODUCCIÓ

El poble d'Alzira va obtindre la declaració de Patrimoni Cultural Immaterial (PCI) de la Humanitat de les Falles i de las *Tamboradas. Rituales de toque de tambor*, el novembre de 2016 i de 2018, respectivament.

Este reconeixement a les tradicions i expressions de les celebracions alzirenyes no és exclusiu, ja que el compartix amb les Falles de València i els 17 pobles integrants del *Consortio Nacional de los Pueblos del Tambor y el Bombo de España: Albalate del Arzobispo, Alcañiz, Alcorisa, Andorra, Calanda, Híjar, La Puebla de Híjar, Samper de Calanda i Urrea en Aragón; las de Mula i Moratalla en la Región de Murcia; Baena en Andalucía; Agramón, Tobarra i Hellín en Castilla la Mancha; Alcora i Alzira en la Comunitat Valenciana* (figura 1).

Prèviament, les Falles d'Alzira van ser declarades Bé d'Interès Cultural el 4 de desembre de 2015, junt amb les Falles de Xàtiva, Gandia, Sueca i Torrent (DOGV núm. 7675, 10-12-2015). Anteriorment, la Tamborada havia obtingut la seua declaració de BIC el 13 de gener de 2012 (DOGV núm. 6692, 16-01-2012).

Els peculiars aspectes socials, culturals, festius, històrics i artístics, entre molts altres, constituïxen uns valors tan singulars i característics ací, per a nosaltres, però, al mateix temps, tan diferents per a la resta de cultures, que són els que els feren mereixedors de l'estima del Comité de la UNESCO.

Les Falles i la Tamborada passen amb la seua declaració a ser, no sols valors del poble d'Alzira i dels valencians si no, Patrimoni de la resta de pobles del món (figura 2).

LES FALLES

Són hereteres de rituals ancestrals, podríem dir que d'orígens pagans, vinculats a l'adoració als elements del foc i de la terra; a la màgia d'oferir al sacrifici del foc lo funest de l'any per a iniciar una nova etapa; al renàixer de la Natura, al celebrar el canvi estacional, el final de l'hivern i l'arribada de la primavera, el que es a dir, un tribut a la vida. Les Falles actuals, busquen els seus arrels a mitjans del segle XVIII, amb la costum dels fusters de cremar les restes dels seus treballs, emmagatzemats als tallers, en honor al seu patró, Sant Josep, en el 19 del mes de març. Però en realitat, tal com es coneixen, adquireixen forma a l'últim terç del segle XIX, quan van documentant-se de manera escrita i gràfica les primeres Falles en València i Xàtiva que, ràpidament s'estendrien a Sueca, Torrent, Gandia i Alzira (figura 3), per a ja fer-se al llarg del segle XX en la majoria de pobles de la província de València i d'Almenara, Borriana, la Vall d'Uxó i Benicarló en Castelló, a les que es suma en Alacant la ciutat de Denia. En Alacant les Fogueres (no declarades PCI) sorgeixen, tal com se les coneix, al primer quart del segle XX i es celebren en honor a Sant Joan, seguint ritus màgics del foc, la terra i l'aigua en la nit més curta i en el dia més llarg.

Les Falles són, en conjunt i en sentit ampli, una senya d'identitat dels valencians per diferents motius.

Característiques

1. Són una celebració exclusivament valenciana. Majoritàriament es celebra en la província de València, si bé també en alguns pobles de Castelló i d'Alacant.
2. La conformen elements exclusius o fermament vinculats, com els monuments artístics a cremar (les falles pròpiament dites); la indumentària tradicional; la música de les bandes i colles de tabals i dolçaina; la llengua; les tradicions; l'art; la cultura; el teatre; les publicacions (llibres, llibrets, cartells, programes..., figura 4); els concursos; les exposicions; els museus; la gastronomia; els oficis; la pirotècnia; i altres ... (figures 5, 6 i 7).
3. Caràcter festiu; efímer; social i dinàmic.
4. Capacitat de vertebració, cohesió i convivència.
5. Celebracions inclusives, obertes a l'associacionisme; la integració; la participació i el treball en equip,...
6. D'àmbit familiar; generacional (figures 8 i 9).

En conseqüència la declaració suposa un reconeixement i un fort impuls per a mantenir viva una celebració que ha de resistir l'embite de les noves tendències introduïdes per les noves tecnologies, per l'economia o la per la globalització, convertint-se en un motor econòmic (directe e indirecte): Artistes fallers; indumentaristes; perruquers; pirotècnics; músics; floristes; hostalers; restauradors; impressors; botiguers; visitants, etc., i el que és més important en continuar sent un referent sociocultural del poble valencià.

LES TAMBORADES

L'origen de les Tamborades, rituals del toc de tambor, es poc precís, en part degut a la seua antiguitat, en uns lligats a la Reconquesta i en altres a l'arribada dels franciscans, però en qualsevol cas són l'evolució de les tradicions dels diferents pobles, des de l'etat mitjana fins els nostres dies, com a celebració d'esdeveniments i com a toc d'acompanyament a la Setmana Santa. No obstant, el que hui es coneix com a les Tamborades es en realitat recent, ja que va ser en l'any 1983 quan es va celebrar a Mula la *Primera muestra del Tambor*, donant així pas a les primeres *Jornadas Nacionales de Exaltación del Tambor y el Bombo*, conegudes per la *Tamborada Nacional*. D'esta manera es va convertir el tambor en un símbol d'amistat i concòrdia entre pobles amb una mateixa tradició però amb un íntim significat en cada un d'ells.

Cada localitat té la pròpia història, la seua particular manera de celebrar els actes; la seua indumentària peculiar; les declaracions d'interés i els reconeixements públics, etc., però a tots els uneix i caracteritza el ritual del toc del tambor i el bombo com una manera d'expressió pròpia en unes celebracions en sí mateixes austeres, silencioses, rigoroses... en les que el toc pot ser cadent, intens, inclòs estrepitos...; o en qualsevol cas, siga lliure o rítmic, sempre representa un sentit de comunicació no verbal, que transmeteix estat d'emoció, de dolor d'alegria, d'unió, complicitat, ..., el que es a dir, es converteix en un encontre acord de sentiments provocats i contagiats pel só, podríem dir místic, dels tambors, en una cerimònia col·lectiva de gran confraternitat, sense distinció d'etat, sexe o condició social (figures 10 i 11).

Si bé hi ha pobles que s'enorgulleixen del seu més que centenari origen, serà a partir del segle xx quan s'expandeix el toc de tambor i ha segut en el primer quart del segle XXI quan ha optés el seu reconeixement internacional.

En 1990 s'incorpora l'Alcora i a l'any següent organitza les *VI Jornadas Nacionales de Tambor y Bombo*, a les que va participar per primera vegada Alzira, integrant-se així en el Consorci. En el 2013, Alzira seria la ciutat amfitriona del *XXV Encuentro Nacional* (figura 12).

Característiques

1. Són rituals col·lectius, basats en el toc simultani, intens i continuat de mils de tambors i bombos, que comparteixen i competeixen en virtuosisme en espais públics urbans en el marc temporal / ritual de la Setmana Santa.
2. Expressen sentiments lligats a la rigurositat de la Setmana Santa.
3. Són per a uns religioses i per a altres lúdiques, però suposen la transmissió d'un llegat cultural, amb un llenguatge comú e identitari de pobles de diferents territoris que ha anat consolidant-se i transmetin-se de pares a fills (figura 13).
4. Creen un ambient sonor, fascinant, contagiós i emotiu, carregat de sentiments, emocions, cultura i tradició.
5. Són senya d'identitat
  - Els tocs, lliures o rítmics; indumentària; rituals; tradicions; art; cultura; concursos; exposicions; gastronomia; oficis...
  - El caràcter festiu, social i dinàmic: Celebracions; associacionisme; integració; familiar; generacional; participatiu; efímer...

CONSEQÜÈNCIES DE LA DECLARACIÓ DE PCI

El reconeixement internacional suposa:

1. Una nova etapa, plena d'avantatges i desavantatges, que els actors i responsables, principalment, dels bens han de conèixer per a mantenir els valors fonamentals i continuar desenvolupant-los de la manera més adequada i d'acord amb les circumstàncies del moment i fidels als seus principis.
2. Un repte per a mantindre i millorar els aspectes festius, culturals, socials, entre altres, adaptant-se als temps, presents i futurs, però sense alterar l'essència i l'esperit originals que s'han de mantenir vius pel temps.
3. La coordinació amb la resta de pobles tant fallers com dels demás membres del Consorci (СНРТВ). Alzira no pot anar de manera individual, te que sumar esforços amb la resta de pobles declarats per a mantenir junts els valors culturals de cada celebració de manera particular i conjunta.
4. La promoció i defensa com a senya d'identitat. Front a la globalització han de ser resistents, no introduint elements estranys que suposen la pèrdua de valors identificatius dels bens i dels pobles que representen. Els mitjans actuals de comunicació, desenvolupen un paper que clau en l'intercanvi d'informació, introduint entre el públic maneres i costums que poden influir en ell. Destacar la importància de ficar els mitjans possibles per a evitar la contaminació d'elements aliens o de la perduda d'interès per part dels membres que constitueixen el Bé o del poble que es sent identificat per ell.

5. La millora i les bones pràctiques. Com Bens vius, han de cuidar la seua bona salut, procurant evitar elements o agents que els distorsionen o dispersen dels seus objectius. És fonamental establir un reglament, catàleg o manual de bones pràctiques, que establisca les línies fonamental i òptimes d'organització, funcionament, promoció, salvaguarda, etc., i totes aquelles que donen garantia del bon fer.
6. Però el que és més important i com a conclusió dels anteriors punts, d'ahí el caràcter de Patrimoni de la Humanitat, s'han de transmetre a les generacions venideres com a patrimoni viu i amb garantia de continuïtat.

La diversitat i peculiaritat de les manifestacions que s'inclouen en cadascuna d'elles ha fet possible que es convertiren en una senya d'identitat pròpia i han adquirit, d'esta manera, el compromís de bones pràctiques, de mantindre l'originalitat, la identitat i, en definitiva, de la seua continuïtat en el temps sent fidels als seus principis. Estes són, entre altres, algunes de les premisses que van implícites en la declaració.

Però quin és el significat, motius i valors de cadascuna d'elles?

Avantatges:

1. La protecció, consolidació i projecció dels bens.
2. El reconeixement internacional.
3. L'increment de visitants nacionals i estrangers.
4. El dinamisme del sector econòmic local (directe e indirecte): Instrumentalistes; músics; indumentaristes; floristes; hostalers; restauradors; botiguers; visitants...

Desavantatges:

1. Major responsabilitat i compromisos.
2. Major esforç per mantindre's i millorar.
3. Controls permanents de qualitat i fidelitat.
4. Integritat i autenticitat als orígens i a les tradicions.
5. Disponibilitat humana i econòmica per a representacions nacionals e internacionals.
6. Augment de despeses econòmiques.
7. Més exigències i severes crítiques.

Reptes, presents i futurs:

1. Adaptar-se als temps i a les circumstàncies, mantenint-se fidels a l'esperit original.

2. Contagiar e implicar a conciutadans i visitants.
3. Ser respectuosos i cuidar el medi urbà i mediambiental.
4. Conciliar les relacions humanes.
5. Corregir possibles defectes.
6. Millorar aspectes.
7. Bones practiques.

DEBILITATS

El fet de ser unes declaracions compartides suposa que no depenen exclusivament de sí mateix si no de la totalitat de membres que les constitueixen. La qual cosa implica una major coordinació entre els diferents components per al bon fer i per a afrontar les adversitats.

Situacions com les patides en el 2020 i 2021, on a causa del COVID-19, tant les Falles com les Tamborades, celebracions eminentment multitudinàries, han tingut que ajornar-se i limitar-se en el temps i la forma, buscant alternatives per tal de no deixar de celebrar-les encara que fora de manera individual o familiar, i comunicant-les a través de les xarxes socials.

El patrimoni cultural immaterial no es pot conservar de la mateixa manera com el patrimoni moble o immoble o, és a dir, com les obres d'art, pintura o escultura; els monuments; els jaciments arqueològics o els paleontològics; o els llocs i espais naturals. Si volem mantindre'l viu, deu seguir següent propi i representatiu d'una cultura, ser estimat per a ser après, practicat i tramés a les generacions successives, les quals hi hauran de continuar mantenint-les vives.

PATRIMONI VIU I DINÀMIC. VALORS

1. Elements únics, autòctons i originals.
2. Expressió col·lectiva, creativa i artística.
3. Valors heretats, gaudits i transmesos com a legat.
4. Identitat pròpia front la globalització.

FORMACIÓ I TRANSMISSIÓ DEL PATRIMONI IMMATERIAL

En el *Plan Nacional de salvaguarda del Patrimonio Cultural Inmaterial*, p. 43, es diu:

S'estima que són potencials agents, per al desenvolupament d'actuacions de salvaguarda, les comunitats i organitzacions culturals de l'àmbit local, regional, nacional i transnacional; les institucions museístiques; les institucions educatives i els centres de formació; els agents de desenvolupament turístic i els centres d'interpretació del Patrimoni Cultural; els mitjans de comunicació i tots aquells que tinguen

entre la seua missió i compromisos la intenció de contribuir a la salvaguarda del PCI a través de la promoció de les seues manifestacions.

La transmissió generacional dels aspectes immaterials de la cultura és la forma més eficaç de garantir la seua salvaguarda, donat que són les generacions més joves les que deuran mantenir actives dites manifestacions culturals i a la seua vegada contribuir a la seua continuïtat.

Com a elements divulgadors i dinamitzadors d'activitats culturals els museus són centres fonamentals que al llarg de l'any omplin l'espai físic i temporal no cobert per les celebracions. En el cas del les Falles tenim la Xarxa Valenciana de Museus Fallers, integrada pels museus de València, Xàtiva, Gandia, Cullera, Alzira, Borriana i de l'Artista Faller de València (figures 15 i 16).

Pel que fa a la Tamborada, es troben el *Museo de Semana Santa y Tamborada Rafael Sánchez Hortelano – MUSS* en Hellín; i el *Museo del Tambor y de la Semana Santa* de Tobarra; en procés d'estudi el Museu de la Setmana Santa i la Tamborada d'Alzira.

LA XARXA VALENCIANA DE MUSEUS FALLERS

En juliol de 2016 es va constituir la Xarxa de Museus Fallers en la que actualment són membres: Els museus de València, de Xàtiva, de Gandia, de Cullera, d'Alzira, de Burriana i de l'Artista Faller de València. Està en tràmit d'admissió el futur Museu de la Festa de Dènia.

Els museus no sols són contenidors dels Ninots Indultats junta a altres elements propis i característics de les Falles, en el sentit més conegut de la festa, si no que són espais dedicats a mostrar la riquesa cultural, social i festiva, entre altres molts aspectes, que hi ha entorn a la celebració, ja que no sols abasteixen els dies claus de la festivitat, al comprendre totes les activitats que es desenvolupen i estan oberts al públic, visitant e investigador, tot l'any.

Objectius, funcions i mèrits

1. Difondre, promocionar, estudiar, analitzar, catalogar i protegir els valors culturals i tradicionals de les Falles.
2. Únics museus especialitzats en les Falles.

CONSIDERACIONS

La declaració de les Falles i la Tamborada PCI ha de servir per a garantir la salvaguarda de dos celebracions hereteres de rituals i tradicions ancestrals que al llarg del temps han adquirit personalitat pròpia, convertint-se en senyes d'identitat i en referents de les costums dels pobles on es celebren.

Tot i que no són exclusives d'Alzira, s'ha de vetllar a nivell individual i col·lectiu per la millora i la bona salut dels bens, els quals han de sobreviure al fenomen de la globalització i superar les dificultats que impedisquen la seua transmissió a les generacions futures, sent fonamental que els joves els consideren seus, participen activament i contribuïsquen a donar-los llarga vida.

BIBLIOGRAFIA

- ADARVE PRODUCCIONES: *Las Tamboradas, repiques rituales de tambores (España)*. Vídeo promocional declaració UNESCO. Web oficial de l'Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura, 2011.
- FERRER CLARI, Agustí: «Que sonen el tambors de pau per tot el món», *Confraria del Devallament de la Creu*, Alzira, 2019, pp. 158-161.
- FERRER CLARI, Agustí: «Las Tamboradas. Rituales de toques de tambor. Que suenen los tambores de paz por todo el mundo», *Revista Anales 96. Real Acadèmia de Cultura Valenciana. Bienes de interés cultural declarados como Patrimonio Cultural Inmaterial de la Comunidad Valenciana*, València, 2021, pp. 219-238.
- FERRER CLARI, Agustí: «Las Tamboradas. Rituales de toques de tambor. Que suenen los tambores de paz por todo el mundo». Ponència presentada en el *Encuentro de Patrimonio Mundial. Las buenas prácticas de salvaguarda del patrimonio Cultural*, Elx, 2019. En premsa.
- CARRIÓN GÚTIEZ, Alejandro et al.: *Plan Nacional de salvaguarda del Patrimonio Cultural Inmaterial*, Madrid, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2015.
- BENEDITO CARRIÓ, Pedro i Agustí FERRER CLARI: *Expediente para la declaración de la Tamborada de Alzira Bien de Interés Cultural Inmaterial*, Ajuntament d'Alzira, 2010.
- Consortio Nacional de los Pueblos del Tambor y el Bombo*, en línia: <<https://tamboresybombosdeespana.es/>> i <<https://www.facebook.com/ConsortioNacional-TamboryBombo/>>.
- UNESCO: *Las tamboradas, repiques rituales de tambores. Patrimonio Inmaterial*, en línia: <<https://ich.unesco.org/es/RL/las-tamboradas-repiques-rituales-de-tambores-01208>>.

ANNEX FOTOGRÀFIC

Fig. 1. Logotip corporatiu del *Consorcio Nacional*.

Fig. 2. Cartell divulgatiu de les Falles i la Tamborada. *Font: MUMA.*

Fig. 3. Portada llibre 125 anys de Falles Alzira.

Fig. 4. Llibret de 1930.

Fig. 5. Monument. Falla infantil. *Font:* A. Ferrer.

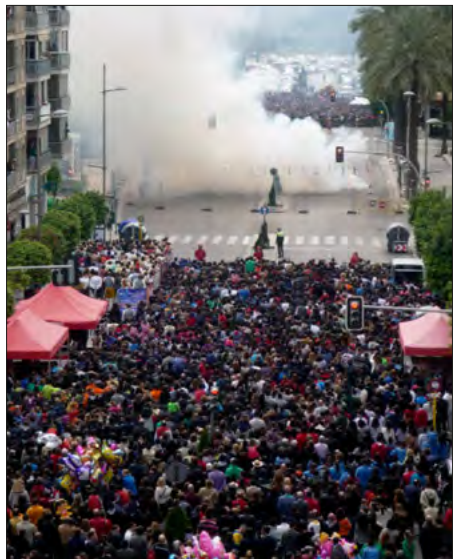

Fig. 6. Mascletà. *Font:* A. Ferrer.

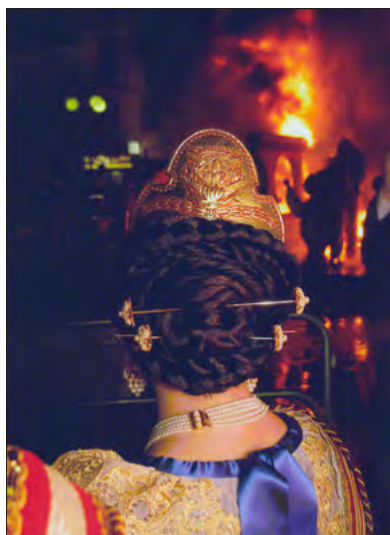

Fig. 7. La Cremà. *Font:* MUMA.

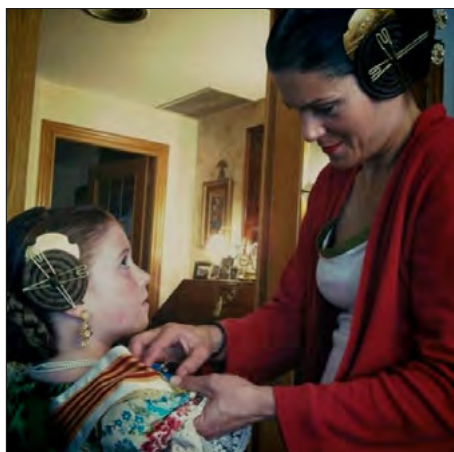

Fig. 8. Mare i filla. *Font:* MUMA.

Fig. 9. Falla el Mercat d'Alzira, 1950. *Font:* MUMA.

Fig.10. Tamborada d'Alzira. *Font:* José Perepérez.

Fig. 11. Moratalla. *Font:* Brines, 2007.

Fig. 12. Rompida de la Hora de l'Alcora. *Font:* Ajuntament de l'Alcora.

Fig. 13. Baena, judios coliblancos. *Font:* M. I. Ariza.

Fig. 14. Tamborada de Calanda. *Font:* Juan C. Jiménez.

Fig. 15. Tamborada de Tobarra. Cierre del Tambor 2007. *Font:* J. R. Navarro.

Figs. 16 i 17. Museu Faller d'Alzira. Font: MUMA.

MÀGIA, SUPERSTICIÓ I ETNOPOÈTICA A LA RIBERA DEL RIU «D'ARGENT»

Miquel Puig Cuadau

El tema que ens convoca, el de la cultura popular i el patrimoni immaterial ha estat per a mi un descobriment continuat, primer a través de les lectures de les rondalles i llegendes valencianes, després a través del contacte amb els majors del poble amb la realització del projecte «iaeries» i finalment amb la participació en el Grup d'Estudis Etnopoètics de l'Institut d'Estudis Catalans.

A través dels símbols he trobat metàfores, referències i fites que em mostraven el solatge de les cultures anteriors on podem albirar l'origen d'altres creences i cultes. Una manera de mirar el nostre passat a través de la recerca de supòsits perduts en la memòria oral, en els costums i tradicions extingides.

Per a començar aquest article m'he plantejat la següent hipòtesi. Té sempre la història tota la informació científica? Potser sempre no, evidentment, per això interpretem i reinterpretem la història. Així doncs, en un cas com el de la cultura popular, sempre menyspreada o almenys infravalorada, on més buits, més peces li falten al puzle per la impossibilitat de fixar-la, de deixar-la per escrit per ser bàsicament de tradició oral i immaterial, la que més necessita de simbolisme, de supòsits, de creativitat.

Així que podem donar per vàlida aquesta hipòtesi. Encara que estigam en el llinard entre la ciència i la creença no hem d'oblidar que l'etnopoètica és una branca de l'etnologia i que com a tal «és aquella part del folklore que estudia les rondalles, les llegendes, les anècdotes, els acudits, les parèmies, les endevinalles, els enigmes, els entrebancallengües, les cançons, els grafits [...] i tants

altres gèneres d'un –art verbal– que fins fa pocs anys s'havia transmès sobretot oralment».¹

Així que vos convida a passejar pels carrers dels nostres pobles sense presa, deixant que gairebé es pare el temps. De ben segur que ens sorprendrà l'aroma d'algun que altre gesmiler o la bellesa d'algun balcó ben adornat de geranis. Fins i tot podem seure en algun banc recordant les històries que escoltàvem de menuts, imaginant les rondalles que tantes vegades hem completat de forma conjunta, repassant les contalles que encara perduren a la nostra memòria. A més, si ens parem a observar alguns detalls podem trobar rastres de creences centenàries, petjades que mostren un passat on la màgia, la superstició i la presència dels mites es fan realitat mostrant-nos eixe pòsit que perdura malgrat un intens i llarg procés de sincretisme religiós.

Passen de manera desaperebuda en la majoria dels casos, possiblement perquè en gran part de les situacions hem oblidat el motiu que originà aquell costum, per això ara ja són sols vestigis d'un culte que en el seu moment fou part del nostre quefer quotidià, d'una memòria històrica que conformà el nostre passat i ara resta en l'oblit.

Si ens fixem bé el primer que hi trobarem són un munt de cares que sempre ens miren, semblants de dona, d'àngel o de xiquet, figures amb una clara retirada mitològica. Situats a les canaleres que davallen per fora de la façana i en el tram més pròxim al carrer ens observen les cares d'aigua. El seu significat és misteriós però sembla relacionat amb la creença arcana dels esperits o genis d'aigua que protegien als habitants de la casa, de fet els relleus amb que es representen ens recorden els rostres emergents de l'aigua, amb cabells mullats i boca tancada. Aquests genis contribuirien segons les creences populars a evitar les humitats en les cases, les taques i les goteres.²

En alguns pobles trobarem algunes canaleres ben particulars, en una barreja artística i simbòlica, dos caps de drac o cocodril coronats amb pues, les dues feres presideixen les boques d'aigua a la part més alta de la façana per a expulsar les aigües que s'escorren per la teulada i enviar-les més enllà de la vorera. Pot ser es volien representar una feres aquàtiques, pot ser siguen un símbol de la creença de que aquests éssers mal carats podrien ajudar a espantar les maldats de la casa alhora que els protegien dels aiguats, potser l'origen d'aquestes canaleres fou la inspiració d'algun llauter o no, el cas és que trobem aquests elements per tot arreu i poden tindre el seu origen en creences paganes i arcaiques que s'endinsen en el

¹ Carme Oriol Carazo: *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Cossetània Edicions, 2002, p. 24.

² Francesc Gisbert Muñoz: *Màgia per a un poble*, Edicions del Bullent, 2008, p. 233.

Fig. 1. Alberic, C/ Llibertat.
Font: Miquel Puig.

Fig. 2. Carlet, C/ Major. Font: Miquel Puig.

Fig. 3. Vicent Boix al Llibre de Festes Majors de l'Alcúdia 2017 en l'article Vestigis de Màgia de Miquel Puig.

forat del temps fins a arribar a les societats de recol·lectors i caçadors on els cultes animalístics eren representats a les parets de les coves.

La rajoleria valenciana ha fet autèntiques obres d'art per a fer un instrument ben necessari com és el rellotge solar, i encara que aquest és un aparell per a mesurar el temps ens fa recordar que el culte al sol és probablement el més antic des que els éssers humans representen les seues creences. Hi trobem representacions del sol en forma d'el·lipsi o de cercles amb rajos en les pintures prehistòriques; en l'univers religiós de l'antic Egipte, el sol era l'element central en funció del qual s'organitzava tot; la tradició asteca explica les edats del seu passat a través de la «llegenda del sols»; els indis jíbaros de l'Amazones assumeixen en la seua mitologia que Etsa, el sol, és fill del creador i que este pren una mica de fang des de la seua boca i aquest es converteix en una dona, la lluna, Nantu; el trobem també en les llegendes bàltiques repletes de cançons, poesies i relats amb el sol i la lluna com a protagonistes; en la mitologia islandesa on sol i lluna corren per el cel sempre a la mateixa velocitat, ell darrere i ella davant, cadascú perseguit per un llop monstruós; com no podia ser d'altra manera el trobem també en la mitologia grega representat com a Helio germà de la Lluna i de l'Aurora, contemporanis de Zeus i dels deus de l'Olimp.³

³ Philippe Bourgeaud: «Astro rey en algunos mitos», *El correo de la UNESCO: Una ventana abierta sobre el mundo* XLVIII;1, 1995, pp. 11-15.

El sol també forma part de la nostra iconografia i es que des de temps immemorials en totes les latituds l'esser humà ha venerat al sol, en ell ha vist l'emblema de la veritat, la justícia i la saviesa, i sobretot, de la vida.

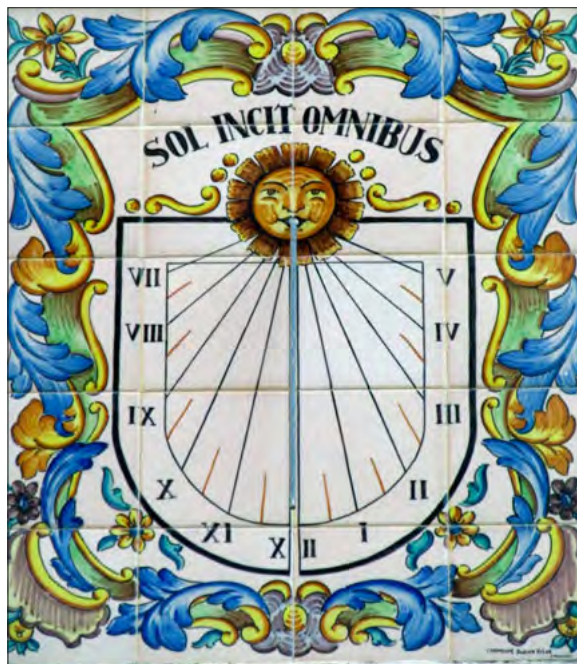

Fig. 4. Fotografia de Vicent Boix al Llibre de Festes Majors de l'Alcúdia 2017 en l'article Vestigis de Màgia de Miquel Puig.

A la Rondalla d'Enric Valor «El Castell del Sol»⁴ hi trobem un clar exemple on les distintes històries que es transmeten de manera oral per diferents cultures en contacte es barregen per a crear-ne una sola, on hi apareixen elements i símbols propis de totes elles. En aquesta rondalla el castell del sol representa un terreny infernal i desconegut habitat per l'home del sol, un bruixot que sols desitja el mal per a Muhammad, el príncep protagonista de la rondalla que lluita per conservar el regne de Benillup i que aconsegueix captivar a Míriam, una de les filles de l'home del Sol, ella emprarà les bruixeries que ha après dels seus pares amb una finalitat benèvola i així podran escapar de les urpes de son pare. A la fi Muhammad i Míriam es casaran quan aconsegueixen lliurar-se de la maldat provinent del Castell de Sol i dels seus paratges.

⁴ Enric Valor i Vives: *Rondalles valencianes*, València, Edicions del Bullent, 2007, vol II, pp. 6-58.

I si el sol és un element replet d'històries que dir de les bruixes, les dones més castigades per la seua saviesa perquè hi hauria de tot, de bones i de roines però de ben segur que en tots els casos eren ben espavilades. Just davant de l'església de sant Andreu de l'Alcúdia podem observar un penell que ens mostra una bruixa ben simpàtica en el jardí d'una casa que també té un altre rellotge solar. Les bruixes, reals i imaginàries han existit des de sempre, una de les possibles definicions les podria qualificar com a dones de mitjana edat, coneixedores de maleficcis i sabers ancestrals, amb capacitat de volar i transportar-se pels aires fins a les seues reunions nocturnes, els aquelarres. Les bruixes estan ben presents en les nostres contalles, tal com apareix en la rondalla de l'albarder de Cocentaina recollida per Enric Valor⁵ o en aquella altra que explica que allà per l'any de tirurany a l'illa de Tabarca hi havia unes bruixes, que tocaven les castanyetes per les teulades i que viatjaven en barca fins a la Barbaria. Daniel Climent relaciona les bruixes amb unes dones ben coneixedores de les propietats del nostre herbolari que empraven determinades pocions per a curar o per a provocar diferents efectes psicològics; a través d'aquestes pocions podien induir diferents fases d'un viatge fantàstic, des de la ingravidesa a un món d'al·lucinacions que acabaria amb la somnolència, un raonament ben justificat d'aquells poders que atorguem a les bruixes, i és que com diu Àlvar Monferrer⁶ a estes altures de la cordà si algú ben llegit es pregunta si existeixen o no les bruixes probablement contestarà, «Jo no crec en les bruixes, però com deia el bon gallec en referir-se a la meigas, haberlas haylas».

Fig. 5. Fotografia de Vicent Boix al Llibre de Festes Majors de l'Alcúdia 2017 en l'article Vestigis de Màgia de Miquel Puig.

⁵ Enric Valor i Vives: *Rondalles valencianes*, València, Edicions del Bullent, 2007, vol. V, pp. 147-172.

⁶ Alvar Monferrer Monfort: *Bruixes, dimonis i misteris*, València, Edicions del Bullent, 2014, p. 7.

No podem deixar de costat a la lluna i el seu influx, que apareix com a element decoratiu algunes cases, com un símbol menut elaborat de llautó que acompanyat d'un sol decora una portalada representant el poder femení de la reina del cel. A les nostres terres la lluna sempre ha estat considerada responsable del resultat de les collites, en cadascuna de les seues fases li hem atorgat alguna funció, així doncs, si volem tindre bona collita d'hortalisses que naixen sota terra haurem de plantar-les en quart minvant, si el que sembrem són cereals o plantem arbres els fruits dels quals creixen a l'aire serà millor fer-ho en quart creixent, els arbres de fulla perenne es poden en lluna creixent i els de caduca s'esporguen en lluna minvant. A més, si vols que un tracte perdure en el temps serà millor que el tanques en lluna creixent fins i tot hi ha qui opina que els cabells tallats en lluna creixent es fan de nou llargs més aviat.⁷

D'una manera o altra queda clar que la lluna està present en la construcció dels nostres mites i símbols així com també als nostres tòpics, com diuen a Benilloba:

Les xiques d'Orba i Orbeta
totes filen a la lluna
per a fer-se l'aixovar
i no se casa ninguna.⁸

Fig. 6. Fotografia de Miquel Puig, plafó ceràmic a Almussafes, C/ Sant Antoni.

O com no en aquell altre que té transcendència internacional, el de «Quedar-se a la lluna de València» una dita que té diverses explicacions. Ens quedarem

⁷ Francesc Gisbert Muñoz: *Màgia per a un poble*, València, Edicions del Bullent, 2008, p. 234.

⁸ Joan Borja i Sanz: *Llegendes del Sud*, València, Edicions del Bullent, 2005, pp. 29-30.

ací en aquella que relatava el viatger Henry Cock⁹ quan visità València allà per l'any 1585:

Amb nosaltres entraren també en la ciutat alguns rerassagats, els quals com que havien arribat a la muralla la nit anterior, quan les portes n'estaven ja tancades perquè era després del toc d'oració, l'hagueren de passar a fora, dormint damunt uns pedrissos que formen un semicercle o mitja-lluna de bancs de pedra, el qual la sàtira festiva del poble anomena la lluna de València.

Un altre detall, aquest sí representat de forma evident i que no passa gens desapercbut, és el lleó que troben representat en talles de fusta o guix. Tradicionalment, el lleó ha estat sempre simbolitzat com el rei dels animals terrestres. Se considera la bèstia més noble que existeix segons expliquen els antics bestiaris, té l'habilitat d'esborrar les seves petjades amb la cua perquè els caçadors no el puguin seguir. Antigament es creia que si una persona es trobava al bosc amb un lleó i s'hi encarava, el lleó l'atacava, fent-li tant de mal com podia, però si, humilment, s'agenollava i acotava el cap davant d'ell, aquest li perdonava la vida.¹⁰

El lleó és, alhora, un símbol de força i poder que apareix molt sovint en escuts i emblemes, i també un animal molt sovint representat en els picaportes, potser per guardar la casa de tot perill o mostrar la noblesa dels seus estadants.

Estes cares de lleó, ens recorden als sàtirs que engalanen les portes de la ciutat de Verona i ens recorden no sols que tenim un passat compartit amb aquesta cultura sinó que el culte a la natura, al deu Pan, als sàtirs que representaven la fertilitat masculina, la necessitat de reproducció i que tant foren adorats en la cultura grega fins al punt que encara hui en dia són símbols en la ciutat d'Atenes, protagonistes de tot un conjunt de representacions teatrals que oficiaren un estil. Trobem en estos objectes decoratius un altre dels elements que ens arrela a la mar, als fenicis, als cartaginesos, a la història que ens ha conformat, vincles amb el nostre passat compartit que apareixen repetidament a les façanes dels pobles de la Ribera.

⁹ Henry Cock: *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia / escrita por Henrique Cock; y publicada de Real Orden por Alfredo Morel-Fatio y Antonio Rodriguez Villa*, Madrid, Imprenta, Estereotipia y Galvanoplastia de Aribau y Ca. (Sucesores de Rivadeneyra), 1876, pp. 237-256.

¹⁰ Diversos autors: *Estudis de llengua i literatura catalanes XXVIII, Miscel·lània Germà Colón*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, vol. 1, pp. 54-57.

Fig. 7. Plaça Monestir del Puig, L'Alcúdia, Fotografia de Miquel Puig.

Fig. 8. C/ San Fermo, Verona.
Font: Miquel Puig.

Fig. 9. C/ Corbera, Riola. *Font:* Miquel Puig.

Fig. 10. Plaça de la Immaculada, Benifaió. *Font:* Miquel Puig.

Continuant la nostra pausada passejada un detall que no té desperdici és el del color de les façanes. Si hi ha un color amb un fort simbolisme aquest és el blau. Encara existeix el costum de pintar de blau els marcs de les portes i la vora de les finestres, o de dibuixar-ne una veta blava al voltant de les façanes, o de pintar les façanes predominantment de color blau. Aquesta manera de decorar les nostres cases manté viva la creença que el blau protegeix les cases dels dimonis i mals esperits, protegint sobretot als infants que habiten en aquella llar.¹¹

Per altra banda a la Ribera sempre hem dit aquell xarrada, «Els de la Marina són blavets» o com deien a Cullera als que venien d'aquella comarca a la sega de l'arròs:

Els blavets de la Marina
quan se'n venen cap aquí,
duien una fam canina
que es menjaven un rossí.

Martí Gadea explica que aquest malnom prové del moro Al-Àzraq «el blau» que fou el cabdill de la sublevació dels moros de la Marina en el segle XIII.¹²

Fig. 11. Passeig de Santa Bàrbara, Benimuslem. *Font:* Miquel Puig.

¹¹ Francesc Gisbert Muñoz: *Màgia per a un poble*, València, Edicions del Bullent, 2008, pp. 231-232.

¹² Joan Borja i Sanz: *Llegendes del Sud*, València, Edicions del Bullent, 2005, pp. 192-193.

Si fem referència a aquest color no podem oblidar esmentar la Llegenda de la flor del lliri blau on un bon rei malalt de vellesa trobarà el remei a la seua malaltia a través d'aquesta flor malgrat que això li suposarà haver de desterrar a dos dels seus tres fills. Així ens ho recordava aquella tonada que cantava Almudena Francés al disc de *Més Musiqueries*¹³ que feia referència a aquestes versades:

Passa, passa, mal germà,
ni em mires ni m'anomenes,
per la flor del lliri blau
m'has tirat al riu d'Arenes.

Aquest blau a les façanes, aquest blau tan mediterrani també ens emparenta amb les ciutats mediterrànies i el podem trobar en finestres i marquesines de ciutats tan distants i ensem properes com Argel, Túnez, Nàpols, Palermo, Siracusa, Mikonos o Altea.

Per acabar no podem deixar de fer referència el triangle, associat al número tres, a la trinitat en les diverses religions, a lo sagrat i a lo diví. Representa els elements i els sexes, es relaciona simbòlicament amb la saviesa, l'amor i la llum, amb

la perfecció i l'harmonia, amb la força i la bellesa, amb els regnes animal, vegetal i mineral. Un element que apareix com a element arquitectònic i que necessitaria d'un estudi diferenciat per a ell mateix.

A través d'aquests símbols poden motivar a descobrir i alhora a construir un procés de recuperació etno-poètica transversal i multidisciplinar. Millorar el reconeixement de la cultura popular i contribuir a la conservació de la memòria oral alhora que es donen a conèixer determinats elements que conformen el nostre patrimoni social. Fer un recorregut històric de l'herència rebuda a través dels diferents cultes de les religions i civilitzacions que han configurat el nostre patrimoni cultural i ensem

Fig. 12. Passeig de Santa Bàrbara, Benimuslem.
Font: Miquel Puig.

¹³ Daniel Miquel Antich: *Més musiqueries*, València, Andana edicions, 2000, p. 15.

incrementar la consciència de la necessitat de tindre una concepció intercultural, cosmopolita i multiètnica de la nostra societat actual. Tot això possibilitant la recuperació del simbolisme dels elements arquitectònics i decoratius des de l'organització de passejades, rutes o activitats de dinamització cultural dels nostres pobles.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BORJA I BANZ, Joan: *Llegendes del Sud*, València, Edicions del Bullent, 2005.
- BOURGEAUD, Philippe: «El Astro rey en algunos mitos», *El Correo de la UNESCO: una ventana abierta sobre el mundo* XLVIII, 1, 1995.
- COCK, Henry: *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia / escrita por Henrique Cock ; y publicada de Real Orden por Alfredo Morel-Fatio y Antonio Rodriguez Villa Madrid*, Imprenta, Estereotipia y Galvanoplastia de Aribau y Ca. (Sucesores de Rivadeneyra), 1876 Signatura: FEV-AV-M-00618. La obra reproducida forma parte de la colección de la Biblioteca del Banco de España y ha sido escaneada dentro de su proyecto de digitalización, en línia: <<http://www.bde.es/bde/es/secciones/servicios/Profesionales/Biblioteca/Biblioteca.html>>.
- DIVERSOS AUTORS: *Estudis de llengua i literatura catalanes XXVIII, Miscel·lània Germà Colón*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 1, 1994.
- GISBERT, Francesc: *Màgia per a un poble*, València, Edicions del Bullent, 2008.
- MIQUEL, Daniel: *Més musiqueries*, Picassent (València), Andana edicions, 2012.
- MONFERRER, Alvar: *Bruixes, dimonis i misteris*, València, Edicions del Bullent, 2014.
- ORIOI CARAZO, Carme: *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Tarragona, Cossetània Edicions, 2002.
- VALOR, Enric: *Rondalles valencianes*, València, Edicions del Bullent, 2007.

FER ARCA A BENIMODO, UN JOC PERILLÓS

Rafael López Andrada

INTRODUCCIÓ. ELS JOCS POPULARS I TRADICIONALS

Els jocs tradicionals formen part del nostre patrimoni cultural i constitueixen un element important de la cultura popular del nostre poble. Aquesta presenta un significatiu conjunt de manifestacions i celebracions que han acompanyat al poble al llarg dels temps, que s'han traduït i es mostren actualment en forma de tradicions, creences, patrimoni, festivitats, creacions artesanals, representacions artístiques, expressions folklòriques, músiques i balls... Entre aquesta diversitat d'aportacions culturals, hàbits i comportaments cal incloure els jocs tradicionals, un element que emana del poble i que va associat a la identitat social d'una determinada col·lectivitat, el qual cal preservar davant el risc que corren alguns jocs de desaparèixer. Les distintes conductes humanes han desenvolupat els jocs per a l'entreteniment i diversió de les societats des de tempos antiquíssims, la majoria dels quals s'han transmès de generació en generació, normalment per via oral o de forma.

Els jocs tradicionals sempre han sigut la principal font de diversió i passatemps per a la infància fins a l'arribada, recentment, de moderns joguets i d'aparells electrònics i dispositius tecnològicament complexos, com ara videojocs d'acció i simulació, mòbils, consoles i tauletes, que pràcticament han relegat els jocs infantils de tota la vida. A més a més, cal tindre en compte la pràctica d'un variat repertori d'esports i d'altres activitats lúdiques que, a poc a poc, s'han incorporat a l'ampli ventall de jocs i divertiments dels xiquets i xiquetes de hui en dia.

Molts dels jocs de la infantesa, quasi desapareguts en la seua majoria, formen part de l'imaginari col·lectiu del present, els quals relacionem amb un període històric determinat que prou sovint es remunta des dels temps de la postguerra fins a les últimes dècades del segle xx. De vegades, les dificultats i la pobresa de una immensa majoria de la població, així com les característiques socials ben definides

d'aquests moments sembla que en ocasions van influir en la forma de jugar, bé individualment o per grups, amb jocs que en la seua majoria s'abastien o estaven fets amb materials senzills i objectes quotidians, reflex del període històric assenyalat.

Com en tots el pobles, els jocs van ocupar un part rellevant en la infància dels benimodins, dintre d'una vida quotidiana arrelada essencialment a una societat eminentment rural. El carrer, la plaça, el pati de l'escola o els descampats als afores del poble es van convertir en el lloc idoni perquè xiquets i xiquetes s'organitzaren per a jugar en jocs col·lectius i divertir-se de moltes maneres al llarg de tot l'any. Així mateix, aquests jocs es transformaven en l'instrument ideal per a socialitzar amb els altres xiquets i afavorir el treball en equip. També cal assenyalar que amb la pràctica dels jocs es realitzava exercici físic i a més s'estimulaven altres elements essencials en el desenvolupament dels xiquets, com ara la coordinació, el ritme, l'agilitat, la resistència, la percepció, la cooperació, l'equilibri...

Els jocs populars i tradicionals eren variats, amb una àmplia gamma de modalitats, tant per a menuts com per a més majors, així com també es diferenciaven si eren practicats per xiquets o per xiquetes. A més a més, una majoria de jocs comptava amb unes regles bàsiques que complir i en ocasions amb un vocabulari específic, com per exemple: «xurro-mediamañana-mangotero»; «gallineta, què se t'ha perdut? Una agulla i un canut»; «plantat»... Entre els jocs més populars cal destacar la següent relació: jugar al canut, a la corda (on les xiquetes normalment s'acompanyaven d'una cançó), la gallineta cega, el sambori, fer ballar la trompa, a conillets d'amagar, a xurro, les xapes, la corretja, el *corro*, la goma elàstica, les boletes, la pilota, el mocador, la comba, etc. El repertori es completava amb l'arribada de les festes patronals on era habitual participar en proves i competicions populars, com ara les cucanyes o *trencaperols*, així com les carreres de sacs. També s'aprofitava la celebració de festivitats especials com la Pasqua, per a completar l'ampli programa de jocs tradicionals que servien d'entreteniment aprofitant les eixides al camp, com era fer «volar la milotxa» amb l'ajuda del vent, entre altres més.

Però, els xiquets també apostaven per altres formes d'entreteniment i diversió més pròpies de ser practicades als afores del nucli urbà, com ara les carreres, els salts, els llançaments, l'escalada d'arbres, el botar sèquies o *fer arca*. Aquest últim es va convertir un joc perillós i violent, també practicat en altres poblacions durant bona part del segle XX, què pot semblar poc adequat per a la infància vist amb els ulls de l'actualitat i que s'acabà de practicar a Benimodo durant els anys cinquanta de dit segle.¹

¹ Rafael López Andrada: «El context social i cultural», *Història de Benimodo. Memòries d'un poble, El convuls segle XX i el començament del XXI*, Ajuntament de Benimodo, 2016, volum II. ISBN 978-84-617-4649-1, p. 585.

Fer arca consistia a llançar-se pedres entre un nombre indeterminat de xics que formaven el bàndol d'un poble, en el nostre cas entre els de Benimodo i els de Carlet i l'Alcúdia. Com en tota competició, l'objectiu era tindre un guanyador però, sembla que estava en joc alguna cosa més ja que, a més de diversió, l'honor de guanyar els bàndols dels dos pobles veïns en aquesta acció d'apedregar-se era mereixedor d'una reputació i respecte per part del bàndol enemic.

L'ORIGEN DEL MOT *ARCA*

Per a un millor coneixement de l'expressió *fer arca* cal remuntar-se als inicis d'aquest joc i adonar-se i saber el què diuen els estudis etimològics que s'han fet sobre el seu origen. Al respecte, cal indicar que des de ben antic el mot *arca* s'ha identificat amb diferents orígens que els diversos autors i lingüistes han argumentat amb criteris i estudis etimològics de tota classe que tot seguit detallarem. En aquest mateix sentit, també cal assenyalar que han hagut diverses interpretacions respecte a la grafia, ja que segons opinions calia escriure el mot *arca* amb «h» inicial o bé sense dit fonema. Els que interpretaven que el mot s'iniciava amb «h», associaven la seua procedència de l'àrab *harka*, que significa *campanya miliar*, així recollit al *Diccionario de la Real Academia Española*. Aquest diccionari defineix la paraula *harca* com «expedición militar de tropas indígenas de organización irregular», així com també «partida de rebeldes marroquíes», i que possiblement fou introduïda en la llengua castellana com a conseqüència de les guerres entres espanyols i marroquins de començaments del segle xx.²

Altres fonts contempnen l'origen del mot en les arques o arcons on es transportaven les pedres. D'aquesta manera, el lingüista Francesc Ferrer Pastor, en el seu *Diccionari valencià escolar* de 1992 anota la paraula *arca* sense «h» i ens afirma que l'expressió *fer arca* prové de les baralles que es produïen entre els clavaris dels municipis o en les confraries quan en l'obertura de les arques per al seu recompte, en moltes ocasions mancaven part dels diners prevists, i acabaven barallant-se i *fent arca*.³ En l'any 2000, Emili Casanova també apostà per l'ús sense «h» al documentar el mot *arca* com a valencianisme en el *Diccionario de la Real Academia*

² Vicent Baydal Sala: «Quan “harca” és (probablement) “arca”». En *Harca.org, Medievalistes Valencians*, en línia: <harcajmv.blogspot.com/2012/10/quant-harca-es-probablement-arca.html> (consulta: 1/07/2020).

³ Emili Casanova: «El lèxic de la decadència en els estudis etimològics: El cas del *DECAT* de Joan Coromines», dins Marie-Claire Zimmermann i Anne Charlon (eds.): *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Universitat de París IV-Sorbonne, 4-10 setembre de 2000, Volum III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, ISBN: 84-8415-534-X, p. 201.

Española, sembla que des de 1832, al considerar que l'expressió *fer arca* vindria de les arqués que utilitzaven els estudiants per a transportar les pedres que es llançaven els uns contra els altres, així testificat: «en Valencia, la pedrea que tenían los estudiantes los unos con otros». ⁴ Més tard, amb la projecció i preparació per part de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua del *Diccionari Normatiu Valencià* es va fer una revisió etimològica de l'expressió amb uns raonaments que van confirmar que no procedia de l'àrab, sinó del llatí «*arx, arcis*», amb el significat de «força, «fortalesa», i per tant originàriament sembla que significaria «fer força». Aquest diccionari normatiu valencià defineix *arca* com: «Lluita a pedrades que solien fer els xiquets d'un poble o d'un barri contra els d'un altre».

També el lingüista Joan Coromines va fer algunes consideracions respecte a l'origen del mot, al seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de 1980:

fer arca en el sentit de «anar a cops de roc els xics a la gent baixa dels pobles» és només valencià (des de l'Horta per Alcoi fins a la Marina almenys): Lamarca. [...] Sembla que no té relació etimològica amb el nostre mot [el d'*arca* sense h], sinó manllevat de l'àrab marroquí 'harka', milícia de moros [...] pròpiament amb el sentit d'expedició militar.⁵

Seguint amb altres interpretacions i estudis etimològics, cal ressaltar de significativa la primera vegada que va aparèixer el mot *arca* en els diccionaris valencians i de llengua catalana, sent l'*Ensayo de un diccionario valenciano-castellano* de Lluís Lamarca editat en 1839 on es definia la paraula *arca* com a «combate de muchachos a pedradas = pedrea». També va figurar al diccionari de valencià de l'advocat Josep Escrig, de 1851, i en el *Novísimo diccionario general valenciano-castellano* del folklorista i capellà Joaquim Martí Gadea, de 1891.⁶ Al respecte, tot seguit transcrivim el que opinava Martí Gadea en la seua obra *Tipos, modismes i coses rars i curioses de la terra del Ge*, editada en 1906, p. 251:⁷

Arques (les) d'atre temps: Son resialles dels mòros que sent guerrers perquè sí, quant no tenen en quí combatre ho fan ells entr'ells, fentse tot el mal que poden; per això nosatros els valencians heretarem d'ells les arqués o batalles campals a pedra seca, fetes de poble a poble, les quals han costat Deu y ajuda de desterrar del nostre reyne, quedant encara alguns pobles de montanya, ahon s'estilen, per a vergonya del sigle vint en que vivim» (quan jo era xicotet encara era normal en els pobles valencians). Tanmateix, contra el costum d'atorgar totes les coses antigues

⁴ Baydal: «Quan "harca" és (probablement) "arca" ...».

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Casanova: «El lèxic de la decadència en els estudis etimològics...», p. 199.

—sobretot les dolentes i lletges— als moros, disposem del testimoni dels diccionaris castellans que ens posen en la pista del seu origen: es tracta d'un costum entre estudiants nascuts a la València del segle XVIII, els quals entre altres novatades s'organitzaven en dos bàndols, cadascun amb una harca plena de pedres, i se les tiraven els uns contra els altres fins que s'acabaven i el que més vegades pegava en el blanc, és a dir, als de l'altra part, guanyava. Després es va estendre el costum a tots els jòvens, estudiants o no, i, per exemple, s'usava per a lluitar les bandes rivals, de barris o de pobles. Fa 40 anys encara es feia arca a l'Horta de València, però les pedres ja no es portaven en arques sinó en caixes, i fins i tot es reballaven amb una fona.

En 1930, en la publicació del *Diccionari Català-Valencià-Balear* coordinat pel capellà Antoni Maria Alcover, la grafia d'arca va aparèixer amb «h», harca, ja que es suposava que el mot procedia de la paraula àrab *harka*. En aquesta ocasió el mot es va definir com:

Lluita a pedrades entre nois o fadrins (val.); cast. *pedrea*. Exemples: Els chics del Cabanyal i els de l'orta, enguerrats sempre, feen arca», Bernat Morales San Martín, «Idilis llevantins, Noveletes de l'orta valenciana», Barcelona, 1910, p. 12. Etimologia: de l'àrab, marroquí *harka*, «moviment de tropes, pas de càrrega».⁸

Per la seua part, Jordi Colomina fa referència a la part d'una màquina de guerra medieval anomenada bastida, en què els soldats es posaven en la part de dalt per tal de llançar pedres i sagetes.

En última instància, cal apuntar l'explicació que va donar el filòleg Manuel Sanchis Guarnier quan en la seua publicació de 1972 *La ciutat de València. Síntesi d'història i geografia urbana*, va decidir escriure la paraula arca amb «h» i va argumentar que aquest mot havia estat utilitzat durant un avalot contra els francesos esdevingut en la ciutat de València en 1691 per a incitar i animar als implicats en la revolta al crit d'*harca, harca, harca*.⁹

A tots aquests diccionaris, interpretacions i raonaments cal afegir-ne altres més que completen la llarga llista d'estudis sobre origen etimològic del mot arca, com els realitzats per Agustín Rubio, Sebastià Garcia, Josep Lacreu, etc. i ben segur que es faran altres més. A banda d'això, cal indicar que en llenguatge popular benimodí, les quadrilles de xics que feien arca també utilitzaven l'expressió *fer arranxo* o bé *anem a arranxar*, forma peculiar castellanitzada per a definir l'acte d'ajuntar-se per a llançar pedres.

⁸ Diccionari Català-Valencià-Balear de l'Institut d'Estudis Catalans, Institució Francesc de Borja, Vicent Baydal: «Quan "harca" és (probablement) "arca"...».

⁹ Baydal: «Quan "harca" és (probablement) "arca"...».

FER ARCA A BENIMODO

Com hem vist l'origen de *fer arca* es remunta a temps molt llunyans, el qual s'ha reinventat amb el pas dels anys i ha estat transmès de generació en generació. Tot sembla indicar que a Benimodo, d'igual manera que en altres poblacions valencianes on era una pràctica molt arrelada, aquest joc, considerat per alguns com un costum local, es va fer popular i va tindre prou acceptació entre la joventut de les primeres dècades del segle xx. Molt possiblement la seua pràctica va estar condicionada per la situació social i cultural de la població en aquests moments històrics. Dintre d'aquest context, cal assenyalar que l'àmbit social dels practicants no distingia participants d'unes capes socials més benestants a altres més baixes. En aquest sentit, com en qualsevol batalla d'un conflicte bèl·lic real, tot «soldat» era benvingut al grup per tal de vèncer a l'enemic.

La pràctica d'aquest joc, de manera semblant que l'acció de jugar a altres, prou sovint es considerava com una espècie d'acte social entre xics d'una mateixa generació, que comportava la satisfacció personal d'implícit-se en una activitat duta a terme a nivell de grup. Així mateix, la tradició de barallar-se a pedrades entre els bàndols era exclusivament masculina. La demostració pública de masculinitat vinculades amb el risc, sembla que era un element significatiu en el període socio-històric del moment, i que formava part del seu àmbit cultural. A banda d'això, la inconsciència en aquestes edats era altre element determinant. Sembla clar que durant la infància no percebies el perill que tenia la pràctica d'aquest joc, i que en tot cas, et deixaves arrastrar pels ànims que es donaven uns amics als altres per tal de vèncer al bàndol enemic.

En el cas de Benimodo *fer arca* consistia a llançar-se pedres entre el bàndol local contra els grups de Carlet i l'Alcúdia. En aquest sentit, cal apuntar que prou sovint els bàndols de Benimodo i de Carlet s'ajuntaven per a lluitar conjuntament contra els presumptes enemics de l'Alcúdia, deixant ben a les clares les típiques rivalitats dels pobles veïns. La disputa es dirimia als afores de Benimodo, en el barranc conegut popularment amb el nom de «la rambla» o «rambleta», que és el riu Sec, un curs d'aigua eixut durant tot l'any. Aquest riu fa de frontera natural entre els termes de Benimodo i Carlet, i està ubicat a la part est del terme benimodí i cap al sud-est entre els termes de Benimodo i l'Alcúdia, per on travessa el camí vell. Cada quadrilla jugava defensant el propi territori des de cada costat del riu. Respecte a aquest espai del joc, cal tindre en compte que antigament l'ample del barranc era molt més estret que el què té ara, ja que en l'any 2007 es va ampliar per a realitzar les obres de canalització per a la prevenció contra les avingudes d'aigua en època de pluges.

Efectivament, el camp de batalla estava ubicat al riu Sec, un espai obert, lloc neutral i barrera administrativa per a delimitar els termes de les poblacions im-

plicades. Es tractava del lloc ideal per a desafiar-se, per tindre recursos fàcilment disponibles i a l'abast de les mans amb tota classe de projectils imaginables en forma de pedres, amb varietat de formes i grandàries. Aquests projectils de pedra emulaven la munició verdadera d'un camp de batalla i es podien contemplar com a armes ben consentides, i fins i tot, considerades com a normals per la societat de l'època. En ocasions, algun participant de les colles rivals, a més de fer ús lògicament dels recursos naturals que oferia el barranc, s'especialitzava amb l'armament i incorporava un nou artefacte de creació pròpia, un element de llançament de projectils més efectiu com era una fona feta de fusta amb una goma, per tal d'afinar la punteria i perfilar el llançament amb més fiabilitat de cara a l'objectiu. Acabada la jornada escolar era un bon moment per a quedar amb el bàndol enemic, que prèviament s'havia confirmat amb dia i hora pactada. Amb tot i això, l'acció de barallar-se a pedrades, com en tota competició tenia l'objectiu de tindre un guanyador. En aquest sentit, sembla que estava en joc alguna cosa més que la victòria, ja que a més de diversió per a les quadrilles de joves, l'honor de guanyar les colles rivals del pobles veïns en aquesta acció d'apedregar-se era mereixedor d'una reputació i respecte per part del bàndol enemic.

En altres ordre de coses, cal remarcar que es tractava d'un joc o pràctica que emprava una certa violència. Prou sovint la baralla a pedrades solia acabar quan a algun dels participant li feien un trau al cap i tenia que ser retirat del camp de batalla amb la sang brollant de forma abundant. Com en tota batalla el combatent ferit hi havia d'anar a una cura mèdica i possiblement acabar amb el cap embenat. En aquest moment la pràctica habitual era aturar la baralla i les colles rivals quedar per a un altre dia per a emprendre novament la lluita.

En efecte, acabada la batalla, alguns combatents tornaven a casa amb plors i sang, amb les típiques ferides de guerra en forma de bony, de blaüres a l'esquena, algun que altre trau al cap i algun que altre xorrant sang, i que en alguns casos es quedarien marcades per sempre al seu cos com a record d'aquelles baralles. Sembla clar que en l'acció de *fer arca* la diplomàcia no intervenia per a res, tan sols les ganes de soltar el braç i llançar la pedra. En molts casos, després de tot, continuaven sent amics.

L'escriptor i poeta d'ascendència benimodina Enric Duran i Tortajada va relatar en una publicació de 1958 la seua pròpia experiència durant els anys de la seua infància a Benimodo:

...hacer harca» no es sólo constituirse en fuerza militar, sino atacar con razón o sin ella, al adversario.

En Benimodo, allá por los años de mi infancia, «hacíamos harca» reuniéndonos cuatro, seis o más chichuelos y saliendo al campo al encuentro de las «harcas» formadas por otros tantos «enemigos» de los pueblos vecinos: Carlet y Alcudia. La

verdad es que las «harcas» de Carlet y de Benimodo, por la proximidad y conexión que ambos pueblos han tenido siempre, solían unirse en pacto tácito –hoy sería esto llamado «tratado de mutua ayuda»– contra los chicos de Alcudia, a quienes por la mayor distancia de este poblado se les consideraba «enemigos».

La lucha era a pedradas, a veces disparadas con «fona», con honda, sumamente peligrosa. El campo de batalla solía establecerse sobre el camino viejo de Alcudia, o en la «Rambleta», el río seco cuyas aguas de aluvión vierten al Magro; por aquellos parajes había abundante depósito de proyectiles. De uno de ellos conservo el impacto en el cogote. Entonces se dijo de mí que fui un cobarde porque las heridas en la espalda sólo las recibe quien huye ante el enemigo. Esto no era exacto: el cobarde fue un «rosca» –alcudiense– que, emboscado, me atacó por la espalda.

La acción violenta de la pedrada era acompañada generalmente de gritos insultantes: los benimodenses llamaban a los alcudienses «roscans», éstos llamaban «cuquells» a los benimodenses... Los citados apelativos subsisten todavía en nuestros días, pero las voces en cuestión, en desacuerdo con la agresividad de antaño y con los sentidos derivados que les da el Diccionario, gracias al civismo actual de las gentes y a su ánimo de amable convivencia, se han convertido en lisonjas, en elogios. [...]

La verdad es que, actualmente, Carlet, Alcudia de Carlet y Benimodo, poblaciones a quienes tanto une la geografía, la agricultura y el comercio, y con todo ello las poderosas razones económicas, tienen también vínculos de familiar estimación que las ligan en mutuos afectos y que las distancian por fortuna –su elevado nivel cultural ha hecho el milagro– de aquellos días de mi niñez en que el juego peligroso y salvaje de las «harcas» –reminiscencias de viejas épocas– era la diversión a veces sangrienta –yo soy un ejemplo– de la grey infantil que acudía a las luchas de la «Rambleta» con mayor asiduidad que a la escuela.¹⁰

Com en altres tants pobles, finalment, el sentit comú i el coneixement es van assentar en les quadrilles i cap a meitat del nou-cents el *fer arca* a Benimodo arribà a la seua fi. Com no podia resultar d'altra manera els xiquets continuaren esplaiant-se i divertint-se jugant als jocs tradicionals de tota la vida.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Encara que com hem vist el *fer arca* era una diversió prou corrent entre colles rivals d'un poble contra els d'altre poble, o els d'un barri contra els d'altre barri, inclús sabent del perill que assumia cadascun dels participants, també sembla clar que era acceptat i consentit com una forma més d'entreteniment entre l'ampli

¹⁰ Enric Duran i Tortajada: «Harca», *Lejanías azules*, València, Sucesor de Vives Mora, 1958. pp. 19-21.

repertori de jocs populars i tradicionals que es jugaven per tot arreu durant aquest període del segle xx. Així mateix, no és menys cert que davant la proliferació en alguns llocs d'aquestes baralles, va fer que en alguns municipis les autoritats locals acabaren per prohibir aquest tipus de perillosos passatemp, així com descarregaren tota la responsabilitat sobre els pares per les actuacions dels fills en les disputes.

En molts casos, els pares assabentats –i en moltes ocasions, també antics combatents en la infància– ben poc podien fer davant l'actitud de barallar-se dels seus fills en una societat tolerant a tota classe de conductes poc responsables. En aquest context, caldria preguntar-se si sabent de la suposada innocència dels xiquets, fins a quin punt cabria responsabilitzar a la societat de l'època en concret de la permissibilitat de jugar un joc tan perillós. També cal pensar que no tots els pares serien del mateix pensar i potser algun que altre participant s'emportara un bon escarment de casa.

En altre ordre de coses, cal assenyalar també que el *fer arca* potser fóra un dels primers contactes de la infància amb la violència, possiblement sense ser conscients del què podria comportar (o potser sí). Cal destacar també fins a quin punt podria arribar la imaginació dels xiquets per a emular batalles, el més paregut possible, com ha estat amb la imitació de munició bèl·lica amb la propulsió de projectils de pedra i la creació pròpia d'artefactes –com la fona– per a convertir components més efectius en la baralla.

Per a finalitzar, deixant a banda la perillositat del joc, amb el present treball volem deixar constància de la diversitat d'entreteniments que hi havia en els temps passats i que *fer arca* va ser una realitat en una època determinada. Resulta evident que *fer arca* no representa a l'ampli ventall de jocs populars, però dintre de les diversions que tradicionalment jugaven els xiquets durant bona part del segle xx sembla clar que el *fer arca* va tindre una presència destacada.

BIBLIOGRAFIA, WEBGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

BAYDAL SALA, Vicent: «Quan «harca» és (probablement) «arca», *Harca.org, Medievalistes Valencians*, en línia: <harcajmv.blogspot.com/2012/10/quan-harca-es-probablement-arca.html> (consulta: 01/07/2020).

CASANOVA, Emili: «El lèxic de la decadència en els estudis etimològics: El cas del *DECAT* de Joan Coromines», dins Marie-Claire Zimmermann y Anne Charlon (eds.): *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (vol. III), Universitat de París IV-Sorbonne, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ISBN: 84-8415-534-X, 2003.

Diccionari Català-Valencià-Balear de l'Institut d'Estudis Catalans, Institució Francisc de Borja Moll.

Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana de Joan Coromines.

Diccionari Normatiu Valencià de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Diccionario de la Real Academia Española.

DURAN I TORTAJADA, Enric (1958): «Harca», *Lejanías azules*, València, Sucesor de Vives Mora.

LÓPEZ ANDRADA, Rafael (2016): «El context social i cultural», *Història de Benimodo. Memòries d'un poble, El convuls segle XX i el començament del XXI*, Ajuntament de Benimodo, vol. II. ISBN: 978-84-617-4649-1.

MARTÍ GADEA, Joaquim (1906): *Tipos, modismes i coses rares i curioses de la terra del Ge*, València, Antonio López.

HISTÒRIA I LLEGENDA: EL BARRANC DELS DOS GERMANS

Vicent Sanxis Martínez
Cronista Oficial de Rafelguaraf

Entre els temes que pot comprendre l'enunciat de *Patrimoni immaterial a la Ribera: festes, tradicions i cultura popular*, un d'ells ho són les llegendes, que segons el diccionari de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua són «una relació de fets que tenen més de tradicionals o meravellosos que d'històrics o vertaders», mentres que el de l'Institut d'Estudis Catalans assenyala com una «narració popular d'esdeveniments sovint amb un fons real però desenrotllat i transformat per la tradició», i el diccionari Català-Valencià-Balear defineix com «narració que té per fonament un fet o fets més o menys reals, però transformats per la tradició».

Com veiem, hi ha bàsicament dues parts: un i diversos fets reals i altres tradicionals. Siga com siga, sembla bastant clar que algunes llegendes hauran estat transmeses de generació en generació a partir d'uns fets reals, no imaginaris ni ficticis, i que han passat a ser històrics almenys pel context en què es produïren. Ara bé, tal com ens han arribat a nosaltres, és evident que hauran estat exagerades, magnificades, tergiversades, etc., a partir dels fets que les originaren. Malgrat tot, les llegendes han perviscut en l'imaginari popular, sovint només amb el suport de la *vox populi*, sense textos que els recolzaren. En tot cas formen part de les nostres tradicions, arribant fins i tot a ser obres literàries, que és com dir que formen part, també, de la nostra cultura popular.

Aquesta comunicació a la XIX Assemblea d'Història de la Ribera, a Alberic, és per donar a conèixer una d'eixes llegendes. Es tracta d'una xicoteta llegenda lligada a un topònim d'un poble del sud-est de la Ribera del Xúquer (a la subcomarca de Castelló i les Énoves). De manera que, a partir del nom d'un barranc, intentaré demostrar que està lligat amb uns fets reals; fent incidència en la part històrica o

vertadera. I això gràcies a la Toponímia, part de l'Onomàstica que estudia l'origen i el significat dels noms de lloc. Per tant, una ciència auxiliar o complementària de la Història, perquè pot ajudar bastant en les investigacions de temps pretèrits; com és aquest cas, tal com veurem.

Així, doncs, és que vaig a explicar el probable origen del nom d'un barranc del terme municipal de Rafelguaraf, incloent la datació aproximada en què s'originaria l'esmentat nom i la llegenda, i tot com a conseqüència d'un succés ocorregut en una conjuntura històrica destacada del País Valencià.

UBICACIÓ DEL BARRANC DELS DOS GERMANS

Junt al camí que comunica els pobles de Barxeta (a la Costera) i Rafelguaraf (a la Ribera del Xúquer), en terme d'aquesta última població, hi ha un barranc format pels aiguavessants de les llomes que el delimiten i que són la seua conca de recepció d'aigües pluvials. Aquest barranc, conegut com a barranc dels Dos Germans, transcorre per la mateixa vora del camí al llarg de poc més de dues terceres parts del seu recorregut total. Es pot qualificar com un barranc xicotet o fins i tot molt xicotet, perquè tot el seu trajecte només fa uns 1.560 metres, tenint en compte que naix en el mateix aiguavés que fa de límit o divisòria entre els termes del pobles citats. Les seues aigües ocasionals van a parar a les del barranc de la Font del Perelló, al qual s'ajunten per l'esquerra d'aquest últim, prop de l'hort del Pescater.

UNA LLEGENDA RELACIONADA

Les poblacions de Barxeta i Rafelguaraf comparteixen una llegenda, que és *vox populi* i es conta d'igual manera als dos pobles,¹ segons la qual, membres de la força pública –guàrdies, milicians o soldats d'una època indeterminada– varen agarrar, ja morts, a un parell de bandolers que es diu que eren germans. I això perquè aquells roders –de qui no es diu cap dada identificativa–, quan es van veure envoltats i sense possibilitat d'escapatòria, s'abraçaren amb dos punyals encarats l'un contra l'altre per tal que no els agarraren vius. Es conta també que el fet va ocórrer molt prop d'on s'origina el barranc, que vorejant el camí comunica les dues poblacions vora la divisòria dels termes.

Així mateix, es diu que unes taques rogenques que hi ha en una penya o replanell que aflora en el fons del caixer del barranc, assenyalen el lloc exacte on

¹ Potser a la Pobra Llarga també és coneguda aquesta llegenda. En un acte literari a Barxeta, un poblatà ja major em va dir que quan hi ha pluges torrencials, i el barranc de Barxeta baixa de gom a gom amb aigua rogenca, hom diu més o menys: «això és la sang dels dos germans».

moriren. Taques que s'haurien format per la sang vessada de les ferides dels dos roders, i sent açò com una mena de prova del seu suïcidi i trist final. Aquest últim aspecte, evidentment, és una idea romàntica i d'autèntica llegenda que aprofita la pigmentació natural del sòl rocós en aquell punt. Aspecte que, en tot cas, ve a ser com un afegitó final que contenen els adults als xiquets i xiquetes quan són més menuts, tot per impressionar-los un poc més al final de la breu contarella.

PRIMER DOCUMENT SOBRE LA QÜESTIÓ

Pels anys 90 del segle passat, i amb la finalitat d'escriure una monografia d'història local de Rafelguaraf,² entre altres arxius vaig estar cercant informació a l'Arxiu Municipal de Xàtiva. I allí, l'atzar va fer que m'arribara a les mans un document que em recordà el topònim del barranc i la llegenda esmentada, considerant que entre altres coses es parla de dos lladres que eren germans.

El document, que és de data 1 de setembre de 1816,³ cita explícitament la importància que tenien aleshores tres famosos lladres coneguts com a Bernat i els dos germans anomenats Escrivà. I és que, poc després de l'expulsió dels francesos, per aquella zona n'hi havia bona cosa de bandolers, paraula amb que l'administració tant civil com militar qualificava a tothom que fora fugitiu, lladre, desertor de l'exèrcit però també a tots els dissidents polítics, etc. Per tal motiu, va ser que l'estiu de l'any 1816, la 1ª Companyia de Caçadors del Regiment d'Ultònia, en base a Tavernes de la Valldigna, estigueren destinats durant un parell de mesos al poble de Barxeta amb la intenció d'agafar als citats roders, que segons s'afirma en el document es dedicaven a fer tota classe de tropelies i malifetes per les immediacions d'aquella població de la Costera. Document que transcriu a continuació:

Partida de Tabernas. Con fecha de ayer he recibido el oficio de V. S., y enterado de su contenido devo hacerle presente que si prosedí a la captura de Jose Maiques, vecino del pueblo de Barcheta, fue por los informes me han dado de él los soldados de la 1ª Compañía de Cazadores del Regimiento de Ultonia, los quales estubiéron mucho tiempo al referido pueblo de Barcheta; quienes aseguran por barias voces han adquirido durante los dos meses que han permanecido en aquel destino con el fin y objeto de apreender los tres famosos ladrones conocidos por Bernardo y los dos hermanos llamados Escrivá, que todos los días cometan barios robos en los caminos que cruzan en las imediaciones de Barcheta. Y aun mas, por los inds. [indicados / individuos?] subieron [supieron] si el referido Maiqas a tenido parte y a asistido en alguno de los muchos robos que an echo los citados ladrones, de

² *Introducció a la història de Rafelguaraf, el Tossalet i Berfull.* Ajuntament de Rafelguaraf, 1995, 584 pp.

³ Arxiu Municipal de Xàtiva. Correspondència oficial, lligall 129; fullet solt.

Carta a Se. Patern.

Con fha. de antes de Pentecostes el
 Oficio de M. y Entresado de su con'e.
 unido deo haute presente, que se
 procedi' a la captura de José Mari-
 ques Noim del Puello de Barche-
 ta, fue por los informes me
 haudados de él los Sot. de la 4.
 Comp.^a de Cazad. del Regim.^{to} de
 Altonia los quales etubieron en
 dos tiempos al referido Puello de
 Barchecha, quienes aseguran por
 varias veces han adquirido duran-
 te los dos meses que han perman-
 necido en aquel destino con el
 fin y objeto de aprehender los tres
famosos Ladrones conocidos por Ber-
nardo y los dos hermanos llama-
dos Escriba que todos los dias come-
 ran varias veces en los caminos
 que cruzan en las inmediaciones

Fig. 1. Document de 1816, ofici dirigit al Governador de Xàtiva per un comandant militar: «los tres famosos ladrones conocidos por Bernardo y los dos hermanos llamados Escriba».

cuya prision que devia practicar ya tenia conocimiento Don Manuel de la Cruz para conseguir el fin de la sorpresa de estos bandidos; lo que no es facil conseguir sin aprender los que los encubran y protejen. Sin embargo de haber salido de esa quatro partidas de orden del Señor Governador, las quales estan a mi cargo, una de ellas ocupa el punto de Barcheta mandada por Manuel Periquet Sargento 1º del Regimiento de Ultonia, el qual estaba encargado de informarse de la conducta y proseder de Jose Maiqas, podrá informar a V. S. de su Prisión y datos que ha tenido para dicha Captura. Dios guarde a V. S. muchos años. Tabernas 1º de Septiembre de 1816. Acisclo Puig, Sr. Dn. Wenceslao Prieto.

De manera que, a la vista d'aquest document, és que em va semblar bastant raonable pensar que aquells dos germans Escrivà podrien haver sigut els bandolers que, amb la seua mort, donarien origen al nom del barranc i a la llegenda relacionada.

ESTUDI PREVI A UNA NARRACIÓ LITERÀRIA

Bastants anys després, com a informació prèvia per a una narració de caràcter literari,⁴ em vaig posar a fer un estudi entre els anys 2007 i 2009. Doncs bé, la documentació que vaig trobar em va permetre conèixer diversos actes de bandolerisme ocorreguts a Barxeta i altres pobles de la seua rodalia, i això a penes acabada la guerra del Francès; materialitzant-se, físicament, en l'edició d'un xicotet estudi.⁵ Però a pesar de la manca d'informació més explícita i concreta, l'estudi venia a confirmar la convulsa conjuntura social a les comarques centrals del País Valencià, si més no, en uns moments molt difícils a tot l'estat espanyol. Tal com era la pervivència de l'absolutisme monàrquic i, alhora, la reivindicació de la Constitució de Cadis amb el crit que aleshores potser passaria per revolucionari de «Visca la Pepa». En tot cas resumisc ací només uns pocs aspectes més destacats:

1. En retirar-se les tropes napoleòniques de València l'estiu de 1813, i durant el primer quart del segle XIX, a la vall de Barxeta operava una quadrilla de bandolers comandada per un barxetà anomenat Bernat —que era coetània d'altres de l'època com la de Pasqual Cardona *el Coix d'Alfauir*, la de Jaume *el Barbut*, la de Doménec Añó *el Gat de Carlet*, o el popular Doménec Giner *Camot*.

⁴ *Roders*. Premi de novel·la curta Poble de Barxeta 2016, la Pobra Llarga, Edicions 96; 2019, 194 pp.

⁵ *Bandolerisme a Barxeta (Bernat i els dos germans Escrivà)*, Ajuntament de Barxeta, 2009, 128 pp.

2. Els germans Francesc i Josep Escrivà Gregori devien ser hòmens de la màxima confiança del barxetà Bernat Bonaventura,⁶ la quadrilla del qual estaria formada almenys per una vintena de components, que eren de Barxeta i de pobles dels voltants.
3. La quadrilla actuava pels camins al voltant de Barxeta, però també per altres de la subcomarca de Castelló i les Énoves: la Pobla Llarga, Rafelguaraf, el Tossalet, Manuel, l'Énova, etc.; per la Costera: la Torre d'en Lloris, Llocnou d'en Fenollet, el Genovés, etc.; per la vall d'Albaida: Alfarrasí, Benigànim, la Pobla del Duc, Montaverner, etc.; i fins i tot també per la Valldigna i la Safor.

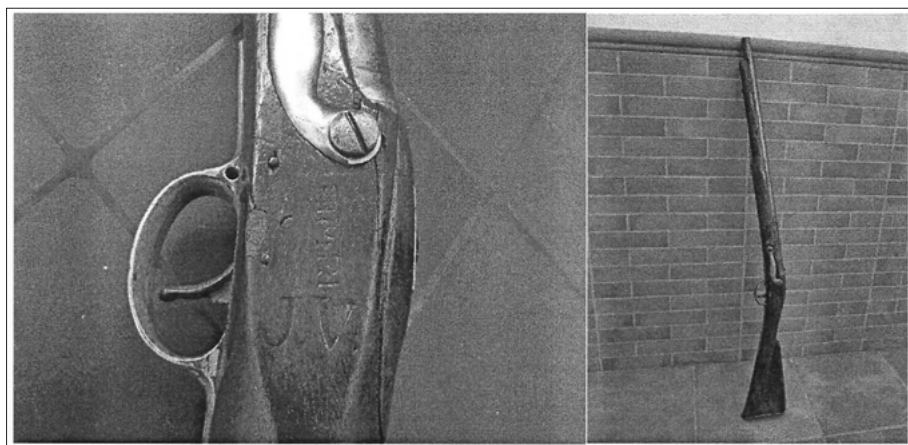

Fig. 2. Escopeta amb el canó retallat, probablement⁷ fabricada per R. Hollis a Anglaterra. Potser fora d'algú amb inicials J. V., de Barxeta, on va aparèixer, i on vivia un Josep Ventura que en 1818 figura empaperat per bandoler en documentació de l'Arxiu Municipal de Gandia.

4. Així mateix, la quadrilla tenia una certa col·laboració de bastants veïns dels pobles del seu àmbit d'actuació. I això seria degut tant a la por a les probables represàlies contra els possibles «no col·laboradors o delators», com també per motius d'empatia, comprensió, o bé senzillament per relació d'amistat o de família.

⁶ En aquell estudi vaig arribar a la conclusió que probablement «els tres famosos ladrones» serien el barxetans Bernat Bonaventura i els dos germans Francesc i Josep Escrivà Gregori.

⁷ Tinc dubtes respecte que la inscripció R. Hollis siga realment la marca o referència de fàbrica, perquè em sembla estar feta d'una forma massa artesanal i precària.

D'aquests diversos aspectes citats és molt il·lustratiu, per explícit, el document que reproduïsc a continuació. Es tracta d'una queixa que va enviar l'Alcalde de Manuel⁸ al Governador de Xàtiva, i és una prova bastant evident de la col·laboració, voluntària o no, de la gent amb la banda barxetana de Bernat Bonaventura:

Manuel 25 de Marzo de 1817. Señor: no puedo sufrir como van las cosas, pues se buscan los ladrones y no se buscan incubridores de estos y los espías. Pues los cazadores y parientes de los ladrones devian aprehenderse mas pronto que á ellos, y assi caerían mas pronto ellos. Una compañía de Enova de cazadores salieron dias atras á cazar, y todos los dias de la cazera tuvieron convidado á comer al Bandolero llamado Bernardo de Barcheta, y no fueron para avisar a VS^a. El barbero de Enova tambien le ha suministrado tabaco y comida en el monte. En la Pobla Larga los mas dias esta el dicho Bernardo, pues tiene una amiga, y lo sabe la Justicia. En la Torre de Lloris los mismos robados saben y conocieron á los ladrones, que era uno el Bernardo y otros de Barcheta. Señor, en las justicias hay mucha demora y poco cuidado, pues en la Pobla hay ladrones que se saben de cierto, como uno de Carcagente que vive en dicho pueblo y no hace vida con la mujer, y la justicia no hace nada. En Refelgarap los mas dias hay ladrones en la taverna y no se avisa; en este pueblo, y en todos los de esta asequia [la Comuna de l'Énova] los hay, y no se cumple, se conosen y no se quiere avisar, pues las tavernas á toda hora hay quien no tiene un jornal y se gasta los duros en comidas y vino. Esto es quanto puedo avisar a VS^a. Dios dé á VS^a. muchos años de vida para acabar con los malos, como se lo desea este su apasionado. Gaspar García.

Per tot això, i com avançava adés, una de les conclusions de l'estudi *Bandolerisme a Barxeta* va ser que els dos germans de la llegenda de Barxeta i Rafelguaraf, ben bé podrien haver sigut els germans Francesc i Josep Escrivà Gregori, veïns de Barxeta; que amb la seua mort, potser ocorreguda entre els anys 1824 i 1827,⁹ motivarien que, amb el temps, es denominara el barranc tal com és conegut. I, per tant, en 2021, faria vora dos-cents anys del fet que va originar amb el pas del temps tant el topònim com la llegenda.

UN DOCUMENT MÉS ACLARIDOR

No obstant això, tal com veurem tot seguit, la conclusió del supòsit anterior no és cert o no es correspon amb la realitat del que intente esbrinar. Perquè des d'agost de l'any 2013, l'Ajuntament de Rafelguaraf disposa d'una còpia

⁸ Arxiu Municipal de Xàtiva, *Correspondència oficial*, lligall 128; fullat solt.

⁹ Per motius també detallats en l'estudi citat sobre bandolerisme, vaig arribar a la conclusió que, de tractar-se d'aquesta parella de germans, la seua mort necessàriament hauria d'haver ocorregut en eixe període de temps.

digitalitzada, cedida per l'Ajuntament de Gandia, sobre documentació històrica del Tossalnou (el Tossalet) que és procedent de l'Arxiu del Comte de Ròtova. I en una primera visura, vaig veure un document de l'any 1734 que parla de «la Peña y el Barranco llamado de los dos hermanos»; per tant, el topònim ja existia eixe any, si més no. La referència apareix en la manifestació que va efectuar un barxetà, anomenat Juan Bonaventura el dia 20 de desembre de l'esmentat any; testimoni que deia tindre en aquells moments uns 59 anys més o menys. I això en una declaració de testimonis sobre per on afrontaven els termes de Barxeta, Rafelguaraf, Tossalnou i altres pobles, en què aquest Bonaventura parla d'un acte de presa de possessió de la senyoria de Barxeta pel senyor Carlos Souza y Tallada, duta a terme feia uns quaranta anys abans. Per tant, segons deia aquest testimoni, seria cap a 1694 quan va tindre lloc tal acte en què va participar el propi Juan Bonaventura; com es veu ací en un extracte del document que transcriu ara:¹⁰

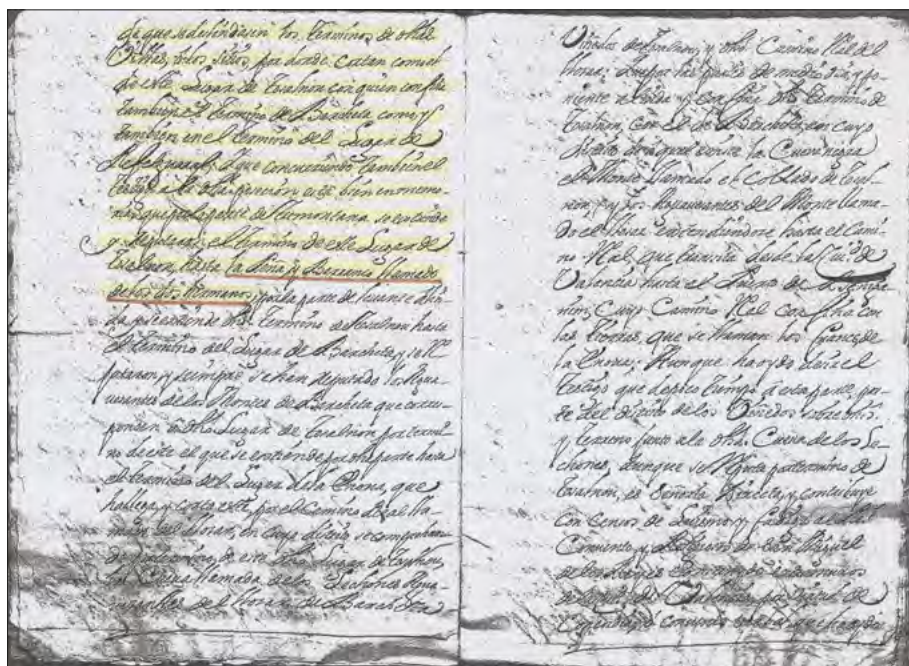

Fig. 3. Part del document de 1734: «Peña y Barranco llamado de los dos hermanos».

¹⁰ Ajuntament de Rafelguaraf. Documentació sobre Tossalnou procedent de l'Arxiu del Comte de Ròtova; document núm. 75, imatge 532.

[...] que haria quareinta años con poca diferencia passo á dicho Lugar de Barcheta el Difunto Don Carlos Souza y Tallada, Dueño Antessor que fue de dicho Lugar de Barcheta para el efecto de tomar como tomó la posesción de el, y de su termino, que fue con la intervencion de las Justicias, y otras personas antiguas [...] a fin y efecto de que se deslindasen los terminos [...] ó los sitios, por donde cortan como el de este Lugar de Tosalnou con quien confina tambien el termino de Barcheta como, y tambien en el termino del Lugar de Refelguaraf; Y que concurriendo tambien el testigo a la dicha posecion esta bien en memoria que por la parte de Tremontana se extiende y reputaron el termino de este Lugar de Tosalnou, hasta la Peña y Barranco llamado de los dos hermanos [...] lo qual dixo saber así [...] por todo el tiempo del conocimiento del testigo [...] que es de hedad de cinquenta y nueve años poco mas o menos [...]

Tanmateix, cal precisar ara que l'acte de presa de possessió de Barxeta a què es refereix el testimoni, en realitat va tindre lloc el dia 28 de setembre de l'any 1697;¹¹ i en tot cas, estava prou bé de memòria aquell Juan Bonaventura perquè no es va enganyar de molt. Siga com siga, a parer meu crec que també es pot entendre que en l'any 1697 ja existia el topònim del barranc dels Dos Germans. Amb la qual cosa, a poc que hom conega la història del País Valencià, crec que ben bé es pot relacionar la qüestió amb una conjuntura històrica destacada que feia relativament poc havia esdevingut: la Segona Germania (1693).¹²

Perquè, almenys per raons etimològiques o de vocabulari: germans, germania, germanor, agermanat... em sembla que els protagonistes del fet o succés podrien haver sigut en realitat una parella d'agermanats;¹³ sense descartar que poguera donar-se la coincidència que foren també germans. Ara bé, ¿hom podria pensar fins i tot en un fet de la Primera Germania (1519-1522)? Aquesta possibilitat la

¹¹ Abel Soler: *Història del poble de Barxeta*, Ajuntament de Barxeta, 2000, p. 116 i ss., i p. 250 i ss.

¹² Aquesta data (1693) em va fer pensar que la mort de dos germans potser estiguera registrada en els *Quinke Libri* de la parròquia de Barxeta. Però els vaig consultar sense trobar registres d'enterraments causats per morts violentes, ni d'altre tipus, de dos germans entre els anys 1626 i 1734. Quant a la parròquia de Rafelguaraf, malauradament els *Quinke Libri* varen ser cremats en la matinada del 15 de maig de 1936, en vespres de la Guerra Civil, on crec més possible que podrien haver estat registrats aquests soterraments per haver ocorregut el fet en territori rafelguarafí.

¹³ El Corpus Toponímic Valencià (AVL) recull un total de vint-i-tres topònims entre les entrades Germans, Germanets i Germanells. Dels quals quatre estan al nord de València, dos al nord del Xúquer i els altres dèsset al sud del riu Xúquer (antiga Governació de Xàtiva), per on més ressò va tindre la Segona Germania. Per altra part, em pregunte si hi haurà documentació històrica en què es veja clar que els agermanats es tractaven entre ells com a «germans», com en circumstàncies semblants altres companys d'armes s'han dit «camarades», etc. Tot i que, en l'àmbit literari sí que hi ha, si més no, una obra que recull aquest aspecte: Vicent Hernández Sancho: *El Surdo (maulet)*, Denes editorial, València, 2021.

considere poc probable o impossible del tot. Perquè l'expulsió dels moriscos i morisques, tant dels barxetans com dels rafelguarafins, faria desaparèixer la gran majoria dels topònims dels seus territoris, excepte els noms dels dos pobles per ser topònims majors molt consolidats, així com un altre topònim menor del terme de Barxeta.¹⁴ De fet, a Barxeta i a Rafelguaraf, els topònims menors més antics són del segle XVII, com a conseqüència de la repoblació amb cristians vells posterior a l'expulsió morisca del 1609.

A MODE DE RESUM I CONCLUSIONS

Al remat, sobre la història i la llegenda de què tracta aquesta comunicació, crec que es pot resumir en aquests cinc punts:

1. Contràriament al que pensava entre els anys 2009 i 2013 –en base a l'estudi *Bandolerisme a Barxeta. Bernat i els dos germans Escrivà*–, el document de 1734 invalida, sense lloc a dubtes, que hagueren pogut ser els dos germans Francesc i Josep Escrivà Gregori, de Barxeta, els qui amb la seua mort originaren el topònim i la llegenda del barranc dels Dos Germans.
2. En el document citat de l'Arxiu del Comte de Ròtova relatiu al Tossalet, segons el testimoni del barxetà Juan Bonaventura, i bastant més ençà de l'any 1734, que és quan va fer la declaració, crec que també es pot entendre que en l'any 1697 ja era plenament viu el topònim del «barranc dels Dos Germans».
3. Per la proximitat en el temps entre els fets de la Segona Germania (1693) i l'acte de presa de possessió de Barxeta (1697), em sembla prou raonable pensar que més que de dos «germans», podria haver-se tractat en realitat de dos «agermanats» els qui serien el protagonistes del succés que originà el topònim i la llegenda. És a dir, no em pareix una simple especulació pensar que en 1693 podria haver ocorregut en aquell punt del barranc, o en un lloc molt pròxim, la mort de dos agermanats en un acte de violència propi del context de la Segona Germania.
4. Quant a la força pública, es bastant probable que el succés fora protagonitzat per les companyies mixtes de cavalleria i d'infanteria de les milícies del Regne de València. De fet, de les nou companyies del «tros» de Xàtiva, la 4.ª corresponia al quarter de les Énoves i el lloc de Canals. En concret en

¹⁴ Podeu veure *El barranc dels Dos Germans i el d'Abensalela*, Festes Patronals i Populars, Barxeta, 1997, separata sp. *Índex*, butlletí de la Coordinadora de Dinamització Lingüística del País Valencià, València 2001, núm. 6, pp. 2-3; o bé *Rafelguaraf. Unes pinzellades per la història i les persones*, Ajuntament de Rafelguaraf, 2018, pp. 69-74.

1693, els 40 genets de la Companyia de les Énoves, les milícies efectives de Xàtiva i la Vall d'Albaida; la infanteria d'Algemesí, Carcaixent i Castelló; més 400 genets i 400 infants aportats per Ventura Ferrer, Governador de Xàtiva, contribuïren a sufocar la revolta camperola de la Segona Germania.¹⁵ Pel que podem pensar que serien aquests milicians els responsables de la cerca i captura –una vegada morts?–¹⁶ dels dos «germans» de la llegenda.

5. Finalment, i per establir una datació aproximada, potser ha fet en 2021 uns 328 anys –o poc menys– que va ocórrer el fet que donà origen al topònim del barranc dels Dos Germans, així com a la llegenda relacionada que *vox populi* crearia l'imaginari popular algun temps després, tot i aprofitant l'existència d'unes taques rogenques al replanell del barranc per ubicar-hi el succés.

BIBLIOGRAFIA

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA: *Corpus Toponímic Valencià*, València, 2009.
- HERNÁNDEZ, Vicent: *El Surdo (maulet)*, València, Denes editorial, 2021.
- SANCHIS, Vicent: *Introducció a la història de Rafelguaraf, el Tossalet i Berfull*, Rafelguaraf, Ajuntament de Rafelguaraf, 1995.
- SANCHIS, Vicent: *Bandolerisme a Barxeta (Bernat i els dos germans Escrivà)*, Barxeta, Ajuntament de Barxeta, 2009.
- SANCHIS, Vicent: *Rafelguaraf. Unes pinzellades per la història i les persones*, Rafelguaraf, Ajuntament de Rafelguaraf, 2018.
- SANCHIS, Vicent: *Roders*, la Pobra Llarga, Edicions 96, 2019.
- SOLER, Abel: *Història del poble de Barxeta*, Barxeta, Ajuntament de Barxeta, 2000.

¹⁵ Podeu veure *Manuel. Geografia, Història, Patrimoni*, pp. 149-150, i així mateix *L'Énova. Geografia, Història, Patrimoni*, p. 178, ambdues d'Abel Soler, que citant Sebastià García Martínez, diu que la constituïen 40 homes de cavall (4 d'ells per Manuel, 3 per Faldeta, 3 de Torreta i l'Abat, 3 de Sanç, 3 de l'Énova, etc.) i una infanteria de 40 peons que havien d'aportar els pobles de la vall de Càrcer i la vall de Barxeta (inclosos dins el quarter de les Énoves), l'Alcúdia de Crespins i la vila de Canals.

¹⁶ Quant al possible «suïcidi» dels dos «germans» per tal que no els agarraren vius, és un aspecte que, tot i no ser impossible, em pareix que seria un afegit popular per magnificar la llegenda de les circumstàncies de la mort d'aquells dos «agermanats».

LES DANSES DE CARRER COMO EJEMPLO DE PARTICIPACIÓN CIUDADANA Y SU PROTECCIÓN COMO BIEN DE INTERÉS CULTURAL INMATERIAL EN LA RIBERA

Francisca Ramón Fernández

Escuela Técnica Superior de Ingeniería del Diseño (ETSID)
Universitat Politècnica de València
frarafer@urb.upv.es

INTRODUCCIÓN

La presente propuesta tiene como propósito el análisis de la protección de los Daneses de carrer como ejemplo de bien inmaterial protegido como bien de interés cultural. Se atenderá a una de las danzas que se han declarado protegidas como es el caso de los Daneses de Guadassuar mediante Decreto 121/2018, de 3 de agosto, del Consell.¹

Se analizará el origen histórico de este bien, así como su importancia y puesta en valor, mediante las aportaciones doctrinales y el estudio de la legislación aplicable.

Se trata de un ejemplo de bien protegido que se caracteriza por la participación popular en las mismas, sin mediar una preparación previa. Se enmarca en la protección que se otorga a la danza como manifestación cultural de la expresión corporal.

¹ Conselleria de Educació, Investigació, Cultura y Deporte: «Decreto 121/2018, de 3 de agosto, del Consell, por el que se declara Bien de Interés Cultural Los Daneses de Guadassuar», *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8371, de 29 de agosto de 2018, pp. 3593-35298, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2018/08/29/pdf/2018_8128.pdf> (consulta: 05/12/2021).

Se trata de un trabajo que se circunscribe al ámbito territorial de La Ribera, y es una oportunidad de dar a conocer una fiesta singular tanto por su estética como por el ritual fijo que desarrolla.

Se trata de una aportación sobre una fiesta inmaterial relativa a la danza, específicamente a les danses de carrer, pero que por sus características es diferente de las demás. Además, su singularidad radica también en la indumentaria, ya que se adapta al tiempo en que se realiza la misma, ya que no se utilizan vestidos folclóricos. Se trata de la única danza protegida de la zona de La Ribera

LA PROTECCIÓN DEL PATRIMONIO CULTURAL INMATERIAL VALENCIANO: BREVE REFERENCIA

La protección del patrimonio cultural valenciano se encuentra regulado por la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano,² modificada por Ley 7/2004, de 19 de octubre,³ por Ley 5/2007, de 9 de febrero,⁴ y Ley 9/2017, de 7 de abril.⁵

La norma tiene como objeto la protección, conservación, difusión, fomento, investigación y acrecentamiento del patrimonio cultural valenciano.⁶

Este patrimonio puede ser material o inmaterial también conocido como intangible. Abarca tanto bienes muebles como inmuebles en el primer caso. Se protegerán los bienes que tengan un valor histórico, artístico, arquitectónico, arqueológico, paleontológico, etnológico, documental, bibliográfico, científico,

² Comunidad Valenciana: «Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 174, de 22 de julio de 1998, pp. 24768-24793, en línea: <<https://www.boe.es/boe/dias/1998/07/22/pdfs/A24768-24793.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

³ Comunidad Valenciana: «Ley 7/2004, de 19 de octubre, de modificación de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 279, de 19 de noviembre de 2004, pp. 38200-38208, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2004-19650>> (consulta: 05/12/2021).

⁴ Comunidad Valenciana: «Ley 5/2007, de 9 de febrero, de modificación de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 71, de 23 de marzo de 2007, pp. 12661-12676, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2007-6119>> (consulta: 05/12/2021).

⁵ Comunidad Valenciana: «Ley 9/2017, de 7 de abril, de modificación de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 112, de 11 de mayo, pp. 37994-37997, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2017-5119>> (consulta: 05/12/2021).

⁶ Francisca Ramón Fernández: «La protección del patrimonio cultural: un estudio comparativo de la normativa de Cuba y de la Comunidad Valenciana (España)», en Lourdes Gómez Consuegra y Olimpia Niglio (dirs.): *Conservación de centros históricos en Cuba*, Roma, Aracne Editrice, 2015, p. 755.

técnico, o de cualquier otra naturaleza cultural, existentes en el territorio de la Comunitat Valenciana, o en los casos en que se hallen fuera de la misma, sean especialmente representativos de la historia y cultura valenciana. La Generalitat Valenciana promoverá el retorno a la Comunitat Valenciana de los bienes que se encuentren fuera y cumplan con las indicaciones referidas, para hacer posible la aplicación a ellos de las medidas de protección y fomento que contempla la Ley.⁷

El patrimonio forma parte del paisaje de la ciudad, y es por ello que está en íntima relación con el urbanismo y con la arquitectura de un lugar.⁸

Los bienes inmateriales forman parte también del patrimonio cultural valenciano, y se incluyen en el caso del denominado patrimonio etnológico, las creaciones, conocimientos, técnicas, prácticas y usos más representativos y valiosos de las formas de vida y de la cultura tradicional valenciana. Forman parte también del patrimonio como bienes de carácter intangible, las expresiones de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas, deportivas, religiosas, gastronómicas o de ocio, y en especial aquellas que han sido objeto de transmisión oral, y las que mantienen y potencian el uso del valenciano.

Según el art. 26.2 de la Ley 4/1998, la declaración como bien de interés cultural se realizará mediante Decreto del Consell, y delimitará su ámbito de aplicación, así como el entorno de protección,⁹ todo ello sin perjuicio de lo que dispone el art. 6 de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del patrimonio histórico español.¹⁰

⁷ Francisca Ramón Fernández: *El patrimonio cultural. Régimen legislativo y su protección*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2012, p. 25; «La declaración de bienes de interés cultural inmaterial y su regulación en la legislación sobre patrimonio cultural valenciano», en *América Latina, globalidad e integración*, Madrid, Ediciones del Orto, 2012.

⁸ Josefina Gómez Mendoz: «Del patrimonio paisaje a los paisajes del patrimonio», *Documents d'anàlisi geogràfica* 59(1), 2013, pp. 5-20, en línea: <<https://doi.org/10.5565/rev/dag.48>>; Francisca Ramón Fernández: «Arquitectura, urbanismo y patrimonio: medidas para su protección», en Juan Carlos Colomer y Josep Sorribes (coords.): *València, 1808-2015. La Historia continua...*, Valencia, Balandra Edicions, 2016, p. 255.

⁹ Francisca Ramón Fernández: «La delimitación del entorno de protección y su influencia en la conservación de los Bienes de Interés Cultural Inmaterial», *ANIAV Asociación Nacional de Investigación en Artes Visuales*, Valencia, Universitat Politècnica de València, 2015, p. 610, en línea: <<https://riunet.upv.es/handle/10251/97828>> (consulta: 05/12/2021).

¹⁰ Jefatura del Estado: «Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 155, de 29 de junio de 1985, pp. 20342-20352, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12534>> (consulta: 06/12/2021).

Interesa destacar la ausencia de referencia al patrimonio industrial, ejemplo de la actividad desarrollada en la industria y que es el gran olvidado dentro de la regulación del patrimonio.¹¹

En relación con los bienes de naturaleza inmaterial, se han declarado distintos bienes de interés cultural, teniendo en cuenta la peculiaridad de cada uno de ellos¹². Sin ánimo exhaustivo, podemos indicar los toques manuales de campana,¹³ o el patrimonio musical.¹⁴

LA DANZA COMO PATRIMONIO PROTEGIDO: ALGUNAS REFLEXIONES

También se aplicará lo indicado en la Ley 10/2015, de 26 de mayo, para la salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial,¹⁵ teniendo en cuenta lo indicado en la Conferencia de Bogotá, de 1978, que se refiere a la salvaguardia del patrimonio vinculado a la identidad de los pueblos y su autenticidad, y en cuya Recomendación 31 señala la música y la danza como elementos esenciales.

Esta Ley, en su artículo 2 establece que «tendrán la consideración de bienes del patrimonio cultural inmaterial los usos, representaciones, expresiones, conocimientos y técnicas que las comunidades, los grupos y en algunos casos los indi-

¹¹ Francisca Ramón Fernández: «La gestión y protección del patrimonio industrial. El caso de la Tabacalera de Valencia», en Vicent Giménez Chornet (dir.): *Gestión cultural. Innovación y tendencias*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2014, p. 125.

¹² Francisca Ramón Fernández: «El patrimonio cultural valenciano: estudio de casos y su protección», *Revista jurídica valenciana. Associació de Juristes Valencianes (anteriormente Revista Internauta de Práctica Jurídica)* 31(3), 2014, p. 10, en línea: <http://www.uv.es/ajv/art_jcos/art_jcos/num31-2/1frapatrí.pdf> (consulta: 05/12/2021); «El patrimonio cultural subacuático: análisis del caso de la fragata Nuestra Señora de las Mercedes y el conflicto América-Europa», en *I Congreso Internacional América-Europa, Europa-América. Libro de Actas*, Valencia, Universitat Politècnica de València, 2015, p. 216, en línea: <<https://riunet.upv.es/handle/10251/58895>> (consulta: 05/12/2021); «Protección del patrimonio cultural inmaterial», *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* 4, 2016, p. 639.

¹³ Rocío Vázquez Parra y Francisca Ramón Fernández: «La campana en el ámbito jurídico y legislación aplicable», *Revista Campo Jurídico* 4(1), 2016, p. 94. DOI: <https://doi.org/10.37497/revcampojur.v4i1.88>; «Los toques manuales de campana de la Comunitat Valenciana y su protección legislativa», *Revista jurídica valenciana. Associació de Juristes Valencianes (anteriormente Revista Internauta de Práctica Jurídica)* 33(4), 2017, p. 5, en línea: <http://www.uv.es/ajv/art_jcos/art_jcos/num33-4/1-33-campa.pdf> (consulta: 05/12/2021).

¹⁴ Francisca Ramón Fernández: «La protección del patrimonio musical cinematográfico: de la Ley a su implementación en el caso valenciano», en *Música y medios audiovisuales: análisis, investigación y nuevas propuestas didácticas*, Alicante, Ediciones Letra de Palo, s.l., 2017, p. 243.

¹⁵ Jefatura del Estado: «Ley 10/2015, de 26 de mayo, para la salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 126, de 27 de mayo de 2015, pp. 45285-45301, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2015-5794>> (consulta: 06/12/2021).

viduos, reconozcan como parte integrante de su patrimonio cultural», se incluyen tanto rituales, usos sociales y festividades, gastronomía, elaboraciones culinarias y alimentación, formas de socialización colectiva y en la letra i) «manifestaciones sonoras, música y danza tradicional».

En el artículo 4.2 se contempla que «los bienes muebles y espacios vinculados al desenvolvimiento de las manifestaciones culturales inmateriales podrán ser objeto de medidas de protección conforme a la legislación urbanística y de ordenación del territorio por parte de las Administraciones competentes».¹⁶

La Conferencia de la UNESCO de 1988 incluye una Recomendación sobre la Salvaguardia del Folclore, y que se tomará en cuenta por la Conferencia de París, de 1989, ya que se realiza una declaración del folclore que incluye la lengua, la literatura, la música, la danza, los juegos, la mitología, los rituales, las costumbres, artesanías, arquitectura y otras artes. Hay que tener en cuenta el Instrumento de ratificación de la Convención para la salvaguardia del Patrimonio cultural inmaterial, hecho en París el 3 de noviembre de 2003,¹⁷ que se entiende por patrimonio cultural inmaterial:

los usos, representaciones, expresiones, conocimientos y técnicas -junto con los instrumentos, objetos, artefactos y espacios culturales que les son inherentes- que las comunidades, los grupos y en algunos casos los individuos reconozcan como parte integrante de su patrimonio cultural. Este patrimonio cultural inmaterial, que se transmite de generación en generación, es recreado constantemente por las comunidades y grupos en función de su entorno, su interacción con la naturaleza y su historia, infundiéndoles un sentimiento de identidad y continuidad y contribuyendo así a promover el respeto de la diversidad cultural y la creatividad humana.

La Ley 10/2015 considera como bienes del patrimonio cultural inmaterial los usos, representaciones, expresiones, conocimientos y técnicas que las comunidades, los grupos y en algunos casos los individuos, reconozcan como parte integrante de su patrimonio cultural, y en particular las manifestaciones sonoras, música y danza tradicional.

¹⁶ Conselleria de Política Territorial, Obras Públicas y Movilidad: «Decreto Legislativo 1/2021, de 18 de junio, del Consell de aprobación del texto refundido de la Ley de ordenación del territorio, urbanismo y paisaje», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 9129, de 16 de julio de 2021, pp. 32094-32301, en línea: <<https://www.boe.es/ccaal/dogv/2021/9129/r32094-32301.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

¹⁷ Jefatura del Estado: «Instrumento de ratificación de la Convención para la salvaguardia del Patrimonio cultural inmaterial, hecho en París el 3 de noviembre de 2003», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 31, de 5 de febrero de 2007, pp. 5242-5248, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2007-2382>> (consulta: 06/12/2021).

Tenemos algunos ejemplos de protección de la danza dentro del ámbito del patrimonio cultural. Así, podemos destacar las siguientes, sin ánimo exhaustivo:

El Decreto 101/2007, de 15 de mayo, por el que se declara Bien de Interés Cultural, con categoría de ámbito local «La Danza del Diablo», en el término municipal de Tíjarafe, isla de La Palma,¹⁸ en el que se realiza una Danza y cuya explicación nos la proporciona el citado Decreto:

Los orígenes más remotos del Diablo, según investigaciones de José Luis García Franciso, datan de la primera década del siglo xx. En 1909 llegó a Tíjarafe un madrileño que fija su residencia en el barrio de Aguatavar. Su acentuada imagen captaba la atención de los más pequeños y su descripción, ochenta años más tarde, era la de «un hombre callado con aspecto marinero y cabellos rojizos». Este hombre misterioso mezclaba su soledad con su colaboración en las actividades festivas que se celebraban y demostraba una especial aptitud e inteligencia en la animación. Los más pequeños acudían ilusionados para ver sus títeres, cosa poco frecuente en aquellos tiempos o los machangos que preparaba, como Cataclismo, que asustaba a la vez, que divertía. Consistía este número festivo en un enorme machango de más de tres metros de alto vestido con telas negras y unas enormes manos, en cuyo interior estaba su creador y que salía bailando a la plaza del pueblo. Acompañaban a Cataclismo varios gigantes y cabezudos que, casi un siglo después, siguen participando en la Fiesta del Diablo. A partir de 1923, tres tíjaraferos, Antonio Cruz, Pedro Brito y Orocio Martín, crean el diablo que, con algunos cambios, continúa en nuestros días.

Ejemplo de Fiesta que entronca con el flamenco¹⁹ es la Fiesta de Verdiales. El Decreto 453/2010, de 21 de diciembre, por el que se inscribe en el Catálogo General del Patrimonio Histórico Andaluz, como Bien de Interés Cultural, la Actividad de Interés Etnológico denominada Fiesta de Verdiales, en Málaga y varios municipios de la provincia de Málaga,²⁰ en el que se hace referencia a la danza típica de la festividad:

¹⁸ Consejería de Educación, Cultura y Deportes: «Decreto 101/2007, de 15 de mayo, por el que se declara Bien de Interés Cultural, con categoría de ámbito local “La Danza del Diablo”, en el término municipal de Tíjarafe, isla de La Palma», *Boletín Oficial de Canarias*, núm. 105, de 25 de mayo de 2007, pp. 11236-11237, en línea: <<http://www.gobiernodecanarias.org/boc/2007/105/boc-2007-105-015.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

¹⁹ La nueva Alboreá: «La Fiesta de Verdiales de Málaga, Bien de Interés Cultural. La celebración de gran raigambre en la capital y en las comarcas de los Montes y la Axarquía, presenta un mestizaje que entronca con el flamenco», *La nueva Alboreá* 17, 2011, pp. 4-13, en línea: <<https://www.juntadeandalucia.es/cultura/flamenco/content/la-fiesta-de-verdiales-de-m%C3%A1laga-bien-de-inter%C3%A9s-cultural>> (consulta: 05/12/2021).

²⁰ Consejería de Cultura: «Decreto 453/2010, de 21 de diciembre, por el que se inscribe en el Catálogo General del Patrimonio Histórico Andaluz, como Bien de Interés Cultural, la Actividad

Entre las variaciones más significativas de estas modalidades se pueden señalar algunas. En la modalidad Montes el ritmo es más suave y con el pandero dominando y el baile tiene sus características modales, pero dando prioridad a la actitud y movimiento de todo el cuerpo. Además del baile en pareja, se baila el tresillo o zángano compuesto por una pareja y una mujer. En la modalidad Almogía el ritmo es más rápido, el violín muy melismático, los pasos en el paseillo son más grandes que en Los Montes y los brazos se suben y se mueven mucho más. La modalidad Comares se distingue por el protagonismo de los instrumentos de cuerda, la riqueza melismática del violín acompañado del laúd, y en el baile sólo se marca en dos sitios en relación con la pareja y, se hace hombro con hombro, siendo las mudanzas más saltadas. El cante luce más porque se hace abandonloao.

El Decreto 124/2013, de 9 de julio, del Gobierno de Aragón, por el que se declara la Jota aragonesa como Bien de Interés Cultural Inmaterial²¹ incide en la importancia de la misma:

por su singularidad y como una de las más acendradas manifestaciones de nuestro rico folclore que es, constituye un activo esencial de nuestro Patrimonio Cultural. Su riqueza musical, el inagotable repertorio de sus letras (coplas, cantas y estribillos) y bailes, y la variedad de sus registros (desde la sátira a la elegía) suscitan en la población aragonesa un sentimiento muy profundo e inmediato de pertenencia a un territorio y de identificación con su pasado.

La Resolución de 30 de octubre de 2015 por la que se dispone la publicación del Acuerdo del Consejo de Gobierno por el que se procede a la declaración de las siguientes danzas tradicionales de Cantabria: la danza de las lanzas, el baile del conde de Lara, la danza de San Pedro, los Picayos, el Pericote, Trepelété, las danzas de palos y de arcos y las jotas montañesas, como Bienes de Interés Cultural Inmaterial, por tratarse de bailes y danzas que forman parte relevante del acervo cultural de la región²² se explican estas danzas tradicionales.

---

de Interés Etnológico denominada Fiesta de Verdiales, en Málaga y varios municipios de la provincia de Málaga», *Boletín Oficial de la Junta de Andalucía*, núm. 252, de 28 de diciembre de 2010, pp. 62-67, en línea: <<https://www.juntadeandalucia.es/boja/2010/252/boletin.252.pdf>> (consulta: 06/12/2021).

²¹ Departamento de Educación, Universidad, Cultura y Deporte: «Decreto 124/2013, de 9 de julio, del Gobierno de Aragón, por el que se declara la Jota aragonesa como Bien de Interés Cultural Inmaterial», *Boletín Oficial de Aragón*, núm. 141, pp. 18843-18845, en línea: <<http://www.boa.aragon.es/cgi-bin/EBOA/BRSCGI?CMD=VEROBJ&MLKOB=744015243333&type=pdf>> (consulta: 06/12/2021).

²² Consejería de Educación, Cultura y Deporte: «Resolución por la que se dispone la publicación del Acuerdo del Consejo de Gobierno por el que se procede a la declaración de las siguientes danzas tradicionales de Cantabria: la danza de las lanzas, el baile del conde de Lara, la danza de San Pedro, los Picayos, el Pericote, Trepelété, las danzas de palos y de arcos y las jotas montañesas, como

El Acuerdo de 01 de marzo de 2016, del Consejo de Gobierno, por el que se declara Bien de Interés Cultural la Danza de Belinchón (Cuenca), con la categoría de Bien Inmaterial²³ señala que:

Lo que denominamos Danza de Belinchón consiste en unas danzas rituales que el Porra o Botarga, el Castañuelón y ocho danzantes ejecutan en las fiestas en Honor del Santo Cristo Arrodillado. Las danzas se realizan en la plaza, en la iglesia, procesionando delante del Santo Cristo Arrodillado y haciendo pasacalles por todo el pueblo. En el recorrido de los actos institucionales siempre el punto de partida de la Danza es la plaza del pueblo, desde ahí se va a casa del alcalde y del párroco a recogerles, y desde allí a la iglesia, volviendo después a la plaza. Después de la misa, se realiza una danza dentro de la Iglesia a lo largo de la nave longitudinal y ante el altar.

El Decreto 157/2017, de 26 de septiembre, para la declaración como Bien de Interés Cultural a favor de la «Danza y Fiesta de la Virgen de la Salud» en la localidad de Fregenal de la Sierra, con carácter de Bien Inmaterial.²⁴ Sobre esta Danza se indica que:

La «Danza y Fiesta de la Virgen de la Salud» es un ritual muy interiorizado e indisolublemente unido a identidad frexnense y, no tanto por la constatación de unos orígenes más o menos remotos, cuanto por la vigencia y el dinamismo de una fiesta que ha sabido mantenerse y adaptarse al devenir temporal. La presencia infantil y el protagonismo de los más jóvenes, ha contribuido a la continuidad intergeneracional.

El Decreto 44/2017, de 27 de octubre, por el que se declara Bien de Interés Cultural de carácter inmaterial «La Jota Riojana»²⁵ indica que:

Bienes de Interés Cultural Inmaterial, por tratarse de bailes y danzas que forman parte relevante del acervo cultural de la región», *Boletín Oficial de Cantabria*, núm. 216, de 11 de noviembre de 2015, pp. 27602-27604, en línea: <<https://boc.cantabria.es/boces/verAnuncioAction.do?idAnuBlob=293107>> (consulta: 06/12/2021).

²³ Consejería de Educación, Cultura y Deportes: «Acuerdo de 01 de marzo de 2016, del Consejo de Gobierno, por el que se declara Bien de Interés Cultural la Danza de Belinchón (Cuenca), con la categoría de Bien Inmaterial», *Diario Oficial de Castilla-La Mancha*, núm. 50, de 14 de marzo de 2016, pp. 5690-5694, en línea: <https://docm.castillalamancha.es/portaldocm/descargarArchivo.do?ruta=2016/03/14/pdf/2016_2593.pdf&tipo=rutaDocm> (consulta: 06/12/2021).

²⁴ Presidenta de la Junta: «Decreto 157/2017, de 26 de septiembre, para la declaración como Bien de Interés Cultural a favor de la “Danza y Fiesta de la Virgen de la Salud” en la localidad de Fregenal de la Sierra, con carácter de Bien Inmaterial», *Diario Oficial de Extremadura*, núm. 189, de 2 de octubre de 2017, pp. 32961-32966, en línea: <<http://doe.juntaex.es/pdfs/doe/2017/1890/17040167.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

²⁵ Consejería de Desarrollo Económico e Innovación: «Decreto 44/2017, de 27 de octubre, por el que se declara Bien de Interés Cultural de carácter inmaterial “La Jota Riojana”», *Boletín Oficial*

en lo tocante a la jota que se encuentra en la Comunidad Autónoma de La Rioja, su especificidad, sus rasgos distintivos y su singularidad como activo cultural provoca un sentimiento de propiedad de un territorio, y se erige como algo inherente a nuestro pueblo con una larga y fecunda historia, así como con una importante presencia social.

El Decreto 20/2018, de 29 de junio, por el que se declara Bien de Interés Cultural de carácter inmaterial a «Los danzadores de Anguiano»,²⁶ señala la peculiaridad de la danza de los zancos:

Además, la Danza de los Zancos no está desprovista de simbología de interpretación pagana, como resulta el hecho de que los zancos obligan a las personas que los llevan a maniobrar para mantenerse como si fuera un cuadrúpedo sobre dos patas, muy similar a como lo haría un macho cabrío, un toro o incluso un buey, animal antiguamente representado por dos personas unidas por un yugo el miércoles de ceniza en Anguiano, lo cual puede tener conexión con antiguos rituales vinculados a la naturaleza o a la fertilidad de la ganadería, una de las ocupaciones tradicionales de la población junto con la de la agricultura.

El Decreto 199/2019, de 27 de septiembre, del Consell, de declaración de bien de interés cultural con la categoría de inmaterial, de la Mojiganga de Titaguas²⁷ que protege esta danza:

La Mojiganga es un bien intangible que se ha transmitido de forma intergeneracional de forma completa, a través de documentación histórica del propio pueblo gracias a la Asociación Cultural Amigos de la Música y el Folklore de Titaguas y del propio ayuntamiento con labores de investigación.

Aparte de ser una danza muy rica en elementos históricos, etnológicos, artísticos y estéticos cabe destacar los objetos tradicionales que en ella aparecen que siempre han sido los mismos, la indumentaria y la música que se interpreta.

---

de La Rioja, núm. 127, de 03 de noviembre de 2017, pp. 13701-13705, en línea: <https://ias1.larioja.org/boletin/Bor_Boletin_visor_Servlet?referencia=6125791-1-PDF-512572-X> (consulta: 06/12/2021).

²⁶ Consejería de Desarrollo Económico e Innovación: «Decreto 20/2018, de 29 de junio, por el que se declara Bien de Interés Cultural de carácter inmaterial a “Los danzadores de Anguiano”», *Boletín Oficial de La Rioja*, núm. 78, de 04 de julio de 2018, pp. 9636-9642, en línea: <https://ias1.larioja.org/boletin/Bor_Boletin_visor_Servlet?referencia=7980788-1-PDF-518163-X> (consulta: 06/12/2021).

²⁷ Consellería de Educación, Cultura y Deporte: «Decreto 199/2019, de 27 de septiembre, del Consell, de declaración de bien de interés cultural con la categoría de inmaterial, de la Mojiganga de Titaguas», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8655, de 14 de octubre de 2019, pp. 43635-43645, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2019/10/14/pdf/2019_9653.pdf> (consulta: 05/12/2021).

En la Vall d'Albaida nos encontramos con las danzas de Bocairent, declaradas mediante Decreto 200/2019, de 27 de septiembre, del Consell, de declaración de bien de interés cultural inmaterial de las danzas de Bocairent.²⁸ El Decreto mencionado indica que:

Las Danzas, la Dansa, la Dansa Plana, la Xàquera Vella, el Ball Pla, el Ball de Plaça es la manifestación folclórica más antigua, más extendida y más viva de Bocairent, de las comarcas de la Mariola y de todo el territorio valenciano. Aunque no nos lo parezca, estamos ante una danza ritual que se baila siempre en un lugar determinado, en unas fechas determinadas y en honor de un dios de la fertilidad o de la fecundidad, de aquí la coincidencia con los solsticios o con los trabajos de la recolección. Con el tiempo, la cristianización ha hecho que pasen a bailarse en honor de algún santo.

La Orden 9/2020, de 12 de junio, de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte, por la que se declara bien de relevancia local inmaterial las Danzas del Rey Moro de Agost,²⁹

parten de una raíz tripartita constituida por las fiestas de locos, los moros y cristianos y la celebración de quintas, siendo las primeras, las fiestas de locos, el canal de conexión para adentrarnos en sus orígenes. Este tipo de fiestas se celebran el 28 de diciembre, o en todo caso los días próximos. Después de los días de Navidad, se inicia un período donde la locura y los excesos están permitidos: burlas, críticas e inversión del orden social. La raíz de estas celebraciones la encontramos en las fiestas saturnales romanas.

El Decreto 59/2020, de 14 de octubre, por el que se declara Bien de Interés Cultural La Danza y las Fiestas de San Blas de Garbayuela (Badajoz) con el carácter de Patrimonio Cultural Inmaterial.³⁰

²⁸ Conselleria de Educación, Cultura y Deporte: «Decreto 200/2019, de 27 de septiembre, del Consell, de declaración de bien de interés cultural inmaterial de las danzas de Bocairent», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8655, de 14 de octubre de 2019, pp. 43646-43660, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2019/10/14/pdf/2019_9654.pdf> (consulta: 05/12/2021).

²⁹ Conselleria de Educación, Cultura y Deporte: «Orden 9/2020, de 12 de junio, de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte, por la que se declara bien de relevancia local inmaterial las Danzas del Rey Moro de Agost», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8837, de 17 de junio de 2020, pp. 23758-23766, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2020/06/17/pdf/2020_4542.pdf> (consulta: 05/12/2021).

³⁰ Consejería de Cultura, Turismo y Deportes: «Decreto 59/2020, de 14 de octubre, por el que se declara Bien de Interés Cultural La Danza y las Fiestas de San Blas de Garbayuela (Badajoz) con el carácter de Patrimonio Cultural Inmaterial», *Diario Oficial de Extremadura*, núm. 203, de 20 de octubre de 2020, pp. 3645-36441, en línea: <<http://doe.juntaex.es/pdfs/doe/2020/2030o/20040073.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

En el mencionado Decreto se expresa que:

«La Danza y las Fiestas de San Blas» es un ritual muy interiorizado, complejo y amplio en Garbayuela, cuya importancia supera el ámbito local para ser un referente de la Siberia y de Extremadura en general. La incoación para su reconocimiento como bien de interés cultural es pertinente no por la singularidad de este bien sino por su carácter representativo y por su indudable adecuación al propio concepto de Patrimonio Cultural Inmaterial, planteado en la Convención para la Salvaguardia de este patrimonio de 2003 y más tarde refrendado en la Ley 10/2015, de 26 de mayo, para la Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial. De hecho, el concepto de patrimonio cultural inmaterial, se concreta en estas normas en una serie de manifestaciones en las que se considera que se desarrolla especialmente.

Hay otras manifestaciones relacionadas con el baile y la danza que está intentando proteger, como es el caso³¹ y también la danza en la calle.³²

LA PROTECCIÓN DE LAS DANSES DE GUADASSUAR: REGULACIÓN Y ASPECTOS COMO BIEN DE INTERÉS CULTURAL INMATERIAL EN LA RIBERA

Se tuvo como incoado expediente para la declaración como bien de interés cultural en la categoría de bienes inmateriales a las Danses de Guadassuar, mediante Resolución de 2 de mayo de 2018, y que finalmente se declararon las mencionadas danzas protegidas por Decreto 121/2018, de 3 de agosto del Consell, por el que se declararon bien de interés cultural.

Se concedió trámite de audiencia al Ayuntamiento de Guadassuar y a la Associació Amics de les Danses de Guadassuar.³³ Y se aportaron al expediente los informes favorables del Consell Valencià de Cultura, de la Real Academia de Bellas

³¹ Ángel Robles: «Cultura declarará BIC las danzas de Fuente Carreteros, Fuente Tójar y Obejo. Los bailes del oso y de los locos, de San Isidro y el “patatú” hunden sus raíces en tiempos inmemoriales. Alcalde defiende que la Junta es “pionera” con este reconocimiento», *El Día de Córdoba*, 3 de diciembre de 2018, en línea: <https://www.eldiadecordoba.es/provincia/Cultura-BIC-Fuente-Carreteros-Tojar_0_1306069713.html> (consulta: 05/12/2021).

³² P. H. Riaño: «Bailar en la calle, una tradición perseguida que aspira a ser Bien de Interés Cultural. El colectivo Ciudad Bailar reclama a la Comunidad de Madrid que declare bien inmaterial el juntarse a bailar en la vía pública como actividad que reivindica “el poder de las clases medias o bajas” y cuya intención es “de tipo comunicativa en torno a los modos de vida, creencias y valores», *ElDiario.es*, 15 de julio de 2021, en línea: <https://www.eldiario.es/madrid/bailar-calle-tradicion-perseguida-aspira-interes-cultural_1_8139894.html> (consulta: 05/12/2021).

³³ Amics de les danses Guadassuar: «Danses de Guadassuar», 2021, en línea: <<http://www.amicsdelesdansesguadassuar.com/>> (consulta: 04/12/2021).

Artes de San Carlos, de la Universidad Católica de València y de la Universitat de València.

Les Danses de carrer y las Danses de Guadassuar: su peculiaridad

Dentro de las denominadas danses de carrer se encuentran las Danses de Guadassuar,³⁴ pero no son las únicas danzas que están protegidas en la Comunitat Valenciana, como hemos indicado en el anterior apartado. No obstante, las Danses de Guadassuar son únicas y singulares por distintas razones, en el que seguimos la explicación detallada que se indica en el Decreto 121/2018, ya mencionado,³⁵ y que es la fuente principal para el estudio, y cuyo contenido pasamos a reproducir:

- Se han celebrado de forma continuada, sin interrupción y a lo largo del tiempo.³⁶
- Se han adaptado a los tiempos, a las necesidades, costumbres y modas.
- No son objeto de museo, sino que son un bien vivo, una celebración que mantiene su vigencia.

³⁴ Sobre la repercusión en la prensa de las danzas: Amics de les danses y Ajuntament de Guadassuar: «Les Danses de Guadassuar en capella, una festa lligada a l'activitat agrària», *Ribera Express. Diari digital comarcal*, 18 de agosto de 2019, en línea: <<https://www.riberaexpress.es/2019/08/18/a-punt-les-danses-de-guadassuar-una-festa-lligada-a-lactivitat-agraria/>> (consulta: 04/12/2012); Pau Benavent: «Les Danses de Guadassuar: creatives i singulars. Guadassuar fa la semana de les Danses, sis nits de ball, vestits autoconfencionats i música en directe», *Vilaweb*, 10 de agosto de 2018, en línea: <<https://www.vilaweb.cat/noticies/les-danses-de-guadassuar-creatives-i-singulars/>> (consulta: 04/12/2012); Diario Digital Tot Alzir@: «Danses Guadassuar 2012», 27 agosto de 2012, en línea: <<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Bf3rLfn4FzEJ:totalzira.blogspot.com/2012/08/danses-guadassuar-2012.html+&cd=1&hl=es&ct=clnk&gl=es>> (consulta: 04/12/2021); Gerard Furest Dalmau: «Les Danses de Guadassuar, el poble balla», *Diari La Veu*, 18 de agosto de 2017, en línea: <<https://www.diarilaveu.com/noticia/75886/les-danses-de-guadassuar-el-poble-balla>> (consulta: 04/12/2021); J. L. Llagües: «Los secretos del éxito de les Danses de Guadassuar. La reciente declaración como Bien de Interés Cultural (BIC) refuerza la identidad de uno de los festejos más populares de la Ribera», *Levante-El mercantil valenciano*, 20 de agosto de 2018, en línea: <<https://www.levante-emv.com/ribera/2018/08/20/secretos-exito-les-danses-guadassuar-11870329.html>> (consulta: 04/12/2021); P. F.: «El Consell acepta declarar las danzas de Guadassuar Bien de Interés Cultural. La Generalitat inicia el expediente para proteger una manifestación festiva “viva” que se ha adaptado a las necesidades o modas y “que nunca ha dejado de celebrarse”. La petición acumula seis años de demora», *Levante-El mercantil valenciano*, 20 de agosto de 2018, en línea: <<https://www.levante-emv.com/ribera/2018/05/08/consell-accepta-declarar-danzas-guadassuar-11972270.html>> (consulta: 04/12/2021).

³⁵ Se menciona igualmente lo indicado en el Decreto 121/2018, en la página de Amics de Les Danses Guadassuar: Amics de les danses Guadassuar: «Danses de Guadassuar», 2021, ya citada anteriormente.

³⁶ Joan B. Boils: «Les danses de Guadassuar: Tradició ininterrompuda», *Caramella: revista de música i cultura popular* 31, 2014, p. 67.

- Interviene la participación ciudadana. Puede participar toda persona que esté interesada. No se conciben como una participación especializada, sino que cualquier habitante de Guadassuar puede, hasta el inicio de las Danses, formar parte de las mismas, incorporándose a las mismas, sin necesidad de ningún otro requisito. El carácter participativo de las Danses de Guadassuar es una de sus mayores peculiaridades. Dado que se aúna el carácter espontáneo y popular, en las que pueden participar todas las personas interesadas. Esta participación se traduce en bailar, confeccionando el vestuario, elaborando los complementos, o bien interpretando música o siendo festero, además de la participación como público.

El *ballador* reproduce los movimientos siguiendo la música, y es una forma también de identificarse a las personas que son de Guadassuar de las que no lo son, precisamente por los movimientos y pasos de baile. El baile puede hacerse de forma individual o en pareja, o en grupo de parejas, y se puede bailar todos los días, o algunos días. Las personas que bailan son de distintas edades, desde niños hasta personas de avanzada edad.

Se puede bailar una o las dos partes de la Dansà, la primera es la que suelen bailar los más pequeños; y la segunda, es la que se baila por las personas con mayor improvisación. Suelen quedar los grupos de baile de una noche para otra con la finalidad de bailar.

- La indumentaria que se utiliza para las Danses se va a adaptando a los tiempos. No se realiza la danza con indumentaria folclórica, sino que se baila con cualquier ropa. No es un carnaval, sino que las personas que participan en la danza se ponen una vestimenta para realizar el baile, por lo que no hay un disfraz como en el carnaval.

La indumentaria que se utiliza también es característica. Cada día de la semana se lleva un vestido distinto, que es confeccionado y elaborado por los *balladors* y *balladores*. Son trajes que elaboran con diversos materiales, pueden ser reciclados, de papel, o bien utilizando lo primero que localizan para ponerse para bailar. Impera la participación sobre la estética, y además para los que bailan es muy importante la improvisación.

No se trata de un disfraz, de hecho nunca se utiliza este término para denominar a la indumentaria de la Danza, sino que se denomina *traje de Danses*. Se admite cualquier tipo de vestido con la característica de que sean lucidos para el festejo, y se pueda realizar movimiento con la indumentaria elegida. Dentro de la variedad admitida, se encuentra para el *ballador*, el pañuelo de seda al cuello, y para las mujeres, el mantón y una flor en el peinado.

Toda la indumentaria es personal y original, y da lugar a una combinación de estilos distintos. Es necesario notar que cada indumentaria es diferente para cada noche que dura el festejo.

La vestimenta que se utiliza no está relacionada con el folclore, aunque se pueda utilizar un tipo de ropa con notas características siendo una costumbre más, pero se admite tanto un vestuario folclórico como un vestuario adaptado a los nuevos tiempos.

- En cuanto a la música, se conserva una música propia que es interpretada por instrumentos de banda al unísono con el solo acompañamiento del ritmo de la caja. Destaca el Ball trencat o Danseret, que es un pasodoble que se interpreta sin acompañamiento. Se interpreta de forma monódica como el resto de música, y con la caja como único instrumento de percusión. Se baila por parejas, y el final de la melodía se acelera de la misma forma que el Fandanguet que sustituyó y del que se conserva la música.

Intervienen toda clase de instrumentos de viento de banda, excepto la tuba, además de las cajas, que marcan el ritmo.

El oboe o clarinete suena solo o acompañado por una caja sin bordones, en l'Eixida, y también en el Cap de Dansa la caja suena sin ellos.

Como indica el Decreto 121/2018, todos los instrumentos tocan al unísono las melodías, con alguna segunda voz paralela en ciertos momentos del Passacarrer y la última estrofa de la Dansà. El único acorde completo, y con calderón, se produce al final de cada una de las dos partes de la Dansà, las cuales acaban siempre en la sexta estrofa; en las demás ocasiones esa estrofa nunca se interpreta con el acorde completo, solamente con una tercera.

Durante la Dansà las cajas no paran el ritmo, y los instrumentos van tocando estrofas o coplas en el orden correspondiente, con pausas entre ellas, y las repiten mientras hay *balladors*, finalizando las dos partes de la Dansà con la sexta estrofa como es preceptivo. En el Passacarrer la música va enlazada, y la única pausa se produce cuando dejan de caminar los participantes, bien al inicio de la calle o bien a mitad. En el caso de l'Eixida, la música se toca varias veces enlazando la melodía, y el oboe o clarinete cesa en contadas ocasiones. El Danseret únicamente se toca una vez, mientras que la melodía del Cap de Dansa se interpreta una vez antes y otra después del parlamento.

- Respecto al desarrollo de las Danses, predomina un ritual fijo e invariable y que está formado por el *Passacarrer*, *L'Eixida*, el *Cap de Dansa*, la *Dansà* i el *Danseret*.

Este ritual marca la fiesta, y se respeta por todos los participantes.

El *Passacarrer* se realiza a las nueve en punto de la noche. Previamente hay un aviso del cohete, y a continuación salen los festeros y los músicos de la plaza Mayor y se dirigen al inicio de la calle donde se va a realizar la Dansà.

Durante dicho trayecto se interpreta la música del *Passacarrer*, para después recorrer la calle desde el inicio hasta el final de la misma.

Dependiendo de la longitud de la calle, se realiza una breve pausa al inicio y otra a mitad de calle, teniendo en cuenta la proximidad de la plaza.

Después, se realiza la cena con todos los participantes, junto con los vecinos y parte de los *balladors*, en la misma calle que se ha realizado la *Dansà*. A continuación, se realiza otro *Passacarrer*, pero en sentido inverso al anterior, en el que participan todas las personas que intervienen en la fiesta. Así, músicos, *festers*, *balladors* y *Cap de Dansa*.

L'Eixida. Se produce al llegar al inicio de la calle donde tiene lugar junto con el *Cap de Dansa*. Se toca a solo la elegante y ceremoniosa melodía de *l'Eixida*, la *Xàquera* de Guadassuar.

El *Cap de Dansa* se realiza después de *L'Eixida*, y todos los músicos interpretan la melodía llamada del *Cap de Dansa*. La persona que ocupa el cargo da un discurso a los *balladors* y *balladores*. Posteriormente, se repite la melodía, y el *Passacarrer* se detiene a partir de ese momento.

La *Dansà* es la parte central de la fiesta, y se divide en dos partes, con una pausa de varios minutos en las dos partes. Permite ver al público de ambos lados de la calle, y observar a los hombres y mujeres.

- La participación es muy alta, y participa la mayor parte de Guadassuar, durante el periodo de seis días, bien a través del baile, como músico, o como *fester* o *festera*, como vecino de la calle donde se celebre o mediante la participación como público. Así, los protagonistas con el pueblo, bien como *balladors* y *balladores*, músicos, *festeros* o vecindario.

Participan personas de distintas edades, de ahí su valor intergeneracional, y altamente socializador, porque se produce una relación a través de la participación de todos los que forman parte de la fiesta.

- Por lo que se refiere al baile, se realiza el denominado *pas pla*, que se acompaña por toque de castañuelas, siguiendo el ritmo que marca la caja y las distintas melodías de las seis estrofas o *cobles* de la danza.

Está formado por seis pulsaciones musicales (3 + 3). En la segunda pulsación, que es la parte fuerte del compás, el *ballador* levanta el brazo exterior, y en la tercera pulsación, la pierna interior la levanta de forma suave; en la quinta y sexta pulsación se hace lo mismo, mientras que en la primera y en la cuarta, las *anacrusas*, sirven para dar una media vuelta. Esta media vuelta siempre se realiza hacia dentro, y permite avanzar al *ballador* un paso cuando la dan en el sentido que transcurre la *Dansà*, con el giro sobre sí mismo, quedándose en el mismo punto cuando da la vuelta de espaldas. Se repite cada tres pulsaciones lo mismo, pero cambiando el sentido.

El desarrollo del baile se realiza de la siguiente forma, tal y como indica el Decreto 121/2018.

La fila de *balladors* y la de *balladores* no ha de mirar siempre hacia el mismo sitio, sino que mientras una mira hacia un extremo de la calle, la otra lo hace al contrario.

Con las castañuelas, cuyo sonido no se detiene en ningún momento, los *balladors* y las *balladores* siguen y reproducen el ritmo de las cajas pero simplificado, sin los redobles.

Los *balladors* se colocan en dos filas paralelas: ellas siempre a la derecha y los hombres a la izquierda. En medio van los músicos y festeros con el garrot que avanzan junto con los *balladors* durante toda la Dansà. Los niños se colocan delante: los festeros les guían y les hacen avanzar, ya que muchos aún no coordinan bien los movimientos. La fila crece gradualmente por orden no demasiado estricto de edad y estatura aproximada, hasta los más adultos, y cierran la Dansà, las festeras.

Evolución histórica de les Danses de Guadassuar

Se trata de una fiesta de carácter popular tradicional valenciana, que formaba parte del ritual festivo, con orígenes en la sociedad agraria tradicional, y que fue desapareciendo con la inclusión de la sociedad industrial urbana. En la actualidad, se ha producido una recuperación de las danzas tradicionales valencianas en distintas comarcas valencianas, siendo Guadassuar una de ellas. Su falta de sufragio del poder local es lo que explica que no esté documentada.

Se asocia a la festividad religiosa de la Mare de Déu d'Agost y San Roc, formando parte de la octava para el cierre del ciclo festivo de verano, siendo uno de los documentos más antiguos el acta de la reunión del Ayuntamiento de 12 de agosto de 1742. Se trataba una fiesta popular en la que las Danzas formaban parte de la misma, ya que durante el día se producían corridas de vacas y toros; y por la noche, se bailaba.

La fiesta se organizaba por parte del pueblo, ya fueran mayores o mayordomos, clavarios o vecino, y era autofinanciada por el pueblo, que a su vez pagaba a los músicos.

Su origen histórico se sitúa en la conquista de la población por parte de las tropas del rey Jaume I El Conquistador. Se hace alusión a la leyenda de que doncellas musulmanas recibieron a los soldados y al rey con danzas y otras fiestas. Como indica el Decreto 121/2018, «Esta leyenda con apariencia histórica, de carácter popular y con mucha imaginación, es una explicación de la comunidad de estas tradiciones que les considera antiguas e históricas de forma narrativa, con un fuerte sentido de orgullo identitario».

Las Danses de Guadassuar se han mantenido a lo largo del tiempo, y sólo consta alguna interrupción con motivo de la epidemia del cólera, en el año 1865, y durante la Guerra Civil Española, durante el periodo de los años 1936-1939.

Se indica, según fuentes orales, y como explica el Decreto 121/2018, que «el año 1939, una vez acabada la guerra, eran tantas las ganas que tenían de bailar les Danses que cada día bailaron dos dansaes para recuperar los años pasados, es decir, en lugar de hacer una dansà de punta a punta de la calle, haciendo un descanso y volvieron al origen y después, repitieron de nuevo, ir y volver al punto de origen».

Los primeros vestigios fotográficos de las Danses de Guadassuar datan de la década de los años 1930.

Se refleja en dicho documento gráfico la variedad del vestuario y los instrumentos de viento que interpretaban las composiciones musicales.

Con posterioridad, durante la década de los años 1960, sufre un retroceso la fiesta, que posteriormente se recupera con la declaración de la Setmana de Danses como fiesta de interés turístico nacional, en el año 1985.

Ámbito espacial y temporal

Las Danses de Guadassuar se desarrollan en la calle, por lo que respecto al ámbito espacial. Por lo que se refiere al ámbito temporal, se realiza la última semana completa de agosto, seis días por la noche, de lunes a sábado por la noche, cada día en una calle diferente de la población de Guadassuar.

Se engalanan las calles con el ornamento llamado *paperets de Danses*,³⁷ bajo el que se desarrolla el ritual. Este espacio considerado como sagrado es ocupado por los protagonistas de la fiesta. Este ámbito espacial y temporal es esencial en las Danses de Guadassuar, y nunca se celebran fuera del mismo.

Medidas de protección

Las medidas de protección como patrimonio cultural serán las siguientes, según indica el Decreto 121/2018:

- a) Realizar labores de identificación, descripción, investigación, estudio y documentación con criterios científicos.
- b) Incorporar los testimonios disponibles a soportes materiales que garanticen su protección y preservación.

³⁷ Pueden verse imágenes de las calles en Amics de les danses Guadassuar: «L'engalanament del carrer», 2021, en línea: <<http://www.amicsdelesdansesguadassuar.com/engalanament-del-carrer/>> (consulta: 04/12/2021).

c) Velar por el normal desarrollo y la pervivencia de esta manifestación cultural, así como tutelar la conservación de sus valores tradicionales y su transmisión a las generaciones futuras.

Se potenciará las condiciones para que la festividad no desaparezca, y la protección y salvaguardia se orientará a la divulgación y revalorización de sus elementos, funciones y personas que forman parte de ella, con la finalidad de identificar sus valores y garantizar la continuidad de la misma.

Es por ello que cualquier cambio que se produzca se deberá comunicar para que se autorice y modifique la inicial declaración.

Las acciones de salvaguardia que se contemplen deberán tener en cuenta los riesgos de desvirtuación derivados del turismo masivo, así como la necesidad de valorar y proteger de forma adecuada los oficios tradicionales que están asociados a la manifestación.

El bien será gestionado por el Ayuntamiento de Guadassuar y la Associació Amics de les Danses de Guadassuar, que serán los competentes sobre los aspectos materiales e inmateriales, así como los actos de la fiesta.

CONCLUSIONES

El caso que hemos analizado es la única danza declarada como bien de interés cultural inmaterial en la zona de La Ribera.

Muestra unas connotaciones peculiares, y además es un ejemplo de participación ciudadana en la festividad, ya que se abre a todo tipo de público, y no sólo el residente en Guadassuar.

El componente del baile y la música, así como la participación de diversas franjas de edad, lo hace accesible a todos los colectivos, así como que se resalta que lo importante es la participación en la danza, incluso por encima de la indumentaria que se pueda utilizar.

La declaración como bien de interés cultural inmaterial potenciará también la dinamización territorial de Guadassuar, ya que una forma de dar a conocer el patrimonio cultural inmaterial es la dinamización en el ámbito turístico, mediante la puesta en valor de los bienes.³⁸ También se interesante destacar la labor del mecenazgo para la conservación de los bienes que forman parte del patrimonio.³⁹

³⁸ Francisca Ramón Fernández: «La dinamización en el ámbito turístico mediante la puesta en valor de los Bienes de Interés Cultural Inmaterial», *Culturas. Revista de Gestión Cultural* 3(1), 2016, pp. 36-47, en línea: <<https://doi.org/10.4995/cs.2016.4940>>.

³⁹ Francisca Ramón Fernández: «Algunas cuestiones del mecenazgo y el patrimonio cultural», *Revista Aranzadi de Derecho Patrimonial* 37, 2015, p. 245; «Mecenas en el siglo XXI: los casos de restauración y recuperación del patrimonio cultural valenciano: de San Nicolás a los Santos Juanes»,

BIBLIOGRAFÍA⁴⁰

- BOÏLS, Joan B.: «Les danses de Guadassuar: Tradició ininterrompuda», *Caramella: revista de música i cultura popular* 31, 2014, pp. 67-70.
- GÓMEZ MENDOZ, Josefina: «Del patrimonio paisaje a los paisajes del patrimonio», *Documents d'anàlisi geogràfica* 59(1), 2013, pp. 5-20, en línea: <<https://doi.org/10.5565/rev/dag.48>>.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: *El patrimonio cultural. Régimen legislativo y su protección*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2012.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «La declaración de bienes de interés cultural inmaterial y su regulación en la legislación sobre patrimonio cultural valenciano», en *América Latina, globalidad e integración*, Madrid, Ediciones del Orto, 2012, pp. 1535-1546.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «El patrimonio cultural valenciano: estudio de casos y su protección», *Revista jurídica valenciana. Associació de Juristes Valencianes (anteriormente Revista Internauta de Práctica Jurídica)* 31(3), 2014, pp. 1-22, en línea: <http://www.uv.es/ajv/art_jcos/art_jcos/num31-2/1frapatri.pdf> (consulta: 05/12/2021).
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «La gestión y protección del patrimonio industrial. El caso de la Tabacalera de Valencia», en Vicent Giménez Chornet (dir.): *Gestión cultural. Innovación y tendencias*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2014, pp. 123-165.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «Algunas cuestiones del mecenazgo y el patrimonio cultural», *Revista Aranzadi de Derecho Patrimonial* 37, 2015, pp. 245-269.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «La protección del patrimonio cultural: un estudio comparativo de la normativa de Cuba y de la Comunidad Valenciana (España)», en Lourdes Gómez Consuegra y Olimpia Niglio (dirs.): *Conservación de centros históricos en Cuba*, Roma, Aracne Editrice, 2015, pp. 755-777.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «El patrimonio cultural subacuático: análisis del caso de la fragata Nuestra Señora de las Mercedes y el conflicto América-Europa», en *I Congreso Internacional América-Europa, Europa-América. Libro de Actas*, Valencia, Universitat Politècnica de València, 2015, pp. 216-232, en línea: <<https://riUNET.upv.es/handle/10251/58895>> (consulta: 05/12/2021).
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «La delimitación del entorno de protección y su influencia en la conservación de los Bienes de Interés Cultural Inmaterial», en

---

Revista PH. Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico 99, 2020, pp. 16-18, en línea: <<https://doi.org/10.33349/2020.99.4556>>.

⁴⁰ En este apartado se incluyen aportaciones doctrinales en formato de artículos, capítulos de libro y monografías.

- ANIAV *Asociación Nacional de Investigación en Artes Visuales*, Valencia, Universitat Politècnica de València, 2015, pp. 610-615, en línea: <<https://riunet.upv.es/handle/10251/97828>> (consulta: 05/12/2021).
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «La dinamización en el ámbito turístico mediante la puesta en valor de los Bienes de Interés Cultural Inmaterial», *Culturas. Revista de Gestión Cultural* 3(1), 2016, pp. 36-47, en línea: <<https://doi.org/10.4995/cs.2016.4940>>.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «Protección del patrimonio cultural inmaterial», *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* 4, 2016, pp. 639-670.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «Arquitectura, urbanismo y patrimonio: medidas para su protección», en Juan Carlos Colomer y Josep Sorribes (coords.): *València, 1808-2015. La Historia continua...*, Valencia, Balandra Edicions, 2016, pp. 255-268.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «La protección del patrimonio musical cinematográfico: de la Ley a su implementación en el caso valenciano», en *Música y medios audiovisuales: análisis, investigación y nuevas propuestas didácticas*, Alicante, Ediciones Letra de Palo, s. L., 2017, pp. 243-254.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Francisca: «Mecenas en el siglo XXI: los casos de restauración y recuperación del patrimonio cultural valenciano: de San Nicolás a los Santos Juanes», *Revista PH. Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico* 99, 2020, pp. 16-18, en línea: <<https://doi.org/10.33349/2020.99.4556>>.
- VÁZQUEZ PARRA, Rocío y Francisca RAMÓN FERNÁNDEZ: «La campana en el ámbito jurídico y legislación aplicable», *Revista Campo Jurídico* 4(1), 2016, pp. 94-101, en línea: <<https://doi.org/10.37497/revcampojur.v4i1.88>>.
- VÁZQUEZ PARRA, Rocío y Francisca RAMÓN FERNÁNDEZ: «Los toques manuales de campana de la Comunitat Valenciana y su protección legislativa», *Revista jurídica valenciana. Associació de Juristes Valencianes (anteriormente Revista Internauta de Práctica Jurídica)* 33(4), 2017, pp. 1-30, en línea: <http://www.uv.es/ajv/art_jcos/art_jcos/num33-4/1-33-campa.pdf> (consulta: 05/12/2021).

REFERENCIAS WEBS⁴¹

- AMICS DE LES DANSES GUADASSUAR: «L'engalanament del carrer», 2021, en línea: <<http://www.amicsdelesdancesguadassuar.com/engalanament-del-carrer/>> (consulta: 04/12/2021).

⁴¹ En este apartado se ha incluido las referencias de páginas webs de asociaciones y la información publicada en prensa.

- AMICS DE LES DANSES GUADASSUAR: «Dances de Guadassuar», 2021, en línea: <<http://www.amicsdelesdancesguadassuar.com/>> (consulta: 04/12/2021).
- AMICS DE LES DANSES Y AJUNTAMENT DE GUADASSUAR: «Les Danses de Guadassuar en capella, una festa lligada a l'activitat agrària», *Ribera Express. Diari digital comarcal*, 18 de agosto de 2019, en línea: <<https://www.riberaexpress.es/2019/08/18/a-punt-les-dances-de-guadassuar-una-festa-lligada-a-lactivitat-agraria/>> (consulta: 04/12/2012).
- BENAVENT, Pau: «Les Danses de Guadassuar: creatives i singulars. Guadassuar fa la semana de les Danses, sis nits de ball, vestits autoconfencionats i música en directe», *Vilaweb*, 10 agosto de 2018, en línea: <<https://www.vilaweb.cat/noticies/les-dances-de-guadassuar-creatives-i-singulars/>> (consulta: 04/12/2012).
- DIARIO DIGITAL TOT ALZIR@: «Dances Guadassuar 2012», 27 agosto de 2012, en línea: <<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Bf3rLfn-4FzEJ:totalzira.blogspot.com/2012/08/dances-guadassuar-2012.html+&c-d=1&hl=es&ct=clnk&gl=es>> (consulta: 04/12/2021).
- FUREST DALMAU, Gerard: «Les Danses de Guadassuar, el poble balla», *Diari La Veu*, 18 agosto de 2017, en línea: <<https://www.diarilaveu.com/noticia/75886/les-dances-de-guadassuar-el-poble-balla>> (consulta: 04/12/2021).
- LA NUEVA ALBOREÁ: «La Fiesta de Verdiales de Málaga, Bien de Interés Cultural. La celebración de gran raigambre en la capital y en las comarcas de los Montes y la Axarquía, presenta un mestizaje que entronca con el flamenco», *La nueva Albores* 17, 2011, pp. 4-13, en línea: <<https://www.juntadeandalucia.es/cultura/flamenco/content/la-fiesta-de-verdiales-de-m%C3%A1laga-bien-de-inter%C3%A9s-cultural>> (consulta: 05/12/2021).
- LLAGÜES, J. L.: «Los secretos del éxito de les Danses de Guadassuar. La reciente declaración como Bien de Interés Cultural (BIC) refuerza la identidad de uno de los festejos más populares de la Ribera», *Levante-El mercantil valenciano*, 20 de agosto de 2018, en línea: <<https://www.levante-emv.com/ribera/2018/08/20/secretos-exito-les-dances-guadassuar-11870329.html>> (consulta: 04/12/2021).
- P. F.: «El Consell acepta declarar las danzas de Guadassuar Bien de Interés Cultural. La Generalitat inicia el expediente para proteger una manifestación festiva “viva” que se ha adaptado a las necesidades o modas y “que nunca ha dejado de celebrarse”. La petición acumula seis años de demora», *Levante-El mercantil valenciano*, 20 de agosto de 2018, en línea: <<https://www.levante-emv.com/ribera/2018/05/08/consell-accepta-declarar-danzas-guadassuar-11972270.html>> (consulta: 04/12/2021).
- RIAÑO, P. H.: «Bailar en la calle, una tradición perseguida que aspira a ser Bien de Interés Cultural. El colectivo Ciudad Bailar reclama a la Comunidad de

Madrid que declare bien inmaterial el juntarse a bailar en la vía pública como actividad que reivindica “el poder de las clases medias o bajas” y cuya intención es “de tipo comunicativa en torno a los modos de vida, creencias y valores”, *ElDiario.es*, 15 de julio de 2021, en línea: <https://www.eldiario.es/madrid/bailar-calle-tradicion-perseguida-aspira-interes-cultural_1_8139894.html> (consulta: 05/12/2021).

ROBLES, Ángel: «Cultura declarará BIC las danzas de Fuente Carreteros, Fuente Tójar y Obejo. Los bailes del oso y de los locos, de San Isidro y el “patatú” hunden sus raíces en tiempos inmemoriales. Alcalde defiende que la Junta es “pionera” con este reconocimiento», *El Día de Córdoba*, 3 de diciembre de 2018, en línea: <https://www.eldiadicordoba.es/provincia/Cultura-BIC-Fuente-Carreteros-Tojar_0_1306069713.html> (consulta: 05/12/2021).

REFERENCIAS LEGISLATIVAS⁴²

COMUNIDAD VALENCIANA: «Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 174, de 22 de julio de 1998, pp. 24768-24793, en línea: <<https://www.boe.es/boe/dias/1998/07/22/pdfs/A24768-24793.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

COMUNIDAD VALENCIANA: «Ley 7/2004, de 19 de octubre, de modificación de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 279, de 19 de noviembre de 2004, pp. 38200-38208, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2004-19650>> (consulta: 05/12/2021).

COMUNIDAD VALENCIANA: «Ley 5/2007, de 9 de febrero, de modificación de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 71, de 23 de marzo de 2007, pp. 12661-12676, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2007-6119>> (consulta: 05/12/2021).

COMUNIDAD VALENCIANA: «Ley 9/2017, de 7 de abril, de modificación de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 112, de 11 de mayo, pp. 37994-37997, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2017-5119>> (consulta: 05/12/2021).

CONSEJERÍA DE CULTURA: «Decreto 453/2010, de 21 de diciembre, por el que se inscribe en el Catálogo General del Patrimonio Histórico Andaluz, como Bien

⁴² En este apartado se incluyen las normas publicadas en el Boletín Oficial del Estado (BOE) y en los Diarios Oficiales de las diversas Comunidades Autónomas.

de Interés Cultural, la Actividad de Interés Etnológico denominada Fiesta de Verdiales, en Málaga y varios municipios de la provincia de Málaga», *Boletín Oficial de la Junta de Andalucía*, núm. 252, de 28 de diciembre de 2010, pp. 62-67, en línea: <<https://www.juntadeandalucia.es/boja/2010/252/boletin.252.pdf>> (consulta: 06/12/2021).

CONSEJERÍA DE CULTURA, TURISMO Y DEPORTES: «Decreto 59/2020, de 14 de octubre, por el que se declara Bien de Interés Cultural La Danza y las Fiestas de San Blas de Garbayuela (Badajoz) con el carácter de Patrimonio Cultural Inmaterial», *Diario Oficial de Extremadura*, núm. 203, de 20 de octubre de 2020, pp. 3645-36441, en línea: <<http://doe.juntaex.es/pdfs/doe/2020/2030o/20040073.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

CONSEJERÍA DE DESARROLLO ECONÓMICO E INNOVACIÓN: «Decreto 44/2017, de 27 de octubre, por el que se declara Bien de Interés Cultural de carácter inmaterial “La Jota Riojana”», *Boletín Oficial de La Rioja*, núm. 127, de 03 de noviembre de 2017, pp. 13701-13705, en línea: <https://ias1.larioja.org/boletin/Bor_Boletinvisor_Servlet?referencia=6125791-1-PDF-512572-X> (consulta: 06/12/2021).

CONSEJERÍA DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTES: «Decreto 101/2007, de 15 de mayo, por el que se declara Bien de Interés Cultural, con categoría de ámbito local “La Danza del Diablo”, en el término municipal de Tijarafe, isla de La Palma», *Boletín Oficial de Canarias*, núm. 105, de 25 de mayo de 2007, pp. 11236-11237, en línea: <<http://www.gobiernodecanarias.org/boc/2007/105/boc-2007-105-015.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

CONSEJERÍA DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE: «Resolución por la que se dispone la publicación del Acuerdo del Consejo de Gobierno por el que se procede a la declaración de las siguientes danzas tradicionales de Cantabria: la danza de las lanzas, el baile del conde de Lara, la danza de San Pedro, los Picayos, el Pericote, Trepeleté, las danzas de palos y de arcos y las jotas montañesas, como Bienes de Interés Cultural Inmaterial, por tratarse de bailes y danzas que forman parte relevante del acervo cultural de la región», *Boletín Oficial de Cantabria*, núm. 216, de 11 de noviembre de 2015, pp. 27602-27604, en línea: <<https://boc.cantabria.es/boces/verAnuncioAction.do?idAnuBlob=293107>> (consulta: 06/12/2021).

CONSEJERÍA DE DESARROLLO ECONÓMICO E INNOVACIÓN: «Decreto 20/2018, de 29 de junio, por el que se declara Bien de Interés Cultural de carácter inmaterial a “Los danzadores de Anguiano”», *Boletín Oficial de La Rioja*, núm. 78, de 04 de julio de 2018, pp. 9636-9642, en línea: <https://ias1.larioja.org/boletin/Bor_Boletinvisor_Servlet?referencia=7980788-1-PDF-518163-X> (consulta: 06/12/2021).

- CONSEJERÍA DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTES: «Acuerdo de 01 de marzo de 2016, del Consejo de Gobierno, por el que se declara Bien de Interés Cultural la Danza de Belinchón (Cuenca), con la categoría de Bien Inmaterial», *Diario Oficial de Castilla-La Mancha*, núm. 50, de 14 de marzo de 2016, pp. 5690-5694, en línea: <https://docm.castillalamancha.es/portaldocm/descargarArchivo.do?ruta=2016/03/14/pdf/2016_2593.pdf&tipo=rutaDocm> (consulta: 06/12/2021).
- CONSELLERIA DE EDUCACIÓN, INVESTIGACIÓN, CULTURA Y DEPORTE: «Decreto 121/2018, de 3 de agosto, del Consell, por el que se declara Bien de Interés Cultural Las Danses de Guadassuar», *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8371, de 29 de agosto de 2018, pp. 3593-35298, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2018/08/29/pdf/2018_8128.pdf> (consulta: 05/12/2021).
- CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE: «Decreto 199/2019, de 27 de septiembre, del Consell, de declaración de bien de interés cultural con la categoría de inmaterial, de la Mojiganga de Titaguas», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8655, de 14 de octubre de 2019, pp. 43635-43645, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2019/10/14/pdf/2019_9653.pdf> (consulta: 05/12/2021).
- CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE: «Decreto 200/2019, de 27 de septiembre, del Consell, de declaración de bien de interés cultural inmaterial de las danzas de Bocairent», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8655, de 14 de octubre de 2019, pp. 43646-43660, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2019/10/14/pdf/2019_9654.pdf> (consulta: 05/12/2021).
- CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE: «Orden 9/2020, de 12 de junio, de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte, por la que se declara bien de relevancia local inmaterial las Danzas del Rey Moro de Agost», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 8837, de 17 de junio de 2020, pp. 23758-23766, en línea: <https://dogv.gva.es/datos/2020/06/17/pdf/2020_4542.pdf> (consulta: 05/12/2021).
- CONSELLERIA DE POLÍTICA TERRITORIAL, OBRAS PÚBLICAS Y MOVILIDAD: «Decreto Legislativo 1/2021, de 18 de junio, del Consell de aprobación del texto refundido de la Ley de ordenación del territorio, urbanismo y paisaje», *Diario Oficial de la Generalitat Valenciana*, núm. 9129, de 16 de julio de 2021, pp. 32094-32301, en línea: <<https://www.boe.es/ccaa/dogv/2021/9129/r32094-32301.pdf>> (consulta: 05/12/2021).
- DEPARTAMENTO DE EDUCACIÓN, UNIVERSIDAD, CULTURA Y DEPORTE: «Decreto 124/2013, de 9 de julio, del Gobierno de Aragón, por el que se declara la Jota aragonesa como Bien de Interés Cultural Inmaterial», *Boletín Oficial de Aragón*, núm. 141, pp. 18843-18845, en línea: <<http://www.boa.aragon>>

es/cgi-bin/EBOA/BRSCGI?CMD=VEROBJ&MLKOB=744015243333&type=pdf> (consulta: 06/12/2021).

JEFATURA DEL ESTADO: «Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 155, de 29 de junio de 1985, pp. 20342-20352, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12534>> (consulta: 06/12/2021).

JEFATURA DEL ESTADO: «Instrumento de ratificación de la Convención para la salvaguardia del Patrimonio cultural inmaterial, hecho en París el 3 de noviembre de 2003», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 31, de 5 de febrero de 2007, pp. 5242-5248, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2007-2382>> (consulta: 06/12/2021).

JEFATURA DEL ESTADO: «Ley 10/2015, de 26 de mayo, para la salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 126, de 27 de mayo de 2015, pp. 45285-45301, en línea: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2015-5794>> (consulta: 06/12/2021).

PRESIDENTA DE LA JUNTA: «Decreto 157/2017, de 26 de septiembre, para la declaración como Bien de Interés Cultural a favor de la “Danza y Fiesta de la Virgen de la Salud” en la localidad de Fregenal de la Sierra, con carácter de Bien Inmaterial», *Diario Oficial de Extremadura*, núm. 189, de 2 de octubre de 2017, pp. 32961-32966, en línea: <<http://doe.juntaex.es/pdfs/doe/2017/1890o/17040167.pdf>> (consulta: 05/12/2021).

UNA APROXIMACIÓ A MIG SEGLE DE FESTES PATRONALS A BENIFAIÓ A TRAVÉS DELS PROGRAMES IMPRESOS

Francesc Beltran i López

Hem pretès a través d'aquesta comunicació posar en relleu la programació festiva patronal a Benifaió durant la primera meitat del proppassat segle xx, període en què les festes sofreixen uns canvis dràstics fins a convertir-se en l'actual i repetitiva programació festívola. Hem defugit les diverses notícies aparegudes a través de la premsa valenciana, i a causa de la falta d'arxius històrics a Benifaió anteriors al 1939, ho hem fet només a través d'una col·lecció privada dels llibrets o programes de les festes a partir del primer conservat l'any 1903, quan les festes encara es celebraven a l'octubre, després que primitivament es feien el 4 de desembre, festivitats de santa Bàrbara, patrona de la població, fins a passar posteriorment al 15 d'agost, on perduren actualment. Els constants canvis del calendari festiu, així com l'entrada d'un santoral nou, han aconseguit que a través dels anys haguérem de patir importants innovacions en els actes festius, com per exemple la pèrdua de les tradicionals danses típiques, documentades ja el 1770, com a *danses de gitanes*, amb motiu de la col·locació de la primera pedra de l'actual església; danses que encara es celebraven en les celebracions festives de 1879: «el Torneo, la Plancha, la Ballesta o els Arquets y Bastonots».

La primera referència sobre el lloguer de roba festiva per a les danses és dels anys 1857 i 1859, també per als diversos personatges bíblics que acompanyaven la processó, amb la dansa del Torneig; també l'anda era portada per quatre volants vestits d'àngels (similar a com encara es fa a Algemesí). Altres danses documentades en el segle XIX eren els Porrots (dansa típica de Silla), la de la Planxa, la del Torneig, la dels Cavallets, la dels Arquets, etc., gràcies als arxius de lloguer dels

vestits de la Casa Insa investigats per Oreto Trescolí i Enric Olivares.¹ A la festa de sant Roc, a mitjan segle XIX, eixien xiquetes vestides de penitents, els peculiars «roquets» que encara es mantenen dins les festes patronals actuals.

És per això, que només descriurem els exemplars conservats en la nostra col·lecció privada, que abasten pràcticament, encara que amb importants llacunes, els primers cinquanta anys del propassat segle XX; mig segle d'una certa turbulència política i social, en què hi va haver la regència d'Alfons XIII (1902-1931), la Dictadura de Primo de Ribera (1923-1930), la proclamació de la Segona República el 1931, la Guerra Civil 1936-39, i el llarg franquisme, un sistema totalitari imposat pel guanyador de la guerra, en què, sobre l'ègloga al dictador, anaven plens els llibrets dels anys 1939-1950, període en què van sorgir els importants canvis festius i devocionals que encara perviuen.

Fig. 1. Benifaió en festes, anys 10-20.

LES FESTES DE 1903, DEL 9 AL 14 D'OCTUBRE

Aquest opuscle festiu de 1903,² el més antic conservat, té, a més, un especial interès pel fet d'incloure, per primera vegada, quatre fotografies de temes urbans del poble d'un gran atractiu històric i popular.

S'hi feia festa a sant Roc pels veïns del carrer de Vela, els dies 9 amb balls populars, l'endemà dia 10 missa i sermó pel coadjutor D. Vicente Moner, i la processó. El dia 11 començava la vespra de la festa a santa Bàrbara pels veïns del carrer Trullàs, amb la tradicional missa amb sermó; a la vesprada es feu una

¹ O. Trescolí Bordes i E. Olivares Torres: «7. Benifaió», dins *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa*, Universitat de València, 2019, pp. 200-209.

² *Grandes fiestas en la villa de Benifayó de Espioca que el Ayuntamiento y vecindario de la misma dedican a su patrona Sta. Bárbara que se celebrarán en los días del 9 al 14 del corriente octubre* (1903). Ayuntamiento de Benifayó, 1903. Arxiu: Francesc Beltran López.

gran cavalcada històrica i artística organitzada pel pintor i fotògraf local Vicente Martínez Gascó, amb aquest ordre: genet amb l'escut de Benifaió i quatre més amb vestits d'època, dolçainers i banda de música; grups de diverses èpoques, dos genets d'època; carro de l'Amor; grups de xiquets, quatre genets d'època; carro Espanya; un rei d'Espanya i quatre d'armes muntats a cavall; carro al·legoria a Benifaió, quatre genets vestits de macers i carruatge de l'Ajuntament, acompanyats de la Banda de Música. A la nit un castell de focs artificials a càrrec de Salvador Costa. El dia 12 festivitat de santa Bàrbara, a càrrec de l'Ajuntament, *despertà* amb diana; a les 9 missa solemne pel coadjutor de Sueca, D. Rafael M. Tarín, a les 4 de la vesprada repetició de la cavalcada, ara com a Batalla de Flors, i a les 7 solemne processó general i el castell de focs a les 11. Els dies 13 i 14 corregudes de vaquetes: L'alcalde, Francisco Andreu Rovira.

Fig. 2. Programa de festes, Benifaió, 1903.

Fig. 3. Sta. Bàrbara Patrona de Benifayó de Espioca (extret: Programa festes..., 1903).

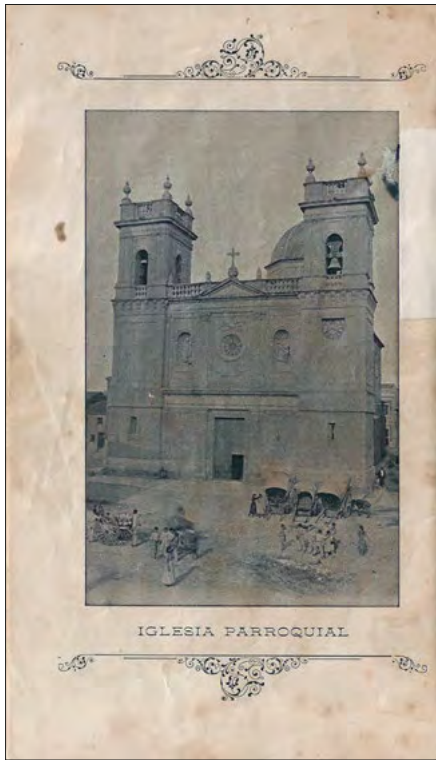

Fig. 4. Iglesia Parroquial (extret: Programa festes..., 1903).

Fig. 5. Casa Ayuntamiento (extret: Programa festes..., 1903).

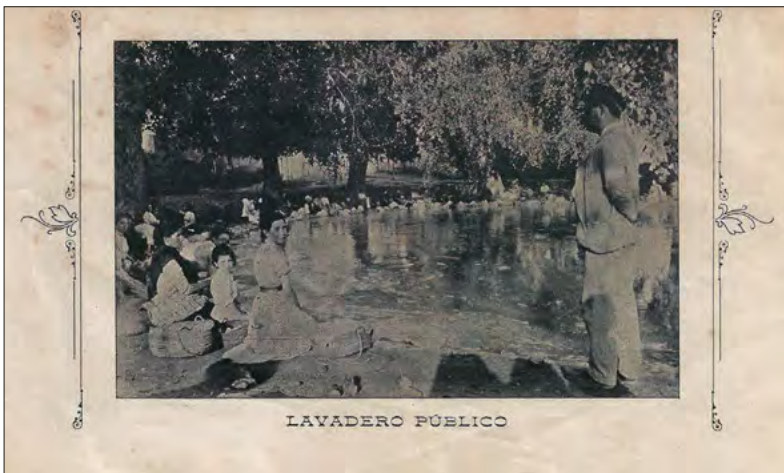

Fig. 6. Lavadero público (extret: Programa festes..., 1903).

Fig. 7. Cavalcada festes.

LES FESTES DE 1912, AGOST DEL 14 AL 21

Aquestes van resultar unes festes luctuoses,³ si bé conservem la programació, els actes foren suspesos a causa de l'explosió de la caseta en la qual es manipulaven els explosius per a la pròpia festa, al carrer Portelles; a les 12 hores del mateix dia 15, van morir a causa de l'explosió el pirotècnic Salvador Costa, el seu cunyat Vicente Muñoz i els dos fills seus Amadeo i Vicente de tres i cinc anys, així com Salvador Costa, pare del pirotècnic. A l'endemà, festa a sant Roc, només es van poder celebrar les misses en sufragi dels morts. Tota la premsa espanyola es va fer ressò d'aquesta tragèdia.

No obstant això, descrivim una part abreviada de la programació prevista, i després suspesa. El 14, vespra de la Mare de Déu d'Agost, i el 15, festa principal amb missa, sermó i processó, amb un castell de focs artificials. D'aquesta diada solament es va poder celebrar la missa en honor a l'Assumpció de la Mare de Déu (Mare de Déu d'agost) de la qual conservem el recordatori d'una estampa. El 16, festa a sant Roc a càrrec del clavari, missa, sermó i processó, i vespra de la festa a santa Bàrbara amb la rebuda de la Banda de Música «Patronato de Torrente», i una *cordà*. L'endemà dia 17, missa solemne i sermó a santa Bàrbara, en acabar una traca de 1.500 metres que recorreria els carrers del poble, i a les 7 la processó

³ *Programa de Fiestas que han de celebrarse en la villa de Benifayó de Espioca en los días del 14 al 21 de Agosto. Año 1912.* Ayuntamiento de Benifayó, 1912. Arxiu: Francesc Beltran López.

general amb una traca de colors, a la nit castell de focs a càrrec de Salvador Costa; els 18 i 19 balls populars amb afamats balladors i cantadors de la capital. Els dies 20 i 21 cinematògraf públic, i grans partides de pilota per nomenats jugadors de la Llosa [de Ranés]: l'alcalde, Vicente Rovira.

Fig. 8. Programa de festes, Benifayó, 1912.

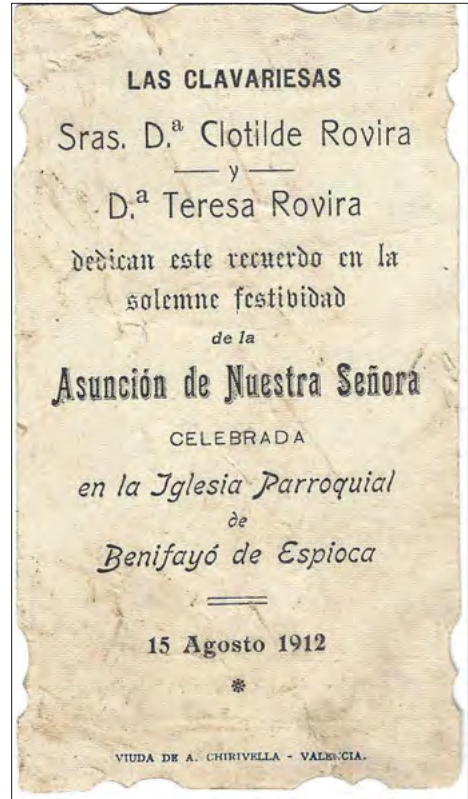

Fig. 9. Estampa recordatori, festes, 1912.

Fig. 10. «Notas gráficas de actualidad». *Mundo Gráfico*, Madrid 21 de agosto de 1912.

LES FESTES DE 1923, DEL 14 AL 19 D'AGOST

Els actes⁴ començaven amb la vespra el dia 14 amb un vol de campanes i cercavila per la Banda de Música; el dia 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, a les 9 missa solemne i sermó, a la vesprada Concurs Regional de Tir al Plat, a càrrec de la Societat local «Diana Cazadora», a la vesprada processó general, sarsuela a la Plaça de Bous, i a les 12 de la nit castell de focs. El dia 16 festa a sant Roc, missa, sermó i a la vesprada processó, a les 10 de la nit funció de sarsuela a la Plaça de Bous. El 17 vespra de la festa a santa Bàrbara, on hi hagué una missa en honor a sant Gaietà, (advocació inèdita a les festes) i l'arribada de la Banda de Música del Regiment d'Infanteria de Guadalajara; a les 5 de la vesprada benedicció de la Bandera brodada per les monges de Crist Rei que l'ajuntament regala al cos de la Guàrdia Civil de la caserna de Benifaió, i a la nit processó a sant Roc amb la citada Banda de Música i la de Benifaió, i a les 12 castell de focs artificials.

Fig. 11. Programa de festes, Benifaió, 1923.

Fig. 12. Inauguració i benedicció del safareig públic a la Font de la Carrasca, 1923.

⁴ *Programa de las fiestas populares que se celebrarán en los días del 14 a 19 de Agosto y que el Ayuntamiento dedica en acción de gracias a su patrona Santa Bárbara. Benifayó. Año 1923.* Ayuntamiento de Benifayó, 1923. Arxiu: Francesc Beltran López.

El 18 festa a santa Bàrbara, cercavila pel dolçainer i Banda de Música; a les 8 repartiment d'almoines als necessitats del poble a l'Ajuntament; a les 9'30 missa a gran orquestra del mestre Giner i sermó a càrrec del canonge de la catedral Dr. D. Romualdo Vidal. A les 5 de la vesprada concert a la plaça Major per les respectives bandes. A la vesprada processó general, i a les 12 castell de focs a càrrec del pirotècnic d'Alcàsser Juan Hernández. L'endemà dia 19 festa a santa Bàrbara a càrrec dels devots del carrer Trullàs i a les 5 correguda de jònecs a la Plaça de Bous, a càrrec dels matadors Enrique Torres i Pepe Capilla; a les 22 hores gran revetlla amb premis als millors vestits, pentinats i parella de ball: L'alcalde, Vicente Marí.

LES FESTES DE 1926, DEL 18 AL 22 D'AGOST

Aquestes festes⁵ van resultar un poc peculiars pel fet que no es van celebrar l'Assumpció de la Mare de Déu, ni sant Roc. Van començar el dia 18, amb cercavila i repartiment d'almoines als pobres de la població i un dinar a càrrec dels

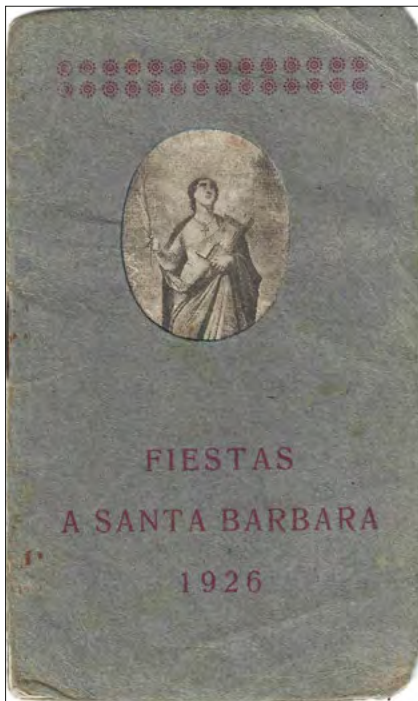

Fig. 13. Programa de festes, Benifaió, 1926.

Fig. 14. Processó pel carrer Major, 1926.

⁵ *Grandes Fiestas Populares que dedica el Ayuntamiento de Benifayó, en acción de gracias a su Patrona Santa Bárbara del 18 al 22 de agosto de 1926.* Ayuntamiento de Benifayó, 1926. Arxiu: Francesc Beltran López.

clavaris de sant Francesc del carrer Major. A les 6 de la vesprada feu l'entrada la Banda Artística Musical d'Alginet dirigida pel mestre Pascual Pérez Choví, que posteriorment faria una cercavila amb la Banda de Benifaió dirigida pel professor José Rodríguez; a la nit van oferir les dues bandes un concert, que va finalitzar amb una traca de colors a càrrec de Luis Bronchú. El dia 19 començava la festa a santa Bàrbara amb cercavila a càrrec del dolçainer i les referides Bandes d'Alginet i Benifaió. A les nou repartiment d'almoines i a les deu els actes religiosos acostumats, funció religiosa a gran orquestra a càrrec de la Simfònica de València, el tenor Alba i el baix Cortés, i sermó a càrrec del Dr. D. Gaspar Archent, canonge de la catedral. A les 18 hores concert per les dues bandes, i a les 8 i mitja solemníssima processó general a santa Bàrbara, que culminava amb una traca de colors. A les vint-i-quatre hores castell de focs a càrrec de Luis Bronchú de Godella. En aquest programa trobem per primera vegada la festa a la Divina Aurora el dia 20, a càrrec dels seus devots («els fadrins»), amb l'Entrà de la Murta amb «artísticas grupas» i les dues referides bandes; a les 10 missa i sermó a càrrec del Dr. D. Ramón Soler Espí, canonge de la Col·legiata de Gandia, processó general i a la una del matí castell de focs aeris. Com a novetat es fa un festival infantil amb l'entrega de cartilles d'assegurança de 1.000 pessetes als xiquets pobres nascuts els dies més pròxims a la festa de santa Bàrbara. Les festes finalitzaven el dia 22 amb una gran cavalcada i revetles, amb l'elevació de globus grotescs, premis al millor mantó de Manila, pentinats i parella de ball: L'alcalde, José Carbonell.

Fig. 15. Plaça de bous de Benifaió. Nota al dors: «Julio Boigues en Benifayó». Font: Herrero, Valencia.

FESTES CÍVIQUES REPUBLICANES, ANY 1931, DEL 16 AL 23 D'AGOST

La senzilla coberta de la publicació⁶ conté la bandera tricolor en un lateral. El programa festiu començava el dia 16 amb disparada de boles i cercavila per la Banda de Música local i dolçainers; a les 16 hores Concurs de Pasdobles amb les bandes de música: *Unión Musical*, de Picassent; *Juventud Musical*, de Silla, *Sociedad Fomento Musical*, de Sollana, *Lira Almusafense*, d'Almussafes; *Unión Musical*, d'Alcàsser; *Banda Artística Musical*, d'Alginet i la *Banda Sociedad Artístico Musical*, de Benifaió. Totes les bandes van interpretar conjuntament el pasdoble «General Riquelme» de Ramón Choví, fill de Benifaió; a les 22 hores *Gran Charlotada* a la plaça de bous per la banda còmica «El Buñol». El dia 17, a les 7 cercavila a càrrec de la Banda de Música local i dolçainers, a les 10 cucanyes, a les 16 hores Homenatge al Llaurador, amb premis al millors conreadors de les terres; a les 22 concert per la Banda de Música local. El 18 comença amb els actes acostumats, i a les 10 repartiment de peces de vestir als pobres de la població. A les 18 hores «Fiesta del Niño y del Libro», amb premis i llibres, i a les 22 hores concert per la

Fig. 16. Programa de festes, Benifaió, 1931.

Fig. 18. Cavalcada de festes. Font: T. Sánchez, Alginet.

⁶ *Programa Oficial de las Fiestas cívicas que este Ayuntamiento celebrará durante los días del 16 al 23 de Agosto*. Ayuntamiento de Benifayó. Año 1931. Arxiu: Francesc Beltran López.

Banda de Música. El dia 19, boles i cercavila; a les 10 cucanyes (el «Pato?»), i a les 17 carrera de bicicletes; a les 22 hores revetla i elevació de globus aerostàtics. El dia 20, boles i cercavila i a les 10 cucanyes; a les 18 hores cavalcada i retreta militar, i a les 22 novament revetla i elevació de globus aerostàtics. El dia 21, boles i cercavila, i a les 10 repartiment d'almoines per als pobres; a les 18 hores entrada de la *Banda de Música Artística Musical* d'Alginet, dirigida per Pascual Pérez Choví, seguidament cercavila per les dues bandes i «Entrà de la Murta». A les 22 hores concert per les dues bandes. El dia 22 comença amb boles i cercavila per les dues bandes i dolçainers; a les 10 repartiment d'almoines i a les 17 hores nova retolació dels carrers; a continuació concert per les bandes d'Alginet i Benifaió. A les 24 hores castell de focs artificials a càrrec de Luis Bronchú. El dia 23 començava amb el programa habitual, a les 18 hores partit de futbol i a les 22 sarsuela a la Plaça de Bous: L'Alcalde, José Raga.

Fig. 17. Festival taurí republicà a Benifaió, 1931.

LES FESTES RELIGIOSES DE 1939, PRIMERS DESPRÉS DE LA GUERRA CIVIL

Als extrems de la coberta del llibret⁷ un discret escut nacional i el jou i les fletxes; ja a l'interior destaquen els dos articles de Casimiro Romero, que anys després seria nomenat Cronista Oficial del poble: «Llamamiento a la juventud benifayonense», i «¡¡Anhelos Imperial!!». El dia 14 començaven les festes amb disparada de

⁷ *Programa Oficial de las fiestas que en el Año de la Victoria dedica Benifayó a su Patrona Santa Bárbara del 14 al 22 de Agosto de 1939.* Ayuntamiento de Benifayó, 1939. Arxiu: Francesc Beltran López.

Fig. 19. Programa de festes, Benifaió, 1939.

Fig. 20. Festival patriòtic a la plaça de bous, Benifaió, 1939.

boles, cercavila pels dolçainers i la Banda de Música, a les 11 de la nit concert. El 15 festa a «Nuestra Señora de la Asunción», solemne missa a les 10 amb orquestra i cor amb la partitura de Sancho Marraco; a les 6 partit de futbol al Camp de la Font, i a les 10 de la nit a la Plaça de Bous la sarsuela «Luisa Fernanda». El dia 16 festa en honor a sant Roc, amb missa en sufragi del Clero parroquial i Sacerdots fills d'esta vila: «Mártires por Dios y por España». A les 10 missa solemne amb el panegíric a càrrec de D. Francisco Llanes Lozano, fill predilecte d'aquesta vila; a la vesprada partit de futbol, i a boqueta nit processó, amb traca de colors, a les 10 de la nit revetlla en el Camp de la Font. El dia 17 festa a sant Gaietà, que sembla ja instituïda, amb cercavila a càrrec dels dolçainers, Banda de Música i Banda de cornetes i tambors de la *Delegación Provincial de O.J.*; a les 10 missa solemne, on el cor femení interpretarà la partitura de Vila-seca; a les 6 partit de futbol, i cercavila pels dolçainers, Banda de Música i *Banda de Cornetas y Tambores de la Delegación Provincial de O.J.* (no hi hagué processó); a les 11 de la nit concert i disparada de focs aeris a càrrec d'un pirotècnic de Godella. El dia 18 festa en honor a santa Bàrbara, Patrona de la vila, cercavila amb les agrupacions musicals acostumades, i «enramà». A les 10 missa solemne amb orquestra dirigida pel mestre Izquierdo,

oficiada per D. José Ferrer y López, dignitat *Chantre* de la Catedral de «Valencia del Cid», al migdia una quilomètrica traca; en fosquejar solemníssima processó que finalitzà amb una vistosa traca de colors, i a la una de la matinada castell de focs d'artifici. El 19 festa a la Divina Aurora a càrrec dels clavaris, amb l'*Entrà* de la Murta a l'alba; a les 10 solemne missa, amb orquestra i Cor Parroquial; a les 12 disparada de mil morterets i una llarga traca; a les 6 concert, i al fosquejar processó amb traca de colors, a la una de la matinada disparada de focs aeris. Els dies 20, 21 i 22 cucanyes, revetles, sarsuela: «La Moza del Carrascal», carreres ciclistes i balls populars per la companyia d'Emilio Gadea: No hi consta el nom de l'alcalde.

LES FESTES DE 1940, DEL 14 AL 22 DE AGOST

El programa⁸ imprès de les festes de 1940 és d'un format molt més senzill que l'anterior, i a més no conté cap proclama franquista, a diferència de l'eufòria victoriosa del 1939. Els actes comencen al migdia del dia 14 amb volteig de campanes i disparada de boques, a boqueta nit vespres i cercavila pel dolçainer. El dia 15 l'*Assumpció de Nostra Senyora*, a intenció de les clavariesses; a l'alba volteig de campanes i Diana pel dolçainer, a les deu solemne missa, cantada pel Cor Parroquial, i a les 12 una vistosa traca. A les 18 hores partit de futbol entre el *C.D. Arrancapinos* i el *C.D. Benifayó*, al Camp de la Font, i a les 22 hores totes les nits revetles i vetllades de boxa. A la Plaça de Bous funció de teatre. El dia 16, festa a sant Roc, a càrrec de les clavariesses i el devot Dionisio Chanzá Alepuz; a les 6.30 Diana per la *Banda de Cornetas y Tambores de F.E.T y de las J.O.N.S.* A les 10 missa cantada pel Cor Parroquial, i al final disparada d'una traca; a boqueta nit processó, i a l'entrada de la imatge altra traca pel pirotècnic local; a la nit funció de teatre a la Plaça de Bous. Dia 17 festa a sant Gaietà, a càrrec de les clavariesses; a les 7 Diana pel dolçainer, i a les 10 missa cantada pel Cor Parroquial, a les 12 una traca, a boqueta nit processó, i a l'entrada de la imatge una traca. A la nit funció de teatre a la Plaça de Bous. Dia 18, a les

Fig. 21. Programa de festes, Benifayó, 1940.

⁸ *Programa Oficial de las fiestas que en el año 1940 dedica Benifayó a su excelsa Patrona Santa Bárbara los días del 14 al 22 de Agosto.* Ayuntamiento de Benifayó, 1940. Arxiu: Francesc Beltran López.

18 hores partit de futbol entre el *A.D. Olímpico de Valencia* i el *C.D. Benifayó* al Camp de la Font, en acabar concert a la plaça del *Caudillo*, per la nit a les 22.30 Gran Funció a gran gala a la Plaça de Bous. Dia 19 festa en honor a santa Bàrbara, patrona d'aquesta vila; a l'alba volteig de campanes, disparada de boles i Diana pel dolçainer i la Banda de Música. A les 10 solemníssima missa a gran orquestra dirigida pel mestre Sansaloni, en finalitzar disparada de boles i una gran i artística traca; per la vesprada concert a la plaça del *Caudillo*; a boqueta nit processó presidida pel Excel·lentíssim Ajuntament; a les 22'30 funció a la Plaça de Bous, i a l'eixida un gran castell de focs d'artifici. Dia 20 festa a la Divina Aurora i Divina Pastora, a intenció dels clavaris i les clavariesses; a l'alba volteig de campanes i disparada de boles, i Diana per la *Banda de Cornetas y Tambores de F.E.T. y de las J.O.N.S.* A les 7 la tradicional Entrà de la Murta, i a les 10 missa solemne a càrrec de l'orquestra dirigida pel mestre Sansaloni, en finalitzar disparada d'una llarguíssima traca; a les 17'30 partit de futbol entre els potents equips *Automovilismo de Aviación* i el *C.D. Benifayó*; a les 19 hores concert a la plaça del *Caudillo* per la Banda de Música, i a les 20 hores processó i a l'entrada disparada de focs aeris; a les 22'30 funció de teatre a la Plaça de Bous, i en acabar castell de focs aeris. El dia 21 a les 17 hores gran carrera de bicicletes amb premis de l'Ajuntament; en finalitzar gran Cavalcada pels clavaris i clavariesses de la Divina Aurora i Pastora, i a les 22'30 hores balls populars. El dia 22 carrera de cintes a la Plaça de Bous, finalitzant amb una funció benèfica per als xiquets de les Escoles Nacionals, i a les 22 hores novament balls populars, acabant així les festes: L'Alcalde accidental, E. Blasco.

LES FESTES DE 1943, DEL 14 AL 24 D'AGOST

Els actes⁹ començaven el 14 amb la disparada de boles, volteig i vespres. El 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb missa solemne i sermó d'un Beneficiat dels Sants Joanes de València. A les 6.30 partit de futbol al Camp de la Font entre l'equip del *9º Regimiento de Infanteria* i el *Falange de Benifayó*. Al vespre processó i traca. A la nit al Teatre Jardí funció de teatre amb «El bueno de Guzmán» i «La Dolorosa» per la companyia d'Emilio Vendrell. El 16 festa a sant Roc, amb la corresponent missa i sermó. Al vespre processó i traca. A la nit a la Plaça de Bous funció per la companyia «Fifi Morano», del Teatre Serrano de València amb la comèdia de Muñoz Seca «Pégame Luciano». El 17 festa a sant Gaietà, amb els actes religiosos de costum. A la vesprada partit de futbol. A la nit al Teatre Jardí la sarsuela «La del manojó de rosas». El 18, concert a la plaça del *Caudillo*, per la

⁹ [Programa de les festes de 1943]: (sense portada). Ayuntamiento de Benifayó, 1943. Arxiu: Francesc Beltran López.

banda de Benifaió. El dia 19 «día grande de Benifayó», festa a santa Bàrbara, Patrona de la vila, amb els actes religiosos acostumats, que culminen amb la solemníssima processó i un gran castell de focs pel pirotècnic de Godella Luis Bronchú. El dia 20 diversos actes i a les 5'30 carrera de cintes i de lenti-tud, i a les 7 futbol entre el *F. de J. local* i el *F. de J. de Alginet*. Al vespre Entrà de la Murta pels clavaris. El dia 21 festa a la Divina Aurora amb els actes religiosos acostumats, a l'eixida de missa gran disparà i a la nit processó, a l'entrada de imatge focs d'artifici a càrrec de Luis Bronchú. El dia 22 festa del carrer Xàtiva al Santíssim Crist de San Salvador, amb trasllat de la imatge a l'església i missa, a continuació tornada de la imatge al seu carrer. A les 6'30 futbol entre el *C.F. de Manuel* i el *Falange de Benifayó*. El 23 prova ciclista pel circuit Benifaió, i a la nit a la plaça *José Antonio* revetla amb els premis acordats. El dia 24 cucanyes (el «Pato»?) i revetla anàloga a l'anterior. I els dies 25 d'agost al 3 de setembre corregudes de jònecs a la plaça de bous construïda a l'efecte. L'alcalde, Enrique Galdón.

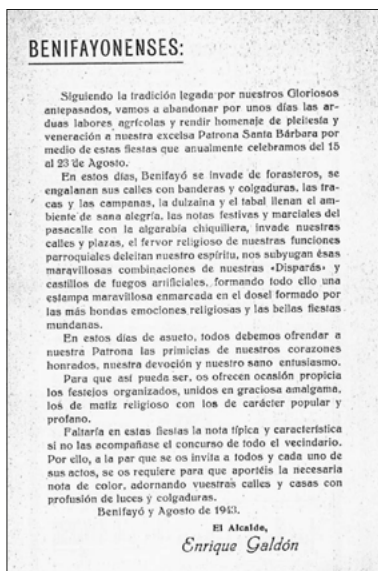

Fig. 22. Programa de festes, Benifaió, 1943 (sense portada).

LES FESTES DE 1944, DEL 14 AL 26 D'AGOST

Les festes¹⁰ començaven el dia 14 cercavila per la *Banda de Cornetas y Tambores del Frente de Juventudes*, i dolçainers. El dia 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb els actes religiosos acostumats. A la vesprada partit de futbol entre l'*Olimpico de Catarroja* i el *Benifayó C.F.* A la nit esdeveniment teatral al Teatre Jardí. El dia 16 festa a sant Roc amb els actes religiosos habituals, a la nit processó amb l'assistència dels típics «roquets» (com mostra la foto de 1944). El 18 festa a la Divina Aurora a càrrec dels joves d'Acción Católica, amb els actes religiosos ordinaris. A la vesprada partida de pilota valenciana. Al vespre cercavila pels dolçainers, banda de cornetes i tambors i Banda de Música local, i a continuació

¹⁰ Programa de los festejos organizados por este Ayuntamiento y Clavarios en honor de Santa Bárbara Patrona de esta Villa, para los días 14 al 26 de Agosto del año actual. Ayuntamiento de Benifayó, 1944. Arxiu: Francesc Beltran López.

processó. A la nit concert a la plaça del *Caudillo*, i a la una de la matinada *disparà* de focs aeris. El 19 festa a «Nuestra Excelsa Patrona santa Bárbara», amb la cercavila corrent i missa solemne a gran orquestra sota la direcció del mestre Sansaloni, interpretant «Stella Maris» a quatre veus de P. Griesbacher, en finalitzar gran *disparada*. A les 6 partit de futbol entre els equips del *Regimiento de Artilleria n.º 43* i *Automovilismo de la 3.ª Región*. A la nit processó amb artístics focs d'artifici, i en finalitzar castell de focs a càrrec de Luis Bronchú. El dia 21 cucanyes, prova ciclista pel circuit Benifaió i revetla a la nit amb premis. El dia 22 a les 12 «corregudes de joies» (a cavall), i a la vesprada partits de futbol al Camp de la Font entre la *Selección Escolar de Benifayó* contra *Selección Escolar de Almussafes*, i *Frente de Juventudes de Almussafes*, contra *Frente de Juventudes de Benifayó*. Al vespre carrera de cambrers. El 23 carrera ciclista pel circuit Benifaió-Marcelina-Almussafes-Benifaió, deu voltes, a la nit revetla organitzada per *Educación y Descanso*. El 24 revetla amb premis, el 25 cucanyes i el 26 concert per la banda de música local. Els dies 2 al 24 de setembre, corregudes de jònecs a la plaça de bous construïda a l'efecte. S'inclou un article de Casimiro Romero «¡¡Albricias!!»: L'alcalde, Enrique Galdón.

Fig. 23. Programa de festes, Benifaió, 1944.

Fig. 24. Xiqueta abillada de «roquet». Nota al dors: «24 Sebpre. 1944».

LES FESTES DE 1945, DEL 14 AL 26 D'AGOST

Les festes¹¹ comencen el dia 14 amb cercavila per la *Banda de Cornetas y Tambores*, i a l'església vespres. Dia 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb els actes habituals, missa i al vespre processó i una vistosa traca. A la nit funció en la Plaça de Bous. El 16 festa a sant Roc amb els actes habituals. A la vesprada inauguració del «Frontón Jardín». A la nit concert a la plaça del *Caudillo*. El 17 sant Gaietà amb els actes religiosos acostumats, missa, processó i traca de colors. A la vesprada partida de pilota, i a la nit funció al Teatre Jardí. El 18 cucanyes i cercavila per la *Banda de Cornetas*, i a la nit concert al carrer Trullàs. El 19 missa a santa Bàrbara a càrrec dels devots del carrer Trullàs. A les 11,30 arribada de la *Banda del Regimiento de Infantería Tetuán*. A la vesprada II Festa del Pasdoble a la Plaça de Bous, amb l'actuació d'aquesta banda i la local, fora de concurs, que interpretaren «*Camino de Rosas*» de J. Franco, amb premis de 1.500, 1.200 i 900 pessetes. Al vespre processó al carrer Trullàs. A la nit concert per les bandes anteriors. El

Fig. 25. Programa de festes, Benifaió, 1945.

Fig. 26. Cartell: Plaza de Toros Benifayó. 15 Grandes corridas de becerros (1945).

¹¹ Programa de los festejos organizados por este Ayuntamiento y Clavarios en honor de Santa Bárbara Patrona de esta Villa, para los días 14 al 25 de Agosto del año actual. Ayuntamiento de Benifayó, Año 1945. Arxiu: Francesc Beltran López.

dia 20 festa a «*Nuestra Excelsa Patrona santa Bárbara*», a la matinada *disparà* de masclets, volteig general de campanes i cercavila pels dolçainers, *Banda del F. de Juventudes* i l'*Artístico Musical* que anunciaran al veïnat «la aurora del día grande de Benifayó». A les 11 missa a gran orquestra sota la direcció del mestre Domínguez a quatre veus, al final *disparada*. A les 7 de la vesprada concert en la plaça del *Caudillo* per les bandes *Artístico Musical* i del *Regimiento de Tetuán*. A continuació inauguració de les noves oficines municipals i entronització del *Sagrado Corazón de Jesús* en la Casa Capitular, amb l'assistència del Sr. Governador Civil. Al vespre processó general presidida pel Sr. Governador, i en finalitzar focs d'artifici a càrrec de Bronchú. A la una de la matinada castell de focs artificials pel citat pirotècnic. El 21 entre altres actes l'Entrà de la Murta amb la Banda de Música, i a les 22'30 concert patrocinat pels clavaris de l'Aurora. El 22 festivitats a la Divina Aurora pels clavaris amb els actes religiosos habituals, en finalitzar la missa gran *disparà*. A les 20 hores concert i seguidament la processó general pels clavaris, i al finalitzar focs d'artifici. A la una de la matinada focs aeris. El 23 luxosa cavalcada acompanyada per la Banda de Música, i revetla amb premis. El 24 cucanyes, i a les 6 carrera ciclista al circuit Benifaió-Marcelina-Almussafes-Benifaió de 25 voltes. El dia 25 cucanyes i carreres pedestres, i a la nit concert per la Banda de Música. Els dies 26 d'agost al 15 de setembre, corregudes de jònecs a la plaça de bous construïda a l'efecte, i revetles patrocinades pel «*Rancho Grande*». S'inclou l'article de Casimiro Romero «¡Albricias!»: L'alcalde, Enrique Galdón.

LES FESTES DE 1946, DEL 14 AL 24 D'AGOST

Comencen les festes¹² el dia 14 amb cercavila per la *Banda de Cornetas y Tambores*, a l'església vespres. Dia 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb els actes habituals, missa i al vespre processó. A la vesprada al Trinquet, partit de pilota a mà, i a la nit funcions teatrals. El 16 festa a sant Roc amb els actes religiosos ordinaris, missa i processó. A la nit concert a la plaça del *Caudillo* per la llorejada banda del poble. El 17 festa a sant Gaietà, amb missa i processó al vespre. A la vesprada partida de pilota al Trinquet, i a la nit concert per la Banda de Música local. El dia 18 a la vesprada Certamen Musical a la Plaça de Bous, amb «*Capricho andaluz*» com a obra obligada, i premis de 1.300, 900, 500 i 300 pessetes. Al vespre cercavila per la *Banda de Cornetas y Tambores del Frente de Juventudes*, i la *Banda Artístico Musical*, i posteriorment concert a la plaça del *Caudillo*. A la una de la matinada *disparada* de focs aeris. El dia 19 festa a «*Nuestra Excelsa Patrona santa Bárbara*», a

¹² *Programa de los festejos organizados por este Ayuntamiento en honor de Santa Bárbara Patrona de esta Villa del 14 al 24 de Agosto*. Ayuntamiento de Benifayó. Año 1946. Arxiu: Francesc Beltran López.

la matinada masclets, volteig de campanes i cercavila per les *Banda de Cornetas y Tambores del Frente de Juventudes*, i *Banda Artístico Musical*, «que anunciarán al vecindario la aurora del día grande de Benifayó». A les 11 missa a gran orquestra i sermó, en finalitzar focs aeris a càrrec de Bronchú. A les 7 de la vesprada concert per la banda de música local, i al vespre processó general que finalitzarà amb una col·lecció de focs fugitius a càrrec de Bronchú. A la una de matinada castell de focs artificials pel mateix pirotècnic. El 20 festa a la Divina Aurora pels clavaris, a les 8 cercavila i Entrà de la Murta, a les 10⁴⁵ acompanyament dels clavaris a l'església, a les 11 missa a gran orquestra, en finalitzar disparada de 1.000 *morteres*, 1000 metres de traca i bombardeig aeri. A les 22³⁰ solemne processó general en la qual els clavaris fan gala del seu «desprendimiento a la Divina Aurora». A la una de la matinada castell de focs aeris. El dia 21 cucanyes, «Pato», etc., a la vesprada carrera ciclista al circuit Benifaió-Marcelina-Almussafes-Benifaió de 25 voltes. A la nit revetla amb premis. El 22 cucanyes i carreres pedestres, «Pato», i elevació de globus aerostàtics. A la vesprada proves d'atletisme al circuit Benifaió, de quatre voltes, i a la nit revetla. El 23 cucanyes, carreres de cintes, i revetla a la nit. El 24 concert per la Banda de Música i una traca de colors com a fi de festes: L'alcalde, Enrique Galdón.

Fig. 27. Programa de festes, Benifaió, 1946.

Fig. 28. Plaça de bous de Benifaió preparada per als espectacles festius.

LES FESTES DE 1947, DEL 14 AL 24 D'AGOST

Comencen les festes¹³ el dia 14 cercavila per la *Banda de Cornetas y Tambores del F. de J.*, a l'església vespres. Dia 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb els actes habituals, missa i al vespre processó. A la vesprada al Trinquet pilota a mà, per afamats pelotaris. El 16 festa a sant Roc amb els actes religiosos habituals, missa i processó, a la nit concert per la Banda de Música. El 17 festa a sant Gaietà amb els actes religiosos acostumats, missa i processó. A la vesprada al Trinquet pilota a mà, a la nit concert per la Banda de Música. El 18 a la una de la vesprada arribada de la llorejada *Banda de Música del Regimiento de Infantería de Tetuán*, amb cercavila i a la nit concert per ambdós bandes. El dia 19 festa a santa Bàrbara, amb diversos actes a la matinada «anunciando al vecindario la aurora del Día Grande de Benifayó». A les 10'30 missa solemne a gran orquestra a càrrec del mestre Sansaloni, al finalitzar disparà pel pirotècnic Bronchú. A les 7 de la vesprada arribada del Sr. Governador Civil i altres autoritats provincials, amb visita a la Jefatura Local del Movimiento, inauguració de la tanca al Grup Escolar Santa Bàrbara; descobriment d'una làpida a nom de Vicente Marí Hernández en el nou carrer entre Cavallers i Nou (carrer trenat); inauguració de la reforma de la plaça del *Caudillo* i façana de la Casa Capitular, Saló de sessions i Jutjat Comarcal. Al vespre processó general presidida pel Sr. Governador Civil, i al finalitzar «el pirotècnic Sr. Bronchú hará una demostración de su extraordinario gusto artístico disparando una selecta colección de fuegos fugitivos». El dia 20 a les 7 de la vesprada Entrà de la Murta, acompanyada de la Banda de Música, Regina i Cort d'Honor dels Jocs Florals. A les 22'30 a la Plaça de Bous grandió Festival de Jocs Florals, actuant de mantenidor D. Luis Lluch Garín. El 21 festa a la Divina Aurora, amb despertà amb 500 masclets, milers de tronadors i cercavila per les bandes. A les 11 missa solemne, en finalitzar disparà de 500 metres de traca per Bronchú. A les 13 hores

Fig. 29. Programa de festes, Benifaió, 1947.

¹³ *Fiestas de Agosto 1947 Benifayó*. Ayuntamiento de Benifayó, 1947. Arxiu: Francesc Beltran López.

al local d'Auxilio Social s'obsequiarà amb un dinar els pobres del poble acollits en la *Conferencia de San Vicente de Paul*, servit per la Regina i Cort d'Honor dels Jocs Florals. A les 20,30 processó i «Nit de Foch», i a la una castell de focs a càrrec de Bronchú. Els dies 22 i 23 ciclisme, revetles i en la Font de la Carrasca «divertido espectáculo del Pato». El 24 a les 18'30 carrera pedestre pels corredors professionals que disputaren el marató d'Algemésí. Concert i traca com a final de festes: L'Alcalde, Enrique Galdón.

Fig. 30. Jocs Florals a la Plaça de Bous, 20 d'agost de 1947. *Font:* Parera, Valencia.

LES FESTES DE 1948, DEL 14 AL 26 D'AGOST

Comencen els actes¹⁴ el dia 14 amb cercavila per la *Banda de Cornetas y Tambores del F. de J.*, a l'església vespres. Dia 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb els actes tradicionals, missa i al vespre processó. A les 17'30 al Trinet partida de pilota a mà, per afamats pilotaris, a la nit als cines d'estiu projeccions de cinematògraf. El 16 festa a sant Roc amb els actes religiosos ordinaris, missa i processó, a la nit concert per la Banda de Música. El 17 festa a sant Gaietà amb els actes religiosos usuls, missa i processó. A la nit al Teatre Jardí la sarsuela «La del manojo de rosas», per la companyia del Teatre Russafa. El 18 vol de campanes, *masclètà*, cercavila i concert a la plaça del *Caudillo*, al finalitzar espectacular cordà a la plaça de *José Antonio*. El 19 festa a santa Bàrbara «Día Grande de Benifayó», a la matinada *disparà* de boles i masclèts, i dianes pels dolçainers, *Banda de Cornetas*

¹⁴ *Programa Oficial de Fiestas. Benifayó del 14 al 26 de agosto 1948. Organizadas por este Ayuntamiento en honor a Santa Bárbara.* Ayuntamiento de Benifayó, 1948. Arxiu: Francesc Beltran López.

y *Tambores del F. de J.*, i *Agrupación Musical*.

A les 10'30 missa a gran orquestra dirigida per Sansaloni a quatre veus, en finalitzar un engrallat pel pirotècnic Juan San Germán d'Alcàsser. A les 17'30 partida de pilota al Trinquet amb importants apostes, a les 19 concert a la plaça del *Caudillo*, al vespre solemne processó general, i a l'entrada focs aeris pel mateix pirotècnic. A la una de la matinada disparada d'un castell de focs. El 20 partit de pilota al Trinquet. El dia 21 festivitats de la Divina Aurora, amb despertà i cercavila pels dolçainers i *Banda de Cornetas y Tambores del F. de J.*, a les 8 cercavila per la Banda local, a les 10'30 missa solemne amb orquestra i sermó, al final *disparà* de boles atòmiques i focs aeris. A les 13 hores al *Local de Falange* s'obsequiarà amb un dinar

als pobres del poble acollits en la *Conferencia de San Vicente de Paul*. A les 17'30 partida de pilota al Trinquet. Al vespre processó «acompañando a la Divina Aurora los numerosos y entusiastas Clavarios que adornarán todo el itinerario con la clásica iluminación artificial». A la una de la matinada *cremà* de focs fugitius. El 22 a les 15 hores arribada de les bandes participants en el Certamen Musical a la Plaça de Bous. A les 16 hores *Gran Concurso Regional de Bandes Civiles* fins a 50 places, amb l'obra obligada «Sevilla» d'Albéñiz, premis de 3.000, 2.250 i 1.500 pessetes. A les 22'30 concert per la banda que obtinga el primer premi. Els dies 23, 24, 25 i 26, carrera ciclista per aficionats, balls populars, revetla i concert, al final una quilomètrica traca de final de festes: L'Alcalde Enrique Galdón.

Fig. 31. Programa de festes. Benifaió 1948.

Fig. 32. Benifaió. Vista parcial. Font: Programa festes... (1948).

LES FESTES DE 1949, DEL 14 AL 27 D'AGOST

Els festejos¹⁵ comencen el dia 14 al vespre volteig de campanes i *disparà* de boles i petards anunciant l'inici de les festes. El 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb els actes comuns, missa i al vespre processó. A les 18 al Trinet pilot a mà, per afamats pelotaris. A la nit als cines d'estiu projeccions de cine. El 16 festa a sant Roc amb els actes religiosos corrents, missa i cant dels goigs al sant i processó, a la nit concert per la Banda de Música. El 17 festa a sant Gaietà amb els actes religiosos habituals, missa i processó. A la nit al Teatre Jardín la pel·lícula «Niñera Moderna». El dia 18 a les 13,30 arribada de la *Banda de Música del Regimiento de Infantería Tetuán de Castellón*, a les 23 hores concert a la plaça del *Caudillo* per la citada banda i local, al finalitzar una espectacular cordà. El 19 festa a santa Bàrbara: «Al despuntar la aurora, alborozado y emocionante despertar de

Fig. 33. Programa de festes, Benifaió, 1949.

Fig. 34. Tríptic: Homenaje a Regino Mas. Benifayó Agosto 1949.

¹⁵ Programa Oficial de Fiestas Benifayó del 14 al 27 Agosto 1949. Ayuntamiento de Benifayó, 1949. Arxiu: Francesc Beltran López.

Benifayó en su día más grande», amb volteig de campanes, masclets i dianes pels dolçainers i les citades bandes. A les 11 solemne missa amb el notable conjunt polifònic del mestre Sansaloni, en finalitzar fragorosa disparà. A les 18 partida de pilota al Trinquet amb importants apostes. A les 19 a la plaça del *Caudillo* concert per les citades bandes. Al vespre magna processó, i al final la clàssica entrada amb una «maravillosa colección de fuegos artificiales». A les dos de la matinada un espectacular i màgic castell de focs artificials. Al Teatre Jardí balls, vesprada i nit. El dia 20 a les 17 hores Entrà de la Murta pels clavaris de la Divina Aurora. A les 20 rebuda de l'artista faller fill predilecte de esta vila Regino Mas per les autoritats i comissions falleres, seguidament a la Plaça de Bous homenatge del poble al seu compatriota i famós artista faller, i finalment el descobriment d'una artística làpida que dona el seu nom a un carrer. A les 24 hores a la Plaça de Bous gran revetla en honor de les falleres i presentació de la Cort d'Honor de la Falla Carrer Cavallers, amb l'assistència de l'eximi artista. Al final impressionant col·lecció de focs aeris. El dia 21 festivitat de la Divina Aurora amb els actes acostumats, cercaviles i a les 11 missa solemne, finalitzant amb una disparà de focs aeris a la plaça de *José Antonio*. A les 14 hores al local de la *Caja de Crédito* s'obsequiarà amb un dinar als pobres del poble acollits en la *Conferencia de San Vicente de Paul*. A les 18 partit de pilota al Trinquet, a les 19 concert per la Banda del Regimiento Infantería Tetuán, i al vespre solemne processó amb la clàssica il·luminació artificial, finalitzant amb focs d'artifici a càrrec de Bronchú, de Godella. A les 2 de la matinada impressionant cordà. El dia 22 a les 14 hores comiat a la Banda del Regimiento Tetuán de Castelló, i a les 18 carrera ciclista al circuit Benifaió-Almussafes-Marcelina-Benifaió, de vint voltes amb premis. Els dies 24, 25, 26 i 27 revetles, «divertido y refrescante espectáculo "el Pato" en la Fuente de la Carrasca», festival per als xiquets, concerts i traques: L'alcalde Enrique Galdón.

Fig. 35. Homenatge faller a Regino Mas, el 20 d'agost de 1949.

LES FESTES DE 1950, DEL 14 AL 23 D'AGOST

El dia 14 principien les festes¹⁶ amb volteig de campanes i disparà de boles i petards al vespre. Dia 15 festa a l'Assumpció de la Mare de Déu, amb els actes ordinaris, missa i al vespre processó. A les 18 al Trinet pilota a mà. A la nit als cines d'estiu projeccions de cine. El 16 festa a sant Roc amb els actes religiosos habituals, missa i cant dels goigs al sant i processó, a la nit concert per la Banda de Música. El 17 festa a sant Gaietà amb els actes religiosos comuns, missa i processó. A la nit a la Plaça de Bous gran vetllada de sarsuela per la companyia del baríton Antón Navarro. El dia 18 al migdia gran mascletà i volteig de campanes anunciant la festa a la Patrona. A l'Angelus vespertí volteig de campanes, disparà i cercavila per la banda de música local reforçada per professors de València i Castelló. A les 23 hores concert a la plaça del *Caudillo*, i en finalitzar espectacular cordà en la plaça de *José Antonio*. El dia 19 festa a la Patrona santa Bàrbara, a la matinada despetrà pels dolçainers i banda de música, i masclets. A les 10 missa cantada pel mestre Sansaloni a quatre veus, el panegíric a càrrec d'un frare caputxí. En finalitzar la missa, amb motiu de les Noces de Plata de l'ordenació sacerdotal de D. Salvador Peñarrocha, es cantarà un *Tedeum*. A l'eixida de missa la clàssica disparà a la plaça de *José Antonio*, pel pirotècnic d'Alcàsser San Germán. A les 18 hores pilota valenciana al Trinet i a les 19 concert per la Banda de Música dirigida pel mestre Campos. Al vespre magna processó i al final una impressionant combinació de focs d'artifici pel pirotècnic d'Alcàsser, que repetirà a les 2 de matinada un castell de focs artificials. El dia 20 festivat a *San Isidro Labrador* (festa introduïda aquest any) amb missa i processó. A les 13 hores repartiment de menjar als pobres de *San Vicente de Paul*. A les 18 partit de pilota valenciana al Trinet. A la nit sarsuela als teatres d'estiu.

Fig. 36. Programa de festes, Benifaió, 1950.

¹⁶ *Programa Oficial de Fiestas Agosto 1950*. Ayuntamiento Nacional de Benifayó, 1950. Arxiu: Francesc Beltran López.

Els dies 21, 22 i 23 cucanyes i «Pato» a la Font de la Carrasca, carreres ciclistes i a la Plaça de Bous el concurs «Decida Usted», organitzat per la Jefatura Local de la Obra Sindical de Educación y Descanso, revetla i una quilomètrica traca senyalada la fi de les festes: l'Alcalde, Vicente Rovira.

Fig. 37. Esperant la mascaleta de migdia, placeta de «José Antonio».

Fig. 38. Carrera ciclista de festes a Benifaió.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

- TRESCOLÍ BORDES, O. i E. OLIVARES TORRES: «7. Benifaió», dins *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa*, Universitat de València, 2019, pp. 200-209.
- Grandes fiestas en la villa de Benifayó de Espioca que el Ayuntamiento y vecindario de la misma dedican a su patrona Sta. Bárbara que se celebrarán en los días del 9 al 14 del corriente octubre*, Ayuntamiento de Benifayó, 1903.
- Programa de Fiestas que han de celebrarse en la villa de Benifayó de Espioca en los días del 14 al 21 de Agosto. Año 1912*, Ayuntamiento de Benifayó, 1912.
- Benifayó. Programa de las fiestas populares que se celebrarán en los días del 14 a 19 de Agosto y que el Ayuntamiento dedica en acción de gracias a su patrona Santa Bárbara. Año 1923*, Ayuntamiento de Benifayó, 1923.
- Grandes Fiestas Populares que dedica el Ayuntamiento de Benifayó, en acción de gracias a su Patrona Santa Bárbara del 18 al 22 de agosto de 1926*, Ajuntament de Benifaió, 1926, Ayuntamiento de Benifayó, 1926.
- Programa Oficial de las Fiestas cívicas que este Ayuntamiento celebrará durante los días del 16 al 23 de Agosto*, Ayuntamiento de Benifayó, 1931.
- Programa Oficial de las fiestas que en el Año de la Victoria dedica Benifayó a su Patrona Santa Bárbara del 14 al 22 de Agosto de 1939*, Ayuntamiento de Benifayó, 1939.
- Programa Oficial de las fiestas que en el año 1940 dedica Benifayó a su excelsa Patrona Santa Bárbara los días del 14 al 22 de Agosto*, Ayuntamiento de Benifayó, 1940.
- [*Programa Oficial de les festes 1943*]: (sense portada), Ayuntamiento de Benifayó, 1943.
- Programa de los festejos organizados por este Ayuntamiento y Clavarios en honor de Santa Bárbara Patrona de esta Villa, para los días 14 al 26 de Agosto del año actual*, Ayuntamiento de Benifayó, 1944.
- Programa de los festejos organizados por este Ayuntamiento y Clavarios en honor de Santa Bárbara Patrona de esta Villa, para los días 14 al 25 de Agosto del año actual*, Ayuntamiento de Benifayó, 1945.
- Programa de los festejos organizados por este Ayuntamiento en honor de Santa Bárbara Patrona de esta Villa del 14 al 24 de Agosto*. Ayuntamiento de Benifayó, 1946.
- Fiestas de Agosto 1947 Benifayó*, Ayuntamiento de Benifayó, 1947.

Programa Oficial de Fiestas. Benifayó del 14 al 26 de agosto 1948. Organizadas por este Ayuntamiento en honor a Santa Bárbara, Ayuntamiento de Benifayó, 1948.

Programa Oficial de Fiestas Benifayó del 14 al 27 Agosto 1949, Ayuntamiento de Benifayó, 1949.

Programa Oficial de Fiestas Agosto 1950, Ayuntamiento Nacional de Benifayó, 1950.

FESTES DE GUADASSUAR: CICLES FESTIUS, TIPOLOGIA I PERDURACIÓ (SEGLES XVIII-XXI)

J. Enric Mut Ruiz

En el present estudi ens aproximem al tema de les festes de Guadassuar a partir de les dades conservades als arxius, a la premsa del segle XIX-XX i als programes de festes, amb l'objectiu de facilitar informació que permeta després fer estudis de conjunt de les festes de la Ribera. Com que l'arxiu municipal només conté documentació seriada a partir del segle XVIII, el nostre límit temporal ens ve marcat per aquest fet. Ens fixem en els cicles festius i també en les tipologies festives, comprovant la continuïtat, la transformació i la desaparició de certes festes.

Antoni Ariño ens recorda que la definició més trivial del terme Festa és la que fa referència a qualsevol reunió de gent amb un propòsit de diversió. Això és fer festa. Però, des d'un punt de vista més global, s'entén com una pràctica col·lectiva consistent en un conjunt d'actes, que es desenvolupen en un espai/temps específic, per mitjà dels quals se celebra alguna cosa.¹

Fig. 1. Amics de festa a Guadassuar (sense data).

¹ Antonio Ariño Villarroja: «Festa i ritual: dos conceptes bàsics», *Revista d'Etnologia de Catalunya* 13, 1998, pp. 8-17.

Evidentment la festa és un mecanisme de cohesió social, de sociabilitat, un element d'integració simbòlica, amb un ritual i, a vegades, amb elements de transgressió, etc.; en definitiva, és un sistema de comunicació.

CICLES FESTIUS DE GUADASSUAR

L'any 1983 Josep Antoni Domingo publicava un llibre dedicat a les festes d'Algemesí² en el qual reproduïa un interessant calendari ideal que tenia en compte tant les festes fixes com les mòbils, els cicles agraris (seda, sega del blat, sega de l'arròs, verema), les estacions i el calendari lunar, que ens permet visualitzar en aquests cercles totes les festes de l'any. Pràcticament totes les poblacions de la Ribera seguien el mateix model.

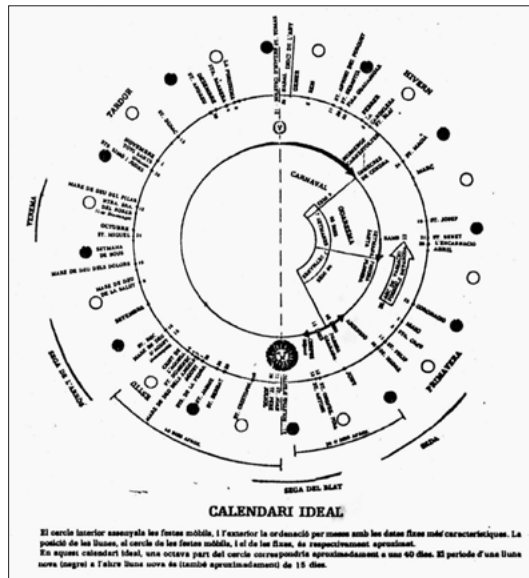

Fig. 2. Calendari ideal d'Algemesí.

En aquell any encara formava part del calendari fester d'Algemesí anar a la Fira de Guadassuar en el mes de gener, cosa que ara no ocorre. I és que les festes naixen, es desenvolupen, es transformen i, també, poden decaure o desaparèixer quan perden la seua funció. Seguint amb aquest exemple de la Fira, podem afirmar que des de finals del segle XVIII i durant els segles XIX i XX Guadassuar es

² Josep Antoni Domingo: *Festa a la Ribera: les festes d'Algemesí*, Algemesí / València, Ajuntament d'Algemesí, 1983.

va convertir en un autèntic centre d'atracció de masses de la Ribera, perquè era un lloc on passar-s'ho bé, visitar amics i coneguts o adquirir qualsevol cosa (des d'una paella a un animal de treball o un anell d'argent). En el diari madrileny *El Corresponsal* llegim un text de les principals fires espanyoles de 1839,³ entre elles les valencianes que se celebraven en deu poblacions: Polinyà, 20 de gener; Guadassuar, 22 de gener; Fortaleny, 27 de gener; Alberic, 24 de juny; Sumacàrcer, 6 d'agost; Carcaixent, 10 d'agost; Xàtiva, 15 d'agost i 20 de desembre; Gandia, 10 d'octubre; Sagunt, 11 de novembre, i Alzira, 21 de desembre. En totes hi havia intercanvi comercial: venda de seda, cànem, oli, cereals, arròs, animals i altres.

PARTE ESTADISTICA,		
MERCANTIL E INDUSTRIAL.		
ESTADO que demuestra las ferias que se celebran en España con expresion de los articulos que son objeto de las compras, ventas y permutas y designacion del dia ó dias en que se verifican.		
(Conclusion).		
VALENCIA.		
Políña.....	20 ener.	} Sedas, cáñamo, aceite, granos, arroz, ganados y otros de poca entidad.
Guadassuar... ..	22 id.	
Fortaleñi.....	27 id.	
Alberique.....	24 jun.	
Sumacaroet.....	6 agost.	
Carcajente.....	10 id.	
San Felipe.....	{ 15 id.	
	{ 20 dic.	
Gandia.....	10 set.	
Murviedro.....	11 nov.	
Alcira.....	21 dic.	

Fig. 3 i 4. Fires valencianes (*El Corresponsal*, 1839).

A Guadassuar estan definits clarament dos cicles festius:

A) El cicle d'hivern, durant la pausa de les faenes agrícoles, al voltant de la festa de sant Vicent màrtir, titular de la parròquia i patró de la població, del dia 22 de gener. És la festa més antiga, de base religiosa, i que origina un *Porrat*, com és habitual en molts pobles valencians en el dia del patró. No tenim cap data anterior al segle XVIII, però per l'informe de les festes celebrades a Guadassuar el

³ *El Corresponsal*, Madrid, 23-IX-1839.

1770,⁴ sabem que l'acte principal de la festa era la *Taula Franca*; és a dir, la distribució de menjar a tots els assistents, que aquell any ascendia a unes 1.500 persones, amb els consegüents problemes de seguretat i un excés de despeses exagerat. Això va comportar la censura de les autoritats i la reconversió en un nou acte, destinat solament als veïns del poble, conegut com la *Repartició de la Carn*, consistent en la distribució de racions de menjar (carn, pa, arròs, cigrons...) als veïns necessitats per poder celebrar dignament el dia del patró, d'acord amb el concepte tradicional de la caritat cristiana, acte que perdurarà fins al 1975. Cal afegir que en principi tots els actes es concentraven en el mateix dia de sant Vicent.

Però, progressivament, el *Porrat* s'ampliarà i es transformarà en una *Fira*, amb un sentit també comercial, que documentem des de finals del segle XVIII i durant els segles XIX-XX. Això explica l'ampliació dels dies de festa: es consolida una *Vespra*, el dia 21 de gener, en la qual acabarà ubicant-se la *Repartició de la Carn*; el dia del patró, dia 22, i s'afegirà un tercer dia, dedicat a l'Aurora, dia 23 de gener, a càrrec dels fadrins. Aquest model és el que encara perdura, això sí amb la transformació de nou de l'acte de la *Repartició de la Carn* en una gran cavalcada festiva, amb la millor mostra del folklore de Guadassuar.

Aquesta festa ha estat la més important a Guadassuar, que va aconseguir superar els límits locals, per atraure molts veïns dels pobles circumveïns, però que ara està en un moment de transformació per la pèrdua del poder d'atracció que suposava la Fira en temps anteriors.

B) El cicle d'estiu, abans de l'inici del cicle agrari de la sega de l'arròs, al voltant de les festes de la huitava de la festa de la Mare de Déu d'Agost i de sant Roc, quan es feien festes amb un sentit més lúdic i transgressor.

Trobem dos tipologies festives que també són presents en molts pobles valencians:

1. Les Corregudes de Bous i Vaques, tradicionals en els pobles mediterranis, abandonades en l'últim quart del segle XX per les transformacions de la societat contemporània i el canvi de mentalitat produïda. Són les més documentades perquè calia permisos i autoritzacions per poder celebrar-se (lloc de pastura dels animals, revisió delsorros, etc.), des del segle XVIII en avant.

És a dir, a la huitava de les festes religioses es tancava el cicle festiu d'estiu amb *dos o tres dies de celebracions festives no religioses* destinades a la diversió de la gent.

⁴ Arxiu Històric Nacional (AHN), *Consejos (Consejo de Castilla)*, leg. 7.105, exp. 63, núm. 2 (1770-1771). Cofradías y hermandades de los pueblos pertenecientes a la jurisdicción de la provincia de Valencia, f. 26 i ss.

2. Les Danses, mai documentades perquè com a festa de carrer no calia cap autorització ni finançament, i això no deixa cap rastre documental. S'autofinançaven amb els donatius que feien els mateixos balladors al final del ball davant dels músics, primer del dolçainer i posteriorment dels músics de la banda. En la majoria dels pobles valencians es van perdre aquestes danses amb les transformacions socials produïdes pel canvi de societat rural a societat urbana, mentre que Guadassuar les ha conservades curosament.

Certament, aquesta festa minoritària ha esdevingut, amb el seu manteniment al llarg del temps i el seu creixement en la participació de balladors i balladores, un autèntic símbol de Guadassuar, que ha merescut el seu reconeixement com a *Bé d'Interés Cultural Immaterial* (BIC), per part del govern valencià en l'any 2018.⁵

TIPOLOGIES FESTIVES

Com era habitual en les societats cristianes les *festivitats religioses* ocupaven i ocupen un lloc preponderant en els nostres pobles, distribuïdes regularment al llarg de l'any. La majoria són festes fixes, mentre que la Quaresma, la Setmana Santa i la Pasqua varien en funció del cicle lunar: el diumenge de Pasqua se celebra després de la primera lluna plena de primavera.

Això explica que l'Informe ordenat pel Comte d'Aranda el 1770 per conèixer les despeses que ocasionaven les festes, a Guadassuar es relacionen exclusivament *festes religioses*: 11 festes regulars fixes (Dolç Nom de Jesús, 3 de gener; Germanat de Sant Francesc d'Assís, gener; Sant Antoni del Porquet, 17 de gener; sant Vicent Màrtir, 22 de gener; Mare de Déu de la Misericòrdia, (?); Preciosíssima Sang de Crist (1 de juliol); Sants de la Pedra, Abdó i Senent, 30 de juliol; Assumpció de Nostra Senyora, 15 d'agost; Sant Roc, 16 d'agost; Mare de Déu del Roser, 7 d'octubre; Sagrada Família, 26-31 de desembre) i 2 festes municipals (Corpus Christi, variable, i Santa Bàrbara, 4 de desembre).⁶

Es ressenyen només aquestes perquè totes tenen despeses derivades de la festa, com són les celebracions litúrgiques (missa, sermó, processó...), disparada de focs d'artifici de tot tipus, música (dolçaina i tabalet, capella musical), etc. Evidentment, caldria afegir les celebracions de la Setmana Santa i de Pasqua, així com les

⁵ DOGV, Decret 121/2018, de 3 d'agost, del Consell, pel qual es declara Bé d'Interés Cultural les Danses de Guadassuar, núm. 8371, de 29 d'agost de 2018, pp. 35293-35298. BOE, núm. 226, de 18 de setembre de 2018, pp. 90399-90404.

⁶ Ref. 4.

tradicionals festes populars, amb especial presència infantil, de la Candelera (2 de febrer), de Sant Blai i el rotllo (3 de febrer) i de la Salpassa (dimecres sant).

Actualment se'n celebren moltes menys, algunes tradicionals i altres noves: Sant Antoni (alguna foguera i benedicció d'animals), sant Vicent i l'Aurora (22 i 23 de gener); Corpus Christi, Crist de la Penya (6 d'agost), Mare de Déu de la Misericòrdia (7 d'agost), Mare de Déu d'Agost i Sant Roc (15 i 16 d'agost), Santa Cecília (22 de novembre, Banda de Música), a més de les de Setmana Santa i Pasqua. A elles s'ha afegit una festa nova, la de les Falles, que compta amb els seus seguidors.

De totes les celebracions festives del partit d'Alzira de 1770, el corregidor d'Alzira va criticar durament la festa de Sant Vicent per l'excés de despeses i per l'endeutament dels majorals, la qual cosa va provocar una *transformació i adaptació* d'aquest acte desaprovat.

Llegim primer la descripció de la festa de Sant Vicent:

La del Señor San Vicente Mártir, Patrón titular de la Villa, que esta la hasen celebrar tres Mayordomos que sacan por Boletas, que dichos Mayordomos no gastan en misa, prosección, ni predicador, por ser dicha fiesta en la Yglesia amortizada, y el Predicador por tener obligación de predicar dicho día de balde por predicar el de la Quaresma. Fuera de la Yglesia gastan de sus casas en cera 25 L., en fuegos 40 L., dulsayna 25 L., en cuerpo de Música, que la traen de Valencia y asiste la víspera del santo a los maytines, el día de mañana a la misa y de tarde va acompañando la prosección, se gastan 50 L.. Y en la función de mesa franca, esto es que acuden anualmente *mil y quinientos pobres* a comer, que estos se los reparten entre los tres mayordomos a medio día, que se gastan entre los tres noventa libras, que juntas con las de arriba toman suma de 207 L.⁷

D'ací deriva la dura crítica del corregidor per l'excés de despeses, que afectava fins i tot a l'economia dels majordoms organitzadors, i per la presència de tanta gent pobre, alguns procedents de Múrcia o de la Manxa:

Únicamente en las relaciones de la Villa de Guadasuar, en su fiesta a Sn. Vicente Mártir, según los informes reservados que he tomado, encuentro profusión y exesso, pues a más del coste que les produze las fiestas de Yglesia gastan de sus propios cada Mayordomo más de cien pesos, que hacen 1500 reales vellón, en dar mesa franca a los pobres aquellos días, de suerte que esta novedad llama tanto a esta claze de gentes, que no sólo concurren de los lugares de esta circunferencia, si también varias quadrillas del Reyno de Murcia y entrada de Mancha, lo que redunda en conosido perjuicio de los Mayordomos nombrados, que queriendo a porfía hacer lo mismo que sus antecesores, aun que les falten las fuerzas, algunas

⁷ Ref. 4 (3-XII-1770).

familias, se han arruinado, y otras sugetas a vivir con atrazo, sin poder corresponder a sus presisas obligaciones.⁸

I, com ja havíem avançat, aquesta reprovació tingué conseqüències: es va deixar de celebrar la Taula Franca, segurament abans de començar el segle XIX, per donar pas a l'acte de la Repartició de la Carn, un acte molt singular de Guadassuar, vigent fins a l'últim quart del segle XX (1975). En aquest cas es tractaria d'un canvi per imposició de la superioritat.

ELEMENTS COMUNS DE LES FESTES TRADICIONALS

En tots aquests actes festius hi ha uns elements comuns tradicionals, que segurament trobarem en la majoria de pobles:

Les cerimònies litúrgiques i el vestuari festiu

En les festes religioses no podien faltar les misses solemnes cantades, amb sermó, amb volteig de campanes i amb acompanyament musical, primer de la capella pròpia de la parròquia o de músics contractats de fora. Com hem llegit en el text anterior, en la festa de sant Vicent, llogaven un cos de músics de València que actuaven en els cants de la vespra, en la missa major del patró i en la processó, sembla que davant del guió, documentats encara en la primera part del segle XX.

També cal considerar la presència de personatges bíblics en les grans processons. A Guadassuar, segons la relació de 1770, en la processó del Corpus ja estaven presents les *Atxes*, els nostres cirialots o ancians propis, que a més d'il·luminar recordaven els 24 ancians de l'Apocalipsi que adoraven l'Anyell.

A més del vestuari propi, també està documentat el lloguer de vestuari per a diverses festes: dels 12 apòstols, dels 12 cirials, 4 volants i 2 àngels de l'anda, per a Corpus i sant Vicent, en els anys 1860, 1865, etc. També de banderoles per a les processons, etc.⁹ L'any 1897 la premsa es fa ressò que en l'acte de la repartició el carro triomfal on anaven cinc senyoretetes anava precedit de cinc *patges* a cavall.¹⁰

Ara bé, no sempre es llogava vestuari per a les processons perquè tenim constància que entre els anys 1940-1950 es va tirar el vestuari emmagatzemat a la parròquia, ja en dessús.

⁸ AHN, *Consejos (Consejo de Castilla)*, lligall 7.105, exp. 63, núm. 5 (1771). Estado de las cofradías de la Villa de Alcira y pueblos de su partido (4 setembre 1771).

⁹ O. Trescolí Bordes i E. Olivares Torres: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2009.

¹⁰ *El Regional*, València, 28-I-1897.

Els focs d'artifici

És una de les partides econòmiques més elevades de les festes. A Guadassuar documentem moltes varietats: «disparo de masclets» i «iluminación general» (llu-minàries) pel naixement del Príncep d'Astúries (1857),¹¹ *carcasses, castells, coets, cordà i disparà, engruellats*,¹² *morterets, traques de colors, trons, tronadors i traques quilomètriques, traques de colors*, etc., fins a les nostres «boletes de sant Roc» (mas-clets), tan típiques de la festa de Sant Roc.

És habitual esmentar els pirotècnics participants als Programes de Festa, al-guns molt reconeguts en el panorama valencià i que constitueixen autèntics lli-natges. En el primer quart del segle xx també solien contractar dos pirotècnics durant les festes per enfrontar-los.

Vidal 1910 Dragon , d'Alacant 2010, 2011	Oltra de l'Olleria 1910, 1928, 1930, 1958, 1970	Juan Hernández d'Alcàsser 1928	Daniel Arnal 1932 (350 ptes) Arnal 1987	Pirotècnic de Torrent 1934 (800 ptes)	Caballer de Montcada 1946, 1959, 1962, 1963, 1967, 1968, 1969, 1972, 1973, 1974, 1975	Juan Rausell de Bétera 1954	Crespo d'Alzira 1956, 1960, 1964, 1982, 1985, 1989, 1990, 1995, 1996, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
Bronchú de Godella 1961, 1965, 1966	Sinesio i Espinós de Catadau 1971	Cursà i Úbeda de Catadau 1976	Vicente Caballer de Godella 1977, 1978	Ricardo Caballer de Godella 1979	Antonio Caballer de Montcada 1980, 1981, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002	Caballer 1983, 1984, 1986, 1988	Vicente Caballer de Montcada 1991, 1992, 1993

Algunes vegades es produïren accidents, com l'ocorregut en setembre de 1880 quan va esclatar la pólvora destinada a les festes d'Alzira guardada en una casa de Guadassuar, que va afectar a les cases immediates.¹³ Aquell any Alzira commemorava el VII^é Centenari dels sants patrons Bernat, Maria i Gràcia, amb grans festes per als dies 24, 25 i 26 de setembre.

La importància de la Música

¹¹ Arxiu Municipal de Guadassuar (AMG), *Comptabilitat*, sig. 1/113, 1854-1868 (8-XII-1857).

¹² *La Correspondencia*, València, 6-VIII-1904.

¹³ *La Unión Católica*, Madrid, 24-IX-1880. *El Imparcial*, Madrid, 27-IX-1880.

Sempre ha sigut molt important, tant per a les cerimònies litúrgiques i processons, a càrrec de l'organista i de la capella musical,¹⁴ com per a acompanyar processons, cercaviles, etc. o ballar amb el tabalet i la dolçaina tradicionals.

Un cas especial era la *festivitat de Sant Vicent Màrtir*, patró de la població, en la qual es bolcava el govern municipal i els veïns, ja que es contractava un *cos de música* de València, per assistir a les *matines* la vespra i a la missa i processó del dia del sant. La festa l'organitzaven els majorals o majordorms, elegits per sort, que criaven els animals i recaptaven tots els ingressos associats a la festa (plegues dels forns, arreplegues...), i altres ajudes del municipi.

És a dir, per a la festa de Sant Vicent al segle XVIII es contractava una orquestra portada de València per realçar les cerimònies religioses i acompanyar la processó, tocant i cantant davant del guió, amb una despesa de 50 lliures. Per exemple, el 1910 encara s'anuncia una *missa a gran orquestra* amb la presència d'uns músics i veus de València, com la del tenor Traver i la del baix Salom. L'any 1928 també es lloga una gran orquestra per a la missa major de sant Vicent i, una altra, per a la missa de Corpus, per 225 ptes.¹⁵ L'any 1954 canta la missa l'Orfeó d'Algemesí; l'any 1956, 1960 i 1961 la Capella de Música Sacra de Xàtiva, dirigida pel mestre Salvador Pérez Fabra; l'any 1958 el Cor Seràfic de la Magdalena de Massamagrell, etc.

Agustí Roig Barrios, en diferents articles, ens informa dels aspectes musicals de la festa.¹⁶ Es fa ressò del fet que en 1854 el 20 % del pressupost es gastava en música, percentatge només superat pels focs d'artifici. Pel *Libro de cuentas* de Joaquim Barberà Jornet, majoral d'aquell any, sabem que es destinaren 660 reals a la *Companyia Filharmònica d'Instrumentos Militars de Guadassuar*, fundada cap a 1852 i dirigida pel mestre Vicent Montalvà i després pel mestre Joaquim Roig Barberà; 62 reals al dolçainer Linares i 60 reals al tabaleter; l'orquestra que va acompanyar el guió de Sant Vicent en la Repartició de la Carn i la processó rebé 200 reals, l'organista 40 reals i el manxador 13 reals. Una festa gran no s'entenia sense música.

¹⁴ Arxiu de Protocols del Patriarca de València (APPV), *Protocols*, Notari Valero Fortuny, sig. 13.744, any 1635. Arxiu del Regne de València (ARV), *Protocols Notarials*, Notari Lluís Perales, sig. 4.227 (anys 1637-1638). Documentem el 1635 i el 1638 un mestre de capella, Alonso o Alfonso de Fuentes, d'Aldaia, treballant a Guadassuar.

¹⁵ AMG, *Pressupostos*, 1928 (13-VI-1928).

¹⁶ Agustí Roig Barrios: «Estampas retrospectivas de nuestras fiestas», *Guadassuar. Boletín Municipal Informativo* 15, 1982; «Las fiestas patronales a mediados del siglo XIX: Las cuentas de la fiesta de 1854», dins *Guadassuar en Fira 1993*; «La Repartició de la Carn de 1944», dins *Guadassuar en Fira 1994*, i «El compte de la festa de Sant Vicent de 1854», dins *Guadassuar en Fira 2004*.

La primera de les cròniques periodístiques que hem localitzat és del diari *El Católico*, que el dia 30 de gener de 1854 publicava un resum de la festa d'aquell any, ja publicat pel *Diario de Valencia* el dia 26.¹⁷ Sobre l'activitat musical ens diu que «La banda de música de la población nos hizo oír algunas piezas de gusto en las serenatas, y tocó con mucho acierto en la solemne misa cantada el domingo». Aquest document testimonia el bon nivell de la banda de música, que les serenates o concerts ja formaven part dels actes de la vespra i que una orquestra participava en la missa major.

Generalment els programes de la festa es publicaven en la premsa per atraure els visitants a la fira i festa, però solament a partir dels programes conservats del segle xx podem constatar les obres interpretades per la banda, entre les quals no falten els pasdobles, les polques, els intermedis, les fantasies, els poemes lírics, les obertures, etc., ja siga d'autors valencians, espanyols o internacionals, sempre amb rigor i bon fer.

A mitjan segle XIX, però, la irrupció de les Bandes de Música en els pobles valencians arraconarà en part el paper del *tabalet i la dolçaina*. A Guadassuar documentem l'existència d'una banda abans de l'any 1853 i trobarem la seua presència en tota classe de festes: cercaviles, celebracions com la del naixement del Príncep d'Astúries de 1857, festes religioses com la del Corpus, dianes i, especialment, es convertirà en un focus d'atracció destacat durant la Fira amb la realització de concerts o serenates. Documentem el 1856 el pagament de 80 reals al director de la Banda de Música de Guadassuar, Vicent Montalvà, per anar a Alzira a solemnitzar la declaració del dogma de la Immaculada Concepció.¹⁸

Desapareguda la primera banda, s'afegiran altres Bandes a Guadassuar, com la *Música Vella o Societat Ateneu Mercantil*, fundada el 1881 i dirigida pel mestre Francisco Sebastián Roig Torres; la *Música Nova o Societat Filharmònica Santa Cecília de Guadassuar*, fundada el 1886 i dirigida pel mestre Llorenç Ruiz; la *Banda Filharmònica Victòria o Banda Municipal* (algunes vegades), dels anys 1920, dirigida pel mestre José Beltrán Osca; la *Banda de Música Municipal*, fundada el 1939 i dirigida pel mestre Virgilio Beltrán, que en l'any 1942 es transformà en entitat cultural-artística amb el nom de *Banda Unió Musical Santa Cecília de Guadassuar*, en l'actualitat una Societat.

¹⁷ *El Católico, periódico religioso y monárquico*, Madrid, 30-I-1854.

¹⁸ Ref. 11.

Fig. 5. Banda Filharmònica Santa Cecília, dirigida pel mestre Llorenç Ruiz (abans 1897).

Però, a més de la banda local, solien convidar altres Bandes de Música per participar en les festes, com per exemple *La Nova* de Montserrat (1910), la *Banda Unió Musical* de Carcaixent (1921; 1928, 500 ptes; 1932, Carcaixent i Banda de Llombai, 850 ptes; 1934, 450 ptes), la *Banda Primitiva* de Lliria (1926), etc. També contracten la *Banda Unió Musical* de Benimodo (tres serenates de 1928, 180 ptes; una cercavila del 9 de setembre de 1928, 120 ptes; festa del 1r de Maig de 1931, 340 ptes; festa commemorativa del 14 d'abril de 1932, 400 ptes), la Banda de Llombai (1934, 475 ptes), la Banda de Música *L'Harmonia* de Polinyà de Xúquer (1928, festa del Corpus i festes de l'octava, 400 ptes, i 1931, dia de Pasqua, 22,50 ptes), etc.¹⁹

Un cas especial es va produir durant la celebració del Corpus de 1862: aquell any la processó es va efectuar a Guadassuar el diumenge següent perquè aquell dijous la Banda havia de tocar en la processó del Corpus d'Alberic, un poble més gran, perquè la processó havia d'«efectuarse con la ostentación y lucimiento que acostumbra».²⁰

¹⁹ *Las Provincias*, València, 21-I-1921 i 21-I-1932; *Diario de Valencia*, València, 10-VIII-1926; AMG, *Presupostos*, 1928, 1931, 1932.

²⁰ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 4/10, anys 1862-1863 (8-VI-1862).

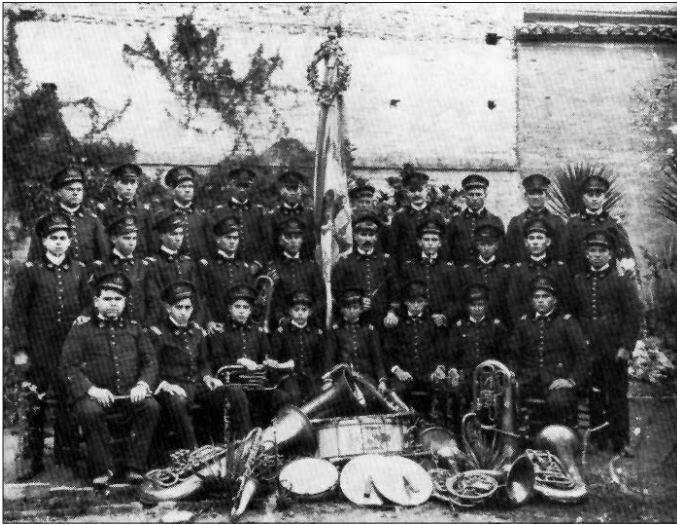

Fig. 6. Banda Filharmònica Victòria (anys 1920).

La música, per tant, ha format sempre part de la nostra festa i la banda de música ha tingut un paper molt destacat i rellevant, amb els habituals passacarrers, els concerts extraordinaris, que deixaren de fer-se l'any 1965 en plena transformació social, l'acompanyament en la Repartició de la Carn i en gran part de les misses majors del dia de sant Vicent, amb la forma d'orquestra, i en totes les processons del poble amb la interpretació d'extraordinàries marxes.²¹

Segurament tots els pobles comptaven amb dolçainers i tabaletes, que a més de participar en les celebracions religioses també podien amenitzar les festes de carrer com les danses a Guadassuar. El tabaleter i el dolçainer, en un moment determinat del segle XIX, deixaren pas als instruments de vent de la Banda per interpretar les melodies de les danses, cosa que en molts pobles també va ocórrer. Malgrat tot, no desapareixerà la seua presència en les festes de Guadassuar; per exemple, l'any 1904 es programa un Cant d'albades,²² etc.

No sempre, però, solen esmentar-se els noms dels músics participants: dolçainer Linares i tabaleter, el 1853; dolçainer Alfredo Martínez, el 1928; dolçainer Vicente Rodrigo, de Benimodo, 1958; dolçainers d'Algemesí, 1977; dolçainers

²¹ Guadassuar compta amb un repertori exclusiu de marxes de processó, la majoria obres de Virgilio Beltran, que han estat recollides en el CD *Marxes i pasdobles de Virgilio Beltran Cleries*, de la Societat Musical Santa Cecília de Guadassuar, dirigida per Francesc Zacarés, 2000.

²² *Las Provincias*, València, 7-VIII-1904.

de València, 1978; dolçainer Joan Blasco, 1979; dolçainers de Gandia, 1990, etc. En resum, tenim referències de la seua presència a la premsa i als Programes de Festes des de 1853 fins a l'actualitat.

Des del 2014 comptem amb una Associació de Tabal i Dolçaina a Guadassuar (ADIT), constituïda a partir de l'Escola Municipal de tabalet i dolçaina, que participa en la major part dels actes festius de Guadassuar. El seu mestre de dolçaina és Andrés Felici Castell.

Els Balls tradicionals

Les referències documentals són escasses, però existien, com el *Ball de Nans o Cabuts* (1910); *Ball de Nans i Gegants* (1928), amb adquisició del corresponent vestuari; al·lusió al ball de *la Muixeranga* (en la correspondència de Salvador Careres Zacarés amb Joan Amades, l'any 1925: «La Moxiganga yo le decía en la mía que actualmente se baila en Algemesí y Guadassuar, no sé si ofrecen alguna variante con la de Carcagente».²³

A Guadassuar, durant el segle xx, pràcticament desaparegueren tots els balls tradicionals, excepte les Danses, però igual que ha ocorregut en molts pobles s'ha produït un renovat interès per recuperar els balls propis valencians. En aquest sentit cal ressenyar la recuperació del *Bolero de Guadassuar* l'any 1988, integrat en l'acte de la Repartició de la Carn des de 1998 (amb els grups *Bolero de Guadassuar*, 2010, i *Grup de Danses Bolero de Guadassuar*, 2015), així com la incorporació del *Ball de Gegants i Cabuts* a la Repartició de la Carn de manera permanent (2017), amb música pròpia basada en melodies tradicionals de Guadassuar, a iniciativa dels Amics de les Danses de Guadassuar. També s'ha unit a l'acte *la Muixeranga (La Carabassota, 2017)*.

El sistema d'organització

Com era habitual en els pobles valencians per elegir els diversos càrrecs anuals del municipi, es fa ús del sistema de la insaculació; és a dir, de l'extracció de bolletes amb els noms dels triats a l'atzar. Era considerat un deure cívic participar en l'organització d'una festa. Com ja hem dit només dues festes són municipals, la del Corpus i la de Santa Bàrbara;²⁴ la resta totes són organitzades per un, dos o tres *Majorals, Majordorms, Clavaris o Festers*, noms que reben els organitzadors

²³ Informació proporcionada per Joan Bofarull Solé, estudiós de les muixerangues, balls de valencians i castells.

²⁴ A Guadassuar existia la tradició oral que adjudica al dia de santa Bàrbara el pacte de la capitulació d'Alzira amb Jaume I, abans de la seua entrada a la fi de mes.

successivament en el temps. Naturalment, sobretot en la festa patronal de sant Vicent, darrere està el municipi que ajuda en la col·lecta de les cises dels forns, en les plegues pel poble, etc.

Aquesta elecció a vegades s'anota en les Actes Municipals, així com les ajudes que reben els organitzadors. L'anotació més antiga és del 12 de febrer de 1716, on llegim:

Dit dia el dit ajuntament donen los forns y caritat als majorals de sant Vicent per ajuda de gastos per a la festa y demás.²⁵

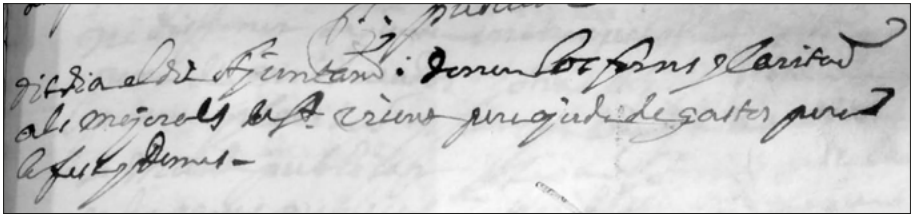

Fig. 7. Minuttes de la Universitat de Guadassuar (12-II-1716).

L'any 1795 reflecteixen en l'acta l'elecció de dos majorals: «Dixeron: Que nombraban encargados o mayores para la fiesta de San Vicente Mártir del año que viene 1796 al presente Bernardo Sentamans y a Vicente Boyls Montalvá para que estos cuiden de recoger las limosnas de los hornos así como la limosna que se recogen por la Villa y cosechas del año... y si quisieren innovar dichos encargados o mayores alguna otra cosa, tengan la precisa obligación de contar los citados mayores con los señores del Ayuntamiento...».²⁶ Normalment aquestes plegues entre el veïnat es realitzaven la vespra de la festa amb una cercavila festiva que recorria el poble, de les quals tenim molt poques descripcions.

A vegades calia animar els organitzadors amb alguna quantitat de diners per a la festa, com la donació feta l'any 1738 al llaurador Antoni López, *sagristà* de sant Vicent, de 10 lliures i 10 sous «para ayudar a hacer la fiesta».²⁷

Quan el sistema d'elecció es va esgotar, ja a finals del segle XIX i durant part del segle XX gran part de les festes són organitzades per voluntaris o amics, per una comissió de festes. A partir de la dècada dels 60 del segle XX s'adopta el sistema de quintes, que assegura l'existència d'alguns voluntaris, a vegades tots amics, per

²⁵ AMG, *Minuttes de la Universitat de Guadassuar*, text en valencià conservat en *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 4/01, anys 1713-1751 (12-II-1716).

²⁶ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 4/05, anys 1795-1816 (4-II-1795).

²⁷ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 4/01, anys 1713-1751 (20-I-1738).

organitzar la festa. Aquest és el sistema actual aplicat a les quatre principals festes, organitzadors de la Fira i de les Danses, amb certa laxitud en l'edat: la festa de sant Vicent (22 de gener) l'organitzen els hòmens de 45 anys; la festa de l'Aurora (23 de gener), que organitzaven els fadrins, a finals del segle xx passa a les dones dels festers de sant Vicent per manca de voluntaris; la festa de l'Assumpció, les xiques de 18 anys; la festa de sant Roc, els xics de 24 anys.

El finançament de les festes

La majoria de les festes les pagava el poble, normalment de manera indirecta per mitjà de les cises dels forns, la major partida, i amb les plegues en diners o espècie, que s'efectuaven habitualment la vespra de la festa amb una cavalcada festiva, com en la cavalcada de la plega del Crist de 1926.²⁸ Per exemple, en el quadern del fester Joaquim Barberà Jornet²⁹ es recullen les diferents plegues de 1853, amb les principals collites: «Junio: Plega capullo de seda, 60 reales con 26 maravedises. Julio: Plegas del trigo, 29 rs.; cebollas 20 rs.; melones 25 rs.; aceite, 2 arrobas, 48 rs., y arroz, 88 reales».

També era habitual criar animals per a vendre o per ser destinats a la Repartició de la Carn, en el cas de la festa de sant Vicent. Fixem-nos en el següent compte de la festa de sant Vicent de 1854, elaborat pel fester Joaquim Barberà, amb els total d'ingressos i despeses:

AÑO 1854. Cuenta de lo que se recoge de limosna para la fiesta de San Vicente Mártir

Plegas de trigo, cebollas, melones, aceite, panizo y capullo de seda	301
Plega de los hornos	3.290
Venta de 22 libras y 11 onzas de capullo de seda	1.325
Venta de incienso y cera	216
Una limosna	<u>38</u>
Total recaudado	5.170 rs.

Gastos de la fiesta de San Vicente:

Al cura, 166; al vicario de arreglar la procesión, 19; una capa, 15; sacristán 60, organista 40, manchador 13, acólitos 8, Tonet 4;	
limpiar la iglesia, 28; aceite para el campanario, 7	360
De llevar San Vicente	76

²⁸ *Las Provincias*, València, 10-VIII-1926.

²⁹ Arxiu del Cronista Agustí Roig Barrios, que va publicar aquest compte de 1853 per a la festa de 1854 en l'article «Las fiestas patronales a mediados del siglo XIX: Las cuentas de la fiesta de 1854», dins *Guadassuar en Fira 1993*.

Cera de la procesión	574
Cera para Nuestro Señor 140, y demás gastos (cirio pascual, incienso); todo	331
Predicador y conducción	190
El florero	576
De llevar y traer los floreros 40, y de hacer el entablado 40; todo	80
Fuegos artificiales	1.050
Música	660
Orquesta	200
Tabaletero 60, dolçainer Linares 62; todo	122
Campaneros	60
De arreglar la seda	4
Al vicario para predicar la Cuaresma	100
10 corderos para recrío	337
De matar 9 carneros	27
Otras gastos	282
A los clavarios de San Vicente Mártir les entregué	<u>141</u>
Total gastado	5.170 rs

Com podem observar l'ingrés més important provenia de les cises dels forns, amb el permís de l'Ajuntament, seguit de la venda de capoll de seda i de les distintes plegues en espècie; per últim, la venda d'encens i cera i alguna almoïna. Entre les despeses, la més important era la dels focs artificials amb 1.050 rs, després de la música (Banda, orquestra, tabaleter i dolçainer) amb 982 rs, seguit de les despeses de cera i encens amb 905 rs., el capítol d'església (personal i altres: organista, campaners...) 710 rs., la partida de flors suma 656 rs, la compra d'animals per a la Repartició i matança 364 rs, diversos (jornals i altres) 362 rs, i, per últim, 141 rs en efectiu.

Actualment la font d'ingressos és diversa: loteries, publicitat en el Programa de Festes, subvenció municipal directa i indirecta (conveni Ajuntament-Banda de Música), etc. En el cas de les Danses, que mai havia rebut una subvenció municipal perquè s'autofinançava, des dels anys 60-70 del segle passat en què va rebre ajudes anuals per als premis de la Caixa d'Estalvis de València, posteriorment assumides per l'Ajuntament, a hores d'ara rep ajudes del municipi, directes en el cas dels premis i indirectes (conveni Ajuntament-Banda de Música), per afrontar una organització tant complexa com suposa una festa tan participativa com l'actual.

PODER I FESTES

Aparentment les festes no tenen per què ser una manifestació del poder establert, religiós o civil, però a vegades en casos de conflicte es manifesta aquesta dependència.

En aquest sentit són simptomàtiques les fotografies de 1929, durant la Dictadura de Primo de Rivera, que expliciten quines són les autoritats locals i quina classe social predomina.

Figs. 8, 9, 10 i 11. La Semana Gráfica de la región de Levante: València, núm. 134, 2 de febrer de 1929.

És evident que, en el cas de les festes religioses, el poder eclesiàstic s'hi fa palés: grans funcions solemnes, predicadors famosos, etc. En el cas del poder civil no és tan evident però s'hi manifesta quan cal. Per exemple, l'acotació de 1795 és molt significativa: «...y si quisieren innovar dichos encargados o mayores alguna otra cosa, tengan la presisa obligación de contar los citados mayores con los señores del Ayuntamiento...».³⁰

³⁰ Ref. 26.

L'ajuntament també solia proporcionar el llistat de les famílies que rebrien racions de menjar (carn, arròs, cigrons, pa, etc.) el dia de la Repartició de la Carn.³¹

Un cas molt sonat es va produir l'any 1912, quan xocaren els festers de l'Aurora, els fadrins, i l'Ajuntament.³² Aquell any quinze joves es presentaren voluntaris a l'Ajuntament per ser *clavaris* i foren nomenats solemnement des de la trona el dia dos de febrer, festa de la Candelera, «según inmemorial costumbre», pel rector José Miquel Roig. Dotze joves majors d'edat (21 anys), solters excepte tres casats, i tres menors d'edat.

Des del principi existiren desavinences entre Ajuntament i *clavaris*, i al final aquests denunciaren l'alcalde, Joaquim Boïls Renart, i el regidor síndic, Bernat Pellicer Aràndiga, el dia 16 de desembre de 1912, perquè els havien requisats els ingressos de la festa. Recordem que era habitual fer col·lectes i plegues públiques, en metàl·lic o en espècie («el cacahuet que es costumbre dar los cosecheros en dicha época con destino a la fiesta», i altres productes), pel poble, a més de criar animals per revendre.

El problema és que la festa era supervisada pel Síndic de l'ajuntament per evitar que els diners es malgastaren i això va provocar suspicàcies entre ambdues parts. Al final acabaren confiscant-los els diners guardats en la Capella de l'Aurora o que ells havien dipositat a l'Ajuntament, perquè els joves festers s'havien menjat algun animal retingut sense pagar-lo... per fer festa!

Així s'explica al procés judicial:

Existe en este pueblo una Capilla en que se venera a la Divina Aurora, y no obstante la devoción que en este pueblo despierta dicha imagen, no existe hermandad, cofradía ni organización alguna de esta índole previamente constituida y con funcionamiento regular que organice las fiestas que anualmente se celebran en su honor, como ocurre con otras devociones católicas. La carencia, pues, de un régimen constituido, ha dado margen al nacimiento de una costumbre tradicional de recurrir los devotos de la Divina Aurora que desean tomar parte en la organización de los festejos anuales, y previo el consentimiento de la Autoridad,... reservándose éstas siempre el cargo de depositario, bien desempeñándolo por sí, ya nombrando para el mismo a persona de su confianza, siendo por lo regular éste concejal del Ayuntamiento.

El judici tingué lloc el dia 23 de desembre de 1912, un mes abans de la festa, presidit pel jutge municipal Joaquim Osca Codina, acompanyat per dos adjunts per a l'ocasió, Enrique Tortosa Rosell i Vicent Boïls Renart, i els corresponents

³¹ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 4/12, anys 1868-1874 (1869), sig. 4/14, anys 1883-1887 (13-I-1884).

³² AMG, *Jutjat*, Judicis Verbals any 1912.

lletrats. El judici es va celebrar al Saló de Plenaris i la sentència es va dictar el dia 30 de desembre de 1912, sentència salomònica perquè era fruit d'un pacte entre les parts per salvar l'honor de tots. Allí llegim:

Continuación del Acta del Juicio / ... y de iniciativa de estos señores al objeto de lograr una avenencia que dejando a salvo el decoro y dignidad de demandantes y demandados, sea al mismo tiempo prenda de armonía entre los mismos. Han transigido la cuestión en los siguientes términos:

Primero: Que el presente año no se celebrarán por nadie los festejos a la Divina Aurora.

Segundo: Que el dinero que, por todos conceptos se ha recaudado y se recaude en lo sucesivo, se entregará al señor Cura párroco de este pueblo para que lo invierta en obras en la Capilla u otras necesidades de su culto que crea necesarias.

Tercero: Los Clavarios del año actual, o sea los demandantes, entregarán a Don Bernardo Pellicer el día seis del presente Enero, trescientas treinta y una pesetas, de las que este Señor se retendrá ciento setenta que anticipó para la compra de los carneros; y las ciento sesenta y una pesetas restantes, que con el producto de las colectas, forman un total de quinientas diez y ocho pesetas, noventa y dos céntimos hasta el día, se entregarán así como lo que se recaude en lo sucesivo hasta el veinte y tres del próximo Enero, al Señor Cura párroco de esta Villa para que como dicho queda, las invierta en obras y reparaciones de la Capilla de la Divina Aurora

Cuarto: Los corderos o reses de que se incautaron los Clavarios demandantes, quedan en la absoluta propiedad de éstos.

Quinta: Por el Señor Cura se satisfarán los gastos ocasionados hasta el día, del depósito que se le entrega o sea el importe de la Música en los actos en que ha tomado parte, que se fija en sesenta y cinco pesetas, debiendo abonar asimismo la cera, pirotécnico y los demás gastos que se hayan ocasionado con motivo de los festejos...³³

En definitiva, aquell any 1913 es va fer festa sense clavaris o festers, cobertes les despeses previstes en música, focs d'artifici, ciris, etc. L'autoritat s'imposava.

L'autoritat també podia afavorir les festes amb exempcions de taxes, per exemple entre les condicions de l'arrendament de les espècies de consum, cereals i sal, així com d'altres (carns en general, oli, aiguardent i licors, vins, sabó, arròs...), l'acord municipal de 25 juny 1879 establia:

9ª. El arrendador en virtud de acuerdo del Ayuntamiento y costumbre general de la población no podrá percibir derecho alguno de la carne, arroz y demás especies

³³ Ref. 32.

sugetas a este impuesto que se inviertan en la repartición de raciones a los pobres en la víspera de San Vicente Mártir.³⁴

Aquest acord el trobem repetit habitualment, com el del 7 de juliol de 1881:

Séptima: Tampoco podrá percibir el arrendador derechos de las carnes que se inviertan en la limosna de la víspera de San Vicente Mártir ni tampoco de los despojos de los carneros que se crían y sacrifican en esta villa procedentes de los fondos de la referida fiesta en dicho día.³⁵

CONTINUÏTAT, TRANSFORMACIÓ I DESAPARICIÓ DE FESTES A GUADASSUAR

Com podem constatar quan una festa perd la seua funció només té dos possibilitats: o transformar-se o desaparèixer. Així ocorre a Guadassuar, la Festa de sant Vicent ha experimentat al llarg del temps diversos canvis per sobreviure i, a hores d'ara, continua en transformació, en canvi les festes de bous i vaques han acabat desapareixent al segle xx, mentre que la festa de les Danses està en plena expansió, una festa de carrer mínima en origen.

De la Taula Franca a la Repartició de la Carn. Davallada actual de la Fira i transformació de la Cavalcada de la Repartició

L'antiga Taula Franca del dia del patró, com ja hem vist, acabà convertint-se en una cavalcada anomenada de la *Repartició de la Carn* (xix-xx), vigent fins 1975, en la qual es repartia menjar a les famílies pobres per celebrar la festa. A les 15'30 de la vesprada començava el repartiment de manera pública dels aliments transportats en carros, acompanyats pels festers, les autoritats civils i eclesiàstiques i el poble en general. Corresponia al concepte de caritat cristiana de l'època.

...cuya fiesta inauguran la víspera los clavarios recorriendo la población, acompañados de las autoridades civil y eclesiástica, y distribuyendo a los pobres de la misma pan, arroz y carne, para que todos puedan celebrar alegremente el día del Santo. Costumbre piadosa y verdaderamente digna de imitación.³⁶

En el segle xix Guadassuar encara era un poble amb una majoria de jornalers, alguns molt pobres. Fixem-nos en les xifres publicades als diaris i programes de festa:

³⁴ AMG, *Consums*, sig. 5/037, anys 1859-1881.

³⁵ AMG, *Consums*, sig. 5/038, anys 1881-1890.

³⁶ Juan Alfonso de Cuevas (S.I.): *Novena al invicto mártir español San Vicente, Patrón de la Villa de Guadasuar, precedida de una reseña de la vida del santo*. Xàtiva, Impremta i llibreria de Blai Bellver, 1854-1865.

1897: Repartiment de 600 racions de menjar (22,42 %; 1900 = 2.676 h)
 1911: 600 racions (19,26 %; 1910 = 3.115 h)
 1927: 394 racions (9,76 %; 1930 = 4.037 h)
 1930: 650 (16,10 %; 1930 = 4.037 h)

Als anys 70 del segle passat deixà de fer-se aquest repartiment públic perquè ja era vergonyós; continuà de manera privada i, aleshores, començà una nova transformació d'aquest acte tradicional tan arrelat a la festa. S'ha reconvertit en una cavalcada festiva amb repartiment de dolços tradicionals (rotllets fregits, carquinyols, rosegons, etc.) i mistela als veïns i visitants i amb la incorporació del millor folklore local: el ball del recuperat Bolero de Guadassuar, el nou ball de Gegants i Cabuts, el ball de la Muixeranga, les Dansetes dels Arquets, la Carxofa, etc., que assegura la seua perduració en el temps i el seu èxit popular. Així la tradició s'actualitza, es modernitza i perdura.

En canvi l'assistència a la Fira per part de la gent dels pobles veïns ha minvat considerablement, perquè ha perdut el seu sentit comercial i la part lúdica (rodes, atraccions, etc.) la podem trobar en totes les èpoques de l'any per tot arreu.

Les corregudes de bous i vaques: una festa desapareguda

Si de las Danses no tenim documentació arxivística, de les festes de Bous i Vaques en tenim de manera regular fins al segle xx, ja que calia demanar permisos a l'autoritat provincial i supervisar els cadafals, la pastura del ramat, etc.

La documentació més antiga és de 1737, quan l'ajuntament concedeix llicència per córrer vaques dos dies, per la festa de la Mare de Déu d'Agost, prèvia llicència del Capità General. Sembla que era habitual tancar les festes de l'Assumpció i de sant Roc, a la huitava, fent dos dies de corregudes de vaques, com en 1743, 1749, 1750.³⁷

...en atención a que en esta Villa todos los años se celebran las fiestas de N^a S^a de la Asunción y el señor San Roque, en cuya octava se acostumbre dar corrida de vacas para la diversión y recreo de los vecinos y demás que concurren a dichas fiestas, y que igualmente se acostumbra el que la Villa tome de su cuenta el cuidado de prevenir los corros y solicitar la licencia del Exmo. Sr. Duque de Caylús, Capitán General de este Reyno, contribuyendo en algunos gastos caso de haverlos...³⁸

³⁷ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 04/01, any 1713-1751 (14-VIII-1737, 3-IX-1743, 23-VIII-1750).

³⁸ Ref. 37 (12-VIII-1749).

Com passa a vegades quan s'ajunta molta gent, la violència entre joves de distints pobles també esclatava, com en 1797. El veí d'Algemés, Maties Celda, havia estat proposat com a tallant d'una taula de carn, però és rebutjat en ser reconegut:

...por motivo de ser el cabo del motín que se movió en el segundo día de corrida de vacas... Que sí se movió el que se movió, porque Selda cogió una vaca de las hastas y la hechó en tierra y entonces enpesaron a palos unos hombres contra otros...³⁹

Al segle XIX continuen celebrant-se festejos taurins, normalment corregudes de bous, «por seguir la costumbre de algunos años a esta parte...», al mes d'agost, sempre demanant llicència, ara al Governador Civil. És el municipi qui es fa càrrec, cedint en algun cas l'import de l'herbatge de la muntanya de la Garrofera al ramader que facilite els animals, com en el 1857⁴⁰ o facilitant la pastura del ramat en les terres arrossars el 1881.⁴¹ Al 1880, segons llegim a la premsa, s'autoritzen tres dies de corregudes de bous en la plaça, prèvia inspecció del corro dels bous i de les instal·lacions.⁴²

Al segle XX ja no són tan regulars aquests festejos, però devien celebrar-se. Del 1930 conservem un esborrany d'un certificat d'idoneïtat d'una plaça de bous muntada al final de diversos carrers, per a les festes de Nadal.⁴³ A la postguerra, el 1943 es reprenen les corregudes de vaquetes al migdia en una plaça de bous construïda al Ravalet, però no tindrà continuïtat a causa de les dificultats econòmiques i caldrà esperar al 1968 perquè es reinicien les festes taurines (corregudes de vaquetes, jonegades, bou embolat, etc.), organitzades pels festers de sant Roc, que més o menys tindran lloc tots els anys fins al 1988, últim any d'espectacles taurins. Les despeses exigides (assegurances, seguretat, assistència sanitària, etc.) i la transformació social accelerada per la transició política la fan desaparèixer.

Les Danses: la festa més important de l'estiu

De ser una festa d'un carrer, d'un o dos dies a la huitava de l'Assumpció i sant Roc, han passat a ballar-se durant una setmana (l'última completa d'agost) en diversos carrers amb gran participació. Els musicòlegs daten alguna de les melodies del ritual de les Danses al segle XVII. Festa autofinançada en origen, ara amb premis del pressupost municipal.

³⁹ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 04/05, anys 1795-1816 (21-IX-1797).

⁴⁰ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 04/09, anys 1856-1859 (15-VIII-1857).

⁴¹ AMG, *Llibre d'actes d'Ajuntament*, sig. 04/13, anys 1875-1882 (11-VIII-1881).

⁴² *La Iberia*, Madrid, 20-VIII-1880.

⁴³ AMG, full solt, 20-XII-1930.

Sense documentació oficial, perquè no necessitaven permisos ni infraestructura, alegraven i alegren les nits d'estiu. La gent sopa al carrer i veïns i forasters contemplen la dansada. Danses originàriament ballades al ritme de la dolçaina i tabal, però des del XIX conduïdes pels instruments de vent de la banda. Ara és un gran repte fer que la dansa no s'interrompa quan els balladors ocupen un carrer sencer i pràcticament tota la banda s'ha de distribuir al llarg del carrer.

Fig. 12. Sopar al carrer (Fotògraf Vicent Nàcher, d'Algemesí, 20 d'agost de 1958).

Tingueren una davallada significativa a finals dels 60, però també una recuperació des dels anys 70 del segle XX, com va ocórrer en altres pobles amb les seues festes, gràcies entre d'altres al cronista Agustí Roig Barrios i a l'Aula de Cultura de la Caixa d'Estalvis de València.

Es balla el ball pla (pas pla), obert a tot el món (de xiquets a grans), molt popular i identitari. El vestuari té una gran importància, perquè no es tracta de disfressar-se sinó de vestir-se per a la dansa amb total llibertat i imaginació. I, com en tota festa, existeix una estructura ritual conservada, cadascuna amb la seua música:

1. Cercavila inicial, a les 21 h.
2. Eixida o dansa dels Arquets, a les 10'45 h.
3. Cap de dansa: invitació a la dansa
4. La Dansa (dues passades amb un descans)
5. Fandanguet final o Ball Trencat, substituït per un pasdoble modern.

Fig. 13. Danses 1935.

Fig. 14. Danses 2016.

Les danses inclouen elements de transgressió i diversió, que alguns especialistes relacionen amb les tradicionals *danses i folies* valencianes. Sempre han existit comparses, que abans o després de ballar, han fet alguna paròdia per provocar la reacció dels espectadors.

Fig. 15. Paròdia dansera (Fotògraf V. Nàcher, 23 d'agost de 1958).

En resum, la festa més mínima és ara la més reconeguda de Guadassuar: a l'any 1985 la Setmana de Danses de Guadassuar ja va ser declarada *Festa d'Interés Turístic*, per Ministeri de Transports, Turisme i Comerç, i el 2018, el Decret 121/2018, de 3 d'agost, del Consell de la Generalitat Valenciana eleva el seu reconeixement a la categoria de *Bé d'Interés Cultural Immaterial*, encarregant la seua

custòdia als Amics de les Danses i a l'Ajuntament de Guadassuar. És una festa viva que ha perdurat, excepte els anys de guerres i calamitats, i continua creixent.

FESTES LOCALS I INTERACCIÓ COMARCAL

A Guadassuar les festes també generen literatura per a consum local, com les famoses *decimetes*, sempre en valencià, que des del segle XIX acompanyen les cavalcades. Evidentment cal relacionar alguns dels primers autors amb la represa de la Renaixença, com *Llorenç Ruiz Osca*, mestre i músic (1851-1897), i el seu fill *Arturo Ruiz Perales*, prevere. Posteriorment destacaran *José M.ª Cléries Sabater*, *Vicente Vidal Lacruz*, fins arribar a *Rafael Súrria Albinyana* (1911-1996), de Manises i firmant de les Normes de Castelló, resident a Guadassuar, etc.

Fins i tot poden arribar a literaturitzar-se. Alguns exemples serien:

- La novel·la *Los reyes mudos* (1904) de Vicent Calvo Acacio, de l'Alcúdia, on es fa una descripció de la fira sense identificar-la.
- El poemari *La Fira de Guadassuar* (1962) de Lluís Martínez i Domínguez, d'Algemesí.
- El *Romanç de la festa gran* (1972) de Rafael P. Súrria i Albinyana, de Manises.
- Els poemes *Sant Vicent Màrtir* (1974) i *Entre la mola i la creu. Goig vicentí dedicat al patró de Guadassuar* (1975), d'Enric Soler i Godes, guardonat amb la Distinció al Mèrit Cultural de la Generalitat Valenciana (1991).

Però, a més, algunes festes locals esdevenen també comarcals, com va ocórrer amb el cas de la Fira de Guadassuar. D'ella han escrit personalitats com Leonardo Borràs, d'Algemesí (1968); Francesc Llàcer Domingo, d'Alzira (1968); Joan Martín Gallur, de l'Alcúdia (1968, 1988); Vicent Castell Llàcer, d'Algemesí (1978); Jesús Huguet i Pascual, d'Alberic (1978); Àngel Asunción Rubio, de Quart de Poblet (1979); Joan Girbés i Masià, d'Algemesí (1980); Josep-Antoni Domingo Borràs, d'Algemesí (2008); Francisco José Llàcer, d'Algemesí (2008); Robert Martínez Correcher, de l'Alcúdia (2008), etc.

Fig. 16. Placeta dels Borraxos (nom popular durant la Fira), 1903.

ESMORZAR A LA PLACETA (1941) de José Maria Cléries

En la fira és confortant
 esmorzar a la placeta,
 on es torra la xulleta
 que es despatxa en un instant.
 També hi ha vi abundant
 que es consumix en porró.
 Qui no té moderació
 i l'engul desmesurat
 guanya el campionat,
 però dorm a la presó.

CONCLUSIONS

Les nostres festes, sorgides en un tipus de societat agrícola tradicional, en molts pobles experimentaren grans canvis i, fins i tot, moltes supressions amb l'arribada de la modernitat, etc. Guadassuar, aïllat dels grans nuclis de població, sense facilitats de comunicació (carretera general, tren...) i amb una economia agrícola que ha perdurat fins ben avançat el segle xx, fenòmens que retardaren la modernització del poble i de l'economia familiar, en canvi ha conservat gran part del seu patrimoni fester, la música i cants tradicionals, la cultura oral i lingüística, així com els cicles festius d'hivern i d'estiu. Hui en dia aquesta particularitat diferencia el poble de Guadassuar dels altres.

Cada poble fa seues i pròpies les festes, les modifica i les adapta d'acord amb les seues necessitats. En certa manera, cada poble organitza unes festes singulars o exclusives, això sí sempre dins del cabal comú de les tradicions valencianes. En aquest sentit, com hem vist, Guadassuar proporciona exemples dels processos que poden experimentar les festes: el manteniment (el Porrat i la Fira de sant Vicent), la transformació (acte de la Repartició de la Carn), la desaparició (festes de bous i vaques) i el creixement (les Danses).

També hem deixat constància que la majoria de festes tradicionals giren al voltant de les festivitats religioses, amb una reducció actual, però acompanyades d'altres tipologies, com les festes de bous i vaques, la importància de la música, de la pólvora, dels balls, etc., i d'altres elements transgressors, com ocorre a les Danses a Guadassuar.

BIBLIOGRAFIA

ARIÑO VILLARROYA, A. i V. I. SALAVERT FABIANI: *Calendari de Festes de la Comunitat Valenciana, 4 volums*, València, Fundació Bancaixa, 1999-2002.

- ARIÑO VILLARROYA, A.: «Festa i ritual: dos conceptes bàsics», *Revista d'Etnologia de Catalunya* 13, 1998, pp. 8-17.
- BOÏLS, J. B.: *Les Danses de Guadassuar* [gravació sonora], València, Conselleria d'Educació i Ciència-Ajuntament de Guadassuar, 2008 (ed. or. 1998).
- BOÏLS, J. B.: *Dos puntals festius de Guadassuar: La Fira de sant Vicent i les Danses*, Picanya, Ed. Bullent, 2018.
- BOÏLS, J. B.: «Una fira de novel·la», dins *Guadassuar en Fira 2019*, Guadassuar, Setiset gràfiques, 2019, pp. 52-53.
- DOMINGO BORRÀS, J. A.: *Festa a la Ribera: les festes d'Algemesí*, Algemesí / València, Ajuntament d'Algemesí, 1983.
- FRECHINA, J. Ll.: «Les Danses de Guadassuar. Patrimoni viu», dins *Danses Guadassuar 2016*, 2016.
- MUT RUIZ, J. E.: «La gran festa patronal de Guadassuar: La festa de sant Vicent Màrtir», dins *Guadassuar en Fira 2015*, Guadassuar, Setiset gràfiques, 2015, pp. 56-59, en línia: <<http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2015/01/>>.
- MUT RUIZ, J. R.: «La música en la festa de Sant Vicent Màrtir», dins *Guadassuar en Fira 2016*, Guadassuar, Setiset gràfiques, 2016, pp. 82-85.
- MUT RUIZ, J. E.: «Informe històric sobre les Danses de Guadassuar, un monument viu», dins *Cròniques de l'Arxiu*, 2016, en línia: <<http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2016/04/>>.
- MUT RUIZ, J. E.: «Antecedents de la Fira de Guadassuar: Una explicació històrica», dins *Guadassuar en Fira 2017*, Guadassuar, Setiset gràfiques, 2017, pp. 60-64, en línia: <<http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2017/01/>>.
- MUT RUIZ, J. E.: «L'acte de la Repartició de la Carn, preludi de la festa de sant Vicent», dins *Guadassuar en Fira 2018*, Guadassuar, Blauverd Impressors, 2018, pp. 84-88.
- MUT RUIZ, J. E.: «La Festa i Fira de sant Vicent màrtir, una festa centenària», dins *Guadassuar en Fira 2019*, Guadassuar, Setiset gràfiques, 2019, pp. 48-51.
- RENOM I PULIT, M.: «L'estudi de les festes i la història», *Materials del Baix Llobregat* 7, 2001, pp. 15-19.
- PALOP DE LEÓN, Ll. J.: «Les Danses de Guadassuar, un tresor etnològic viu», dins *Setmana de Danses 2015*.
- ROIG BARRIOS, A.: «Les vaquetes», dins *Fiestas y Danzas 1969*, Guadassuar, Imp. Peris, Guadassuar, 1969 (s. p.).
- ROIG BARRIOS, A.: «Estampas retrospectivas de nuestras fiestas», *Guadassuar. Boletín Municipal Informativo* 15, 1982.
- ROIG BARRIOS, A.: «Las fiestas patronales a mediados del siglo XIX: Las cuentas de la fiesta de 1854», dins *Guadassuar en Fira 1993*, 1993.

- ROIG BARRIOS, A.: «La Repartició de la Carn de 1944», dins *Guadassuar en Fira 1994*, 1994.
- ROIG BARRIOS, A.: «Bous i vaquetes», dins *Setmana de Danses 1994*, Guadassuar, Imp. Nostra, Algemesí, 1994 (s. p.).
- ROIG BARRIOS, A.: «El compte de la festa de Sant Vicent de 1854», dins *Guadassuar en Fira 2004*, 2004.
- ROIG BARRIOS, A.: *Cançoner de Guadassuar*, edició de J. B. Boïls i J. E. Mut, València, Institució Alfons el Magnànim (Quaderns de Música Folklòrica Valenciana, 4).
- TRESCOLÍ BORDES, O. i E. OLIVARES TORRES: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2019.
- TRESCOLÍ BORDES, O. i E. OLIVARES TORRES: «Les festes d'hivern: Sant Vicent de la Roda», dins *Guadassuar en Fira 2020*, Guadassuar, Blauverd impressors, 2020, pp. 55-58.

CORREBOUS A LA RIBERA DEL XÚQUER

Ramón Estarlich Candel i Marina Estarlich Martorell

INTRODUCCIÓ

La nostra comunicació a aquesta Assemblea d'història de la Ribera està referida als festejos populars de bous o vaquetes que es realitzen als pobles de la Ribera, en diferents llocs o espais i baix diferents modalitats, com ara anirem descrivint, entre les quals destaquen les «vaquilles» al carrer, el bou lligat en soga, el bou embolado i el bou solt.

Es tracta d'un treball on es combina l'estudi bibliogràfic amb el treball de camp, a través d'enquestes realitzades a persones historiadores, cronistes, arxiveres i bibliotecàries dels diferents pobles de la Ribera del Xúquer.

Abans de descriure els espectacles taurins que es fan a la Ribera del Xúquer, parlarem sobre l'origen d'aquesta festa i alguns dels seus detalls.

UN POC D'HISTÒRIA

Hi ha moltes teories sobre l'origen del toro de lídia conegut amb el nom d'Uro, va entrar en la península Ibèrica pel sud d'Europa i d'ell deriven els bous salvatges escocesos o suïssos que encara es mantenen, també va entrar pel nord d'Àfrica, evolucionant del Bou *Taurus africanus* descendents dels bous salvatges d'Egipte del qual descendeix el toro de lídia.¹

El bou és un animal que s'ha venerat als pobles antics, a Egipte era el bou sagrat d'Apis, amb diferents noms l'empraven com a emblema els àrabs, els israelites,

¹ J. Javier; Mazón Marín i Úrsula Albalade Castellote: *Querencias: un paseo por la ganadería brava valenciana*, València, Diputació de València, 2006, p. 20.

els perses, els grecs. Aquest emblema encara existeix a Japó, l'Índia, a la Tartària i el trobem a la Xina en el temple de Dt.-Ca-la-tyen, el nom de la qual significa palau de Bou-cornut.

Ja en la Bíblia trobem referències al sacrifici de bous braus en l'holocaust de la divina justícia, considerant-se al bou com a símbol de fortalesa, feresa i bravura. I d'aquesta manera trobem referències als holocaustos religiosos que celebraven els ibers. En ells sacrificaven als bous braus desafiant-los en espectacles públics. Altre important precedent històric es considera els exercicis de la caça de l'uro en la qual es van donar els primers enfrontaments entre l'animal i l'home. És, potser en aquestes tradicions tan antigues, on trobem l'origen de les corregudes de bous.

Segons Francisco d'Ayala, els romans de Tessàlia van ser els inventors de bregar amb bous i diu Plini el Vell, en la seua Història Natural, que Juli Cèsar va introduir aquest espectacle en els jocs circenses a Roma amb la lluita entre el bou i el matador armat amb espasa i escut, a més de la «correguda» d'un bou a qui el cavaller, desmuntant, el derrocava subjectant-lo per les banyes. Una altra figura d'aquella època, segons Ovidi, va ser l'anomenat Karpóforo, que obligava al bou a envestir utilitzant un mocador vermell. El sacrifici de bous també s'inclouïa entre els ritus i costums que els romans van introduir a Hispània.

Es desconeix des de quan es comencen a córrer els bous a Espanya, encara que documentat, segons diu Juan Romero, en l'any 1135 es va celebrar una festa taurina en Varca (La Rioja) amb motiu de la coronació d'Alfons VII i, en el segle XI a la ciutat d'Àvila es van córrer bous per a celebrar unes noces,² i en el segle XIII a Zamora va haver-hi una plaça per a celebrar festejos taurins. L'afició de córrer bous pels carrers s'ha arrelat amb el pas dels anys, i a partir de l'any 1280 ja es corren bous embolats.

En el segle XIII hi ha notícies sobre corregudes de bous realitzades per cavallers llancers a cavall, assistits per auxiliars o peons que intervenien en cas de perill per a realitzar *quites*, aquests peons assalariats són considerats l'antecedent de les quadrilles de toreros que es van establir completament en el segle XIX.

En el segle XIII, quan una parella es casava, el nuvi i els convidats havien de portar el bou lligat amb una corda fins a la casa de la nòvia.

L'any 1373, quan va vindre a València l'Infant don Joan, es van organitzar diversos festejos i entre ells el *Correbous* corrent caps de bestiar en la plaça del mercat enfront de la Llotja pel que es van construir barreres i cadafals i a partir d'aquesta data es va incrementar l'afició de córrer «Bous en corda».³

² Juan Romero: *La fiesta de los toros*, Barcelona, Enciclopedia Popular Ilustrada, 1964, n.º 41.

³ Manuel Serrano: *Una muerte marcada*, València, Diputació de València, 1997, p. 13.

Al febrer de 1492 per a commemorar la conquesta de Granada i el naixement d'una nova nació, Espanya, es van oferir diverses corregudes de bous al Vaticà en la plaça Navona i en la mateixa Plaça de San Pedro, Hi ha constància que el mateix César Borgia, fill de Rodrigo de Borgia, va participar activament en les corregudes muntant a cavall.

En 1585, a Alcalá de Henares en un viatge de Felip II, segons diu l'escriptor Enrique Cock, es van córrer dos bous amb foc posat en les banyes.⁴

En 1776, Nicolás Fernández de Moratín, en una carta sobre l'origen i progrés en les festes de bous a Espanya, diu que els nobles llancejaven als bous i també ho celebraven a Espanya els moros de Toledo, Còrdova i Sevilla, i atribueix a Rodrigo Díaz de Vivar, ser el primer en llancejar bous a cavall,⁵ però no hi ha prova documental que el Cid llancejara bous.

Gaspar Melchor de Jovellanos en les seues Memòries per a l'arranjament de la policia dels espectacles i diversions públiques diu que en els jocs celebrats a Sevilla per a festejar la rebuda d'Enric III, els bous corrien mentres els *tarros* els esperaven bé a peu o a cavall.⁶

Fins als segles XVII i XVIII els bous es triaven entre els ramats salvatges en pastures des d'on eren conduïts al lloc dels festejos i aquest és l'origen dels actuals correbous i ensogades, i en molts municipis encara existeixen partides de terme anomenades *El Bovalar* perquè així es deien les zones on es criava i pasturava el bestiar boví i bravo.

En 1682, el 13 de gener amb motiu de les noces del Rei Carles II, últim dels Àustries, amb Maria Luisa d'Orleans, es va celebrar una correguda de bous a Nàpols. I l'1 de juliol de 1780 a Florència s'inaugurà un amfiteatre en el qual es van fer bous, i també es feren a Venècia. Però especialment conegudes són les festes de bous a Siena.

A la Xina, en el terme municipal de Rongjiang (província de Guizhou) exactament en una pedania que està a 50 quilòmetres de la citada ciutat han construït la plaça de bous més gran del món amb capacitat per a 50.000 persones, i en la qual continuen fent-se corregudes, només paralitzades per aquesta pandèmia. La ciutat índia de Madurai és un altre reducte del continent asiàtic on es continuen celebrant espectacles amb bous.

Moltes nacions volen fer corregudes de bous però la seua legislació li ho impedeix, com és el cas de Moscou que, el juny de 1990, anava a transformar l'estadi

⁴ Francisco López Izquierdo: *Cincuenta autores y sus escritos sobre toros: (siglos XIII al XX)*, Madrid, Aguilar, 1996, p. 57.

⁵ Izquierdo: *Cincuenta...*, pp. 195.

⁶ *Ibíd*, pp. 205.

Lenin en plaça de bous per a cent mil espectadors, però el ministre de Justícia va descartar les corregudes de bous en la Unió Soviètica. Silvio Berlusconi, en 1994 aprovà la celebració d'espectacles taurins a Itàlia, però el vicesecretari de la Presidència, Gianni Letta, va insistir que existeixen normes que impedeixen celebrar corregudes de bous. Al Caire tenien tot preparat per a la celebració de sis corregudes entre els dies 20 a 26 de novembre de 1997 patrocinades pel Ministeri egipci de Cultura, però, finalment es van prohibir. A Cuba, a Boyeros, el mes d'agost del 2000 es va organitzar una correguda de bous, que no va ser autoritzada pel govern de Cuba. En 2003 la ciutat de Cambridge per a celebrar el seu 750 aniversari van intentar celebrar un espectacle taurí equivalent als famosos correbous de la ciutat de Pamplona.

Existeixen molts clubs taurins repartits per qualsevol lloc: tenim notícies del club taurí d'Itàlia que ha premiat a Juan José Padilla, llegenda viva del toreig, el Club Taurí de Munic a Alemanya va concedir el primer Premi Taurí «León de Bavaria» al torero sevillà, Eduardo Dávila Miura. A més, estan el Club taurí Basel, Suïssa, dins del Centre cultural suís de Basel, el club taurí de Rússia presidit per Ksenia. Als Estats Units hi ha onze clubs taurins, a Los Ángeles, San Francisco, Chicago, El Paso (Texas) i a la ciutat de Nova York hi ha dos clubs taurins. Un d'ells, el més actiu és la Nova York City Club Taurí que presideix Lore Monnig, que va imposar a Ramón Estarlich Candel el seu emblema d'or.

Jaime Balmes, el filòsof de Vic, va dir l'any 1810, que:

si las corridas de toros en vez de ser españolas hubiesen tenido origen anglosajón, ya serian hace mucho tiempo espectáculo universal, porque ellos hubieran cuidado difundirlo por todo el mundo como lo han hecho en ciertos deportes nada edificantes.⁷

Enrique Tierno Galván, en oberta contradicció amb la generació del 98, era de la opinió de que els bous són l'esdeveniment que més ha educat socialment i, fins i tot, políticament, al poble espanyol. I abundava en el refinament del gust artístic que suposa per als seus aficionats.

Els bous són una de les tradicions espanyoles més conegudes a tot el món i al mateix temps la més polèmica. Aquesta festa no existiria si no existís el bou brau, que no va habitar exclusivament a Espanya, però sí que és en aquest país on va trobar el seu assentament preferit, conservant-se fins als nostres dies.

Actualment, a la Comunitat Valenciana, se celebren actes de vaquetes, bous a la mar, concursos, correbous, bous en corda i bou embolat en moltes localitats sent la vaqueta l'espectacle popular més estés, per a la seua celebració es tria un

⁷ Izquierdo: *Cincuenta...*, p. 231.

grup de bestiar conegut amb el nom de rogle que està format per un grup de cinc vaquetes, un bou brau, i un o dos mansos, i l'acte consisteix en deixar anar en primer lloc a les vaques una a una, que embisten contra els espectadors per a finalitzar amb l'eixida del bou.

Com bé diuen els entesos en temes taurins, si no se celebraren bous als pobles no hi hauria corregudes de bous a les ciutats durant les seues fires.

En altres nacions com França també se celebren espectacles taurins, encara que amb menys intensitat que a Espanya. En el departament del Gers i Landes les vaques que corren el correbous entren fins a la plaça de bous. Però existeixen nombrosos correbous en xicotets pobles francesos en els quals es corren els jònecs del festeig que se celebren a la vesprada i són nombrosos els pobles en els quals s'organitzen correbous pels seus carrers amb bou embolat o en soga.

A Valais, a Suïssa se celebren combats de vaques de la raça herens. I es comenta que es fan espectacles taurins, encara que els suïssos no donen publicitat i fan ocultació del fet.

Com a data curiosa sabem que l'any 1430 a Castelló es compra un bou de mort al ramader Llorens Miguel per cent sous i per sis o deu caps de bestiar per a córrer durant un dia, quaranta sous. En 1686 per a una correguda en la plaça de bous de València celebrada el 26 i 27 d'agost es van portar 18 bous que van costar a 39 lliures valencianes cadascun, en l'actualitat amb dades referides a l'any 2006 el cost d'un rogle per a una correguda de vaques oscil·lava entre cinc-cents i mil cinc-cents euros, mentre que una vaca de concurs valia uns cinc-cents euros per actuació i un bou set-cents.

La importància d'aquest espectacle popular a la Comunitat Valenciana queda reflexada en les següents dades: a l'any 2019, l'últim any de què hi ha dades, hi ha censades 133 explotacions ramaderes que compten amb més de 9.800 caps de bestiar de lídia, es van donar 8.623 festejos, va haver bous durant 2.489 dies repartits en 269 localitats valencianes i segons una anàlisi econòmica feta per la Universitat de València es van invertir 36,8 milions d'euros i la Generalitat Valenciana va declarar la celebració taurina com a festa d'interès autonòmic per la seua història i impacte econòmic, per la protecció cultural d'aquesta tradició taurina i l'arrelament de la festa dels bous, que ve determinada per la seua antiguitat i per la seua difusió, en el territori de la Comunitat Valenciana. Dels bous al carrer sintetitza que: «són els festejos populars en els quals es condueixen, corren o toregen caps de bestiar braus, sense que hi haja lídia del cap de bestia» i enumera la seua varietat: bous salvatges, bous de vila, bous a la mar, bou embolat, bou en soga, toreges de vaquetes en llocs públics, concurs de retalladors i

les altres modalitats que acrediten el seu caràcter tradicional en el territori de la Comunitat Valenciana.⁸

LA RIBERA DEL XÚQUER

Són molts pobles els que han celebrat festes de bous, bé siga en les festes patronals o en altra data important per a la localitat.

Alguns ho han fet de manera esporàdica com pot ser L'Alcúdia, Alzira, Gordova, Benimuslem o Polinyà del Xúquer, Massalavés, Tous. En altres pobles no s'han fet mai, com a Alcàntara del Xúquer, Benicull, Llaurí, Sant Joanet, Sellent.

Mentres que en altres han tingut continuïtat fins als nostres dies com Algemés, Sollana, Montroi, Turis... i que sols s'han vist interrompudes en moments de conflictes bèl·lics o pandèmies, com va ser la «cucaracha» o ara pel COVID.

Les raons per la que molts pobles han deixat de fer bous són, sobretot, de dos tipus: el legal i l'econòmic. El primer va començar amb els canvis que es produïren per la publicació del Decret 31/2015, de 6 de març, del Consell, i per l'aprovació del Reglament de festejos taurins tradicionals en la Comunitat Valenciana (bous al carrer) [2015/2176] i a nivell nacional l'anomenada Llei Corcuera de 4 d'abril (Ley 10/1991) i posteriorment el Reglament 176/1992 de 28/2, junt a unes ratificacions en el RD 145/1996 de 2/2 que legislava principalment en matèria de control i reconeixement de les banyes. Amb aquestes lleis començaren a protegir els animals fins aquest moment prou maltractats en tots els pobles pels que circulaven. Les altes sancions econòmiques que imposaven pels danys causats als animals i el pagament pels permisos per a fer festejos taurins als pobles, així com les exigències de seguretat, van ser els motius pels quals pobles com Guadassuar, Montroi, Antella, Polinyà del Xúquer o Reial deixaren de fer bous en les seues festes.

Aquestes lleis al voltant del maltractament animal ja estan documentades al segle XVIII en alguns pobles, com és el cas d'Algemés: «Aquestes corregudes, de vegades, comportaven despeses a lliurar per part de la vila en concepte de reparació dels danys, com fou el cas de l'any 1738 a «Joseph Bosch 31 libras y 10 sueldos por el valor de una vaca y un toro que se desgraciaron en los días de las corridas en las fiestas de Nuestra Señora de la Salud».⁹ Observem com els propietaris del ramat eren remunerats per la pèrdua dels animals durant els festejos taurins. El

⁸ Plan recupera año 2919, Bous al carrer, Federació de Penyes, Comunitat Valenciana, en línia: <<https://www.federacionbousalcarrer.es/app/download/9146275176/Plan+RECUPERA+Fed+Bous+al+Carrer.pdf?t=1632815887>>.

⁹ Josep-Antoni Domingo i Borràs: *Festa a la Ribera: les festes d'Algemés*, Algemesí, Ajuntament, 1983, p. 85.

fet d'haver de pagar per un animal ferit ja deia molt a favor que els ajuntaments tractaren de cuidar-los, encara que moltes vegades estos pagaments entraven dins de les despeses de la festa.

En la desaparició d'aquests festejos no hem d'oblidar als Ajuntaments amb una sensibilitat especial cap a aquest tipus de festejos, com són L'Alcúdia on l'ajuntament s'oposava i va demanar tants permisos als membres de la penya que l'organitzava que va fer inviable la celebració a l'any 2013, o el cas d'Alzira on l'Ajuntament va declarar la ciutat «Ciutat amiga dels animals i respectuosa amb els seus drets» el 25 de novembre de 2015, així i tot, malgrat que els beneficis obtinguts eren donats als establiments de caritat de la població.

A Sueca els festejos taurins finalitzen a l'any 2017 per decisions polítiques animalístiques i a Manuel existeix a l'arxiu municipal un document enviat pel Govern Civil de la Província de València per a persuadir als veïns que vagen desapareixent els espectacles que causen danys als animals.¹⁰

En 23 dels pobles que ens han contestat a l'enquesta s'han deixat de fer aquests espectacles, sols en 8 continúen celebrant-se bous, i en 6 no s'han fet mai.

Dins dels pobles on els bous s'han fet de manera molt esporàdica contarem com a anècdota el que va passar a principis del segle xx a Gavarda. S'organitzà una correguda de bous pels carrers del poble, es va escapar un bou que va causar un incident i que va ser reflexat com a notícia, fins i tot, a un diari madrileny «La correspondencia de España» (31 de octubre de 1923 i també al diari «La libertad»).

CONSERVACIÓ DE DOCUMENTS

En molts pobles es conserva documentació des del segle xvii com es el cas d'Alfarp, Alginet, Corbera, Catadau o Llombai, en aquest últim ja es portaven bous de les serres de Dos Aigües per a la celebració de la beatificació de sant Francesc de Borja i al segle xviii es conserven documents sobre permisos per a celebrar solta de bous.

A Algemesí la primera notícia que es conserva al voltant de la celebració de bous amb caràcter festiu és de 1643, encara que abans ja hi han notícies en els *Manuale de Consells* que quant la vila arrendava el bovalar solia exigir-li a l'arrendatari, a més del pagament del preu del lloger i la correcta provisió de carn, que li fera cortesia de deixar alguns animals per a correr-los en festes.¹¹ A Alginet la primera data on estan documentats espectacles taurins és de 1675.

¹⁰ AMM, *Registre de entrada* 14-05-1964 (n.º 351.).

¹¹ Domingo: *Festa...*, p. 85.

Al segle XVIII es conserva documentació sobre festes taurines als pobles com: Alzira, on hi ha constància documental que es feien corregudes de bous esporàdicament i eren corregudes en benefici dels establiments de caritat com l'hospital municipal, i també per a ajudar a les obres de les ermites de la Mare de Déu del Lluc i de la Mare de Déu del Sofrage.

A Guadassuar les dates més antigues de documntació consevada a l'arxiu són de 1737 i 1749:

el Sr. Juan Añó, regidor primero, dixo que en atención a que en esta villa todos los años se celebran las fiestas de N^a. Sra. d la Asunción y el señor San Roque, en cuya octava se acostumbra dar corrida de vacas para la diversión y el recreo de los vecinos y demás que concurren a dichas fiestas, y que igualmente se acostumbra el que la villa tome de sus cuentas el cuidado de prevenir los carros y solicitar la licencia del Exmo. Sr. Duque de Caylús, capitán general de este reyno, 12 agosto 1749.¹²

Dos segles més tarde, a l'any 1988, va ser l'última volta en fer-se correguda de vaquetes, jonegada o bou embolat.

Del segle XIX es conserva documentació a pobles com: Alberic on hi ha abundant documentació d'espectacles taurins, coincidint amb les festes més importants del poble: sant Llorenç, sant Antoni, la Mare de Déu del Rosari, les festes de l'Aurora, sant Miquel, i als anys 1911 i 1924 existeixen anuncis de: «corridas de toros y de novillos para afamados diestros». Als anys 1946, 1952, 1982 se celebren curses de vedells, correguda de toros novells i festivals taurins. A partir d'ací, al segle XXI, algun any, vaquetes al carrer o a la plaça portàtil, vaques i bou embolat, però sense una continuïtat.

També Rafelguaraf conserva documentació des del XIX. En l'any 1853 tenim una referència sobre les festes del patró del poble i el que podria ser la celebració de tres dies de vaques. Tot açò apareix en un dels expedients de subhasta de l'aprofitament de les serres comunals. Així, en la condició setena diu textualment:

El arrendatario de este arbitrio permitirá el pasto por estos montes mediante a que no hay ninguna clase de arbolado a todo ganado vacuno en los meses de este arriendo conviniendose los dueños de dichos ganados con el arrendatario acerca del tanto que devan retribuirle, con la obligación de los dueños de las expresadas rabras de dar las vacas suficientes para una corrida de tres días en las fiestas del Santo titular de este pueblo sin exigir por ello cantidad alguna.¹³

¹² AMG. *Libro de Ayuntamientos de la Universidad de Guadassuar*, 1713-1751.

¹³ Vicent Sanchis Martínez: *Introducció a la història de Rafelguaraf, el Tossalet i Berfull*, Rafelguaraf, Ajuntament, 1995, p. 376.

El sant titular al que es refereix deu ser sant Antoni, i la festa, se celebrava en la primera quinzena del mes de gener.

A Sollana hi ha referència en premsa escrita de la programació festiva d'estiu on ja es parla de *corrida de vaquillas* en acabar les festes religioses:

Día 15: Fiesta de la Asunción de Nuestra Señora. Al amanecer, vuelo general de campanas, gran diana por la brillante música del Patronato de Picasent; a las nueve funciones religiosas, oficiando el señor cura y la orquesta de Picassent, estando encargado de la oración sagrada el joven e ilustrado coadjuntor de Aldaya D. José Palmero.

Por la tarde serenata en la plaza de la Iglesia y después de completas la procesión general, dando fin las fiestas con corridas de vaquillas por espacio de ocho días,¹⁴ però molt possiblement ja es feien amb anterioritat.

Del segle xx la conserven en pobles com:

A Antella on hi han dos documents a l'arxiu municipal relacionats amb els bous, el més antic és del 2 d'octubre de 1928, es tracta d'una carta dirigida a l'alcalde en la que els ramaders «Andres Costa y hermanos» se posen en contacte amb ell per oferir-li els seus serveis per a preparar les festes de bous, sent ells els que s'encareguen dels permisos corresponents.¹⁵ El segon correspon a un cartell de bous de 2 de febrer de 1947 en el que hi haurà una *becerrada de muerte*.¹⁶

A Càrcer la referència més antiga correspon a l'any 1930, en una nota de premsa del periòdic «El Pueblo» (dijous, 20 octubre 1930). També hi ha molta documentació als llibres de festes conservats a l'arxiu municipal. L'última referència escrita al voltant de la celebració de vaquetes i altres actes taurins apareix a l'any 1988 en el programa de festes, que diu: «Todos los días, habrá vaquillas en la plaza de toros instalada al efecto, junto al trinquete. Organizado por la Peña Taurina de Càrcer».

Montserrat ha celebrat festes taurines de manera regular des de l'any 1920, anteriorment es feien de manera esporàdica. A Montroi hi ha testimonis de bous abans de l'any 1934. I és un dels pobles on encara se celebren.

¹⁴ *El regional*, 8 d'agost de 1897.

¹⁵ AMA. Sig. H-26/19. Carta de Andrés Costa y Hermanos. ganaderos de toros ofreciendo sus servicios para la realización de corridas de toros. 02/10/1928.

¹⁶ AMA. Sig. H-190/2. Cartel «Plaza de Toros de Antella. Grandiosa Becerrada de Muerte para el día 2 febrero 1947».

FESTES PATRONALS

En la majoria de pobles este tipus de espectacles coincidien amb les festes patronals, en el transcurs d'aquestes no sols es feien bous sinó tot tipus d'espectacles: ball, varietats... Dels pobles enquestats en 20 coincideixen sols amb les festes locals mentre que en una minoria de pobles tenen dades pròpies.

A Algemesí es va separar la setmana de bous de les festes patronals per la importància que els festejos taurins tenen per al poble i al voltant de 1860 es van introduir les modificacions que hi ha avui en dia, i on es van separar de la festa de la Mare de Déu de la Salut i es va crear l'actual festa de la «setmana dels bous».

A Almussafes es feia abans i després de les festes, els clavaris de la Divina Aurora eren els encarregats de les vaquetes i ho feien per traure diners per fer la festa patronal. Aquests actes tingueren lloc abans de festes en 1969 i 1974 i a l'any 1944 es feren després de festes. A l'any 1995 les organitzà la Penya ciclista després de festes i va ser l'última vegada que se feren bous al poble. I l'única vegada que es va fer bou embolat. A Corbera l'última vegada que feren vaques va ser a l'any 1996 amb la festa de xics fadrins i la festa de sant Fermí.

A Carlet solien fer-se immediatament abans, a finals d'agost, mentre que les Festes Majors se celebren la segona setmana de setembre.

Fig. 1.

A Benimodo tampoc coincideixen amb les festes locals, les fan la segona setmana de setembre i primera d'octubre.

A Càrcer es feien en les festes patronals, no obstant això, a l'agost de l'any 2014, la Comissió de Festes va celebrar vaquetes, com a avantsala a les festes patronals de la localitat.

Fig. 2.

A Castelló tampoc coincidien amb les festes, segons consta en la premsa valenciana on hi ha cròniques taurines de maig i juny. A l'estiu no hi havien espectacles taurins, que la temporada de tardor començava en novembre fins a desembre. En un programeta de festes de 1945, dels que es conserven a l'arxiu s'anunciava fora de programa: «Los días 21, 22, 23 y 28 [d'octubre] grandes corridas de toros».

A Guadassuar estaven vinculades al correbous de les festes d'estiu, en el seu origen se celebraven a la huitava de la Mare de Déu d'Agost i de sant Roc, juntament amb les danses que es ballaven per la nit.

A Polinyà del Xúquer quan s'organitzaven ho feien el festers dels barris per guanyar diners i, per tant, tenien lloc normalment a principis de juliol.

A Sumacàrcer no coincideixen amb les festes locals. En l'actualitat es realitzen el penúltim cap de setmana d'agost.

I en alguns pobles, a banda de tindre bous en les festes patronals, repetien en altres dates senyalades per a la població. A Montserrat la setmana taurina tradicional d'agost coincideix amb les festes patronals que tenen lloc entre el 15 i 16 d'agost, però també es fan bous en Pasqua i per sant Antoni.

A Montroi es fan al final de les festes del Diví Xiquet, de l'Aurora i sant Bertomeu i també hi ha bous l'1 de maig i el 8 de desembre, es fan bous al carrer i en corda.

ACTES CARACTERÍTICS

A la Ribera els festejos taurins amb totes les seues variants estan molt arrelats a la cultura popular dels pobles. En la majoria d'aquests no es poden pensar unes festes sense bous o vaquetes, encara que com ja hem comentat estan desapareixent per motius econòmics i legislatius.

Hi ha una gran diversitat d'espectacles i estrany és el poble que durant els seus dies de festa utilitze sols una modalitat de bous, la majoria combinen diversos tipus i la popularitat d'aquests, segons les enquestes, és la següent:

1. Els més populars eren els bous o vaques al carrer. Aquesta modalitat era una de les més demandades als pobles de la Ribera. A Antella per la nit es deixaven anar vaquetes pel carrer per a gaudiment dels veïns, i un dels recorreguts que realitzaven aquestes vaquetes era: partint de la plaça, començaven el seu recorregut pels carrers Salvador Abril, Puríssima fins a l'encreuament amb sant Vicent arribant de nou a la plaça. A Guadassuar es tancava la plaça Major per fer activitats taurines, i també als carrers, com al carrer Nou o al carrer del Crist per córrer vaquetes. A Alfarp els últims anys els bous i vaques es feren sempre al carrer. Amb anterioritat es feien en la plaça portàtil i també es va disfrutar de concurs de ramaderies en la plaça, coincidint que hi havia una ramaderia al poble. A la Ribera del Xúquer comptem amb molts llibres i articles en el que es descriu la festa taurina als diferents pobles, com és, entre altres que ja hem anat anomenat, el cas de L'Alcúdia on en la novel·la *Los reyes mudos* de Vicent Calvo Acacio, hi ha una descripció dels bous al carrer del 1900. A Montserrat antigament, se celebraven les dues modalitats de bous al carrer i toros de lídia. Els toros de lídia deixaren de fer-se l'any 1999, però els de carrer encara continuen.
2. Bous/vaques en la plaça. També va comptar amb gran acceptació en quasi tots els pobles, combinant moltes vegades amb el bou solt i bou embolat. En el cas de Polinyà del Xúquer sols es va fer aquesta modalitat.
3. Bou embolat és una de les modalitats més cridaneres al dur foc en les banyes. La preparació d'aquest bou solia ser de la següent manera: un camió l'entrava a la plaça o a l'entrada del poble, on li nyugaven a les banyes una corda forta que passava per un pal amb un forat, que es clavava al centre de la plaça i tots els voluntaris estiraven de la corda. Quan obrin les portes del camió on està el bou i arriben el bou al pal, li tallen la corda i el solten primer per la plaça i després pels carrers acordats.
4. Les corregudes de bous. Molt populars en localitats com Alzira, Castelló, Càrcer, Algemesí...

5. Les xarlotades també eren ben rebudes per la diversió que proporcionaven als espectadors. Actuaven toreros còmics, com ho eren en aquella data entre altres, *Don Quien*, *el abuelito*, *Llapisera* que era noviller i torero còmic. El bomber torero que va introduir a toreros amb enanisme. El *Tanque* que es deixava arrossegar agafat a la cua d'una vaca que en una de les seues actuacions li va donar una coça tan tremenda en la cara que el va deixar sagnant i va requerir atenció mèdica urgent. El valencià Tancredo López va crear el personatge de *Don Tancredo*, l'actuació del qual consistia a posar-se davant del bou vestit de blanc i immòbil pujat a un pedestal, esperant les investides de l'animal. La banda còmic taurina musical *L'Empastre*, interpretaven popurris musicals i paròdies humorístiques en places de bous al mateix temps que els deixaven anar una vaqueta durant la seua actuación. Va estar diverses vegades a Antella.
6. El bou amb corda: els corredors duïen al bou nugat en una corda pels carrers del poble, aquesta era una bona opció en cas que el bou agarrara a algú veí ja que des de la corda podien controlar a l'animal. Es van fer a Llombai, a Montroi.
7. Concurs de ramaderies i bous braus, a Alfarp, Alginet, Benimodo, Montroi.
8. Concurs de retalladors, concurs d'anelles.
9. Altres com exhibicions eqüestres (Castelló) o el Gran Prix (Sumacàrcer).

Fig. 3.

Dins d'aquestes festes taurines alguns pobles feren un apartat especial per als més menuts, introduint en els seus actes taurins bous per a xiquets, com és el cas de Sollana, Montserrat o Sumacàrcer.

Un dels pobles més destacats, pel que fa, a espectacles taurins és Algemesí. Els actes que es realitzen durant la setmana taurina són:

Primerament «la demanà» o petició popular de la festa davant de l'autoritat, seguit de «la tria» o entrada del ramat que es fa tots els dies, que finalitza amb la «prova» d'un animal que és coneguda com «vaqueta de migdia» i la subhasta dels cadafals. Aquesta, en un primer moment, va ser administrada per l'Ajuntament i de vesprada es feia la correguda de bous a la plaça. Aquestes es van professionalitzar al voltant de 1940 i sigueren acompanyades amb cartells impresos.

En l'actualitat el calafero és l'ànima de la festa acompanyat amb les estrafalàries vestimentes, la seua festa particular a la plaça amb berenar inclòs deixa en un segon pla, en moltes ocasions, la correguda dels Mestres taurins.

Montserrat és altre dels pobles on es realitzà la prova i entrada, sent un dels actes més característics d'aquesta fira taurina que consisteix en la solta de bous i vaques pels carrers del poble. A Antella l'entrada també va ser una de les característiques de les festes de bous. Igual que a Sollana on l'entrada cada dia es realitza per un recorregut diferent del poble.

PLACES DE BOUS

La majoria de places de bous a la Ribera es munten per als dies de celebració, desmuntant-se després i tornant els carrers a la normalitat diària. Per aquest motiu, en la majoria de pobles les places han tingut diferents ubicacions: en un primer moment es tancaren les places principals amb carros, fent rogle i formant un correbous per a soltar als animals sense perill de que escaparen.

Més tard es feren amb fustes, bé de pi o de morera, deixant espais més amples per a que els rodadors tingueren espais per on amagar-se del bou mentre que aquest no podia passar per eixos llocs, i ja en la segona part del segle xx en places de barrots de ferro.

En 1735 està documentada a Algemesí la primera plaça de bous, estava feta de fusta, es tracta d'un pagament a «Josep Dominguez, carpintero y vezino de esta vila, una libra y catorce sueldos por su trabajo en hacer y formar el corro de la calle de las Cruzes para la corrida de vacas de dicho año».¹⁷

El fet de fer places desmuntables de fusta permetia la possibilitat de canviar-la de lloc i beneficiar als veïns de disfrutar de la festa més a prop de casa. A Antella es

¹⁷ Domingo: *Fiesta...*, p. 20.

va ubicar la plaça de bous feta amb troncs de pi en diferents punts de la població com van ser: la plaça del Caudillo, la plaça del Rei i la plaça dels Malves.

A Algemesí es feien en la plaça Major on es bastien uns cadafals, però també es feren a la placeta del convent i als anys 1929 i 1930 es traslladaren a uns solars als afores del poble, junt al carrer «l'empenyo» i des de l'any 1879 les corregudes són acompanyades per música.

A Càrcer també han tingut distintes ubicacions, es muntava als terrenys que hi havia darrere del carrer Casto Momblanch, junt al Trinquet municipal de Càrcer; en el terreny que hi ha junt a l'Av. Riu Xúquer; junt als terrenys que hi havien junt a l'actual plaça de la Generalitat Valenciana; Manuel Ladrón de Guevara; Begoñita Iglesias Tercero o Enrique Vera. Tot això en una plaça de bous fabricada amb pals de pins i altres. En ella, van lluir també les calesses amb les que van desfilat les dames d'honor vestides amb el vestit andalús i el barret «cordobés».

Fig. 4.

Carlet, abans dels anys 50, muntava una plaça de bous de fusta a l'altra part de la via del ferrocarril, prop de l'estació. Allí es torejava algun bou o jòneg i s'oferien espectacles còmic-aurins. La plaça de bous va ser *batejada* per la gent del poble amb el sobrenom de *Las lluvias*, donat que molt sovint quan la muntaven plovia. Els espectacles es combinaven amb una programació variada dintre la plaça amb companyies de revista (*varietats/varietés*), actuacions musicals, xarlotades i espectacles còmic-aurins, etc. als de Carlet els agradava fer coples per a les festes,

aquest fragment correspon a una que va ser prou popular i fa referència a la plaça de bous.¹⁸

Nos han fet plaça de toros
ací en Carlet.
Vénen xics de Benimodo,
d'Alcúdia i d'Alginet.

Per a vore com toregen
els aficionats
i toreros de València
dels més afamats

Quan es posen en taquilla
a vore la recaptació
el senyor de Llapissera
tanca els teatres, els cines
i s'ompli el sarró.

En la població de Castelló, l'any 1929, hi hagué una plaça de bous de fusta vora la carretera, prop del pont sobre el riu d'Albaida, enfront de l'Algepsar. Durant els anys 1965 a 1971 i fora del programa oficial de festes patronals hi hagueren espectacles taurins a la plaça de bous que es muntava a l'actual avinguda de Cuba. De 2011 a 2014: la plaça de bous s'ubicà al camp de futbol l'Almenà. Es van fer vaquetes, exhibició eqüestre, concurs de retalladors, etc.

A Llombai durant la primera meitat del segle xx s'han celebrat corregudes de jònecs.

A Antella, en la dècada de 1950, els festers van incloure en el seu programa de les festes patronals els espectacles de bous muntant una plaça de bous.

A Sumacàrcer s'han celebrat corregudes de bous fins a l'any 1950 que deixaren de celebrar-se.

A la Pobla Llarga se celebraven corregudes de bous a l'any 1980 en la plaça desmuntable i van finalitzar l'any 1985 per poca aflluència.

A Reial es feren corregudes de bous fins als anys 70 del segle xx.

A Algemesí, una de les característiques d'aquesta festa és la manera en que està bastida la plaça de bous. Referirem la descripció que fa Josep Antoni Domingo per a visualitzar la seua complexitat:

Feta principalment amb carros i empostades [...] davall dels cadafals un bosc de troncs suportaven uns elementals graons, i al part frontera, ja dins de la plaça,

¹⁸ *Revista Carletins*, p. 79.

groses soques de morera lleument separades per a donar lliure accés i refugi als valents fadrins, neutralitzaven les pressions del complicat fustam. Dalt, els graons plans i nets, damunt dels quals s'estenia una manta o una pell de corder per assuaujar la llarga asseguda. Corda d'espert, pita o cànem, i taxxes lligaven les diferents peces en forta unió. Aquesta manera de bastir té constància documentada en 17 de setembre de 1859.¹⁹

En l'actualitat l'estructura és tota de fusta i amb forma rectangular.

També a Sueca es muntaren cadafals en diferents ubicacions segons el moment històric, al segle xx es muntaren en l'actual avinguda del Mestre Serrano que era als afores de la població, tal vegada per les decisions polítiques de protecció als animals. Se celebraren bous fins a l'any 2017.

A Sollana es tracta d'una plaça que coincideix amb la forma rectangular de la plaça amb cadafals muntats per la gent, cada penya té el seu propi cadafal de fusta. A Rafelguaraf també tenien cadafals.

Per aquestes places de la Ribera han passat els millors toreros de la Comunitat i del país. Les corregudes eren amenitzades per les bandes de música.

A Alzira van actuar Vicente Barreda, Pepe Iglesias, Gitanillo de Triana, picadores com Antonio García «plaillos», Salustiano Rico «Sevillanito», banderillers com Fernando Cepeda o Francisco Llopis. També contà amb promeses locals com Ramón Parejo, Manolo García. A l'any 1962, el 4 de març s'inaugurà la nova plaça amb una correguda de toros novells a benefici dels xiquets d'acollida de la Casa de Beneficiència i, posteriorment, s'organitzà una gran correguda de toros novells i el seu cartell contava amb les promeses locals, com Ramón Parejo, Manolo García, Luis de Haro, Lázaro García. Com podem observar, a Alzira no sols hi hagué una gran afició sinó que va contar amb professionals del toreo.

A Càrcer, durant tot l'any de 1975, es van organitzar espectacles de vaquetes i es van torejar diversos «novillos», per famosos toreros com Javier Batalla, Manolito Sales, Ricardo de Fabra.

A Castelló actuaren l'any 1929 Jaime Blanch, Granero II i Guirao amb la participació dels torejadors de jònecs Jaimito Blanch i Juan Sales, *Salerito*. D'aquesta època, de 1965 a 1971, es recorden els noms d'alguns toreros aficionats, com José Sanz Lozano, *l'Alcalde* (perquè l'era); Eduardo Isern, *el Ratat de Felip*; Rafael Doménech, *Cerrajerito* (perquè era manyà); i Vicente Climent, *el Niño de la Tele* (perquè apanyava televisors), i tots amb les seues corresponents quadrilles de subalterns i banderillers.

Segons don José Martí Soro:

¹⁹ Antoni Domingo: *Fiestas*, p. 93.

El domingo 8 de diciembre de 1929, en la Plaza de Toros portátil sita en la partida del Almena, se celebró una corrida de novillos-toros de la ganadería de Francisco Sánchez (Albacete) con divisa encarnada y amarilla por los matadores José Castelló «Rosales», Salvador Borrell, actuando de sobresaliente Manuel Ferreres.²⁰

En altres pobles com Guadassuar s'han celebrat corregudes de bous de les ramaderies del terme com la de Paco Camino, propietari d'una finca agrícola al terme, i de Morenito Pinares, joneguer de Guadassuar.

A Reial actuaren com a matadors Vicent Barrera, Ricardo de Fabra, Vicente Peris, El Niño.

En molts pobles de la Ribera els bous eren de la ramaderia de Machancoses, és també el cas d'Antella. Una vegada que arribaven al poble, els estabulaven en el barranc del Llop, on hi havia abundància de pastures, i els dies de correguda se'ls emportaven fins a l'entrada del poble on se soltaven pels carrers de la població fent el seu recorregut fins a la plaça pel carrer de Sant Vicent i eren acompanyats pels veïns que corrien al costat i davant o darrere d'ells. Molts es protegien al pas del bestiar pujant-se a les reixes de les finestres.

Han existit bous històrics, el de més renom i més cotitzat que ha estat contractat en alguna població de la Ribera és el famós bou Ratón, que es va convertir en un mite. Era buscat i contractat per qualsevol, i va visitar molts pobles de la Ribera del Xúquer. Un altre bou important va ser el bou Baboso que, en 1997, a la Vall d'Uixò, va derrocar una barrera feta de cabirons que estava repleta de públic.

PLACES D'OBRA

A Benifaió hi hagué una plaça de bous d'obra l'any 1885 que va ser enderrocada pels anys 60 del segle passat perquè no s'utilitzava.

A Carlet, als anys 20, es va intentar construir una plaça de bous. Hi ha alguna referència al diari *La Verdad: órgano de Unión Patriótica del distrito*, que es publicava durant la dictadura de Primo de Rivera. El mateix diari opinava que, essent Carlet «tan culto», era millor obviar aquest tipus d'espectacles. Al poble hi havia una forta corrent antitaurina ja en l'any 1912, al Teatro del Siglo de Carlet, Eugenio Noel, obertament declarat «antitaurino y enemigo del flamenquismo» va donar una conferència al respecte de les festes de bous amb el teatre ple.

A Cullera, la plaça d'obra va estar en funcionament des de 05/07/1986 a 01/08/2004. A principi dels anys 80 es va reformar i ampliar. Durant un curt període de temps va funcionar com a escola taurina, a ella acudiren joves pro-

²⁰ José Martí Soro: *Historia de Villanueva de Castellón*, València, Nacher, 1960, p. 151.

meses del mon taurí com Enrique Ponce, però l'escola taurina va acabar traslladant-se a València. De dels anys 90 ja no es fan corregudes en aquesta plaça.

És curiós el cas de Carcaixent, no ha tingut mai plaça de bous estable, en canvi tenia un edifici anomenat la «gallera» per «pelea de gallos», que tingueren més espectació que els bous.

LES PENYES TAURINES

Són l'ànima de les festes en la majoria de pobles, són les encarregades de les festes de bous, en altres, com hem vist, eren els festers els que s'encarregaven d'aquesta festa. Anomenarem els pobles i les seues penyes, moltes ja desaparegudes junt a les festes dels bous.

- Alfarp: Peña el quiebro, encara està activa.
- Alginet: Asociación cultural peña taurina Va de bous d'Alginet, data de creació 2008, ha desaparegut; Peña taurina d'Alginet, data de creació 2004, ha desaparegut.
- Antella: Peña Taurina Antella; Associació taurina l'assut. Ja no estan actives.
- Algemessí (segons les dades de l'any 2009) existeixen les següents: Peña La Comisión Taurina; Torbeta; Llambrigo; Tinc Son; Tot Begut; Pi Ka d'Or; Me Sin Fot; Sota, Cavall i Pet; Non Tinc Prou; Més Que Mai; Vakes-tricbous; Va de bous; K'as Liat; Sukala; Askampa'l poll; Pa l'Arrastre; La tinc al mig; Vexes-lo; Ali Gallo; Tot un Xou; Pataes; L'hem Errat; Fanecaes Mao; la Kasidebaes; Me Reglota; Manà Manà; Xe Ke Xent; ПТО; Makinviure; taurina Anem a bacs; Peña Taurina San Onofre Algemessí; Peña taurina només tinc 1.
- Carcaixent: la Peña Taurina Manolo Carrión (no activa actualment) consta com organitzadora entre els anys 1991-1995, encarregant-se de: «Concurs de Toros Bravos». Primer trofeu Ciutat de Carcaixent.
- Càrcer: Peña taurina El Soro, va se l'encarregada d'organitzar diferents actes, com els espectacles de vaquetes, o la rebuda del torero «EL SORO». Es va crear a meitat de la dècada dels anys 70. Ja no està activa.
- Castelló: en 1915 hi ha dos clubs taurins: Club Belmonte i Club Gallito. I sembla que tenien el seu casino corresponent.
- Cullera: El Burladero en 1998, encara està activa; Tercio de Quites.
- Lombai: Peña Taurina de Lombai. Desaparegué al mateix temps que els bous.
- Montroi: Associació bou en corda el Castell (2017); Peña bouera el Piló (1989-2001); Peña bouera Montroi (2002).

- Montserrat: Peña taurina Valor i Art (1978) aquesta ja no està activa; Peña taurina Montserrat (1991); Peña taurina Tot al Bou; Peña taurina Prova i entrà.
- Reial: Peña Rahal (1997-); Peña La Corda (2015-); Peña Bou en Corda. Encara estan actives.
- Rafelguaraf: Peña taurina «vaquesmata (1992-2000); Peña taurina Rafelguaraf (2003-2007). Ja no estan actives.
- Sollana: Peña taurina Associació Cultural Taurina de Sollana. Encara està activa.
- Sumacàrcer: Peña bouera de Sumacàrcer. Està activa. Va ser fundada en l'any 1994 i els estatuts es van realitzar anys després. Actualment la presidenta és una dona.
- Torís: Associació bou en corda (2012); ACT Carrer ample (2017); ACT el Mijares (2011); Peña el último (2012).
- Manuel: Poble en el que no s'han fet corregudes de bous, però sí hi havia un casino d'aficionats als bous: «En la Riba estaba el Casino «El Litri» por el primer Litri matador de toros, abuelo del actual. Vino a Manuel con un recibimiento apoteósico homenajeado por el pueblo, regalo una cabeza de toro, estoqueado y muerto por él, disecada y se colocó en lugar principal del Casino»,²¹ però en l'any 1964 aquesta afició es veurà truncada per la presentació d'un escrit per registre d'entrada enviat pel Govern Civil de la Província de València del qual ja hem parlat abans.

CONSERVACIÓ CARTELLS

En molts pobles s'han fet cartells per a la celebració de les corregudes de bous i el més important és que molts d'ells estan conservats als arxius corresponents encara que molts estan en mans de particulars, com és el cas d'Alberic.

A Castelló hi hagué un gran aficionat a la tauromàquia: José Torregrosa Vidal (Castelló 1919, maig 26-2011, abril 26). Tenia un arxiu de temàtica taurina colossal. Aquest arxiu fou donat pels fills a la Biblioteca Pública Municipal de Castelló. Els fons es troben al dipòsit de la dita biblioteca.

A Almussafes es feren cartells de les corregudes i es conseven a l'arxiu. Tambè a Corbera es feren cartells de bous. A Montserrat els cartells estan conservats tots a l'arxiu des de 1960, amb anterioritat sols es conserven alguns solts.

A L'Alcúdia molts estan conservats per aficionats del poble i alguns, sobre tot de la dècada dels anys 20 i 30 del segle passat, es conserven a l'arxiu...

²¹ *Llibre de festes de Manuel*, 1994.

A Cullera la majoria de cartells estan en arxius particulars, igual que passa a Sollana, Sueca, Sumacàrcer.

A Montroi també es feren cartells alguns dels quals es conserven en l'arxiu municipal i d'altres es troben en mans de particulars, igual que a Alberic i en la majoria dels pobles de la Ribera.

En la població de Càrcer no es feren cartells dedicats a les festes taurines, però en una ocasió, tal com consta en el llibre de festes de l'any 1987, com no estava tancada la programació de bous s'indica a peu de pàgina que igual anuncien els bous en cartells impresos: «A l'hora de tancar la programació tampoc no està el·laborat el programa de les vaquetes, el qual, tal vegada, es fique en cartells grans», però no tenim constància que finalment es realitzaren perquè no tenim cap conservat.

A Antella es conserva un cartell a l'arxiu municipal de l'any 1947 que diu «Plaza de toros de Antella: grandiosa becerrada de muerte» i afegia per a fer més interessant la correguda «se lidiará, banderilleará y será muerto a estoque un bonito y bravo becerro [...] por el muy valiente matador Ramón Salvador "Limeño"». Observem que tota l'organització d'aquesta correguda està feta per una companyia externa al poble que es diu Chalet i té la seua seu a la plaça del Reial a València.

Els cartells de Castelló són molt interessants, hi ha un del 16 d'octubre de 1969 on se celebra un «mano a mano» entre dos toreros que són veïns del poble, un és el practicant i l'altre el cobrador d'impostos al que denominen «el terror del contribuyente», diu que: «lidiarán, banderillearán y matarán a ESTOQUE dos bravísimas reses». Baix ens dona el nom de tots els banderillers, picadors i del rematador i diu: «Si alguno de los matadores o subalternos se negase a actuar por miedo a morir en los cuernos de las reses será puesto a disposición del público que se encargará de aplicar el castigo correspondiente», aquestes paraules són quasi una «sentència de mort» per als protagonistes de la correguda en cas de no eixir a la plaça, segur que els seus veïns no els matarien però segur que estarien disposats a llançar verdures putrefactes i burlar-se dels toreros. En la part inferior del cartell s'avisava a la població per si de cas algun dels dos toreros no ix ben parat de l'aventura i diu. «Si quieren ahorrarse dinero, pague la contribución en los plazos señalados en periodo voluntario. Si su médico le ha ordenado para su salud alguna caja de Inyecciones, apresúrese a buscar a su Practicante».

Els cartells de bous eren molt ingeniosos i divertits sense oblidar-se de la bellesa de les composicions artístiques de cada cartell.

No volem finalitzar aquest treball sense donar les gràcies a cada una de les persones que han dedicat una part important del seu temps per a fer realitat aquest treball sobre les festes de bous a la Ribera. Gràcies.

Plaza de Toros de Antella
Grandiosa Decarada de Muerte
para el día 2 Febrero 1947
a las 4 de la tarde
en el campo de la Iglesia y con permiso de la Auntonomía Valenciana

Se lidiará, banderillero y será matado a estoque **El Bonito y bravo Becerro**, de la acreditada ganadería de D. Julio López Herráiz, de Pineda (Valencia), con divisa de azul y rojo, por el muy valeroso

MATADOR
Ramón Salvador "Limeño"
SOBRESALIENTE
E. Mompó (Ortega)
BANDERILLEROS
Juan Gómez (Perales) y Francisco Mateo (Nido)
Un pastor.

No dejen de ver al gran artista Ramón Salvador "Limeño"
afamado novillero valenciano.
Una bellísima fiesta de Muerte amenizada la tarde.

NOTA.- Las puertas de la plaza se abrirán hora y media antes de empezar el espectáculo.
ADVERTENCIAS.- Se tendrán vigentes las notas de comparete y las que la Autoridad tiene dadas para los corridos de novillos.
Completa Organización Taurina (CHATEL) - Plaza Conde del Real, 1 - Tel. 14862 - VALENCIA
"El Bous No. 1010"

Fig. 5.

PLAZA DE TOROS
- Villanueva de Castellón -

JUEVES, 16 de Octubre de 1969
A las 5 de la tarde

Si el tiempo no lo impide y con permiso de la Autoridad competente, se celebrará el

Gran mano a mano
han esperado por el público de esta localidad y pueblos limítrofes, entre los fenómenos de esta población

ENRIQUE ALIÑO
y **VICENTE UBEROS "El Practicante"**
(que tomará la alternativa)
que lidiarán, banderillero y matará a ESTOQUE
DOS BRAVISIMAS RESES
de la acreditada y prestigiosa ganadería de D. VICENTE MORA Y MORA de Zafra (Cuenca) Zona Centro-Norte, con divisa Amarilla, Azul y Negra, cuyas deidades no han sido sometidas a manipulación fraudulenta alguna actuarán en esta corrida:

Banderilleros: **Pascual Martorell, Tomás Serra, Enrique Rocalló (Reinante II alias Pedro), Pepe Sana, José Saucó (hijo) y Eduardo Benetó**
Picadores: **Pascual Grimaltos y Juan Andrés**
Puntillero: **Senti Morán**

Si alguno de los matadores o subalternos se negare a entrar por miedo a morir en los cuernos de las reses será puesto a disposición del público que se encargará de aplicarle el castigo correspondiente.
A continuación corrida de vaquillas

NOTA: En todas las corridas se observará con toda rigor cuanto prescriba el vigente Reglamento Taurino. Si por causas ajenas a la voluntad de la Empresa tuviera que suspenderse una vez empezado alguno de estos espectáculos, el público no tendrá derecho a reclamación alguna.
Habrá corrida de vaquillas todas las tardes y un completo servicio de bar.

Si quiere ahorrarse dinero, pague la contribución en los plazos señalados en periodo voluntario.
Si su Médico le ha ordenado para su salud alguna caja de Inyecciones, apresúrese a buscar a su Practicante.

Fig. 6.

SIGLES

- AMA: Arxiu Municipal d'Antella.
AMG: Arxiu Municipal de Guadassuar.
AMM: Arxiu Municipal de Manuel.

BIBLIOGRAFIA

- ALMELA Y VIVES, Francesc: *Escritos taurinos*, València, Artes gráficas, 2005.
ALMELA Y VIVES, Francesc: *Toros. Guía del espectador*, València, Diputació, Àrea de Cultura, 2005.
BUENO, Carlos: *Plaza de toros de Algemesí*, València, Diputació, 2002.
CALVO ACACIO, Vicent: *los reyes mudos*, L'Alcúdia, Ajuntament, 2004.
CAMPOS AÑÓN, Marcos: *Els bous a Montserrat: les arrels d'una festa*, València, Diputació, 2011.
CLARAMUNT LÓPEZ, Fernando: *Tauromaquia mediterránea mundo interior de Luis Francisco Esplá*, Altea, Aitana, 1992.
COSSÍO, José María de et al.: *Los toros: tratado técnico e histórico*, Madrid, España-Calpe, 1945-1990.

- CRIADO COSTA, Joaquín: *El arte del toreo y córdoba al fondo: XX pregón taurino de la feria de Córdoba (21 de mayo de 2009)*, Córdoba, Real Círculo de la Amistad, 2009.
- DOMINGO I BORRÀS, Josep Antoni: *Festa a la Ribera: Les festes d' Algemés*, Algemés, Ajuntament, 2002.
- HERNÁNDEZ SANCHO, Vicente: *Història de Manuel: fins a l'enfrontament i incendi del 17 d'abril de 1706*, Manuel, Associació Cultural Mitja Galta, 2008.
- LAIRÓN PLÁ, Aurelià: «La aficción a los toros en Alzira», *Las Provincias*, edición comarcal, 28 de juliol de 1996.
- LÓPEZ IZQUIERDO, Francisco: *Cincuenta autores y sus escritos sobre toros: (siglos XIII al XX)*, Madrid, Aguilar, 1996.
- MARTÍ SORO, José: *Historia de Villanueva de Castellón*, València, Nacher, 1960.
- MAZÓN MARÍN, J. Javier i Úrsula ALBALATE CASTELLOTE: *Querencias: un paseo por la ganadería brava valenciana*, València, Diputación de Valencia, 2006.
- Museo Taurino: Catálogo: 150 años de tauromaquia valenciana*, València, Diputación, 2000.
- ORTEGA, Domingo: *El arte del toreo: conferencia dada en El Ateneo de Madrid, el día 29 de marzo de 1950*, València, Diputación Provincial, 1985.
- ORTEGA, Rafael: *El toreo puro*, València, Diputació Provincial, 1986.
- Qutes entre sol y sombra*, València, Diputación Provincial, 1982.
- ROMERO, Juan: *La fiesta de los toros*, Barcelona, Enciclopedia Popular Ilustrada, 1964, vol. 41.
- SANCHIS MARTÍNEZ, Vicent: *Introducció a la història de Rafelguaraf, el Tossalet i Berfull*, Rafelguaraf, Ajuntament, 1995.
- SERRANO, Manuel: *Una muerte marcada*, València, Diputació de València, 1997.

LES FESTES D'ALBERIC AL SEGLE XVII. RELIGIOSITAT, FESTEJOS I PARTICIPACIÓ CIUTADANA

Vicent Giménez-Chornet
Universitat Politècnica de València

INTRODUCCIÓ

Les festes són una activitat lúdica que permet la participació de persones de diferents grups socials, i les integra en una manifestació comuna, independentment dels seus interessos socioeconòmics, desenvolupada durant un període curt de temps. A l'època moderna es poden identificar diferents tipologies d'actes festius, especialment els de caràcter religiós, però també hi ha festivitats règies, per a celebrar esdeveniments o per a commemorar efemèrides, com les tradicionals celebracions de la conquesta de València.¹ Al mateix temps que se celebraven aquestes festes es publicaven llibres i fullets on es relataven les activitats realitzades. En tots aquests casos solen ser festes importants en les quals participaven la noblesa i el clergat, en definitiva, els estrats més elevats de la societat. Tanmateix, la iconografia era rellevant per a identificar visualment l'elit de la societat i també com a mitjà de comunicar les seues creences religioses, especialment si tenim en compte que a l'època medieval els cristians valencians convivien amb els jueus i els musulmans valencians.

Actualment hi ha una tradició de vincular el porrat (venda de cigrons torrats i altres productes no habituals a la zona) amb unes activitats festives relacionades

¹ Martínez, González Tornel, Rodríguez: *La fiesta barroca: el Reino de Valencia (1599-1802)*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2010, pp. 43-64.

amb fires o festes patronals, com passava a Alginet en el segle XIX,² on el consum de menjar estava present entre els elements festius. Les danses i els balls són una altra activitat que els dies festius es porten a terme als pobles de la Ribera, com han estudiat Trescolí i Olivares³ a Alginet, o Boïls Ibiza⁴ a Guadassuar. Les construccions humanes, com ara la muixeranga d'Algemesí, són unes altres activitats lúdiques celebrades els dies festius, presents arreu de la costa mediterrània.⁵ La festa de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí és la més rellevant a nivell internacional i ha sigut declarada Patrimoni de la Humanitat.⁶

El present estudi pretén fer una anàlisi de com un poble que pràcticament acaba de nàixer l'any 1612, amb la repoblació de nous veïns a causa de l'abandó de les cases i els camps després de l'expulsió dels moriscos alberiquenys, ha de fer front a la gestió de les infraestructures urbanes i també a una programació d'activitats festives. Quines festes volien fer?, com les finançaven?, quines activitats feien?, aquestes són algunes de les qüestions que ens hem marcat com a objectius per a comprendre les inquietuds festives i lúdiques dels nous pobladors al llarg del segle XVII. Per a portar a terme la investigació hem recorregut a dos tipus documentals que es conserven a l'Arxiu d'Alberic: les actes del consell d'Alberic i els comptes del clavari, on podem trobar les decisions mampreses sobre les festes i les despeses per a desenvolupar-les.

Les fires o, més exactament, els dies feriat, com a jornades en les quals es gaudeixen uns privilegis o unes prerrogatives diferents als mercats habituals, han existit des de les civilitzacions antigues. En un primer moment moltes festes, o jornades festives, estaven relacionades amb els dies feriat. En la nostra cultura occidental la regulació de fires i mercats té el seu precedent en la civilització romana. La normativa romana es mantindrà com a dret comú a l'època foral valenciana i, fins i tot, fins a la dissolució de l'Antic Règim. En el calendari de la societat

² Vicente M.ª Roig Condomina: «Algunas notas sobre la fiesta en el Alginet del siglo XIX», dins *Actes de la VIII Assemblea d'Història de La Ribera: Cullera, novembre de 2000*, Cullera / València, Ajuntament de Cullera / Diputació, 2004, pp. 187-193.

³ Trescolí Bordes i Olivares Torres: «Danses, cavalcades i processons en les festes d'Alginet», dins *De la paraula a la sociabilitat: Associacionisme i moviment obrer a la Ribera del Xúquer. Actes de la XIV Assemblea d'Història de la Ribera: Alginet, 2011*, Alginet, Ajuntament d'Alginet, 2016, pp. 557-566.

⁴ Joan B. Boïls Ibiza: «Les danses (vives) de Guadassuar», *La música a la Ribera del Xúquer. Actes de la XV Assemblea d'Història de la Ribera: Benimodo, 2012*, Benimodo, Ajuntament de Benimodo, 2014, pp. 367-370.

⁵ Joan Bofarull: «L'origen dels castells», *festes.org.*, 2007, en línia: <<http://www.festes.org/arxius/origencastellsbofarull.pdf>>.

⁶ Antonio Bellón Climent: «Las fiestas de la “Mare de Déu de la Salut” de Algemesí (Valencia): una tradición convertida en Patrimonio Inmaterial de la Humanidad», *GeoGraphos: Revista Digital para Estudiantes de Geografía y Ciencias Sociales* 6(75), 2015, pp. 52-81.

romana hi havia dies feriat, com el X Calendes de juny (23 de maig), les fires de Vulcà, l'IX Calendes de setembre (27 d'agost), les fires de la Lluna; el III Nones de setembre (3 de setembre); les fires de la verema, les fires de Júpiter o les festes del 25 de desembre pel naixement dels deus solars, i a partir de l'emperador Aurelià la festa del «Sol Invictus», entre altres. El *Corpus Iuris Civilis*, la recopilació de dret romà feta per ordre de l'emperador Justinià i en la qual s'adequa la normativa romana a les exigències del cristianisme, serà un marc jurídic de referència en els codis legislatius dels països emergents amb el desmembrament de l'Imperi Romà. En aquest *Corpus* es fa una definició dels dies feriat i els dies de mercat, identificant-los com a dies en els quals cal obtenir un permís o llicència d'una autoritat perquè «en els mercats o fires no demanen a ningú per les mercaderies dels comerciants ... i no puguem causar, amb el pretext d'un delicte civil, alguna molèstia als que allí assistiran».⁷ Aquest requisit de la llicència es traslladarà també a les celebracions festives. El 323 l'emperador Constantí prohibeix que cap jutge, per la seua autoritat, no poguera guardar festa, i que cap administrador no poguera declarar les festes imperials.⁸ Aquest control de les autoritats per les festes perdurarà en el període cristià medieval, i fins i tot en l'actualitat. Les paraules festa i fira actuals tenen la mateixa arrel etimològica en llatí. La primera característica dels dies feriat o de mercat és l'absència d'impostos i la protecció civil de la gent que hi concorre. La diferència entre dies feriat i dies de mercat és la seua freqüència i la importància en el volum de comerç. Les fires són esporàdiques i els mercats solen ser setmanals, a l'època romana en molts casos eren els dijous. Els dies identificats com a feriat o de mercat van repercutir en els assumptes de l'administració, com la suspensió de les activitats judicials o la recaptació d'impostos dels oficials de l'administració fiscal.

En el dret foral valencià es regulen també aquest dies seguint la tradició del dret romà. Jaume I els va dedicar uns furs, codificats en el llibre IV, Rúbrica XXI, «De les Fires e dels Mercats», en què establia que les fires s'havien de fer en el lloc on hi havia mercat, havien de durar des de l'1 d'agost fins al 15, i tots els assistents

⁷ «Qui exercendorum mercatum aut nundinarum licentiam vel veterum indulto vel nostra auctoritate meruerunt, ita beneficio rescripti potantur, ut nullum in mercatibus atque nundinis ex negotiatorum mercibus conveniant, vel in venalitiis aut locorum temporali quaestu et commodo privata exactione sectentur, vel sub praetextu privati debiti aliquam ibidem concurrentibus molestiam possint inferre», Codi, *Corpus Iuris Civilis*, Llibre IV, Tit. LX, De nundinis et mercationibus. Les *nundinae* eren uns mercats d'època romana que es feien cada nou dies, Marco Tulio Ciceró: *Los dos libros de las epístolas ...*, València, Typographia Salvatoris Fauli, 1770, p. 90.

⁸ «A nullo iudice praesumi debet, ut auctoritate sua ferias aliquas condant. Nec enim imperiales ferias vocari oportet, quas administrator edixerit, ac per hoc, si nomine eximuntur, etiam fructu carebunt», Codi, *Corpus Iuris Civilis*, Llibre III, Títol XII, 4.

havien d'estar segurs, sense ser perseguits per demandes civils o penals, excepte si el comerciant cometia el delicte en la mateixa població o durant la celebració de la fira. A la ciutat de València s'estableix que hi haja un mercat setmanal, que se celebrarà el dijous, en el qual tots els habitants havien de ser francs i lliures de no pagar qualsevol tribut.⁹ Aquesta regulació foral del calendari no es manté tot el temps a totes les poblacions. En les diferents poblacions de l'antic Regne de València, segons qui ostente la jurisdicció, s'assenyalaran, amb llicències, tant els dies de fira com els dies de mercat. Paral·lelament, en el calendari eclesiàstic s'assenyalaran els dies festius per a celebrar i commemorar sants i esdeveniments bíblics, en les fires era comú celebrar alguns actes festius o lúdics de caràcter pagà aprofitant la gran aflluència de persones. A Alberic, el 1632 se celebrava una fira el 2 de maig.¹⁰

LA REGULACIÓ FESTIVA D'ALBERIC EN EL CONTEXT DE LA CARTA POBLA

Amb l'expulsió dels moriscos, els nous habitants cristians que poblaran les baronies d'Alberic (formades també pels llocs d'Alasquer, Alcosser i Gavarda) se sotmetran a l'articulat de la carta pobla del 1612,¹¹ sota la jurisdicció senyorial del duc de l'Infantado. Ara es tracta d'un municipi prou més reduït que el que hi havia abans de l'expulsió. Va passar de tindre unes 230 unitats familiars morisques a tindre'n unes 159 de nous pobladors.¹² Aquesta dràstica reducció va significar que hi haguera cases abandonades que els nous pobladors aprofitarien i que n'ocuparen les millors.

La carta pobla estableix dues festes concretes que hauran de celebrar els nous vassalls: el dia de la «Purísima Concepción» i el dia de sant Josep, sense especificar-ne la data:

Primeramente ha sido pautado, acordado y capitulado entre las dichas partes que los dichos nuevos pobladores hayan por sí y por sus sucesores de prometer y obligarse, según prometen y se obligan, en los días y fiesta de la Purísima Concepción de la Santísima Virgen María, Señora Nuestra, y del bienaventurado San Joseph, en todos los años celebrar y festejar dichas fiestas y días y devoción dellos, haziendo particulares y aventajadas fiestas, an sí en la celebración de las vísperas de los días precedentes como en la de las missas y officios divinos de los dichos días y con

⁹ Utilitzem l'edició de Garcia Colón: *Furs de València*, Barcelona, Barcino, Vol. IV, 1983, pp. 208-210.

¹⁰ AMAL (Arxiu Municipal d'Alberic), *Manual de Consells*, I-1, f. 7v.

¹¹ Arxiu del Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi, *Protocol 3274* (notari Gregori Tarraga), ff. 83v-105v.

¹² Vicent Giménez Chornet: *Desenvolupament capitalista en el sistema feudal. Alberic en l'Antic Règim*, València, l'autor, 2021, 2.ª ed., pp. 247-248.

diversas y otras demostraciones de dichos días y fiestas, y a conocimiento de las dichas universidades, oficiales y consejeros particulares de aquellas respectivamente, para que con tan particular intercessión sea Dios Nuestra Señor servido de lograr y augmentar las dichas universidades y bien público de aquellas, y de las personas, casas y patrimonio de los particulares de dichas baronías.

Destaquem uns quants aspectes interessants d'aquest primer capítol de la carta pobla: que les dues festes han d'estar controlades pels oficials del consell particular, que en les dues cal desenvolupar unes altres activitats independentment de les misses i els oficis religiosos, i que l'objectiu de fer les festes no és lúdic, sinó estrictament religiós perquè Déu intercedisca en l'augment del patrimoni dels veïns, fet que indirectament incidiria en l'augment de les rendes feudals del senyor.

Pel que fa a l'església d'Alberic, el duc de l'Infantado fa un canvi important respecte a l'època anterior. Reconeix que en temps dels moriscs el govern local disposava de camps i béns, les rendes dels quals es repartien entre «las personas necesitadas de dichas universidades, y ansí se llamavan dichas tierras de los pobres». Era un sistema laic d'assistència entre les persones més necessitades. Ara el duc vol que aquestes terres «se conviertan en fundar algunos beneficios o capellanías en las yglesias de dichas universidades para que los dichos beneficiados y capellanes asistan al culto divino ayudando también a la administración de los sacramentos». És a dir, desmantellava un sistema assistencial que cobria les necessitats dels més pobres i el convertia en béns de l'església d'Alberic per tal de mantindre exclusivament els religiosos que estarien a càrrec d'aquests beneficis eclesiàstics, destinats exclusivament a oficiar les misses en les festes religioses. És l'inici de l'amortització eclesiàstica a Alberic.

La resta de festes que esmenta la carta pobla estan relacionades amb la data anual de pagar els drets senyorials, suposadament com a festes de caràcter nacional al Regne de València: els censos de les cases y de les terres els havien de pagar els veïns «cada año en el día y fiesta de St. Juan de junio», el govern local o consell disposava d'una casa a cens emfiteutic que també havia de pagar el dia de la festivitat de sant Joan Baptista. Per als veïns d'Alberic aquesta festa comportava una part negativa: havien de fer front a un desembors per l'ús de les cases i els camps.

LES FESTES D'ALBERIC EN EL SEGLE XVII

La festa més important en el segle XVII a Alberic era la del seu patró sant Llorenç, que els veïns procuraven celebrar amb gran ostentació, i a la qual, tanmateix, la carta pobla no fa cap esment. Hi havia més festes o commemoracions que calia celebrar amb actes religiosos o pagans. Les deliberacions del consell d'Alberic i la comptabilitat on es registraven les despeses ens han permès identificar un ventall de diferents festes que la corporació local i el veïnat estaven interessats a celebrar.

La festa de sant Llorens

Aquesta festa patronal d'Alberic es va erigir quan, al segle XVI, la mesquita va ser consagrada a sant Llorenç Màrtir, després de la conversió forçada de la població musulmana, batejada en la Germania de València. Tot i que va tindre rector i vicari en el segle XVI,¹³ la població continuava practicant la religió musulmana, i fins la seua expulsió el 1609 no hi va haver una integració real entre la població feligresia i el seu patró parroquial, la qual es va aconseguir amb el nou poblament del 1612. A principi del segle XVII el consell d'Alberic ja tenia una sèrie d'activitats planejades per a celebrar la festa del patró, a la qual destinaven cinquanta lliures (una quantitat destacable). La gestió de la festa la feia una persona nomenada obrer de sant Llorenç. En les despeses de claveria del 1632 consta: «a Jaume Lloret hobrer de la obra de Sant Llorens, sinquanta lliures per lo gasto aquell a fet en dita festa...».¹⁴

La festivitat de sant Llorenç va obtenir una gran rellevància al Regne de València quan, en el concili provincial de València del 1565, es va incloure entre les festes que calia observar i complir.¹⁵ Com a festa de precepte, tota la població valenciana havia de deixar de treballar i celebrar-la. Va coincidir que aquesta festa valenciana era, a més a més, la festa patronal d'Alberic. El 1661,¹⁶ o també el 1682,¹⁷ la vila d'Alberic continuava assignant-li les 50 lliures que li destinava a principi de segle, encara que, com vorem, els anys centrals, amb la greu crisi econòmica, van haver de fer reajustaments per a mantenir el pressupost.

La festa de la Puríssima Concepció

És una altra de les festes a la qual la vila d'Alberic destinava uns diners, obligats per la carta de poblament. El 1632 el clavari d'Alberic va pagar sis lliures en

¹³ Ramón Arnau García: *Reseña histórica de la Parroquia de San Lorenzo Mártir de Alberique*, Alberic, Parroquia de San Lorenzo Mártir, 1992, pp. 30-31.

¹⁴ AMAL, *Manual de Consells*, I-1.

¹⁵ En el títol IV, punt I, sobre les festes que s'han de guardar a la província de València diu: «Consta que se instituyeron festividades para que, cesando en ellas todo trabajo servil, nos ocupemos solo de las cosas divinas. Por lo tanto, llevando a mal el sínodo que haya, quién cuidando poco de esto, no haga distinción entre los días sagrados y los que no lo son, puesto que unos los dedican a obras manuales, y otros a trabajos malos y perversos, no tributando el honor debido a las fiestas. Y para que en adelante estas puedan observarse mejor, y no se vea el pueblo gravado con gran número de ellas, establece, que se forme un catálogo de las que se han de observar en esta provincia...», Juan Tejada Ramiro (traductor): «Concilios del siglo xv en adelante», *Colección de cánones y de todos los concilios de la iglesia española*, Madrid, Pedro Montero, tomo V, 1855, p. 305.

¹⁶ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 122v.

¹⁷ AMAL, *Claveria*, II-1, f. 108v.

concepte de despeses per aquesta festa, una xifra molt inferior a la destinada al seu patró. És una altra de les festes reconegudes com de precepte de guardar en el concili de València. Tanmateix, en aquella data a Alberic no era dia festiu, no complia l'ordre del concili valencià, però sí se celebraven alguns actes. L'origen d'aquesta celebració a l'occident cristià va estar precedit d'una polèmica. En la mateixa església catòlica va haver-hi una certa controvèrsia entre els teòlegs immaculistes i els maculistes, parcialment clausurada en el concili de Basilea (1431-1433), que va declarar la Immaculada Concepció, i que calia donar-li un impuls amb la realització de festes per a celebrar-la.¹⁸ Gaspar Escolano també va assenyalar com, en l'època medieval, al Regne de València hi havia «algunos frayles que predicavan contra la puridad de su concepción», i com a partir del concili de Basilea, que havia autoritzat fer festes dedicades a la Puríssima Concepció, al Regne se celebrava amb processons, oficis religiosos i predicadors cèlebres.¹⁹ Açò es va traslladar als actes festius del segle XVII a Alberic. El 30 de novembre de 1643 hi ha un consell general per a tractar la festivitat de la Puríssima Concepció. A Alberic és la comunitat de veïns la que decideix si faran la festa, com a dia de precepte, per primera vegada i de quina manera. La proposta la formula Jaume Lloret, jurat en cap:

...de que si els pareisia votar e que votasen la festa de la puríssima concepció e que aquella sia de precepte e de guardar... e tots los del consell foren de vot i parer unànimes i concordes de que voten, ja que son de parer de votar dita festa com de present la voten i de voluntat de tots la voten i elegen per coaductora de patró del gloriós Sant Llorens patró nostre a la dita festivitat...²⁰

Així doncs, el 1643 és quan els veïns elegeixen com a patrona la Puríssima Concepció. El febrer de 1662 es comptabilitzen quatre èpoques per la festa de la Puríssima passada, una de 20 lliures,²¹ una altra de 7 lliures i 10 sous, una tercera de 5 lliures i 5 sous, i una quarta de 5 lliures, 13 sous i 9 diners.²² Ara la festa té un pressupost semblant a la del patró sant Llorenç.

¹⁸ Cándido Pozo: «De pietate fidei. Contribución a la historia de las cualificaciones teológicas y a la historia del dogma de la Inmaculada Concepción de María», *Archivo Teológico Granadino* 55, pp. 5-28.

¹⁹ Gaspar Escolano: *Década primera de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, València, por Pedro Patricio Mey, 1610, col. 1039-1041.

²⁰ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, ff. 307v-308r.

²¹ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 122v.

²² AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 123v.

Quaresma i setmana santa

Si bé aquests dos períodes del calendari cristià no són en general dies festius de precepte, el consell d'Alberic els assigna diners per a sufragar actes religiosos. Quant a la setmana santa, el concili valencià del 1565 va declarar dies de precepte el tres primers de la Pasqua de Resurrecció. Aquesta decisió va tindre una gran transcendència, ja que a València sempre s'havien celebrat aquests tres dies de pasqua com a festivitats, a diferència d'altres territoris peninsulars. Pel que fa a la quaresma, a Alberic es feien dues activitats específiques: uns cants gregorians i un predicador de quaresma. El 30 d'abril de 1647 el consell particular acorda donar vint reals als cantors de *misereris* que havien cantat en la quaresma.²³ El cant gregorià del *Misereris omnium, Domine* es fa durant la celebració de la missa en època de quaresma.²⁴

En els comptes de claveria de 1632 hi ha diferents despeses que es donen al predicador de quaresma, en un registre consta específicament que es paguen 14 lliures per a donar de menjar al predicador, en un altre assentament comptable se li paguen 10 lliures, i en un altre es donen més detalls, ja que es paga al clavari del convent de sant Bernat d'Alzira pel predicador de la quaresma; la vila acudia a Alzira per a procurar-se un predicador monjo en aquest convent. El 17 d'agost de 1632 el clavari especifica un pagament per «...los treballs della ordinaris dels misereres y passió cantats de la semana santa...».²⁵ El 28 de març de 1633 sí que s'especifica el nom del predicador de quaresma, «...pague al Pr. Fr. Gaspar de la Torre, mestre en Sacra Theologia, de l'orde de la Santíssima Trinitat, vint lliures reals de València a d'aquell degudes per lo salari la vila li dona per predicar la quaresma en el present any...».²⁶ El 2 de maig de 1633 el calvari paga al rector de l'església parroquial d'Alberic, Miquel Cervera, i als capellans «...que han assistit als oficis en la yglesia a la passió de la Semana Santa proppassada del present any...». El 1683 la vila busca el predicador de quaresma a Alcoi, i li paga 26 lliures al «Pare Mestre Molla, religiós del hàbit del gloriós Pare Sent Agostí, de la vila de

²³ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 266v.

²⁴ Joan Bellavista i Ramon: «La quaresma en el Sacramentari de Barcelona», *Revista Catalana de Teologia* XIII(1), 1988, pp. 179-204. Carmen Morte García: «Los cantorales miniados de la orden jerónima en el Reino de Aragón», dins *Cantorales de la orden de san jerónimo en la Catedral de Huesca. Estudio interdisciplinar*, Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2017, pp. 275-350.

²⁵ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 11v.

²⁶ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 14v. Els comptes de claveria estan registrats en el mateix volum de manual de Consell, simplement foliat de forma inversa.

Alcoy».²⁷ Les despeses del predicador de quaresma es feien tots els anys, encara que el buscaven en diferents llocs aliens a la vila d'Alberic.

Festa de sant Josep

La festa de sant Josep no està entre les festes de guardar del concili valencià de 1565, però era una de les establertes en la carta de població. A Alberic hi ha evidències de la seua celebració: en un registre de 17 de març de 1634 consta que es «...pague a Vicent Pradell, síndich, sis lliures reals de València a d'aquell degudes per altres tantes la vila en dona pera fer la festa del Gloriós Sant Joseph, per conte de la vila...»;²⁸ el 1682 la vila paga al jurat segon Tomàs Marqués 6 lliures per les despeses que ha tingut en fer la festa de sant Josep,²⁹ però desconeixem les activitats que es realitzaven amb aquestes despeses. Pressupostàriament és una despesa molt menor que les destinades en les festes anteriors. L'impuls de la festa de sant Josep sembla una conseqüència del Cisma d'Occident (1378-1417), quan tres papes es disputaven ser el cap de l'Església. La llarga disputa es va resoldre en el Concili de Constança (1414-1418), i van utilitzar com a un dels recursos per a calmar les disputes cismàtiques una proposició del canceller Gerson que consistia a propagar el culte a sant Josep.³⁰ Aquesta devoció va tindre especial rellevància en el segle XVI a la corona castellana, especialment impulsada per santa Teresa de Jesús, sant Joan de la Creu i els carmelites en general,³¹ però no va ser reconeguda com a festa de guardar valenciana en el concili esmentat.

Festa del Corpus / Santíssim Sagrament

El Corpus és una festa d'origen medieval, envoltada també de certa polèmica sobre la presència de Crist en l'eucaristia, que tenia els seus defensors i detractors. El 1246, en el sínode de Lieja, el seu bisbe, Robert Torote, va proposar instituir la festa que es portaria a la pràctica el 1247.³² El 1263 el papa Urbà IV la va instituir per a tota la cristiandat. La festa arrelarà a València molt prompte, especialment quan el bisbe Hug de Fenollet, a mitjans del segle XIV, la promou amb

²⁷ AMAL, *Claveria*, II-1, f. 102v.

²⁸ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 34v.

²⁹ AMAL, *Claveria*, II-1, f. 95r.

³⁰ León Carbonero y Sol: *La Cruz, revista religiosa de España y demás países católicos...*, Madrid, Antonio Pérez Dubrull, 1873, tom I, p. 342-343.

³¹ Ángel Peña: *San José, el más santo de los santos*, Buenos Aires, Santa María, 2021, p. 29.

³² Juan Estanislao López Gómez: *El corpus de Toledo*, Toledo, Zocodover, 1999, p. 27.

una processó.³³ Hui en dia la festa està declarada Bé d'Interés Cultural. El concili valencià de 1565 la va declarar festa de precepte. A Alberic unes vegades se la nomena la festa del Santíssim Sagrament i unes altres la del Corpus. El 3 d'agost de 1633 el consell li destina 20 lliures, «...pague a Matheu Garcia vint lliures per altres tantes la vila té obligació de donarli pera fer la festa del Santíssim Sagrament en lo present any...». El 8 de novembre de 1634 es confirma la mateixa dotació pressupostària. En aquesta data queda clar que hi havia una corporació per a la gestió de la festa, el responsable de la qual es denominava també obrer, figura tradicional de les confraries:

...pague a Vicent Gomes, obrer del Santíssim Sagrament, vint lliures reals de València a d'aquell en dit nom degudes per altres tantes la vila ne acostuma donar als obrers pera ajuda del gasto de la festa del Corpus...³⁴

El 1677 el consell particular decideix continuar amb l'assignació de 20 lliures per a la festa «...com és costum donar».³⁵

Matines de Nadal

Les matines de Nadal és una missa que se celebra a mitjanit, abans de Nadal, coneguda actualment per missa del gall, per a commemorar el naixement de Jesús, amb la particularitat que va acompanyada d'uns cants.³⁶ Les matines de Nadal estaven molt arrelades a Mallorca, Catalunya³⁷ i València. Aquests cants

³³ Joseph Mariano Ortiz: *Disertación histórica de la festividad y procesión del Corpus...*, Valencia, En la oficina de Joseph y Thomas de Orga, 1780, pp. 10-11.

³⁴ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 44v.

³⁵ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 277r.

³⁶ A Catalunya, al segle XVI, s'indicava el risc que els cants contingueren frases que s'allunyaren del precepte religiós. «Entremesclar cosas de amors, y prophanes, y parleries, y cançons ab coses de Déu, y de la sagrada Escripura, es peccat mortal, en lo que també cauen los qui en la missa o en les matines de Nadal o altres officis a déu dirigits, canten cançons de amor, y altres prophanitats, de manera que divertexen lo poble que no tinga atenció...». Benet de Tocco: *Ordinari o Manual perals Curats, qui ab diligencia voldran entendre tot lo necessari dels Sagraments...*, Barcelona, En casa de Claudi Bornat, 1568, p. 57v-58r.

³⁷ En una crònica sobre Joan II es descriu la devoció que tenia el rei per les matines de Nadal: «E per quant ell era molt devot de la Sacratíssima tots temps verge madona Sancta Maria mare de Déu en la vigília de Nadal nos volgué mettre en lo lit ne reposar ans com aquell qui era tot humil e devot dels misteris de la Nativitat del beneyt Jesús e de la sua intemerada e beneyta mare sua madona Sancta Maria se feu dir per los capellans e xandres en la sala maior del ditpalau episcopal començant circa le X hores ans de la mija nit de la dita vigília les metines de Nadal ab algunes cansons honestes e portants alegria de tal nativitat del fill de Déu». Manuel Bofarull y de Sartorio: *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, Barcelona, En la imprenta del archivo, 1864, tom 27 (Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón), p. 155.

generaven unes despeses a les institucions públiques que les finançaven. Així, en les corts valencianes del 1585 es decideix que la Diputació del General de València no destine més de cinquanta lliures a les matines de Nadal.³⁸ A Alberic eren uns frares els que cantaven les matines de Nadal. El 28 de desembre de 1632 es registra una despesa de «...huit reals per la cantat dos frares assistiren a les matines de Nadal, huit reals per lo dret del rector de dites matines, huit reals per lo gasto feu dit Ribera [Hieroni Ribera] en dits dos frares...»,³⁹ i posteriorment, el 2 de maig de 1633 consta que es va pagar al vicari Nofre Bañón, «...huit reals que se li han de donar de les matines de Nadal...». El 7 de juny de 1634, mesos després de les celebracions religioses que s'esmenten, es registra que:

los dits jurats al dit clavari, etc., done e paga a mossèn Miquel Cervera, prevere rector de la Parrochial de la present vila de Alberich, set lliures reals de Valencia a d'aquell degudes per les matines de Nadal propassat y los oficis propassats de la Semana Santa per lo dit rector y los demás sacerdots que han assistit...⁴⁰

El 1665 la nit de Nadal van fer també un «teatro dels pastorets».⁴¹ El 1675 també sabem que es muntava un teatre la nit de Nadal per a fer la representació dels pastorets.⁴²

Festa de la Minerva

Tal vegada és una festa que introdueixen el nous veïns que venen d'altres localitats. El 1665 ja s'apreciava que «...moltes vegades succeix que algunes persones, tant homes com dones, volen venir a viure a la present vila de Alberic, Alcocer, Alasquer y Gavarda, que aquelles per alguns delictes y desgracies no poden viure en son natural, o aon acostumaven viure...».⁴³ El 1669, en un consell general es determina fer la festa de la Minerva, que els costarà unes 30 lliures a causa de la tramitació del privilegi i de les butlles, i que la vila s'ha de fer càrrec de la despesa de les butlles.⁴⁴ En agost de 1672 el clavari va pagar «...de la festa de la minerva

³⁸ «Item que en les matines y missa de la vespra y dia de Nadal, ques acostumen dir y celebrar en la capella de la casa dela Diputacio, nos puixen despendre de pecúnies del General, més de cinquanta lliures cascun any», *Furs, capítols...*, 1588, Cap. CLV, f. 22.

³⁹ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 14r.

⁴⁰ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 37r.

⁴¹ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 161r. «... més una lliura per lo teatro dels pastorets de la nit de nadal».

⁴² La vila paga «...de fer lo teatro pera fer los pastorets la nit de Nadal ...». AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 206v.

⁴³ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 131r.

⁴⁴ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 294v.

25 lliures inclús lo sustento dels cantors». ⁴⁵ La festa de la Minerva estava prou arrelada a Catalunya. Tot i que Minerva és la deessa romana que substitueix la grega Atenea, en l'època foral se la relaciona amb el Santíssim Crist o amb la Mare de Déu Minerva, ⁴⁶ i en alguns llocs, com ara Alberic, es feia missa cantada. En el segle XVII valencià la commemoració del Santíssim es realitzava principalment a partir de tres cerimònies: les 40 hores de Carnestoltes, el jubileu de la Minerva i l'octava del Corpus. ⁴⁷ A Alberic ho feien amb la festa de la Minerva. En l'època romana, al mes de març, es feien cinc dies de festa de Minerva pels estudiants, artesans i poetes, amb jocs de gladiadors i actuacions de músics i disfresses, ⁴⁸ però no ens consta cap continuïtat amb la societat cristiana moderna. A Algemesí en el segle XVII hi havia una confraria de la Minerva ⁴⁹ relacionada amb el santíssim sagrament, que possiblement influïra en la festa d'Alberic. El 1671, amb motiu de l'arribada de les indulgències de la confraria de la Minerva, el consell particular decideix fer una festa extraordinària i «...que los senors jurats gasten lo que sia menester per a la festa del Santíssim, ab que no y acha focs, que lo consell o tindrà per ben fet». ⁵⁰ El 1682 consta que es fa una missa, ja que la vila paga al clergat d'Alberic 1 lliura i 18 sous «per la dobla de la Minerva de Carnistoltes...». ⁵¹

⁴⁵ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 148v.

⁴⁶ El 1524 a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona s'erigeix la confraria de la Minerva sota la invocació del *Cos preciosíssim de nostre señor Jesucrist*, José Roca y Coli, *Discursos pane-gírico-históricos*, Barcelona, establecimiento tipográfico de Joaquín Bosch, 1861, p. 19. Altres la relacionen amb la verge Minerva, «considerada como la luz inteligente, preside a todas las obras que suponen inteligencia, a las artes, a las ciencias...», P. Estesen: «Contribución al estudio de la evolución de las instituciones religiosas o materiales para llegar a la síntesis transformista de las instituciones humanas. Artículo II. IV.- El fetichismo, el totemismo, el samanismo y la idolatría entre los salvajes», *Revista contemporánea*, año III, IV, tomo XV, 1878, pp. 225-238. A Madrid, a les darreries de juny de 1890, l'església de San Millán encara feia una festa de la Minerva, amb missa cantada (*La semana católica*, año IX, núm. 25). Alguns autors opinen que aquesta festa ve d'època pagana, Mariano Carderera: *Diccionario de educación y métodos de enseñanza*, Madrid, Imprenta de A. Vicente, tomo II, 1855, p. 390.

⁴⁷ Bartolomé de Olalla y Aragón: *Ceremonial de las missas solemnes cantadas con diáconos, o sin ellos, según las Rubricas del Missal Romano*, Madrid, Por Juan García Infanzón, 1696, p. 251.

⁴⁸ Anònim: «Roma en tiempos de Augusto según los poetas coetáneos. II y último», *La abeja. Revista científica y literaria ilustrada* 6, Barcelona, Librería de D. Juan Oliveres, 1870, 107-111.

⁴⁹ Jayme Bleda: *Libro de la cofradía de la Minerva, en el qual se escriben más de doziento y cinquenta milagros del santísimo Sacramento del Altar*, València, En casa de Pedro Patricio Mey, 1600.

⁵⁰ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, ff. 306r.-306v.

⁵¹ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 287r.

Carnestoltes

Es considera el període de tres dies abans del dimecres de cendra. Per a l'església carnestoltes significa «...que dallí avant no duen menjar carn: ni formatge: si doncs no era gran necessitat: hoc encara ab licencia de son confessor o de son curat; e que lo contrari fehia peccaria mortalment».⁵² A la ciutat de València, en el segle XVII, l'Estudi General feia uns dies de vacances en carnestoltes.⁵³ El primer dilluns de carnestoltes la vila d'Alberic pagava a un frare perquè fera el sermó a l'església.⁵⁴ El 1683 la vila paga al col·lector del clergat, Miquel Salvador, 4 lliures per la festa de carnestoltes.⁵⁵ Al menys es feien dos dies de festa, ja que el 1676 la vila paga a mossèn Josep Soler, col·lector de l'església d'Alberic, 1 lliura i 16 sous per el segon dia de festa de carnestoltes.⁵⁶

Santa Creu de maig

L'origen de la devoció a la Santa Creu, pel més de maig, segons la tradició catòlica, té el seu origen quan l'emperador Constantí «...vio en el Cielo, al medio día, una Cruz resplandeciente, y alrededor de ella una letra, que dezía: Constantino, con esta señal vencerás...», i sa mare, Helena, va visitar la Terra Santa i va vore que sols una de les tres creus va curar una malalta, per la qual cosa va manar edificar allí un temple. Això va ocórrer el 3 de maig de 326, i per aquest motiu l'església celebra el succés des d'època molt antiga.⁵⁷ El maig de 1682 la vila d'Alberic paga una missa doble per la Santa Creu de maig.⁵⁸

Festa del Roser

La festa de la Mare del Déu del Roser (o del Rosari en derivació castellana, de resar el rosari, també per la Verge Maria sota l'advocació del rosari) es generalitza a la monarquia hispànica a les darreries del segle XVI. En el seu origen se celebrava el 25 de març, commemorant «...la embaixada del Arcàngel Sant Gabriel a Maria

⁵² Pere Posa: *Presens ordinarium sacramentaorum est valde copiosum ideo sacerdotibus maxime curatis utilissimum cum suis additamentis*, Barcelona, 1501, s. f.

⁵³ *Constitucions del Estudi General de la insigne ciutat de Valencia*, Valencia, Joan Batiste Marçal, 1629, p. 51.

⁵⁴ AMAL, Claveria, II-1, fol. 113v. El 1683 la vila comptabilitza «... dos lliures que paga a fray Lloys Albentossa per la caritat del sermó predicà dilluns de carnistoltes...».

⁵⁵ Comptes de 1683-1684, sense foliar, AMAL, Claveria, II-1.

⁵⁶ AMAL, Manual de Consells, I-2, fol. 207r.

⁵⁷ Baltasar Bosch de Centellas y Cardona: *El triunfo de los Santos*, Madrid, Por Antonio de Zafra, 1694, p. 120.

⁵⁸ AMAL, Manual de Consells, I-2, fol. 287r.

Santíssima», però, amb la victòria en la batalla de Lepant de 1571, el papa Gregori XIII ordena, el 1573, que totes les esglésies que tenen capella o altar del Rosari celebren el primer diumenge del mes d'octubre una «...Festa de Doble Major per tots los Faels Chrsitians al Santíssim Rosari de la sempre Verge Maria...», i el 1671 la Sagrada Congregació de Ritus concedeix extensió de la festa a totes les esglésies del territori de la monarquia hispànica.⁵⁹ Aquesta devoció va impulsar la creació de confraries al territori peninsular.⁶⁰ El 1671 consta que hi ha una confraria del Roser a Alberic que s'encarrega d'organitzar la festa. El consell particular acorda donar 22 reals a la festa del Roser (i també la mateixa quantitat a la festa de la Minerva), a canvi de l'obligatorietat que el clergat d'Alberic aculla els membres del consell particular en la missa votiva de les festes:

...se haja de acollir com ab tot efecte lo present consell [particular] acollis al votiu a tots los capellans i vicari, y organista mossèn Pere Pastor, que y aurà en dita Iglesia y al escolan, y ab carrech que la confraria així la del Roser com de la Minerva haja de donar la confraria la sera necessària per a dites festes...⁶¹

LES DECISIONS VEÏNALS DE LES FESTES D'ALBERIC

La presa de les decisions més importants per a la vila d'Alberic al segle XVII reunia un caràcter més democràtic que en l'actualitat, si ho veiem des de la participació ciutadana i no des de l'elecció del govern local. Malgrat que el nomenament del justícia i dels jurats estava restringit al seu senyor, si bé es feia a partir d'una proposta del govern local precedent que perpetuava una oligarquia,⁶² hi havia un altre factor de caràcter més democràtic: hi havia unes convocatòries generals destinades als veïns per a fer unes reunions en unes assemblees anomenades consell general, on tots ells decidien les qüestions més importants, especialment la fiscalitat municipal i la destinació de les despeses més rellevants. Entre les decisions o els acords que es prenen en el consell general estaven aquelles referides a despeses

⁵⁹ Geroni Taix: *Llibre dels miracles de Nra. Sra. Del Roser*, Girona, En la Estampa de Geronym Palol, 1685, s/f, «Advertencia...».

⁶⁰ Anna Maria Anglada i Mas: «La Cofraria del Roser de Vilanova de Palafrúls (segles XVIII-XIX). Aproximació al context musical», *Revista Catalana de Musicologia*, 2015, pp. 137-50.

⁶¹ AMAL, Manual de Consells, I-2, f. 304v.

⁶² La carta pobla establia en el capítol XV que els veïns feien una elecció per als càrrecs de la vila, i els tres que més vots obtenien se presentaven al senyor, que nomenava a un: «...que de los que tuvieran mas numero de votos se hayan de proponer tres sujetos y peronas para cada uno de dichos officios de las quales sus Excelencias y sus sucesores hayan de nombrar y elegir una...». En aquest mateix capítol es fa esment de que el consell local, anomenat en les actes com consell particular, de les localitats de les baronies estaria constituït pels justícia, jurats, mostassaf i dotze consellers. Per a fer consell general havien de demanar permís al governador o procurador o batlle del senyor.

extraordinàries, que no eren les habituals de tots els anys, i havien de ser aprovades en el mateix consell general. Per les circumstàncies conjunturals especials que provocaven aquestes despeses, el consell particular o secret, és a dir, el govern local reduït, consultava la voluntat del poble en un consell general. D'aquesta manera resolía les qüestions més problemàtiques a satisfacció de la majoria.

Una de les primeres referències que trobem a Alberic és aliena a les festes estrictament religioses. En el consell general del 8 de setembre de 1631 la vila d'Alberic havia de tractar una qüestió proposada pel duc de l'Infantado, sobre «que se regosigen y fassen algunas festes per tenir ya un príncep y hereu tan desijat per a los estats presents...». ⁶³ El consell general va rebutjar fer aquestes festes, i la causa no era la possible despesa que els podria ocasionar, ja que van acordar una alternativa molt onerosa, que «per via de arguילוando se li done al senyor Duch cent lliures». Una bona quantitat, si tenim en compte que en la mateixa sessió del consell general es proposa augmentar la fiscalitat sobre la mercaderia (un dels impostos municipals més importants en les rendes de la corporació), ja que no tenien prou ingressos, i també es decideix que el mestre d'escola cobre quaranta lliures anuals. Com que el municipi d'Alberic no disposava d'aquestes 100 lliures, el mateix dia, en una sessió del consell particular, s'acorda demanar un préstec per a poder entregar aquesta quantitat al duc. És un rebuig frontal a la proposta de festes del duc de l'Infantado.

La crisi de mitjans del segle XVII també va afectar Alberic. La penúria econòmica de la vila va repercutir així mateix en la festa que consideraven més important, la patronal. El consell particular va demanar permís per a convocar un consell general el 8 de juliol de 1640 a fi de tractar dos temes importants, d'alguna manera relacionats entre si: la vila no disposava de fons per a fer els pagaments a què estava obligada forçosament i, en aquest context, havien de decidir com pagar les despeses de la festa de sant Llorenç. S'acorda cobrar una taxa al veïnat per a fer front al deute de la vila. Assabentats el veïns amb més precarietat de la vila, el jurat en cap proposa que per a la festa de Sant Llorenç es destine una quantitat prou més reduïda de l'acostumat, unes 20 lliures. La major part del consell general no ho va acceptar, i la vila va haver de continuar adjudicant a la festa les 50 lliures habituals; no els importava augmentar la pressió fiscal, i per a poder-ho pagar calia establir també una taxa entre el veïnat. El 17 de juliol de 1642 el jurat en cap torna a exposar en una altra reunió del consell general l'endeutament que patien i que calia vore la manera d'aconseguir diners per a la festa de sant Llorenç. El consell general va optar una altra vegada per repartir una taxa entre el veïnat. El mateix va resoldre el 21 de juny de 1643, amb la particularitat que com ja

⁶³ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 373r.

s'estava recollint una taxa destinada a pagar al vicari d'Alberic, mossèn Bañon, per les despeses que ocasionaria el seu desplaçament a Madrid (on anava a tractar assumptes amb el duc de l'Infantado), decideixen que d'aquesta taxa es traguen les 50 lliures habituals per a la festa.

La crisi econòmica de la vila és cada vegada més greu i, a causa de la mancança de forment per al veïnat, el govern local acorda endeutar-se en 600 lliures per a comprar-lo. En aquest context, el 25 de juny de 1645 decideixen destinar a la festa de sant Llorenç només 30 lliures, és la primera vegada que el veïnat accepta la reducció pressupostària per a la festa. El 25 de juny de 1646 el consell general decideix implementar una forma mixta per a finançar la festa de sant Llorenç, d'una banda la vila aportaria 30 lliures, i de l'altra «que los justícia y jurats anasen per la vila plegant un dia de festa y que lo es trauria juntament en les 30 lliures servis pera la festa...».⁶⁴ En el consell general de l'11 de juliol del mateix any 1646, amb motiu del fet que la vila rep una informació dubtosa sobre si el rei havia rescindit el cobrament de la sal, s'acorda que, com que la vila ja té pràcticament cobrat l'impost de la sal a quasi tot el veïnat, és el moment de fer un transvasament de fons i destinar aquesta quantitat a la festa de sant Llorenç:

...axí mateix fonch proposat per lo jurat en cab que el Real de la sal té entès que sa Magestat a fet merset al present Regne y que si esta casi tot cobrat que si el diner de aquell es gastara en la festa de Sant Llorens, y la mayor part del consell foren del vot y parer que es gastàs en la festa añadintse a les trenta lliures que estan dedicades pera dita festa, y que es gasten en fer una bona festa al Gloriós Sant Llorens, y que es prenguéis conte de lo que es gasta y, axí mateix, en cas que el dit real de la sal el demanasen que el pague la vila y que el que no han pagat aquell quel paguen...⁶⁵

El consell general del 14 de juliol de 1647 acorda que el finançament de la festa de sant Llorenç es faça una altra vegada amb un repartiment d'una taxa de 50 lliures. L'any següent, el 31 de juliol de 1648, el consell general, davant la informació rebuda pel jurat en cap sobre fet que la vila no disposa de diners, decideix que es faça una taxa fixa de dos reals per casa, a fi d'aconseguir d'aquesta manera 30 lliures per a la festa de sant Llorenç. Aquest període és el més crític de la vila, ja que la pesta de 1647-1648 amenaçava el veïnat, i també va destinar despeses municipals per a protegir-se. El consell general del 30 de juny de 1649 acorda destinar a la festa de sant Llorenç 30 lliures, però en una altra sessió del 27 de juliol l'augmenten a les 50 lliures acostumades.

La crisi de mitjans del segle XVII va reduir les despeses que la vila d'Alberic destinava a les festes i a l'església. Altres despeses, com el manteniment de les

⁶⁴ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 275v.

⁶⁵ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 274v.

instal·lacions, especialment el subministrament de l'aigua a la cisterna, les portes, la infraestructura del regadiu o comprar blat, eren prioritàries a les festes. La vila destinava el 16,6 % de les seues despeses a les festes i a l'església en aquest període de gran penúria.

Comptabilitat de 1651-1652⁶⁶

Ingressos	
Taxa	229 lliures, 6 sous
Cisa del vi	320 lliures
Cisa de la carnisseria	58 lliures
De les viles per a pagar l'obra	13 lliures
Venda de vi	10 lliures, 19 sous
Altres	1 lliura 16 sous 4 lliures
De la lliura de la carn	407 lliures, 3 sous, 4 diners
Dels moltons	87 lliures, 12 sous
Romanent de Jaume Lloret	17 lliures
De la taxa del dret de peix	22 lliures
Total	1.171 lliures
Despeses en actes festius i església	
Festa de sant Llorenç de 1651	18 lliures
Festa de la Puríssima	8 lliures
Oficis de la Setmana Santa	6 lliures, 4 sous
Festa de sant Josep	6 lliures
Predicador	7 lliures
Festa del Santíssim	22 lliures
«...paga a Miquel Vidal, clavari de la Iglesia...»	11 lliures, 16 sous
Nofre Bañó, prevere	74 lliures, 10 sous
Vicent Sans, rector de l'església	15 lliures, 9 sous
Total	194 lliures, 19 sous

En el consell general del 13 de desembre de 1676, quan la vila ja comença a recuperar-se de la crisi, el jurat en cap proposa una mesura per a estalviar despeses a les festes:

⁶⁶ AMAL, *Manual de consells*, I- 2, f. 25r-31v.

...que si els pareixia que el predicador de la quaresma, així com predica el dia de Sant Llorens debades que el predique el dia de la Puríssima, y que el calvari de Sant Llorens busque per a daquell dia lo predicador a son gust, y que al jurat que farà la festa de la Puríssima se li lleve la caritat eo paga del sermó, y havent entés tot lo consell lo proposat per dit jurat votaren que el clavari de Sant Llorens busque per a daquell dia predicador a son gust pagantli de sa casa y que el predicador de la quaresma predique debades el dia de la Puríssima y que al jurat que farà la festa se li relieve la caritat dels sermó...⁶⁷

Destaquem la implicació del govern de la vila i la participació del veïnat d'Alberic en la quantitat dels diners que se destinaran a les festes, i de quina forma. Aquesta participació del veïnat d'Alberic ha permés que en plena crisi del segle XVII la festa patronal de sant Llorenç mantinguera el seu pressupost, gràcies a que el veïnat decideix un augment fiscal o considera solucions per a fer una festa digna del seu patró.

ACTIVITATS EN LES FESTES

Pel que fa a la festa de sant Llorenç, la vila d'Alberic es preocupava de disposar de confitures per a celebrar el seu patró. El govern local va enviar el 1631 el jurat Vicent Peris a València per a comprar-les, fet que suposava una jornada. A més de comprar la confitura, el jurat havia de comprar «altres coses per a la festa de Sant Llorens»,⁶⁸ les quals desconeixem amb precisió. Per a sant Llorenç també es feien bous⁶⁹, presumiblement en un corral que es construïa per a gaudir-los.⁷⁰ Els comptes de 1634 especifiquen amb més detall les despeses que suposava organitzar els bous en la festa de sant Llorenç:

...ha pagat a Miquel Carrió per fer lo cadafal dels jurats per als bous de les festes de Sant Llorens de l'any passat 2 lliures, 10 sous; Item a Miquel Torner per lo que gastà en donar de menjar als pastors de la vaqueria, 3 lliures; Item a Francés Novell per una fusta que portà per al cadafal, 12 sous; Item al mateix de agranar la plaça, 4 sous; Item per uns canyissos comprà per al corral dels bous, 1 lliura 8 sous; Item paga per cordes per a tancar lo corral 4 sous; Item a un home paga per llevar un montó de terra havia a la porta del corral dels bous, 3 sous 6 diners; Item per

⁶⁷ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 269v.

⁶⁸ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 274v

⁶⁹ El 1632 una despesa és «se ha gastat en donar a menjar als bouers de Jaume Cervera y per lo que sels dona per lo treball de portar els bous en les festes se han fet a Sant Llorens». AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 11r.

⁷⁰ El 1633 una despesa era per a «fer un corral dels bous». AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 15v.

confitura comprà per als pastors dels bous, 9 sous; Item dos lliures que donà als pastors per portar los bous al cono; Item a Nicholau Buades per la confitura que fa e ha pres els oficials, y claus per al cadafal dels jurats, 1 lliura 12 sous; Item paga a Jaume Rebull per lo vi que prengué per als oficials y el que es dona als pastors, 2 lliures 10 sous...⁷¹

A la taverna se servia vi⁷² a compte de la vila i a la carnisseria es donava carn de vedella, tant a la festa del sant Llorenç com a la del Corpus, que pagava la vila d'Alberic.⁷³ Per a tindre la plaça neta el dia de sant Llorenç es contractava una persona que havia d'anar a buscar vímet i agranar la plaça.⁷⁴ A finals de segle, el 1681, sabem que per a les festes de sant Llorenç la vila contracta fer un teatre per a representar una comèdia.⁷⁵

Per a la festivitats de Pasqua ens consta que el 1666 la vila d'Alberic finança un teatre del Davallament,⁷⁶ que escenifica un moment de la Passió de Crist, molt representat en les pintures, referent al descens de la creu, després de la crucifixió i mort i abans del soterrament. Aquest tipus de representació degué tindre èxit, ja que el 1682 la vila torna a pagar al fuster Josep Barrera perquè construísca el teatre per representar novament el Davallament.⁷⁷ Aquesta representació teatral es feia a l'església i la corporació del govern local disposava d'uns seients destacats.⁷⁸

En les festes relacionades amb la Santa Creu a Alberic es fa una obra cantada. El 1666 s'hi paguen «quatre reals de la cantà e de una missa de la Sta. Creu de Caravaca...».⁷⁹ No s'especifica en quin període es va realitzar, potser al mes de maig.

En la festa de la Puríssima, a banda de la missa, es feia un acte amb pólvora. El 1661 consta que «30 papers de pólvora y corda es comprà per a la festa...». També es feien unes fogueres denominades farons: «per los farons y altres gastos de la festa de la puríssima...».⁸⁰ Aquestes fogueres no eren falles, però l'admiració per les fogueres estava present en la població d'Alberic. Possiblement era per a la festa de

⁷¹ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 34v.

⁷² La vila d'Alberic es fa càrrec del «vi ha pres de la sehua taverna en les festes de estany de St. Llorens». AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 13v.

⁷³ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, ff. 44v.45r.

⁷⁴ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 16v.

⁷⁵ AMAL, *Claveria*, II-1, f. 90v.

⁷⁶ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 164r. «... paga a Joseph Remires de fer lo teatro del davallament 1 L. 10 s.».

⁷⁷ AMAL, *Claveria*, II-1, f. 94r.

⁷⁸ El 1683 es mana construir «un banch en la igllesia pera seures lo mostassaf y fer un teatro per a fer lo davallament...». AMAL, *Claveria*, II-1, ff. 114v.-115r.

⁷⁹ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 164r.

⁸⁰ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 123v.

la Puríssima quan la vila pagava, el 1632, «a dos hòmens per a collir taronges per a enramar la església».⁸¹ El 1693 el govern local d'Alberic reconeix que patrocina la festa de la Puríssima. Però va esdevindre un problema, ja que no disposaven d'una imatge pròpia per a portar-la a la processó, perquè la que hi havia era d'un particular, d'Antoni Moya i, com que se la va emportar a València, es van vore sense aquesta imatge venerada. Llavors, el consell particular decideix que «es fassa una Puríssima de masoneria y aquella colocala en un altar en la cassa del consell de la present vila».⁸²

En les festes més importants no sols es feia missa i sermó, sinó que era molt habitual que tot anara acompanyat de música d'orgue i veus. El 1669, quan la vila contracta mossèn Pere Pastor com a organista, aquest té com a tasca organitzar les actuacions d'orgue i cantates:

...que se haja de cantar per deu reals cada festa i pera la Nativitat en vint reals, i que sia voluntari a cascú, que les festes de la vila que són de Sant Josep, la Puríssima, Corpus hagen de cantar sense propina, sinó que sia per conte de son salari, i que les festes particulars aja de tocar el orgue per dos reals.⁸³

Per a anar ben engalanats a les festes i altres actes rellevants, el 1664 el govern local es va gastar més de 30 lliures en «...les chies [xies] eo rollos y capa vermella y pechina de plata, consta de la memòria feta per lo sastre y argenter de la siutat de Xàtiva».⁸⁴ Era molt rellevant la imatge que havia de transmetre el poder local.

El 1681 la vila d'Alberic relaciona com a festa les pregàries que es van fer contra el mal contagiós. A la vila li costaren 14 lliures i 10 sous,⁸⁵ distribuïdes de la manera següent: 6 lliures i 10 sous en música, 3 lliures en la direcció de la música, 3 lliures per al predicador i 2 lliures al clergat d'Alberic per raó «del peu del altar».⁸⁶

En les festes de la Nit de Nadal i de Carnestoltes el clergat de la parròquia d'Alberic organitzava una cantina –lloc on servir vi o aiguardent– i que la vila finançava amb 2 lliures en cascuna d'aquestes festes.⁸⁷

⁸¹ AMAL, *Manual de Consells*, I-1, f. 8v.

⁸² AMAL, *Manual de Consells*, I-3, f. 3r.

⁸³ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 295r.

⁸⁴ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 132r.

⁸⁵ AMAL, *Claveria*, II-1, f. 91v.

⁸⁶ AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 284r.

⁸⁷ «...paga a Miquel Pastor, colector del clero de la present vila de l'any 1675 ... 2 lliures de la cantina de dita nit de Nadal y 2 lliures de la cantina de la festa de carnistoltes de dit any...». AMAL, *Manual de Consells*, I-2, f. 206r.

En les festes de Quaresma la vila dona, el 1680, tonyina, vi i neu als predicadors.⁸⁸

CONCLUSIÓ

La vila d'Alberic finançava 10 festes, totes de caràcter religiós. Hi ha una acció comuna església-govern local a l'hora d'organitzar les festes. Com a comunitat, que combrega una sola fe, el govern de la vila d'Alberic s'implica en tot allò que pot, amb cabals o amb gestió, perquè els festejos siguin grats al veïnat. Tant el consell particular com la reunió en el consell general del veïnat prenen les determinacions sobre les festes com a cosa pròpia i no separada de l'església, sinó que l'òrgan religiós i l'òrgan civil es dilueixen i assumeixen com a un repte propi la seua organització. Ara sí, l'elit governat es diferenciava de la resta dels veïns amb un protocol relacionat amb la vestimenta i el lloc privilegiat de seure's en els actes.

A banda de les misses i sermons dedicats a algunes festes, i ha una sèrie d'activitats inserides en les festes que permeten al veïnat d'Alberic gaudir d'expressions més lúdiques que religioses. Diferenciem aquestes activitats en dos àmbits: les celebrades a l'església i les celebrades al carrer. A l'església podien escoltar música en directe amb l'organista (empleat per la vila d'Alberic que li proporcionava el sou) i també, en algunes festes, escoltar cantates. Un gran espectacle per a l'oïda. A més a més, podien vore algunes representacions teatrals, especialment la del davallament de Jesús crucificat. Al carrer, durant la festa patronal de sant Llorenç, una de les activitats més destacades és la construcció d'una plaça per a gaudir dels bous, i a la festa de la Puríssima l'ús de pólvora i la realització d'unes fogueres o farons. També a festes, però no sabem en quina importància, la vila es feia càrrec de les despeses del vi, l'aiguardent, de la carn de vedella o d'unes confitures que es compraven a València. Tot aquest conjunt d'accions eren essencials per a il·lusionar el veïnat, al qual no li importava haver de finançar les festes, fins i tot en els períodes més crítics econòmicament. Les festes ajudaven a superar l'abatiment provocat per la crisi.

BIBLIOGRAFIA

ANGLADA I MAS, Anna Maria: «La Cofraria del Roser de Vilanova de Palafolls (segles XVIII-XIX). Aproximació al context musical», *Revista Catalana de Musicologia*, 2015, pp. 137-50, en línia: <<https://raco.cat/index.php/RevistaMusicologia/article/view/350055>>.

⁸⁸ AMAL, *Claveria*, II-1, f. 79r.

- ANÒNIM: «Roma en tiempos de Augusto según los poetas coetáneos. II y último», *La abeja. Revista científica y literaria ilustrada* 6, Barcelona, Librería de D. Juan Oliveres, 1870, pp. 107-111.
- ARNAU GARCÍA, Ramón: *Reseña histórica de la Parroquia de San Lorenzo Mártir de Alberique*, Alberic, Parroquia de San Lorenzo Mártir, 1992.
- BELLAVISTA I RAMÓN, Juan: «La quaresma en el Sacramentari de Barcelona», *Revista Catalana de Teologia* XIII(1), 1988, pp. 179-204.
- BELLÓN CLIMENT, Antonio: «Las fiestas de la “Mare de Déu de la Salut” de Algemés (Valencia): una tradición convertida en Patrimonio Inmaterial de la Humanidad», *GeoGraphos: Revista Digital para Estudiantes de Geografía y Ciencias Sociales* 6(75), 2015, pp. 52-81.
- BLEDA, Jayme: *Libro de la cofradía de la Minerva, en el qual se escriben más de doziento y cinquenta milagros del santísimo Sacramento del Altar*, València, En casa de Pedro Patricio Mey, 1600.
- BOFARULL Y DE SARTORIO, Manuel de: *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, Barcelona, En la imprenta del archivo, tom 27 (Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón), 1864.
- BOFARULL, Joan: «L'origen dels Castells», *festes.org.*, 2007, en línia: <<http://www.festes.org/arxiu/origencastellsbofarull.pdf>>.
- BOÏLS IBIZA, Joan B.: «Les danses (vives) de Guadassuar», *La música a la Ribera del Xúquer. Actes de la XV Assemblea d'Història de la Ribera: Benimodo, 2012*, Benimodo, Ajuntament de Benimodo, 2014, pp. 367-370.
- BOSCH DE CENTELLAS Y CARDONA, Baltasar: *El triunfo de los Santos*, Madrid, Por Antonio de Zafra, 1694.
- CARBONERO Y SOL, León: *La Cruz, revista religiosa de España y demás países católicos...*, Madrid, Antonio Pérez Dubrull, tom I, 1873.
- CARDERERA, Mariano: *Diccionario de educación y métodos de enseñanza*, Madrid, Imprenta de A. Vicente, tom II, 1855.
- Constitucions del Estudi General de la insigne ciutat de Valencia*, València, Joan Batiste Marçal, 1629.
- ESCOLANO, Gaspar: *Década primera de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, València, por Pedro Patricio Mey, 1610.
- ESTESEN, P.: «Contribución al estudio de la evolución de las instituciones religiosas o materiales para llegar a la síntesis transformista de las instituciones humanas. Artículo II. IV.- El fetichismo, el totemismo, el samanismo y la idolatría entre los salvajes», *Revista contemporánea*, any III, IV, tom XV, 1878, pp. 225-238.
- Furs, capitols, prouisions, e actes de cort, fets y atorgats per la S. C. R. M. del Rey don Phelip...en lo any MDLXXXV*, València, en casa de Pedro Patricio Mey, 1588.

- GIMÉNEZ CHORNET, Vicent: *Desenvolupament capitalista en el sistema feudal. Alberic en l'Antic Règim*, València, l'autor, 1994.
- La semana católica*, any IX, núm. 25, Madrid, Administración de la semana católica, 1890.
- LÓPEZ GÓMEZ, Juan Estanislao: *El corpus de Toledo*, Toledo, Zocodóver, 1999.
- MARIANO ORTÍZ, Joseph: *Disertación histórica de la festividad y procesión del Corpus...*, Valencia, En la oficina de Joseph y Thomas de Orga, 1780.
- MARTÍNEZ, V.; P. GONZÁLEZ TORNEL i I. RODRÍGUEZ: *La fiesta barroca: el Reino de Valencia (1599-1802)*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2010.
- MORTE GARCÍA, Carmen: «Los cantorales miniados de la orden jerónima en el Reino de Aragón», *Cantorales de la orden de san Jerónimo en la Catedral de Huesca. Estudio interdisciplinar*, Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2017, pp. 275-350.
- OLALLA Y ARAGÓN, Bartolomé de: *Ceremonial de las missas solemnes cantadas con diáconos, o sin ellos, según las Rubricas del Missal Romano*, Madrid, Por Juan García Infanzón, 1696.
- PEÑA, Ángel: *San José, el más santo de los santos*, Buenos Aires, Santa María, 2021.
- POSA, Pere: *Presens ordinarium sacramentaorum est valde copiosum ideo sacerdotibus maxime curatis utilissimum cum suis additamentis*, Barcelona, 1501.
- POZO, Cándido: «De pietate fidei. Contribución a la historia de las cualificaciones teológicas y a la historia del dogma de la Inmaculada Concepción de María», *Archivo Teológico Granadino* 55, 1992, pp. 5-28.
- ROCA Y COLI, José: *Discursos panegírico-históricos*, Barcelona, establecimiento tipográfico de Joaquin Bosch, 1861.
- ROIG CONDOMINA, Vicente M.^a: «Algunas notas sobre la fiesta en el Alginet del siglo XIX», dins *Actes de la VIII Assemblea d'Història de La Ribera: Cullera, novembre de 2000*, Cullera, Ajuntament de Cullera, València, Diputació, 2004, pp. 187-193.
- TAIX, Geroni: *Llibre dels miracles de Nra. Sra. Del Roser*, Girona, En la Estampa de Geronym Palol, 1685.
- TEJADA Y RAMIRO, Juan (traductor): «Concilios del siglo xv en adelante», *Colección de cánones y de todos los concilios de la iglesia española*, Madrid, Pedro Montero, 1855, tom V.
- TOCCO, Benet de: *Ordinari o Manual perals Curats, qui ab diligencia voldran entendre tot lo necessari dels Sagraments...*, Barcelona, En casa de Claudes Bornat, 1568.
- TRESCOLÍ BORDES, O. i E. OLIVARES TORRES: «Danses, cavalcades i processons en les festes d'Alginet», dins *De la paraula a la sociabilitat: Associacinisme i*

moviment obrer a la Ribera del Xúquer. Actes de la XIV Assemblea d'Història de la Ribera: Alginet, 2011, Alginet, Ajuntament d'Alginet, 2016, pp. 557-566.

ADVOCACIONS, DEVOCIONS I FESTES AL MARQUESAT DE LLOMBAI

Vicent Climent Ferrando

INTRODUCCIÓ

La finalitat d'aquest treball és aproximar-nos a les advocacions més importants, és a dir els títols que s'han donat a peces de culte, a temples, a capelles, a altars o a imatges, dedicats en honor a deus, a Jesucrist, a les mare de Déu o als sants. Aquestes advocacions, en alguns casos i amb el temps, esdevingueren devocions assentades, terme que implica, segons una definició bàsica del diccionari, una relació de dependència, de veneració o de culte. En altres casos, una devoció establerta o arribada de nou a una zona, va motivar que apareguera una nova advocació materialitzada en una imatge, un lloc de culte, un element geogràfic o una construcció de l'arquitectura popular. Algunes d'aquestes advocacions i devocions acabaren refermant-se socialment, al llarg dels anys, a través de festes, tant des del vessant religiós, com també lúdic.

Farem, doncs, una mirada a les advocacions, devocions i festes principals dels pobles que conformaren l'antic marquesat de Llombai: Alfarb, Catadau, Llombai i el despoblat Alèdua; des d'un primer culte en època romana fins a les celebracions al final de l'Antic Règim. Analitzarem també la pervivència o no de les festes que apareixen als informes¹ fets a instàncies del comte d'Aranda i, finalment, veurem les festes concretes que apareixen en alguns permisos de festes sol·licitats pels majorals o clavaris dels pobles del marquesat i les corresponents concessions fetes

¹ Archivo Histórico Nacional (AHN), *Consejos*, 7105. Ex. 63, N. 2., Cofradías y hermandades de los pueblos pertenecientes a la jurisdicción de la provincia de Valencia. Llombai, a partir del fol. 66, Catadau a partir del fol. 70 i Alfarb a partir del fol. 75.

pels representants de la senyoria, pels responsables militars o per les autoritats eclesiàstiques a finals del segle XVIII i primeries del XIX.

ANTECEDENTS, ABANS DE LA CONQUESTA CRISTIANA

Tenim constància que en aquestes poblacions s'ha retut culte a diverses deïtats (deus, verges i sants), des dels romans fins als nostres dies. Una diversitat motivada no només pel canvi de creences religioses dels romans fins als musulmans o cristians, si no també dins de la mateixa creença. En el cas del cristianisme, que és la pràctica religiosa que més coneixem, la devoció també ha canviat perquè algunes advocacions han caigut en desús o perquè n'han aparegut d'altres que han aconseguit suscitar una major acceptació en diversos moments de la història.

Dels poblaments prehistòrics no tenim vestigis que ens puguen suggerir el culte a alguna deïtat. Les pintures rupestres més antigues conegudes als marquesats de Llombai són les pertanyents a l'art llevantí del barranc de la Falaguera,² al terme d'Alfarb,³ i en elles només s'han conservat escenes naturalistes i alguns fragments de figures humanes, que no ens aporten informació sobre creences, rituals o cultes.

Si que ha arribat als nostres dies, tot i què actualment està ubicada entre dues parets mitgeres i no és pot veure, una inscripció votiva⁴ romana amb el text **HERCVLI INVICTO**.

² E. Lopez-Montalvo, V. Villaverde, M. R. Garcia-Robles, R. Martínez i I. Domingo: «Arte rupestre del Barranc de la Xivana (Alfarb, València)», *Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* 33, 2001, pp. 9-26.

³ Aprofitem l'avinentesa per fer un incís i remarcar que els autors d'aquest article, equivocadament, anomenen com a barranc de la Xivana, el que sempre s'ha anomenat com a barranc de la Falaguera. La denominació de Xivana no és un topònim propi de la població d'Alfarb. És un topònim totalment aliè que només utilitzen els veïns d'Alginet. L'article comet l'error d'atribuir el descobriment a un grup d'alumnes d'un centre d'ensenyament secundari d'Alfarb, quan realment va ser un grup d'alumnes d'Alginet els que descobriren les pintures i ho comunicaren al seu professor Jorge Cruz Orozco. Com que en Alginet usen la denominació de Xivana, quan es va comunicar la troballa al Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València, van atribuir-li aqueixa denominació errònia. Vegeu Ernest Anyó i Sanz: *Toponímia dels pobles valencians: Alfarb*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

⁴ Josep Corell: *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*, València, Nau Llibres, 1997.

Fig. 1. Inscripció votiva en honor a Hèrcules.

Es tracta d'una lapida de marbre gris clar d'unes dimensions aproximades de 60 × 40 que ens indica que durant la presència romana a Alfarb, hi hagué un cert culte al deu Hèrcules. El culte a Hèrcules va estar molt estès a tota la península i unit a l'epítet *Invicte* apareix en un parell d'inscripcions en tota la Bètica. La peça es va encastar a una certa alçada en un dels murs que envolta la torre àrab d'Alfarb. Segons Josep Corell la peça es podria datar a primeries del segle i després de Crist.

L'arribada dels musulmans a aquestes terres porta la pràctica de la religió mahometana i el culte a Al·là, segons les directrius de l'Alcorà. No tenim, però, informació documental d'aquest període musulmà anterior a la conquesta cristiana. L'arribada de Jaume I, comportà l'establiment de població cristiana a Llobai i la coexistència amb la comunitat musulmana, mentre que els altres nuclis de població de la foia –Alèdua, Alfarb i Catadau– continuaren amb pobladors exclusivament de religió musulmana. Entre la documentació que ens ha arribat trobem alguns textos i anotacions en caràcters aràbics i alguns juraments, que en documents mixtes –cristians i musulmans–, es fan a «nostre señor Deu e al alquible de Mahomet».⁵

⁵ AHN, SN, *Osuna*, Llig.587, 52.

ADVOCACIONS CRISTIANES I CONVIVÈNCIA AMB ELS MORISCOS

A partir de la conquesta de Jaume I apareixen les primeres advocacions cristianes. El 1329, durant el bisbat de Raimon Gastó, s'erigeix la primera església de Llombai, sota l'advocació de Sant Joan Baptista. Una parròquia que congregava els primers cristians d'aquestes poblacions i que fou veritable centre neuràlgic del poble i de tota la foia. Ubicada a la plaça major de Llombai, l'església de Sant Joan es feia servir per a la celebració de Consells Generals de la vila i altres actes de caràcter civil.

La conversió forçosa dels habitants musulmans de la foia, al segle XVI, va portar com a conseqüència l'eliminació de les mesquites que es convertirien en noves esglésies a excepció de la de Llombai, que fou destinada a hospital. Les altres esglésies dels pobles de la foia estaven, segons la visita pastoral del 1562⁶ sota les advocacions de Sant Miquel, la de Catadau; la Mare de Déu, la d'Alfarb i Sant Joan evangelista, la d'Alèdua.

Segons Manuel Ardit,⁷ anys després del decret de conversió forçosa del 1525, la major part de la minoria islàmica continuava fidel a la seua religió amb pràctiques pròpies de la religió de Mahoma. Els casos esmentats per Ardit de continuació amb els ritus musulmans són, entre d'altres, fer les oracions pròpies o els llavats prescrits per la religió islàmica, degollar animals per a consum seguint el costum musulmà o haver fet el dejú del ramadà. També apareixen casos de circumcisió, «retajar» diu la documentació, de no saber la doctrina cristiana o anomenar a altres persones amb el nom musulmà. Fins i tot, hi ha algun cas documentat de troballa d'un «libro arábigo que calificado fue de conjuros y cosas de la secta de Mahoma». Tanmateix, Ardit esmenta algun cas de conversió sincera, com el d'una morisca que va viure a Llombai fins als 9 anys, que demanava almoïna perquè era òrfena i que rebia pressions perquè respectara el dejú del ramadà. Ella deia que dejunava, però després menjava de les almoïnes que li donaven, assistia a missa al convent de Llombai i per tot això les morisques no la veien amb bons ulls.

Segons Garcia Agulló⁸ la visita pastoral del 1674 feia esment de la incorporació de la parròquia de Sant Joan d'Alèdua a l'església de Sant Joan de Llombai i això explicaria, segons l'autor, l'existència d'un quadre amb la representació dels Sants

⁶ F. Garcia Agulló: *Las liebres y los torodos. Visitas pastorales a Llombay y algunos comentarios*, original mecanoscrit, 1974.

⁷ Manuel Ardit: *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, Catarroja / Barcelona, Editorial Afers, 2004.

⁸ F. Garcia Agulló: *ob. cit.*

Joans, que procedent d'aquella primitiva església de Llobmai es pot veure, encara hui, a l'altar major de l'actual parròquia de Santa Creu. Aquesta incorporació de la parròquia d'Alèdua per butlla apostòlica del 1620, onze anys després que Alèdua s'hagués quedat despoblada, no encaixaria amb la butlla de Pau III de l'any 1544 en que l'església del convent de Llobmai assumia les funcions parroquials que fins aquell moment havia portat a terme la primitiva església de Sant Joan.

A més de les dues esglésies de Llobmai, la població va edificar una ermita dedicada a Sant Antoni abat en una llima pròxima. Sobre l'advocació de Sant Antoni tenim notícia, en la visita pastoral del 1574, de l'existència de l'ermita, tot i que, segons Vicent Bisbal del Valle, en un document del 1508 constava ja una sèquia i un camí de sant Antoni, fet que faria pensar en l'existència d'una construcció dedicada al sant pròxima. Aquesta ermita que apareix en la visita del 1574 no és la que coneixem actualment, ja que l'any 1681 es va fer una ampliació d'aquella primitiva ermita.

El culte popular a Sant Antoni està molt arrelat a aquestes poblacions ja que se'l considera el patró dels animals i tenia molt de predicament entre els camperols. Per això fins a mitjan segle xx la imatge de Sant Antoni era present en forma de taulellets ceràmics en la quasi totalitat d'estables o quadres d'animals.

Fig. 2. Tres exemples de taulellets de sant Antoni Abat presents als estables i corrals del marquesat per a protecció dels animals.

Catadau, per la seua banda, també va tindre, a més de l'església, una ermita dedicada a Santa Bàrbara. L'advocació de Santa Bàrbara a Catadau podem afirmar seguint les investigacions de Vicente Bisbal del Valle,⁹ que té la seua menció documental més antiga l'any 1724, quan s'hi cita l'ermita de Santa Bàrbara, com a punt de referència per ubicar una casa en un testament. La hipòtesi de Bisbal del

⁹ Vicente Bisbal del Valle: «La primera ermita de santa Bárbara», dins *Festes Catadau 2017*, Catadau, Ajuntament.

Valle és que la petita església que es va ubicar en el que anteriorment havia estat la mesquita de Catadau, amb la construcció de la nova església iniciada el segle XVII, hauria passat a denominar-se «hermita de Santa Barbara» i hauria estat ubicada al carrer de la Capella. Aquesta hipòtesi xoca amb una afirmació de Manuel Ardit¹⁰ que diu que l'any 1541 la mesquita de Catadau s'havia convertit en un celler d'oli. Fora en el lloc que fora, el que si que hi havia és una ermita de Santa Bàrbara el 1724 a Catadau perquè així apareix en el testament esmentat per Vicente Bisbal del Valle. Més tardana és l'ermita de Santa Bàrbara de Matamon que segons Bisbal del Valle data del 1789.¹¹ Ubicada al cim de Matamon, entre els termes de Catadau, Carlet i Tous, a primeries del segle vint ja estava prou malmesa i en l'actualitat és un munt d'enderrocs.

Fig. 3. Ermita de Matamon, el 1907.

Fig. 4. Restes de l'ermita de Matamon el 2009.

El convent de Santa Creu de Llobai és una fundació del marquès, Francisc de Borja, del segle XVI, i va substituir l'antiga parròquia de Sant Joan de Llobai, de la qual hem parlat abans. L'advocació de la Santa Creu, segons la tradició, fou escollida després de l'aparició en el cel d'una creu amb Santa Elena i l'emperador Constantí, a Francisc de Borja, marquès de Llobai, que anava acompanyat de Lluís Bertrán, mestre de novicis del convent.

Fig. 5. Panell informatiu sobre l'ermita.

¹⁰ Manuel Ardit: *ob. cit.*

¹¹ Vicente Bisbal del Valle: *ob. cit.*

Aquest centre religiós fou el principal focus d'evangelització d'una zona de fort predomini mudèjar, des del qual es van difondre diverses advocacions, com ara la Mare de Déu del Roser i, anys més tard, Sant Francesc de Borja.

L'advocació a la Mare de Déu del Roser va lligada a l'orde dominicana que se'n feu càrrec del convent de Llombai, ja que el fundador de l'orde, Domènec de Guzman, implantà el res del sant rosari entre els seus seguidors. A més la imatge de la Mare de Déu del Roser, que actualment és patrona canònica de Llombai, fou una donació del mateix Francesc de Borja i durant segles ha sigut motiu de devoció. També es constata en la presència d'alguns plafons ceràmics amb l'advocació del Rosari a Llombai.

Figs. 6 i 7. La Mare de Déu del Rosari i Sant Domènec en el corral d'una casa de Llombai i la Mare de Déu del Rosari en una façana de la plaça de la Creu.

Amb la beatificació de Francesc de Borja el 23 de novembre de l'any 1624, s'inicia a Llombai la devoció a qui fou el seu primer marquès, que culminaria amb la canonització el 20 de juny del 1670. Poc més de vint anys després el convent amb el suport econòmic dels veïns de Llombai inicià la construcció d'una capella en honor a Sant Francesc de Borja en un solar contigu a l'església, a la qual es va afegir.

Alfarb i Catadau canviarien, anys després, amb la construcció dels nous temples, l'advocació de les seues parròquies a Sant Jaume Apòstol, la d'Alfarb, i Sant Pere, la de Catadau, segons el canonge Josep Sanchis Sivera.

Fig. 8. Fotografia antiga de la imatge de sant Francesc de Borja, obra de José Esteve, destruïda el 1936.

FESTES I CELEBRACIONS LLIGADES A LES ADVOCACIONS DE CADA POBLE

La primera celebració festiva de la qual tenim constància documental al marquesat de Llombai, fou dedicada al Beat Francesc de Borja. Amb motiu de la beatificació, el novembre de l'any 1624, el convent de Santa Creu va festejar l'esdeveniment, un temps després, probablement el 1626, amb un seguit d'actes festius que el frare dominic Pere Joan Imperial va descriure en un sermó publicat l'any 1627:

Quando este Convento vio a su fundador Beatificado, y con licencia de su Santidad para poder rezar y dezir Missa, desso hazer una demonstracion digna de sus obligaciones, y por la apretura de los tiempos se ha ydo dilatando, hasta que ya començava a parecer falta lo que no lo era. Quando vine a este Convento por Lector de Teologia, pedi licencia al Prelado para tratar desta, diomela, y al punto di ordé para que se pintasse un quadro del B. Padre y se dispusieron las cosas, q. se trató de q en su propio dia se pusiesse en el altar mayor en la misma Cruz, entre el Emperador Constantino y Santa Elena, donde queda para siempre.

Para esto se prepararon ocho dias de fiestas. El primero, que fue postrero de Setiembre a medio dia, se començaron con mucho repique de campanas, vinieron Músicos de Valencia escogidos de todas las capillas, cantaron Visperas con tanta gala y destreza, que se excedieron a si mismos. Para la noche estavan prevenidas muchissimas luzes, que no pudieron luzir, porque lo estorvaron grandes vientos: más a pesar de su rigor campearon ingenios de fuego en la torre de la Iglesia, que duraron mucho tiempo, tañendose instrumentos alternativamente, menestril, corneta, dulçayna y tamboril, con que se festejó la primera noche. El dia del Santo se cantó el Oficio con no menos destreza. Estava la Iglesia adornada de colgaduras y quadros, y el altar con muchas luzes, y pevetes, y pomos de olor, que tenian la Iglesia un retrato del Cielo.

A su hora se predico, y después de Visperas representaron diestramente una comedia. Los labradores baylaron algunos dias: hubo segunda noche de fuegos de pólvora en la torre, y para cinco y seys de Octubre se traxeron toros de las sierras de dos Aguas, que los hay muy fieros. No se pudieró córrer; ni passar adelante otros ejercicios que estaven señalados para cada uno de los dias, porque lo estorvaron las tristes nuevas de la muerte de la Duquesa de Gandia, madre del Duque que oy

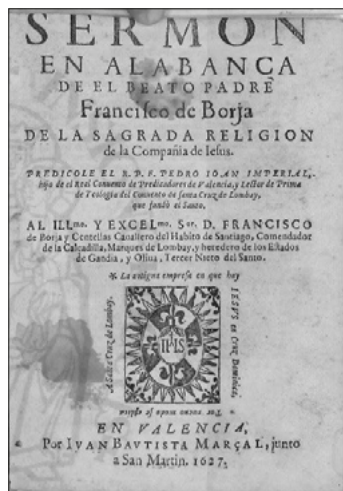

Fig. 9. Portada del Sermó de Pere Joan Imperial.

vive. Trocaróse los repiques de las campanas en clamores, y las fiestas en lagrimas, que en las de la tierra siempre las lagrimas ocupan la ultima clàusula.

Ja no hem trobat més informació documentada fins a l'últim terç del segle XVIII. L'any 1770 el Consell de Castella era presidit Pedro Pablo Abarca de Bolea, comte d'Aranda, polític il·lustrat que era al mateix temps secretari d'estat del rei Carles IV. Es tractava d'un òrgan encarregat d'administrar la monarquia hispànica de manera uniforme, després de la derrota a la batalla d'Almansa i dels decrets de Nova Planta. Aquell any Abarca enviava una petició als diversos ajuntaments del regne de València per tal que informaren sobre quines festes s'hi celebraven en cada municipi i, sobretot, quines despeses públiques s'hi efectuaven. Cada ajuntament va elaborar un informe sobre les advocacions religioses de les quals se celebraven festivitats i sobre quines despeses s'hi produïen en cada festa; també recopilaren informació sobre les confraries constituïdes de manera formal i aquelles festes que, tot i no ser aprovades per l'autoritat eclesiàstica, s'hi celebraven atesa la devoció popular. La informació elaborada pels ajuntaments es va recopilar per les diverses Governacions i fou enviada al Consell de Castella, que tenia una clara intenció fiscalitzadora de les despeses que ocasionaven als ajuntaments. Pel que fa a les poblacions del marquesat resumirem la informació tramesa seguint el calendari festiu de cada població:

Llobmai

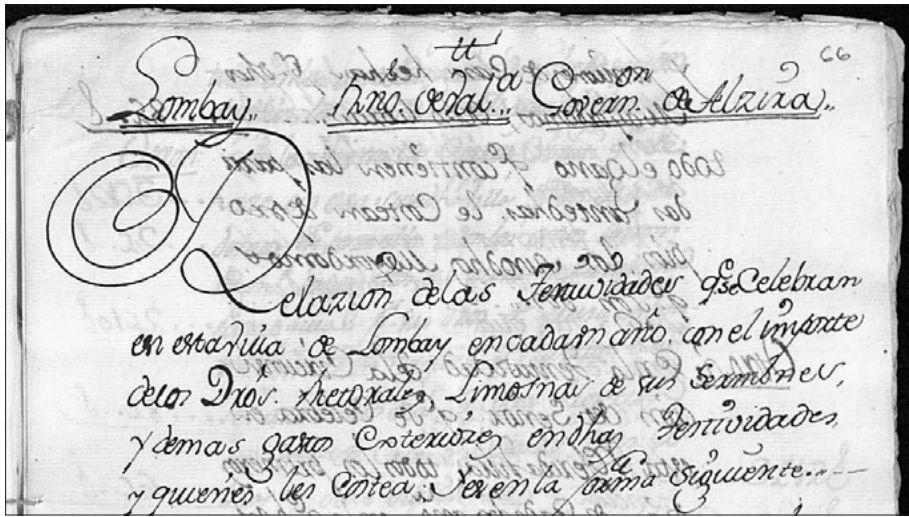

Fig. 10. Encapçalament de la relació de Llobmai.

Festa de la Circumcisió del Senyor o del Nom de Jesús. Se celebrava cada 1 de gener, a Llombai Tenia una confraria creada per butlla pontifícia que celebrava la festa amb una processó general en què treien la imatge del Jesús de la Bola. Segons el llibre de constitució de la confraria¹² se celebraven també festes menors cada segon diumenge de mes. En els inicis hi havia majordoms, clavaris i majorals, a més dels càrrecs que administraven la confraria. En la relació de 1770, es parla de dos majordoms que pagaven al rector per la missa solemne amb cors, orgue i la processó 2 lliures; pels focs d'artifici, 4 lliures; per l'almoina pel sermó 2 lliures i per les despeses de dinar i funció de casa —és a dir la celebració exclusivament de fora de l'església—, 8 lliures. Les despeses totals sumaven 16 lliures.

17 de gener: Festa a Sant Antoni Abat. Apareix ja en 1770, com a patró, venerat a l'ermita. La despesa de la festa suma 4 lliures, quantitat permesa pel consell municipal en el seu reglament, en concepte d'almoina del sermó, cera i focs. No apareix en la relació la celebració de processó ni cap comentari que indique que es baixi la imatge al poble. Possiblement això podria explicar que la despesa fora tan escassa en relació a la resta de festes de l'any, que totes superen llargament el pressupost tan modest de la festa del patró.

Festa de Sant Vicent Ferrer. Es tracta d'una festa que no tenia aprovació de l'autoritat eclesiàstica i només se celebrava per devoció i per ser patró del regne. Es nomenaven dos majordoms que costejaven la funció d'església i els drets parroquials que costaven 2 lliures i 12 sous; per l'almoina del sermó pagaven 2 lliures; pels focs, 2 lliures i 10 sous; per la cera de la festa i de tot l'any, 5 lliures; i per les despeses exteriors de dinar i funció de casa, 3 lliures. La despesa total era de 15 lliures i 2 sous. Pel que fa a la devoció popular a Sant Vicent Ferrer, motiu pel qual se celebrava la festa, hem d'esmentar l'existència d'un carrer denominat de Sant Vicent en la zona antiga de la població. Com a detall anecdòtic podem afegir una informació que apareix al *Diario de Valencia* del dilluns 5 d'agost del 1912 i que podria donar llum sobre els orígens d'eixa devoció, que es podria remuntar a la predicació del sant a primeries del segle xv en la població. El diari catòlic obria a tota pàgina amb el titular «Importante mejora hidráulica. Inauguración de la nueva acequia de Liria» i en el text de la notícia es feia referència als antecedents històrics del naixement d'aigua de la Font de Sant Vicent:

Según consta en documentos autorizados, en Agosto de 1410, habiéndose secado el manantial, fué una comisión del Ayuntamiento de Liria a la villa de Llombay

¹² Vicente Bisbal del Valle: *Un estado de los Borja: el Marquesado de Llombai*, València, Direcció General del Llibre, Arxius i Biblioteques, 2001.

para invitar a San Vicente Ferrer a predicar en esta Ciudad, prometiéndoles el Santo que terminada su predicación en dicha villa se trasladaría a Liria.

Festa de Corpus Christi. Cada any es nomenaven dos majordoms que pagaven al rector pels drets de missa solemne amb cor, orgue i processó general en el dia de la festa i una altra processó en la huitava¹³ del Corpus, 3 lliures i 12 sous; per l'almoïna del sermó, 2 lliures; per a la cera de la festa, la huitava i la resta d'any, 16 lliures; per a focs, 2 lliures i 10 sous; i per a despesa exterior de dinar i casa, 5 lliures. La despesa total era de 26 lliures i 2 sous. Aquesta festa tenia l'aprovació de l'ordinari, és a dir de l'autoritat eclesiàstica.

15 d'agost: Mare de Déu de l'Assumpció. Coneguda també com la Mare de Déu d'Agost, es tracta d'una festa aprovada per l'ordinari. Es nomenava una majordoma que pagava pels drets parroquials 3 lliures i 12 sous; per l'almoïna del sermó, 2 lliures; pels focs, 2 lliures i 10 sous; per la cera del dia de la festa i de tot l'any, 8 lliures; i per la despesa exterior i funció de casa, 6 lliures. En total, 16 lliures i 2 sous.

Festa de la Mare de Déu del Roser. Advocació que tenia confraria fundada segons una butlla pontificia. Se celebrava i encara hui se celebra el primer diumenge d'octubre. Al segle XVIII hi havia 2 majordoms que feien la festa i que pagaven per la missa solemne amb cors, orgue i processó general, 3 lliures i 12 sous; per l'almoïna del sermó 2 lliures, pels focs, 4 lliures i per la despesa exterior de dinar i funcions de casa, 8 lliures. En total 17 lliures i 12 sous. L'advocació, amb el temps, ha esdevingut patrona canònica de Llombai, des de la dècada dels setanta del segle XX.

Festa dels Sants de la Pedra, Abdó i Senén. El majordom costejava la festa i pagava pels drets parroquials 2 lliures i 12 sous; per l'almoïna del sermó, 2 lliures; pels focs, 2 lliures i 10 sous; per la cera de la festa i de tot l'any, 6 lliures; i per la despesa exterior i funció de casa, 4 lliures. En total 17 lliures i 2 sous. Aquesta festa, que no estava aprovada per l'ordinari o jerarquia eclesiàstica, se feia només per la devoció que hi havia pels sants. Actualment ha desaparegut del calendari festiu no sols de Llombai, si no dels altres dos pobles, Alfarb i Catadau.

Festa de Santa Caterina. Es nomenava una majordoma que costejava els drets parroquials amb 2 lliures i 12 sous; l'almoïna del sermó amb 1 lliura i 10 sous; els focs de la festa amb 2 lliures i 10 sous; per la cera de la festa i de la resta de l'any, 4 lliures i per la despesa de dinar i funcions de casa, 3 lliures. En total 13 lliures i 12 sous. L'advocació estaria relacionada amb la pertinença de la santa de Siena a

¹³ Aquesta celebració de la huitava del Corpus, que encara se celebra a l'església del Patriarca de València i a altres llocs, s'ha perdut completament a Llombai.

la branca femenina de l'orde de Sant Domènec. Aquesta festivitat no tenia aprovació de l'autoritat eclesiàstica i es feia només per la devoció popular que hi havia. No tenim notícia en quines dates s'hi celebrava perquè ha desaparegut completament del calendari. Potser fora el 25 de novembre que és el dia de la titular.

Catadau

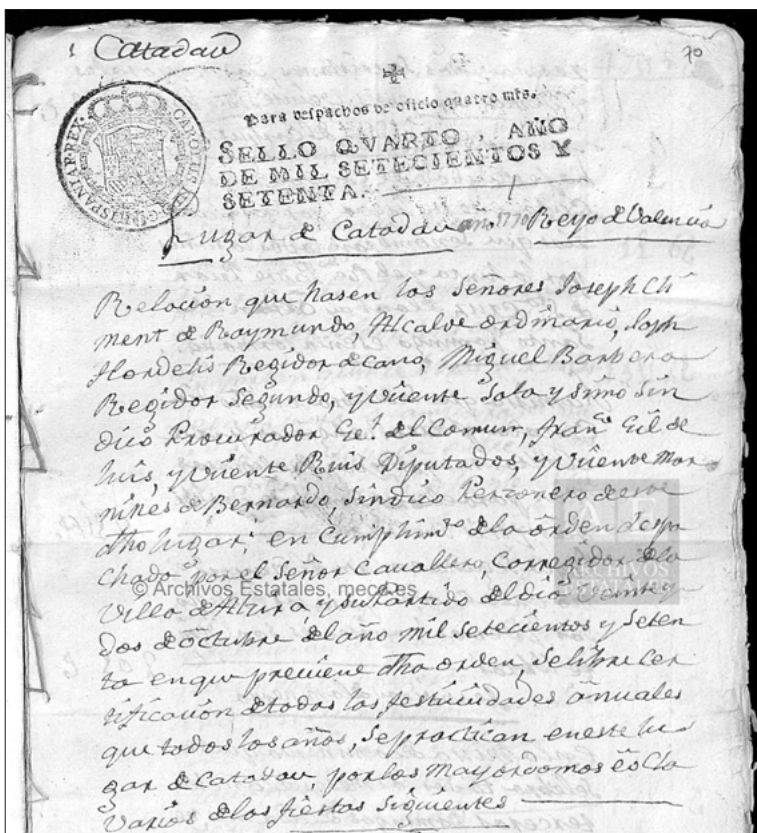

Fig. 11. Encapçalament de la relació de Catadau.

Festivitats de la Setmana Santa. El clavari pagava la manutenció de cinc religiosos assistents i, entre ells, el predicador de la quaresma, dos sagristans, dos majorals i la resta de servents per un total de 25 lliures.

Festa del Corpus Christi. Hi havia dos clavaris que eren nomenats per la junta i pel prior del convent de Llombai. La missa concelebrada per tres religiosos a l'altar major i dos religiosos més per al cor costava 2 lliures i 16 sous; i el que es

gastava en el dinar a la casa del majordom eren 20 lliures, que feien un total de 22 lliures i 16 sous.

Festa de la Minerva se celebrava el tercer diumenge de cada mes, la feien els clavaris del Corpus i la despesa sumava 47 lliures i 16 sous. Pagaven per la missa cantada celebrada per tres religiosos i un altre religiós per al cor, 1 lliura i 6 sous que per dotze festes mensuals sumava un total de 15 lliures i 12 sous; la llum del sagrari es pagava huit mesos pels clavaris del Corpus i quatre mesos pel clavari que eixia triat per a la festa de Sant Pere i es pagaven 12 lliures; l'almoina que se li dona a qui executa la festa dels tercers diumenges suma 3 lliures i 12 sous; dos aniversaris a l'any valen 1 lliura; la cera que es crema en la Minerva, les processons, misses de combregar, soterrars i aniversaris a l'any són 90 lliures. Per tant el total de la festa de la Minerva són 171 lliures i 6 sous. Aquesta confraria es va erigir amb la finalitat de promoure la devoció a l'eucarística l'any 1698 amb autorització del Vicari General en nom de l'Arquebisbe Tomàs de Rocabertí. La parròquia de sant Pere de Catadau estava incorporada a la basílica de Santa Maria supra Minerva de Roma, una església regentada pels dominicans.

29 de juny: Sant Pere. La festa del titular de la parròquia, la feia un clavari que es triava cada any. Pagava per la missa cantada per tres religiosos i un altre per al cor 2 lliures i 16 sous; per l'almoina per al predicador 2 lliures i 10 sous; la cera que es gasta per a l'altar major i per a l'altar del Rosari, 35 lliures; per l'oli que es gasta a la llum del santíssim, 6 lliures; per la neteja de la roba de la sagristia tres vegades a l'any oi adobar-la, 3 lliures; la despesa del dinar per als religiosos en casa del clavari, 20 lliures; per agranar l'església i torcar la pols cada setmana, 15 lliures.

Festa dels Sants de la Pedra: Abdó i Senén. Es nomenen un clavari i dos majorals que paguen la missa amb tres religiosos i un altre per cantar al cor, 2 lliures i 16 sous; en l'almoina per al predicador, 2 lliures; i en la manutenció dels religiosos i assistents en el dinar a casa del clavari, 20 lliures. Total 24 lliures i 16 sous. No sabem en quina data s'hi celebrava. La festa va desaparèixer del calendari festiu i no se celebra.

15 d'agost: Festa de la Mare de Déu de l'Assumpció. Es nomena una clavariessa cada any que es fa càrrec de pagar la missa que canten tres religiosos i un altre en el cor que costa 2 lliures i 16 sous; l'almoina per al predicador, 2 lliures; la cera que es gasta en la festa, 5 lliures; i el dinar en casa de la clavariessa per als religiosos i assistents, 20 lliures. En total 29 lliures i 16 sous.

Festa de Santa Úrsula. Es trien tres obreres donzelles. Les despeses són la missa amb tres religiosos i un altre en el cor, 2 lliures i 16 sous; l'almoina per al predicador, 2 lliures; la llum d'oli de la santa per a tot l'any, 9 lliures; i el dinar dels

religiosos i assistents del dia de la festa, 20 lliures. No sabem en quina data s'hi celebrava, potser fora en el seu dia, 21 d'octubre. Actualment no s'hi celebra.

Alfarb

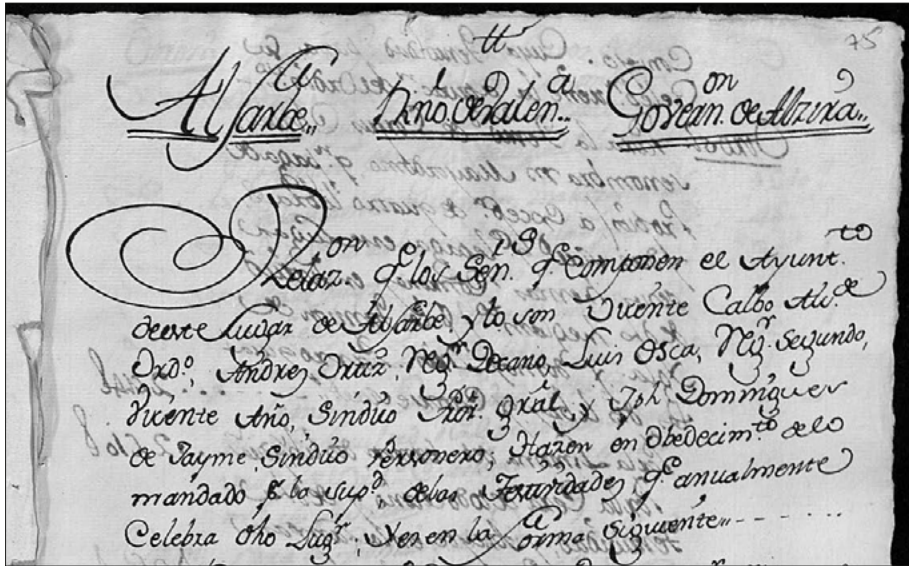

Fig. 12. Encapçalament de la relació d'Alfarb.

Funcions del Diumenge de Rams, Dijous, Divendres i Dissabte Sant, i matí de Pasqua de Resurrecció. Es nomena un majordom que paga la cera que es gasta en les funcions dels esmentats dies, 8 lliures i les despeses de dinar i funció de casa d'eixos dies, 10 lliures: Total 18 lliures, de les quals el lloc d'Alfarb en virtut del seu reglament municipal paga de rendes comuns 4 lliures i 10 sous per ajudar al majordom.

Festa del Corpus Christi. Es nomena un majordom que paga per la funció d'església i altres drets parroquials, 2 lliures i 14 sous; per l'almoina del sermó, 2 lliures i 10 sous; per la cera de la festa i de tot l'any i l'oli per a la llum del santíssim, 10 lliures; pels focs de la festa 4 lliures; i pel dinar i la funció de casa 8 lliures. Tot suma 27 lliures i 4 sous, dels quals el lloc d'Alfarb paga 4 lliures i 10 sous de les rendes comunes. La festa té l'aprovació de l'ordinari o autoritat eclesiàstica.

25 de juliol: Sant Jaume Apòstol. Es nomena un majordom que paga pels drets parroquials i funció d'església 2 lliures i 12 sous; per l'almoina del sermó, 2 lliures; per la cera de la festa i de tot l'any, 10 lliures; pels focs de la festa, 3 lliures; i pel dinar i la celebració de casa, 6 lliures. Tot fa un total de 23 lliures i 12 sous, dels

quals el lloc d'Alfarb paga al majordom segons el reglament del consell municipal, 3 lliures. La festa té aprovació de l'autoritat eclesiàstica.

15 d'agost: Mare de Déu de l'Assumpció. Es nomena una majordoma que es fa càrrec els drets parroquials i la processó de final de huitava que valen 2 lliures i 14 sous; de l'almoïna del sermó, 2 lliures; la cera del dia i de tot l'any, 4 lliures; els focs del dia, 3 lliures i 10 sous; i per la despesa exterior i funció de casa, 6 lliures. Total 18 lliures i 4 sous.

Festa dels Sants de la Pedra: Abdó i Senén. Es nomena un majordom que paga la funció de l'església, 2 lliures; l'almoïna del sermó 1 lliura i 10 sous; la cera del dia i de tot l'any, 4 lliures, els focs del dia de la festa, 3 lliures; i les despeses exterior de dinar i funció de casa, 5 lliures. Total 15 lliures i 10 sous. Se celebra l'esmentada festa sense aprovació de l'ordinari eclesiàstic, només per la gran devoció popular. La festa va desaparèixer del calendari festiu i no se celebra actualment.

PERMISOS DE FESTES DE FINAL DEL SEGLE XVIII

Entre la documentació senyorial dels marquesos de Llombai depositada a l'AHN, Fons Osuna hem pogut consultar alguns permisos que les poblacions de l'antic marquesat enviaven als representants de la Senyoria per tal que autoritzaren la celebració de festes. Les peticions, pel que hem vist, ateniaven i resolien, sense cap objecció per als actes religiosos, amb alguns condicionants per als actes festius i el que més problemes plantejava era la celebració de solta de vaques, que de vegades s'autoritzava i d'altres es restringia o, fins i tot, es prohibia.

L'any 1777, Joaquin Peris, clavari de la Mare de Déu del Roser; Domingo Rúpia, clavari dels Sants de la Pedra i Joseph Ballester, clavari de la Mare de Déu de l'Aurora de Llombai, demanaven permís per fer festes en honor a les esmentades advocacions, amb «corridas de bacas en la Plaza de la misma Villa por tres dias». La resposta a l'escrit eixia de València el 2 d'octubre amb l'aprovació de la concessió «contal que no se tengan en dias que sean de Trabajo: celando las Justicias la quietud y el buen orden» i anava firmada per Figueroa Regte.¹⁴ Acompanyava la sol·licitud un altre escrit de concessió de permís firmat per Pedro Salvador, apoderat general del Duc de Gandia.

Uns anys després no apareixia en l'autorització el permís explícit per fer solta de vaques. Desconeixem si s'havia demanat permís per fer vaques o no. L'any 1788, Pedro Salvador, procurador del marquès, autoritzava a Josef Climent i Josef Corberà, majorsals de la festa de Sant Jaume i dels Sants de la Pedra d'Alfarb

¹⁴ Ángel Antonio Figueroa y Prado que, entre els anys 1766 i 1877, fou regent de l'Audiència de València.

a celebrar huit dies de balls públics. Havien de comunicar-ho prèviament al governador del marquesat per tal d'evitar «disputas y quimeras». No esmentava les vaques, potser perquè no haurien demanat permís.

Pel mes d'agost d'aquell any, Joseph Martínez, clavari de l'Aurora de Catadau, demanava permís per a celebrar huit dies seguits de festa amb balls públics, corregudes de vaques i altres funcions acostumades a partir del dia 21 d'agost. La contestació de Pedro Salvador y Clemente era afirmativa per a les funcions religioses i a la petició dels dies de balls, però no a la solta de vaques o jònecs per estar prohibides. No tenim notícia d'alguna possible reclamació.

Aquell mateix any 1788, Joaquín Donat de Vicente, Vicente Tallada i Josef Noverques, com a veïns de Llombai, demanaven poder fer festes a la Mare de Déu de l'Aurora amb cultes d'església, huit dies de balls i tres dies de vaques. Pels sol·licitants firmava la petició Josef Sabater. La resposta, firmada per Pedro Salvador y Clemente, apoderat del Duc de Gandia, el 6 d'octubre, demanava que la gent es divertira «con toda decencia y a horas regulares», mentre que per al permís per fer vaques derivava la responsabilitat «al Exmo. Sr. Capitan Gral. o a quien en su ausencia corresponda».

Un any després, el 1789, Mariano Roig i Andres Martinez, clavaris de Sant Jaume i els Sants de la Pedra d'Alfarb feien la mateixa petició que s'havia fet l'any anterior per celebrar huit dies de balls públics, petició que autoritzà Pedro Salvador.

Al setembre Pasqual Dies i Simeon Flordelis i la resta de majorals de les festes de l'Aurora de Catadau obtenien el permís per fer balls però l'autorització no deia res sobre la solta de vaques. Desconeixem si demanaren permís per soltar vaques o no.

Aquell mateix any, Francisco Grau, Marcos Ortiz i Vicente Pérez, clavari i majorals de la Mare de Déu del Roser de Llombai, demanaven permís per fer festes a la Divina Aurora amb els oficis religiosos acostumats, huit dies de balls públics i tres de vaques, a partir del 4 d'octubre. Contestava l'apoderat, Pedro Salvador concedint el permís i demanant als peticionaris que per a la solta de vaques demanaren autorització al Capità General. Sembla que la sol·licitud de solta de vaques es va remetre a l'Audiència de València i, des d'aquesta, va respondre el regent, Antonio González Yebra¹⁵ demanant informes de la Justícia i de l'Ajuntament de Llombai. La resposta, la feu el mateix Francisco Grau, que era regidor, assegurant

¹⁵ Antonio González Yebra fou promogut per a regent de l'Audiència de València el gener del 1789.

el major zel i quietud, i el regent González Yebra accedí a firmar el permís per a balls i per a vaques, però rebaixava els dies a tres dies de balls i dos de vaques.

El 1790, la petició la feren Vicente Miquel y Bono i Josef Noverques com a clavaris de la Mare de Déu del Roser; Domingo Sans, dels Sants de la Pedra, i Miguel Castelló i Josef Sabater, majorals de l'Aurora. Demanaven permís per a les funcions religioses, huit dies de balls i quatre de vaques. L'apoderat del Duc, Pedro Salvador, contestava en el mateix sentit d'anys anterior i els remetia al Capità General. Des del Real de València els contestaven que els concedien els permisos per a la petició que havien fet amb el condicionant que «se executen de dia y a cara descubierta».

El 1803, els clavaris i majorals de la Mare de Déu del Roser i la Divina Aurora de Llombai tornaren a demanar autorització per a fer quatre dies de vaques i huit de balls públics «a cara descubierta» i van obtenir el permís del Capità General amb els condicionants que els balls foren de dia i a cara descoberta i les vaques foren en plaça tancada.

Desconeixem el motiu pel qual en una població autoritzaven la solta de vaques i en altres no. Caldria trobar més informació en fonts documentals sobre aquest tema.

ALGUNES CONCLUSIONS

Amb aquest treball hem pogut veure que les advocacions i les devocions, com també les festes, canvien amb el temps. Canvien les advocacions titulars d'algunes parròquies i apareixen i desapareixen advocacions, fet que afecta també a les festes.

Hem pogut comprovar com, després de celebrar festes per la seua beatificació, en el segle XVII, Llombai no celebrava amb periodicitat la festa de Sant Francesc de Borja o si la celebrava, no constava en la relació enviada al Consejo de Castilla, del 1770. Potser s'hi celebrava de portes endins del convent de Santa Creu. En l'obra del canonge Sanchis Sivera, del 1922, no apareixia consignada. Si que la veiem incorporada al calendari festiu l'any 1939 juntament amb la Mare de Déu del Rosari i el Santíssim Crist, del mes d'octubre.

Si més no, a partir de mitjan segle XX la festa a Sant Francesc de Borja es traslladà a gener juntament amb la festa del patró Sant Antoni, com es pot veure en el programa de les festes de Sant Antoni de l'any 1954 en què una fotografia del Sant Borja apareixia en la primera plana. En l'actualitat, des de la dècada dels anys huitanta del segle XX, ha passat a celebrar-se durant la segona quinzena d'agost, en les denominades festes d'agost, per motius de millor oratge i de major concurrència de públic als actes que es programen.

Les celebracions dedicades a la Divina Aurora, que no apareixia en la relació feta a final del segle XVIII ni a Catadau ni a Llombai. Per contra, si que apareixia

als permisos de festes d'aquella mateixa època en ambdues poblacions i, segons informacions periodístiques, encara s'hi celebrava en el primer quart del segle XX a Llombai. En les informacions de premsa es remarca el trasllat de la imatge des de la capella de Sant Joan fins a l'església parroquial de Llombai.

Fig. 13. Llibre de festes, 1939.

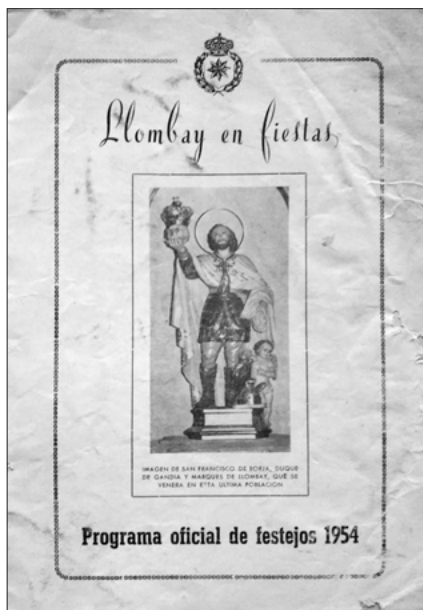
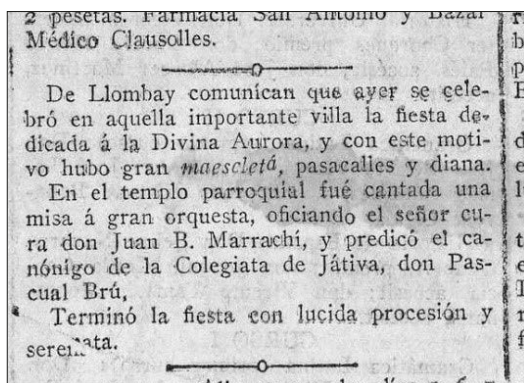
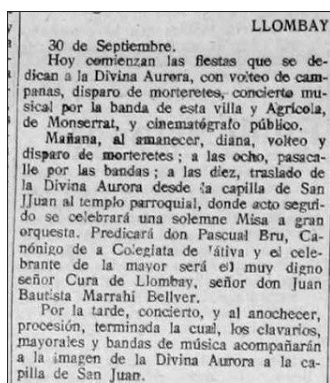

Fig. 14. Programa de festes 1954.

Figs. 15 i 16. Informacions sobre la festa de la Divina Aurora de Llombai de l'any 1916 al *Diario de Valencia* i a *La Correspondencia de Valencia*.

Les festes de Sant Antoni han canviat molt des d'aquella relació de l'última dècada del segle XVIII. Les quatre lliures que es gastaven en aquella època eren una quantitat ínfima comparada en les despeses de qualsevol altra festa del calendari de final del segle XVIII. A més contrasten amb la importància que dins del calendari festiu té actualment la celebració de la festa del patró. La imatge del Sant es baixa cada any al poble la vespra de la festa, per fer-li una multitudinària processó i es puja l'endemà després de la missa solemne. I, al menys, des del segle XIX s'hi celebra una fira i un porrat, complint amb el refranyer valencià que diu: «Dels porrats de gener, Sant Antoni és el primer». Hem trobat algunes referència a la premsa com ara una suspensió de la festa de sant Antoni de l'any 1885 a causa de fortes nevades i un desgraciat accident a la fira, de l'any 1923.

Actualment, encara s'hi celebra els nou dies següents a la festa una novena que sempre ha congregat una nodrida assistència sobretot de dones del poble i de poblacions veïnes.

La festa als sants de la pedra Abdó i Senén, present als tres pobles del marquesat i celebrada per l'arrelament popular de la seua devoció, ha desaparegut dels tres pobles per complet. Potser la desaparició de la celebració dels protectors de les collites fou motivada per la introducció del culte a Sant Isidre com a patró de l'agricultura per l'antiga Hermandad de Labradores y Ganaderos, present en els tres pobles. Els sants de la

Fig. 17. Informació sobre la festa de la Divina Aurora del 1919 a Llobai a *La Correspondencia de Valencia*.

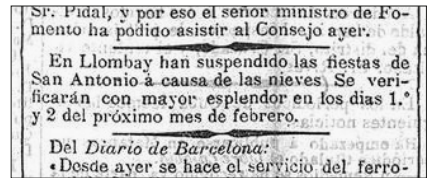

Fig. 18.

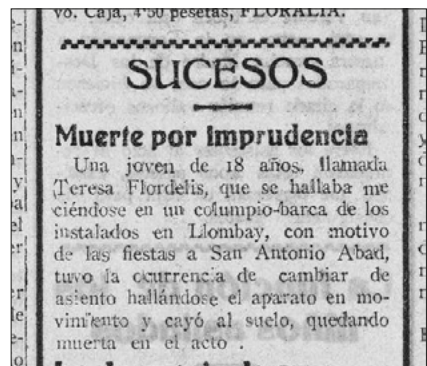

Fig. 19.

Pedra, segons Arturo Climent,¹⁶ tenien un retaule a l'església de Llombai que fou cremat durant la guerra d'Espanya.

També han desaparegut les festivitats dedicades a la Minerva i a Santa Úrsula de Catadau, mentre que ha pres força l'advocació a Santa Bàrbara, a qui es dediquen les festes amb una gran concurrència de públic durant la primera quinzena d'agost. Des de fa unes dècades s'hi celebra una baixada de la imatge des de l'ermita ubicada en una zona pròxima a la població que ha substituït l'antiga que hi havia al cim de Matamon. Aquest acte, un dels més populars, s'hi celebra amb un seguit de danses tradicionals valencianes introduïdes, amb l'ajuda de la societat Lo Rat Penat. També en el segle xx, va prendre força l'advocació a la Mare de Déu del Carme a la qual s'han dedicat festes, de manera molt desigual.

Pel que fa a Llombai, de les festes de la relació de 1770, ha desaparegut la festa de la Circumcisió del Senyor o del Nom de Jesús que tenia lloc cada primer de gener i també ha desaparegut la festa de Santa Caterina, que tenia un retaule a la parròquia, que va quedar destruït durant la guerra d'Espanya.

Per contra, al menys, durant el segle xx, s'hi celebra amb una certa esplendor la festa de la Santa Creu, titular de la parròquia, de la qual no hi havia constància a la relació del 1770. A més de la benedicció del terme, s'hi ornamentava la font que hi ha a la plaça del mateix nom, amb una creu de maig. La festa corria a càrrec dels clavaris i durant anys s'organitzava una cavalcada festiva amb premis a les millors carrosses. Actualment se celebren els actes religiosos i s'hi col·loca la creu de flors a la font de la plaça, i esporàdicament s'hi ha celebrat alguna revetlla.

BIBLIOGRAFIA

- ANYÓ I SANZ, ERNEST: *Toponímia dels pobles valencians: Alfarb*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- ARDIT LUCAS, Manuel: *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, Catarroja/Barcelona, Afers, 2004.
- BERNAL MARTÍN, Maria: «Fiestas auriseculares en honor de san Francisco de Borja», *Revista Borja, Revista de l'IEEB* 2, 2009, pp. 541-591.
- BISBAL DEL VALLE, Vicente: *Un estado de los Borja: El marquesado de Llombai. Documentos sobre Aledua, Alfarb, Catadau y Llombai*, València, Direcció General del Llibre, Arxius i Biblioteques, 2001.

¹⁶ Arturo Climent Bonafé: *La parroquia de la Santa Cruz de Llombai: Historia, Arte y fe*, Novetlè, Paper Plegat S. L., 2021.

- BISBAL DEL VALLE, Vicente: *La baronia i el marquesat de Llombai. Documentos sobre Alèdua, Alfarp, Catadau i Llombai*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2005.
- BISBAL DEL VALLE, Vicente: *Los Borja y la baronia de Llombai*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2011.
- BISBAL DEL VALLE, Vicente: «La primera ermita de santa Bàrbara», dins *Festes Catadau 2017*, Catadau, Ajuntament.
- CORELL, Josep: *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*, València, Nau Llibres, 1997.
- CLIMENT BONAFÉ, Arturo: *La parroquia de la Santa Cruz de Llombai: Historia, Arte y fe*, Novetlè, Paper Plegat S. L., 2021.
- GARCIA AGULLÓ, Francisco: *Las liebres y los tordos. Visitas pastorales a Llombay y algunos comentarios*, Original mecanoscrit, 1974.
- LOPEZ-MONTALVO, E.; V. VILLVERDE, M. R. GARCIA-ROBLES i R. MARTÍNEZ i DOMINGO: «Arte rupestre del Barranc de la Xivana (Alfarb, València)», *Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* 33, 2001, pp. 9-26, en línia: <<https://ojs.uv.es/index.php/saguntum/article/view/1886>>.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1. Petició de l'Ajuntament de Llombai a l'Arquebisbat per celebrar un novenari a sant Vicent Ferrer perquè el rector no s'atreveix a exposar el Senyor sense permís perquè ho prohibeixen els Sinodals:

Excmo. e Yllmo. Señor

Valencia 17 de Julio de 1850

En atención a lo expuesto en este memorial, damos nuestro permiso para que por el tiempo de cuatro años pueda celebrarse el novenario, de que en el mismo se hace merito, teniendo expuesto a la publica veneracion de los fieles el santissimo Sacramento durante los actos de que se compone dicho ejercicio: Y a fin de excitar y fomentar mas y mas la devoción de los fieles concedemos ochenta dias de Indulgencia a todos los que asistan a cada uno de los referidos actos religiosos, rogando a Dios por la exaltacion de la Fe católica y demás fines piadosos de Nuestra Santa Madre Yglesia. Lo decretó y firmó S. E. Y. al Arzobispo, mi Señor de que certifico

Pablo¹⁷ Arzpo. de Valencia

¹⁷ Pablo García Abella, Arquebisbe de València entre 1848 i 1860.

Por m^{do} de ... el Arzpo., mi Sr.

... Gomez

Los Componentes del Ayuntamiento de la Villa de Lombay en nombre y representación de sus vecinos a S.E.Y. con el mas profundo respeto Exponen: Que profesandose por los habitantes de esta villa una cordialisima devocion á nuestro Patrono San Vicente Ferrer, ya desde inmemorial, se le esta celebrando anualmente un novenario con sermon todos los dias, y el señor expuesto; Habiendo acudido a nuestro Señor Cura Parroco para su celebracion en año siguiente 1851, nos ha contestado que no se atreve a exponer al Señor sin el permiso de S.E.Y. por estarle prohibido por los Sinodales. En esta atencion con anuencia del mismo acudimos y

Suplicamos a S.E.Y. tenga la bondad de conceder el correspondiente permiso o licencia para que se exponga al Señor en dicha novena en el indicado año y en los demas que tenga a bien acceder para la practica de estos reverentes cultos, para que no decaiga la devoción en una época en que tanto se necesita acudir al Señor para que use de misericordia con esta Nacion Española.

Gracia que no dudan conseguir de S.E.I. cuya vida guarde el cielo dilatados años para consuelo de los fieles de esta Diosecis.

Lombay a Julio 1850.

Vicente Ortiz

Por los demas SS. del Ayuntamiento que no firman

Ladislao Martin

Sro. Int^o

2. Petició de la Confraria del Sant Rosari a l'Arquebisbat per exposar el Santíssim, perquè el rector no s'atreveix sense permís perquè ho prohibeixen els Sinodals.

Valencia 17 de Julio de 1850.

Concedemos la licencia que se solicita para que en su virtud y por el tiempo de cuatro años, pueda celebrase el ejercicio de que se hace mención en este memorial en los primeros domingos de cada mes y tener durante el mismo expuesto a la publica veneracion de los fieles el Santisimo Sacramento. Y a fin de excitar y fomentar mas y mas la devoción de los fieles, concedemos ochenta dias de yndulgencia a

todos los que asistan a dicho ejercicio rogando a Dios por la exaltacion de la Santa Fe Catolica y demás fines piadosos de nuestra Santa Madre Yglesia,

Excmo. E Ylusmo. Sr.

Vicente Ortiz Procurador de la Ylustre Cofradia del Santo Rosario por si y a nombre de los demas señores del Consejo de la misma establecida en esta Parroquia de Lombay algunos siglos hace á V.E.Y. expone: Que estando regentada esta Parroquia por los PP. Dominicos en todos los primeros Domingos de mes por la tarde se celebraban los ejercicios exponiendo a Jesus Sacramentado. Habiendo cesado este privilegio por la supresion de Comunidades este Sr. Cura no se atrevió a exponer al Señor sin perjuicio de V.E.Y. por estarle prohibido por los Sinodales. Ahora bien para que esta devocion crezca y se propague de dia en dia con la anuencia del Sr. Cura y a nombre de los señores Componentes esta cofradia.

Suplica a V.E.Y. tanga a bien acordar se conceda esta gracia por espacio de cuatro o mas años. Gracia que espera merecer de la bondad de V.E.Y.

Lombay 8 de Julio 1850.

Vicente Ortiz

Lo decreto y firmo el S.E.M. Arzobispo mi señor de que certifico

Pablo Arzpo. de Valencia

Por m^{do} de ... el Arzpo., mi Sr.

... Gomez

LA FESTA A ALGINET: RELIGIOSITAT, SOCIALITZACIÓ I CARITAT

Rafael Bosch López
Historiador
Cronista de la Vila d'Alginet

Hui en dia quan parlem de dies de festa tenim una concepció molt diferent a la que tenien els nostres avantpassats, però malgrat els grans canvis socials, encara romanen aspectes tradicionals arrelats a les festes, que ens vinculen amb la forma de viure-les dels nostres avantpassats. Per una part, i ací enllacem amb el títol de l'article, la religiositat. Evidentment aquest és un aspecte molt important. Malgrat que hui en dia comptem amb festes laiques, són una majoria significativa aquelles que tenen una advocació i vocació religiosa com origen, ja siga el Nadal, la Pasqua, les Fogueres de Sant Antoni, les festes majors dedicades a Sant Josep... i moltes altres.

La religiositat de la festa es manté amb els oficis religiosos, les processons, les dedicacions... però la secularització de la societat actual les ha buidades de gran part del significat que tingueren per a les societats anteriors, on aquestes manifestacions eren el cor de la festa. La religiositat ja no és l'element central de la festa, malgrat ser encara una part present i important, però ja no és l'eix que aglutina les activitats.

Però el món de la festa també tenia un vessant socialitzador. Els dies assenyalats funcionaven com un calendari fix i segur. Molts contractes, ja foren de caire privat o públic, solien fer-se comptadors a partir de determinat dia, ja fora el dia de Sant Joan, el de Sant Jaume, el dia de Nadal, etc. Però també hi havia un altre vessant socialitzador, ja que la festa era l'excusa per a que es mesclaren els diferents estrats socials que conformaven la societat, ja que gaudint dels diferents espectacles s'hi podia trobar tot tipus de persones i internament en cada estrat social,

s'arreglaven negocis, casaments, coneixences, interessos... tot un món de relacions socials que permetien el desenvolupament de la societat.

Finalment i no menys important, assenyalar el vessant caritatiu que movia la festa per protegir la població més desarrelada i pobra que conformava la societat, aquells que a la documentació hi apareixen anomenats com «pobres de solemnitat». Una caritat, identificada en donar de menjar i almoines. A Alginet ha desaparegut aquest vessant. No obstant això, encara són molts els pobles que mantenen tradicions vinculades a dita caritat, si bé amb un significat completament apartat del seu caràcter original, com són les perolades o les olles col·lectives.

De tots aquests vessants anem a parlar en aquest article. Farem un recorregut pel món de la festa a Alginet en l'època moderna, si bé posarem com exemple la festa de Sant Antoni, ja que és l'única festa de la que comptem amb uns fons arxivístic complet entre els anys 1748 i 1758. No obstant això, tenim gran quantitat de referències de les altres festes escampades en els llibres d'actes del Consell Municipal. Tot plegat ens donarà una idea de com els nostres avantpassats vivien la festa i la importància d'aquestes dates en l'esdeveniment social de la vila d'Alginet.

L'ORGANITZACIÓ DE LES FESTES

A diferència de com s'organitzen actualment les festes, promogudes per l'Ajuntament i encarregades a un grup de festers que són els que duen el pes de l'organització dels actes; en l'època moderna hi existien almenys tres models d'organització, si bé en tots els casos el Consell Municipal era un agent actiu essencial.

Així doncs un primer cas seria mitjançant la figura d'un obrer encarregat d'organitzar la festa. Aquest obrer era nomenat pel Consell Municipal cada any. En aquesta època tot allò que era susceptible de donar beneficis era arrendat i aquesta és la funció de les obreries. Si determinada persona, només els homes, volia fer-se càrrec de la festa, el que suposava recaptar rendes per la seua realització, s'oferia al Consell Municipal i presentava un pressupost d'ingressos i despeses. En cas de ser aprovat, el Consell Municipal rebia la renda per part de l'obrer i aquest s'encarregava d'obtenir els ingressos i controlar les despeses. A la fi del seu exercici, si tenia un balanç positiu respecte a allò que havia pagat al Consell Municipal, suposava el benefici de l'obrer.

Aquesta activitat tenia els seus riscos ja que en pagar de bestreta al Consell Municipal, l'obrer podia trobar-se que a la fi de l'exercici els resultats foren negatius i aleshores perdia diners, si bé en aquests casos el Consell Municipal, generalment, aportava una ajuda econòmica com es veu en la següent cita de l'any 1672: «el Consejo Municipal determina si se le añadirá al obrero de San Anton,

para aser la fiesta del Santo alguna cosa».¹ Així mateix, independentment dels resultats econòmics, el Consell Municipal aportava també una quantitat de lliures pel lluïment de les festes com es veu en les següents anotacions dels anys 1677-78: «Posara data y descarrech aver pagat a Miquel Palau obrer del Corpus deu lliures pera fer la festa...»² o també «a Pere Segarra obrer de Nostra Senyora de agost 5 lliures per la festa».³

En acabar l'exercici, l'obrer havia de donar comptes de tots els ingressos i les despeses al Consell Municipal.

Les principals festes que s'organitzaven mitjançant obrieres eren la de Sant Antoni, El Corpus, la Mare de Déu d'Agost, la de la Santa Creu i els Sants Màrtirs o Sants de la Pedra.

Un segon model d'organització el trobem en la festa de la Mare de Déu del Roser que se celebrava al voltant del 8 d'octubre. La Mare de Déu del Roser era la patrona del poble, junt Sant Josep, i en el seu honor s'organitzaven les festes majors. Era per tant la festa lúdico-festiva més important del calendari. No obstant això, per circumstàncies sobrevingudes a partir dels darrers anys del segle XVII, anirà perdent força davant del patronatge de Sant Josep i ja a primeries del segle XX la cada vegada més venerada Mare de Déu dels Desemparats, acabarà per esborrar-la de l'imaginari col·lectiu. Així i tot, les festes majors, ara ja dedicades a Sant Josep, es van mantenir en el mes d'octubre fins l'any 1959, quan per la decisió de l'alcalde Manuel Boluda Bosch es decidí traslladar-les al mes d'agost «tanto por la temperatura como por las ocupaciones de sus vecinos»,⁴ és a dir, evitar els temporals de pluja del mes d'octubre i el fet de la puixança del conreu de la taronja.

La festa de la Mare de Déu del Roser l'organitzaven els fadrins majorals de la Confraria del mateix nom. Aquesta Confraria està documentada almenys des de l'any 1600 i aplegava al seu sí membres de l'estrat social més benestant del poble. Els numeraris de la Confraria i les seues famílies tenien reconegut el dret de soterrar-se, sense haver de pagar cap taxa, al panteó de la seua propietat construït l'any 1686, situat dintre de l'Església de Sant Antoni Abat, als peus de la imatge de la Mare de Déu del Roser.⁵

En aquest cas, els confreres corrien amb les despeses de la festa i només per a algunes necessitats el Consell Municipal hi podia intervenir, com seria el cas

¹ AMA. Administració Municipal. Ma. de Corts. 1676-1736. Caixa 570.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Llibre de festes de l'any 1959.

⁵ AMA. Govern Municipal. Actes. Provisiones de la Villa de Alginet. 1707-1750. Caixa 692.

d'acceptar i avalar la petició dels fadrins majorals de fer festes de balls i bous: «Fonch proposat per lo dit jurat que los fadrins majorals de la Confraria de Nta. Señora del Roser, demanaven huit dies de festes de balls i bous i així que foren vms. servits de determinarlos [...] y si es faran cartes als cabañeros per a que donen bous y en cas de donarlos si eixirà la Vila a pagar los danys que per los corros que aquells donaran o ocasionaran així de alguna vaca morta o danys ocasionats en los fruits»,⁶ és a dir, que el Consell Municipal es presenta com avalador en el cas que els confreres no pogueren fer-se càrrec de dites despeses.

Finalment el tercer model d'organització era aquell on les despeses de tots els actes corrien a càrrec del pressupost Municipal. En aquest cas el clavari de les rendes i els jurats eren els agents organitzadors. En aquest grup de festes hi trobem, les Carnestoltes, la Quaresma i la Pasqua de Resurrecció, el Nadal, així com tots aquells actes extraordinaris com la festa dels Sants Màrtirs de l'any 1691, per posar un exemple, o la festa de Gràcies a Sant Josep: «A Felip Beferull clavari de les rendes. Els jurats digueren que donara i pagara al jurat Llorens Bosch per a pagar les despeses de la festa que s'ha fet de Gràcies al Patriarcha Sant Joseph per raó de haver alcançat de la Divina imatge el consol del aigua per a regar, 1 lliura i 10 sous a Gaspar Planelles, subdiacono i 4 sous al rector per la misa».⁷

A partir de l'any 1700 el Consell Municipal també assumirà l'organització de les festes en honor a la Mare de Déu del Roser, com queda palès en la següent anotació: «El justicia y jurados de la Universidad de Alginet Sptes. disen desear celebrar la fiesta de N^a Sra. de octubre con la celebridad y lucimiento que se acostumbrado».⁸ No sabem el motiu d'aquest canvi. Potser la Confraria encarregada havia desistit per circumstàncies econòmiques o potser no hi havia fadrins que pogueren fer-se càrrec.

En tot cas, fora quin fora el model emprat per a l'organització de les festes, la seua celebració estava supeditada a un fet concret, l'autorització del senyor d'Alginet a petició del Consell Municipal. Això serà així fins l'abolició de la senyoria a primeries del segle XIX.

Si el senyor d'Alginet s'oposava no podia celebrar-s'hi cap festa, si bé això no era molt corrent. Normalment els Comtes de Casal donaven la seua autorització i les festes podien celebrar-se. Com exemple de sol·licitud podem assenyalar la de la fi de la construcció de l'Església Parroquial de Sant Antoni Abat de l'any 1699: «estamos en la determinación de hazer una fiesta en la Yglesia en agradecimiento

⁶ AMA. Govern Municipal. Actes. Llibre de Consells Generals i Particulars de la Vila d'Alginet. 1691-1706. Caixa 692.

⁷ AMA. Administració Municipal. Rebutis i Albarans. 1686-1716.

⁸ AMA. Govern Municipal. Llicències i Sol·licituds. Doc. 1.3.2/1. 1700-1751. Caixa 521.

de haverse acabado lo obra de dicha Yglesia lo que no podemos hazer sin el permiso de Vuestra Señoría»,⁹ o també una de l'any 1700: «Suplican a V.I. sea servido conser licencia para que puedan hacer fiestas públicas en las calles para ocho días de bayles y dos de toros».¹⁰

Dit això, alguna vegada el senyor d'Alginet podia exercir la facultat o induir a fer-ho de canviar alguna data per acoblar-la als seus interessos propis com veurem més endavant en el cas de la festa dels Sants Màrtirs de l'any 1691.

L'ESTRUCTURA DE LA FESTA

Resta palès en gran part de les anotacions que trobem a l'AMA que l'estructura de les festes estava centrada en els actes religiosos, en els bous, els balls i altres activitats. Evidentment hi havia diferents tipus de festes, com per exemple el Nadal o la Pasqua on no s'hi feien bous ni balls, ja que eren festes de recolliment espiritual.

Però entre les altres festes també hi havia diferències, sobretot en la seua durada i en la seua manifestació pública. La major part de les festes duraven només un dia, el dia estricte de celebració, si bé s'hi podia fer misses durant més temps. Aquestes festes eren les que s'encarregaven als obrers designats pel Consell Municipal.

Per altra part, les festes majors, la de la Mare de Déu del Roser i les festes de Gràcies a Sant Josep, eren molt més importants, on sense deixar de banda la gran càrrega religiosa de les mateixes, era també essencial la part lúdica de la festa: els bous, els balls, els focs d'artifici... era el moment gran d'esbarjo pels habitants d'Alginet. La durada d'aquestes dues festes era de vuit dies.

Els actes religiosos

Totes les festes durant l'Edat Moderna començaven amb una missa solemne i en el cas de ser festes majors o festes extraordinàries es contractava a predicadors per a que la missa fora amb sermó i normalment acompanyada amb música d'orgue. Era la manifestació màxima de la fe col·lectiva. Sense cap mena de dubte tots els membres de la societat alginetina hi participaven i es veien envoltats per la magnificència del moment. Era el punt àlgid del sentiment de comunitat, no només de dret, sinó també espiritual.

La missa solemne començava amb el volteig general de campanes i en acabar la missa tornaven a sonar les campanes per acompanyar l'eixida del sant corresponent per fer la processó. No coneixem cap itinerari processional perquè no ha

⁹ AMA. Govern Municipal. Actes. Llibre de Consells Generals i Particulars de la Vila d'Alginet. 1691-1706. Caixa 692.

¹⁰ AMA. Govern Municipal. Llicències i sol·licituds. Doc. 1.3.2/1. 1700-1751. Caixa 521.

quedat cap rastre a l'arxiu, però cal pensar que la processó recorria almenys el carrer principal del poble, el carrer Major, i possiblement en alguns casos hi arribava a recórrer alguns dels carrers adjacents. Per exemple, la processó de Sant Antoni podria haver entrat al carrer dedicat a aquest sant.

Dels pocs recorreguts que podem mencionar seria el cas de la processó de Sant Josep. En temps de sequera o de fam es pregava a Sant Josep per acabar amb la situació. Aconseguir el consol per part del sant, s'organitzava la gran festa d'Acció de Gràcies: «A Felip Beferull clavari de les rendes. Els jurats digueren que donara i pagara al jurat Llorens Bosch per a pagar les despeses de la festa que s'ha fet de Gràcies al Patriarcha Sant Joseph per raó de haver alcançat de la Divina imatge el consol del aigua per a regar, 1 lliura y 10 sous a Gaspar Planelles, subdiacono i 4 sous al rector per la misa».¹¹

Per celebrar la festa, Sant Josep era traslladat des de l'ermita fins l'església al llarg del carrer Major. Després de l'acte de Gràcies, es feia una processó general acompanyada de música que recorria cada racó del nucli urbà per tornar altre cop a l'ermita.¹²

L'acompanyament musical només s'hi donava en aquest cas i en el cas de la processó de la Mare de Déu del Roser, i això perquè la música donava més solemnitat als actes. Així tenim que el Consell Municipal l'any 1691 demana que «porten triples, baix y corneta forasters per a que ab los de la terra puguen cantar be i degudament».¹³ Es cantaven els gojos de Sant Josep i altres peces de música pietosa i popular.

Si parlem dels actes religiosos no podem deixar de banda les dues festes més significatives en l'ideari cristià: el Nadal i la Pasqua. Aquestos dos períodes festius es caracteritzaven per ser més íntims i amb poca manifestació pública, almenys pel que fa a la presència de la festa al carrer. Son dues festes farcides d'actes religiosos a l'interior del temple parroquial. En el cas de Nadal s'hi celebrava la missa del Gall i la missa del mateix dia de Nadal. Respecte a la Pasqua de Resurrecció cal parlar de la Quaresma on es contractaven predicadors: «Item dona descarrech haver donat y pagat al predicador de la quaresma per les mises que celebrà en la quaresma sis lliures»,¹⁴ així com els oficis de la Setmana Santa i l'ofici del Dissabte de Glòria. Tots aquestos actes eren pagats pel Consell Municipal i les despeses en

¹¹ AMA. Administració Municipal. Rebutis i albarans. 1686-1716.

¹² Sense grans canvis, continua fent-se a l'actualitat.

¹³ AMA. Govern Municipal. Actes. Llibre de concells generals i particulars de la vila d'Alginet. 1691-1706. Caixa 692.

¹⁴ AMA. Administració Municipal. Ma. de Corts. 1676-1736. Caixa 570.

ciris, oli per les llànties, predicadors, almoines... eren importants com queda palès en els llibres de comptes.

També sabem que es treien passos durant la Setmana Santa, possiblement el Santíssim Crist, la Dolorosa i el Sant Enterrament; i això perquè apareix una anotació on «En Miquel Roig Clavari de les rendes y regalies de la vila de Alginet els anys 1682 en 1683, donara y pagara al retor Mossen Vicent Roig prebere pel treball que hagué de cantar los pasos de Setmana Santa y també a Frai Matheu Ruiz per son treball de organista».¹⁵

Així mateix, en aquestes dues festes era on es manifestava el vessant caritatiu de les autoritats municipals envers els pobres del poble. Era l'únic moment que un bon nombre d'habitants d'Alginet, que no tenien la consideració de veïns perquè no tributaven, podien tastar la carn, que no fora de pardal o de rata de marjal.

El Consell Municipal comprava moltons per fer les grans perolades que havien de donar de menjar a eixe grup de població marginada. Així doncs tenim anotacions de la compra de moltons, com per exemple la de l'any 1676: «Dona en descarrech haver pagat a Simó Roig tres lliures deu sous per lo valor del moltó que matà per a els pobres lo dia de pasqua de Resurrecció»; o la de l'any 1680: «Item dona en descarrech aver pagat a Juan Palau avituallador per lo moltó dels pobres del dia de Nadal 3 lliures 16 sous y 7 dines».¹⁶

Curiosament, també es feia la perolada el diumenge abans de Carnestoltes, ja que a partir del Dimecres de Cendra s'hi entrava en la Quaresma i no s'hi podia menjar carn, malgrat que els pobres no tenien cap possibilitat d'infringir el precepte cristià.

Finalment, entre els actes religiosos que adobaven les diferents festes, especialment les més importants, estaven les representacions d'episodis bíblics per part de companyies de teatre contractades pel Consell Municipal.¹⁷ Aquestes posades en escena servien per apropar a la població, la major part analfabeta, en els misteris dels textos sagrats, alhora que servien d'entreteniment.

El vessant lúdic de la festa

Com ja hem assenyalat adés la festa no només atenia els aspectes religiosos, sinó que també tenia un vessant festiu, alegre i despreocupat. Eren els episodis que trencaven la rutinària vida dels alginetins, bolcada en el treball i en els quefers

¹⁵ AMA. Administració Municipal. Rebutis i albarans. 1682-1685.

¹⁶ AMA. Administració Municipal. Ma. de Corts. 1676-1736. Caixa 570.

¹⁷ Les companyies de teatre eren tan pobres que moltes vegades el propi Consell havia de llogar la roba dels actors per representar les escenes.

quotidians. La festa era el moment de gaudir de la vida, eixir-se'n d'allò habitual per obrir-se a noves realitats, sense deixar de tenir en compte la realitat de cadascun d'ells, malgrat la disbauxa, representació o diversió.

Sense cap mena de dubte els dos elements més lúdics de la festa eren els balls i els bous, on els participants hi podien socialitzar-se i mostrar les seues virtuts. Respecte els balls, podien haver-hi tant pel dia com per la nit. Es feien balls tots els dies de la festa al so dels dolçainers i dels cantadors.

Però el ball, a més de ser un mitjà d'esbarjo, també hi tenia un component d'ensenyament, ja que les dones i els homes grans ensenyaven els joves els passos dels balls. I mentre es ballava, els pares dels balladors més joves, a les vores, podien anar fent la gestació de futures aliances matrimonials amb l'objectiu de reforçar els patrimonis o els lligams socials.

Quan es comptava amb la presència del senyor d'Alginet, el Comte de Casal, les festes eren fastuoses i les despeses importants. Coneixem el cas de les festes majors de la Mare de Déu del Roser de l'any 1691, en què s'arribà a canviar la data de la celebració dels Sants Màrtirs, que es celebraven el segon diumenge del mes d'octubre, perquè coincidís amb la festa de dita Mare de Déu, el 8 d'octubre. El canvi es produí perquè hi venia el senyor, com queda palès en la següent anotació: «Fonch Proposat per lo dit jurat que la festa que cascun any sol y acostuma fer lo segon Diumenge del mes de octubre dels Sants Martirs que a favor del Sr. Conde se collocaren en la Iglesia de la present vila, sia traslladada per que es fes a temps... que vindrà el Sr, Conde y el seu primogenit... Així que la festa que se ha de fer en la Yglesia y fora de aquells sia traslladada per donar gust al Sr. Conde»; i per tant determinaren «que es fasa festa solemne en la iglesia de misa de sermó y musica y ab profeso General y que porten triples, baix y corneta forasters per a que ab los de la terra puguen cantar be y degudament... quinze lliures compreses en aquell un castell y així mateix que se acha de fer huit dies de balls y bous y lo gasto que se oferira aixi de governs de cantors, donsayer y demes que concurriran a subministrar offici en dita festa se acha de fer a costes de dita vila».¹⁸

Finalment només assenyalar que l'any 1694, tres anys després, ja se celebrarà sempre la festa dels Sants Màrtirs o Sants de la Pedra, Sant Abdó i Sant Senent, conjuntament amb la festa de la Mare de Déu del Roser, possiblement perquè era un dels pocs moments que el senyor d'Alginet hi acudia a la seua propietat. Aquesta situació restarà importància a la festa de la Mare de Déu del Roser i a favorirà, com ja hem dit, el seu bandejament.

¹⁸ AMA. Govern Municipal. Actes. Llibre de Concells Generals i Particulars de la vila d'Alginet. 1691-1706. Caixa 692.

Pel que fa als bous poc es pot dir. Eren i son un element important en les festes valencianes. Tant els bous de carrer, és a dir la correguda de vaques, com el bou embolat o el bou amb corda, eren un entreteniment masculí. Només els homes corrien davant els bous i podien demostrar la seua destresa o àdhuc la seua inconsciència. No sabem quin podia ser el recinte on es feien els bous, però atenent la morfologia del poble del segle XVII, els cadafals tancarien un espai comprés entre la torre i el fossat del castell, el carrer de l'Arquebisbe Sanchis, llavors de la Carnisseria, i la placeta de les Malves, per permetre córrer davant els bous i fer els saltirons per lluir-se.

En quant a la durada dels bous a les festes, sempre eren dos o tres dies, suposem perquè comptar amb els bous era car i per això es limitaven molt. A més els bous calia que pastaren i provocaven danys al terme que el Consell Municipal havia de pagar. També cal ressenyar l'extremada violència que es desenvolupava i per això, més d'una vegada, la vaca o el bou acabaven morts. I per tant calia pagar al bouer per la pèrdua.

Un altre element lúdic de les festes eren les comèdies. La representació bufona d'històries de la vida quotidiana. El Consell Municipal contractava companyies teatrals per representar peces del teatre barroc, i com passava amb les representacions bíbliques, algunes vegades havia de fer-se'n càrrec del lloguer de la roba: «Dona en descarrech haver pagat per a les robes de la comedia quinze reals».¹⁹

L'obreria de Sant Antoni Abat o Sant Antoni del porquet

Com ja hem assenyalat a la introducció només comptem amb una sèrie bastant completa del món de la festa, des del 1748 fins el 1758, i referida a la festa de Sant Antoni Abat. I per això, volem posar-la d'exemple de com funcionava una obreria, ja que el mateix mecanisme es reproduiria per a les altres obreries, les quals es feien càrrec d'organitzar festes de certa importància, però de durada curta, d'un o dos dies.

Pel que fa a Sant Antoni Abat és un sant vinculat a Alginet almenys des del 1330 ja que la primera església construïda en el que hui és la plaça de la Constitució es va construir sota la seua advocació.

La festa de Sant Antoni a Alginet amb els seus ritus com la benedicció dels animals, les fogueres i les processons, ha estat una festa de gran importància i amb una gran tradició, que es pot rastrejar a partir dels primers documents conservats del segle XVII. A part de les despeses per part de l'obrer de la festa, moltes són les anotacions en els llibres de comptes de despeses per part del Consell Municipal

¹⁹ AMA. Administració Municipal. Ma de Corts. 1676-1736. Caixa 570.

per pagar la llenya de la foguera que s'havia de plantar,²⁰ encara que a cadascun dels carrers es feien les seues pròpies fogueres; així com les despeses derivades de l'acte de benedicció dels animals, com els pans beneïts, tenint en compte que els animals eren una força de treball i d'aliment imprescindible per l'economia local. La pèrdua d'alguna cavalleria, d'alguna vaca o d'algun bou podia significar la desgràcia per la família propietària i per això buscaven la protecció del sant.

Centrant-nos en l'obreria de Sant Antoni es pot dir que els nomenament era per un exercici fiscal, no obstant això, trobem que Baltasar Torondell va estar dos exercicis i això, possiblement, perquè el primer any de la seua obreria les pèrdues foren molt importants. La diferència entre ingressos i despeses fou completament negativa i per tant, com a mesura de gràcia, li permeteren recuperar part de la seua inversió. Sembla que l'any 1748 fou un any molt dolent, més tenint en compte que hi va haver un terratrèmol que afecta la vila d'Alginet i va suposar la ruïna de l'església vella del poble i molts danys als habitatges de la vila.

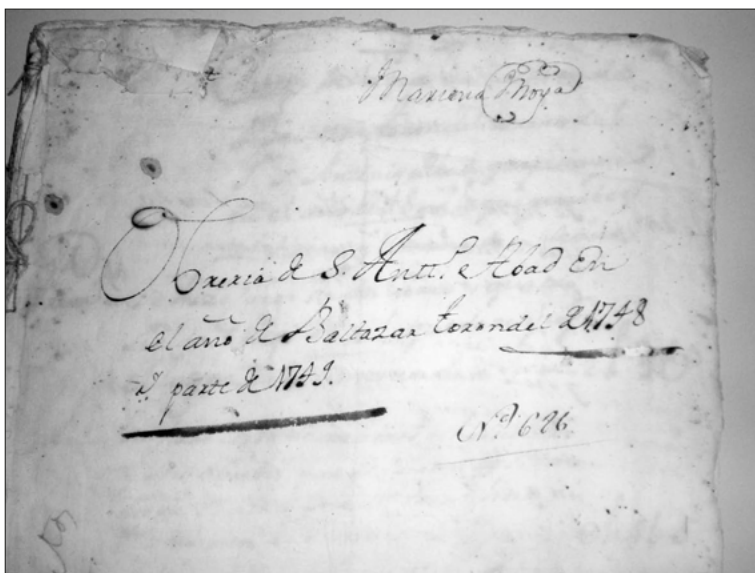

Fig. 1. Els comptes de Baltasar Torondell de l'exercici 1748-1749. Font: l'autor.

Cal dir que els principals ingressos provenien de la taxa que gravava el pa que es feia al forn municipal comptabilitzats mensualment, al voltant de 2 lliures i 16 sous «Se haze cargo de dos libras y diecisiete sueldos que se sacaron del Horno

²⁰ AMA. Administració Municipal. Rebutis i albarans. 1686-1716.

en todo el mes de julio»,²¹ així com de l'almoïna de la seda, és a dir que els productors de seda donaven certa quantitat de la seua producció per a que l'obrer poguera convertir-la en efectiu mitjançant la seua venda.

Les principals despeses es produïen per la compra de l'oli per les llànties de l'església, cera pels ciris, cordes per a les campanes, barcelles de blat per traure el midó necessari per la roba del rector i els draps que vestien les taules dels altars; també cotó per les llànties, l'incens per les misses... com exemple de les anotacions pressupostàries: «Da en descargo dos arrobas y una quarta de azeite que compro en el mes de octubre».²² Cal assenyalar que algunes d'aquestes despeses també servien per altres festes: «Da en descargo 26 libras y 10 onzas de cera que traxo para Navidad».²³

En total per l'any 1748-49 els ingressos de l'obreria van suposar un total de 47 lliures i 9 sous, mentre que les despeses suposaren un total de 72 lliures, 1 sou i tres diners. És a dir, la pèrdua fou total. Però Baltasar Torondell pogué recuperar-se l'exercici següent, el de 1749-1750, ja que els ingressos foren de 98 lliures, 10 sous i 8 diners, per la injecció de 25 lliures per part del Consell Municipal, mentre que les despeses es van mantenir en 73 lliures i 8 sous. Al final de la correguda, Torondell va aconseguir 25 lliures i 2 sous, és a dir, almenys va recuperar la seua inversió gràcies a la intervenció del Consell Municipal.

En l'exercici de 1750-1751 l'obrer nomenat fou Miquel Palau de Cosme.²⁴

²¹ AMA. Administració Municipal. Comptes. Caixa sense numerar.

²² *Ibíd.*

²³ *Ibíd.*

²⁴ AMA. Administració Municipal. Comptes. Caixa sense numerar.

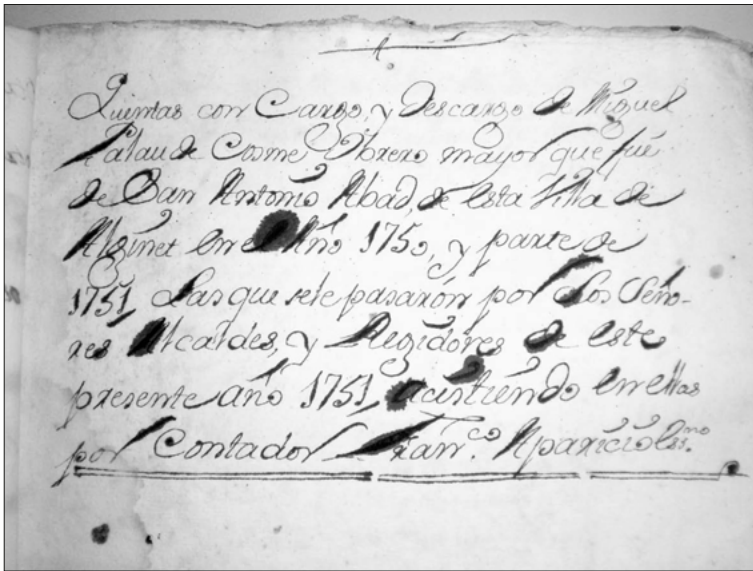

Fig. 2. Nomenament de Miquel Palau de Cosme per a l'exercici de 1750-1751.
Font: l'autor.

Els principals ingressos provenien com l'any anterior de la taxa sobre pa del forn municipal, el que suposava per tot l'any 1750 la quantitat de 18 lliures, 17 sous i 10 diners; del repartiment que es feu entre tots els veïns de la vila el que suposà una quantitat de 54 lliures i 8 sous; també de les almoines del plat de l'església passat durant les misses, que suposà una quantitat de 2 lliures; i finalment, les almoines que provenien del capoll de seda i que suposava una quantitat d'1 lliura i 16 sous. En total es recollí la quantitat de 76 lliures 14 sous i 6 diners.

Pel que fa a les despeses, les anotacions corresponen als mateixos conceptes que l'any anterior, encara que hi apareix algun de nou com el treball de rentar la roba de l'església, la compra de carbó per a la planxa i els brasers per calfar l'església, pel treball d'agranar l'església; també pel treball dels dos sagristans per fer el monument de Sant Antoni, és a dir, per adornar el cadafal de Sant Antoni, amb fustes, flors, teles i altres elements, que es construïa a la Capella de la Comunió. Un altre concepte que apareix de nou és la compra de coloms per celebrar el diumenge de Rams «Da en descargo diez y seis sueldos que gastó por las palomas que mercó para el Domingo de ramos».²⁵

²⁵ AMA. Administració Municipal. Comptes. Caixa sense numerar.

En conjunt les despeses van suposar la quantitat de 83 lliures, 16 sous i 2 diners, el que suposava una pèrdua de 7 lliures, 2 sous i 3 diners respecte els ingressos. Però en aquest cas, el Consell Municipal no va intervenir perquè cal pensar que Miquel Palau havia avançat una quantitat menor al Consell i per això li va eixir a compte.

En l'exercici de l'any 1751-1752, l'obrer anomenat fou Vicent Marí.²⁶ El total d'ingressos, de les mateixes fonts que l'any anterior, suposaren la quantitat de 80 lliures, 1 sou i 16 diners. Les despeses suposaren un total de 82 lliures, 8 sous i 5 diners, el que suposava una pèrdua de 2 lliures, 6 sous i 11 diners. Per tant una pèrdua mínima compensada per la quantitat menor donada per Vicent Marí al Consell. Els conceptes de les despeses són els mateixos que l'any anterior.

En l'exercici de l'any 1752-53 fou anomenat obrer Josep Mompó.²⁷ Els ingressos recaptats ascendiren a la quantitat de 61 lliures. En quant les despeses, suposaren la quantitat de 87 lliures, 12 sous i 10 diners. Aquesta pèrdua de nou fou assumida pel Consell Municipal, el qual va injectar la diferència de 26 lliures, 11 sous i 10 diners, per protegir la inversió de Josep Mompó.

Entre els anys 1754 i 1758 els obrers de Sant Antoni Abat foren Joan Quiles, que va estar al càrrec durant tres exercicis, per la magnitud de les pèrdues econòmiques, i finalment, en l'exercici de 1757-1758 l'obrer anomenat fou Josep Roig de Batiste.

En el cas de Joan Quiles²⁸ el despropòsit fou total, ja que en els tres exercicis que hi va estar. Les pèrdues del primer exercici suposaren la quantitat de 31 lliures i 15 sous. En el segon exercici va aconseguir reduir les pèrdues a la quantitat de 25 lliures, 7 sous i 4 diners, mentre que en el tercer exercici la pèrdua fou de 21 lliures, 8 sous i 2 diners. Una quantitat que el Consell Municipal podia assumir sense cap problema. Possiblement per Joan Quiles no va ser una experiència molt agradable.

Posteriorment amb Josep Roig de Batiste²⁹ la situació no va millorar massa, ja que l'exercici de 1757-1758 es va tancar amb una pèrdua de 31 lliures, 13 sous i 7 diners. Si van continuar els llibres dels ingressos i despeses de l'obreria de Sant Antoni no ho sabem, perquè els llibres no s'han conservat, malgrat remetre una còpia per l'arxiu parroquial, però com que aquest va ser cremat l'any 1936 tampoc ens pot donar eixa informació.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ AMA. Administració Municipal. Comptes. Caixa sense numerar.

²⁹ *Ibidem*.

que dentro 15 dias se ponga a votacion, en el que se con-
tinuaxan las entradas y salidas, y entregaran al
cura, y devieran por Alcalde y Reg. hacer Obispos
con aprobacion. ^{de} quidme Curia y Obispos y Obispos
alo que ay a lugar en dho. y por cada como amador
Libro au. y en dho. Com. de dho. Parroquia en Villa
del a. de San. de dho. en 13 de Mayo 1788.

L. de San. de dho. de dho. de dho.

Fig. 3. Final del llibre i indicació de passar els comptes al rector de Sant Antoni.
Font: l'autor.

CONCLUSIONS

Com hem vist, el món de la festa entre els segles XVII i XVIII era un món bigarrat de tradicions on es mesclaven la religiositat, la socialització i la caritat. La festa era un moment de trencar amb els quefers quotidians, de reforçar els lligams comunitaris i, perquè no, una font d'ingressos per aquells més agosarats.

No obstant l'evolució de la festa ha estat tot un terratrèmol. Potser siguin les festes majors les que millor mantenen dites tradicions, si bé molt evolucionades i diferents, però on els components religiosos i socialitzadors és mantenen amb més força. Son les grans festes amb pressupost per part dels ajuntaments. Però alhora, la secularització creixent de la societat des de mitjans del segle XIX ha anat agrant moltes altres festes, especialment aquelles, pel que fa al cas d'Alginet, que eren organitzades pels obrers, en provocar que les seues manifestacions religioses s'hagen anat tancant a l'interior dels temples parroquials i perdre el seu vessant lúdic, element que era el que constituïa eixe punt de trencament del quefer quotidià.

Com una mostra d'eixa secularització, àdhuc la festa de Sant Antoni, que com hem vist tenia forts arrels a l'imaginari alginetí es va veure afectada. En desaparèixer l'obreria, l'ajuntament no se'n farà càrrec de la seua organització i això va provocar que la festa es manguera per la voluntat popular, ja que es continuaren fent-se fogueres a cada carrer o veïnat, però sí que es va mantenir, no obstant, la benedicció dels animals fins els anys seixanta del segle XX, quan per la por a les

bèsties del rector del moment, es va deixar de fer. Finalment, les fogueres particulars també es deixaren de fer als anys vuitanta del segle xx. Afortunadament, des dels primers anys del segle XXI, l'Ajuntament tornà a reprendre l'aixecament de la foguera de Sant Antoni, enriquint l'acte amb la incorporació del balls tradicionals, els correfocs i darrerament els castells humans de la Muixeranga. Uns quants anys abans, ja s'havia recuperat la benedicció dels animals. Socialització i religiositat, això és la festa.

FESTES A LA RIBERA ALTA I BAIXA A FINALS DEL SEGLE XVIII

Vicente Ferrer Pérez
vicente.ferrer.perez@gmail.com

M.ª Isabel Marqués Villarnovo
isavillarnovo@gmail.com)
IES Pere d'Esplugues (La Pobla Llarga)

El 28 de setembre de 1770 el comte d'Aranda va enviar una carta ordre als corregidors de les distintes governacions del territori valencià en la que es demanava que enviaren informació sobre les Germanats, Confraries, Congregacions, Gremis i qualsevol altre tipus de gent col·legiada, que celebrara una o més festes al llarg de l'any. Especificava clarament que no importava el fet que la funció es realitza a l'interior de l'Església o amb altres extensions o als carrers, alhora que també era indiferent si les despeses es pagaven a costa del comú dels seus individus, eren els Priors de les congregacions, els majordoms, els Germans Majors o bé eren producte de rendes i dotacions dels pobles. La informació es tenia que completar amb el detall d'incorporar la quantia de la despesa que era necessària per a realitzar la festivitat.

El corregidor de la Governació d'Alzira, per una vereda comunicada el dia 15 d'octubre de 1770, va demanar a les distintes Justícies locals la informació sol·licitada i, una vegada la va tenir en el seu poder, va remetre un extracte resumit de les relacions rebudes des de les autoritats locals. Aquest resum serà la base documental per a la present comunicació que no pretén altra cosa que ser una foto fixa de les festes que es realitzaven a les dues Riberes a la segona meitat del segle XVIII.

Com que no coincideixen els límits administratius de les actuals riberes amb el territori de l'antiga Governació d'Alzira, ha estat necessari consultar també

l'expedient corresponent a la Governació de San Felip on s'inclouen alguns dels municipis de l'actual Ribera Alta. Els expedients es custodien a l'Arxiu Històric Nacional, en la secció de *Consejos*, sota la signatura 7.105, expedient 63 N3 per al cas de la Governació de San Felip i la mateixa signatura 7.105, expedient 63 N2 i N5 per al cas de la Governació d'Alzira.

No pretén aquesta comunicació relatar en que consistien les distintes festes pel fet que no informen el suficient sobre les mateixes, doncs no parlen sobre el tipus de danses, els balls, les indumentàries dels protagonistes ni coses semblants. El més habitual és, tan sols, fer una referència als titulars de l'advocació i, en el millor dels casos, una simple relació del desenvolupament de la festa, com per exemple, la realització d'una processó, el llançament de focs d'artifici, fer un sermó o algun detall poc significatiu. En la pràctica totalitat dels casos sol incloure la quantia de la despesa i la manera com es sufragava. En realitat la finalitat que perseguïen els expedients amb aquest recull informatiu era saber la quantia de les despeses anuals i si era possible rebaixar d'alguna manera aquesta xifra. A la vista de les respostes donades pels municipis, els podem agrupar en grans grups:

En primer lloc, el més nombrós, les respostes que són clarament asèptiques i tan sols es dediquen a fer un llistat o recull de les festes amb la seua despesa i la manera d'aconseguir el necessari per a pagar-les, en cap moment però, entren a considerar si són despeses elevades o es podrien eliminar alguns aspectes per a fer-les menys oneroses.

Després tenim pobles en els que es veïns no es veuen afectats per la despesa d'alguna festa perquè corren a càrrec dels majordoms o de particulars. Destaquem els casos de Fortaleny, on la festa de les Roses del primer diumenge de maig es sufragada per Alberto Fluviá a l'igual que la de Sant Antoni de Pàdua, sufragada per Joaquin Merino. O el cas de la festa de sant Antoni en Albalat de la Ribera que es paga gràcies a la venda d'un porc que es solta als carrers en ser menut i es cria a la dula pel poble, o la festa de l'Assumpció de Guadassuar, pagada pel marit d'una dona del poble.¹

El tercer grup es aquell que si que entra a argumentar d'alguna manera la qüestió de les despeses, ara bé, sempre les consideren ajustades, pot ser es tracte d'un intent soterrat per a evitar eliminar la festa o alguna de les seues activitats. Així per exemple, podem observar-ho en Sueca, on s'argumenta que:

Habiendo hecho atenta consideración y reconocido, que las referidas hermandades y cofradías establecidas en la Parroquial de esta villa es el objeto principal de ellas el beneficio espiritual porque se excitan regularmente los devotos actos que

¹ AHN, *Consejos*, sig. 7.105, exp. 63 N5, f. 52.

van referidos sin gastos excesivos ni profusiones extraordinarias, somos de dictamen queden en el mismo estado que hasta ahora.²

En la resposta d'Almussafes es considera que no hi havia superfluitat, atès que tot era molt degut a Déu i els seus sants,³ o el cas de l'Alcúdia en no considerar-los superflus, sinó més bé, al contrari, eren moderats per a les funcions que corresponien.⁴ Fins i tot, Alberic, llevat del cas de les festes de Sant Llorenç de les que després parlarem, evita fer un judici i remet a les autoritats superiors la decisió:

por lo que respecta a las demás fiestas no se ofrece reparo alguno al Ayuntamiento que exponer respecto de que las considera por superfluas; y en cuanto a sus exterioridades y fuegos artificiales, lo dejan sus mercedes a la superior determinación.⁵

El quart grup l'integrarien els pobles que admeten que tenen unes despeses elevades en algunes festes, encara que no entren a considerar si cal fer alguna actuació al respecte. És el cas de Cullera on les festes dels Sants de la Pedra solien comportar unes despeses més elevades per als tres majordoms.⁶ El cas de Guadasuar, que en la festa de Sant Vicent, en la taula franca a la que podien acudir més de 1.500 pobres, els majordoms es gastaven 90 lliures.⁷

El quint grup seria aquell que sense dir que són oneroses, admeten que han tingut que modificar la manera d'aconseguir el necessari per al pagament de les festes. Seria el cas de la festa del Verge del Rosari de Sueca, on els propis dels tres majordoms no podien suplir amb els seus propis la despesa, paer la qual cosa des de feia uns anys en nomenaven 50 confreres voluntaris i cadascú pagava 1 lliura per a completar la despesa de les festivitats.⁸

O el cas de la festa de la Verge de la Salut d'Algemesí:

se costeaban desde el principio de limosnas de los fieles voluntarios, supliendo lo demás los mayoresales que se nombraban. Pero por si algunos se atrasavan en sus casa de tres años a esta parte se hace la fiesta con toda solemnidad ofreciendose y dan 100 o mas vecinos de los acendados quien 10 sueldos, quien 10 reales, quien 20 y quien mas segun la posibilidad y devosion de lo que se suple todo.⁹

² *Ibíd.*, f. 20.

³ *Ibíd.*, f. 76.

⁴ *Ibíd.*, f. 167.

⁵ *Ibíd.*, f. 195.

⁶ *Ibíd.*, f. 7.

⁷ *Ibíd.*, f. 52.

⁸ *Ibíd.*, f. 12.

⁹ *Ibíd.*, f. 59.

Finalment es percep la necessitat de fer algun tipus de modificació al voltant de les despeses, com es veu en la resposta d'Alberic, en concret al respecte de la festa de Sant Llorenç, on de vegades no s'aconseguia per almoïna la quantitat suficient i els majordoms tenien que completar la despesa total.

añadiendose la circunstancia que algunos estimulados en su honor y en los mas de la propia banagloria, gastan con exorbitancia, de forma que les causa extorsión en sus haberes lo que se puede precaver.¹⁰

O la resposta crítica que planteja la necessitat d'una reforma en les despeses de les festes, en concret l'argument d'Albalat de la Ribera:

solo tiene de vecindario 250 vecinos y de estos solamente se hallan hasta unos 30 que pueden subvenir en las referidas fiestas, en que se nombran clavarios, al ser nombrados se hallan precisados a contribuir en la función de la Iglesia y demás que lleva anexo dicho encargo de lo que resulta que estos para ser cumplimiento, caso de no precisarle a la venta de bienes, se halla obligado a empeñarse lo que es un grave perjuicio de dichos vecinos, mayormente cuando la nominacion de los citados encargos que como queda expuesto tan corto el numero de sujetos en quienes reside semejantes facultades por lo mas trascurren tres años de la una nominacion a la otra y sucede que el nombrado por no poder soportar los gastos que se ocurren, renuncia a dicho encargo, se evidencia el grande perjuicio resulta contra dichos vecinos lo que se evitaria regulando dichas fiestas a cierta cantidad limitada sin que se permitiera exceder a los que fueran nominados clavarios.¹¹

En termes més dràstics es manifesten els regidors de Carcaixent, que plantegen un retall fort en les festes de carrer, anul·lant totes les exterioritats i fer només una dobla dins l'església per a venerar el dia del sant, evitant la resta de despeses supèrflues, que més bé servien per a pertorbar el carrer i al públic que d'autèntica veneració al sant.¹²

En el seu informe final, els corregidors d'Alzira i Xàtiva esmenten el que consideren més onerosos dins de la seua Governació. Mentre que el d'Alzira es queixa de les taules franques d'Alberic i de Guadassuar, per la enorme despesa que suposa per als majorals triats, que els porta a greus perjudicis familiars pel gran nombre de pobres que acudeixen, fins i tot de Múrcia i Castella La-Manxa, mentre que el Corregidor de Xàtiva és més dur i arriba a plantejar:

mi sentir es que se permita el culto y veneracion que se da a Dios por medio de sus santos en quanto toca a funciones de Iglesia, y que absolutamente se quite, y des-

¹⁰ *Ibíd.*, f. 195.

¹¹ *Ibíd.*, ff. 43-44.

¹² *Ibíd.*, f. 86.

arraiguen, lo que toca a profusion de bailes, vacas y novillos, pues estas funciones, lo que unicamente acarrea es atraso a las labores, empeño en las familias, ocasion de desgracias y fomento de pecados.¹³

ANÀLISI DE LES FESTES QUE ES DECLAREN

Si fem una anàlisi a mena de visió global de les distintes festes que es practiquen a les dues Riberes, podem arribar a les següents conclusions:

1. Si atenem a les festes organitzades per confraries, la que està més representada és la confraria de la Verge del Rosari, que realitza festa en 33 pobles, es sens dubte la festa amb més implantació des del punt de mira de les confraries, seguida a llarga distància per la confraria del Santíssim Sagrament, present en 11 municipis i, finalment la de la Sang i la Verge del Carme, amb 4 i 3 municipis respectivament. Continua un seguit de confraries amb poca implantació perquè només estan representades en una o dues poblacions.

2. La festa que més arrelament mostra als pobles de la Ribera, essent com són uns pobles amb un sector primari predominant i en el que la preocupació per les collites és fonamental, està dedicada a uns sants que són uns autèntics desconeguts per a la població actual, als Sants Abdó i Senent, més coneguts com els sants de la pedra, que es celebra en 30 municipis, seguida a poca distància per la festa del Corpus en 25 municipis i, ja més distants la festa de Sant Antoni Abat, l'Assumpció Maria i Sant Roc. Després seguiran d'altres amb poca presència formant un llistat que inclou 64 advocacions diferents, algunes de les quals només tenen presència en un municipi (taula 1).

TAULA 1. Advocacions més representatives a les Riberes (1770)

<i>Sant, Santa o Verge</i>	<i>N.º de pobles</i>
Sants de la Pedra	30
Corpus	25
Sant Antoni Abat	16
L'Assumpta	15
Sant Roc	15
La Verge del Rosari	10
Sant Josep	9
La Nativitat de Nostra Senyora	8

¹³ AHN, *Consejos*, sig. 7.105, exp. 63 N3, f. 92.

<i>Sant, Santa o Verge</i>	<i>N.º de pobles</i>
Sant Antoni de Pàdua	8
Sant Pere	6
Santa Bàrbara	5
San Vicent Ferrer	5

Font: AHN Consejos, signatura 7.105, exp. 63 i exp. 63 N5. Elaboració pròpia.

3. En general sol existir una relació directa entre número d'habitants del poble i despeses per festes, encara que no sempre coincideix que el poble amb més gran és el que mostra una despesa major (taula 2). El poble que més gasta és Carcaixent amb 1.432 lliures, seguit per Alberic, amb 1.251 lliures, encara que en aquest cas és conseqüència de la taula franca que realitza per de donar a menjar als pobres. La resta de municipis no arriben a les mill lliures i mostren una despesa significativament menor. Castelló amb 715 continua la llista, seguit per Albalat i Alzira. Aquestes quanties són aportades moltes vegades per repartiments entre els veïns, dels propis del poble, de rendes que disposa la confraria o l'església així com per aportacions dels confreres o majorals.

TAULA 2. Llistat de despeses per festes als pobles de les Riberes (1770)

<i>Municipi</i>	<i>N.º festes</i>	<i>Quantia</i>			<i>Veïns (Cens Aranda)¹⁴</i>	<i>Despesa sous/ veí</i>
		<i>Lliures</i>	<i>Sous</i>	<i>Diners</i>		
Alberic (i Alcosser)	25 (+3)	1.251	6		2.056	12,1
Alcàntera	1	4			139	0,02
Alfarb	6	63			797	0,07
Algemesí	14	480			3.916	0,12
Alginet	9	236			1.238	0,19
Alzira	43	600	8	1	8.064	1,48
Antella	6	84			684	0,12
Beneixida	1	3			132	0,02
Benifaió	6	130			902	0,14
Benimodo	7	171	12		685	0,24
Benimuslem	1	10			67	0,14

¹⁴ J. Bernat Martí i M. A. Badenes Martin: *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*, València, Alfons el Magnànim, 1994.

<i>Municipi</i>	<i>N.º festes</i>	<i>Quantia</i>			<i>Veïns (Cens Aranda)¹⁴</i>	<i>Despesa sous/ veí</i>
		<i>Lliures</i>	<i>Sous</i>	<i>Diners</i>		
Berfull	3	21	6		31	0,67
Carcaixent	55	1.432	11		4.953	5,78
Càrcer	1				215	-
Carlet	9	355	10	6	2.709	0,13
Castelló	16	715	12		1.499	9,54
Catadau	7	387	16		1.087	0,35
Cotes + Sellent	4	1	12		158	0,01
Gavarda	4	10	16			-
Guadassuar	12	383	4	9	1.808	0,21
L'Alcúdia	11	508	5		1.924	0,26
L'Ènova	3	26			348	0,07
La Pobla Llarga	2	100			362	5,52
Llombai	8	134	10		1.064	0,12
Manuel	4	46			558	0,08
Massalavés	2	17	12		205	0,08
Montortal	1	5			111	
Montroi	5	32			436	0,07
Montserrat	6	51			540	0,09
Pujol	3	20			52	
Real	6	60			512	2,34
Rafelguaraf	4	55	8		264	4,19
Sant Joanet	4	55			152	7,23
Sellent	3	9	4	4		
Senyera	1	8			168	0,95
Sumacàrcer	1	10			506	0,39
Torís	11	193			1.638	2,35
Tous	4	72			851	1,69
TOTAL	312	7.737	13	8	40.831	3,79
RIBERA BAIXA						
Albalat	12	614			1.108	11,0
Almussafes	10	228			935	4,87
Corbera	11	110	8		659	3,35
Cullera	5	211		8	3.948	1,06

<i>Municipi</i>	<i>N.º festes</i>	<i>Quantia</i>			<i>Veïns (Cens Aranda)¹⁴</i>	<i>Despesa sous/ veí</i>
		<i>Lliures</i>	<i>Sous</i>	<i>Diners</i>		
Favara	1	7			102	1,37
Fortaleny	6	33	4		186	3,56
Llaurí	7	81			240	6,75
Polinyà	8	174	10		731	4,77
Riola	10	125	12		444	5,65
Sollana	3	28	4		555	1,01
Sueca	14	491			3.713	2,64
TOTAL	87	2.103	18	8	12.621	3,3

Font: AHN Consejos, signatura 7.105, expedient 63 i expedient 63 N5. Elaboració pròpia.

4. Aprofitant els cens d'Aranda que es realitza en aquests moments, podem uniformitzar i comparar les despeses que es realitzen de mitjana per veí i veure si hi ha gran disparitat entre els diferents llocs (figura 1). Entre la Ribera Alta i la Baixa és palesa una diferència; molts dels pobles de la primera no arriben si a un sou per veí de despesa, mentre que a la segona, sempre estan per damunt del sou. S'observa una àrea com a la més gastadora, el rogle d'Alberic, Castelló, Pujol, Sant Joanet, Carcaixent, La Pobla Llarga i Rafelguaraf (figura 1), per a la Ribera Alta, amb valor que arriben a ser superiors als 10 sous per veí, mentre que el cas de la Ribera Baixa, els municipis més gastadors són Albalat, Llaurí i Riola.

5. Els actes que es realitzen en les festes són molt repetitius, quedant circumscrits bàsicament a temàtica religiosa i en l'interior de l'església (taula 3) amb alguna diferència entre les dues Riberes. A la Ribera Alta intenten ser més vistosos i el més repetit són els focs d'artifici, seguits per un ventall d'aspectes religiosos com ara els sermons, les misses i les processons. No estan absents les despeses per cera i l'oli per a les llànties que il·luminen l'església o alguna capella. És de destacar també la importància dels acompanyaments musicals, bàsicament de dolçaina, molt superiors respecte a la Ribera Baixa. En molts casos s'esmenta la presència de músics vinguts de València. En el cas de la Ribera Baixa l'element predominant són els sermons, seguits per la cera i els focs d'artifici amb poca presència dels acompanyaments musicals.

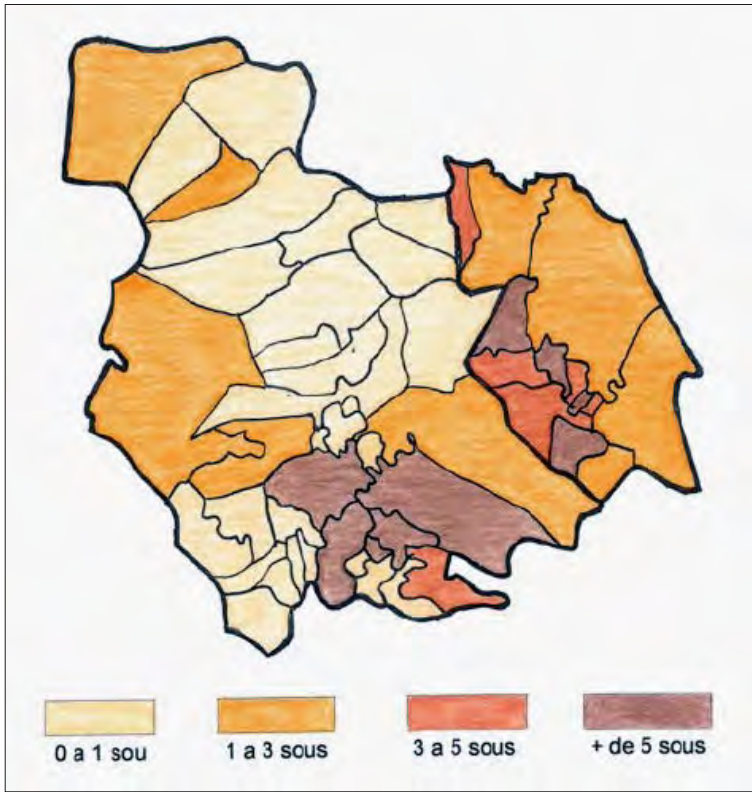

Fig. 1. Despesa per veí en sous en les festes de 1770. *Font:* elaboració pròpia.

TAULA 3. Efectes pagats en les festes als pobles de les Riberes (any 1770)

<i>Actes</i>	<i>Ribera Alta</i>	<i>Ribera Baixa</i>
Focs d'artifici	95	21
Sermons	72	40
Cera	65	24
Missa	65	14
Música	65	3
Processó	52	2
Exterioritats	39	15
Oli	16	4
Altres		

Font: AHN Consejos, signatura 7.105, expedient 63 i expedient 63 N5. Elaboració pròpia.

6. Els actes clarament civils estan poc representats a les festes. Només en el cas d'Alzira es fa referència a les àligues, els gegants i d'altres; les danses s'esmenten al cas d'Albalat i Sueca, i les vaques estan presents a Llaurí, Cullera i Sueca.

FONS DOCUMENTAL

Arxiu Històric Nacional (AHN), Madrid

Secció *Consejos*, Signatura 7105, Exp. 63, N.2. Cofradías y hermandades de los pueblos pertenecientes a la jurisdicción de la provincia de Valencia.

Secció *Consejos*, Signatura 7105, Exp. 63, N.3. Estado general sobre el estado de las cofradías y hermandades correspondientes a la ciudad de San Phelipe (sic), antigua denominación de Játiva, y de los pueblos de su gobernación.

Secció *Consejos*, Signatura 7105, Exp. 63, N.5. Extracto de las relaciones entregadas en esta Villa de Alcira Cabeza de Partido por las Justicias de los Pueblos de el sobre noticias de las Hermandades, Cofradías, Congregaciones Gremio, y otros, y fiestas que celebran, con el coste en Iglesia, y demás exterioridades Anuales.

Incorporem dos annexos on es recullen totes les informacions dels expedients de manera esquemàtica, diferenciant la Ribera Alta de la Baixa, intentant fer una classificació en la que diferenciem si l'organitzador de la festa és una confraria, una congregació religiosa, o un gremi i, per una altra banda les festes dedicades a un determinat sant o santa, o una verge, que es poden realitzar a l'interior de l'església o als carrers del municipi.

Festes a la Ribera Alta a finals del segle XVIII

<i>Nom</i>		<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
ALBERIC				
1	Santíssim Sagrament	En dobles, minerves el segon diumenge mensual, oficis del Dijous i Divendres Sant, Corpus i la seua octava, cera per a la confraria, funcions i viàtics tot l'any	Rendes i almoines	160 ll.
	Rosari	En església, cera, dobles en els primers diumenges mensuals, misses els dissabres de tot l'any, festivitats i sermons el primer diumenge d'octubre	Rendes i almoines	200 ll.
	Vàries	Divendres Sant i processó de Penitència amb 5 confraries (Hort, Ecce Homo, Santíssim Crist, Sant Sepulcre i Soledat) en música i cera 20 lliures cadascuna	Confrates	100 ll.
2	Dos festes anuals i hàbits per als difunts en els seus enterraments, en església i cera (14 ll. El Germà i 10 la Germana)		Almoines i germans majors	24 ll.
	Sant Pere	En església	El clericat	8 ll.
3	Sant Llorenç	En església, música, sermó, cera, processó, campanes, focs artificials i taula franca per als pobres	Clavari i 2 majordoms	250 ll.
	Assumpta	En església, cera, sermó, processó, octaves, focs i exterioritats	2 obreres	100 ll.
	Sant Roc		3 fadrins	47 ll. 10 s.
3	Gràcies	A la Verge del Rosari, Santa Bàrbara i San Llorenç, en església, cera, processó, sermó, focs i exterioritats	Almoines	170 ll.
	Resurrecció	En església, missa i processó		8 ll.
	Sant Antoni Abat i Sant Blai bisbe. En església, focs i exterioritats		Veïns del barri	26 ll.
	Carrers	San Cristòfor, S. V. Ferrer, N. Sra. del Carme, Sants Pedra		
	S. Santa, S Josep, Concepció i Nativitat En església, focs i exterioritats		Veïns dels barris	89 ll.
	S. Bàrbara	En la seua ermita, en església, focs i exterioritats		20 ll.
	S. Joan Bra, Corpus, S. de la Pedra, focs artificials i exterioritats, a Alcosser		Majordoms	9 ll. 16 s.
TOTAL				1251 ll. 6 s.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
ALCANTARA			
1	Rosari	En missa, sermó i festa	4 ll.
TOTAL			
ALZIRA			
	Sagrament. Minerves els 3 ^r diumenges de cada mes, inclosa processó	Almoina i confreres	5 ll.
	Rosari, Carme, Concepció i Sant Josep, Pastora i Sang	Clavaris i majors	20 ll.
1	Nostra Sra. dels Àngels, Sant Agustí i Sant Llorenç	Rendes i confreres	98 ll. 5 s.
	Consol. En el convent de Sant Agustí, 4 funcions anuals, en església i focs		12 ll.
	Santíssima Trinitat. Al seu convent	Confreres	8 ll. 6 s.
	14 funcions i festivitats que celebra anualment la Vila en l'església	Segons Reglament	318 ll. 5 s.
	Festivitats del Corpus i Sant Bernat patró (Àligues, Gegants i d'altres)	Segons Reglament	80 ll.
	Festes de Carrer:		
	Sant Roc i carrer major a Nostra Sra dels Àngels, en església i focs	Clavaris i majors	12 ll. 19 s.
	Sants de la Pedra, Sant Gaietà i Unió de la Pierat (Parròquia de Sant Joan)	Clavaris i majors	10 ll.
3	Al convent de Sta. Bàrbara en S. Miquel i S. Geroni	Germans majors	5 ll.
	La Germandat del convent de Caputxins	Germans majors	4 ll.
	El gremi de teixidors de lli, a la patrona Santa Ana	El gremi	4 ll. 17 s.
	Capellers i sabaters, festa patro Sant Crespin i Crispiniano, cera i dolçainer	El gremi	9 ll. 6 s. 5 d.
	El gremi de sastres a la patrona Sta. Llúcia, en Sta. Caterina, inclosa la cera	El gremi	6 ll. 11 s. 8 d.
	Fusters, al patró Sant Josep, missa, música dolçaina i focs artífici	Els fusters	6 ll. 4 s.
TOTAL			
			600 ll. 8 s 1 d

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>	
<i>ALFARB</i>				
3	Sant Jaume	En església, sermó, cera per a tot l'any, focs i exterioritats. Les 3 lliures es donen dels comuns segons el reglament.	Majordom anual	23 ll. 12 s.
	Corpus	En església, sermó, cera de tot l'any, oli per a la llàntia del Santíssim, focs i exterioritats	Majordom anual, amb part de renda	15 ll. 4 s.
	Assumpta	En església, sermó, processó, cera i focs	Majordoma anual	8 ll. 14 s.
	Sants Pedra	En església, missa, sermó, cera, focs i exterioritats	Majordom anual	7 ll. 10 s.
	S. Santa, Diumenge de Pasqua; En església. Cera i exterioritats		Majordom i rendes	8 ll.
TOTAL				
<i>ALGEMESÍ</i>				
1	S Sagrament	En església, sermó, cera i focs	Confrades	35 ll.
	D. Pastora	Funcions en església, sermó, processó i focs	Majordoms	40 ll.
	Rosari	Funcions en església i en focs el primer diumenge d'octubre a voluntat dels majordoms que completen les mancances de les almoines	Almoines	60 ll.
	Nom de Jesús		Confrades	40 ll.
	Sant Francesc; En funcions d'almoina de la Germandat			30 ll.
2	Sant Domènec; En església		Almoina germans	20 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
S Antoni Abat	En missa, sermó i processó	1 particular	20 ll.
Sant Sebastià	En missa sermó i processó	Rendes comuns	20 ll.
S Josep i S Antoni Pàdua	En missa, sermó i processó	2 famílies devotes	40 ll.
3	En església i si fan focs artificials gasten el que volen.	2 majorals i almoines	75 ll.
N. Sra. de la Salut (Patrona)	Missa, processó, sermó i música en el dia principal, cera i ciris del capellans. Focs artificials, aliments per als músics i altres despeses a la seua voluntat.	Almoines dels veïns	200 ll.
TOTAL			480 ll.
ALGINET			
1	Rosari En festivitats i cera	Confrades a 3 s.	70 ll.
2	Tercera ordre de Sant Francesc	Almoines	10 ll.
	Joves resant rosari pel carrer, cantat els diumenges; funció d'església	15 joves Almoïna	6 ll.
	Corpus	Obrer anual	20 ll.
	Assumpta	Obrer anual	20 ll.
3	Sant Roc Festa i cera	Obrer anual	15 ll.
	S. de la Pedra Festa i oli per a la llàntia	Obrer anual	15 ll.
	Cera per als viàtics i il·luminació del Sagrament	Obrer anual	
	S Antoni Abat Obrer administra la fàbrica, costejja l'oli per a les llànties	Rendes i veïns	80 ll.
TOTAL			236 ll.
ANTELLA			
1	Rosari En església, focs, dolçaina, pa beneït i exterioritats	Majordom anuals	19 ll.
3	S. Antonio Abat, Corpus, Assumpció, S. Roc i S. Pedra, Església i ext.	Majordoms any	84 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
TOTAL			103 ll.
BENEIXIDA			
1	Rosari	Clavari	3 ll.
TOTAL			3 ll.
BENIFAIÓ			
1	Rosari	Festa i cera	80 ll.
2	Sant Francesc; En funcions i exercicis per almoïna (4 diners mensual)	Confrades	
	Corpus, S Roc i S Bàrbara; no expressen el que gasten en església i focs	Obrers i almoïnes	
3	Sant Pere	En cera de misses anuals, la del monument, tenebrari i ciri pasqual, i la funció dels sants. En focs al seu arbitri	50 ll.
	Assumpta	Sense expressar el que gasten en església i focs	
TOTAL			130 ll.
BENIMODO			
	Santíssim Sagrament	En misses, processó, octava, oli per a les llànties, monument, cera i focs (terres de propis i la resta de propis)	65 ll.
	Rosari,	4 sous per família, resta de propis, missa, sermó, cera i focs	23 ll.
	Concepció	En missa, sermó, cera i focs	13 ll.
3	S. de la Pedra	En missa, sermó, cera i focs	30 ll.
	Assumpta	En missa, sermó, cera i focs	15 ll.
	Santa Úrsula	En missa, sermó, cera i focs	7 ll.
	Sants Bernat, Gràcia i Maria	Pagat amb rendes comuns, en missa, sermó, processó, focs i d'altres	18 ll. 12 s.
TOTAL			171 ll. 12 s.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
BENIMUSLEM			
	Antigament confraria del Rosari, amb missa els primers diumenges de cada mes, ara no en pràctica, només si algun confrare vol voluntàriament donar almoïna de la missa que son 10 sous, es celebra		10 s.
	TOTAL		10 s.
BERFULL			
	Tres festes al Nostre Senyor, a S. Antoni de Pàdua i S. de la Pedra	Repartiment veïns	21 ll. 6 s.
	TOTAL		21 ll. 6 s.
CARCAIXENT			
	Rosari	Almoïnes	150 ll.
	S Sagrament	Almoïnes i altres	174 ll.
1	Nostra Sra. de la Salut	Rendes, almoïnes i si fos necessari propis	123 ll.
	Santíssim	Rendes	300 ll.
2	Festa de la Germandat de la tercera Ordre	Germans majors	14 ll.
	Quatre funcions i festivitats, misereres I Quaresma	Consell	108 ll.
	Desempatats	4 majordoms any	19 ll. 2 s.
	Santa Anna	4 individus /any	24 ll. 2 s.
	Sant Llorenç	4 majorals anuals	29 ll.
	S Vicent	4 majordoms	24 ll. 2 s.
	Santa Rita	4 majordoms	22 ll. 1 s. 6
	Sant Cristòfor	Veïns del carrer	21 ll.
	S. dels Àngels	Veïns del carrer	21 ll.
	Sant Roc	4 majordoms	24 ll. 2 s.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
S. Antoni de P	En missa, sermó, processó, cera, focs i dolçaina	4 majordoms	24 ll. 2 s.
De la Sang	En missa, sermó, processó, cera, focs i dolçaina	4 majordoms	26 ll.
Sant Bonifaci	En església per missa i sermó, processó i 26 dies en ornamentar i conservar capella	4 electes vitalicis amb almoines	14 ll.
Sant Isidre	En missa, sermó i processó	Almoines	15 ll.
Divina Pastora	En església per missa amb sermó i processó	Seus devots	6 ll. 16 s.
Santa Bàrbara	En església per missa amb sermó i processó	Seus devots	6 ll. 16 s.
Sant Roc	En l'ermita, per missa amb sermó i processó	Seus devots	6 ll. 16 s.
S. Vicent Ferrer	En església de maitines, missa, sermó, vespres, processó i extraordinari.	Devot voluntat o promesa	66 ll.
V. d'Aiguës Vives	En església de maitines, missa, sermó, vespres, processó i extraordinari.	4 particulars voluntaris	66 ll. 12 s.
Sant Josep	En església, missa amb sermó, processó i aniversari	Gremi sastres	25 ll.
El gremi de teixidors, fusters i forners encara que tenen obligació de fer festa, no la fan per no tenir fons			
Sant Bartomeu		Majordom anual	20 ll.
Corpus	En Cogullada amb despesa d'església	Majordom anual	20 ll.
Cor de Jesús	En església, missa, sermó i processó	El capellà	10 ll.
S Antoni Abat	En missa, sermó i processó	Un almoiner	7 ll.
Resurrecció	En missa i processó general	Talens i Albelda	11 ll.
Assumpció	Missa, sermó, processó, salve cada dia de octava i focs	Vídua obrera any	24 ll. 10 s.
S de la Pedra	Missa, sermó, il·luminació, focs i dolçaina	4 majordoms	24 ll.
TOTAL			1432 ll. 11 s.

<i>Nom</i>		<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
1		Molts anys sense funció	CÀRCER	
			CARLET	
1	Carme	Missa, processó cada quart diumenge mensual, aniversaris, oli per a la llàntia, sermó, focs, dolçaina, música i exterioritats	1 sou confrare, almoines, la resta majordom	114 ll. 4 s.
	Rosari	En església, cera, processó, aniversari vesperí cada primer diumenge mensual, salves, rosari, oli per a les llànties, focs i exterioritats	2 sous/confrare i almoines, la resta Majordom	105 ll.
	Nom de Jesús	Aportacions voluntàries dels confreres i almoines, en salves, rosari, oli per a les llànties, focs i exterioritats	Clavari anual	37 ll. 10 s.
2	Sant Domènec; En missa, sermó i cera		Almoina	8 ll.
3	Obreria de Minerva	Cera, viàtics, processons, missa tercer diumenge mes, aniversaris, focs, salves, exterioritats i d'altres	2 sous per veí i propis	77 ll. 6 s.
	S. Roc, S. Sebastià, S. Gregori bisbe i S. Ponce màrtir; En església, missa, sermó, cera i focs		Majordom i rendes	13 ll. 16 s.
TOTAL				355 ll. 10 s. 6

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
	CATADAU		
Sermana Santa	Assistència a 5 religiosos, assistents, majordoms i més	Clavari	25 ll.
Corpus	En missa i exterioritats	2 majordoms	22 ll. 16 s.
Minerva	Tercers diumenges, en església, misses, sermons, oli per a les llànties, cera i els enterraments i viàtics	Confrates (4 sous) i de Propis	171 ll. 6 s.
3 Sant Pere	Sermó, cera, oli per a la llàntia del Santíssim, netejar la roba de la sagristia, agranar església i exterioritats	Amb almoines i propis	84 ll. 6 s.
S. de la Pedra	En església, sermó i exterioritats	Clavari i major	24 ll. 16 s.
Assumpta	En música, sermó, cera i exterioritats	Clavari anual	29 ll. 16 s.
Santa Úrsula	En missa, sermó, oli per a la llàntia i exterioritats	3 fadrines anuals	29 ll. 16 s.
TOTAL			387 ll. 16 s.
	COTES		
1 Rosari	Rosari	Clavari	1 ll. 12 s.
TOTAL			1 ll. 12 s.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
GAVARDA			
1	S. Antoni Abat, Verge del Rosari, S. Josep i S. de la Pedra; En església, focs d'artificial i exterrioritats, només en S. Antoni		10 ll. 16 s.
TOTAL			
GUADASSUAR			
2	S Francesc d'Assís; En església, missa, sermó i focs	Germans	6 ll. 13 s. 6
	Nom de Jesús	1 majordom anual	13 ll. 6 s. 3
	S Antoni Abat	2 majordoms	8 ll. 7 s.
	Vicent màrtir	3 majordoms any	207 ll.
	V Misericòrdia	2 majordoms	17 ll. 7 s.
	Sang de Crist	2 majorals	13 ll. 3 s. 6
	S. de la Pedra	2 majorals	17 ll. 3 s. 6
3	Assumpta	Obrera cambra	24 ll. 13 s. 6
	Sant Roc	2 majordoms	22 ll. 3 s. 6
	Verge Rosari	2 majorals	22 ll. 3 s. 6
	S. Família	2 majorals	11 ll. 3 s. 6 d
	Corpus	Propis	17 ll.
	Santa Bàrbara	Propis	3 ll.
TOTAL			
			383 ll. 4 s. 9

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
L'ALCÚDIA			
	En església, cera, dolçaina i focs	Majordom	30 ll.
	En Ermita, rendes, amb obligació d'assistència als malalts de l'Hospital, si falta dels propis, en església, cera, dolçaina i focs	Majordom anual	29 ll. 9 s.
	En església Divendres Sant i cera per a la processó	Administradors anuals almoïna	28 ll. 10 s.
	En església, cera per al monument, dolçaina i focs	Renda i 3 majors	84 ll. 8 s.
	En església, dolçaina i focs	Almoïnes i propis	23 ll. 6 s.
3	En l'església, octava, dolçaina i focs	1 lliura per difunt	39 ll. 6 s.
	En l'església, octava, dolçaina i focs	1 majordom anual	23 ll. 6 s.
	En església, música, cera i focs	Almoïnes	105 ll.
	En església, dolçaina, focs i meitat de la Purificació	2 majordoms any	39 ll.
	Església, dolçaina i focs. Cera per a la funció i agregats	2 majordoms any	92 ll.
	En església, dolçaina i focs	3 fadrines	14 ll.
	TOTAL		508 ll. 5 s.
MONTORTAL			
	En església, dolçaina i focs	Rendes comuns	10 ll.
	TOTAL		10 ll.
LLOMBAI			
	En església, sermó, focs i exterioritats	2 majordoms any	17 ll. 12 s.
1	En església, focs i exterioritats	2 majordoms any	16 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
Corpus	En església, dos processons, focs i exterioritats	2 majordoms	29 ll. 2 s.
Assumpta	En església, sermó, cera, focs i exterioritats	1 majordoma	22 ll. 2 s.
S. de la Pedra	En església, sermó, focs i exterioritats	1 majordom anual	17 ll.
Vicent Ferrer	En església, sermó, cera, focs i exterioritats	2 majordoms	20 ll. 2 s.
S Caterina	En església, cera, sermó, focs i exterioritats	1 majordoma	13 ll. 12 s.
S Antoni Abat	En església, sermó, cera i focs	Propis	4 ll.
TOTAL			134 ll. 10 s.
MANUEL			
N. Sra. del Rosari		Majordom	25 ll.
3 N Senyor, la Verge de la Misericòrdia i Santa Anna		Repartiment veïns	21 ll.
TOTAL			46 ll.
MASSALAVÉS			
1 Rosari	En església i exterioritats	1 majordom anual	19 ll.
3 Dominiques anuals cadascú gasta en església i processó 12 sous		11 majordoms	6 ll. 12 s.
TOTAL			25 ll. 12 s.
MONTSERRAT			
1 V. Rosari	En església, missa, sermó, processó i exterioritats	2 sous confrare	10 ll.
Jesús de Prov.	En església i amb almoines	4 fadrins anuals	3 ll.
3 Corpus	En església	Propis	8 ll.
Assumpta, S. Josep i S. de la Pedra; En església		Almoines	30 ll.
TOTAL			51 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
MONTROI			
Corpus	En església, focs i exterioritats	Repartiment veïns	7 ll.
Sant Bartomeu	En missa focs i exterioritats	Renda fixa	6 ll.
3 S de la Pedra	En església, focs i exterioritats	Repartiment veïns	7 ll.
Verge Rosari	En església, focs i exterioritats	Majordom anual	6 ll.
Reserva		Propis	6 ll.
TOTAL			32 ll.
LA POBLA LLARGA			
S. Sagrament	En església, cera i demès (2 sous per confrare)	Més Clavari	40 ll.
3 V. Rosari	En església i demès (8 lliures de confreres)	2 majors	60 ll.
TOTAL			100 ll.
PUJOL			
1 Rosari	En església, missa, sermó, cera, processó i assistents	Renda pròpia	8 ll.
3 S Josep i S de la Pedra;	En església, sermó, missa i assistents	Majordom anual	12 ll.
TOTAL			20 ll.
RAFELGUARAF			
Verge Rosari		Majordom anual	20 ll.
3 Corpus, S. Antoni de Pàdua i S de la Pedra		Rendes comuns	35 ll. 8 s.
TOTAL			55 ll. 8 s.
REAL			
1 Rosari	En església, focs i exterioritats, festes de balls amb dolçaina i el cost a partir d'almoines.	Confreres; 4 sous	12 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
Nom de Jesús	En església, focs i exterioritats	Almoïnes	20 ll.
S Pere Apòstol		Rendes	8 ll.
3	Corpus	20 veïns	10 ll.
	S de la Pedra	Almoïnes	10 ll.
	Monument de Setmana Santa, funció (Propis) i cera (Almoïnes)		
TOTAL			60 ll.
SANT JOANET			
3	Verge Rosari	Clavari	25 ll.
	El primer diumenge d'octubre		
	Corpus, Sant Joan i Sants de la Pedra	Rendes comuns	30 ll.
TOTAL			55 ll.
SELLENT			
	Corpus	Veïns	1 ll. 12 s.
3	S. Antoni Abat	Veïns	1 ll. 12 s.
	Concepció		6 ll. 4 d.
TOTAL			9 ll. 4 s. 4 d.
SENYERA			
1	Verge Rosari	6 sous confrare	8 ll.
	En funcions església, focs i música		
TOTAL			8 ll.
SUMACÀRCER			
1	Verge Rosari	Més les almoïnes	10 ll.
	Primer diumenge d'octubre per a cera		
TOTAL			10 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
TOUS			
1	Verge Rosari	En diferents funcions (4 sous per confrare) i son 200	40 ll.
3	Rosari S Miquel, Setmana Santa i Corpus; Exterioritats que paguen els majors del seus cabdals.	Fons comuns	32 ll.
TOTAL			
TORÍS			
1	Rosari	Missa setmanal, festa principal, cera per als soterrats, processons, salves i focs	Confrats cassats 2 s. i viudos 1 sou
	Corpus	En església i focs	Propis
	Sant Roc	En església i focs	Majordom anual
	S Antoni Abat	En església i focs	Majordom anual
	N. Sra. titular	En església, focs i exterioritats	6 fadrins anuals
	Verge d'Agost	En església, focs i exterioritats	6 dones casades
	V l'Esperança	En església, focs i exterioritats	4 fadrines
	Sant Crucifix	En església la Setmana Santa	1 majordom anual
	Enterrament	El Divendres Sant	1 majordom anual
	S Sagrament	En església	1 majordom anual
	Verge Soledat	En església	1 viuda anual
TOTAL			
			193 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
	CASTELLÓ		
	Festa i octava	Clavari i Obrera	130 ll.
	Sang de Jesús	2 majorals	74 ll. 8 s.
	Verge Dolors	Clavari, Obrera	45 ll.
1	Verge Rosari (Fundada pel Convent de Sant Vicent Ferrer de la vila)	Clavari i 2 plats	70 ll.
	Verge Rosari		30 ll.
	S Sagrament	Clavari i llumener	50 ll.
2	Missa cantada a la conversió de S Pau, S Josep, San Joaquim, S Vicent Ferrer amb aniversari i processó, altra a la Nostra Senyora, i desgravis Crist	Ajuntament	21 ll. 4 s.
	S Francesc	Germans	25 ll.
	S. Antoni Pàd	Fester	35 ll.
	S Antoni Abat	Fester	35 ll.
3	S de la Pedra	2 majordoms	85 ll.
	Sant Roc	2 majordoms	85 ll.
	Santa Bàrbara	2 majordoms	30 ll.
TOTAL			715 ll. 12 s.

1 = Confraria; 2 = Tercera Ordre; 3 = Festes. *Font:* AHN. Consejos signatura 7.105, expedient 63 i 63 N2 i N5. Elaboració pròpia.

Festes a la Ribera Baixa a finals del segle XVIII

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
ALBALAT			
	Festivitat de Dijous Sant i Corpus, en església, processons mensuals, cera i extraordinaris	2 clavaris	80 ll.
1	Rosari Funció principal i mensuals amb processons, sermó, cera i focs	1 clavari	82 ll.
	S Josep Església, sermó, cera, focs, oli, processó mensual i exterioritats	1 majordom	67 ll.
2	Sant Francesc 2 festivitats anuals, en església	Germandat	36 ll.
	Assumpta En església, octava, exterioritats i un cens.	Obrera anual	70
	Sant Pere Oli per a les llànties de l'altar major i altres	Propis i 2 obrers	24
	Sants Pedra En oli per a la llàntia, església i cera	Comú i majordom	30
3	Sant Roc En església i exterioritats	3 majordoms any	140
	Sant Sebastià En església i exterioritats	1 majordom anual	60
	Concepció En església, sermó, processó general i exterioritats	particular i renda	25
	S Antoni Abat	1 porc criat	
TOTAL			614
ALMUSSAFES			
1	Rosari	2 sous per confrare i almoines	50
	S. Sagrament	Amb almoines	15
2	S. Francesc	Almoines	34
	De la Mercè	Clavari anual	18

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
Assumpta	En església	Obrera anual	4
Sants Pedra	En església i focs	Majordom anual	19
Puríss. Sang	En església amb almoines	Obrer anual	6
Sant Roc	En església i focs	Obrer anual	22
Sant Bartomeu i exterioritats	En oli per a la llàntia del Santíssim, cera per l'església, monument, Setmana Santa i exterioritats	Obrer anual, amb almoines i altres	60
TOTAL			228
CORBERA			
1	Rosari	Festa en església i sermó	1 ll. 4 s.
2	Sant Francesc	Dos festes en església i sermó	4 ll. 12 s.
	Corpus	En església, sermó i cera	12
	Verge Castell	En missa, sermó, cera, música i focs	65
	S Vicent màrt.	En església, sermó, cera i d'altres	12
3	Sants Pedra	En església, sermó i assistents i exterioritats i música a arbitri	4 ll. 12 s.
	Assumpta	En missa i sermó	5 ll. 12 s.
	Concepció	2 devots	
	S. Vicent Fer.	Germans	2 ll. 16 s.
	Antoni Pàdua	Marrades cosins	2 ll. 12 s.
TOTAL			110 ll. 8 s.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
CULLERA			
	S. Sagrament	Renda i d'altres	37 ll. 14 s.
	Purs Sang	Renda i d'altres	10 ll. 16 s. 8
1	del Rosari	Renda i almoïna	75 ll. 2 s.
	Verge Consol	Renda i almoïna	41 ll. 14 s. 6
3	Sants de la Pedra	Renda i almoïna	45 ll. 13 s. 6
TOTAL			
FAVARA			
	S Antoni Abat	Majordom anual	7 ll.
TOTAL			
FORTALENY			
	Corpus	Clavari anual	3 ll. 12 s.
	V. del Rosari	Clavari anual	3 ll. 12 s.
	Sants Pedra	Clavari anual	3 ll. 12 s.
3	Roses	Un devot	2 ll. 16 s.
	S. Antoni Pàd	Un devot	3 ll. 12 s.
	S. Antoni Abat	Propis	16 ll.
TOTAL			
LLAURÍ			
1	Rosari	Clavari anuals	6 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
3	Sant Antoni Abat; Assumpta; Sants de la Pedra; Sant Blai i Concepció	Obrers i majordoms i un porc al carrer	15 ll.
	Sant Llorenç	Amb focs, vaques, dolçaina i exterioritats	60 ll.
TOTAL			81 ll.
POLINYÀ			
1	Rosari En església, processó, 6 aniversaris, sermó, cera i focs	3 majordoms i 10 ll. de Reglament	16 ll. 10 s.
2	Sant Francesc Amb 2 festes amb sermó i església	Almoïna germans	6 ll. 2 s.
	Corpus En oficis, missa, sermó, processó, cera de monument i viàtics	Propis	50 ll.
	Sant Sebastià En església, missa i focs	Propis	50 ll.
	Sants Pedra En església, sermó i focs	1 majordom anual	13 ll. 9 s.
	Santíssim Crist En església, sermó i focs	3 majordoms	23 ll. 9 s.
	Assumpció Amb cera, festivitat d'església, sermó, funcions d'octava i focs	Cambrera anual	15 ll.
TOTAL			174 ll. 10 s.
RIOLA			
1	Rosari Festes primers diumenges del mes i les principals de maig i octubre, misses, processó, sermó i demès	Confreres i 8 ll. per 2 majordoms	19 ll.
2	Sant Francesc Missa, cera i vespertines en els tercer diumenges de cada mes 11 lliures i 2 festivitats més que costegen els Germans majors en església i sermó	Almoïnes i Germans majors	12 ll. 4 s.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
Corpus	En església, sermó i despesa exterior	2 majordoms	7 ll. 12 s.
l'Assumpta	En església, sermó i exteriors	2 majordoms	11 ll. 12 s.
Sant Roc	En església i exteriors	Propis	10 ll. 4 s.
3 Sants Pedra	En palmes per al Diumenge de Rams, festivitat de l'església als Sants, sermó i extraordinari	3 majordoms	13 ll. 8 s.
S Pere	En església, processó i exterioritats	2 majordoms	11 ll. 12 s.
S. Miquel i S. Bernabé	En església, sermó, focs i exterioritats	Propis	40 ll.
TOTAL			125 ll. 12 s.
SOLLANA			
1 Rosari	Festa anuals en església i cera	Renda i almoines	25 ll.
2 Sant Francesc	Dos festivitats en església	Almoines	3 ll. 4 s.
TOTAL			28 ll. 4 s.
SUECA			
Sang de Crist	En les festivitats de l'Encarnació, processó de enterrament, festivat i octava a l'Assumpta. A més de la festivitat del Patriarca Sant Josep (10 lliures)	Renda i d'altres	77 ll.
S. Sagrament	Festivat del Corpus, Minerves, cera del monument i focs dia Corpus	Renda i d'altres	110 ll.
Verge Rosari	Les dues festivitats dels dos primers diumenges de maig i octubre i en la resta de mesos, en la cera, almoina dels sermons i focs	Rendes i confreres	108 ll.
1 Afegida a l'anterior	Congregació de confreres fadrins i donzelles, els primers diumenges de mes una missa resada i el primer diumenge de setembre un festa amb sermó, amb despeses en església i focs	A les seues expenses	40 ll.
Sants Pedra	Missa, sermó, processó general i focs	3 majordoms	34 ll.
Verge Carme	Amb missa cantada, sermó i processó general, cera, misses de la comunió, enterrament de confreres difunts i hores vespertines	Almoines	12 ll.

<i>Nom</i>	<i>Desenvolupament</i>	<i>Costejada per</i>	<i>Despesa</i>
2	Al seu convent, festivitats del Sant Patriarca i Santa Isabel, cera, misses i comunions mensuals i socórrer pobres germans malalts, del fons de la Germandat	Aportació al mes de 8 d. per home i 4 per dona	
	Verge de Sales	Almoines veïnals	110 ll.
3	Als carrers	Veïns	
	Als carrers		
TOTAL			491 ll.

1 = Confraria; 2 = Tercera Ordre; 3 = Festes. *Font:* AHN. Consejo signatura 7.105, expedient 63 i 63 N2 i N5. Elaboració pròpia.

ELS APROFITAMENTS DELS PAISATGES NATURALS A LA RIBERA BAIXA DEL XÚQUER (SEGLES XIII-XV)

Salvador Vercher Lletí

Núm. d'ORCID: 0000-0002-7648-5273.

salvador_vercher@yahoo.es

INTRODUCCIÓ

L'aprofitament és un acte i resultat de treure profit o benefici de quelcom, producte de fer un ús útil d'alguna cosa. En aquesta comunicació tractarem d'esbrinar aquest ús en relació al paisatge natural, és a dir, no antropitzat, d'una regió, la Ribera Baixa del Xúquer. Les comunitats humanes establertes a la Ribera Baixa sorgides de la conquesta jaumina de meitat del segle XIII cercaren uns recursos, un conjunt de matèries primes, energies i mitjans de producció existents en la natura, per ésser explotats i usats en benefici propi.¹ Aquest tema d'estudi s'emmarca en la denominada història ambiental, un corrent historiogràfic nascut en els anys 70 i 80 del segle XX que ha esdevingut una disciplina, l'ecohistòria, la qual cada vegada suscita més interès.²

¹ Una primera aproximació a la nostra matèria d'estudi, si bé per a època moderna i per al conjunt de tota la Ribera del Xúquer, el podeu consultar a: Tomàs Peris Albentosa: *Història de la Ribera. De vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim [segles XVI-XVIII]. L'escenari i els protagonistes*, Alzira, Mancomunitat de la Ribera Alta, Edicions Bromera, vol. I, 2001, pp. 19-42.

² Julián Clemente Ramos (coord.): *El medio natural en la España medieval. Actas del I Congreso sobre ecohistòria e historia medieval. Cáceres, 29 noviembre y 1 de diciembre de 2000*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2002. Carlos Gómez Bellard (coord.): *Ecohistoria del paisaje agrario. La agricultura fenicio-púnica en el Mediterráneo*, València, Publicacions de la Universitat de València (PUV), 2003. Flocel Sabaté i Curull (ed.): *Natura y desenvolupament. El medi ambient a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès editors, 2007. Vegeu el monogràfic de la revista *Anales de la Universidad de Alicante*:

Els historiadors que conreen aquesta matèria empren una diversitat de fonts d'informació de caràcter interdisciplinari: literàries, iconogràfiques antigues, toponímiques i documentació d'arxiu.³ El present estudi s'ha efectuat, fonamentalment, a través de documents d'arxiu de diferents procedències: reials, municipals, notarials, de l'administració del regne, regió i finalitza amb algunes informacions toponímiques.

Començarem per delimitar l'arc temporal i espacial de la investigació. El període estudiat compta amb uns límits concrets, des de meitat del segle XIII, moment de la conquesta cristiana d'aquestes terres i de la primerenca constitució de les comunitats rurals que s'assentaren a la regió, i finalitza al voltant de l'any 1500.

Pel que fa a l'àrea estudiada ens centrem a la Ribera Baixa del Xúquer,⁴ una regió natural antropitzada malgrat ser un medi hostil per a l'assentament humà.

El tema que abordarem, l'estudi del paisatge, es fa des de dos punts de vista, tenint sempre com a eix fonamental o vertebrador els usos que d'ell feren els camperols, unes vegades moguts pels seus interessos colonitzadors i altres esperonats pel poder. Després d'estudiar la relació amb els espais aquàtics, pararem l'atenció als aspectes biòtics del paisatge, com ara boscos, pastures i muntanyes.

D'uns anys ençà l'estudi de la història del paisatge, que en alguns casos ha rebut el nom de geografia històrica, ha estat un tema historiogràfic sobre el qual han interactuat professionals de diverses disciplines per desvetllar com era un territori determinat en un passat més o menys recent, i fins i tot l'han vinculat amb el patrimoni, en tant que és un element identitari i per tant digne de conservació.⁵ Així, historiadors, geògrafs i arqueòlegs l'han estudiat des de diverses òptiques, i en diferents països europeus. Els historiadors de la Gran Bretanya foren dels

---

Historia Medieval, 22, 2021, dedicat a medi ambient, recursos naturals i paisatge agrari en els espais medievals (segles VIII-XV), coordinat per Miriam Parra Villaescusa.

³ Alberto Sabio Alcutén: «La historia ambiental como parte puente entre áreas de conocimiento», *Historia Agraria* 26, 2002, pp. 233-243.

⁴ Una de les referències més antigues de la divisió de la Ribera del Xúquer en dues parts, l'Alta i la Baixa, li la devem al doctor Francisco Llansol que, en 1797, escriví la *Topografía médica general de la Ribera del Xúcar y particular de la villa de Alzira*. Vegeu: Juan Riera i Juan Granda-Jueas: *Epidemias y paludismo en la Ribera del Júcar (una topografía médica del siglo XVIII)*, Valladolid, Universidad de Valladolid-Secretariado de Publicaciones, 1988, p. 73.

⁵ Joan Mateu Bellés: «Descubrimiento científico del paisaje», dins Joan Mateu Bellés, M. Nieto Salvatierra (eds.): *Retorno al paisaje: el saber filosófico, cultural y científico del paisaje en España*, València, Evren, Evaluación de Recursos Naturales, s.l., 2008, pp. 347-388. Ídem: «El patrimoni paisatgístic en l'ordenació del territori valencià», *Braçal. Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre* 28-29, 2004, pp. 61-72.

primers a apropar-se a l'estudi del paisatge,⁶ seguits pels seus col·legues francesos⁷ i l'escola italiana, particularment la toscana,⁸ que ha estat una de les productores més fecundes d'historiografia sobre el tema a partir dels anys vuitanta del segle xx. Pel que fa a l'àmbit de la península Ibèrica, la historiografia espanyola també se n'ha ocupat, si bé no tant profusament com en altres països situats més enllà dels Pirineus. En els darrers anys destaquen els estudis de J. López Quiroga en relació amb Galícia, M. Fernández Mier, per a Astúries, I. García Camino per a Euskalherria, J. A. García de Cortázar per a Cantàbria i J. Escalona i I. Martín Viso per a Castella.

D'altra banda, historiadors portuguesos⁹ i catalans s'han sumat tard a l'estudi del paisatge. En el panorama historiogràfic català destaca con a pioner Jordi Bolós i Masclans que l'estudia des de les darreries dels anys 80 del segle xx.¹⁰

⁶ L'estudi del paisatge té entre els estudiosos anglosaxons una llarga tradició que es remunta als anys 60 del segle xx. Destaquen els treballs de Ch. Dyer, D. Hooge, G.R. Jones, B.K. Roberts, C.C. Taylor i M. Aston.

⁷ Philippe Valette i Jean-Michel Carozza: *Géohistoire de l'environnement et des paysages*, París, 2019. Cédric Lavigne i Magali Watteaux: «Les «paysages» des médiévistes revus par les archéographes: bilan de quinze années de résultats», dins Florence Journot (ed.): *Pour une archéologie interdisciplinée: réflexions croisées autour de Joelle Burnouf*, Dremil-Lafage, 2018, pp. 121-132.

⁸ Emilio Sereni: *Storia del paesaggio agrario italiano*, Bari, Laterza, 1962. Lucio Gambi: *Una geografia per la storia*, Torí, Einaudi, 1973. Ídem: «I valori storici dei quadri ambientali», *Storia d'Italia, I, I caratteri originali*, Torí, Einaudi, 1972. Alfio Cortinesi: «I paesaggi del Lazio meridionale nel Medioevo: qualche osservazione», *Latium*, vol. 36, 2019, pp. 315-324. Ídem: «I paesaggi dell'albero nell'Italia meridionale», *Norma. Revista de Historia*, vol. 25-26, 2012-2013, pp. 149-158. Gabriela Piccini: «Paesaggi raccontati», *Paesaggi agrari d'Europa (secoli XIII-XV). Ventiquattresimo Convegno internazionale di studi, Pistoia, 16-19 maggio 2013*, Pistoia, Centro Italiano di Studi di Storia e d'Arte, 2015, pp. 67-99. Riccardo Rao: *I paesaggi fluviali della Sesia fra storia e archeologia: territori, insediamenti, rappresentazioni*, Florència, Sesto Fiorentino, 2016.

⁹ Vitaline M.ª Correia de Lacerda Ramalho Cardoso-Gonçalves Ferreira; João Miguel Ribeiro de Vasconcelos i Maria da Graça Antunes Silvestre Vicente: «Paisagem Medieval: Nisa, Alpalhão e Montalvão, nos finais da Idade Média», *A cidade. Revista cultural de Portalegre*, vol. 15, 2008, pp. 43-66. Catarina Tente: «A origem da formação sã paisagem rural medieval no Alto Mondego (Guarda, Portugal). O contributo da arqueologia», *Norba. Revista de historia* 25-26, 2013, pp. 61-75. Manuela Santos Silva: «A paisagem do território de entre Tejo e Sado através da documentação régia (Sécs. XII-XIII)», dins Isabel Cristina Ferreira-Branco Fernandes i Maria João Violante (eds.): *Da conquista de Lisboa à conquista de Alcácer, 1147-1217: definição e dinâmicas de um território de fronteira*, Lisboa, 2019, pp. 275-284.

¹⁰ Jordi Bolós i Masclans: *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004. Jordi Bolós i Masclans i altres: «La formación y evolución histórica del paisaje de Lleida en los siglos medievales: pautas de estudio», dins Ramon Garrabou Segura, José Naredo (coords.): *El paisaje en perspectiva histórica. Formación y transformación del paisaje en el mundo mediterráneo*, Saragossa, Institución Fernando el Católico / Universidad de Zaragoza, 2008, pp. 117-136. Ídem: «PaHisCat: un projecte

També ha merescut atenció l'estudi del paisatge pel que fa a historiadors valencians, si bé més centrat en les hortes i terres de regadiu.¹¹

per conèixer el paisatge del passat i per gestionar el país del futur», Ídem: *La caracterització del paisatge històric*, Lleida, Universitat de Lleida, 2010, pp. 41-82. Ídem: «Un paisatge complex d'un país molt vell. Els estudis d'història del paisatge per comprendre i valorar el territori», dins Jordi Bolós i Masclans (ed.): *La caracterització del paisatge històric*, Lleida, Universitat de Lleida, 2010, pp. 83-148.

¹¹ Antoni Furió: «La domesticación del medio natural: agricultura, ecología y economía en el País Valenciano en la Baja Edad Media», dins Julián Clemente Ramos (coord.): *El medio natural en la España medieval. Actas del I Congreso sobre ecobistoria e historia medieval. Cáceres, 29 noviembre y 1 de diciembre de 2000*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2002, pp. 57-103. Enric Guinot Rodríguez: «El repartiment feudal de l'horta de València al segle XIII: jerarquització social i reordenació del paisatge rural», dins Enric Guinot, Josep Torró (eds.): *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, PUV, 2007, pp. 115-200. Ídem: «La construcció d'un paisatge medieval irrigat: l'horta de la ciutat de València», dins Flocel Sabaté i Curull (ed.): *Natura i desenvolupament: el medi natural a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès editors, 2007, pp. 191-220. Ídem: «De la vega andalusí a la huerta feudal. El regadió del mundo mudejar-morisco (siglos XIII-XVII)», *XI Simposio Internacional de Mudejarismo: actas. Teruel, 18-20 de septiembre de 2008*, Terol, Centro de Estudios Mudéjares, 2009, pp. 223-254. Ídem: «El paisatge històric de les hortes medievals mediterrànies», *Estudis d'Història Agrària* 23, 2010-11, pp. 59-80. Ferran Esquilache Martí: «Paisatge agrari i alimentació a l'Horta de València dels segles XIII-XIV: agricultura, ramaderia i explotació del medi natural», *Torrents* 16, 2000, pp. 41-78. Ídem: «Sobre la rigidez de los sistemas hidraulicos y la evolución del parcelario en las huertas de moriscos: el caso de la acéquia de Aledua», *XI Simposio Internacional de Mudejarismo...*, pp. 379-392. Ídem: «L'avaluació del paisatge andalusí i feudal de les grans hortes fluvials», *Recerques* 62, 2011, pp. 5-36. David Caldés Sánchez: «Aproximació al paisatge històric d'Oliva: l'espai rural (II)», *Cabdells* 14, 2016, pp. 5-43. Mª Jesús Ortega Pérez: *Análisis territorial de la llanura de Valencia. Estudio arqueomorfológico, ocupación del territorio y dinámicas del paisaje*. Tesi doctoral, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, 2017. Ídem: *Origen y evolución del paisaje histórico de la llanura de Valencia. Estudio de la estructuración y ocupación de territorio entre las épocas ibérica y feudal (siglos V a. C.-XIII d. C.)*, València, Servicio de Investigación Prehistórica del Museo de Prehistoria de València / Diputació de València, 2020. Miriam Parra Villaescusa: «Explotación agrícola en el sur del reino de Valencia. El cultivo del arroz en Orihuela a finales de la Edad Media», *Medievalismo* 23, 2013, pp. 11-41. Ídem: *Paisaje, explotación agrícola y agua en las tierras meridionales valencianas: la organización social del espacio. La huerta y campo de Orihuela (siglos XIII-XVI)*. Tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant, 2017. Ídem: «Sobre l'origen de l'Horta d'Oriola. Regadiu i espais agrícoles andalusins a la Vega Baixa del Segura (segles VIII-XI)», *Afers* 34, 2019, pp. 311-344. Vicent Royo Pérez: «Un paisatge agrari de muntanya en el segle XV. Horts, terres i masos en 1431», Jordi Bolós i Masclans (ed.): *La caracterització del paisatge*, Lleida, 2010, pp. 273-298. Kilian Cuerta Ros: «Poblament i paisatges andalusins a la Serra Calderona», dins Jerónimo Méndez Cabrera i altres (ed.): *Nuevos estudios multidisciplinarios sobre historia y cultura medieval: fuentes, metodología y problemas*, Murcia, Universidad de Murcia, 2012, pp. 125-128. Joan Romero i Joan Carles Membrado i Tena: «L'Horta de València: un paisatge cultural que cal protegir», *La Universitat de València i els seus entorns: l'Horta de València, el Massís del Caroig, el Carrascal de la Font Roja i la Serra de Mariola*, València, PUV, 2014, pp. 14-19. Juan Leonardo Soler Millà, Miriam Parra Villaescusa: «Paisaje, tierra y agua en los valles del Vinalopó: imágenes e identidades a través de un itinerario

El coneixement de com era el paisatge i de la seua transformació al País Valencià en general, i de la Ribera del Xúquer en particular no és una excepció, té un punt de partida: els anys centrals de la colonització feudal (segle XIII). La dada no és casual sinó que és l'inici dels registres escrits que han deixat els colonitzadors cristians arran de la conquesta del territori valencià (1233-1245).

Allò que sabem d'època andalusí és força limitat. Per eixamplar el coneixement d'aquesta època obscura s'hauria d'aprofundir en l'arqueologia i la paleopal·linologia dels segles VIII al XIII, així com en segles anteriors.¹² L'establiment d'una nova societat a partir dels anys centrals del segle XIII es feu sobre una població que tenia com a fonts de riquesa una base agropecuària, i procedia fonamentalment de les regions nord-orientals de la península Ibèrica, i és a partir d'aquest moment quan comencen a multiplicar-se les dades de com es transformarà el medi natural per obtindre els recursos necessaris, primerament per efectuar una economia de subsistència, i tot seguit per implantar una economia d'intercanvis comercials i monetaritzada (la primera moneda valenciana és de l'encunyació de 1247).¹³

És per això que una de les primeres fonts documentals que ens donaran llum sobre aquesta transformació del paisatge són, sens dubte, les cartes pobles del segle XIII. Del territori de la Ribera Baixa se n'han conservat les següents d'aquests

---

medieval del siglo xv», Juan Carlos Márquez Villora; Rosario Navalón García i Juan Leonardo Soler Millà (coords.): *El mundo del agua, paisaje de vida: patrimonio histórico-cultural del Vinalopó*, Elda, Ajuntament d'Elda, 2018, pp. 55-79. Ferran García-Oliver: «L'espai transformat. El País Valencià de la colonització feudal», *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. II, 2013, pp. 538-552, i del mateix autor: «L'acció humana contra el medi natural. La Safor, segles XIV-XV», dins Ferran García-Oliver. (ed.): *Una comunitat humana al llarg de la història: la Safor. Estudis dedicats a Vicent Olaso Cendra*, Catarroja, Editorial Afers, 2020, pp. 317-353.

¹² Michèle Duprè Ollivier i Josette Renault-Miskovshy: «El hombre y su impacto en las zonas bajas mediterráneas: datos palinológicos de sedimentos arqueológicos holocenos», *Archivo de Prehistoria Levantina*, vol. 20, 1990, pp. 133-141. Penélope González Sampériz: *Análisis palinológico aplicado a la reconstrucción paleoclimática en medios mediterráneos*. Tesis doctoral. Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2001. J. A. López Sáez; P. López García i F. Burjachs: «Arqueopalinoología: síntesis crítica», *Polen* 12, 2003, pp. 5-35. Antonio José Morales Hernández: *Biogeografía y aprovechamiento de la flora autóctona valenciana. El caso de las plantas aromáticas, medicinales y condimentarias*. Tesis doctoral, València, Universitat de València, 2004. Vegeu també: Sonia Gutiérrez Lloret: «El origen de la huerta de Orihuela entre los siglos VII y XI. Una propuesta arqueológica sobre la explotación de las zonas húmedas del Bajo Segura», *Arbor*, CLI, 593, 1995, pp. 65-93. Ferran Esquilache Martí: «Zonas de pasto y gestión de marjales en balad Balansiya. Una hipótesis para el estudio de la ganadería andalusí desde la arqueología del paisaje», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval* 22, 2021, pp. 165-189.

¹³ Josep Torró Abad: «L'organització monetària del regne de València al segle XIII», *Gasetta numismàtica*, 137, 2000, pp. 67-92.

primers moments de la colonització: la primera de Sueca i de les alqueries de Saucelles i Alborig, de 24 de febrer de 1245, les dues d'Almussafes (1251 i 1281) i les dues de Sollana (1270 i 1277).¹⁴

UNS BÉNS D'US COMÚ: ELS EMPRIUS

La conquesta cristiana del regne de València (1233-1245) dugué aparellat un llarg procés de colonització de les terres arrabassades per la força als musulmans. Una vegada aconseguit l'objectiu inicial, guanyar la guerra als sarraïns i el botí, posseir nous territoris, tant la Corona com els feudals hagueren de posar les bases perquè la immigració de colons del nord fos atraient per poblar unes contrades en què, malgrat la neteja ètnica, els camperols islàmics encara eren una gran majoria en el conjunt del país. Així, a més d'oferir terrenys i bones condicions d'assentament als nous pobladors, el sobirà també proporcionava una sèrie d'avantatges a fi d'animar una sèrie de camperols a participar en l'aventura valenciana.

Efectivament, una de les grans tasques de Jaume I fou el dotar el 1239, primer la ciutat, i després el nou regne de València, d'un corpus jurídic de caràcter romanista en què gràcies al renaixement del dret romà es donava preeminència al poder del príncep front al dels altres nobles. Els primitius Costums de València foren reconvertits en els Furs de València (de denominació aragonesa) a les Corts de 1261. Si bé originàriament era aplicable només a la ciutat de València, des de ben prompte el seu ús com a codi jurídic suprem s'estengué a aquelles viles i territoris que integraven el Reial Patrimoni. El nou corpus legislatiu naixia amb voluntat de ser la llei màxima i única de tot el territori valencià,¹⁵ fet que topà amb l'oposició de la noblesa aragonesa que havia estat heretada amb possessions territorials en el nou regne.

La Corona establí una sèrie d'aprofitaments de recursos naturals per als ciutadans de València, però també per als súbdits naturals de senyories reials, en el cas

¹⁴ Enric Guinot Rodríguez: *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991, pp. 184-186. Antoni Furió: *La carta pobla de Sueca (24 de febrer de 1245)*, Sueca, En la Ribera del Xúquer, 1995. Manuel Vte. Febrer Romaguera: *Carta pobla atorgada a Sollana per Eiximén d'Urrea en 1277*, Sollana, Ajuntament de Sollana, 2002. Luis Duart Alabarta: *Señorío de Almussafes. Colección de documentos históricos*, València, 1964, pp. 15-19.

¹⁵ «Una costum, una moneda de lig e de pes e de figura, una alna, un quarter, un almut, una fanequa, un cafiç, una onça, un march, una liura, una rova, un quintar e un pes e una mesura en tot lo regne e en la ciutat de València sia per tos temps. Enadeix lo senyor rey que axí sia entès lo fur en tot lo regne de València com en la ciutat». Germà Colon i Arcadi García (eds.): *Furs de València*, Barcelona, Editorial Barcino, vol. II, 1974, pp. 89-90.

de la Ribera Baixa: Corbera i Cullera. Aquests aprofitaments prenen la forma de drets i varen ser sancionats en els Furs de València: ens estem referint als *emprius*.

Amb aquest terme, empriu (derivat del llatí *ademprium*), es designen una sèrie de servituds sobre pastures, llenyes, obtenció de matèries primeres per a la construcció, etc. En definitiva, el monarca reconeixia el dret que tenia qualsevol ciutadà de péixer i abeurar els ramats, tallar llenyes, coure calç, extraure pedres i guix, cavar arenes i altres operacions necessàries per a l'edificació. La regulació legal d'aquest dret, d'altra banda inherent a la concessió de carta de veïnatge en una vila, estava reglamentat en la segona rúbrica del llibre primer dels *Furs* intitulada «De les pastures del vedat» segons la qual es concedia als veïns de la ciutat i del seu terme una sèrie de béns. Als Furs Jaume I manava escriure: «Atorgam que ls pobladors de la ciutat e del terme de València ajen pastures franques e lliures pels térmens de les viles, dels cavallers, e dels clergues e dels religioses, d'era a era e de cèquia a cèquia». ¹⁶

La norma dels *emprius* present als Furs de València és molt probable que tinga el seu antecedent immediat en el dret consuetudinari català, ja que resta codificada tant en els usatges com en els codis de costums anteriors al de València, en els quals es revela com un dret d'aprofitament d'ús comunal i consuetudinari per part dels veïns d'una vila dels béns rústics del municipi, ja siguen pastures, boscos o aigües. És molt plausible que un dels antecedents dels *emprius* dels Furs de València estiguen en els Costums de Lleida, el primer codi de dret consuetudinari local redactat a Catalunya, el 1228, pel jurista i consol Guillem Botet. En el segon ítem del text lleidatà es regula l'ús dels espais comuns: «**De donacione boschorum, pascuorum et aliorum**. Donant etiam nobis prata, pascua, fontes, aquas, boscos, lignamina, venaciones et plana atque montana, ad omnes nostros usos et peccora depascenda». ¹⁷

Sorpren que malgrat la importància d'aquest tema no siguen molts els estudis que s'hagen interessat en la gestió de l'aprofitament dels béns comuns en època medieval. ¹⁸

¹⁶ *Ibíd.*, vol. I, p. 111.

¹⁷ Vegeu el portal Arxiu Virtual Jaume I. Documents d'època medieval relatius a la Corona d'Aragó de la Universitat Jaume I, en línia: <<https://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/clleida.php>> (consulta 2/12/2021). *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1997.

¹⁸ Josep Fernández Traval: «Béns comunals a l'Edat Mitjana: un estat de la qüestió», dins Joan Josep Busqueta Riu i Enric Vicedo: *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa Contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, pp. 67-74. M.ª Teresa Ferrer i Mallol: «Emprius i béns comunals a l'Edat Mitjana», *Ibidem*, pp. 33-65. M.ª Teresa Ferrer i Mallol: «Boscos i deveses a la Corona catalano-aragonesa (segles XIV-XV)», *Anuario de Estudios Medievales* 20, 1990, pp. 485-542. Vicente Graullera Sanz:

Els camperols de la Ribera del Xúquer, com els de la resta del país, eren molt conscients d'aquelles normes jurídiques que els afavorien i els facultaven per a l'apropiació d'uns recursos propers i necessaris per a les seues activitats.¹⁹ Un exemple d'açò ens el brinda la Vila i Honor de Corbera el 1452. Davant els obstacles i impediments que els interposava el batle local, el cavaller Joan de Bonastre, per accedir a la llenya dels arbres de ribera, els camperols, a través d'un notari i procurador, Bartomeu Tovià, interposaren en la cort del governador un plet contra el batle local. De la missiva que lliurarà el governador de València al batle local de Corbera s'infereix l'argument principal dels pagesos per accedir als recursos forestals que ofería el bosc de ribera. Així manifestaven que:

per furs e privilegis del present regne de València los vehïns habitants de la dita vila e terme hajan libertat, facultat de amprivar lo dit terme, de tallar fustes e lenys grossos e menuts per lurs amprius e husos, e axí hajan praticat e costumats fer los pobladors que ara són e los passats de tant temps ençà que memòria de hòmens no serà en contrari.²⁰

«El territorio y la jurisdicción de la ciudad de Valencia. El Tribunal dels Amprius», Salvador Claramunt Rodríguez (coord.): *El mon urbà a la Corona d'Aragó, del 1137 als decrets de Nova Planta*. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Barcelona, Universitat de Barcelona, vol. 3, 2003, pp. 375-386. Antonello Mattone: «Salti, ademprivi, curroge. I domini collettivi sul pascolo nella Sardegna medievale e moderna (secoli XII-XIX)», dins Pinuccia Franca Simbula i Antonello Mattone (eds.): *La pastorizia mediterranea: storia e diritto (secoli XI-XX)*, Roma, Carocci, 2011, pp. 170-253. Miriam Parra Villaescusa: «Cambios y transformaciones en el paisaje, agua y explotación de la huerta de Orihuela (ss. XIII-XVI). Una aproximación», dins Concepción Villanueva i altres (eds.): *Actas VI Simposio de Jóvenes Medievalistas. Estudios recientes de jóvenes medievalistas. Lorca, 2012*, Múrcia, Universidad de Murcia, 2013, pp. 91-110. Juan Leonardo Soler Millà: «L'aprofitament dels recursos naturals: explotació i producció de la sal en el migdia valencià (ss. XIII-XVI)», *Baluard. Anuari de l'Institut d'Estudis Guardamarencs* 8, 2018-2019, pp. 119-168. Salvador Vercher Lletí: «La gestión de los bienes de uso comunal en época tardomedieval. El ejemplo de la villa valenciana de Alzira», *Revista Iberoamericana de Autogestión y Acción comunal* 73-74-75, 2019, pp. 343-361.

¹⁹ En una sentència arbitral de 1385 que posava fi a un plet que enfrontava la universitat de la vila d'Alzira i el monestir de Santa Maria d'Aigües Vives, situat dins del terme d'aquesta, a causa de l'ús dels emprius, se és explícit a l'hora de descriure aquelles activitats que s'entenen per emprius. Així assenyalarà el document que «la universitat de la dita vila de Algezira... e ... los vehins y habitants de la dita vila eren estants, e eren, e són de present en pacífica e vera possessió de haver tots e qualsevol *aemprius*... de herbejar, pasturar lurs bèsties e bestiaris en los dits tèrmens o territoris de Aigües Vives, en especial en lo territori appel·lat la Plana... e fer aquí mallades, de nit e de dia, e tenir aquí parideres e bresquils per a la cria en temps que pareixen los dits bestiaris, e tenir aquí abelles e fer abellars, e fer aquí cals, llenya, guix, algeps, espart, caçar de nit e de dia, e en diferentment llaurar, escaliar e fer e usar tots e qualsevol altres *aemprius* útils». Arxiu Municipal d'Alzira (AMA), *Plets*, 17/I, 1 (22-26 de juny de 1385).

²⁰ ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1450-1453*, 1.151, f. 555r (17 de juliol de 1452).

ASPECTES FÍSICS

Un dels trets més característics i, sens dubte, el més definidor de la nostra comarca és la seua marcada planura. No debades, la comarca en si mateix és un gran delta del riu Xúquer, però a diferència del de l'Ebre que té una disposició externa, el nostre és intern, amb antics paleocanals de desguassament ja colmatats.

La planura al·luvial del Xúquer en el seu darrer tram no existiria sense les aportacions regulars de llims i terres erosionades procedents de la serralada de Conca i d'aquells trams pels quals passa i això serà determinant per a la flora que arrela en aquest terreny pla i humit.

Una singularitat de la Ribera Baixa és la de ser una regió envoltada per grans masses d'aigua, en primer lloc a llevant per la Mediterrània, i per dos llacs, un gran al nord que és l'albufera de València, i un altre petit, l'estany de Corbera, al sud. Travessada per dos rius, el Xúquer i el riu de Corbera, i per un nombre no gens menyspreable de sèquies i braçals, així mateix és un espai sembrat de nombrosos ullals. Aquests elements esmentats són de nivell micro en el marge dret del Xúquer, tal volta al ser un espai encaixonat entre el riu i la serra de Corbera. La naturalesa del territori estudiat és un medi desfavorable a causa de les marjals per a la instal·lació de comunitats camperoles. Les aigües estancades en les marjals seran portadores de malalties mortals (tercianes i quartanes), qüestió que es resolgué amb l'eradicació oficial a l'Estat Espanyol el 1964.²¹

Una primera aproximació a l'estudi del paisatge deriva d'apropar-nos a un primer recurs bàsic d'informació com és la toponímia rural. Si tenim en compte que una de les formes més elementals de crear topònims en català, a l'igual que en altres llengües neolatines, és la nominació d'espais a través de substantius que descriuen el lloc, veurem com gran part de la feina per esbrinar com era el paisatge, temps enrere, passa per recollir els topònims, presents i antics. Gràcies a aquest recurs tenim un element informatiu i il·lustratiu de com s'articulava el paisatge en èpoques pretèrites. Però, és més, independentment de la fixació del topònim en un temps determinat o desconegut, és segur que en el cas de la flora aquesta ja hi existia abans de la fixació de la seua referència en escrits que han perdurat. Si al terme de Sueca trobem topònims com ara l'Ullal Gran, l'Ullal Xicotet, el llac de la Plana, el Mareny, el Mareny de Barraquetes, el Mareny de Vilxes, el Riu Mort, els Bassals, l'Illa i la Illeta, o si a l'altre marge del riu, per exemple, en el territori de Corbera trobem l'Ullal del Tio Dàmaso (antigament nomenat de Magí Ferrer) i l'Ullal de la Marxuquera, o les Basses, en tots els casos s'està reconeixent la

²¹ Atanasio Balbina Fernández: *La erradicación del paludismo en España: aspectos biológicos de la lucha antipalúdica*. Tesi doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 2003.

importància de l'element aquàtic en la descripció d'indrets naturals.²² I d'aquests paratges s'infereix que la seua naturalesa produeix plantes con ara joncs i boves que són la matèria prima per a tasques artesanes de fer estores, ruscos per a les colmenes, i seients de cadires. D'altra banda, fins i tot comptem amb l'ús d'un topònim ens indica un aprofitament natural del terreny. Ens estem referint a les Mallades, mot emprat des del segle XVI, amb el que es designa una partida situada en la marjal del terme de Corbera. El terme «mallada» designa un lloc arrecerat on s'aturen a reposar els pastors i llurs ramats.

Els rius

Dos són els rius que recorren la Ribera Baixa: el Xúquer i el riu de Corbera. Aquest darrer naix dels escorrims i dels ullals de la Font, en terme de Polinyà, creant un col·lector que desguassa a l'estany de Corbera,²³ en terme de Cullera. Dissortadament és poca la documentació que d'ell coneixem.

El Xúquer és, tal volta, el riu més emblemàtic per als valencians. De cabal permanent, ha tingut al llarg del temps diversos aprofitaments: via de comunicació, navegació fluvial i frontera, força generadora d'energia per moure les moles de molins, i on se situen els assuts de reg, però per damunt de tots els esmentats, el principal recurs que ofereix és la pesca. Practicar la pesca al Xúquer era una regalia, activitat que per a dur-se a terme s'havia de tenir el dret concedit per la Corona. Jaume II, el 1317, donava llicència als veïns de Cullera per poder pescar en el Xúquer.²⁴

A més a més, el nostre riu té un gran potencial, una gran massa d'aigua en constant desplaçament cap a la mar, era un recurs natural digne de ser transformat i manipulat per afavorir un progrés en determinats camps econòmics, és per això que ell en si mateix formava part d'un paisatge «natural» d'especial protecció

²² Antonio Carrasquer García, Jesús Campillo i Tomàs: *Toponímia dels pobles valencians. Sueca. La Ribera Baixa*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006. Salvador Vercher Lletí: *Toponímia dels pobles valencians. Corbera. La Ribera Baixa*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2013. Ídem: «Toponímia rural d'un poble morisc en vespres de l'expulsió. El territori de Corbera "circa" 1580-1608», *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica. Alzira 2012*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2013, pp. 173-186.

²³ La primera volta que es registra el nom de l'estany ve de la mà del rei conqueridor: «E havíem enviat, depús que vim los senyals que es faeren, una barca a la gola de l'estany de l'almarge que ve de Corbera, que havia feites grans pluges; e per les grans pluges que havia feites eixia'n molta aigua pel grau de l'estany, e vim que no podíem passar menys de mullar les selles dels cavalls que haurien a nedar». Vegeu: Jaume I: *Crònica o llibre dels feits*, Barcelona, Edicions 62 / «la Caixa», 1982, p. 280.

²⁴ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Reial Cancelleria, Registre de gratiarum dels anys 1317-1318*, 214-215, f. 214.

per part dels diversos poders públics. En efecte, el riu era una font d'ingressos per als feudals mercè a la voluntat de travessar-se d'una riba a l'altra. La Corona obtenia rendes de l'arrendament del pontatge. Sobre els rius hi havia diversos passos, alguns en ponts sobre el riu de Corbera, renovats després de fortes revingudes,²⁵ i altres amb barques²⁶ sobre el Xúquer que comunicaven una riba amb l'altra, a Cullera, a Fortaleny,²⁷ a Riola²⁸ i a Albalat de la Ribera.²⁹ Igualment, barques carregades amb mercaderies remuntaven (i davallaven) amb sirga,³⁰ fustes destinades a la construcció i a les drassanes eren transportades a través del riu.³¹ De vegades se'n perdien algunes, de fustes, i eren aprofitades per aquells que sortosament les

²⁵ A començament de 1424 un riu de Corbera embravit s'endugué el pont sobre l'estany homònim. Arxiu del Regne de València (ARV), *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1424-1427*, 1.146, f. 12 (20 de gener de 1424).

²⁶ Antonio Martínez Pérez: «Los pasos de barca en el río Xúquer. (Año 1383)», dins Salvador Vercher Lletí (ed.): *Actes de l'XI Assemblea d'Història de la Ribera. Corbera, 10, 11 i 12 de novembre de 2006. Volum miscel·làni*, Corbera, Ajuntament de Corbera, 2008, pp. 19-23.

²⁷ Capítols entre diversos habitants de Fortaleny i mestre Pedro de Baesa, fuster, sobre la barca del pas de Fortaleny. Arxiu del Reial Seminari Col·legi del Corpus Christi de València-Arxiu de Protocols (ARSCCHV-AP), *Protocol de Pere Cerveró dels anys 1482-1483*, 13.624, (1 de setembre de 1483).

²⁸ Davant el batle general compareixia, l'abril de 1447, el mestre d'aixa de València Pere Bolufer afermant que havia venut a 9 veïns de Riola «una barca per obs de passar lo riu de Xúquer al dit loch de Riola», per preu de trenta lliures i 10 sous de les quals sols li han pagat 10 lliures i els ha requerit en diverses vegades que li paguen la resta. ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1446-1449*, 1.150, f. 84v.

²⁹ Alfons el Magnànim, el 6 de novembre de 1431, de Barcelona estant, confirmava la llicència concedida a favor de Blanca Maça, vídua d'Hug de Mur, senyor d'Albalat de la Ribera, pels títols heretats de Gonçal Garcia, senyor d'Albalat de la Ribera, per a tenir una barca, dita de Segairén, per a passar el riu Xúquer en terme de Corbera. ARV, *Reial Cancelleria, Registre de Diversorum dels anys 1428-1431*, 256, f. 112v.

³⁰ «Pagats al discret en Francesc Urgellés, notari, síndic de la dita ciutat onze lliures e cinch sous... per raó de I viatge lo qual per ordenació vostra e nostra feren poch dies \nensemps ab los honrats jurats de les dites viles/ són passats vers les viles d'Algezira e de Cullera per regonèixer e veure a ull les ribes del riu Xúquer de la una tro en l'altra de les dites viles per raó de la qüestió que és entre aquelles per los portells e passatges e per les ribes e sirgues del dit riu». AMV, *Clavaria comuna dels anys 1382-1382*, I-12, f. 25v. (19 de desembre de 1381).

³¹ Martí Ferrer, fuster, cabanyer i procurador del fuster Tomàs Eximènez, ambdós ciutadans de València, davant els jurats de l'esmentada ciutat, erigits en jutges d'emprius, llibertats i franquees de la ciutat de València clamaran, en 11 de desembre de 1497, contra el cavaller Bernat Conill, procurador del duc de Gandia, per haver empenyorat una càrrega de fusta quan passava pel Xúquer a l'altura de Riola. AMV, *Clams dels anys 1495 a 1509*, zz 8. Sobre la fusta transportada pel Xúquer Vegeu: Juan Piqueras Haba, Carme Sanchis Deusa: «La conducció fluvial de fusta a València (siglos XIII-XX)», *Cuadernos de Geografía*, vol. 659/70, 2001, pp. 195-214.

trobaven,³² més de 10 casals de molins fariners i arrossers empraven les aigües fluvials del riu com a força motriu.³³

Pel que fa a la navegació fluvial,³⁴ al voltant de 1380, hi havia una sèrie de barques que permetien els pas d'una riba a l'altra del Xúquer en el seu darrer tram, des d'Alzira fins la desembocadura a Cullera.³⁵ La primera estava front a

³² L'últim dia de maig de 1485 el batle general, Berenguer Mercader, escrivia una missiva als justícia i jurats de Cullera, en què reclamava la devolució de fusta incautada: «vosaltres haurieu treyt e pres del riu de aqueixa vila hun fust qui es vengut per lo dit riu e aquell teniu, la qual cosa no podeu ni deveu fer com aquell sia del dit senyor rey e a nos... pertanygua en nom del dit senyor rey prendre totes aquelles coses que la mar o riu e altres flums porten». ARV, *Batlia. Lletres i privilegis dels anys 1485-1488*, 1.158, f. 33 r.

³³ Antoni Furió i Luis Pablo Martínez Sanmartín: «Assuts i molins sobre el Xúquer en la Baixa Edat Mitjana», Rafael Azuar i Javier Martí Oltra (eds.): *IV Congreso de Arqueología Medieval Española. Sociedades en transición. Alicante, 4-9 de octubre de 1993*, Alacant, Generalitat Valenciana, 1993, pp. 575-586. Tomàs Peris Albentosa: «Aigua i molins en el macrosistema fluvial valencià: la molinaria a la Ribera del Xúquer, segles XIII-XIX», dins Thomas F. Glick; Enric Guinot i Luis Pablo Martínez (eds.): *Els molins hidràulics valencians: tecnologia, història i context social*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2000, pp. 273-357. En època andalusina a la Ribera Baixa del Xúquer hi havia 6 molins: dos a Sueca (probablement el del Figueral i el d'Aielo) i un a Cullera, i en el territori del *hisp* de Corbera, altres tres, un a Riola, altre a Matada, i un darrer a Nacla. Sergi Selma Castell: *Els molins d'aigua al Sharq al-Andalus*, Onda, Ajuntament d'Onda, 1993. Ídem: «Poblament i molins al districte islàmic de la madina Al-Jazira Suqr (Alzira, La Ribera)», dins Antoni Furió i Aureliano J. Lairón (eds.): *L'espai de l'aigua. Xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, València, PUV, 2000, pp. 89-105. Al Llibre del Repartiment de València s'esmenta l'existència, en 1248, d'un molí de dues rodes a Nacla, alqueria del castell de Corbera. En la actualitat existeixen sengles partides en els termes municipals limítrofs de Corbera i Riola. La dita partida rural de Nacla, no es situa immediata al riu, això ens indueix a creure que la força motriu de l'esmentat molí havia de ser a través d'una séquia, potser alimentada pel Xúquer. Sens dubte, l'esforç realitzat en el bastiment del molí islàmic de Nacla i del seu sistema, ens fa creure que tingué un annex, quasi amb tota seguretat, un petit sistema de reg andalusí, si bé en l'actualitat açò no ha estat confirmat per vestigis geo-arqueològics.

³⁴ Sobre la navegació fluvial podeu consultar: Ramon Aznar i Garcia: «Navegación fluvial y limitaciones de dominio en el reino de Valencia», dins Salustiano de Dios i altres (coords.): *Historia de la propiedad, servidumbres y limitaciones de dominio. VI Encuentro interdisciplinar. Salamanca, 17-19 de septiembre de 2008*, Madrid, Servicio de Estudios del Colegio de Registradores, 2009, pp. 329-350.

³⁵ AMA, *Notariat, Protocol notarial de Bernat Llorenç de l'any 1383*, 040/7, pp. 199r-201r. Transcrit a: Antonio Martínez Pérez: «Los pasos de barca en el río Xúquer (Año 1383)», dins Salvador Vercher Lletí (ed.): *Actes de l'XI Assemblea d'Història de la Ribera. Volum miscel·lani. Corbera, 10, 11 i 12 de novembre de 2006*, Corbera, Ajuntament de Corbera, 2008, pp. 19-23.

Albalat de la Ribera, la segona en Segairén,³⁶ altra barca a Riola³⁷ i una quarta a Fortaleny.³⁸ Els passos de les barques sobre el Xúquer eren, o millor encara, havien estat en origen una regalia de la Corona, però aquesta havia estat alienada. En 1383 estaven en mans dels nobles Pero Maça i de sa mare Isabel Cornell.³⁹ Així, el rei no les gestionava ni administrava directament, però el que encara no havia perdut era el control sobre la seua inspecció i visura, i d'això se n'ocupaven

³⁶ El noble Gonçal Garcia, senyor d'Albalat de la Ribera, escrivia una missiva, el 4 d'agost de 1318, a l'escrivà del rei Bernat d'Averso en la qual es queixava del gran perjuí que li causava la barca de Segairén sobre el Xúquer. La dita barca havia estat alienada per la reina Blanca d'Anjou en juliol de 1304. (Vegeu: ACA, *Cartes de Jaume II*, núm. 2.141). La concessió s'havia fet a favor de Bernat Moliner, el qual tenia a cens el pont de Cullera, i el facultava a poder posar altra barca en el riu en direcció a Fortaleny. En la carta Garcia també demana que fera revocar la dita gràcia, o si més no la suspenguera fins estar assabentat del seu dret. Al dors de la carta còpia de la concessió de dita barca de Segairén feta per la reina Blanca al dit Gonçal Garcia, i confirmació reial de Jaume II. ACA: *Cartes reials de Jaume II*, núm. 2.141. Més tard, el 30 d'abril de 1325, el conseller reial en Gonçal Garcia, atenant a què ha vist un privilegi reial atorgat a l'abat i monestir de Valldigna en què els enfranquia els béns propis de dit monestir en tota la seua senyoria dels drets de lleuda, peatge, passatge, herbatge, mesuratge, almoixerifat, rotona i pes, atorgava i reconeixia la franquesa als béns propis del monestir del peatge en la seua barca de Segairén perpètuament, i en les d'Albalat i de Riola, en tant ell volguera. Així mateix manava a l'alcaid d'Albalat i Segairén i als arrendadors de les barques que guardassen i observassen la dita carta de franquesa. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Clero Valldigna*, carpeta 3.376, doc. 5. També *Clero, Valldigna*, carpeta 3.385, doc. 12. Referenciat a: Ferran García-Oliver: *Cistercencs del País Valencià. El monestir de Valldigna, 1298–1530*, València, Tres i Quatre, 1998, p. 49.

³⁷ Berenguer Mercader, batle general del regne de València, adreça una carta al seu homònim de la vila i baronia de Corbera en la qual atenant a la demanda de Pere Bolufer, mestre d'aixa, de València, que vengué per 30 lliures i 10 sous, una barca per passar el riu Xúquer al seu pas per Riola a Bernat Puig, Domingo Esteve, Antoni Matoses, major, Bernat Esteve, Pere Libre, Guillem Esteve, Bartomeu Tarragó, Arnau Tarragó i Francesc Matoses, tots ells veïns de Riola, ordena que en el termini de sis dies compareguen els esmentats veïns de Riola davant la cort del batle per respondre de la demanda de 20 lliures i 10 sous, deguts a Bolufer o bé que li paguen. ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1446-1449*, 1.150, f. 84v. Joan II estableix, el 21 de gener de 1461, de Barcelona estant, a favor de Lluís de Nàgera, cavaller, domèstic de la casa reial, el dret a tenir una barca en el riu Xúquer, junt al molí fariner que té el mateix en la baronia de Corbera, junt a Riola, amb un cens anual de cinc sous. AHN, *Nobleza, Osuna*, carpeta 96, núm. 1. lligall 724, document 1. Publicat: Vicente Branchat: *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio, en el Reyno de Valencia, y de la jurisdicción del Intendente como surogado en lugar del antiguo Baile General*, València, Imprempta de Joseph y Tomàs de Orga, vol. III, 1784, pp. 255-261.

³⁸ El ciutadà de València, Mateu Conill, procurador de Francesc Conill, de Riola, d'una banda, i d'altra Berenguer de Font, síndic de diversos llauradors de Fortaleny, nomenaren, el 13 de maig de 1339, a Guillem de Pineda, vicari de Sant Joan del Mercat, àrbitre per raó d'unes disputes pel pas de la barca de l'alqueria de Fortaleny en el riu Xúquer. ARV, *Notariat, Notal de Guillem de Vilardell de l'any 1339*, 2.838, ff. 32v-33r.

³⁹ Antonio Martínez Pérez: «Los pasos de barca...», *op. cit.*, p. 20.

les autoritats municipals de la vila reial més implicada i amb més interessos en la navegació fluvial sobre el riu per excel·lència dels riberencs: Alzira. En altres paraules, els jurats d'Alzira tenien una sèrie de prerrogatives d'autoritat sobre el territori riberenc, més directament sobre el riu, les quals no dubtaven a exercir en defensa dels seus interessos.

És evident que la població més marinera de la Ribera Baixa era –i encara ho continua sent– Cullera, cosa que es tradueix en una sèrie d'equipaments i activitats desenvolupades vers la mar i el riu. La disposició del Xúquer respecte a la mar feia que el riu actuara com a aixopluc natural on es resguardaven les naus, tant les dedicades a la pesca com les que s'usaven per a altres a activitats comercials, i on es reparaven naus de gent forastera⁴⁰ i fins i tot la galera reial anomenada Santa Maria de Montserrat.⁴¹

Fig. 1. Detall de la Ribera Baixa del Xúquer. Mapa Valentiae regni, d'Abraham Ortelius (1.ª versió). Amberes, 1584. Col·lecció Particular.

⁴⁰ ARV, *Batlia, Lletres i Privilegis dels anys 1404-1409*, 1.144, f. 69 (17 d'octubre de 1404).

⁴¹ AMV, *Capítols de la jurisdicció d'Altura i les Alcubles 1409*, z²-54, sense foliar. Acord del Consell Municipal de València de 10 de maig de 1409.

Els espais palustres: marjals, marenys, estanys i ullals

Les marjals són terrenys d'aigua saturats permanentment (o quasi), generalment situats vora la mar, i això impedeix el seu cultiu a no ser que sobre ells es realitzen tasques de drenatge i artigament.

El fet de comptar amb una gran quantitat de terres ermes i humides tant al marge dret com a l'esquerre del riu Xúquer fou la causa de que la zona fóra rica en pastures. No ens ha d'estranyar veure com pastors dedicats a bèsties de gran talla com ara els equins: cavalls, muls, rossins i àsens eren habituals a la zona. Un dels exemples d'aquesta activitat ens el brinda Pere Alfonso, un eguasser de Sueca, a qui, en 2 de novembre de 1415, veiem afermar-se a Joan Bou, mercader i ciutadà de València, i senyor de Cotes fins el 20 d'agost de 1416, açò és, durant quasi 10 mesos per a la custòdia de 41 egües a canvi de 43 florins (473 sous).⁴² A Cullera, a començaments de setembre de 1401, veiem a Guillem Ferrer reconèixer que custodiarà un ramat de «onze cabeçes de egues», el qual és dels hereus del difunt Berenguer Pla, ambdós de la dita vila.⁴³

És força significativa la percepció que de l'ús de les marjals a les darreries del segle XIV tenien les autoritats dels consells municipals. Un llaurador de Campanar, una alqueria del terme particular d'Alzira, Jaume Borràs, a començaments de març de 1389 denunciava davant els jurats de la vila que hòmens del lloc d'Albalat de la Ribera «haviets penyorat aquell dues egues per ço com les dites egues i alguns del dit en Jacme pexien i pasturaven en los marjals que són dins nostre territori». Les autoritats municipals d'Alzira entenien que l'ús natural de les marjals era la pastura: «en les quals marjals les nostres egues i altres bèsties certeres acostumen péixer i pasturar, de la qual cosa si axí és i no sens rahó són molt marvellants». La qüestió radicava en què totes dues comunitats rurals implicades, Campanar i Albalat de la Ribera, eren integrants de la Contribució d'Alzira, la primera del terme particular i la segona del terme general. I totes dues col·lectivitats rurals, segons es desprèn de la missiva que lliuraren els jurats d'Alzira a les autoritats locals d'Albalat de la Ribera, tenien el dret de péixer els bestiaris en tot el terme general: «sabets, totes les marjals, prats e montanyes que són dins terme de la dita vila són a vós, i a nós, i a tots nostres vehïns i nostres comunes per péixer i pasturar les vostres, i nostres bèsties i bestiaris».⁴⁴ Ara bé, en la ment dels d'Albalat anava guanyant terreny la idea de la territorialitat: allò que hi havia dins del seu

⁴² ARV, *Notariat, Protocol notarial de Vicent Saera de l'any 1415*, 2.416, ff. 484r-v.

⁴³ AHN, *Nobleza, Osuna, Protocol notarial d'Esteve Corts de l'any 1401*, lligall 1.137, núm. 7 (6 de setembre de 1401).

⁴⁴ Aureliano J. Lairón Plà, Salvador Vercher Lletí (eds.): *Llibre d'actes del Consell i jurats de la vila d'Alzira (1388-1397)*, València, PUV, 2017, p. 74.

terme municipal devia ésser gestionat per les autoritats que el regien. S'anaven així desfent a poc a poc uns llaços de gestió territorial que des de la capital del territori, Alzira, lligaven a diverses comunitats i pobles del seu districte.

El litoral mediterrani de la costa valenciana és un terreny ric en naixements d'aigües i en estanys. A Cullera⁴⁵ en època medieval n'hi havia diversos: l'estany Redó (el qual és més conegut actualment com la bassa de Sant Llorenç), el desaparegut estany del Totlo, tots dos en el marge esquerre, i en el dret l'estany Xiquet, ja inexistent, i l'estany Gran, si bé el nom històric d'aquest darrer és l'estany de Corbera perquè allí desguassaven els escorrims que formen el riu de Corbera. El terme «estany» ve a designar una «massa d'aigua dipositada en una depressió del terreny». En efecte, estem davant un espai humit d'aigua dolça, que, per la seua naturalesa, és un paisatge natural ric en flora i fauna. I és precisament eixa varietat de vida natural que arreplega al seu voltant el que el converteix en un lloc del qual podien servir-se'n les diverses comunitats rurals del terme de Cullera. Un espai com aquest, i cal assenyalar que en la comarca n'hi havia diversos, oferia una gamma important i diversificada de recursos dels quals el camperolat sabia traure'n profit. Tant amb la pesca d'anguiles, llises, tenques i carpes, com amb la cacera de les aus aquàtiques que al seu voltant descansaven, com ara collverds, polles d'aigua, galls de canyars, perdius i fotges, entre d'altres. A més, també aprofitaven plantes per a diversos usos, com ara canyes, canyissos gegants, diferents tipus de joncs i bogues, els quals eren matèries primeres per a la construcció, per fer estores de peus i de paret, mornells, cistells, ruscós per abelles, i seients per a cadires, així com contenidors de diverses mides. L'estany Redó fou un espai propi de la Corona fins el 1284, any en què el rei, probablement per pagar un crèdit concedit pel canvista Guillem Arnau, es veié en la necessitat d'alienar-lo. Molt possiblement la comunitat rural de Cullera va posar alguns entrebancs perquè el dit prohoms valencià en prenguera possessió, ja que en agost de 1284 el monarca ordenava al procurador del regne que mantinguera a Arnau en la possessió de l'estany, la qual li la disputaven els veïns de Cullera.⁴⁶

De vegades, eren les comunitats rurals pertanyents al rei, les que a través de les respectives autoritats locals (justícia i jurats) demanaven al seu senyor, el monarca, la concessió de determinats terrenys per a ús de la col·lectivitat. Efectivament, el

⁴⁵ Sobre el paisatge medieval de Cullera consulteu: Carles Sanchis Ibor: «Aiguamolls, marjals i sèquies: la transformació del paisatge medieval de Cullera», *II Jornades d'Estudis de Cullera. Cullera, 1, 2 i 3 de desembre de 1995*, Benicull de Xúquer, 7 i Mig editorial, 1998, pp. 115-136.

⁴⁶ Francesc Giner Perepérez i altres: *La bassa de Sant Llorenç de Cullera*, Cullera, Ajuntament de Cullera, 2007, p. 21. ACA, *Reial Cancelleria, Registre* 43, f. 17 (9 d'agost de 1284).

21 de juny de 1438, Alfons el Magnànim en un privilegi adreçat a les autoritats de Cullera afirmava que

statuimus decernimus ac nostra regia potestate ordinamus quatis ex inde supradictum territorium vocatum lo Mareny cum omnibus rebus quo in ipso sunt sit ad usum necessitatem ac universitatem dicte ville et castri eiusdem et eorumdem habitatorum taliter quod qui dicatorum ville et castri non sint audiant sub pena justicie et juratorum dicte ville arbitrio imponenda un ipso territorio agro ligna.⁴⁷

La pagesia de Cullera, però també la de Sueca en tant que pertanyia al districte del castell d'aquesta localitat, aconseguien el poder emprar en una notable porció de terreny, en el Mareny. Cullera, que al començament de la colonització cristiana de mitjans del segle XIII, en 1252, ja havia obtingut la delimitació d'un bovalar,⁴⁸ ara gràcies al privilegi assenyalat comptava amb un espai addicional perquè pastaren els ramats i el bestiar major, i d'on traure també llenyes i cacera.

Els aprofitaments en espais humits que hem vist que feien els veïns de Cullera eren igualment realitzats pels camperols de les altres comunitats de la Ribera del Xúquer.⁴⁹

El paper de les llenyes era un recurs natural força important per a les malmeses economies domèstiques de camperols pobres. La recollida, transport i venda de llenyes amb destí a fer funcionar el trapig de Valldigna eren unes operacions encaminades a aconseguir un recurs més que oferia el territori per obtenir diners. Una de les coneixences que tenim d'aquesta activitat és a causa de notícies de sobreexplotació silvicultural. En efecte, el batle general del regne de València, Joan Mercader, adreçava una carta el 4 de gener de 1442 als batle i justícia de la Vila i Honor de Corbera a tenor de la denúncia feta per algunes persones segons la qual alguns cristians i moros, tant de la Vila i Honor de Corbera, com forasters d'ella, talaven diversos arbres com ara oliveres, garrofers i altres arbres per ven-

⁴⁷ ACA, *Reial Cancelleria, Registre d'Itinerum núm. 2.774*, ff. 32r-33r. Francesc Giner Perepérez i altres: *La bassa... op. cit.*, p. 21.

⁴⁸ Ambrosio Huici Miranda i M.ª Desamparados Cabanes Pecourt: *Documentos de Jaime I de Aragón, III, 1251-1257*, Saragossa, Anúbar, 1978, p. 70.

⁴⁹ El cavaller Jaume de Romaní, senyor d'Alberic, també posseïa l'alqueria de Gègena, del terme particular d'Alzira (i en l'actualitat una partida del terme d'Algemesí) a inicis del segle XIV. En el territori d'aquest darrer lloc posseïa una «devesa de conills» ... «privilegiada per la cort d'Algezira», en ella hi havia un ullal, «toyll, gorg o viver de peix» –dirà el document–. El seu procurador denuncià davant el justícia d'Alzira que huit veïns d'Algemesí i dos jueus d'Alzira, furtivament, havien entrat en la dita devesa i pescat gran nombre de peixos. Romaní pregava al justícia que fera efectiva la crida que un anterior justícia havia fet perquè «nul hom entrés en aquella ni caçàs, ni tragués d'aquella lenya ni altra cosa sens voluntat, ni bèsties algunes en ella no entrassen». AHN, *Nobleza, Osuna*, carpeta 153, document 11 (1 de setembre de 1313).

dre'ls al trapig de la Vall d'Alfandec. També s'informava en la missiva que algunes persones destruïen diverses cases dels llocs de la vila per vendre les bigues, rajoles i teules, i tot redundava al terme de Corbera en perjuí del rei i de la cosa pública. Davant d'aquest problema l'alt oficial reial manava que es fera crida pública, prohibint, sots pena de 60 sous, la mencionada pràctica d'arrancar arbres que fructificaven i destruir cases, cobertes, barandats i parets.⁵⁰ Poc més d'un mes després d'aquesta carta, el 14 de febrer, se'n lliurava una segona, aquesta als arrendadors de l'esmentat trapig, i en ella es manifesta: «que vosaltres o algú de vós tallats e/o fets tallar dels albers qui són a la vora del riu de Cullera, e del terme de la Vila i Honor de Corbera, per a obs de fer de aquells lenya per al dit trapig», i com que la dita cosa és molt perjudicial i contraproduent per als interessos, i especialment per als drets i regalies reials, mana que no tallen els dits arbres per a alimentar el forn del trapig sota pena de 50 morabatins d'or.⁵¹

A més, aquests espais marjalencs eren aptes per a practicar la cacera i la pesca, si més no així es recull en textos jurídics de l'època. En un procés de Corts, les efectuades a València el 1417-1418, s'esmenta que «segons disposició de furs les caces e marjals sien franchament e liure de cascuna vila del regne e a cascú és permés allí caçar e peixcar les bèsties, grans e poques, en les dites marjals».⁵²

D'altra banda, la mar era un espai inhòspit, solitari i perillós ja que per ell venien pirates barbarescs que causaven terror a les poblacions costaneres. Unes aigües embravides a causa dels cíclics temporals de llevant feien que en l'imaginari col·lectiu la mar fóra percebuda com un lloc arriscat i atzarós. Però les aigües de la Mediterrània de tant en tant eren portadores de coses bones, si bé no exempta aquesta fortuna de cert perill. En efecte, davant les costes de Cullera es produïen naufragis. I la desgràcia d'uns per la pèrdua de valuoses mercaderies i nau era l'oportunitat de profit i benefici per a altres, ja que la pràctica rapinyaire solia produir bons resultats, això sí, sempre que els oficials del rei no s'avançaren. En

⁵⁰ Jacqueline Guiral-Hadziiossif: «Le sucre a Valence aux xve et xvie siècles», Denis Menjot (ed.): *Manger et boire au Moyen Age. Actes du colloque de Nice (15-17 octobre 1982). Centre d'Études médiévales de Nice. 1 Aliments et société*, Niça, Publications de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Nice, 1984, pp. 123 i 128. ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1440-1445*, 1.149, f. 144 r.

⁵¹ ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1440-1445*, 1.149, f. 162r. Referència presa de Ferran García-Oliver: «L'acció humana contra el medi natural...», *op. cit.*, p. 344.

⁵² Josepa Cortès Escrivà (ed.): *Acta curiarum regni Valentiae. Corts d'Alfons el Magnànim (València, 1417-1418)*, València, 1991, p. 320 (mecanoscrit inèdit en vies de publicació en PUV). Pel que fa a la caça de senglars es realitzava amb gossos: «senyor, com vós hajats tramés a la vostra vila de Castelló en Garcia de Muntanyès, muntero vostre, ab molts d'altres munteros e gran multitud de cans per regonèxer caça de porchs en les marjals de la dita vila o terme de aquella». *Ibidem*, p. 339.

març de 1474 el batle general ordenava que els veïns de Sueca que s'havien apropiat de fustes i objectes que la mar havia llançat a l'arena que les restituïssen al batle de Cullera.⁵³

Una indústria es desenvolupava gràcies a la terra, aquesta està relacionada amb la fabricació de rajoles i teules, presents quasi en cada localitat, i que per funcionar necessita argila, palla i aigua. A Fortaleny, a començaments del segle xv, documentem l'existència d'un rajolar que va proveir de 1.200 rajoles les obres que es feien en el castell de Cullera.⁵⁴

L'albufera

En l'actualitat l'Albufera de València⁵⁵ és un llac situat al sud de la capital, en la comarca de l'Horta Sud, i és una part força reduïda respecte de la que existia en el segle XIII. En època medieval, però, el llac era si més no el triple del que avui és i limitava pel sud amb terres del territori de Sueca i Cullera. L'extensió de la llacuna ha anat reculant secularment, majorment des del segle xv quan augmentaren notablement els aterraments a fi de guanyar terra ferma per plantar arrossos. El fenomen dels terraplenaments començà ja en el mateix moment de la colonització del segle XIII. Així, per exemple, a Sollana, Eximén d'Urrea, senyor de Sollana i Trullàs, en la segona carta pobla atorgada, el 10 d'abril de 1277, establia a cada un dels 22 nous colons cristians tres jовades, d'elles dues eren terres que ja estaven

⁵³ En la carta d'Honorat Mercader, batle general de València, al batle de Sueca afirmava que: «... en les mars de Cullera e terme de aquella a la vora de la mar per alguns hòmens de aqueix loch serien trobades algunes robes, fustam, caxes e altres coses, que la mar hauria llançat en los ribatges de aqueix loch, les quals aquells no poden tenir, ans aquelles són tenguts manifestar-les a n Guillem Cabrera, lochtinent nostre de batle general, en la dita vila de Cullera... e los contrafaents són encorreguts en grans penes e contra aquells porta ésser procehit per procés de ladres e rapines com a usurpadors e ocupadors e robadors dels drets pertanyents al dit senyor rey». ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1473-1476*, 1.155, f. 200r.

⁵⁴ ARSCCHV-AP, *Protocol notarial de Bartomeu Tovià de l'any 1415*, 24.548 (18 de març de 1415).

⁵⁵ Carmen Caruana Tomás: *Estudio histórico y jurídico de la Albufera: su régimen de aprovechamiento desde la Reconquista hasta nuestros días*, València, Vives Mora, 1954. Salvador Salcedo Ferrándiz: *Estudio histórico-jurídico de la Albufera de Valencia y sus aprovechamientos*, Castelló de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura, 1956-57. Francisco de P. Momblanch Gonzálbez: *Historia de la Albufera de Valencia*, València, Ajuntament de València, 1960. Vicenç M.ª Rosselló Verger: «Los ríos Júcar y Turia en la génesis de la Albufera de Valencia», *Saitabi* XXII, 1972, pp. 129-147. Regina Sainz de la Maza Lasoli: «Noticias documentales sobre la Albufera (1283-1350)», *Annals de l'IDECO*, vol. 2, 1983, pp. 135-153. Pilar Carmona i José Miguel Ruiz: «Evolución en el Holoceno reciente del delta del río Turia y la restinga de la Albufera de Valencia», *Geoarqueología i Quaternari. Memorial María Pilar Fumanal*, València, Universitat de València, 1999, pp. 321-330. Carles Sanchis Ibor: *Evolució històrica del regadiu i canvi ambiental en l'espai hidrològic de l'Albufera de València*. Tesi doctoral, València, Facultat de Geografia i Història, 1998.

o havien estat treballades, i «una est de terra herma et inculta, tamen est competenti sive incompetenti loco laborandum in almargallo».⁵⁶ Amb aquesta operació el senyor preveia artigar 792 fanecades (66 Ha). Aquestes marjals confinaven amb l'Albufera i molt probablement en els moments de gran aportació hídrica al llac foren guanyats per aquest. Aquest fenomen ha estat d'una notable intensitat al terme de Sueca.

Els aprofitaments tradicionals de l'Albufera han estat secularment els següents: la cacera d'aus aquàtiques, especialment en època de migracions, la pesca,⁵⁷ el transport a través de la navegació amb naus o barques amb vela llatina, i les salines (situades en el lloc anomenat el Racó de l'Olla, al terme de València, i exhaurides en el segle XVIII). L'Albufera és un espai que es complementa amb la Devesa, formada per la restinga dunar. La Devesa, un espai allargassat entre la Mediterrània i el llac on la foresta era un indret que oferia molts recursos naturals era, alhora, fràgil. Tots dos espais se'ls reservà per a si la Corona des dels temps de la conquesta. No obstant això, el gener de 1250 el rei Jaume I facultava a qualsevol habitador de la ciutat i regne de València a pescar a l'Albufera havent de satisfer

⁵⁶ Enric Guinot Rodríguez: *Cartes de poblament... op. cit.*, p. 365. Sobre la transformació dels marjals consulteu: Josep Torró Abad i Ferran Esquilache Martí: «Por donde jamás habían sido conducidas aguas». La transformación del marjal norte de la Albufera de Valencia (siglos XIII-XV)», dins Josep Torró Abad i Enric Guinot Rodríguez (eds.): *Trigo y ovejas. El impacto de las conquistas en los paisajes andalusíes (siglos XI-XVI)*, València, PUV, 2018, pp. 161-226. Josep Torró Abad: «Agricultural drainage technology in medieval Mediterranean Iberia (13th-16th centuries)», dins Jan Klápšte (ed.): *Ruralia 10: Agrarian technology in the medieval landscape: 9th-15 September 2013, Smolenice Castle, Slovakia*, Turnhout, Brepols Publishers, 2016, pp. 309-323. Josep Torró Abad; Ferran Esquilache Martí i Enric Guinot Rodríguez: «La transformation du milieu littoral dans une société médiévale de conquête: le royaume de Valence (c. 1240-1330)», dins Laurence Mercuri; Ricardo Gonzalez Villaescusa i Frédérique Bertoncello (eds.): *Implantations humaines en milieu littoral méditerranéen: facteurs d'installation et processus d'appropriation de l'espace (Préhistoire, Antiquité, Moyen Age)*, Antibes, Éditions APDCA, 2014, pp. 411-422. Josep Torró Abad: «One Aspect of the Christian Settlement of the Kingdom of Valencia: the Drainage and Placing under Cultivation of Coastal wetlands (c. 1270-1320)», dins Paola Galetti (ed.): *Paesaggi, comunità, villaggi medievali: atti del Convegno internazionale di studio, Bologna, 14-16 gennaio 2010, Spoleto, Fondazione CISAM Spoleto 2010*, vol. I, 2012, pp. 225-238. Josep Torró Abad: «Tierras ganadas. Aterramiento de pendientes y desecación de marjales en la colonización cristiana del territorio valenciano», dins Helena Kirchner (ed.): *Por una arqueología agraria: perspectivas de investigación sobre espacios de cultivo en las sociedades medievales hispánicas*, Oxford, 2009, pp. 157-172. Pierre Guichard: «L'aménagement et la mise en culture des marjales de la région valencienne au début du xive siècle», dins Patrice Cressier (ed.): *La maîtrise de l'eau en al-Andalus. Paysages, pratiques et technique*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, pp. 113-124.

⁵⁷ Pilar Risueño Mata et al.: «La ictiofauna», dins Jorge Català Sanz (coord.): *La Universitat de València i els seus entorns naturals: els parcs naturals de l'Albufera, el Túrria i la Serra Calderona*, València, Universitat de València, 2012, pp. 72-75.

a la Corona per aquest aprofitament un quint de les captures.⁵⁸ Aquesta primera permissivitat es restringirà a començament del segle XIV⁵⁹ i continuarà al llarg de la centúria següent.

Són constants les prohibicions i revocació de les llicències de traure llenya de la Devesa de l'Albufera.⁶⁰ De la mateixa manera que també ho són els incompliments d'aquestes normes per part de les comunitats veïnals situades al seu voltant. Així, per exemple, el batle general manà en 1489 fer una comissió per fer escorcolls a Cullera i Sueca a la recerca de càrregues de llenya, a causa de les aprehensions furtives que tenien com a resultat la sobreexplotació de recursos.⁶¹ Aquesta desmesurada tala de llenya que, singularment portaven a terme els veïns de les comunitats rurals de Sueca i Cullera, no sols impedièn la regeneració natural del bosc, sinó que també tenia altres implicacions ja que destruïen certes infraestructures viàries.⁶²

El rei comunica, l'octubre de 1487, al batle general que pels serveis prestats pel finat Martí Alonso i el seu fill Alfonso de Miranda, guàrdia de l'albufera, i a

⁵⁸ Francisco de P. Momblanch González: *Historia de la Albufera... op. cit.*, pp. 228-229.

⁵⁹ *Ibíd.*, p. 229.

⁶⁰ ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1489-1490*, 1.159, f. 223r-v (19 de març de 1489).

⁶¹ Mossèn Honorat Mercader, cavaller, conseller reial i batle general, feia una crida, el 7 de desembre de 1468, en la qual manifestava que el rei havia revocat totes les llicències atorgades de tallar llenya en la devesa de l'Albufera com «se'n segueixen desserveys a sa senyoria per ço car la dita devesa del tot se'n destroheix... mana que es prohibeixca i vede que algun no gos tallar llenya en la dita devesa, sots pena de 10 morabatins» i perdre les bèsties amb les quals portaran la llenya i les exades, fessos i altres artelleries amb les quals la tallaran. ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1467-1469*, 1.154, ff. 312v-313r. ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1489-1490*, 1.159, f. 248r-v (30 de setembre de 1489).

⁶² El 5 d'octubre de 1489 el batle general de València escrivia una missiva a Joan Micó, guarda de l'albufera, en la qual li comunicava els danys causats i li ordenava la recerca per esbrinar qui eren els malfactors: «en la devesa e albufera del alt senyor rey per algunes persones se fan grans mals es porten e trahuen de la dita devesa molta llenya es fan grans dans, e ara senyaladament se'n han portat llenya de la dita devesa e carregues per passar aquella son per la estacada de la dita guola e han romput les cordes e les trenes de aquella en fil de total perdicíó de la dita que es en gran quantitat e despeses. E per tot és menester inquirets e cerquar los malfaytors e aquells atrobats castigar singularment e ab justícia... confiants de la fe, indústria, suficiència e lealtat de vós dit en Johan Miquó... vós diem cometem e comanam que en lloch nostre e per nós acudixcats personalment a les viles de Cullera e lloch de Sueca, e en altres llochs scorcolleu e metau scorcoll per les cases de aquells per interés del dit senyor rey, hon atrobareu de la dita llenya... e encara fareu fer crida e crides per la dita vila e llochs damunt dits que-n sia persona alguna de qualsevol ley, stat e condició que gouse ab bèsties o a peu en carregues pasar per la dita stacada, sots pena de sixanta sous, e perdre la bèstia e encara metre senyals reyalys en los caps de la dita stacada en custòdia en salvaguarda de aquella». ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1488-1490*, 1.159, f. 248r-v.

suplicació del comte de Benavent ha atorgat al dit Miranda, sens perjudici de dret d'altri,

que quan se obra la gola de la dita albufera puga tenir allí una barqua e passar los caminans e exhegir per ells e per lurs bèsties o càrregues segons solien exhigir més tempradament e moderada los pescadors qui solien fer açò per pròpia auctoritat e sens nostra licència, sens la qual ni u podien fer ni deven...⁶³

Com veiem el passatge amb barques quan es viatjava per la restinga i devesa i el camí s'interrompia per l'existència de la pròpia gola de l'Albufera era un recurs del qual s'aprofitaven els pescadors per obtenir uns guanys addicionals.

En els terrenys adjacents a l'Albufera es criaven de manera natural joncs (*Scirpoides holoschoenus*). Una planta de l'ordre dels poals, present a zones humides, habitualment no inundades. Era un matoll que devia ser la base per a una indústria artesanal. Gràcies a les queixes que manifestaven els pescadors al batle general, el setembre de 1487, per no trobar-ne prou per fer la seua feina ens assabentem de la seua importància:

com siam informats que moltes persones compren e abarquen lo junch e venen aquell als peixcadors, los quals compren de aquell a més for que no·l solen comprar, en gran dan e prejuí dels drets e regalies del senyor rey com los peixcadors no puguen peixcar sens lo dit junch com aquells ne facen enantés e altres aparells per obs de peixcar e no tenint abundància del dit junch no poden peixcar ni exercir l'art de peixcar.

En atenció al problema exposat el batle general ordenava als batles de Sueca, Sollana, Catarroja, Massanassa, el Puig, Massamagrell, Albalat dels Sorells, i Albalat de la Ribera que observen que «lo dit junch sia venut als dits peixcadors tant per tant e no a nengun altre per que los dits peixcadors facen son llavor e peixquen».⁶⁴

ASPECTES BIÒTICS

Atés que per medi ambient entenem el conjunt d'elements biològics, químics i físics que existeixen en un espai i temps determinat, el nostre estudi no restaria complet si no analitzàrem la relació dels elements biòtics o vius amb les comunitats humanes del territori delimitat. Açò és, el conjunt de subjectes d'entre els quals la flora hi té un paper força preponderant.

⁶³ ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1485-1488*, 1.158, f. 33r (10 d'octubre de 1487).

⁶⁴ ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1485-1488*, 1.158, f. 478r (11 de setembre de 1487).

Els boscos i la vegetació de ribera

Els arbres i els boscos gaudien de gran consideració en època medieval. Eren essencials per a la vida de l'home; alguns arbres donaven fruits amb què alimentar-se, bé ells o bé les seues bèsties: aglans, nous, lledons... A més, proporcionaven llenya i carbó per escalfar-se, cuinar i realitzar diverses activitats artesanals i industrials, així com fusta per a la construcció de cases i de vaixells,⁶⁵ mobiliari, i tota mena d'estrís. El sotabosc ofería herbes per al pasturatge dels ramats i hàbitat per a la caça.⁶⁶

Els boscos que hi havia a la Ribera Baixa no es circumscrivien sols a les muntanyes de la serra de Corbera, la de les Raboses a Cullera, i els turons de Sant Miquel i dels Sants de la Pedra, a Corbera i Sueca, respectivament. Encara avui comptem amb topònims rurals com ara el Brosquil, existent en Cullera i Corbera, que ens parlen d'aquest paisatge i situen l'existència de masses forestals en el pla en ambdós termes. Tanmateix, les fonts documentals ens plantegen l'existència de boscos en espais molt pròxims a grans espais aquàtics. A la primera carta de poblament d'Almussafes, de febrer de 1250, s'esmenta que s'ha de plantar vinyes en aquell carrascar que el batle assignà als pobladors.⁶⁷ En efecte, el bosc de Cinyent, en terme de la senyoria de Corbera, el qual confinava amb el Xúquer el tenim documentat a començament del segle XIV.⁶⁸ A inicis del segle XIV les dues grans senyories de la comarca, Corbera i Cullera, totes dues en possessió del Reial Patrimoni, comptaven amb magnífics boscos amb els quals subministraven fustes per a l'armada reial. Així, el 16 de desembre de 1322, de Barcelona estant, el rei Jaume II escrivia al batle de Tortosa, al batle general de València i als batles i justícies de Cullera i Corbera fent-los saber que Mateu d'Ossilione comprava arbres i fustes llargues per a construir les galeres que es feien en les drassanes de Barcelona amb les quals s'havia de conduir la futura expedició per a la conquesta

⁶⁵ L'estiu de 1448 el mariner de València Pere Dalmau confessà deure al senyor de Cotes, una petita senyoria que confrontava amb Albalat de la Ribera, el ciutadà Lluís Bou, la quantia de 318 sous, 6 diners, preu de la compra de certa «fusta de carrasca del carrascal *in loci* de Cotes *ad opus faciendi* hun leny». Vegeu: Vicent M. Garés Timor i Salvador Vercher Lletí: *Els Barberà d'Algemesí. Una nissaga benestant a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-XVI)*, Catarroja, Editorial Afers, 2021, p. 29.

⁶⁶ M.ª Teresa Ferrer i Mallo: «Boscos i deveses...» *op. cit.*, p. 485.

⁶⁷ Luis Duart Alabarta: *Señorio de Almussafes... op. cit.*, p. 16.

⁶⁸ En la partició de béns immobles que realitzen, en 1311, els germans Bernat i Pere Fuster, de Corbera, s'hi esmenta una peça de terra ubicada en un bosc junt al riu Xúquer: «*Item, unam peciam terre in loco vocato lo bosch de Cinyent et conffrontatur in rivo Xuqueris et in terra Petri Ioverii et in terra sancti Michaelis et in semita*». AHN, Clero, Valldigna, carpeta 3.371, document 4. Ferran Garcia i Garcia: *Santa Maria de Valldigna i l'economia de certes comarques centrals del País Valencià (1298-1315)*. Tesi de llicenciatura, València, Facultat de Geografia i Història, 1979, p. 233.

de Sardenya, i els comunicava que si en comprava en els seus districtes no fos molestat, ans fóra ajudat.⁶⁹

El 1323 ja havien passat molts anys des d'aquells temps en què els primers colonitzadors cristians s'havien assentat en les terres de la Contribució General de Corbera. Una de les prerrogatives atorgades a fi de facilitar la colonització fou la concessió col·lectiva als pobladors del terme del castell de Corbera del dret d'empruar reconegut en els Furs. La fragmentació del terme general en algunes petites senyories territorials incidia negativament en el ple gaudi dels drets col·lectius, ja que alguns senyors posaven entrebancs a la recollida de llenyes existents en els boscos de la Serra de Corbera.

De la controvèrsia que mantingueren d'una part els cavallers Gil Eximèn Romeu, Raimon Costa, fra Jofré de Castellnou, comanador hospitaler de la Casa de Sant Antoni de Fortaleny, tots ells amb heretats en el territori, i la universitat de l'esmentat lloc, i d'altra Arnau Batle, ciutadà de València i senyor de l'alqueria de Llaurí, sobre l'ús d'una senda que partia del territori de Fortaleny i transcorria junt a les muntanyes que hi ha a Llaurí, emprada des dels temps dels musulmans per anar a agafar llenyes i transportar-les a Fortaleny sols coneixem la concòrdia, és a dir, la resolució del conflicte, signada el gener de 1323.⁷⁰

Les dades sobre boscos són escasses a causa que la majoria de documents fan referència a espais conreats, per tant el seu coneixement és limitat.

Cal esmentar també el paper important que jugava el bosc de ribera. L'1 de juliol de 1452 el batle de Corbera prohibia que es tallassen arbres no fructificants en la ribera del Xúquer. La resposta dels camperols fou triar un síndic perquè posara davant la cort del Governador de València un procés de ferma de dret contra l'ordre del dit funcionari reial cercant l'empara del tribunal en l'ús que d'immemorial gaudien per furs i privilegis de la facultat d'empruar en el terme, de tallar fustes i llenyes.⁷¹

El notari Bartomeu Tovià, en tant que síndic i procurador de la Vila i Honor de Corbera comparegué davant la cort del governador:

e ha en scrits proposat que jatsia per furs e privilegis del present regne de València, los veïns e habitants de la dita vila e terme hajan libertat, facultat de ampruar lo dit terme, de tallar fustes e lenys grossos e menuts per lurs amprius e husos, e axí

⁶⁹ ACA, *Cancelleria Reial, Sardinie anys 1323-1326*, 342, f. 173v (17 de desembre de 1322).

⁷⁰ AHN, *Clero, Vallidigna*, carpeta 3.375, document 17. «El llenyater de Fortaleny» és una rondalla de l'escriptor Enric Valor i Vives (1911-2000) que es desenvolupa en la Ribera Baixa. Els aprofitaments dels recursos forestals que duu a terme el protagonista del relat provenen de la serra de Corbera la qual dista uns pocs quilòmetres de Fortaleny.

⁷¹ ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1450-1453*, 1.151, ff. 555r-556v (1 de juliol de 1452).

hagen practicat e costumats fer los pobladors que ara són e los passats de tant temps ençà que memòria de hòmens no serà en contrari. Emperò, vós, dit mossèn Johan de Bonastre, batle de la dita vila, vos esforçaríeu per tot vostre poder prohibir e manar ab vehïns e habitants de la dita vila e terme que no tallen albres (sic) alguns no fructificaquants en lo dit terme, en la riba del riu de aquell, ço que fer no poríeu, obstants los dits furs e privilegis e ampriu, ne pertanyeria a vós ne a vostre offici fer per semblants prohibicions, manaments, execucions de aquells com lo vostre offici sia molt stret e limitat mas hon dupte algú aques, ço que no havia, si los dits hòmens poden fer, tallar fusts e lenyes e amprivar lo dit terme pertanyeria la conexença a vós [governador] e cort vostra [Governació], axí com primerament oficials en lo dit regne a qui pertany conèixer de les dites coses, majorment puix són causes de universitat. E per ço lo dit proponent, en lo dit proponent, en lo dit nom ha fermat de dret denant nós e cort nostra en e sobre lo dit hus, ampriu e altres coses sobredites prometen fer dret, star a dret e pagar la cosa jutjada si's convendrà donant de aquen y donés causió e fermança. Requerint-nos que la dita ferma e fermança li rebessem e que fos manat ab grans manaments penals a vosaltres sobredits que los dits vehïns e habitants de la dita vila de Corbera, terme de aquella, no inquietassen, molestassen e perturbassen en lo dit ús e possessió que aquells han de fer les dites coses, ni en res proechisquau contra aquells.⁷²

La qüestió de les argoleges del riu Xúquer al seu pas per la vila i honor de Corbera acabà substanciant-se en la Batlia General. Al remat el batle general escrivia a les autoritats locals de Corbera, el 7 d'agost de 1452, per comunicar allò que tots els implicats ja sabien: que el batle local, el cavaller Joan de Bonastre, el justícia i el síndic de la baronia i honor de Corbera, Andreu Torres i el notari Bartomeu Tovià, respectivament, havien arribat a un acord. Aquest disposava:

çò és, que lo vehí e vehïns habitador o habitants de la dita vila e honor puixa e puixen tallar e fer tallar dels arbres dels dits alcoleges, axí bé los tronchs com les rames de què per a llurs usos propis tan solament e dels vehïns de la dita baronia. En axí que los que tendran alcolejes puxen vendre e donar a aquells qui no-n tendran, habitants de la dita baronia, puix sia per lurs usos propis e dels vehïns habitants de la dita honor e baronia e en altra manera. E quant als arbres de la riba e ribes del riu puixa e puxen tant solament tallar les rames de aquells, axí mateix per llurs usos propis e dels dits vehïns de la dita baronia, sens licència alguna de nós [el batle general] o del batle de la dita vila. E si dels tronchs dels dits arbres de les dites ribes del dit riu volran tallar que ho hajau a fer ab licència nostra e del batle de la dita vila e honor e no en altra manera.⁷³

⁷² *Ibíd.*, ff. 555r-v. (27 de juny de 1452).

⁷³ *ARV, Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1450-1453*, 1.151, f. 564r (7 d'agost de 1452).

Les comunitats rurals de Sinyent, Polinyà, Riola i Fortaleny no volien veure's privades d'uns segurs subministres d'àlbers blancs i negres, salzes, olms freixes i lledoners entre d'altres.

La garriga i les pastures

La garriga per antonomàsia és una comunitat arbustiva baixa, densa, punxent i impenetrable en la qual el garric o coscoll (*Quercus coccifera*) és la planta dominant. Es tracta d'un paisatge producte de la degradació de l'alzinar litoral o del carrascar, dels quals en èpoques reculades potser deuria constituir el mantell marginal, una mena de trànsit d'aquests boscos a comunitats arbustives d'altres característiques. La degradació de l'ecosistema ha possibilitat l'hàbitat d'altres plantes, i la substitució d'arbres frondosos per arbustos, matolls i garriga. Aquest sotabosc duu aparellades unes plantes que ens mostren com era el paisatge de garriga. Així, en aquesta comunitat vegetal, hi viu en estat arbustiú, a més del garric, el llen-tiscle, el matapoll, la roja i l'arítjol, entre d'altres, i en estat herbaciú la lleteresa, el llistó els camedris i el càrex, entre moltes més herbes.⁷⁴ Hi ha tres plantes que ens parlen del paisatge en què viuen, ens interessen, però, pels seus usos: la sisca, el matapoll i el senill.⁷⁵

En Corbera, pròxim al paratge del Cap de la Muntanya, hi ha una partida denominada els Siscarets, tot per indicar l'abundància de sisca (*Imperata cylindrica*). Esta era una de les plantes que, a més de servir per a la construcció de les cobertes de les cases més humils,⁷⁶ també tenia un altre ús ja que una vegada seca es feia servir per cremar la pell del porc després de la matança.⁷⁷ I, encara en tenim un tercer ús, després de ser segada, per ser transformada en adobs naturals. La sisca esdevenia un llit sobre el qual es recollien els excrements del bestiar de llauró. Els llauradors consideraven un dret d'immemorial agafar esta planta i altres similars

⁷⁴ Ramon Folch i Guillèn: *La vegetació dels Països Catalans*, Barcelona, Ketres (ed.), 1986, pp. 79-80.

⁷⁵ L'etnobotànica és l'estudi de les relacions entre plantes i la gent (l'ésser humà), incloent-hi les seues aplicacions i usos tradicionals, per a, d'aquesta forma, determinar el seu valor cultural o científic. Sobre la terapèutica emprada tradicionalment en els pobles situats al voltant de l'Albufera de València, podeu consultar: José Luís Fresquet Febrer et al.: *Salut, malaltia i terapèutica popular: els municipis riberencs de l'Albufera*, Catarroja, Servei de Publicacions de l'Ajuntament, 1994.

⁷⁶ M.ª Teresa Ferrer i Mallol: «Emprius i béns comunals...» *op. cit.*, p. 63.

⁷⁷ Informació oral subministrada per mon pare, Salvador Vercher Pastor. No sabem si aquesta pràctica era seguida en època medieval, no obstant és interessant que quede recollida ací per esmentar aquesta praxis.

dels llocs comuns per redreçar la manca crònica de fems del camp i aportar-li nutrients.⁷⁸

Més interessant és el topònim existent a Polinyà, la partida del Matapollar. Constatem ja el seu ús des del segle XIII,⁷⁹ i ens parla d'una planta, el matapoll (*Daphne gnidium*) la qual tenia fins les primeres dècades del segle XX un ús inveterat: era necessària per a la pràctica d'una modalitat singular de pesca en les sèquies, que consistia en picar les arrels i les fulles de matapoll i introduir-les al caixer de la sèquia per enverinar les aigües, de manera que els peixos fugien en la direcció contrària en la qual, prèviament, s'havia fet una parada i s'havien col·locat mornells per capturar-los.

En tercer lloc tenim el senill (*Phragmites australis*). A Corbera hi ha topònims, com ara el barranc i la font del Senill que ens parlen de la seua presència arrelada al territori. És una planta les tiges de la qual s'han emprat per fer cistelles, sostres, tallavents, tancats, construccions de barraques i teulades. A més, les seus llavors i les fulles s'han emprat com a farratge per al bestiar.

Un altre dels aprofitaments que se'n derivava dels espais de garriga eren les cendres. Efectivament, en l'àrea estudiada no hem vist cap esment a la utilització de les cendres, però si que l'hem vist documentat en el que feien veïns de València, a mitjans del segle XV, en terres de Lliria, els quals empruaven baladre i llentiscle per reduir-lo a cendra.⁸⁰ És lícit pensar que eixa mateixa pràctica també es duia a terme a la Ribera del Xúquer, així com en altres comarques. L'aprofitament tradicional que en societats rurals s'ha fet de la cendra inclou el seu ús per fer lleixiu de bona qualitat per blanquejar la roba, per fabricar sabó, per netejar l'argent i per tractar ferides. Per un altre costat, les cendres tenien dues utilitats més: servien perquè l'aviram es rebolcara sobre elles per desparasitar-se i per altra banda, completaven l'alimentació de les gallines.

El sotabosc o la degradació de la coberta boscosa era, en termes agraris, erms, espais no colonitzats i aptes per al pasturatge. Les pastures eren essencials per ser l'aliment necessari amb què criar bestiar de mitja talla (ovicàprics i súids) i de gran (equins i bovins). Al País Valencià el dret de pastura també incloïa, previ permís del propietari, les terres de conreu que no estigueren sembrades, les vinyes i els olivars en aquell temps que no comportara perill l'entrada del bestiar per als ceps

⁷⁸ Ferran García-Oliver: «L'acció humana contra el medi natural...», *op. cit.*, p. 336.

⁷⁹ Un document de la Reial Cancelleria aragonesa, de gener de 1270, esmenta que a prop de la marjal de Polinyà hi ha el camí del «Matapolar». Vegeu: Robert I. Burns (s): *Diplomatarium of the Crusader Kingdom of Valencia. Unifying Crusader Valencia. The central years of Jaume the conqueror, 1270-1273*, Princeton, Princeton University Press, 2007, document 1.093.

⁸⁰ AMV, *Lletres missives dels anys 1449-1453*, g³-21, f. 285v.

i les olives, això sí, amb l'obligació de rescabalar el propietari dels danys que feren els ramats.⁸¹ L'ús de les pastures fou un constant generador de conflictes.⁸² Un dels litigis més antics documentats es localitza en terres de la Contribució General d'Alzira, tot just a la vora del que hui és la Ribera Baixa. Els llauradors de Cotes es queixaren al rei de l'agressió a mà armada que havien sofert l'any 1296 per part del veí lloc de Pardines,⁸³ així com de la perseverança en els atacs contra els treballadors de la dita alqueria, robatori d'animals de llaurar, com també de l'usdefruit il·legal de la llenya i dels pasturatges durant el 1297.⁸⁴ Els enfrontaments per l'aprofitament de les pastures foren reiterats entre els pastors i carnisers de la Contribució General de València i els camperols naturals de la Ribera Baixa, i aquest és el motiu pel qual es desencadenà el *Procés de Sueca*, en 1381, que enfrontà en els tribunals la ciutat de València i l'Orde de Montesa, senyor de Sueca. Un conflicte aparentment territorial però que en realitat amagava l'ús i aprofitament de les pastures del territori de Sueca.⁸⁵

Hi havia un interès per part dels propietaris de terrenys amb herbes per optimitzar els recursos que existien en les seues terres. El maig de 1385 l'alcaid del castell de Corbera, Pere Fillach, impedí que un ramat de cabres de Joan Ameler, de València, accedís a pasturar a la costera de la muntanya del castell, ja que havia llogat els herbatges, a més li empenyorà formatges que pesaven dues arroves i mitja (31,96 kg). Fillach exigia del cabaner per accedir-hi a les pastures el pagament de 12 sous per cap.⁸⁶

Les muntanyes

A la Ribera Baixa, a més de la muntanya de Cullera hi ha també els espais muntanyencs de la serra de Corbera. La importància que durant el segle XIV tingueren els tossals derivava del seu potencial econòmic que no sols estava reservat a la silvicultura sinó que a més era font de diversos recursos: la cacera, l'apicultura,

⁸¹ M.ª Teresa Ferrer i Mallol: «Emprius i béns comunals...» *op. cit.*, p. 51.

⁸² Salvador Vercher Lletí: «Conflicte i violència per l'ús de les pastures a la Contribució General d'Alzira en les darreries del segle XIV i començaments del segle XV», dins Pau Armengol Machí (ed.): *Estudis històrics sobre la Ribera del Xúquer. XV Assemblea d'Història de la Ribera (Benimodo, novembre de 2012)*, Benimodo, Ajuntament de Benimodo, 2015, pp. 127-156.

⁸³ En l'actualitat totes dues localitats són dos despoblats i donen nom a sengles partides rurals del terme d'Algemesí.

⁸⁴ M.ª Teresa Ferrer i Mallol: «Boscos i deveses...», *op. cit.*, pp. 497-498.

⁸⁵ Agustín Rubio Vela: *El Procés de Sueca. La mala vida en una comunitat rural del Tres-cents*, Sueca, En la Ribera del Xúquer, 1988, p. 50.

⁸⁶ AMV, *Clams dels anys 1381-1387*, zz-7, f. 253r.

l'extracció de pedres de les pedreres i la fabricació de calç en són sols uns quants.⁸⁷ No obstant això, el rastre documental que ens parla de l'administració i gestió dels espais muntanyencs no és abundant, en part no ja per la relativament poca documentació referent als segles XIV i XV, sinó més bé per tractar-se d'una activitat secundària si la comparem amb la dels sembrats i guarets que era l'activitat principal de la població camperola. Hem de desterrar, però, del nostre imaginari el concepte que el bosc estava arraconat a les muntanyes. Sembla que hi havia al pla cultius arboris, propis de les muntanyes, destinats a donar fruits o bé fusta. Així, a la partida de la Xara del territori d'Algemesí, terme d'Alzira, documentem el 1405 un carrascar, propietat d'Arnau Nadal.⁸⁸ En un altre lloc de la contribució general de la vila d'Alzira, en Pardines, també hi havia carrascars.⁸⁹

L'explotació de la muntanya per part dels elements més depauperats de la societat medieval sembla un fet evident. A Alzira, en 1376, el batle rebia diners de la multa imposada a un sarraí per cremar les muntanyes per a fer créixer nous brots per al ramat.⁹⁰ La dada és d'Alzira, però no hi ha cap dubte que a la serra de Corbera i a la muntanya de Cullera es devien seguir les mateixes pràctiques.

Fer reverdir la muntanya perquè els brots de les herbes tendres foren la pastura dels ramats implicava greus perills ecològics derivats de no poder controlar el foc, sobretot els dies de fort ponent durant l'estació estival, i més d'una volta s'acabava trencant un fràgil equilibri ecològic amb certs incendis.⁹¹ Les autoritats

⁸⁷ Els habitants dels pobles situats als peus de la serra de Corbera, gràcies als emprius, devien comptar amb el dret d'agafar els cudols arrossegats i erosionats per les barrancades existents en el caixers dels barrancs que baixen de la serra, com ara el barranc de les Fontanelles a Corbera, els del Senyor i la Fue en Llaurí, i el barranc del Poble a Favara. És aquest, sens dubte, un recurs de primera mà per construir les cases del poble.

⁸⁸ AMA, *Notariat, Notal de Bernat Costeïà de l'any 1405*, 040/18, ff. 25r-v.

⁸⁹ Al menys això es desprèn de la denúncia o clam interposada per Arnau Fabra davant els jurats de València en juny de 1414: «...pastant lo seu bestiar lanar de moltons en terme del dit loch devers lo carrasqual». Vegeu: AMV, *Clams de l'any 1414*, zz-2, f. 4r.

⁹⁰ «Item, reebé lo dit batle de Mahomat Almuli, serrahí, habitant en la Vall de Alfàndec, per çò com aquell fon atrobat que havia més foch en les muntanyes de la dita vila en l'any present [1376] contra forma de provisió real per la qual rahó fon condemnat per lo dit batle et per lo justícia de la dita vila com fos entre aquells contença a qual de ells pertanyia la conexença del dit feyt en xx florins d'or, de les quals lo dit batle feu composició ab lo dit serrahí com fos pobre e hagués haüt aquells a acaptar per deu florins d'or que valen cx». ACA, *Mestre Racional, Comptes de la batlia d'Alzira dels any 1376-1377*, 1.670.

⁹¹ Aquest problema dels incendis no era propi i exclusiu d'Alzira, sinó de tota l'àrea mediterrània. Una important localitat, limítrof d'altra banda d'Alzira, la ciutat de Xàtiva, també patia greument els incendis en el seu terme causats en ocasions per moros de Valldigna, i quan hi havia la conjunció de dos factors: epidèmies i incendis, el resultat era letal per a molts infants de la ciutat real. Això s'esdevenia a les darreries d'agost de 1395. Contra la proliferació d'incendis Xàtiva volia fer

municipals de la vila d'Alzira obtingueren del rei Pere *el Cerimoniós* determinades provisions per protegir les seues muntanyes, les quals afectaven també els termes circumveïns de la vila. En 28 de juny de 1396, ordenaren efectuar una crida pública per prohibir fer foc no sols en les muntanyes d'Alzira, sinó també en els termes circumveïns.⁹² La prohibició no sols obligava els habitants d'Alzira en el seu terme, particular i general contribució, sinó que feia que els «circumvehïns» moradors dels respectius termes de Corbera, Llaurí, Favara, Valldigna, Xàtiva, Antella, Sumacàrcer, Tous, Vall dels Alcalans... es veieren obligats a respectar el manament reial quan Alzira l'invocava. Però les crides públiques, encara que invocaren el nom del sobirà, no eren suficients per evitar i aturar la proliferació dels incendis dels boscos, sobretot durant els mesos de l'estiu.

A les muntanyes també hi havia la possibilitat de fer carbó i forns de calç. El 1415 es realitzaren obres en el castell de Cullera. El batle de la vila pagà a Pere Guardiola i a Berenguer Armengol, ambdós de Cullera, 35 i 20 sous, respectivament per la compravenda de 10 i 9 cafissos de calç.⁹³ És obvi que per fer la calç s'empraren forns, fets a la muntanya de Cullera, en els quals s'esmerçaven grans quantitats de llenya i matolls per a reduir l'estat sòlid de la pedra calcària del terreny a l'estat líquid de la calç. D'anys més tard tenim un altre exemple de com els estreps de la serralada de Corbera eren els llocs ideals per instal·lar els forns de calç. Jaume Pallarés, de Sinyent, llogaret de la baronia de Corbera, prometia als jurats de la vila d'Alzira, el juliol de 1474, edificar i lliurar-los en el seu territori un forn de calç a canvi de 13 sous i 6 diners l'almodí: «feu venda e promés fer e liurar als magnífics... jurats en lo present any de la vila de Algezira, çò és, dins terme

---

valdre un privilegi de Pere el Cerimoniós, atorgat el 27 d'agost de 1351, pel qual «a cascú era prohibit e vedat sots pena de mort e de perdre los béns metre foch o fochs en terme de la ciutat o fora del dit terme de aquella». Vegeu: Ferran García-Oliver: *Cistercens del País Valencià...*, *op. cit.*, p. 60.

⁹² «Hara hoïats, que us fan saber los honrats en Guillem Roqua, justícia, de la vila de Algezira, en Joan Serra, en Bernat Costeïà, en Lois de Santacreu, e en Nicholau Castelló, jurats. Per vigor de una provisió real atorgada per lo molt alt príncep e senyor, lo senyor en Pere, de alta recordació, rey d'Aragó, donada en la dita vila, sots lo sagell sacret del dit senyor, lo primer d'agost del any LXXX dos [1382], a tot hom en general, de qualsevol ley, condició o stament sia, axí dins terme de la dita vila habitant, com encara altres qualsevol circumvehïns, que no gossen, o presumesquen metre, o posar, o fer posar en les muntanyes de la dita vila e dels terme de aquella, ne encara los dits circumvehïns, foch per cremar les dites muntanyes circumvehïnes del dit terme, ne les del dit terme, sots encorrimment de pena de cors e de haver per tal ab la present pública crida, dits honrats justícia e jurats notifiquem e fan saber a tot hom en general les dites coses per çò que per alguns ignorància no puxa ésser al·legada». Aureliano J. Lairón Pla i Salvador Vercher Lletí (eds.): *Llibre d'actes del Consell...* *op. cit.*, p. 205. AMA, *Llibre d'actes dels jurats i consell de l'any 1396-1397*, 03/3, f. 15v.

⁹³ ARSCCHV-AP, *Protocol notarial de Bartomeu Tovià de l'any 1415*, 24.548 (1 i 18 de març de 1415).

de la dita vila hun forn de calç bona e rebedora dins... de hun mes comptador de la present jornada». ⁹⁴ En el terme de Corbera hi havia més gent que es dedicava a la mateixa activitat. Si més no, a començament del segle XVI, i com acabem de veure sens dubte abans, els mudèjars que residien a Corbera proporcionaven calç a obres públiques promogudes en altres localitats pròximes. ⁹⁵ Efectivament, el 1512, el consell municipal de Sueca pagava 40 sous «als moros de la calç que-s fan a Corbera». ⁹⁶

Hem de fer esment a com l'explotació dels recursos naturals existents en el propi terme municipal foren la base per a determinades indústries. Una d'elles fou l'apicultura. ⁹⁷ Efectivament, durant la primavera de 1432, el batle general manava al senyor de Llaurí, el cavaller Jaume de Romaní, ressituar els ruscos d'abelles que havia acollit a Llaurí i Beniboquer, els quals eren propis de moros forasters ja que on hi eren afectaven els camperols de la Vila i Honor de Corbera. Amb anterioritat ja havien estat foragitats de la costera del castell de Corbera pel batle i alcaid del mateix a causa de les queixes manifestades pels jurats de Corbera. ⁹⁸

La cacera era, sens dubte, una de les accions desenvolupades a les muntanyes i els boscos annexos encaminada a obtenir recursos alimentaris d'animals salvatges. En efecte, l'activitat cinegètica era practicada a les muntanyes de Corbera i Cullera si més no des del segle XIII (com també en època andalusí), de la mateixa manera que era practicada a Alzira. Altra cosa és que no comptem amb dades

⁹⁴ AMA, *Llibres dels jurats i del consell dels anys 1474-1475*, 03/64, sense foliar (13 de juliol de 1474).

⁹⁵ Antonio José Mira Jódar: «La contratación de la producción artesanal y de la mano de obra mudéjar por el Consell de Sueca a principios del siglo XVI», *VI Simposio Internacional de Mudéjarismo. Teruel, 16-18 de septiembre de 1993*, Terol, Centro de Estudios Mudéjares-Instituto de Estudios Turolenses, 1995, p. 366.

⁹⁶ AMS, *Fons Antic, Comptes de propis dels jurats de Sueca dels anys 1511-1535*, llibre 189, sense foliar.

⁹⁷ Sobre l'apicultura podeu consultar Pau Viciano Navarro: «Abellars, bucs i mel preciosa, una visió històrica dels inicis de l'apicultura al País Valencià», *Mètode* 33, 2002, pp. 62-64. Frederic Aparici Romero: «L'apicultura a la València medieval», dins Enric Vicedo (coord.): *Cultius, especialització i mercats. X Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2021, pp. 113-135.

⁹⁸ ARV, *Batlia, Lletres i privilegis dels anys 1429-1434*, 1.147, f. 396r. Regestat: Leopoldo Piles Ros: *Estudio documental sobre el bayle general de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, València, Alfons el Magnànim, 1970. També constatem la pràctica de l'apicultura a Torís el 1485. ARV, *Batlia. Lletres i privilegis dels anys 1485-1488*, 1.158, ff. 74v-76r.

d'eixa pràctica en els espais muntanyencs de la Ribera Baixa i que el que coneixem d'Alzira és gràcies a les restriccions imposades des de la Reial Cancelleria.⁹⁹

Hi ha també dues indústries relacionades amb el mon de la construcció, una d'elles situada en les muntanyes i l'altra en el pla. Efectivament, a començament del segle XVI, i gràcies a les obres de les séquies i de l'assut que s'estaven realitzant a Sueca, documentem que un dels aprofitaments que duïen a terme els mudèjars de Corbera en les muntanyes immediates era l'ús de les pedreres.¹⁰⁰

Els saladars

Als saladars hi creixien diverses herbes anomenades popularment sosa i gassull. Les plantes silvestres que creixien en aquests espais salobrencs, l'existència de les quals hem documentat a Cullera i Sueca, segons les espècies, s'assecaven i es cremaven. Les cendres resultants eren un producte anomenat sosa, necessari per a la fabricació de sabó i de vidre.¹⁰¹ L'abril del 1500 es venia a Cullera un tros de terra saladar: Lluís Esteve i la seua muller venien a Bernat Materó, menor, tots ells de Cullera, un tros de terra saladar situat a la dita localitat per 30 sous.¹⁰²

CONCLUSIONS

Afirmava el professor Antoni Furió que «el paisaje agrario es un paisaje social, y responde a la lógica del sistema que lo ha creado, más allá de las condiciones ecológicas del medio físico».¹⁰³ I, en veritat així és, de la mateixa manera que els paisatges naturals, normalment adscrits a zones adjacents a les conreades, també formen part dels paisatges «antropitzats». Generalment aquests marcs espacials naturals corresponen a territoris marginals en tant que les activitats i utilitats que d'ells se'n deriven formen part d'un conjunt d'activitats productives complementàries amb què una part important del camperolat augmenta els seus recursos amb aliments o matèries, transformables o no, convertibles en diners comptants.

⁹⁹ A començaments de 1295 el malaguanyat infant Pere d'Aragó ordenava als justícies d'Alzira, Gandia i Pego que prohibiren caçar porcs senglars amb ballesta o ceps. Josep Torró Abad i Pau Viciano Navarro: *Catàleg dels registres de Reial Cancelleria de la procuradoria de l'infant Pere d'Aragó (1291-1296)*, València, 1993, mecanoscrit inèdit, ítem 683. ACA, *Cancelleria Reial, Registres de l'infant Pere dels anys 1294-1296*, 89, f. 61r.

¹⁰⁰ Antonio José Mira Jódar: «La contratación de la producción artesanal...», *op. cit.*, p. 369.

¹⁰¹ M.ª Teresa Ferrer i Mallol: «Emprius i béns comunals...», *op. cit.*, p. 64.

¹⁰² ARSCCHV-AP, *Protocol notarial de Miquel Garí dels anys 1497-1500*, 26.909 (9 d'abril de 1500).

¹⁰³ Antoni Furió: «La domesticación del medio natural...», *op. cit.*, p. 103.

Si durant segles no s'ha produït l'assalt i atac per convertir espais marginals: boscos, marjals i aterraments a l'albufera, en territoris cultivats tal com esperonaven determinats poders com ara els feudals, serà per la insuficiència de braços per treballar i artigar noves terres i mantenir de manera ferma el retrocés de les zones esmentades.

Tot allò que oferia la natura podia ser – i era de fet – aprofitable, des de plantes i arbusts amb què enverinar l'aigua per pescar, confeccionar cistelles, estores, fins i tot fer llits amb sisca en estables amb el propòsit d'agafar els fems de les bèsties per convertir-los en nutrients de la terra, passant per la recollida de la sosa en els llocs més salobrencs.

BIBLIOGRAFIA

- BRANCHAT, Vicente: *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio, en el Reyno de Valencia, y de la jurisdicción del Intendente como surogado en lugar del antiguo Baile General*, València, Imprempta de Joseph y Tomàs de Orga, vol. III, 1784.
- BURNS, Robert I. (SJ): *Diplomatarium of the Crusader Kingdom of Valencia. Unifying Crusader Valencia. The central years of Jaume the conqueror, 1270-1273*, Princeton, Princeton University Press, 2007.
- CARRASQUER GARCIA, Antonio i Jesús CAMPILLO i TOMAS: *Toponímia dels pobles valencians. Sueca. La Ribera Baixa*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006.
- COLON, Germà i Arcadi GARCÍA (eds.): *Furs de València*, Barcelona, Editorial Barcino, vol. II, 1974.
- CORTÉS ESCRIVÀ, Josepa (ed.): *Acta curiarum regni Valentiae. Corts d'Alfons el Magnànim (València, 1417-1418)*, València, 1991. Inèdit, en vies de publicació en PUV.
- DUART ALABARTA, Luis: *Señorío de Almusafes. Colección de documentos históricos*, València, 1964.
- FEBRER ROMAGUERA, Manuel Vte.: *Carta pobla atorgada a Sollana per Eiximén d'Urrea en 1277*, Sollana, Ajuntament de Sollana, 2002.
- FERNÁNDEZ TRAVAL, Josep: «Béns comunals a l'Edat Mitjana: un estat de la qüestió», dins Joan Josep Busqueta Riu i Enric Vicedo: *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa Contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, pp. 67-74.
- FERRER i MALLOL, M.ª Teresa: «Emprius i béns comunals a l'Edat Mitjana», dins Joan Josep Busqueta Riu i Enric Vicedo: *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa Contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, pp. 33-65.

- FERRER I MALLOL, M.ª Teresa: «Boscos i deveses a la Corona catalano-aragonesa (segles XIV-XV)», *Anuario de Estudios Medievales* 20, 1990, pp. 485-542.
- FURIÓ, Antoni: *La carta pobla de Sueca (24 de febrer de 1245)*, Sueca, En la Ribera del Xúquer, 1995.
- FURIÓ, Antoni: «La domesticación del medio natural: agricultura, ecología y economía en el País Valenciano en la Baja Edad Media», Julián Clemente Ramos (coord.): *El medio natural en la España medieval. Actas del I Congreso sobre ecohistoria e historia medieval. Cáceres, 29 noviembre y 1 de diciembre de 2000*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2002, pp. 57-103.
- GARCIA I GARCIA, Ferran: *Santa Maria de Valldigna i l'economia de certes comarques centrals del País Valencià (1298-1315)*, València, Facultat de Geografia i Història, 1979, tesi de llicenciatura.
- GARCIA-OLIVER, Ferran: *Cistercencs del País Valencià. El monestir de Valldigna, 1298-1530*, València, Tres i Quatre, 1998.
- GARCIA-OLIVER, Ferran: «L'espai transformat. El País Valencià de la colonització feudal», *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. II, 2013, pp. 538-552.
- GARCIA-OLIVER, Ferran: «L'acció humana contra el medi natural. La Safor, segles XIV-XV», Ferran García-Oliver. (ed.): *Una comunitat humana al llarg de la història: la Safor. Estudis dedicats a Vicent Olasso Cendra*, Catarroja, Editorial Afers, 2020, pp. 317-353.
- GARÉS TIMOR, Vicent M. i Salvador VERCHER LLETÍ: *Els Barberà d'Algemesí. Una nissaga benestant a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-XVI)*, Catarroja, Editorial Afers, 2021.
- GINER I PEREPÉREZ, Francesc; Gemma TUR I FENOLLAR; Alfons CATALÁN I AL-CÓN i Carlos OLTRA: *La bassa de Sant Llorenç de Cullera*, Cullera, Ajuntament de Cullera, 2007.
- GUICHARD, Pierre: «L'aménagement et la mise en culture des marjales de la région valencienne au début du xive siècle», Patrice Cressier (ed.): *La maîtrise de l'eau en al-Andalus. Paysages, pratiques et technique*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, pp. 113-124.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric: *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991, pp. 184-186.
- GUIRAL-HADZIOSSIF, Jacqueline: «Le sucre a Valence aux xvè et xviè siècles», Denis Menjot (ed.): *Manger et boire au Moyen Age. Actes du colloque de Nice (15-17 octobre 1982). Centre d'Études Médiévales de Nice. 1 Aliments et société*, Niça, Publications de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Nice, 1984, pp. 119-129.

- HUICI MIRANDA, Ambrosio i M.ª Desamparados CABANES PECOURT: *Documentos de Jaime I de Aragón, III, 1251-1257*, Saragossa, Anúbar, 1978.
- JAUME I: *Crònica o llibre dels feits*, Barcelona, Edicions 62 / la Caixa, 1982.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J. i Salvador VERCHER LLETÍ (eds.): *Llibre d'actes del Consell i jurats de la vila d'Alzira (1388-1397)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2017.
- MARTÍNEZ PÉREZ, Antonio: «Los pasos de barca en el río Xúquer. (Año 1383)», dins Salvador Vercher Lletí (ed.): *Actes de l'XI Assemblea d'Història de la Ribera. Volum miscel·lani. Corbera, 10, 11 i 12 de novembre de 2006*, Corbera, Ajuntament de Corbera, 2008, pp. 19-23.
- MOMBLANCH GONZALBEZ, Francisco de Paula: *Historia de la Albufera de Valencia*, València, Ajuntament de València, 1960.
- MIRA JÓDAR, Antonio José: «La contratación de la producción artesanal y de la mano de obra mudéjar por el Consell de Sueca a principios del siglo XVI», *VI Simposio Internacional de Mudejarismo. Teruel, 16-18 de septiembre de 1993*, Terol, Centro de Estudios Mudéjares / Instituto de Estudios Turolenses, 1995, pp. 365-372.
- RIERA, Juan i Juan GRANDA-JUESAS: *Epidemias y paludismo en la Ribera del Júcar (una topografía médica del siglo XVIII)*, Valladolid, Universidad de Valladolid-Secretariado de Publicaciones, 1988.
- RUBIO VELA, Agustín: *El Procés de Sueca. La mala vida en una comunitat rural del Tres-cents*, Sueca, En la Ribera del Xúquer, 1988.
- VERCHER LLETÍ, Salvador: *Toponímia dels pobles valencians. Corbera. La Ribera Baixa*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2013.
- VERCHER LLETÍ, Salvador: «Conflicte i violència per l'ús de les pastures a la Contribució General d'Alzira en les darreries del segle XIV i començaments del segle XV», dins Pau Armengol Machí (ed.): *Estudis històrics sobre la Ribera del Xúquer. XV Assemblea d' Història de la Ribera (Benimodo, novembre de 2012)*, Benimodo, Ajuntament de Benimodo, 2015, pp. 127-156.
- VERCHER LLETÍ, Salvador: «La gestión de los bienes de uso comunal en época tardomedieval. El ejemplo de la villa valenciana de Alzira», *Revista Iberoamericana de Autogestión y Acción comunal* 73-74-75, 2019, pp. 343-361.

EL «PROBLEMA» DUGUÉ LA SOLUCIÓ. DE PATRONA POPULAR A PATRONA CANÒNICA. LA MARE DE DÉU DEL LLUCH D'ALZIRA

Aureliano J. Lairón Pla

Entre 1954 i 1978, açò és durant quasi un quart de segle, es produïren a Alzira uns fets que van dividir a bona part de la societat alzirenya i que formen part de la història contemporània de la religiositat de la capital de la Ribera del Xúquer. Els analitzem en la present comunicació.

EL NAIXEMENT D'UNA CONFRARIA

L'any 1954 un grup d'alzirenys encapçalats pel dirigent del moviment d'Acció Catòlica de la parròquia de Santa Caterina¹, Juan Bautista Blasco Ferrer, es va proposar recuperar per a la ciutat i rescatar-la de l'oblit una advocació mariana de la qual els veïns i les veïnes d'Alzira a penes tenien constància. Es tractava de la Verge que havia sigut titular de l'antic monestir de jerònims, cenobi que es va alçar al cor de la vall de la Murta l'any 1401 i que tingué vida fins a 1835.²

Sembla que la font d'inspiració de Juan Bautista Blasco per a restaurar al culte aquella imatge, segons ell mateix em va manifestar, va ser la contemplació d'una de les pintures de la nau central del temple de Santa Caterina on s'havien pintat al voltant de 1946 per Salvador Gil Camarena escenes històriques d'Alzira, entre

¹ Una de les dues parròquies que aleshores tenia la ciutat. Es localitzava a la Vila, el nucli antic de la ciutat. L'altra era la de sant Joan Baptista, en el raval de sant Agustí.

² Excepció feta de dos breus períodes: 1811-1814 (exclaustració per l'ocupació francesa) i 1820-1823 (exclaustració del Trienni Constitucional).

elles una que representava la troballa de la Mare de Déu a la Murta per uns monjos.³

La intenció de Blasco,⁴ lloable, comptà amb el suport de la revista *Murta*, publicació de l'Institut Laboral d'Alzira, que ja en les pàgines dels seus primers números s'havia fet ressò d'allò que es pretenia i havia llançat una crida «a los buenos alcireños amantes de sus tradiciones» per tal que facilitaren el màxim d'informació sobre l'advocació i l'antiga imatge.⁵ A banda d'això, segons assenyalen Josep Lluís Andrés i Salvador Montalvá,⁶ va ser el professor de dibuix del mencionat centre educatiu, Emilio Ferrero, qui en una classe pràctica que es va dur a terme en una casa de la partida de Xixerà, en el conegut popularment com l'Hort de les Madrilenyes,⁷ interessà dels alumnes la reproducció tant de l'estructura de

³ Les altres representen l'aparició de la Mare de Déu del Lluch, la conversió i el martiri de Sant Bernat i les seues germanes, Maria i Gràcia i la presa d'Alzira pel rei Jaume I.

⁴ Blasco s'havia adreçat, a través d'una carta datada a finals de 1953 a l'arquebisbe de València, en la qual suggeria que els temples que s'anaven a erigir en la ciutat i anaven a tindre per titulars als Sants Patrons, Bernat, Maria i Gràcia, i la Mare de Déu del Lluch no s'anomenaren així, i hi proposava ell els noms per al primer el del beat Joan de Ribera, i per al segon, el de la Mare de Déu de la Murta. Ho justificava en anècdotes certament curioses, en la litúrgia i en la possibilitat a la llarga d'un conflicte d'interessos entre parròquies. Blasco va influir en un amic seu, Juan Gallach Morell (germà major de la Hermandad de la Santa Faz del Señor), per tal que es dirigira a l'arquebisbe en semblants termes. (Gallach proposava el nom del Salvador per a la parròquia de la Mare de Déu del Lluch i el de Sant Agustí o del beat Joan de Ribera per a la dels Sants Patrons i ho justificava en el fet que no era convenient fer «recaer dichos títulos en los Patronos de toda la ciudad». En el cas de la Mare de Déu del Lluch, afegia «si se celebran cultos en su Parroquia, como es natural, restarán vida y esplendor al Santuario». El ben cert és que la proposta de Blasco i Gallach no es va considerar i que les denominacions s'havien fet efectives en haver sigut publicades al *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia* (número 2.601, corresponent al 29 de desembre de 1953).

⁵ Eixa mateixa publicació al seu número 3, corresponent als mesos de juliol-setembre de 1953 (quan encara no havia començat la futura polèmica) havia donat a la llum un article de l'arxipreste d'Alzira, Antonio Sanchis Castellano, titulat «Bajo el manto de la Santísima Virgen de Lluch» on es deixava constància de la realitat de la religiositat alzirenya per aquelles dates. També, per tal de fer-se'n una idea en eixe mateix sentit poden consultar-se les respostes que al número 5 de la citada revista, corresponent a gener-març de 1954, pàgines 16 i 17, donaven els quatre rectors nomenats per a fer-se càrrec de les quatre noves parròquies creades feia poc a la ciutat, les de l'Encarnació, Sants Patrons, Mare de Déu del Lluch i Sagrada Família a la popular barriada de l'Alquerieta.

⁶ Josep Lluís Andrés Pascual i Salvador Montalvá Rosell: «La Mare de Déu de la Murta, Candelera de Santa Caterina i el naixement de la Reial Confraria (1953-1957)», *Elseisdouble, diario digital*, 29 de gener de 2011.

⁷ La finca havia pertangut a l'antic convent dels jerònims. Per eixes dates era propietat de la família de Lanzas Barrère. A l'heretat acudien habitualment els monjos per fer-se càrrec de l'administració d'esta i en els períodes vacacionals i de descans. Hi havia un oratori per a les celebracions religioses dels monjos.

la casa de camp com d'un dels dos plafons ceràmics devocionals allí existents, concretament del que representava a la Mare de Déu.⁸

Com molt bé assenyalen els citats autors, el missatge murteny que desprenia la revista *Murta*, va calar⁹ i així, amb el beneplàcit del rector de la parròquia de Santa Caterina i aleshores arxipreste, Antonio Sanchis Castellano, es va mamprendre la tasca de restituir al culte públic en una nova imatge l'antiga advocació.

En efecte, després de superar els problemes que sempre sorgixen als inicis, es va constituir una comissió per tal de restaurar la imatge.¹⁰ Eixa comissió va encarregar la nova talla de la Mare de Déu, per a substituir la destruïda durant la Guerra Civil, als imatgers Gaspar i Perez de València, els quals amb anterioritat ja havien treballat per a la nostra ciutat en ser els autors del pas processonal de la Germandat Deportiva del Sant Expoli, beneït l'any 1951.

Per posar en antecedents, cal dir que el 8 de març de 1954 era erigida canònicament en la nova parròquia que duia el seu nom, creada feia poc per l'Arquebisbat, l'«Asociación Catòlico-Benéfica de Señoras de Nuestra Señora del Lluch, Patrona de Alcira»¹¹.

El 24 de juliol de 1954, al migdia, a les portes de la façana de l'antiga església conventual de l'extint monestir de la Murta, en un acte que congregà a molta gent i al qual havien sigut convidats els rectors de la localitat –hi van assistir quatre dels sis– i una representació municipal, el sacerdot alzireny Bernardo Mascarell

⁸ Andrés i Montalvá s'equivoquen en assenyalat que el plafó procedia del monestir. Va ser instal·lat allí des del primer moment perquè es feu *ex professo* i per tal de reafirmar que la finca pertanyia al monestir que tenia al pare sant Jerònim (representat en l'altre panell devocional) per titular de l'Ordre i a la Mare de Déu per titular del monestir alzireny.

⁹ No tant com diuen «sobre un grup de jóvens d'Acció Catòlica de les parròquies de Sant Joan i Santa Caterina, sino més aviat en un jove: Juan Bautista Blasco, que va interessar d'altres dos jóvens amics: un de Santa Caterina» (José Boscá) i un altre de Sant Joan (Salvador Ausina) (fundador amb ell de la Germandat de la Santa Faç del Senyor) ajuda per a dur endavant el seu projecte.

¹⁰ Comissió que van conformar junt amb Juan Bautista Blasco, Enrique Núñez Tello, Manuel Just Aparicio, José Boscá Guillén, Salvador Ausina Sanz i Francisco Carrasco Llorens.

¹¹ Deixava de pertànyer a la parròquia de Sant Joan Baptista on havia sigut fundada l'any 1928. Havia sigut erigida canònicament a instàncies del rector Fermín Vilar Taberner, i se'n van aprovar els estatuts a finals d'eixe mateix any per l'arquebisbe Prudencio Melo y Alcalde.

procedí a beneir la imatge,¹² que a la vesprada, va ser traslladada al temple de Santa Caterina.¹³

Uns mesos després, el 17 de novembre d'eixe mateix any l'arquebisbe Marcelino Olaechea aprovava canònicament la Germandat i quedava constituïda la primera Junta que va presidir el mateix Blasco i de la qual formaren part cinc hòmens més. En poc de temps, la nova associació va reunir vora dos-cents confreres. Es va establir celebrar la festa de la Verge el 2 de febrer, que coincidia amb la festa litúrgica de la Purificació de la Mare de Déu i la Presentació de Jesús al temple,¹⁴ tot vinculant-la a aquella que antigament se celebrava al cenobi murrenc i a la tradició de les candeletes que es beneïen eixe dia i que afavorien a les dones en el moment del part, tal com referix el pare Morera a la seua *Història*¹⁵ i també dedicar-li'n una altra, precedida d'un septenari,¹⁶ l'últim diumenge de maig, per tal de venerar-la com a «Medianera de Todas las Gracias». Paral·lelament es va fundar una Associació Femenina de la Mare de Déu¹⁷ i una Congregació Infantil d'Amics del Jesuset de la Murta i començà a celebrar-se una romeria, generalment al començament de juny, a les ruïnes de l'antic monestir.¹⁸

El mes d'octubre de 1954, la Mare de Déu del Lluch visitava València junt amb les imatges de la Mare de Déu patrones més venerades de l'Arxidiòcesi, i

¹² Es tractava d'una imatge de vestir, de 77 centímetres d'alçària, tallada en fusta i sostinguda sobre una peanya policromada amb or fi que va costar 5.400 pessetes. Les mides, segons assenyalen Andrés i Montalvá, «es van prendre basant-se en una fotografia postal de l'antiga Mare de Déu de la Murta, que guardava el senyor Salvador Enguix España, ajustant la seua proporcionalitat a la grandària de la corona de plata donada per la família Galvañón l'any 1893» (Andrés i Montalvá, article ja citat).

¹³ On quedaria instal·lada en una de les capelles laterals del temple, la que hui ocupa el retaule de la Mare de Déu del Lluch i els beats màrtirs d'Alzira.

¹⁴ Eixa festa des de l'any 1955 i fins a l'actualitat va precedida d'un tridu. Va substituir a la que anteriorment celebrava l'Arxiconfraria de la Mare de Déu del Consol a la seua titular en l'antic temple exconventual de Sant Agustí i, després, en la capella de l'Escola Pia, fins que se n'anaren els escolapis. (Vid. Al respecte l'article Juan José Sanz Maseres: «La Virgen del Consuelo y Correa: Aproximación a su historia e iconografía alzireña», din *Actes de la IX Assemblea d'Història de la Ribera*, Benifaió, 2002, pp. 215-228.

¹⁵ Joan Baptista Morera Ferrando: *Historia de la fundación del monasterio del valle de Miralles, hallazgo y maravillas de la Santísima imagen de Nuestra Señora de la Murta*, Alzira, Germania i Ajuntament d'Alzira, capítol VII, 1773.

¹⁶ El septenari es va celebrar entre els anys 1955 i 1959 en què, per falta d'assistència de fidels, va ser substituït per un quinari i després per un tridu que també deixà de celebrar-se el mes de maig de 1968.

¹⁷ La primera presidenta va ser Amparo Bono Mateu, esposa del farmacèutic Manuel Oro López.

¹⁸ La romeria no s'ha celebrat alguns anys per circumstàncies especials.

representava la nostra ciutat en els actes de la coronació canònica de la imatge de la Mare de Déu del Puig. Uns dies després, en el temple de Santa Caterina d'Alzira, l'alcalde de la ciutat, Bernardo Andrés Bono, formulava davant la Moreneta el vot mediacionista. El text d'espiritualitat que va llegir¹⁹ nomenava la Moreneta,²⁰ tal com era costum, com a Patrona.

COMENÇA EL CONFLICTE

La Confraria de la Murta mentrestant anava creixent. I ben prompte anava a sorgir «el problema». El 10 de febrer de 1955 es va publicar a la secció de notícies i comentaris de la regió del diari *Levante* una gasetilla en què es donava compte dels actes celebrats uns dies abans per la Confraria en honor de la seua titular. Per un error involuntari de confecció i en els epígrafs que en primer terme apareixien com de costum va aparèixer en grans titulars el següent: «Alcira, a su patrona la Virgen de la Murta». La cosa va donar motiu a falses interpretacions i així el corresponsal del periòdic del *Movimiento* a la ciutat, Bernardo Fontana Martínez, es va vore obligat a rectificar, per creure-ho convenient, tres dies després, ja que la informació havia afectat «a gran número de alcireños, amantes de su Patrona, Nuestra Señora del Lluch», i hi deixava constància que s'havia tractat d'un error «del que son ajenos tanto el corresponsal que suscribe como la naciente Cofradía de la Virgen de la Murta, que en manera alguna han querido suplantar un título que con todos los honores y derechos corresponde a Nuestra Señora del Lluch, Patrona queridísima por todos los alcireños a quien tanta fe y reverencia han

¹⁹ Este: «Yo, Bernardo Andrés Bono, abogado y diputado provincial, en nombre propio, como presidente del Excelentísimo Ayuntamiento y representante de todos los vecinos de esta ciudad, en presencia de Jesús Sacramentado, de la amadísima imagen de nuestra excelsa Patrona, del muy reverendo señor arcipreste, párrocos y clero, Excelentísima Corporación Municipal, primeras autoridades y jerarquías, fuerzas vivas y tan numeroso como fervoroso pueblo fiel, digo que: DECLARAMOS nuestra creencia firmísima en la doctrina de la Mediación Universal de nuestra celestial Madre, en el mundo de las gracias. PROPONEMOS con decisión inquebrantable propagar y defender por todos los medios lícitos esa doctrina inefable, SUPPLICAMOS al Santo Padre, que prontamente sea declarada dogma de fe esta entrañable y milenaria creencia del pueblo. Cálido y común acuerdo de la población cristiana que solemnemente en nombre de Alcira reiteramos, con la ilusión de ver brillar una gracia más en la corona de esta Reina, a cuya imitación y servicio nos consagramos acogiéndonos bajo el manto de su misericordia, confiando nos estreche fuertemente a Jesucristo, nunca nos abandone y a todos nos salve, cual amorosa Abogada nuestra, clementísima, piadosa y dulce Madre de Dios». (Arxiu Municipal d'Alzira, Festes, Mare de Déu del Lluch, 1954. Expedient sobre assistència de la corporació als actes organitzats en València amb motiu de la coronació canònica de la Mare de Déu del Puig i adhesió al vot mediacionista).

²⁰ Apel·latiu afectuós amb el qual anomenaven i anomenen popularment els alzirenys a la Mare de Déu del Lluch pel color del seu rostre.

rendido su pleitesía las generaciones alcireñas que desde tiempo inmemorial han venido sucediéndose».

Fins a eixe moment ningú no havia qüestionat mai el patronatge sobre la ciutat de la Mare de Déu del Lluch²¹. De fet el mateix Juan Bautista Blasco havia donat a la llum uns anys abans a la revista *Ánimos*, publicació dels jóvens d'Acció Catòlica de València, un article anomenat «Nuestra Señora de Lluch, Patrona de la ciudad de Alcira»,²² havia acompanyant en les processons a la Moreneta i s'havia fet ressò a través de la *Guía del Católico en Valencia* de la devoció dels alzirens per la seua patrona amb motiu de la celebració l'octubre de l'any 1951 de la Gran Missió General que van predicar els pares paüls i on va tindre especial protagonisme la *Moreneta*.²³

Però el ben cert va ser que l'ambient s'estava enrarint pel vol i les decisions que estava prenent la nova confraria i que es va originar un malestar entre els catòlics alzirens, amb la qual cosa es va produir una reacció que va determinar que des de l'estament eclesíastic i per tal d'evitar confusions i problemes en un futur es promoguera la declaració del patronatge canònic, que es recolzava en el popular, que des de ben antic se li reconeixia a la Mare de Déu del Lluch.

El 21 de març de 1955 els rectors de les sis parròquies de la ciutat, els caps dels diferents moviments parroquials i representants del Poble Fidel d'Alzira sol·licitaren a l'arquebisbe de la diòcesi que impetrara del Papa Pius XII la gràcia del patronatge de la Mare de Déu del Lluch sobre la ciutat d'Alzira.²⁴ Eixa proposta no va ser tramitada finalment des de l'Arquebisbat a Roma, ja que va ser neutralitzada

²¹ Era l'advocació mariana popularment present en la història contemporània d'Alzira. A ella s'havien aclamat els alzirens en el segle XIX en els moments de congoixa i participava en les festes patronals de la ciutat.

²² *Ánimos*, número 11, 1945.

²³ «La última crónica de la Misión de Alcira», *Guía del Católico en Valencia*, suplement de *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, número 5, 1951.

²⁴ Signaren la proposta, entre altres, l'arxipreste d'Alzira i rector de Santa Caterina, Antonio Sanchis; el rector de Sant Joan Baptista, Francisco Albiol; el rector de l'Encarnació, Miguel Sáez; el rector dels Sants Patrons i fill d'Alzira Bernardo Mascarell; el rector de la Sagrada Família Juan Friedland; el rector de la Mare de Déu del Lluch, Joaquín Nadal, i, també, els sacerdots Leoncio Alpuente, Ricardo Borrás, Fernando España, José Maseres (estos tres últims alzirens) Vicente Andrés i el pare Adolfo de Almudaina, que exercien el ministeri en diferents temples de la localitat, les superiors del Col·legi de la Puríssima (franciscanes), de la Casa Beneficència i de l'Hospital Municipal (filles de la Caritat de Sant Vicent de Paül) i de l'Asil d'Ancians (Germanetes dels Ancians Desemparats), a més dels presidents de diferents juntes parroquials, dels Jóvens d'Acció Catòlica i, significativament, Salvador Ausina, president de la Joventut d'Acció Catòlica de la parròquia de Sant Joan, i José Boscá Guillem, president de la Joventut d'Acció Catòlica de la parròquia de Santa Caterina, que havien format part, quan es va crear, de la Hermandad de Caballeros de Nuestra Señora de la Murta. També signà, entre altres, Bernardo Rosell Magraner.

per l'Ajuntament a qui se li va demanar l'adhesió. El consistori deixà en un ple l'assumpte damunt la taula «para mejor estudio» quan l'alcalde va al·legar,²⁵ que havia rebut un escrit firmat per «varios vecinos de la ciudad» en què sol·licitaven que es proposara el mateix per a la Verge de la Murta.

En realitat l'escrit dels «varios vecinos» mai no va existir ni va ser enregistrat en l'Ajuntament. Tot va ser obra d'un regidor municipal²⁶ amb molta influència sobre la primera autoritat local, a la qual, casualment, substituïria deu anys després al capdavant del consistori. Això va derivar en una fractura que va ferir la unitat dels catòlics d'Alzira durant més de dos dècades i que va tindre la seua continuïtat en altres fets, tal com comprovarem.

Així les coses eixe mateix any, a instàncies del rector Joaquín Nadal, es va organitzar la secció de cavallers de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch per tal de donar suport a les activitats de l'associació de senyores. Formaren part d'eixa primera junta membres de l'antiga Junta d'Obres del Santuari i devots de la Moreneta.

El mes de maig de 1955 la Confraria de la Murta sol·licità permís per a celebrar el septenari de la seua titular en l'altar dels Sants Patrons del temple de Santa Caterina, permís que va ser denegat per l'Arxiconfraria que presidia Manuel Montagud,²⁷ que no volgué prendre partit ni prestar-se amb possibles acords favorables a donar a entendre allò que no compartia.

La naixent Confraria de la Mare de Déu de la Murta estava intentant ocupar un espai que ningú li reconeixia i les seues propostes estaven cridant fortament l'atenció. De fet demanà a la Junta Local Fallera, ens que aglutinava el conjunt de comissions falleres alzirenyes, la realització d'una ofrena de flors a la seua titular en el context dels actes de la setmana fallera, acte que no es va dur a cap en resoldre l'organisme faller en contra, atesa la polèmica que el fet podia ocasionar.²⁸

²⁵ A qui l'arquebisbe va demanar la seua firma «por razón de su alta calidad».

²⁶ José Pellicer Magraner, regidor de Cultura i posterior alcalde, era membre destacat de la Confraria de la Verge de la Murta. Com a regidor de l'Ajuntament, havia donat la seua conformitat a l'aprovació pel ple municipal el 2 de juny de 1948 del nomenament de la Mare de Déu del Lluch com a Alcalde Honorari Superior Perpetu d'Alzira, tal com reflectix l'acta de la sessió «consecuente con el amor y cariño que los hijos de la ciudad de Alcira dispensan a la Santísima Virgen como Patrona de la ciudad». La seua esposa, Carmen España, era, per tradició, de la Mare de Déu del Lluch.

²⁷ Estava vinculat a la Confraria de la Mare de Déu del Lluch per la família de la seua esposa, amb càrrecs directius en esta.

²⁸ Acord de la Junta Local Fallera que presidia Arturo Masiá Picot, de 10 de febrer. (Llibre d'Actes de la JLF de 1956, p. 17).

La polèmica en lloc de remetre va augmentar i fins i tot propicià que al si d'algunes famílies i entre membres d'estes es creara un fort malestar.²⁹

Després de la seua aprovació per la jerarquia eclesiàstica, l'any 1956 s'erigia, com asuccessora de l'antiga associació, la «Cofradia de Nuestra Señora del Lluch, Patrona de Alcira» i a partir d'eixe moment es constituïrien dos juntes de govern, la de senyores i la de cavallers i una secció de xiquets.

L'1 de maig de 1956 va vore la llum el primer número de *Reina, Madre y Patrona*, butlletí de l'associació-confraria de la Mare de Déu del Lluch.

En el context de la disputa el 18 de juliol de 1956 l'arxipreste Antonio Sanchis en una carta enviada al bisbe auxiliar, Jacinto Argaya, insistia en el patronatge canònic a favor de la Mare de Déu del Lluch.

L'any 1957 assumix la presidència de la Confraria de la Mare de Déu de la Murta l'advocat alzireny Rafael Presencia Lliso.³⁰ Poc abans s'havia fet càrrec de la presidència de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch el seu cosí germà, també advocat, José Piera Lliso.

Eixe any –en perspectiva, més ridícul no podia ser– tingueren lloc el mateix dia, el 19 de maig, els actes de benedicció dels estendards de les dos confraries. Els padrins van ser els mateixos: Adrián Campos Bialcanet i M.ª Carmen Suñer Picó. Al matí, en el temple de Santa Caterina, es va beneïr el de la Murta.³¹ A la

²⁹ Des del primer moment els «murters» intentaren que calara en el conscient dels alzirenyes un missatge: que hi havia una Mare de Déu amb un títol genuí i propi d'Alzira, la d'ells, i una altra que era forana, el nom de la qual coincidia amb el de la patrona de Mallorca. Els «lluquers» responien amb la frase que la Mare de Déu havia nascut a Betània i s'havia criat a Natzaret. (Vegeu al respecte el capítol «Sobre “Lluch”, nombre y apellido» al llibre que se cita a la nota 82, pp. 14-19).

³⁰ De tradició «lluquera». Havia sigut padrí l'any 1956 amb la seua esposa (la família de la qual havia obsequiat a la Moreneta del Lluch amb un mantell de penitent per als actes de la Missió de 1951) de la festa de la Candelera de la parròquia de Santa Caterina dedicada a la Mare de Déu de la Murta. I any i mig abans, l'octubre de 1954, havia participat i portat a muscles pels carrers de València a la Mare de Déu del Lluch en la seua visita a la capital de província amb motiu dels actes de les festes extraordinàries de la coronació canònica de la Mare de Déu del Puig. El seu pare havia format part de la Junta d'Obres del Santuari de la Mare de Déu del Lluch i la seua mare, Ana Lliso Hernández, de la Junta de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch, així com la seua esposa, Amparo Redal Sánchez, el seu cosí germà José Lliso Colomer, havien signat el 1955 perquè la *Moreneta* fora proclamada patrona de la ciutat. El seu sogre, Francisco Redal Dolz, s'havia vinculat a la Moreneta a través de la Junta d'Obres del Santuari.

³¹ Confeccionat amb tela d'alhama imitació de la del segle XVIII, es va adornar amb onze campanetes de plata que van rebre els noms de les principals devocions alzirenyes. A saber: els sants Bernat, Maria i Gràcia, la Mare de Déu del Lluch, el Santíssim Crist de la Verge Maria, santa Caterina, sant Agustí, santa Llúcia, sant Silvestre, sant Gregori i sant Joan Baptista, i sant Jeroni com a titular de l'orde religiós de l'antic monestir i la de la Mare de Déu, la seua titular. A l'estendard es va posar, amb lletres «Patrona de Alcira».

vesprada, en el Santuari de la Muntanyeta, el del Lluch. L'oficiant va ser el mateix, l'arxipreste de la ciutat, Antonio Sanchis.

Per eixes dates la Confraria de la Verge de la Murta s'autotitulava «Real»³² i com a reacció els de la del Lluch utilitzaran el títol, també sense cap de fonament, de «Muy Ilustre».

Arran de la «troballa» al començament de setembre de 1957 a l'Arxiu Municipal per part de l'escolapi José Maria Blay³³ d'un acord municipal de 1893³⁴ pel qual s'havia proclamat a la Verge de la Murta «compatrona» de la ciutat, que provocà el desconcert en la majoria de la població, es va recruar el tema. La Confraria de la Murta va editar centenars de pasquins amb la transcripció del document i els va distribuir per tota la ciutat. No van trobar millor data per a fer-ho que la nit del diumenge 9 de setembre, dia de la festa de la Mare de Déu del Lluch. L'endemà, dilluns, a diferents espais de la ciutat va aparèixer, reproduït, el text del document i, amb ell, la notícia. Molts alzirenys van vore en el fet una provocació, sobretot per la forma en què es va fer. El ben cert és que la Confraria de la Murta disposava ara d'un argument important que farien valdre de totes totes.

El 2 de febrer de 1958, per la vesprada, Francisco Albiol, pren possessió del càrrec de rector de Santa Caterina.³⁵ Poc després dirigix una carta a Guillermo Hijarrubia, vicari general de la Diòcesi, en la qual li advertix d'una possible visita «de algunos exaltados» pertanyents a la Confraria de la Mare de Déu de la Murta que s'han proposat fer patrona a la Verge de la Murta «y no a la Virgen de Lluch, como se venía haciendo desde hace mucho tiempo». Albiol assenyala que aprofitant «el precario estado de salud» del seu antecessor (Antonio Sanchis) «un exaltado» li posà un cetre «como Reina de Alcira» a la Verge de la Murta. Albiol manifesta que ell no pensa posar en cap lloc els títols de «Reina de Alcira o Co-Patrona»

³² Els seria atorgat per la Casa Reial el mateix dia que a la Mare de Déu del Lluch, l'any 1991.

³³ En realitat el document va ser localitzat per l'arxiver Josep Maria Parra, qui, d'acord amb el regidor de Cultura de l'Ajuntament i directiu de la Confraria de la Verge de la Murta, José Pellicer Magraner, van acordar amb l'escolapi, per tal de deixar al marge a Parra que s'havia significat molt abans de la Guerra Civil i mentre va ser rector de la parròquia de Sant Joan Baptista (1917-1926) en el foment del culte i la devoció a la Moreneta i que va ocupar l'any 1923 el càrrec de tesorero de la Junta d'Obres del Santuari marià que se li va erigir a la Muntanyeta del Salvador). José Maria Blay Garés havia publicat el gener de 1957, al número 3 de la revista *Reina, Madre y Patrona*, l'article «El autor de los Gozos de la Santísima Virgen de Lluch, Patrona de Alcira, el reverendo padre Salvador Calvo, de las Escuelas Pías».

³⁴ Interpretat manipuladament. Acord que no tingué cap transcendència ni va arribar a la població ja que no va ser arplegat com a notícia per cap dels mitjans de comunicació escrits de l'època i que a més, *de facto*, no es va materialitzar, ja que las «consideraciones debidas» que haurien d'haver-se donat no es van fer efectives mai.

³⁵ Eixe càrrec portava parell el de consiliari de la Confraria de la Mare de Déu de la Murta.

mentre no porten un ofici de l'Arquebisbat autoritzant-ho. Eixa autorització no es produirà mai.

A partir d'ara se succeiran uns fets dins d'una dinàmica d'acció-reacció.

L'any 1958 la Confraria de la Mare de Déu de la Murta convoca i organitza uns Jocs Florals que esdevindran una gran festa i elegix com a regina de la Justa Poètica a M.ª Carmen Suñer Picó, filla de l'empresari alzireny Luís Suñer Sanchis. L'esdeveniment que té un gran ressò culmina el 31 de maig en el Gran Teatre amb l'entrega de premis als treballs guanyadors i un posterior sopar i un ball de gala al Cercle Alzireny.

Eixe esdeveniment cultural i social més que religiós no afavorirà la Confraria, ja que no era un acte propi d'una associació religiosa. La Confraria s'està convertint, per la seua línia, en un grup selecte i classista pel que fa als seus components, les classes dominants socioeconòmicament i políticament de la població.³⁶

El 14 de setembre de 1958, el bisbe auxiliar de la diòcesi, Rafael González Moralejo, presidix en l'església de Santa Caterina la missa de pontifical en honor de la Mare de Déu del Lluch i manifesta públicament davant de les autoritats municipals que és l'Església i, remarca, solament l'Església, qui pot definir i concedir honors i distincions en matèria religiosa per ser de la seua única i exclusiva jurisdicció i competència.

Després de la missa solemne i en privat demana a la Confraria de la Mare de Déu del Lluch que deixi d'usar en les seues publicacions el títol de patrona que tradicionalment venia utilitzant.³⁷ La junta de la Confraria es compromet a fer-ho i així amb la publicació del darrer número, el 8, de *Reina, Madre y Patrona*³⁸ s'inicia una etapa en què el títol que popularment des del segle XIX venia utilitzant-se deixa de fer-se present i pràcticament desapareix. Solament s'escoltarà durant les processons, quan el poble la invocava amb els vítols de costum.³⁹ Idèntica petició formula a la Confraria de la Murta que, pel que sembla, no fa massa cas.

³⁶ Per la ciutat començà a circular la frase que els confreres i devots de la Verge de la Murta eren «la seda» i els de la Mare de Déu del Lluch «el percal», quan la realitat era que la Mare de Déu del Lluch arrossegava a gent de les sis parròquies de la ciutat, de totes les classes i condicions socials, mentre que la de la Murta a penes comptava amb confreres fora de la demarcació de Santa Caterina, la parròquia on estava erigida i, això sí, es nodria de gent de més alta posició social quan no d'aquells que aspiraven a ser-ho.

³⁷ Així mateix va demanar a la Confraria de la Verge de la Murta que deixara d'utilitzar el títol de «Compatrona» per ser una associació religiosa i deure's a l'Església. La Confraria de la Murta no en feu cas.

³⁸ Corresponent a març de 1959.

³⁹ Els devots solien expressar-ho proclamant: «Visca la nostra Patrona» o «Visca la Patrona d'Alzira».

El 26 de setembre de 1959, amb motiu de la boda d'Adrián Campos i Mari Carmen Suñer, la Confraria de la Verge de la Murta s'ofereix per a posar la imatge de la seua titular en l'altar de Santa Caterina, on s'anava a celebrar la cerimònia de l'enllaç matrimonial. Els «murters» ho justificaren en el fet que la Mare de Déu de la Murta és la «Protectora de la Maternitat», però darrere no hi ha una altra que comptar amb el favor de la família i «fer-la seua». En determinats àmbits es critica el fet pel que suposa de seguir en la línia encetada abans de fer de la Confraria una associació religiosa elitista.

L'any 1961, José Songel Pérez (Manuel, 1899-València, 1979), que havia sigut rector de la parròquia de Sant Joan Baptista d'Alzira⁴⁰ i director espiritual de l'Asociación Catòlica Benéfica de Señoras de Nuestra Señora del Lluch és nomenat vicari general de la Diòcesi.⁴¹

El 3 de maig de 1962 ix a la llum, editat pel consistori, el treball guanyador del premi patrocinat per l'Ajuntament de la ciutat en els Jocs Florals de Lo Rat Penat de l'any anterior, obra de l'estudiós alzireny Rafael Sifre Pla, anomenat *Historia de la devoción alcireña a Nuestra Señora de la Murta*.⁴²

⁴⁰ Entre els anys 1935 i 1942. Era doctor en Teologia i coneixia a la perfecció la realitat eclesial d'Alzira.

⁴¹ Songel «era en realidad quien llevaba la responsabilidad directa del gobierno diocesano, siguiendo una tradición local, en virtud de la cual el vicario general gobernaba de hecho más que el obispo auxiliar, como había sucedido con el anterior deán y vicario general, don Guillermo Hijarrubia» (Vicente Carcel Ortí: «El gobierno pastoral de la Archidiócesis de Valencia desde el Vaticano II hasta 1966», *Revista Española de Derecho Canónico* 55, Salamanca, 1988, p. 52).

⁴² La proposta del tema va ser del regidor de Cultura, José Pellicer que li va encarregar directament el treball a Rafael d'Alzira, segons ell mateix em va contar el 17 de febrer de 1987. Sifre em va reconèixer que s'havia prestat als «interessos» de Pellicer i Parra i que alguna de les coses que havia escrit havien estat suggerides pel cronista en clara referència a les frases «ya que ésta tenía y tiene por Patronos a los Santos Mártires Bernardo, María y Gracia» (obviant a la imatge de la Mare de Déu del Lluch) i en assenyalar que el compatronat s'havia produït «influenciado por los deseos generales de la población» (cosa que no era certa). De l'opuscle, de 52 pàgines, es van editar diversos milers d'exemplars per tal de divulgar-los entre la població alzirenya. Contenia moltes inexactituds, sobretot pel que fa a la part gràfica on es representaven dos dibuixos manipuladors. Un era una «còpia» d'un gravat inexistent a la Biblioteca Universitària de València i un altre suplantant la trilogia devocional tradicional alzirenya (el Crist de la Verge Maria, la Mare de Déu del Lluch i els sants Bernat, Maria i Gràcia). La Mare de Déu del Lluch era substituïda per la Verge de la Murta. L'autor dels dos dibuixos va ser Enrique Núñez Tello, molt implicat amb la confraria de la Mare de Déu de la Murta i ànima i vida d'esta en els anys setanta i huitanta del segle xx. La parcialitat de Pellicer estava a la vista. El consistori mai havia publicat fins a esta data cap dels treballs guanyadors de les anteriors edicions del premi que patrocinava als Jocs Florals de Lo Rat Penat, i a més no va proposar mai un premi amb el mateix títol referit a la Mare de Déu del Lluch per tal de donar a conèixer la seua història.

L'any 1963, María Perepérez Dolz⁴³ substituïx a Amparo Bono en la presidència femenina de la Confraria de la Murta i a l'any següent el farmacèutic Manuel Oro López⁴⁴ a Rafael Presencia.

Passen els anys i la pugna i les aspiracions per part de les dos confraries continuen.

A mitjans de 1964 un jove exseminarista, José Palacios Boquera, molt vinculat a la Parròquia de la Mare de Déu del Lluch, comença a col·laborar de valent⁴⁵ amb la Confraria. Els seus propòsits no són altres que contribuir a la consecució dels objectius que l'associació religiosa s'havia traçat des de feia uns anys: finalitzar les obres del Santuari amb l'acabament de la torre-campanar, aconseguir que el temple marià de la Muntanyeta es convertira en meta de peregrinacions i treballar per la consecució tant de la coronació com del patronatge canònic de la Moreneta.

El 10 de novembre de 1964, el diari *Las Provincias* es fa ressò d'una reunió de la Confraria de la Verge de la Murta en la qual s'havia acordat iniciar els tràmits reglamentaris per tal de promoure la coronació de la imatge de la seua titular.

I a penes vint dies després, l'1 de desembre, el diari *Levante* anuncia que la imatge de la Mare de Déu del Lluch visitaria a l'any següent totes les parròquies de la ciutat amb motiu de la commemoració del 25é aniversari de la seua restauració al culte públic després de la Guerra Civil. Al si de la Confraria s'organitzarà una Junta, que presidirien José Palacios⁴⁶ i Maria Moll Gimeno, per a programar i organitzar els actes.

⁴³ Havia sigut confrare de la Mare de Déu del Lluch abans de la Guerra Civil i quan es va reconstituir l'associació després de la contesa va ocupar el càrrec de vocal de la junta que presidia Josefina Piera Rosario. Va donar un dels millors donatius per a la construcció de la nova imatge que es va encarregar al gran imatger Antonio Ballester Vilaseca que havia sigut Premi Nacional d'escultura l'any 1935.

⁴⁴ Marit d'Amparo Bono Mateu, expresidenta de la Confraria de la Murta. Sent regidor de l'Ajuntament l'any 1948 havia aprovat el nomenament de la Mare de Déu del Lluch com a Alcalde Honorari Superior Perpetu de la ciutat «consecuente con el amor y cariño que los hijos de la ciudad de Alcira dispensan a la Santísima Virgen como Patrona de la ciudad». Havia format part de la junta que s'havia constituït uns anys abans per a erigir en la Muntanyeta del Salvador el «Colegio Magno de Nuestra Señora del Lluch» que anaven a regir els pares salesians que, finalment, no es va alçar.

⁴⁵ Ja estava fent-ho des de 1958, però d'una manera molt discreta i sense apenes transcendència pública.

⁴⁶ Exseminarista i alt directiu de l'empresa Avides, havia sigut preceptor d'un jove Luis Suñer Picó i amb el temps es convertiria en la mà dreta de l'industrial Luis Suñer. Persona que coneixia molt bé els amagatalls de l'Arquebisbat i que tenia molt bona relació amb la cúria. La seua elecció va resultar providencial per a les aspiracions dels confreres de la Mare de Déu del Lluch. Quan va prendre possessió del càrrec, demanà plena confiança en ell i avançà que algunes gestions, sobretot

I, en efecte, entre el 26 d'abril i el 2 de maig de 1965 es van celebrar tant a València (a través de la Colonia Alzirenya establida a la capital) com a Alzira nombrosíssims actes, entre ells una visita de la Verge al temple de Santa Caterina i una altra a la casa consistorial, que van culminar amb l'ofertament, el 2 de maig, d'unes corones d'or i brillants costejades per subscripció popular, que a la plaça del Cabdill, de gom a gom, com no s'havia vist des dels actes de la Missió General de 1951, van entregar l'alcalde i l'arxipreste. Les cròniques assenyalen que van ser més de 10.000 les persones que van participar en l'acte i són ben eloqüents les fotografies que se'n conserven.

L'Arquebisbat prené bona nota d'allò que havia ocorregut i dels informes en eixe sentit del vicari general, consiliari de l'antiga associació de la Mare de Déu, que havia estat present en la majoria dels actes.

Animats per la resposta del poble, el 2 de maig José Palacios i Maria Moll es convertiren en els nous presidents de la Confraria. A penes 10 dies després, el 30 de maig, l'arquebisbe visitava el Santuari i prometia a la multitud de fidels que s'hi havien congregat en el temple la celebració d'un Any Sant Marià i la coronació canònica de la Mare de Déu del Lluch.

Mentrestant, superada pels esdeveniments, el desànim començà a calar en la Confraria de la Mare de Déu de la Murta conscient que el poble d'Alzira majoritàriament, tenint en compte la tradició, aposta devocionalment per la Mare de Déu del Lluch, a la qual s'havien vinculat els seus majors.

El 3 de juny de 1965 el prelat dirigix una carta a l'alcalde de la ciutat en què li dona compte de la grata impressió que li ha produït la seua visita al santuari uns dies abans i de com havia rebut telegrams de molts alzirenys congratulant-se pel futur Any Jubilar i per la futura –cite textualment– «Coronación Pontificia de la Patrona de Alcira». Sens dubte la missiva estava escrita amb tota la intenció. L'arquebisbe interessava el major interès pels futurs actes «que esperamos se realizarán de la forma más grandiosa y solemne hasta llegar a constituir una de las páginas más gloriosas de la historia de esa preclara Ciudad». L'ordinari de la diòcesi finalitzava la seua carta «rogando a Nuestra Madre del Lluch tenga para Alcira siempre Su más delicada y materna protección».

A penes 27 dies després, el 30 de juny, una representació de la Confraria de la Verge de la Murta visita en València a l'arquebisbe per tal d'exposar-li a l'Ordinari de la Diòcesi el seu punt de vista en relació amb la «problemática mariana» existent

---

les que considerava més delicades, les duria personalment, amb molt de secret i i en comunicació solament amb el director espiritual de la Confraria.

a la ciutat⁴⁷. D'eixa visita es va fer eco, uns dies després el corresponal a la ciutat

⁴⁷ Coneixem l'escrit que li van deixar, ple d'inexactituds i d'alguna que altra fal·làcia (com ara vincular la Verge de la Murta amb la Missió de 1915 que va estar apadrinada per la Verge del Perpetu Socors, i la cançoneta a què es feia referència que amb els anys vam saber que va compondre a propòsit per a l'escrit eixe any el poeta Manuel Just), que, entre altres coses, deia:

«En su última visita al Santuario de Nuestra Señora de Lluch, enclavado en al cima de la Montañeta del Salvador, de la que dieron la más amplia referencia la prensa y la radio, ante la petición personal del Sr. Vicario General, S. E. Rvdma. se dignó prometer un Año Mariano y una Santa Misión presidida por la imagen de la Santísima Virgen de Lluch, que sería coronada canónicamente ese Año, reiterando con paternal insistencia su deseo ferviente, de que a dicha coronación asistieran todos los alcireños.

Como fervientes católicos, amantes de la Santísima Virgen en su advocación de la Murta, no podemos menos que alegrarnos de oír a nuestro amado Sr. Arzobispo, aquellas palabras de exaltación de fervor mariano, ponunciadas en la cima de aquel monte, en el que se hallaba enclavada la ermita del Salvador, del que tomó el nombre que aún conserva en la tradición popular y cuya expresión mariana se ha reflejado en la elevación del actual Santuario. En ellas nos decía: “Cuánto celebramos en el Señor tener un pueblo loco de amor por la Santísima Virgen. Porque, mirad, hermanos en el sacerdocio y amadísimos hijos todos: O el mundo se salva con Ella o no se salva. Es cierto que el Salvador por sí, el Redentor, el Mediador, por sí es uno solo: Jesucristo. Nos salvamos por El, pero El, que es el mejor de los hijos, pone sus gracias en las manos de la mejor de las Madres. El Papa nos lo ha dicho últimamente en esa preciosa y breve Encíclica Mense Maio”. Y dice: “Del trono de la Santísima Virgen vienen las más generosas y abundantes gracias de Dios, porque El, la ha hecho a Ella administradora y dispensadora de las gracias del tesoro y misericordia Divinas; la ha hecho a Ella y hay que acudir a su intercesión y su protección, y en Ella y por Ella y con Ella, encontramos a Jesucristo...” “La Virgen María es Reina de la Paz. Y el Papa quisiera que nuestros dos fines sean el Concilio y la Paz. Vamos pues a celebrar el Año Santo, con todo entusiasmo. Locos por amor de la Santísima Virgen, y vamos a la Coronación Canónica que ha de ser la conmoción general de todo el espíritu de esta bellísima, de esta simpatiquísima, de esta nobilísima, de esta católica Alcira”.

Es totalmente cierto, lo que ha observado S.E. Rvdma. con gran clarividencia. Alcira es, y ha sido desde los primeros momentos de su historia, una ciudad cuyos habitantes han sido unos grandes enamorados de la Virgen. Ya en el siglo VI de la Era Cristiana, según la tradición, se veneraba una imagen de Nuestra Señora, moldeada en barro, en el Monasterio Servitano, fundado por San Donato en el valle de la Murta. Ocultada durante la d(en)ominación sarracena, fue encontrada después de la Reconquista por dos ermitaños entre matas de Murta, de lo que recibe su nombre esta advocación de María Santísima. Levantada una ermita en su honor, fue tanta la devoción a esa Milagrosa Imagen, que en 1.357, el alcireño Arnau de Serra, cedió todos sus bienes a Nuestra Señora de la Murta y a sus ermitaños, según consta documentalmente en el Archivo Histórico Nacional. Al ingresar estos ermitaños en la vida monástica, tomando el hábito de los Jerónimos en el monasterio de Santa María de los Ángeles de la Plana de Jávea, fundaron el Monasterio de Nuestra Señora de la Murta, que se inauguró en 1404 y tuvo tanta importancia en la vida católica de nuestra Patria, que fue visitado por San Vicente Ferrer en 1409 y por los dos Arzobispos Santos Valencianos, Santo Tomás de Villanueva y San Juan de Ribera, así como por el más poderoso de nuestros Reyes, Felipe II que lo visitó el 19 de febrero de 1.586, Miércoles de Ceniza.

El culto a la Santísima Virgen de la Murta, como expresión de este amor mariano, siguió incrementándose hasta que en 1.820, fueron exlaustrados los frailes, como consecuencia de la Ley

del diari *Las Provincias* que informà que el doctor Olacoea els va manifestar –cite

---

de Supresión de Monasterios, incautada por el Ayuntamiento por considerarla propia de la villa y trasladada a nuestra Ciudad en el año 1.821, se veneró en su capilla de la Parroquia de Santa Catalina, confiriéndole el Ayuntamiento de esta villa el título de Patrona (Copatrona con los Santos Mártires Bernardo, María y Gracia) el día 6 de Mayo de 1.893, título que fue firmado por el Muy Ilustre Ayuntamiento de esta ciudad en sesión de 6 de Mayo de 1965, al dedicarle una de las calles de nuestra población.

Como S. E. Rvdma. ha hablado de celebrar una Santa Misión durante el Año Mariano que se proyecta, bajo la protección de Nuestra Señora de Lluch, y se pretende cobijar a toda Alcira bajo su manto dejando de lado a una advocación tan arraigada como la de Nuestra Señora de la Murta que arrastra a un gran número de católicos alcireños, nos vemos en la obligación de solicitar respetuosamente, que esta Santa Misión sea colocada bajo la protección de la Santísima Virgen y presidida por las dos Imágenes en las advocaciones en que se venera en esta Ciudad, porque lo contrario supondría alejar de esta misión apostólica a unos católicos alcireños que se sentirían postergados, porque la Imagen que veneran a pesar de su tradición y de su historia, era considerada como de un rango inferior a la otra, cuanto a esta última se la coloca al frente de una masa de creyentes y la otra era relegada a la soledad de su Camarín.

Si el Rvdmo. Obispo Auxiliar, de acuerdo con S. E. Rvdma. propugnó el culto a la Santísima Virgen en sus dos advocaciones en el más noble plano de igualdad de sentimientos y de hermandad entre sus cofrades. Si el Excmo. Ayuntamiento, dando un ejemplo magnífico de fervor mariano, exaltó los títulos de María Santísima, ratificando los acuerdos por los que nombró Alcaldesa Honoraria Perpetua a la Imagen de la Virgen de Lluch y Copatrona de nuestra Ciudad a la de la Virgen de la Murta, según consta en el Acta cuya copia se presenta, si Su Santidad el Papa ha preconizado la unidad incluso entre los hermanos separados, por mediación de la Santísima Virgen, diciendo “Si nuestros queridos hermanos separados van a venir un día a que nos demos un abrazo de hermandad dentro del redil de la única esposa verdadera de Cristo ha de ser por Ella. Por María a Jesús. No hay otro camino”, entendemos que no deben haber divisiones entre los cristianos que aman a la Santísima Virgen que es Reina de la Paz, ni relaciones de cualquier Imagen sobre otra cuando todas ellas presentan a la misma Madre. Aún cuando, como alcireños y amantes de nuestra historia no podemos ni debemos ocultar nuestra sincera y ferviente devoción a la advocación de la Santísima Virgen de la Murta, que a través de los siglos ha presidido los mayores faustos de la historia de nuestra ciudad, la que nos ha amparado en todas nuestras amarguras y hacia la que se ha elevado la mirada suplicante de nuestros mayores, porque Ella se dignó, en su Imagen, aparecer en esta población y tomar esta advocación tan auténticamente alcireña.

Por esto creemos que también la Imagen de la Santísima Virgen de la Murta puede proteger la nueva Santa Misión, como protegió la que se celebró por los años 1.914, de la que nuestras abuelas aún recuerdan aquel cantar que compuso la devoción popular: “Verge Santa de la Murta/María, Gracia y Bernat/ Ampareu a estes xiquetes/ ampareu-les per pietat”. Y también, que pueden hacerse extensivas las gracias del Año Santo Mariano, a los que en definitiva visiten en las condiciones necesarias para ello a la Imagen de la Santísima Virgen de la Murta en la advocación en que se venera en esta población en su Capilla de la Iglesia Arciprestal de Santa Catalina.

Por último, si en la Coronación de la Santísima Virgen (ilegible) todos los católicos alcireños para honrar a su Madre, nos creemos en el deber de pedir, que se corone a la Reina de todos, pero que este símbolo de la realeza de María se coloque simultáneamente en las sienes de las dos preciosas Imágenes, que presiden la vida de nuestra Ciudad.

textualment— el següent: «1º.-Que su intenso amor a la Virgen Santísima abarca por igual a las dos advocaciones que se veneran en Alcira, de Murta y de Lluch, 2º.- Que el Año Mariano que se proyecta se pondrá bajo la protección de la Virgen Santísima en sus dos advocaciones anteriormente citadas, 3º.- Que tanto la santa misión como cualquier festividad que se dedique a cualquiera de las dos advocaciones deberá celebrarse conjuntamente y presidirla simultáneamente ambas imágenes y 4º.-que la coronación canónica de la Virgen María, como Madre de Alcira, debería simbolizarse en el mismo acto sobre las dos imágenes», i hi afegia que l'ordinari els havia autoritzat a divulgar eixes decisions.⁴⁸

En l'Arquebisbat s'analitza minuciosament el text remés per la Confraria de la Mare de Déu de la Murta. Segons unes anotacions que coneixem de Palacios sembla que no senta gens bé el to utilitzat. Entre les conclusions: hi ha la sensació de voler-se situar per damunt de l'altra confraria, s'incidix en diverses ocasions en la referència a l'alzirenyisme de la imatge de la Verge de la Murta com excloent o restant categoria a l'altra i pareix que es vol marcar diferència entre els missatges de l'arquebisbe i el del Papa. Indirectament es posa en dubte l'autoritat de l'ordinari de la Diòcesi.

Per si faltava alguna cosa pocs dies després va vore la llum en el llibre oficial de les festes patronals editat per l'Ajuntament amb motiu de les festes de juliol un article signat pel C.O. de la C. que molts van creure contraproductiu per als interessos murters. El seu autor, el sacerdot, arxiver i historiador José Maria Parra Ballester,⁴⁹ no el va firmar amb el seu nom, sinó amb l'acrònim de cronista oficial de la ciutat i el va titular «San Bernardo Mártir y Nuestra Señora la Virgen de la Murta». L'article es va publicar en una data molt significativa, en el context de

---

Muy certeramente nos habla S. E. Rvdma. del amor a la Santísima Virgen, pero entendemos que no debemos canalizar los alcireños nuestro fervor mariano necesariamente a través de la Imagen de Nuestra Señora de Lluch ni manifestar el amor a Nuestra Señora forzosamente rindiendo homenaje a esa estatuilla —en expresión de S.E. Rvdma.— de la Santísima Virgen, porque ni nuestro amor mariano ni nuestras profundas creencias cristianas, ni la obediencia y fidelidad a nuestra Santa Madre Iglesia pueden ni deben sentirse menoscabados por nuestra entrañable devoción a la Santísima Virgen en su advocación alcireñísima de la Murta.

Devotamente besan su anillo pastoral».

⁴⁸ *Las Provincias*, 9 de juliol de 1965.

⁴⁹ José Maria Parra Ballester (Alzira, 1888-Alzira, 1978). Sacerdot. El 22 de juny de 1924 havia publicat al setmanari *El Heraldo de Alcira* un article titulat «Nuestro Proyecto» en el qual expressava molt clarament el seu compromís amb la que anomenava «nuestra Patrona» i el seu futur santuari. A penes tres anys després, el 17 de juliol de 1927, el seu nom figurava, junt amb el de l'arquebisbe Melo, entre altres molts més, en l'acta de col·locació de la primera pedra del futur temple que s'erigia en honor, cite textualment, «de la excelsa Patrona de esta ciudad, a mayor gloria de Dios, en obsequio de Nuestra Señora de Lluch y bien de las almas».

la promesa feta per l'arquebisbe, que havia anunciat la celebració d'un Any Sant Marià en la ciutat baix el patrocini de la Mare de Déu del Lluch i la coronació canònica de la Moreneta, imatge que centrava virtualment la devoció de les filles i els fills d'Alzira i va ser publicat a instàncies, s'endevinava la mà i després es comprovà,⁵⁰ d'un polític local, del regidor de Cultura José Pellicer, amb molta influència, com ja s'ha assenyalat, sobre l'alcalde.

L'article de Parra (que també va ser reeditat en separata, tant era l'interés de Pellicer en la seua divulgació)⁵¹ va provocar un gran rebombori entre la població. En l'article, el cronista, que va prendre com a excusa una carta del president de l'Arxiconfraria dels Sants Patrons, que assenyalava que el patronatge dels germans màrtirs Bernat, Maria i Gràcia no es compartia amb la Verge de la Murta, venia a dir que la validesa del títol de compatrona per a la Verge de la Murta tenia idèntica legitimitat que el títol de patró de Sant Bernat, perquè ambdós els havia atorgat la mateixa autoritat: la municipal, un, el de Sant Bernat, en l'any 1643, i l'altre, el de la Verge, el 1893.

El 4 de juliol, l'arquebisbe dirigix el següent escrit al president i consell directiu de la Confraria de la Mare de Déu de la Murta:

Muy queridos amigos:

Me honraron con la lectura del escrito que me elevaba ese Consejo Directivo de la Real Cofradía de Nuestra Señora de la Murta, y con toda la amable conversación que sostuvieron conmigo, aplaudiéndoles yo y alabando al Señor por el amor que tienen a su Madre y nuestra Madre.

Yo tuve el consuelo de decirles:

1º.- Que como amatísimo que soy, por la misericordia de Dios, de nuestra Madre, todos los títulos con que se la honra, me son gratuitos, sin ninguna preferencia, por mi parte, que pueda parecer que pone como en segundo lugar uno ni otro Nuestra Señora del Lluch-Nuestra Señora de la Murta, Nuestra Señora de la Murta-Nuestra Señora del Lluch.

2º.- Que como buenísimos hijos de la Virgen que son todos los alcireños deben celebrar juntos el Año Santo Mariano que se proyecta: los de la Cofradía de Nuestra Señora del Lluch y los de la Cofradía de Nuestra Señora de la Murta; todos sin que ninguno de los nobles hijos de Alcira, deje de tomar parte en el Año Santo y en todas las filiales muestras de amor mariano que se proyectan.

⁵⁰ Aureliano J. Lairón Pla: «Al voltant d'una polèmica. Entorn d'un article del cronista Parra Ballester», *Algezira Xúcar* 3, Alzira, 2019, pp. 131-138.

⁵¹ Eixe any, contràriament al que havia ocorregut amb anterioritat i, sens dubte, per culpa de l'article, el llibre programa de festes no va comptar amb el vistiplau de la màxima autoritat religiosa local, l'arxipreste Francisco Albiol. A partir d'eixa data el vistiplau no hi va figurar més.

3º.- Que por mi parte, coronaría canónicamente a las dos estatuas, la del Lluch y la de la Murta; pero que eso era difícil pues la Coronación Canónica la otorga la Santa Sede.

Hoy puedo añadirles y asegurarles que la Santa Sede no nos lo concedería, porque:

a) Ella requiere que sea todo un pueblo: autoridades, clero y fieles, el que pida esa Coronación.

b) Que la estatua que ha de ser coronada centre virtualmente la devoción de todo ese pueblo, y

c) Que no sea la petición una espontaneidad del Prelado del lugar sino que él se limite a elevar el clamor de autoridades, clero y fieles.

Si esas condiciones se reúnen hoy (véanlo ustedes juntos) en la advocación de Nuestra Señora del Lluch, yo no dudo de que los amantes de la Virgen en su título de la Murta se sentirán muy hijos Suyos apoyando la petición de la Coronación Canónica. Otra cosa no sería razonable.

Si esas condiciones se reunieran hoy (véanlo ustedes juntos) en la advocación de Nuestra Señora de la Murta, yo no dudo de que los amantes de la Virgen en su título de Nuestra Señora del Lluch, se sentirían muy hijos Suyos apoyando su Coronación Canónica. Otra cosa no sería razonable.

Yo transmitiré a la Santa Sede las Preces que virtualmente toda Alcira ponga en mis manos.

Todo lo hacemos por Ella a gloria de su Hijo!

No se si les dije que en Liria (donde existen dos veneradas advocaciones de la Virgen y dos artísticas bandas de música distintas que se acogen bajo su respectiva advocación) se pide por las dos Cofradías y las dos Bandas, la Coronación Canónica de la advocación que centra virtualmente y sin exclusivismos de ninguna suerte, la devoción mariana de casi toda la ciudad.

Les recuerdo que cuando me requieran a una fiesta de Nuestra Señora de la Murta iré Dios mediante, con el mismo consuelo a tributarle muestras de mi amor en esa bella imagen consagrada por la historia mariana de Alcira.

Mi gran bendición a todos ustedes. Marcelino, rubricado.

Para que se proceda con claridad de ideas e igualdad de criterio, envío copia de esta carta al Muy Reverendo Señor Arcipreste y al Señor Presidente de la Cofradía de Nuestra Señora del Lluch.

A penes tres setmanes després de vore la llum el programa de festes, el vicari general de la Diòcesi, José Songel, presidix, per delegació de l'arquebisbe Olaechea, en el temple de Santa Caterina, la Missa Major en honor dels Sants Patrons.

Quan anava a començar la seua homilia, Songel va demanar al tècnic de l'emissora local Ràdio Alzira, de la cadena SER, que retransmetia l'Eucaristia, que desconnectara els aparells de transmissió perquè estimava que el que anava a dir era una miqueta fort. D'això encara pot donar fe Alfonso Rovira Marín, treballador de l'emissora i, amb els anys, director de la mateixa.

Songel va dedicar bona part de la seua homília a l'article escrit per Parra en el llibre de festes. En la seua intervenció recordà la seua estada a la ciutat on tants amics conservava, recordà com havia passat els tres anys de la Guerra Civil amagat en un domicili de la seua feligresia, recordà com a ell tres sacerdots fills d'Alzira (José Maria Parra, Bernardo Blasco Carreres i Vicente Piquer Sifre), els seus predecessors en la parròquia de Sant Joan i amics personals i, també, Eladio España Navarro, li havien inculcat la devoció, que ells havien fomentat, per la patrona de la ciutat: la Mare de Déu del Lluch. És més, cità també, a altres sacerdots que s'havien manifestat en idèntic sentit com Enrique Boix, José R. Panach, Luis Castellano, Manuel Martínez i José Maria Vinat (que havien sigut arxiprestes d'Alzira) i Patricio Sala, Bernardo España, Salvador Pau, Fernando Benedito, José Enguix, Juan Gregori, Salvador Estrugo, Fernando España, Vicente Pelufo i Bernardo Mascarell, estos deu últims alzirenys, i va dir que durant els seus anys d'estada a Alzira no recordava ni un sol acte celebrat en honor de la Mare de Déu de la Murta que era, no obstant això, la mateixa Mare de Déu, Maria, que es mereixia sols per això el respecte de tot el poble cristià alzireny.

Songel qualifica de desafortunat l'article de Parra i diu públicament en el transcurs de la seua homília, entre altres moltes coses, que els patronatges eren qüestió de l'Església, que així ho havia manifestat uns anys abans en eixe mateix lloc el bisbe González Moralejo. Li recordà a Parra, en ple franquisme, la necessitat d'avançar en el tema de la separació Església-Estat en qüestions que afectaven la praxi religiosa, que no era certa la validesa del compatronat en comparar-lo amb el de sant Bernat (a qui en cap moment se cita en el document de 1893), perquè en el cas de sant Bernat hi va haver per mig un *motu proprio* de Sa Santedat el papa Urbà VIII del qual es va fer servir el municipi, cosa que en el cas de la Verge de la Murta no hi era, que hi havia molts patronatges canònics marians anteriors a 1893, posà com a exemple el de la veïna localitat de Carcaixent, de l'any 1883 i el de la mateixa València, de l'any 1885, etc., que en el cas del compatronat no havien expressat el seu parer els fidels, representats pels rectors de la ciutat, ni les associacions ni les comunitats religioses d'esta, que havia sigut una proposta personal d'un beneficiat (Francisco de Asís Richart) d'una parròquia, per molt que anara avalada pel seu superior, que Richart intentà recuperar una advocació, però no aconseguí recuperar el culte, i que si es tractava de fer-la «compatrona» era perquè en l'ànim –i es remetia a fets i a dades objectives– i en el conscient dels alzirenys ja existia una patrona, que no era una altra que la Mare de Déu del Lluch.⁵² Recordà com entre 1939 i 1954 ningú no coneixia la imatge de la Verge

⁵² En efecte. Amb els anys es va comprovar com documents obrants a l'Arxiu Municipal (que sembla que mossén Parra coneixia, obviava i eludia) anteriors a 1893 de (1835, 1887, 1891 dues

de la Murta, que era una devoció residual, que no hi havia substrat popular i que les devocions no s'imposaven ni per autoritats civils, ni per persones, ni per famílies, ni per grups de pressió, perquè eren qüestió de sentiments. Songel rematà assenyalant que darrere de Parra hi havia la mà fàcilment imaginable d'un polític.⁵³

Poc després, el 25 d'agost, la Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament de Sueca acordava donar el nom de la Mare de Déu de la Murta al fins aleshores carrer Albalat de la capital de la Ribera Baixa.⁵⁴

Passades les festes de sant Bernat, el 27 d'agost de 1965 la Santa Seu a instància de les parròquies d'Alzira, concedia al Santuari de la Mare de Déu del Lluch, coincidint amb la commemoració ja assenyalada del vint-i-cinc aniversari de la restauració al culte de la imatge de la Moreneta, la gràcia d'un Any Sant Marià. L'endemà, l'arquebisbe de la diòcesi comunicà a l'arxiprest, a l'alcalde, i als presidents de les confraries de la Verge de la Murta i de la Mare de Déu del Lluch la recepció d'un telegrama de la Santa Seu en què es donava compte de la bona nova sota la tutela de la Mare de Déu del Lluch.

Resulta fàcilment imaginable l'ambient que degué regnar entre els directius de la Confraria de la Verge de la Murta. De fet poc després, els presidents de la Confraria dirigiren un escrit de dos fulls a la Sagrada Congregació de Rites en què donaven compte de la seua visió sobre el patronatge marià sobre la ciutat.⁵⁵

El 3 de setembre, l'alcalde accidental,⁵⁶ en absència de l'alcalde que estava a Mallorca, dictà un ban convidant els alzirenys als actes d'Obertura de l'Any Sant Marià que tindria lloc l'endemà en el Santuari de la Muntanyeta.

---

vegades) citaven com a patrona de la ciutat juntament amb Sant Bernat a la Mare de Déu del Lluch. De fet, la mateixa corporació municipal i el mateix alcalde (Baltasar Peris) que l'any 1893 havia nomenat «compatrona» a la Verge de la Murta, dos anys abans organitzava festes en honor «a los patronos de esta población (el) Santísimo Cristo de la Virgen María, Santos Bernardo, María y Gracia y Nuestra Señora de Lluch», en AMA, *Libro de Actas Municipales*, sign. 11301/I, 107, f. 168 v. (1891).

⁵³ Evidentment es referia a José Pellicer. Arran de l'article i de l'homília va haver-hi un encreuament de correspondència privada, que conec en part, entre Parra i Songel.

⁵⁴ Presidia la Corporació Municipal Francisco Segarra Fabiá, amb el qual mantenia bona amistat el regidor de Cultura José Pellicer, l'informe el va fer el cronista oficial de Sueca, l'advocat Fermí Cortés Muñoz, amic de Rafael Presencia, que era regidor de l'Ajuntament suecà. Amb els anys Cortés assenyalà que el propòsit dels qui van promoure la iniciativa no va ser «el d'entrar en cap baralla més o menys pintoresca» (en clara al·lusió al que per eixes dates estava ocorrent a Alzira). Els suecans, simplement, es van prestar a allò que els van demanar els seus dos amics alzirenys. Vegeu al respecte l'article de Fermí Cortés: *Notes des de Sueca*, publicat a *Associació Amics de la Murta*, 1982, on el seu autor parla «entre línies».

⁵⁵ Eixe escrit no el va conèixer l'arquebisbe de València fins a cinc mesos després, la qual cosa va generar malestar en la cúria valenciana pel que suposà de desconsideració en ignorar a la màxima autoritat religiosa de l'Arxidiòcesi.

⁵⁶ Ramón Flor Ortells.

El governador civil de la província va disposar que el dia 4 tancaren tots els comerços de la ciutat associant-se a l'acte que va presidir l'arquebisbe Marcelino Olaechea i on es va anunciar la concessió de l'Any Sant Marià. El doctor Olaechea procedí a l'obertura de la «Porta Santa» després dels tres cops de martell, efectuà la primera visita jubilar i va llegir l'oració de l'Any Sant Marià que tenia com a reina la Mare de Déu del Lluch. Van ser molts els fidels que es van sumar a la festa.

Entre el 14 i el 24 de setembre de 1965 la Moreneta va visitar totes les parròquies i barris de la ciutat i també el Cementeri Municipal. El 26 de setembre, la corporació municipal va rebre la Medalla d'Or de les Bodes de Plata de la restauració al culte públic de la imatge de la Mare de Déu.

El *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia* número 2820 corresponent al mes d'octubre, publicà el text de la Penitenciària Apostòlica de la concessió de l'Any Sant Marià de la Mare de Déu del Lluch.

Una nova i important notícia anava a acontentar els devots de la Moreneta i a sumir més en la tristor els de la Verge de la Murta. El 21 de novembre, el papa Pau VI^é, atenent, «a que es fragante el culto y grande la veneración de los fieles», concedia a la ciutat el privilegi de la coronació canònica de la Mare de Déu del Lluch. En eixe mateix document es facultava a l'arquebisbe de la diòcesi per a procedir a coronar o, en el seu cas, a delegar l'acte de la cerimònia en la dignitat eclesiàstica que tinguera a bé.

Sens dubte que les cartes que va jugar cadascú van tindre molt a vore en la decisió presa, tot i que en la devoció popular (i els mateixos «murters» ho reconeixien en privat) era la Mare de Déu del Lluch la que guanyava.

Però la cosa havia acabat de començar perquè una notícia gens favorable per als «lluquers» anava a produir-se poc després, la presa de possessió de l'alcaldia de José Pellicer Magraner⁵⁷ nomenat pel ministre de la Governació el 19 de novembre després d'haver acceptat la dimissió que li havia presentat l'anterior alcalde, Bernardo Andrés.

Bernardo Andrés havia tingut durant el «problema religiós», malgrat estar molt influenciat per José Pellicer i algú més, una actitud correcta i elegant, i va intentar estar a l'altura de les circumstàncies per tal de no guanyar-se l'antipatia del sector majoritari del poble.

L'any 1966 s'encetava amb un acord del ple de la nova corporació municipal que desestimava, a proposta de l'alcalde, prestar cap tipus d'ajuda econòmica a la Confraria de la Mare de Déu del Lluch per als actes de la pròxima coronació

⁵⁷ Va nèixer a París l'any 1914. Era llicenciat en Ciències Químiques i professor de l'Academia Júcar i de l'institut Josep Maria Parra i abans ho havia sigut de l'institut Rei en Jaume.

canònica de la Moreneta. José Pellicer aprofitava l'ocasió per a manifestar-se de la següent manera, tal com arreplega l'acta municipal de la sessió:

Después de un mes de actuación con el grupo de amigos que las circunstancias nos han unido al servicio de nuestra querida Alcira, a través del cual la más franca camaradería ha sido la nota destacada en todas nuestras reuniones; cuando la más sincera colaboración se ha manifestado de una manera exuberante en todos nuestros contactos, se puede vaticinar una etapa de profunda transformación municipal en todos sus aspectos, convertibles en un sin número de promesas tangibles y de fecundas realizaciones. Ya llevamos todos bastante tiempo al frente de los destinos de nuestra ciudad en esta Casa Ayuntamiento, para que no nos hayamos percatado con verdadero desencanto, de lo difícil que resulta llegar a la fase final de la realización de un proyecto y con cuanta facilidad se malogra el trabajo de muchos meses de equipo y de repetidas reuniones, consultas, viajes, discusiones, etc. Nos encontramos ahora en una fase decisiva para la puesta en práctica de muchos de nuestros acuerdos, tan laboriosamente preparados. La sesión de hoy con la larga lista de cosas ultimadas es solo una parte de las muchas posibilidades que se nos ofrecen para cambiar en muy poco tiempo la estructura de esta nuestra Alcira que se nos ha quedado estrecha y sucia, oscura y mal urbanizada.

Pero todo esto puede venirse a tierra y entrar en un nuevo período de indecisiones y de desprestigio ante jerarquías superiores si nuestra firme voluntad de trabajar en equipo por nuestra Alcira se resquebraja y diéramos lugar al espectáculo incoherente y trivial, con enconos y obcecaciones, muy fuera de lugar para una reunión de alta representación municipal como estamos celebrando.

Y es ahora, precisamente, cuando vamos a tratar unos puntos, que ya se soslayaron prudentemente en otra sesión, para dar lugar a que con el tiempo, la luz de las alturas iluminara nuestras mentes y pusiera más amor en nuestros corazones.

Con toda claridad os voy a exponer el problema, con toda crudeza quiero expresarme, pues, entre amigos, hay que decir las cosas por su nombre.

El único problema que es hoy por hoy capaz de enturbiar nuestra armonía y nuestro deseo de triunfo para Alcira es el de las imágenes de la Santísima Virgen. Fijaos bien, que digo imágenes de la Virgen y no Vírgenes. Esta discusión, que desde el punto de vista católico es una vergüenza para los alcireños, que quedamos ante las personas medianamente cultas que nos miren desde fuera como a unos fariseos del catolicismo al transformar en idolatría las puras esencias cristianas que nos legaron nuestros abuelos; estamos dando pie a que el protestantismo, creencia cristiana que rechaza todo culto a los santos y toda veneración a las imágenes, está inundando nuestras casas de propaganda masiva con escritos de diferentes sectas y que a nuestras gentes sencillas las están llenando de dudas e incluso haciendo algunas captaciones.

Nuestro problema es ridículo, en el cielo no hay más que una Madre de Dios que ahora es también Madre de la Iglesia.

Los títulos honoríficos que se dan en la tierra y que la Iglesia reconoce son para los santos, pero para los santos que están en el cielo, no para las imágenes que están en la tierra, que no son más que vehículo auxiliar a nuestra pobreza imaginativa, que al ponernos delante una estatua o un dibujo, nos ayuda a fijar nuestra atención en algo que, de otra manera, no podríamos ver.

Pero ojo, esta imagen, no es más que el camino que facilita nuestra comunicación con las alturas y no puede nunca ser considerado como el fin de nuestras oraciones.

Cuando nosotros acatamos el patrocinio de San Cristóbal, para los transportistas, pongo por ejemplo, no nos referimos a la imagen que tenemos en la Iglesia y llevamos en procesión por las calles, ni a la imagen que puedan tener en Algemesí o Carcagente, ni a las de las numerosas medallitas que se reparten por ahí el día de su fiesta, eso sería idolatría, pecado condenado por la Iglesia. A quien agasajamos y reverenciamos es al que vivió y murió en esta madre tierra y ahora está gozando de la Bienaventuranza de los justos.

He querido poner de manifiesto con claridad meridiana los peligros que nos acechan: el ridículo e incluso la condenación de nuestras almas.

Pero no es esta solamente mi misión en el día de hoy al presidir un Pleno que considero importantísimo, es necesario que os proponga soluciones, y estas deberemos aceptarlas aunque nos duelan a unos y a otros porque, como saben muy bien los doctores que me escuchan,⁵⁸ en muchísimos casos, para que el enfermo sane, hay que cortar, y es necesario herir.

Concretando, yo os hago las siguientes propuestas:

1º. Dejar sobre la mesa ambos asuntos.

2º. El Ayuntamiento se abstendría de ayudar o colaborar de una manera absoluta a ninguna de las dos cofradías, no considerando como fiestas, más que las que estén organizadas por su propia Comisión.

3º. El Ayuntamiento podrá como invitado, estar representado en alguno de los actos que organicen dichas cofradías, nombrándose a tal efecto la representación pertinente.

El Pleno Municipal, haciéndose eco de dichas manifestaciones y con la única abstención del señor teniente alcalde Don Ramón Flor Ortells, que fundamenta en su deseo de mejor estudio, acuerda en votación ordinaria, aprobar íntegramente las propuestas efectuadas por la presidencia.⁵⁹

L'alcalde semblava posar-se a rector en fer amb el seu discurs una homilia i tot i voler presentar-se com a «imparcial», cosa que els seus companys de corporació

⁵⁸ En la corporació municipal hi havien dos metges, els «lluquers» Enrique Montalvá Albentosa i Agustín Forcadell Solé.

⁵⁹ AMA, *Libro de Actas del Pleno del Ayuntamiento*, dign. 11321/20, f. 2 r.-3 r (3 de gener de 1966).

sabien que no era, se'n va eixir amb la seua. Cal reparar en el fet que s'havia demanat per part de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch una ajuda per a les despeses dels actes de la coronació i que ell, amb la seua proposta, derivà el tema cap on l'interessava. Es veurà més endavant, claríssimament, quina va ser la seua actuació i les conseqüències que va tindre.

La Confraria de la Mare de Déu del Lluch era conscient de les dificultats que anava a patir i redoblà els seus esforços per tal que, a pesar del boicot de l'alcalde, l'acte de la coronació resultara un èxit.

Mentrestant, el 3 de febrer de 1966, el cardenal Arcadio Maria Larraona Saralegui⁶⁰ va fer saber a l'arquebisbe de València els escrits que li havien dirigit cinc mesos abans els presidents de la Confraria de la Verge de la Murta en relació amb la qüestió del patronatge. Des de Roma se li comunicà a Marcelino Olaechea que: «totam questionem committendam ese Excme Valentine Archiepiscopo, qui Commissionem mixtam, prudenter ab Ipsomet ad hoc nominatam, audita, et quid melius in Domino Sibi videatur, Sacrae Rituum Congregationi proponat».

El 5 de febrer, amb la col·locació de la bandera nacional al nou campanar del temple, es donaven per concloses les obres del Santuari de la Mare de Déu del Lluch.

El 8 de febrer la Junta Local Fallera es feia ressò de la invitació de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch a participar en els actes de la pròxima coronació canònica de la Moreneta.⁶¹

Mentrestant seguien peregrinant al Santuari de la Mare de Déu del Lluch, per tal de guanyar les gràcies del Jubileu de l'Any Sant Marià, associacions i paròquies de la ciutat i de la província.

El 13 de març, el vicari general de la Diòcesi beneïx les quatre campanes del campanar del Santuari, costejades per tres famílies alzirenyes i per la Colònia Alzirenya de València.

El 20 de març, l'alcalde dissol la Junta Local Fallera i ho fa amb tota la intenció i per tal que les comissions falleres no contribuïsquen amb la seua participació en l'èxit de l'acte de la coronació. El fet motiva l'abandonament de la Junta d'un dels fallers de més prestigi, Enrique Patricio Aranda Piera, que ja no va voler continuar

⁶⁰ El bisbe navarrés havia sigut nomenat prefecte de la Congregació de Rites i president de la Comissió Preparatòria del Concili Vaticà II l'any 1962 i tenia amistat amb Marcelino Olaechea, que havia sigut bisbe de Pamplona, durant la Guerra Civil i la postguerra (entre 1935 i 1946).

⁶¹ «La Presidencia dio lectura a un atento saluda recibido por la Presidencia, de la Cofradía de la Virgen del Lluch, invitando a esta Junta Local al acto de Coronación que se celebrará en breve. Se acuerda dar contestación al escrito agradeciendo la invitación y expresarles nuestra más sincera felicitación», en AMA, *Cuarto Libro de Actas de la Junta Local Fallera (2 de noviembre de 1965-2 de marzo de 1976)*.

en la junta que es va constituir després de l'acte de la coronació i que va declarar en diferents ocasions que ell era faller i no polític.⁶²

El *Boletín Oficial del Arzobispado* número 2.827, corresponent al mes d'abril, publicava el Decret de la Sagrada Congregació de Rites de la Coronació Pontifícia de la Mare de Déu del Lluch.

El 17 d'abril, el diari *Levante* es feia ressò de l'acord pres pel capítol de rectors en què s'aprovava la presència de les imatges reliquiàries dels Sants Patrons en l'acte de la coronació de la Mare de Déu fixat per al 22 de maig.

Davant la notícia, el 20 d'abril, un grup d'alzirenys vinculats a la Confraria de la Murta, confreres també, segons assenyalaven en la seua instància, de la Confraria dels Sants Patrons, inicia una arplega de firmes en què s'oposen a la presència de les imatges dels sants màrtirs en l'acte de la coronació⁶³ i on questionen la decisió dels rectors. Eixa instància i una posterior les presenten a l'alcalde⁶⁴ que

⁶² De tot el que decidia per boicotejar els actes l'alcalde era informat puntualment l'arquebisbe des de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch pel seu president.

⁶³ En van ser una vintena. Entre ells els expressidents de la Confraria Juan Baptista Blasco i Rafael Presencia, Salvador Núñez Garés, marit de qui en eixe moment era presidenta de la Confraria, de Ricardo Fluixà, nebot de Josep Maria Parra i la de Bernardo Rosell Magraner, president uns anys després. A les quals s'afegirien posteriorment unes poques més, entre les quals cal assenyalat la del president de la Confraria Manuel Oro i el seu fill José Luis, la d'Enrique Núñez Garés, la del regidor José Tudela Ferrán i la de Vicente Sanz Castellanos. Com a curiositat, cal assenyalat que fins i tot es posà el nom d'un xiquet de sis anys molt vinculat familiarment a la confraria.

⁶⁴ En la mateixa deien: «Los abajo firmantes, pertenecientes a la Muy Ilustre Archicofradía de los Santos Patronos Bernardo, María y Gracia, enterados por la prensa del domingo, día 17 de los corrientes, que las Imágenes Relicarios de nuestros Santos Patronos han de asistir a la ceremonia de la Coronación Pontifícia de la imagen de la Virgen de Lluch, respetuosamente protestan de ello porque consideran que con tal presencia se pretende tácitamente otorgar honores de Patrona a dicha imagen de la Virgen, que de ninguna manera lo es de Alcira. Por ese motivo rogamos se reconsidere el acuerdo tomado precipadamente por el Reverendo Cabildo de Párrocos y protestamos enérgicamente de la lamentable actuación de la actual Junta Directiva de la Archicofradía de San Bernardo, María y Gracia, que por estos y otros motivos se ha hecho acreedora de ser renovada en su totalidad». (AMA, Oficialia Major, Festes, Expedient número 62). A la segona de les instàncies, en la qual es repetien algunes de les firmes, s'insistia: «Vista la nota publicada en el periódico *Levante* de fecha 17 del actual, en la que se hace público el acuerdo del Cabildo de Párrocos de nuestra ciudad, de que asistan a la Coronación de la imagen de Nuestra Señora de Lluch, las imágenes de los Santos Patronos, Bernardo, María y Gracia, y teniendo en cuenta la pugna establecida entre los partidarios de honrar a la Virgen a través de dicha advocación y los que, como alcireños, desearían hacerlo a través de Nuestra Señora de la Murta, los abajo firmantes, alcireños cien por cien, de indiscutible fervor mariano y amantes fervorosos de nuestros Santos Patronos, Bernardo, María y Gracia, consideran que dicho acuerdo, poniéndose de parte de uno de los bandos, es lamentable y va en contra de la unidad religiosa de los alcireños y fomenta la discordia entre los creyentes de buena fe, tan necesitados de la paz del espíritu en estos momentos en que tantas cosas se tambalean. Es triste considerar que la única posibilidad de unión sincera de los católicos de nuestra ciudad, a la sombra

remet còpia d'estes, a través d'un ofici, al secretari del mateix, José Vilar Esteve,⁶⁵ per al seu coneixement.⁶⁶ El dia 4 de maig l'alcalde rep la següent contestació del rector Vilar: «En contestación a su oficio de fecha 2 de los corrientes cúpleme manifestar que ha sido enviada a la prensa una nota aclaratoria cuyo texto transcribo a continuación:

Sr. D. Ismael Mascarell: Habiendo publicado usted una información en el diario *Levante* en la que se hacía constar que por acuerdo del Cabildo de Párrocos de esta ciudad se había dispuesto que las imágenes de los Santos Patronos intervinieran en la Coronación Canónica de Nuestra Señora de Lluch, cúpleme manifestarle, como secretario de dicho cabildo y presidente en funciones: 1º Que las imágenes de los Santos Patronos están bajo la autoridad de la Junta y Consilario de la cofradía del mismo nombre y no del Cabildo. 2º Que los acuerdos del Cabildo tienen valor puramente indicativo y no tienen fuerza obligatoria hasta tanto no sean confirmados por el Arzobispo de la Diócesis.

En analitzar el contingut de les instàncies sembla que els firmants no havien reparat que la coronació l'havia decretat el mateix papa, en que no havia sigut l'Arxiconfraria dels Sants Patrons la que s'havia posat a disposició de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch, sinó que l'assistència l'havien decidit els rectors i que la instància, a més a més, podia ferir molts fidels en introduir un concepte, el de l'alzirenyisme, («como alcireños» i com a «alcireños cien por cien»), com si els que no foren murters no foren alzirenyes. Podia, a més, molestar els rectors, ja que se'ls recriminava haver meditat poc, ells que eren «quienes más obligados están a velar por la conservación de nuestra fe».

En l'escrit enviat al corresponsal del diari *Levante*—còpia del qual es va remetre a l'alcalde—, no es negava en cap moment que la decisió l'havien pres els rectors. En efecte, l'havien pres ells.

---

del "Pare Sant Bernat", quede disipada por actos poco meditados de quienes más obligados están a velar por la conservación de nuestra fe.

Confíados en la Divina Providencia, esperamos sea reconsiderado dicho acuerdo, que sin producir beneficio para nadie, exacerbaría todavía más las pasiones y dificultaría peligrosamente la paz anhelada entre todos los creyentes, como es ferviente deseo de Su Santidad Pablo VI, el Papa de la unión de todos los cristianos». Els «murters» li tenien ganes al president de l'Arxiconfraria dels Sants Patrons des del mateix moment en què un any abans havia dirigit un escrit a l'Ajuntament, que va ser l'excusa que va prendre el cronista de la ciutat per a contestar amb un article la carta, en què deia que el patronatge de Sant Bernat no es compartia amb la Verge de la Murta.

⁶⁵ Rector de la Parròquia de la Sagrada Família i president de COSAFA. En eixe moment n'era secretari i, per malaltia de l'arxipreste, Francisco Albiol, president en funcions del capítol de rectors.

⁶⁶ El 2 de maig eixia de l'Ajuntament la notificació que va rebre Vilar l'endemà.

Pocs dies després, a l'Arquebisbat, l'arquebisbe es reunia amb el vicari general de la Diòcesi i dos assessors de la cúria per tal d'analitzar la situació que s'havia creat arran l'escrit dels confreres de la Mare de Déu de la Murta.

El 4 de maig, el diari del *Movimiento* donava compte de l'acceptació per part del governador civil de la província, Antonio Rueda Sánchez-Malo i de la seua esposa, Amparo Quintana, de la presidència d'honor de la Junta de la Coronació i, a penes tres dies després, l'arquebisbe nomenava tinent-arxipreste i vicepresident del capítol de rectors al capellà de Sant Joan Baptista,⁶⁷ José Granero Argente.

Així les coses, l'11 de maig de 1966 el mateix diari es va fer ressò de la notícia que l'arquebisbe de la diòcesi, ratificant l'acord pres pel capítol de rectors de la ciutat, disposava la presència de les imatges reliquaries dels Sants Patrons en l'acte de la coronació.

El 17 de maig, cinc dies abans de l'acte de la coronació, 8 dels 15 membres del consistori sol·liciten de l'alcalde la convocatòria d'un ple extraordinari amb la finalitat que la corporació municipal s'adherisca als actes que anaven a tindre lloc. La màxima autoritat municipal, en ús de les seues atribucions, no fa cas del que la majoria de regidors li demana però, en contrapartida, té el detall de patrocinar, i ho fa públic a través d'un ban,⁶⁸ una missa d'acció de gràcies en honor de la *Moreneta* que es va celebrar en el temple de Santa Caterina, davant la imatge de la Mare de Déu, el dia 19. A l'acte religiós⁶⁹ va assistir la corporació municipal en ple, presidida per l'alcalde i nombrosos fidels.

El divendres 20 l'Arxiconfraria dels Sants Patrons fa pública la següent nota:

Decretado por el Excelentísimo y Reverendísimo Señor Arzobispo, interpretando el sentir del Cabildo de Párrocos y Junta de la Archicofradía que en el momento glorioso de la Coronación Canónica de la Santísima Virgen del Lluch, estén presentes las imágenes-relicarios de los Santos Patronos, a tal efecto, a las cinco en

⁶⁷ Parròquia molt «lluquera», molt compromesa amb la Moreneta. En ella s'havia fundat l'any 1928 l'Associació de Senyores de la Mare de Déu del Lluch, precedent de la Confraria.

⁶⁸ El text de la invitació, divulgat per Ràdio Alzira, era este: «Alcireños. Encontrándose depositada por unos días, en nuestra iglesia arciprestal, la imagen de Nuestra Señora del Lluch, y estimando esta alcaldía que el Ayuntamiento de mi presidencia, como fiel guardián de las tradiciones de nuestros antepasados, en los que el fervor mariano se ha manifestado en todas épocas y bajo múltiples aspectos, debía honrar de alguna manera a la Madre de Dios, en este mes de su especial dedicación, el día 19, señalado como el de la Ascensión de Nuestro Señor Jesucristo, se celebrará, patrocinada por este Excelentísimo Ayuntamiento, una misa solemne en honor de Nuestra Señora ante la venerable imagen mencionada y en acción de gracias por los favores recibidos. A dicho acto, que tendrá lugar mañana, quedan invitados todos los fieles».

⁶⁹ La missa solemne, en absència per malaltia de l'arxipreste, la va oficiar el sacerdot José Domínguez Valor.

punto de la tarde del domingo, saldrán de la iglesia arciprestal, junto a la Santísima Virgen. Después de la coronación, en la magna procesión hacia su Santuario de la Muntanyeta hasta la Parroquia de la Virgen, Alcira entera se emocionará profundamente al ver juntos, como es tradición, a los Santos Patronos Bernardo, María y Gracia y a su Madre, la Santísima Virgen.

El 22 de maig, tal com estava previst, la imatge de la Mare de Déu del Lluç va ser conduïda en processó des de l'església de Santa Caterina al cor de la ciutat, la plaça del Caudillo, espai on anava a tindre lloc la cerimònia oficial de la coronació.⁷⁰

La Moreneta, acompanyada per multitud de fidels i pels cleros parroquials, quan va arribar a la plaça va ser entronitzada damunt d'una tarima. Després d'una ofrena floral i de l'arribada de l'arquebisbe de la diòcesi i membres de la cúria s'inicià l'acte de la coronació. A la presidència oficial estaven el governador militar de València,⁷¹ el coronel en cap de la Guàrdia Civil,⁷² i el primer tinent alcalde de l'Ajuntament.⁷³

L'arquebisbe, llegat pontifici en la cerimònia, que va ser rebut per les autoritats civils i eclesiàstiques, va ser aclamat pels milers d'alzirenys que s'havien congregat. Després de la lectura del decret pontifici que atorgava la coronació, que va ser llegit pel canonge de la Catedral de València, José Maria Belarte, els padrins de la coronació⁷⁴ van dur les corones per a la seua benedicció. Després de la imposició d'estes a les imatges de la Mare de Déu i del Jesuset, s'inicià la missa de pontifical en la qual participaren molts canonges, el tinent-arxipreste de la ciutat, José Granero,⁷⁵ els rectors de les parròquies d'Alzira i sacerdots fills del poble. La part musical estigué a càrrec del Cor del Conservatori de València, dirigit pel mestre

⁷⁰ Abans, al matí, les dones de la Confraria, les cambres de la Mare de Déu i falleres, a títol personal, vestides amb el tratge regional, van realitzar una col·lecta a benefici de les obres de l'asil dels ancians desemparats. L'Alcalde, que a la vesprada no va assistir a l'acte de la coronació, es va passejar amb la seua esposa per la plaça i participà en la col·lecta entregant el seu donatiu.

⁷¹ Diego Mayoral Massot. Va acudir en representació del capità general de la regió.

⁷² Isabelino Cáceres Ruíz.

⁷³ Ramón Flor Ortells.

⁷⁴ Anaven a ser Luis Suñer Sanchis i Carmen Picó Sáez però van delegar l'honor en la seua filla i el seu gendre, M.ª Carmen Suñer Picó i Adrián Campos Bialcanet, en seguir mantenint el dol per la mort del seu fill.

⁷⁵ En absència de l'arxipreste, Francisco Albiol, que sembla, pel que es comentava que la seua «malaltia» li va permetre retirar-se les setmanes anteriors i posteriors a l'acte de la Coronació a la residència Sant Joan de Ribera de La Barraca d'Aigües Vives. Les males llengües van dir que la malaltia en realitat va ser l'excusa per tal de no patir la incomoditat de la situació. Cal assenyalar que era el director espiritual de la Confraria de la Mare de Déu de la Murta, que abans havia estat molt compromés amb la confraria, el santuari i la Mare de Déu del Lluç i que devia obediència a

Sansaloni, que va interpretar la missa *Stella Maris* i, finalment, l'Himne de la Coronació.⁷⁶ En finalitzar l'acte, el president de la Confraria va donar les gràcies a l'arquebisbe i li va demanar que fera realitat el desig dels alzirenys, que no era altre que la Mare de Déu del Lluch fora declarada patrona canònica de la ciutat.

Dos dies després de la coronació, el 24 de maig, se celebra una sessió extraordinària del Ple de la corporació amb un únic punt en l'ordre del dia: «Sobre posición del Ayuntamiento ante las fiestas de la Coronación de la Virgen de Lluch».⁷⁷ En eixa sessió hi va haver tensió. L'acta d'esta ocupa deu pàgines al llibre d'actes. Hi va haver diverses intervencions, la més significativa de les quals va ser la del regidor Enrique Piera Hernández, que va manifestar:

Yo fui firmante de la petición del Pleno Extraordinario que estamos celebrando porque creía, y lo sigo creyendo, que el Ayuntamiento debía fijar de común acuerdo su posición, ya que el acto del Domingo 22 de mayo se salía de una mera disensión de opiniones o pareceres distintos para entrar de lleno en el ámbito general de nuestras creencias religiosas y por tanto en el respeto que todo católico debe a la sagrada persona de Su Santidad el Papa; y en este caso creo que, bajo ningún concepto, el Ayuntamiento en Corporación podía ni debía eludir hacer acto de presencia, con sus mejores galas, inclusive con el glorioso Pendón de la Ciudad, para recibir, cumplimentar y agasajar a la persona que en aquella memorable ocasión venía y vino, como embajador y representante personal del Vicario de Cristo a nuestra querida Alcira. Como esto no ha sido así y como no se ha facilitado la ocasión para haber fijado nuestra postura, como concejal de esta Corporación, declino en quien corresponda la responsabilidad que ante Dios y ante el pueblo Católico ha contraído el Ayuntamiento de Alzira.

L'alcalde intentà justificar la seua actuació en l'acord d'un anterior ple de l'Ajuntament,⁷⁸ però no va entrar en el fons de la qüestió i, finalment, va llegir una carta de la Confraria de la Verge de la Murta, en què aquella demanava que pel consistori es patrocinara una missa en honor de la seua titular amb motiu de la seua pròxima festa, l'habitual del mes de maig.⁷⁹

---

l'Ordinari de la Diòcesi com a superior seu. Francisco Albiol estava molt condicionat i havia contemporitzat molt amb el poder civil.

⁷⁶ Compost en la part musical per José Climent amb lletra de José Zahonero.

⁷⁷ El títol del punt ja dona a entendre que es tracta el Ple que la majoria dels regidors havien sol·licitat uns dies abans i que l'alcalde no volgué convocar.

⁷⁸ Veure nota 55.

⁷⁹ Eixa carta, segons em va assenyalar un membre de la directiva de la Confraria de la Murta molts anys després va ser provocada pel mateix alcalde a la confraria per tal de seguir justificant la seua «imparcialitat». Ni la celebració del ple municipal ni el contingut del mateix van transcendir als mitjans de comunicació en evitació de l'escàndol que els fets podien provocar.

L'arquebisbe va ser coneixedor del que havia ocorregut en el ple de l'Ajuntament uns dies després en transmetre-li-ho el president de la Confraria, al qual van informar dos regidors «lluquers». La seua actitud, segons assenyala Palacios, va ser molt serena, tranquil·la, intel·ligent i prudent i no va manifestar cap rancor cap a l'alcalde malgrat el lleig que li havia fet.⁸⁰

Pellicer, a pesar de l'episodi, que suposà una taca en el seu expedient com a alcalde en ple nacionalcatolicisme, no deixà d'exercir de «murter».

De fet, el 4 de setembre l'arquebisbe de la diòcesi tornava a la ciutat per a presidir en el Santuari l'acte de cloenda de l'Any Sant Marià Alzireny. A l'acte va assistir el clero de la ciutat i en representació de l'Ajuntament el tinent alcalde, Ramon Flor. Una vegada més, hi va fer un lleig.

Com a reacció, per eixes dates, més concretament el mes d'octubre, un funcionari municipal,⁸¹ allixonat pel seu oncle,⁸² que al mateix temps havia sigut allixonat per l'alcalde, il·lustrà una de les pàgines del lligall «Cuentas de la Mayordomía de Miguel Albentosa del año 1712 a 1713»⁸³ amb un dibuix en què baix una arcada, sobre la qual s'incrustava un escut de la vila, s'hi representaven els casalics de l'antic pont de Sant Agustí rematats per dues figures marianes. El casalici que albergava les imatges de les germanes Maria i Gràcia el coronava una xicoteta talla de l'Assumpció (titular de l'església de Santa Maria). El casalici que albergava la imatge de sant Bernat l'anava a coronar «ara» una Mare de Déu que sostindria en la seua mà esquerra un Jesús infant.⁸⁴ Què es pretenia amb la manipulació? Sens dubte, com després es comprovarà, justificar la presència d'una talla mariana

⁸⁰ L'any 1964, a la mort del doctor Eijo Garay, Don Marcelino havia sigut nomenat Consejero del Reino, com a prelat de l'església espanyola de major jerarquia i antiguitat d'entre els que eren procuradors en les Corts Espanyoles. La seua influència sobre els polítics i sobre el mateix cap d'Estat haguera pogut determinar el cessament de l'alcalde. No hi va menegar ni un dit.

⁸¹ Ricardo Fluixà Gómez, director de l'Acadèmia Municipal de Dibuix entre 1945 i 1980 i nebot i marmessor de mossén Josep Maria Parra.

⁸² L'arxiver i cronista de la ciutat.

⁸³ AMA, sign. 2421/2.

⁸⁴ Històricament –encara es pot comprovar a través de testimonis gràfics que coneixem– la imatge «menor» que coronaven el casalici del patró era la de l'Àngel Custodi, tradicional protector de la vila. És més, les imatges menors que coronaven el casalici de les Germanetes eren totes femenines (l'Assumpció, Santa Caterina, Santa Llúcia i Santa Bàrbara) i les que coronaven el casalici del màrtir eren totes masculines (l'Àngel, Sants Silvestre, Sant Agustí i Sant Gregori). A partir d'ara el dibuix de Fluixà faria massa i induiria a l'error a historiadors com Bernat Montagud (*Alzira. El Puente de San Bernardo*, 1984) i a mi mateix (*Señas de Identidad. El escudo y la bandera de la ciudad de Alzira*, 1994). Precisament la «confessió» me la va fer el meu amic Fluixà arran de l'obsequi de la meua publicació.

(la de la Mare de Déu de la Murta) a qui representaria la «nova» imatge menor de la Mare de Déu amb el Jesuset.⁸⁵

El 19 de novembre de 1966, Marcelino Olaechea deixava de ser arquebisbe de la diòcesi en haver-li segut acceptada la renúncia per edat que li havia presentat al papa en complir els setanta-cinc anys. El substituïria al capdavant de l'Església Valentina el bisbe de Huelva José Maria García Lahiguera, que va ser nomenat arquebisbe de la diòcesi l'1 de juliol de 1969.

El tàndem Pellicer-Parra anava a dur a terme una nova acció manipuladora. El juliol de 1967, a penes unes setmanes abans de la inauguració de les obres d'urbanització de la nova avinguda dels Sants Patrons i de la restauració dels casalicis, sense que transcendira a la premsa, sense que ho aprovaren cap dels òrgans de govern de l'Ajuntament, sense que mediara consulta ni comunicació als regidors que conformaven la corporació municipal, en plena «batalla» per aconseguir el patronatge canònic, poc abans d'assenyar el pedestal amb la imatge de sant Bernat sobre el seu casalici, el director artístic de les obres i funcionari municipal ja assenyalat, nebot de mossén Parra, deposità en un recipient de vidre, entre targetes de visita i monedes de curs legal, un text redactat per son oncle a instàncies de l'alcalde que, en la part que ens interessa, deia així: «Don José Mª Parra Ballester, presbítero, cronista de la ciudad. Bajo el amparo de nuestra patrona, la Santísima Virgen de la Murta estos casilicios, construidos en el año 1717, fueron trasladados seis metros de distancia desde su primitivo emplazamiento sobre el macho del Puente de San Bernardo por exigencias de urbanización de la ciudad y centrados en la nueva Avenida construida en honor de nuestros Santos Patronos en el año del Señor de 1967...».⁸⁶

Entre 1967 i el 28 d'octubre de 1974,⁸⁷ cal esmentar en el context de la «guerxa murterero-lluquera», els següents esdeveniments:

1967 - Gestions des de l'Alcaldia per a fer padrins de la festa de la Candelera en honor de la Verge de la Murta. Van ser nomenats Pepita Pellicer Zozaya⁸⁸ i el seu marit Vicente Pérez Tudela.

⁸⁵ Sobre el particular pot consultar-se a Aureliano J. Lairón Pla: *Una aproximación a la historia de Nuestra Señora del Lluch, patrona de Alzira*, Alzira, 2009, pp. 56 i 57.

⁸⁶ El 16 d'octubre de 2006, durant l'obra de desmuntatge (per la inclinació que presentava) del casalici de Sant Bernat que, posteriorment, se situà, igual que el de les Germanes, sobre el tallamar original, va eixir a la llum el text mencionat que pràcticament ningú coneixia i amb el qual es manifestarà una altra manipulació en tota regla. La gestió i bon quefer d'Agustí Ferrer, arqueòleg municipal, va permetre recuperar la imatge menor de l'Àngel Custodi que jo havia documentat, que va ser modelada pel nostre bon amic l'escultor algemesinenc Leonard Borràs i executada per l'artista valencià Ricardo Ríos, que tornà a ocupar el lloc que per dret i per història li corresponia.

⁸⁷ Data en què va morir José Pellicer Magraner.

⁸⁸ Neboda de l'alcalde. Filla d'un cosí germà.

1968 - El 26 de maig el degà de la catedral, José Songel beneïx el retaule-altar erigit a la Catedral de València als sants Bernat, Maria i Gràcia i la Mare de Déu del Lluch, titulars de la Colònia Alzirenya en València.

1968 - L'1 de juny Francisco Albiol beneïx la renovada Capella del Sagrari de l'església de Santa Caterina i el bellíssim retaule construït per la Confraria de la Verge de la Murta per a albergar la imatge de la seua titular. La Confraria rememora el 75^è aniversari de l'acord de 1893.

1969 - Deixa de celebrar-se per falta d'assistència el tridu i la festa de la Reialesa de Maria en honor de la Verge de la Murta. L'acte ja mai es va recuperar.

Eixe any la Confraria de la Murta edita en la impremta Muñoz 5.000 exemplars d'una fulla impresa per les dues cares que distribuïx entre la població on dona a conèixer novament l'acord de 1893 i l'Himne⁸⁹ i els gojos⁹⁰ de la seua titular.

1970 - El programa oficial de les festes patronals de juliol inclou davant de la salutació de l'alcalde una fotografia de l'arquebisbe García Lahiguera a tota pàgina.⁹¹

1970 - El 23 de juliol l'arquebisbe visita la ciutat i presidix la missa major en honor dels Sants Patrons en el temple de Santa Caterina.⁹²

1971- El 2 de novembre, Ràdio Alzira de la cadena SER comença a emetre amb la col·laboració de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch des del santuari de la Muntanyeta el programa religiós *Santo Rosario*. Tots els dies, a les 7.15 h. del

⁸⁹ Premiat en els Jocs Florals de 1958 del qual eren autors en la part musical el mestre Miguel Villar i pel que fa a la lletra Juan Bautista Blasco qui abans ja havia donat a la llum, l'any 1954, un «Himne a la Verge de la Murta» que pel que fa a la tornada deia així: «Cantem a la Verge de la Murta,/entonem des de dins del nostre cor/un himne que li cante nostra vida,/ estrofes plenes que diguen nostre amor».

⁹⁰ Compostos (perquè es desconeixien els anteriors) pel que fa a la lletra pel metge Manuel Just Aparicio (que en els Jocs Florals de 1935 havia guanyat un accèssit amb el treball «A la Verge del Lluch») i pel que fa a la música per Miguel Villar.

⁹¹ Abans la Corporació presidida per Pellicer ha visitat al prelat en el Palau Arquebisbal de València. Coneixem les paraules que pronuncià l'alcalde davant García Lahiguera: «Excelentísimo y Reverendísimo Señor: En nombre de la ciudad de Alcira, cuya representación nos honra, hemos venido aquí para manifestarle nuestro filial afecto hacia su persona y nuestra adhesión a cuanto representa, rogándole nos tenga presente en sus oraciones para que nos ayuden a cumplir cristianamente la tarea que nos ha sido encomendada». La conversa privada que manté amb l'arquebisbe abans d'abandonar el palau la desconeixem. José Songel, no obstant això, seguix tenint ascendència sobre el nou arquebisbe en ser degà de la Catedral i informa prèviament al diocesa del «problema» alzireny que coneix de primera mà.

⁹² L'alcalde, en un intent d'aproximació al nou Ordinari de la Diòcesi, publica en el llibre oficial de festes junt amb la fotografia de l'arquebisbe unes paraules dedicades a la màxima autoritat religiosa de la diòcesi.

matí, l'emissora connecta amb el temple marià i Antonio Sancho, membre de la Confraria, i la seua tia, l'ermitana Andrea Ceballos, als qui sovint acompanyen devots de la Moreneta, resen i difonen eixa pràctica pietosa.⁹³ Eixe programa contribuí molt a donar un fort caràcter religiós i clerical a la Confraria.

1972- A finals d'any l'alcalde aprofita una visita de Rafael Sanfrancisco (era conseller local del *Movimiento*)⁹⁴ i li demana que ell i la seua esposa siguen els pròxims padrins de la festa de la Candelera de la Mare de Déu de la Murta. Rafael, molt compromés amb la Confraria de la Mare de Déu del Lluch, que havia treballat molt formant part de la junta de la Coronació de la Moreneta, declina l'oferiment.⁹⁵

1973 - Eixe any la Confraria de la Mare de Déu del Lluch anava a adquirir notorietat en commemorar-se el 25 aniversari de la proclamació de la Mare de Déu com a Alcalde Honorari Superior Perpetu d'Alzira.⁹⁶ Es van celebrar multitud d'actes. La Mare de Déu visità València. En eixe context, contrarestant el protagonisme «lluquer», el 25 de maig la CMP de l'Ajuntament de València donà el nom de la Mare de Déu de la Murta⁹⁷ a un carrer de la capital. Eixe mateix dia l'aleshores governador civil de la província⁹⁸ acceptava la presidència d'honor dels actes commemoratius. El 31 de maig, després de dotze dies d'estada a València, la Mare de Déu del Lluch tornava a Alzira i era rebuda en la barriada de la Sagrada Família per una gran multitud d'alzirenys i les imatges dels Sants Patrons.

⁹³ El programa, amb molta audiència, arribà a ser escoltat, segons dades, en més de 200 localitats de les províncies de València, nord d'Alacant, Castelló i sud de Tarragona. I cada any, en el mes d'octubre convocava una assemblea de seguidors a la qual aplegaren a assistir 5.000 fidels procedents de nombrosos pobles. Deixa de emetre's el 7 d'octubre de 1979, quan la cadena SER reorientà la seua programació.

⁹⁴ Un any i mesos després seria regidor de l'Ajuntament.

⁹⁵ Veia un dard enverinat per tal de deteriorar les seues relacions amb el seu amic i cap de la seua empresa José Palacios. Per a eixir del compromís fa gestions amb la seua germana Manola i el seu cunyat Francisco Comes i els demana que accepten allò que ell havia declinat. En efecte, germana i cunyat foren els padrins de la festa del any 1973. Uns anys després, Manola Sanfrancisco ocupà el càrrec de vicepresidenta de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch en la junta que va presidir Maria Carmen Quilez Bartolomé.

⁹⁶ El president de la confraria i l'alcalde de la ciutat es van involucrar a «normalitzar» relacions des del respecte mutu i la primera autoritat local es va comprometre a assistir al major nombre d'actes en honor de la Mare de Déu del Lluch.

⁹⁷ La Mare de Déu del Lluch ja donava nom a un carrer en València des del 2 de setembre de 1948. La proposta li la va fer l'alcalde Pellicer al tinent d'alcalde, regidor de Cultura de l'Ajuntament de València i delegat provincial de la Família, Lucinio Sanz Martínez.

⁹⁸ Rafael Orbe-Cano.

Curiosament l'acte de recepció de la Verge el va presidir l'alcalde Pellicer.⁹⁹ Però, malgrat tot i en aparença d'existir normalitat, «lluquers» i «murters» seguien jugant al gat i al ratolí. El 3 de juny, l'alcalde, que havia sigut distingit amb la Medalla d'Or commemorativa de l'efemèride juntament amb altres destacats alzirenys, no va assistir a l'acte d'entrega.¹⁰⁰ Eixe any, la Confraria nomenà les seues primeres Dames Majors de la Verge.¹⁰¹ Els actes extraordinaris continuaren en el mes de setembre. El dissabte 15 la Mare de Déu va ser conduïda en processó a la casa consistorial, on l'esperava la corporació municipal en ple presidida per l'alcalde i una representació de la Confraria de la Mare de Déu de la Murta. L'endemà tingué lloc l'acte central i commemoratiu que la Confraria aprofità per a entregar-li a l'alcalde la medalla que hauria d'haver rebut uns mesos abans. Eixe dia es va entronitzar oficialment en el Saló de Sessions de l'Ajuntament la imatge de la Mare de Déu del Lluch en un quadre del pintor Vicente Palau realitzat l'any 1896.¹⁰² En la missa que poc després es va celebrar en el temple de Santa Caterina i en la posterior processó de retorn de la imatge al seu Santuari va estar present la màxima autoritat municipal. Tots els actes revestiren gran solemnitat i van comptar amb una gran assistència de fidels.

A penes unes setmanes després l'alcalde, per tal de contrarestar el gran protagonisme «lluquer» d'eixos mesos, feu gestions amb el seu homònim de Carcaixent,¹⁰³ per tal que la imatge de la Mare de Déu d'Aigües Vives, patrona de la localitat veïna, en el seu regrés des de la Barraca a Carcaixent passara pel terme municipal d'Alzira i entrara a la nostra ciutat on seria saludada el 12 d'octubre per la Confraria de la Verge de la Murta i la seua imatge titular. Mentrestant la premsa anunciava que Palacios abandonava la presidència de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch.¹⁰⁴ Però tot estava calculat. Es tractava d'un globus sonda que volia actuar de revulsiu.¹⁰⁵ A penes un dia després, el 13 d'octubre, Ràdio Alzira i el di-

⁹⁹ Es reproduïa l'acte celebrat vint-i-cinc anys abans, el 12 de maig de 1948, quan les imatges dels Sants Patrons van rebre la de la Moreneta en el Pont de Ferro en el seu retorn de València on havia participat en els actes commemoratius de les Bodes de Plata de la Coronació de la Mare de Déu dels Desemparats.

¹⁰⁰ Es va celebrar al Club de Tennis.

¹⁰¹ Títol que va recaure en Maria Consuelo Calot Montalvá i Maria Mercedes Mascarell Furió, Falleres Majors d'Alzira d'eixe any.

¹⁰² L'any 1965 (30 de novembre) la Confraria ja havia demanat l'entronització d'una imatge de la Moreneta al Saló de Sessions, però el recentment elegit alcalde, José Pellicer, deixà el tema damunt la taula. (L'11 de novembre d'eixe mateix any la Comissió Municipal de l'Ajuntament havia acceptat la donació feta per la Confraria de la Mare de Déu de la Murta d'una imatge de la seua titular).

¹⁰³ Julián Crespo Fayos.

¹⁰⁴ *Levante*, 7 d'octubre de 1973.

¹⁰⁵ No seria ni la primera ni l'última vegada que Palacios actuaria així.

ari *Levante* es feien ressò de la notícia que la Moreneta participaria, convidada per la Comissió de festes de la barriada, en les que anaven a tindre lloc en l'Alquerieta amb motiu de les festes en honor del seu patró sant Francesc d'Assís.¹⁰⁶

Pocs dies després, el 21 d'octubre, se celebra al Santuari la I Concentració de seguidors del rosari radiat a la qual van assistir representants de més de cent localitats i, poc després, la Confraria comença a organitzar unes exitoses peregrinacions anuals a santuaris marians d'Espanya i de l'estranger. Per eixes dates Palacios és reelegit president de la seua confraria per aclamació.

1974 - El 6 de febrer l'arquebisbe de la diòcesi visita la primera de les oficines que Foica¹⁰⁷ ha instal·lat a una ciutat de la província, la d'Alzira. Eixe dia, aprofitant la visita, Palacios va concertar una entrevista amb l'arquebisbe al Palau Arquebisbal per a uns dies després, per tal de parlar sobre el «problema alzireny». L'entrevista es va produir unes setmanes després. Palacios es va fer acompanyar juntament amb el vicari episcopal de la zona per dos sacerdots coneguts de la realitat i de la problemàtica religiosa local.

El 7 d'abril és beneïda la nova imatge de la Verge del Sufragi de la Confraria de Jesús Natzaré. A l'acte no hi assistix l'alcalde per oficiar la cerimònia el degà de la catedral i exvicari general, José Songel.¹⁰⁸

El 22 de setembre més d'un centenar de carcaixentins, alguns vinculats a Alzira,¹⁰⁹ visiten el Santuari de la Mare de Déu del Lluch i duen la imatge de la seua patrona, la Verge d'Aigües Vives,¹¹⁰ en un acte d'agermanament i de fervor marià i contrarestant l'acte del 12 d'octubre passat.

La «guerra» continuava i per contrarestar, durant una visita de cortesia a l'alcalde per tal de convidar-lo als festejos, que tingué lloc al començament d'octubre, per part del president de la comissió de festes del barri de l'Alquerieta, dels clavaris de la festa i de la regina de la mateixa (Francisco Palau, Eduardo

¹⁰⁶ La visita de la Mare de Déu va reunir a molta gent i va resultar un gran èxit.

¹⁰⁷ Banc d'Ajuda a l'Església Catòlica. El fet d'establir una de les seues oficines a la ciutat va ser una gestió realitzada per José Palacios amb el seu amic el sacerdot alzireny Bernardo Bañuls Fontana, ecònom de l'Arquebisbat de València, i comptà amb el recolzament de l'industrial Luis Suñer.

¹⁰⁸ Convidat per a l'ocasió pel president de l'Arxiconfraria i pels padrins de la nova imatge Alfonso Navarro i Carmen Martínez, dirigents de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch. Songel va presidir entre 1967 i 1972 l'Eucaristia de la Festa Major de la Mare de Déu del Lluch i declinà presidir la de l'any 1973 per tal que l'alcalde de la ciutat no se sentira incòmode per la seua presència i assistira a la celebració en honor de la Moreneta en l'any en què se celebrava el 25é aniversari de la seua proclamació com a Alcalde Honorari Superior Perpetu d'Alzira.

¹⁰⁹ Eren coneguts de com s'havia actuat amb anterioritat per part de l'alcalde per vincular l'advocació mariana de Carcaixent i una d'Alzira.

¹¹⁰ En la talla propietat del devot carcaixentí José Castelló Picot.

Palomares i Encarna García i Concepción de la Merced) Pellicer els suggerix que ja que la Mare de Déu del Lluch havia visitat la barriada l'any anterior, ara hauria de fer-ho la Mare de Déu de la Murta. I, en efecte, el 20 d'octubre la Mare de Déu visita l'Alquerieta.¹¹¹

L'INICI D'UNA NOVA ETAPA

Eixe any és elegit president de la Confraria de la Verge de la Murta Enrique Lahuerta Company.¹¹² Va estar abocat a la presidència per diverses circumstàncies, com el fet que no va voler fer-se'n càrrec ningú i després d'insistir-li. Havia sigut, amb la seua esposa, padrí de la festa de la Candelera en 1972 i la seua filla Josefa Julia Fallera Major i Reina de les festes de la ciutat l'any anterior.

El 28 d'octubre, als 60 anys, mor l'alcalde José Pellicer.¹¹³ Amb la seua mort s'iniciava una nova etapa. El conflicte remetria.

La Confraria de la Verge de la Murta, que havia pres vol amb el suport de Pellicer i la passivitat de Francisco Albiol, anava a notar a partir d'ara i molt l'absència del seu gran valedor i comença, d'alguna manera, el seu declivi pel que a continuació es veurà.

El 21 de desembre de 1974 Ràdio Alzira dona compte del nomenament de Camilo Dolz Enguix¹¹⁴ com a nou alcalde de la ciutat. L'endemà es fa ressò de la notícia la premsa.

¹¹¹ Curiosament els balcons de les cases de la barriada engalanats amb banderes i cobertors mostraven les estampes de la Mare de Déu del Lluch de l'any anterior i és que als veïns se'ls havia dit que «venia la Mare de Déu» i per a ells la Mare de Déu era la Moreneta.

¹¹² Fill de carcaixentí i d'alzirenya. Va nèixer a la ciutat veïna l'any 1926. Es tractava d'un home pròxim al Règim (era conseller local del *Movimiento*) però moderat, amb molt bon caràcter i conciliador. Havia sigut amb la seua esposa, padrí de la festa de la Candelera l'any 1972. Era família de Maria Company, una gran devota de la Mare de Déu del Lluch. Enrique va abandonar la presidència de la confraria en radicalitzar-se la situació l'any 1976. Amb els anys va ser vicepresident de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch. Vaig tindre molta amistat amb ell. En morir, per encàrrec seu i en demanar-m'ho els seus fills, vaig redactar l'epitafi de la seua làpida que es localitza a la caseta del Cementeri de Carcaixent on reposen les seues restes.

¹¹³ Havia ostentat càrrecs polítics durant més de vint-i-cinc anys. Havia sigut regidor, tinent alcalde, cap local del *Movimiento*, alcalde, guàrdia de Franco, president de la Mancomunitat de municipis de la Ribera del Xúquer, diputat i conseller provincial i procurador en Corts i era Cavaller de l'Orde de Cisneros.

¹¹⁴ Tenia quaranta-sis anys i era ginecòleg. Havia sigut vicepresident del Círculo Alcireño i el candidat que havia aconseguit major nombre de vots en les últimes eleccions per al Consejo Local del *Movimiento*. De família republicana i liberal, el seu pare el procurador Miguel Dolz Sala havia sigut assassinat durant la Guerra Civil, la seua mare, Milagros Enguix formava part de la Junta de senyores de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch i el seu iaio, el veterinari Salvador Enguix

El dijous, 29 de maig de 1975, Palacios posa en coneixement de la corporació municipal uns fets en relació amb la Confraria de la Verge de la Murta que aspira al fet que la imatge de la seua titular ocupe un lloc preeminent en la representació mariana local. Assenyala que eixos fets en els darrers anys s'han deformat i demana que es conega l'autèntica veritat i que «se estudien y tomen las decisiones pertinentes, en recta y justa conciencia, para que la actuación de la Corporación Municipal cara al futuro sea fiel reflejo de la realidad palpable y acorde con el sentir casi unánime de los alcireños».¹¹⁵ El diari *Levante* del 6 de juny es fa ressò de la notícia.

Tres dies després, el diumenge 1 de juny, tenia lloc la romeria a la Murta a la qual Palacios va acudir. I uns dies després, el 13 de juny, el consell directiu de la Confraria de la Murta, a través de Juan Bautista Blasco, president accidental d'esta,¹¹⁶ es dirigia a la corporació i hi assenyalava entre altres coses:

Creemos que una Corporación Municipal no debe de ocuparse de los problemas religiosos que son de la competencia de la Iglesia», «Si en el aspecto municipal, un Ayuntamiento nombró Alcaldesa a la imagen de la Virgen del Lluch, otro Ayuntamiento nombró a la Virgen de la Murta Copatrona de la ciudad

i

La Corporación Municipal debe representar a toda la ciudad y, por lo tanto, no debe hacer discriminaciones ni entre las imágenes de la Santísima Virgen, ni entre sus devotos, postergando a unos en beneficio de otros, por encima de los respetables sentimientos personales de quienes la integran.

D'eixa carta es va fer ressò el diari *Las Provincias* del 15 de juliol amb un avantítol no massa exacte.¹¹⁷

Eixe escrit va ser utilitzat en contra de la Confraria de la Murta en l'Arquebisbat pels «lluquers» ja que en ella manifestaven molt clarament allò que amb anterioritat (mentre el consistori els havia sigut favorable) no deien: que la competència en eixos temes era de l'església i que no devien patir discriminació (ara que el consistori no els era favorable) quan els consistoris anteriors amb Pellicer

---

Garés, persona molt religiosa, que havia format part de la Junta d'Obres del Santuari de la Mare de Déu abans de la Guerra Civil, havia sigut assassinat l'any 1936. El germà del seu iaio, l'advocat Camilo Dolz Martí de Vesés, José Dolz Martí de Vesés, molt amic d'Emilio Castelar, va ser el primer alcalde republicà d'Alzira (1873 i 1874) i sufragà l'església del poblat de la Barraca d'Aigües Vives beneïda el 1873.

¹¹⁵ Palacios reactiva el tema com a fruit d'una estratègia. Estava provocant conscientment per tal que l'alcalde actuara tal com va fer perquè ja ho tenien parlat prèviament.

¹¹⁶ En eixe moment la presidia, com ja s'ha dit, Enrique Lahuerta.

¹¹⁷ «Conciliación entre las cofradía de Alcira».

de regidor i després d'alcalde havia discriminat sobre manera a la Mare de Déu del Lluch.

L'1 de juliol, el Ple de l'Ajuntament es va fer eco de la carta de la confraria de la Murta i de la disconformitat amb esta d'un regidor, pel «carácter agresivo con que está redactada la misma».¹¹⁸

L'alcalde, tal com s'havia acordat en el Ple del 4 de juny, va crear una comissió especial per a estudiar la petició de Palacios.¹¹⁹ Es feren dues reunions (la primera el 18 de juny) a les quals van assistir, junt amb l'alcalde i quatre regidors, el president de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch i el president accidental de la Confraria de la Verge de la Murta, Juan Bautista Blasco, que van donar el seu parer al respecte. En eixa reunió l'alcalde fixà les premisses i consideracions que anaven a determinar la o les reunions, la primera, que les corporacions locals no podien prendre acords sobre assumptes que excedien les seues competències o que anaven en contra de les lleis i la segona, que en la Llei de bases de règim local no s'especificava, en cap moment, que els ajuntaments tingueren cap competència en eixe sentit. Per tant, quedava clar que Alzira no tenia patrona canònica. Sí que es podria tractar sobre la concessió de títols honorífics o distincions i sols s'acceptarien com a vàlids els honors que pogueren acreditar-se documentalment i fefaentment. L'alcalde exhortava als presents «de una vez y para siempre, y conscientes de la responsabilidad que asumimos, (per a) dejar claro y zanjado este tema, que muy a pesar de todos, y eso no lo ignoramos, ha sido la comidilla de los alcireños y, por desgracia, de los que no lo son». Demanava que tots exposaren el seu parer en consciència per tal de, *a posteriori*, redactar un informe que hauria de passar al Ple que emetria el dictamen definitiu.

L'endemà d'eixa reunió Palacios s'adreçava a l'alcalde i assenyalava que havia apreciat «una imparcialidad tan "parcial"» que declinava assistir a futures reunions, i hi afegia que si precisaven documents de la seua confraria «gustosamente» els remetria.

Degué ser a finals de novembre –no ho he pogut precisar amb exactitud– quan José Gea, bisbe auxiliar de la diòcesi, acompanyat per Vicente Morell, vicari episcopal, li va fer una visita privada, a mossén Parra al seu domicili. El sacerdot i cronista va conèixer de primera mà que es treballaria novament el tema del patronatge canònic per tal de concloure d'una volta amb el «problema». Parra després d'escoltar el bisbe manifestà que «allanaría el camino».

¹¹⁸ Rafael Sanfrancisco Llinares. AMA, *Libro de Actas del Pleno del Ayuntamiento* (20-03-1973-21-05-1976), f. 128 v.

¹¹⁹ Eixa comissió la conformaren junt amb els representants d'ambdues confraries i l'alcalde els regidors Ricardo Bellver, Salvador Arlandis, Rafael Sanfrancisco y David Cuesta.

1976 - El 20 de maig Palacios es dirigix a l'alcalde i assenyala que, degudament aclarides les circumstàncies que havien motivat el seu abandonament de la comissió, demanava que s'acceptara novament la seua presència per tal d'estudiar i prendre les decisions escaients en el tema que els ocupava.

El 30 de maig, José Songel, degà de laatedral de València, beneïx el nou cambril construït en el Santuari per a albergar la imatge de la Mare de Déu del Lluch. Actuen com a padrins de la cerimònia Adrián Campos i Mari Carmen Suñer. Junt amb les autoritats municipals en ple, hi assistixen el president de la Diputació de València, Ignacio Carrau, i el general de la Guàrdia Civil, Enrique Serra Algarra.

L'1 de juny, el Ple de l'Ajuntament acorda, per unanimitat, agrair a la Confraria de la Mare de Déu del Lluch la Medalla d'Or que li ha concedit.¹²⁰

Al començament d'agost es realitzen una sèrie de reformes al Saló de Sessions de la casa consistorial. Se substituïx el quadro de grans dimensions del general Franco, que es trasllada a un lateral, i es col·loca en el seu lloc, a la testera presidencial, com a Alcaldessa Honoraria Superior Perpètua de la ciutat, el llenç de Vicente Palau que representava la Mare de Déu del Lluch i una fotografia del rei Joan Carles I.

1977 - El 30 de'abril, l'arquebisbe de la diòcesi presidix en el Santuari de la Mare de Déu del Lluch una Convivència Juvenil Eucarística a la qual assistixen més de 400 jóvens de la comarca. Després de la celebració, José Maria García Lahiguera accedix al cambril que acull la talla de la Moreneta i, després de postrar-se davant d'esta, dona compte de la seua bellesa dient que el rostre de la Mare de Déu li transmet pau i assossec. José Palacios, president de la Confraria, que l'acompanya, li demana ajuda per tal d'agilitzar l'expedient que s'està incoant i treballant des de fa més d'un any per tal que la Santa Seu confirme canònicament el patronatge popular que la Mare de Déu exercix des d'antic sobre la ciutat. Sobre el particular remet a un article meu publicat recentment.¹²¹

L'11 de setembre, en el transcurs de la missa en honor de la Mare de Déu del Lluch que té lloc el dia de la seua festa principal en el temple de Santa Caterina, s'acomiada de la ciutat el rector Joaquín Nadal,¹²² consiliari de la Confraria de la Mare de Déu.

¹²⁰ AMA, *Libro de Actas del Pleno del Ayuntamiento (01-06-1976-30-06-1978)*, f. 6 r-6 v.

¹²¹ Aureliano J. Lairón Pla: *Al voltant d'una polèmica. Entorn d'un article del cronista Parra Ballester, Algezira Xúcar*, Alzira, 2019, pp. 131-138.

¹²² Havia apostat des del primer moment que es veié vindre el problema per la consecució del patronatge canònic a favor de la Moreneta i lluità molt per a aconseguir-lo fins a l'extrem que en el seu trasllat a València algunes persones van veure una maniobra per tal que no participara de l'èxit del patronatge, que era imminent, i al qual havia contribuït de manera decisiva. Va ser substituït com a rector de la parròquia, del santuari i com a consiliari de la Confraria per Julio Lerma Sanfèlix.

Com a anècdota, cal assenyalar que el 12 d'octubre, festivitats de la Guàrdia Civil, a la porta de l'església de Santa Caterina conversen Rafael Presencia i José Palacios. Palacios (que es du entre mans l'expedient del patronatge que compta amb la benedicció de l'Ordinari de la Diòcesi, sense que ningú ho sàpiga) li pregunta a l'expresident de la Confraria de la Verge de la Murta: «Don Rafael, qui creu que serà nomenada algun dia Patrona d'Alzira?». I Don Rafael, segons testimoni de Palacios, contesta: «Pepe, crec que cap. Però si ho fan a alguna, serà a la Mare de Déu del Lluch».

A finals de la dècada dels setanta i durant les dues dècades següents en la Confraria de la Verge de la Murta adquireix especial protagonisme el conegut decorador Enrique Núñez,¹²³ que es convertirà en *alma mater* d'esta i es rodejarà d'un grup de jóvens que, posteriorment, l'any 1982, crearan l'Associació d'Amics de la Murta, entitat civil que si bé sobre el paper fixarà els seus objectius en la defensa i promoció de la vall de la Murta i de les ruïnes de l'antic monestir, d'una manera vetlada actuarà com a apèndix i satèl·lit de la Confraria, tot i que amb escassa fortuna pel que fa als seus resultats en un terreny, el religiós, que no era el propi.

1978 - El 27 de febrer, Jose Maria García Lahiguera, arquebisbe de València, trasllada a Roma l'expedient¹²⁴ al mateix temps que sol·licita de la Sagrada Congregació per als Sagraments i el Culte Diví que confirme a la Mare de Déu del Lluch com a patrona canònica de la ciutat.

El 30 de març a través d'un breu apostòlic del Papa Pau VI i decret de la Sagrada Congregació per als Sagraments i el Culte Diví es confirma la Mare de Déu del Lluch com a patrona de la ciutat. El text del breu, que es va publicar al *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*,¹²⁵ és este:

¹²³ Enrique Núñez Tello (Alzira, 1933-Alzira, 1993). En la seua joventut havia obsequiat la Moreneta amb una Creu de plata granadina. Va recuperar el taulell ceràmic dissenyat per Sanz Castellanos (ara en mans d'una neboda seua), propietat de la Secció Femenina Local, commemoratiu del «Día de la Madre» que duia la inscripció «Nuestra Señora del Lluch, Patrona de Alcira».

¹²⁴ Signaren la petició els rectors de totes les parròquies de la ciutat, a excepció del de Santa Caterina (a qui no es va voler posar en cap de compromís per ser director espiritual de la Confraria de la Verge de la Murta, que ja havia signat per tal que feren patrona la Moreneta en l'any 1955) i les superiores de totes les congregacions religioses establides a la ciutat, a més d'altres persones i institucions rellevants.

¹²⁵ Número 2.972, juliol 1978, pàgines 393 a 395.

PABLO VI, PAPA.

PARA PERPETUA MEMORIA.

En la Archidiócesis de Valencia, en España. Se ofrece desde hace muchos siglos feriente amor y se honra a la preclarísima Virgen María Madre de Cristo Redentor, en la sagrada capilla de la ciudad de Alcira, en la que el católico pueblo fiel venera con gran fe y piedad la insigne imagen de la Santa Madre de Dios invocada vulgarmente con el título de «Nuestra Señora de Lluch». Es más, en estos últimos años, se ha demostrado públicamente hacia ella tal religiosa devoción en dicho lugar por parte de los sagrados prelados y ministros, familias religiosas y asociaciones varias de fieles, magistrados civiles y autoridades eclesiásticas, que realmente la Virgen María, invocada con dicho título, por el uso y unánime consentimiento, ha venido a ser realmente peculiar Patrona ante Dios en la ciudad de Alcira. Así, pues, muy oportunamente el venerable hermano José María García Lahiguera, arzobispo de Valencia, juzgó e interpretó magníficamente los pensamientos y deseos de su grey, y determinó recientemente que se complete la justificación del culto y del título que públicamente se viene dando procurando que se sancionase por el dercho litúrgico dicho celestial patrocinio y al efecto solicitó de la Sede Apostólica este privilegio. Nos, previendo que este título ha de producir seguramente saludables efectos en el clero y pueblo de dicha región, damos nuestra aprobación a cuantos aspectos se incluyen en las facultades concedidas por Nos a la Sagrada Congregación para los Sacramentos y el Culto Divino en esta materia y or las presentes Letras decretamos que la Bienaventurada Virgen María, venerada y honrada en la imagen y con el título de «Nuestra Señora de Lluch», en adelante pueda recibir piadoso culto como Patrona ante Dios todopoderoso de la ciudad de Alcira de la Diócesis de Valencia; en consecuencia concedemos igualmente todos los derechos y privilegios litúrgicos que a tales patronos corresponde, a condición de que se observen cuidadosamente las normas de la instrucción de la Sagrada Congregación para el Culto Divino De Calendariis recognoscendis n. 30. Prohibimos al efecto que nada obste a estas Nuestras Letras y queremos también que cosnerva todo su vigor en nuestros días y en los tiempos futuros. Dado en Roma, junto a San Pedro, el día 30 del mes de marzo del año MCMLXXVIII, decimo quinto de nuestro Pontificado.

JUAN, CARD. VILLOT

Secretario de Estado

El 20 de juliol, Vicente Ferrando, vicari general de la Diòcesi, en nom de l'arquebisbe, fa entrega en el Palau Arquebisbal de València a Julio Lerma i a José Palacios del breu pontifici que atorgava el patronatge sobre la ciutat de la Moreneta. Eixe mateix dia, a les 21.30 hores, des del santuari el president de la Confraria comunica a la ciutat a través de Ràdio Alzira la bona nova del patronatge. Instants

després la totalitat dels temples de la ciutat llancen a l'aire les seues campanes en senyal d'alegria i els feligresos de la Parròquia de Sant Joan Baptista, convocats veu a veu, es concentren en massa en el temple i canten en la capella-altar de la Mare de Déu del Lluch de l'església una salve solemne. Poc després, a la plaça del Regne, es dispara una traca monumental i 21 salves que anunciaven a la ciutat la notícia.

La Mare de Déu del Lluch, que era tinguda per patrona dels alzirenys juntament amb sant Bernat, màrtir, almenys documentalment des de l'any 1835, era ja la patrona canònica i perpètua de la ciutat. Finalitzava així una «guerra» que ningú va voler però que les circumstàncies provocaren.¹²⁶

El 23 d'agost, l'Ajuntament es fa ressò del breu pontifici que en confirma el patronatge, acorda, per unanimitat, mostrar la seua satisfacció per la forma en què ha actuat la Santa Seu, felicita la Confraria i demana una imatge per tal que presidisca, en lloc del quadre, el saló de sessions de la casa consistorial.¹²⁷

Cal finalitzar en tot cas dient que al «conflicte» creat es va donar una solució¹²⁸ i això, també, perquè confluïren una sèrie de factors que ho feren possible. La Mare de Déu del Lluch, aclamada pels nostres avantpassats com a patrona popular d'Alzira esdevingué en patrona canònica de la ciutat. L'intent d'alguns de substituir una devoció arrelada per una altra pràcticament desconeguda no es va materialitzar. Les devocions no s'imposen perquè són sentiments i vivències.

Com diu la dita, «El temps ho cura tot». El fundador i expresident de la Confraria de la Mare de Déu de la Murta, Juan Bautista Blasco, va participar amb Maria Amparo Bono Andreu (presidenta per eixes dates de la Confraria) en l'acte central que, en el context de l'Any Sant Marià, tingué lloc en honor de la Mare de Déu del Lluch, organitzat per la Vicaria Episcopal de la Ribera, el 18 de setembre de 1988, en el parc Pere Crespí, acte que va presidir el bisbe auxiliar de la Diòcesi, José Vilaplana Blasco.

¹²⁶ Tot i que arran de la resolució encara hi va haver un intent, que no va prosperar, d'anul·lar la decisió. El pare Félix Ramajo, mercedari, del monestir de Santa Maria del Puig, i el catedràtic de Dret Canònic de la Facultat de Dret de la Universitat de València, Antonio Molina Meliá, van fer desistir de les seues pretensions els «murters».

¹²⁷ L'excalde, Bernardo Andrés, que havia mantingut durant el seu mandat una neutralitat exquisita, felicitava la Confraria per haver aconseguit allò que «años ha fervientemente deseado y perseguido».

¹²⁸ De no haver sorgit el «problema» La Moreneta seguiria sent la patrona popular però no canònica d'Alzira.

El 18 de gener de 2018 *Levante-EMV* i el 20 de gener de 2018¹²⁹ el diari digital *Elseisdoble* arreplegen la notícia que la Reial Confraria de la Mare de Déu de la Murta reconeix la invalidesa canònica dels «patronatges civils» i conclou amb la polèmica que ara mateix, més de quatre dècades després, a penes continua una persona.

Vull, finalment, agrair-li a Francisco Gallardo Sánchez les seues aportacions i aclariments en relació amb alguns dels punts tractats.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRÉS PASCUAL, Josep Lluís i Salvador MONTALVÁ ROSELL: «La Mare de Déu de la Murta, Candelera de Santa Caterina i el naixement de la Reial Confraria (1953-1957)», *Elseisdoble, diari digital*, gener i febrer de 2011.
- ARXIU MUNICIPAL D'ALZIRA, Festes, 1954, Expedient sense signar. «Sobre asistencia de la Corporación a los actos organizados en Valencia con motivo de la coronación canónica de la Virgen del Puig y adhesión al Voto Mediacionista».
- ARXIU MUNICIPAL D'ALZIRA, *Cuentas de la Mayordomía de Miguel Albertosa del año 1712 a 1713*, sign. 2421/2.
- ARXIU MUNICIPAL D'ALZIRA, *Libro de Actas del Pleno del Ayuntamiento, 1966*, sessió de 3 de gener, sign. 11321/20, f. 2 r.-3v
- ARXIU MUNICIPAL D'ALZIRA, *Libro de Actas del Pleno del Ayuntamiento, 1976*, sessió d'1 de juny, sense signar, f. 6 r.-6 v.
- ARXIU MUNICIPAL D'ALZIRA, *Libro de Actas del Pleno del Ayuntamiento, 1976*, sessió d'1 de juliol, sense signar, f. 128 v.
- ARXIU MUNICIPAL D'ALZIRA, Oficialia Major, Festes, Expedient n.º 62, 1966.
- BLASCO FERRER, Juan Bautista: «Nuestra Señora de Lluch, Patrona de la ciudad de Alcira», *Ánimos* 11, 1945.
- BLASCO FERRER, Juan Bautista: «La última crónica de la Misión de Alcira», *Guía del Católico en Valencia, suplement del Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia* 5, 1951.
- BLAY GARÉS, José María: «El autor de los Gozos de la Santísima Virgen de Lluch, Patrona de Alcira», *Reina, Madre y Patrona* 3, 1957.
- BOLETÍN OFICIAL DEL ARZOBISPADO DE VALENCIA, números 2.601 de desembre de 1953, 2820 d'octubre de 1965, 2827 d'abril de 1966 i 2972 de juliol de 1978.

¹²⁹ Arran del malestar i la confusió creats pels actes a celebrar amb motiu del 125é aniversari del Compatronat, organitzats per una comissió.

- CARCEL ORTÍ, Vicente: «El gobierno pastoral de la Archidiócesis de Valencia desde el Vaticano II hasta 1966», *Revista Española de Derecho Canónico* 55, Salamanca, 1988, p. 52.
- CASTELLANO SANCHIS, Antonio: «Bajo el manto de la Santísima Virgen de Lluch», *Murta* 3, 1953.
- CORTÉS MUÑOZ, Fermí: «Notes des de Sueca», *Associació d'Amics de la Murta*, 1982.
- ELSEISDOBLE*, 20 de gener de 2018.
- JUNTA LOCAL FALLERA, *Llibres d'Actes* de 1956 i de 1966.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J.: *Alzira. Crónica del siglo XX (1941-1955)*, Valencia, Falla Pintor Andreu, 2004.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J.: *Alzira. Crónica del siglo XX (1956-1970)*, Valencia, Falla Pintor Andreu, 2005.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J.: *Una aproximación a la historia de Nuestra Señora del Lluch, Patrona de Alzira*, Ajuntament d'Alzira, 2009.
- LAIRON PLA, Aureliano J.: «Al voltant d'una polèmica. Entorn d'un article del cronista Parra Ballester», *Algezira Xúcar* 3, 2019, pp. 131-138.
- LAS PROVINCIAS*, 10 de novembre de 1964, 9 de juliol de 1965 i 15 de juliol de 1975.
- LEVANTE*, 1 de desembre de 1964, 17 d'abril de 1966, 11 de maig de 1966, 7 d'octubre de 1973, 6 de juny de 1975 i 13 d'octubre de 1973.
- LEVANTE-EMV*, edició de la Ribera, 18 de gener de 2018.
- MORERA FERRANDO, Juan Bautista: *Historia de la fundación del monasterio del valle de Miralles, hallazgo y maravillas de la Santísima imagen de Nuestra Señora de la Murta*, 1773.
- PARRA BALLESTER, José María: «Nuestro Proyecto», *El Heraldo de Alcira*, 22 de juny de 1924.
- PARRA BALLESTER, José María: «San Bernardo Mártir y Nuestra Señora la Virgen de la Murta», *Alcira, Feria y fiestas*, 1965.
- SANZ MASERES, Juan José: «La Virgen del Consuelo y Correa: Aproximación a su historia e iconografía alzireña», *Actes de la IX Assemblea d'Història de la Ribera*, Benifaió, 2002, pp. 215-228.
- SIFRE PLA, Rafael: *Historia de la devoción alcireña a Nuestra Señora de la Murta*, Ajuntament d'Alzira, 1961.

Fig. 1. Vall i el monestir de la Murta. *Font:* Aurelià J. Lairón.

Fig. 2. Imatge de la Verge de la Murta. *Font:* Confraria de la Verge de la Murta.

Fig. 3. Aspecte de la llavors Plaza del Caudillo el 2 de maig de 1965. *Font:* Arxiu de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch.

Fig. 4. Coronació de la Mare de Déu del Lluch el 22 de maig de 1966. *Font:* Arxiu de la Confraria de la Mare de Déu del Lluch.

DIUMENGE DE RAMS A ALBERIC

Antoni Torres Sanchis

Cronista oficial de la Vila d'Alberic.
torresalberic@gmail.com

DIUMENGE DE RAMS

D'entre els actes de pietat popular que formen part del nostre patrimoni espiritual al calendari alberiqueny, sens dubte, cal destacar este dia. Diumenge de Rams és el dia gran d'Alberic. Un dia en que els alberiquenys que viuen fora, tornen al poble a estar amb els seus i participar en els actes que se celebren. És una festa religiosa i profana alhora, amb fireta, atraccions, porrat, palmes, Eucaristia, música, vestes, baixà dels Sants... Cal destacar que les primeres confraries d'Alberic es funden al segle XVII, concretament la *Cofradía de Nuestra Señora del Rosario* en 1617 i la *Cofradía del Santísimo Sacramento* en 1671.¹

Ara comença amb una despertà amb música i pólvora. Segons antics Cronistes, abans eixien de l'hostal de dins (Palau de la Duquesa de Pastrana) dos hòmens amb cavalls blancs que passaven la nit recorrent tots els carrers del poble anunciant que estàvem en el nostre dia més important. En altres moments, dos homenots del poble, el tio Quicorroto i el tio Troca, portaven uns bombos i anaven tocant perquè la gent recordara en quin dia ens trobàvem... Aquest acte és el que es denomina tradicionalment com «la crida» en les diverses manifestacions festives que se celebren al nostre territori.

¹ ES.28079.AHN//CONSEJOS,7105, Exp. 6, núm. 2 Expedient «Cofradías y hermandades de los pueblos pertenecientes a la jurisdicción de la provincia de Valencia». *Cofradías y hermandades en Alberique*, Valencia, fol. 92 y ss.

La processó de les Palmes comença a l'Ermita de la Verge de Cullera, al barri de la Troneta, on es beneeixen les palmes i els rams d'olivera. D'allí, a l'església a la celebració de la solemne Eucaristia.

Fig. 1. Processó de les Palmes. Arxiu Gràfic d'Alberic. Arxiu Gràfic d'Alberic. Núm. 243. *Font:* Vicent González Rivero.

Esta Ermita, menuda i senzilla, té un retaule ceràmic amb San Josep i les ànimes del Purgatori, on podem llegir: «Nuestra Señora del Castillo de Cullera que se venera en esta ermita de Alberic». Té també dos campanes, foses en 1742, la major «Maria del Oreto» i la menor, Verge de Cullera. La torreta es va construir en 1891. L'interior, de planta quadrada i volta de canó, amb sol i sòcol ceràmics, conté altar i sagrari. Al fons, una fornícula envidrada que conté la imatge de la

Verge de Cullera. La gent del barri la manté tot l'any, ja que sols s'utilitza en Setmana Santa quan va l'Ecce Homo i el dia de Sant Vicent Ferrer, que passa el Combregar d'impeditis.

En acabar, a la Muntanyeta, un tossal d'una altitud d'uns 50 metres situada a la partida Marquesa o Muntanyeta, denominada «el montecito de Santa Bàrbara», d'unes 4 hectàrees, poblada de pins, carrasques, murta... vertader pulmó de la vila i com la descrivia el poeta Francesc Badenes Dalmau «perla desprendida del collar orogràfic que a la comarca circunda» així com el poeta Vicent Jacinto Pérez «Des de la sacra mansió, contemplant esta terreta, Déu tira una bendició i sorgí la Muntanyeta», on se celebra la festa de l'encisam.

FESTA DE L'ENCISAM

És una festa que unix familiars i amics, tots compartint les saboroses fulles adobades amb un grapadet de sal en un ambient de germanor. La feracitat de les terres d'Alberic ja la lloava Cavanilles:²

Alberic tiene media legua de término entre el Xucar y la raiz oriental del Caballon, y como tres quartos de travesia. Es uno de los más fértiles del reino, però por desgracia el sepulcro de nuestra especie. Se cumple aquel proverbio: «Si vols viure poc i fer-te ric, ves-te'n a Alberic...». Un particular de la població en el corto espacio de veinticuatro horas plantó arroces de un pie de altura en cuarenta hanegadas, donde el día anterior flotaban las espigas de trigo. Esto hizo decir a un viajante: «Tierra de Dios, ayer trigo y hoy arroz».

El seu origen es perd en el temps, els cronistes ho daten al segle XIX. Testimonis escrits en tenim des de les primeries del segle XX, però per testimonis orals podem datar-lo molts anys abans.

Dos eren les varietats d'encisams que s'han utilitzat al llarg dels anys:

- Orella de burro o encisam espanyol: Les fulles són allargades i el nervi central, perfectament distingible. És una espècie d'encisam amb una costella gruixuda i carnosa que té una textura cruixent i un cert sabor amarg. El color s'intensifica a mesura que va desenvolupant-se; les fulles exteriors tenen més quantitat de clorofil·la que les interiors, d'ahí que en el seu conreu es lligaven amb palla per tal de blanquejar les fulles interiors.
- Encisam romà verd: amb unes fulles molt erectes i robustes que al final van doblant-se i formen un cop, per la qual cosa no cal lligar-les per

² Antonio Josef Cavanilles: *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblacion y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, Imprenta Real: siendo gerente D. Pedro Julian Pereyra, 1797, p. 197, en línia: <<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000129705>>.

blanquejar la part central. Este encisam té fulles cruixents i saboroses, amb gran contingut de minerals com potassi, magnesi i ferro, amb un sabor molt intens i més dolç.

Existeix una llegenda de l'època romana que conta que a la capital de la província tarraconense, un dels seus governadors tenia un criat molt fidel i fill d'estes terres valencianes. Una nit li va preguntar amb què podria alleujar l'insomni que patia i ell va respondre que a la seua terra, «Alcácer y Torre de Alberique» havia una hortalissa que adobada amb sal i oli contenia un suc capaç d'eliminar esta malaltia. El remei va funcionar. El fet històric és que prop de l'Arc de Barà, a Tarragona, es van trobar restes d'una estàtua on un criat estava oferint a l'emperador una fulla d'encisam.

En paraules de María Salvador Senchermés,³ el Diumenge de Rams d'Alberic:

Era una fiesta magnífica. Después de recibir en la iglesia las palmas y los ramos de olivo bendecidos la gente subía a la Montañeta. Desde abajo a lo más alto de la avenida, a ambos lados de las piteras se amontonaban las lechugas limpias, lustrosas, a punto de comerlas. Los vendedores además de las lechugas ofrecían papelitos blancos que envolvían la sal para mojar en ella las hojas que se iban arrancando a medida que se comían. No necesitaban aceite, porque sus hojas rezumaban vitaminas, aunque entonces no supiéramos que existían...

Però... què representa l'encisam dins la Setmana Santa i la Pasqua?

Per al cristians, rememora els 40 anys de travessia del poble jueu pel desert des de la fugida d'Egipte fins arribar a la terra promesa. Dediquen set dies de festa, on mengen pa àzim, herbes amargues, encisam o rave silvestres testimoniant les dificultats i sofriments que van passar a Egipte.

El concurs de l'encisam, al voltant de la una de migdia, organitzat per representants dels llauradors i amb un jurat format abans per membres de la «Hermandad de Labradores y Ganaderos» i hui pels Sindicats agraris, el Jurat de Reg i l'Ajuntament. Sempre amb la presència del Regidor d'Agricultura, a qui després s'unirà el primer Edil. Van recorrent les parades, que abasten tota la pujada del Calvari, mirant i qualificant els millors exemplars, deliberant fins que arriben a un consens. Els criteris han anat canviant amb el temps. Abans es premiava l'encisam més gran, més vistós i de major pes (l'any 1968 un encisam va pesar 4'755 quilos). També els de major volum o els que tenien les fulles més tendres i saboroses. O al llaurador que amb menys superfície havia obtingut un major rendiment...
CONCURS ÚNIC AL MÓN.

³ María Salvador Senchermés: *Una mestra com cal: abanderada de Real*, Ajuntament de Real Montroi, 2003, p. 82.

Fig. 2. Fotografia institucional del Concurs de l'encisam. *Font:* Antoni Torres Sanchis.

Tot i que no podem datar l'origen, sí que podem trobar moltes referències sobre la festa en llibres, revistes i premsa escrita:

Concurso de lechugas⁴

Valencia 19. En Alberique se ha celebrado un concurso de lechugas para premiar la calidad, cantidad, precio y clase. A este concurso se han presentado 4267 lechugas con un precio de 50 céntimos y 1,25 pesetas. El primer premio de volumen ha sido concedido al agricultor Bautista Chust, con una lechuga de dos kilogramos y 35 gramos. El de cantidad, a un agricultor que en un cuarto de hanegada ha recolectado 1703 lechugas, de excelente calidad. --- Cifra.

Segons Emili Beut i Belenguer:⁵

la «festa de la lletuga» en Alberic. Es celebra en la vesprada de Diumenge de Rams, acudint tots els habitants d'Alberic i dels pobles dels voltants, a la Muntanyeta, on es mengen gran quantitat de lletugues mentre la Banda de Música executa selectes composicions. Açò servix de pròleg a la «baixada dels Sants»...

⁴ «Concurso de lechugas», *La Vanguardia*, 20 d'abril de 1949, p. 3, en línia: <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1949/04/20/pagina-3/32823751/pdf.html>>.

⁵ Emili Beüt i Belenguer: *Geografía elemental del Regne de Valencia*, Valencia, Lo Rat Penat, 1971.

En paraules de Joan Fuster:⁶

Una buena mirada sobre un bello fragmento estos parajes es la Muntanyeta del Salvador, junto a Alberique mismo. La Muntanyeta es eso, una montaña leve, saltada en medio de la planicie y atiborrada de pinos, piteras y matorral, con su «calvari» y su ermitorio. Y, claro està, con su romeria periódica: en este caso, el Domingo de Ramos, en que los alberiquenses se concentran allà para devorar miles y miles de lechugas aderezadas con sal... Alberique es famoso –ultra por sus panquemados, o coques d'aire, sabroso manjar de Pascua Florida– por la feracidad de su terreno. En su termino se justificó más de una vez, y al pié de la letra, según cuenta Cavanilles, lo de «Tierra de Dios, ayer trigo y hoy arroz».

Segons Jaume Fàbrega i Colom:⁷

A Alberic, a la comarca de la Ribera Alta, s'hi celebra la Festa de l'Encisam el Diumenge de Rams. La gent acudeix a la falda de la Muntanyeta de l'Ermita de Santa Bàrbara atreta per un concurs d'encisams que serveixen d'aperitiu a una bona menjada. Actualment és més festa tradicional que religiosa, tot i que a la Baixada dels Sants es trauen els Passos que participaran en la processó de Setmana Santa. Fa goig veure els centenars i centenars d'encisams curosament amuntegats. A les postres, és clar, el famós pa socarrat, mona o coca d'aire d'Alberic, conegut amb el nom castellà de panquemao...

Segons Josep Roselló i Oltra:⁸

L'encisam ha tingut molta importància en comarques valencianes com l'Horta, Nord i Sud, i la Ribera. Destaca a la Ribera Alta la Festa de l'Encisam d'Alberic, amb concurs i premi per a la millor peça, que se celebra el Diumenge de Rams a la muntanyeta de l'ermita del poble.

Una fiesta original. EL CONCURSO DE LA LECHUGA⁹ de J. Gil Montero:

En España se extendió su cultivo por la huerta valenciana, donde se estimaba y cultivaba con los mejores cuidados y en los bellos y fértiles campos de Alberique, suelo privilegiado que el Rey don Jaime I rescatara del dominio musulmán, empezó a celebrarse una simpática y original festividad, denominada «Concurso de la

⁶ Joan Fuster: *El país valenciano*, Barcelona, Destino, 1962.

⁷ Jaume Fàbrega i Colom: *Cuina i cultura del gust al País Valencià*, Alacant, Publicacions de la Universitat, 2019, p. 301

⁸ Josep Roselló i Oltra: «El huerto de Roselló. Lechuga: las hojas refrescantes», *Mètode: Revista de difusió de la Investigació* 79, 2013, en línia: <<https://metode.es/revistas-metode/secciones/huerto-rosello/lechuga-las-hojas-refrescantes.html>>.

⁹ J. Gil Montero: «Una fiesta original. El concurso de la lechuga», *Nueva Alcarria* (Guadalajara), 06 d'abril de 1963, p. 7, en línia: <https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1005564803>.

lechuga», que ha llegat a nostros días y tiene por objeto principal estimular el buen cultivo de ella y exaltar la labor realizada para mejorarla.

Esta fiesta, intercalada y relacionada con otras que se dedican a distintos cultivos, suelen celebrarse el Domingo de Ramos. En ella se otorgan galardones, modestos en su materialidad, pero enaltecedores y estimulantes, a los que más se han distinguido durante el año en el cultivo, la calidad, presentación y venta. Premios para los que lograron obtener los de más peso y volumen, más hojas comestibles y mejor sabor; para los que lograron mayor rendimiento en menos superficie; para los puestos que vendan más y a precios más baratos, estén mejor presentados o despierten mayor simpatía entre los compradores, y para el visitante que coma lechuga en más cantidad...

Fig. 3. Concurs de l'encisam. *Font:* Antoni Torres Sanchis.

També els nostres avantpassats més rellevants com D. Rafael Comenge, D. Jesús Llorca, els poetes Francesc Badenes Dalmau i Vicent Jacinto Pérez, D. Arturo Candel i D. Mauricio Gil (el primer Cronista de la Vila), lloaren esta festivitats...

Mentre, a l'Ermita de Santa Bàrbara, no cap ni una agulla. Tots volen entrar per vore els Passos arreglats la darrera nit i que a la vesprada aniran a casa dels Confreres Majors.

Ens conta D. Ramón Arnau:¹⁰

Tot i que al segle XVII ja existia el desig d'alçar una ermita i dedicar-la a Sant Roc per haver evitat el contagi de la pesta, com testimonia un manament referit a la visita pastoral de 1664 i publicat el 22 de gener de 1665, no fou sinó cent anys després i més concretament en 1742 quan comença la recollida d'almoines per a la seua construcció però dedicada a Santa Bàrbara perquè els protegirà de les troades que tant afectaven al conreu dels camps.

Jaime Lagrave, un pietós mercader francès afincat a Alberic, que destina les seues terres i rendes a la millora, construcció i reparació de l'hospital de pobres malalts de la «Baronia de Alberique», va deixar també al seu testament una clàusula en la qual manava que en acabar la construcció de l'Ermita de Santa Bàrbara, destinaren del seu patrimoni 200 lliures per fabricar una campana que porte inscrit el seu nom i cognom i que servirà per a l'aprofitament de l'esmentada ermita. I en 1759 va quedar acabada tal com havia manat i encara es troba al mateix lloc, al campanar de l'ermita. L'arquitecte va ser el «Padre Fray Joseph Alberto Pina, arquitecto y maestro de obras de su Magestad».

La torre del campanar és de planta quadrada, amb un remat de boles de pedra, que va estar renovada el 1898. L'interior, que ocupa uns 240 metres quadrats, és de planta quadrada amb quatre naus en forma de creu grega, amb el creuer cobert per una cúpula elevada. L'arquitectura i decoració és d'estil neoclàssic. A l'altar major està la imatge de Santa Bàrbara i la primera festa en el seu honor es va celebrar, segons D. Ramón Arnau, a desembre de 1759 i la van sufragar Vicente Gibertó i Joseph Cervelló, costant set lliures i deu sous. Les imatges de la Passió encara van tardar vint anys, concretament en 1798. Actualment es troben als altars dels creuers la Mare de Déu dels Dolors, l'Ecce Homo, Jesús a l'Hort de les Oliveres i Jesús Natzaré. Als costats de l'Altar Major trobem Jesús lligat a la Columna i la Pietat...

Adossada a l'edifici de l'Ermita es troba la casa de l'ermità, hui dedicada a Casa d'Oficis i a diversos menesters culturals. Ocupa una superfície d'uns 260 metres quadrats. Davant n'hi ha una plaça gran rodejada de xiprers, on es troben les capelletes dels Dolors de la Mare de Déu. El millor camí per arribar és pel Calvari, on anirem trobant les capelletes corresponents al Via Crucis, en algunes de les quals podem descobrir el nom de la família que la va pagar.

¹⁰ Ramón Arnau-García: *Reseña histórica de la Parroquia de San Lorenzo Martir de Alberique*, Valencia, Soluciones Gráficas, 1992, pp. 89-92.

EL FESTIVAL DE BANDES I L'APUNTÀ

A les 16 hores es realitza a la Plaça de la Constitució el Festival de les Bandes que acompanyaran després cada pas en el moment de la Baixà. La plaça està plena de gom a gom entre alberiquenys, forasters, familiars dels músics... Cada Banda fa una interpretació davant les Autoritats presents i la Junta de Confraries. L'última Banda en actuar és la Societat Unió Musical d'Alberic que, en finalitzar, el seu Director convida a les Autoritats i la Junta de Confraries perquè els acompanyen a la Muntanyeta per escoltar el Concert que allí ofereixen.

Fig. 4. Preparats per al Festival de Bandes, c. a. 1950. Arxiu Gràfic d'Alberic. Núm. 651. *Font:* Parròquia de l'Esperit Sant d'Alberic.

A continuació els alberiquenys van a renovar el seu compromís amb la Confraria. És el moment de l'Apuntà, on també s'hi fa entrega d'un donatiu per ajudar a les despeses de la Confraria. També és tradicional renovar l'apuntà de membres de la família que ja han faltat, a l'igual que de xiquets encara no nascuts. I es pot fer «amb festa o sense festa». Amb festa ho fan els confreres que volen tindre la imatge a sa casa l'any següent.

El percentatge d'habitants inscrits en alguna Confraria arribava en 2001 al 26'69 %, solament superats per Tous (65'98 %) i Pego (29'66 %), segons l'estudi de José Jaime Brosel Gavilá.¹¹

I com deia un vell adagi:
«Alberiquenys i forasters,
amics tots i bons germans,
prepareu cors i carrers,
que ve... la Baixà dels Sants»

Fig. 5. Concert Diumenge de Rams, 1946. Arxiu Gràfic d'Alberic. Núm. 1163.
Font: Francisco Mateu Alabau.

LA BAIXÀ DELS SANTS

El Cronista D. Rafael Giner Sanz referint-se a la Baixà dels Sants, diu:

Difícilmente puede repetirse en otros lugares españoles, por cuanto en ninguno concurren circunstancias excepcionales tales como la de conservarse sus Pasos en una ermita que colocada en la cúspide de frondosa colina —rica perla en verde estuche— los cuales al atardecer del Domingo de Ramos van testimoniando en

¹¹ José Jaime Brosel Gavilá: *Semana Santa en la diócesis de Valencia*, Valencia, Diputación de Valencia, 2003, p. 198.

su penosa bajada por los riscos, el autentico sentimiento religioso de un pueblo devoto...

Su origen es muy remoto, se fija en el siglo III de la Cristiandad, pero por notas recogidas en los archivos municipales antes de su desaparición, se tienen conocimientos de las peregrinaciones que ya realizaban los habitantes del anejo de la Foya y de los despoblados de Alcocer, Alasquer y Paixarella para conmemorar faustos sucesos y a recobrar del Divino Hacedor la salvación de sus vidas, cosechas y animales...

A partir de la mitad del siglo XIX los alberiquenses adquieren un impulso que no solamente revestía la Baixà de magnitud y grandeza, sino que en "els Clots" del popular barrio de la Troneta, al igual que en la plaza Mayor, se representaban actuando los vecinos, escenas de la Pasión y Muerte de Jesús, cuya fama no tardó en divulgarse...

I és cert, a Alberic tenim la sort de posseir este lloc tan extraordinari, tan ric, tan frondós, com és la Muntanyeta. Lloc visitat diàriament per molts veïns i veïnes que van a caminar, o a prendre el sol, o a llegir o estudiar escoltant el cant dels ocells...

Segons D. Ramón Arnau:

Del Desenclavament o Davallament parla de la determinació que l'arquebisbe Martín López de Hontiveros va adoptar en 1666 sobre la representació que de la Passió es feia a Alberic:

Don Martín López de Hontiveros por la gracia de Dios y de la Sancta Sede Apostólica Arçobispo de Valencia, del Consejo de Su Majestad, etc Por quanto somos informados que en la Iglesia Parrochial de la Villa de Alberich y otras del presente Arçobispado se hacen algunas representaciones a modo y forma de autos haciendose por personas de hombres mujeres y muchachos el descendimiento del Señor, quando estava clavado en la Cruz i a aquella manera que Joseph, ... i Mathia lo obraron en la persona de Cristo Señor nuestro en el Calvario donde fue crucificado i lo qual así echo en la dicha forma de representación o auto parece cosa indecente y que caussa mas risa que devoción. Por las presentes mandamos al Reverendo Vicario de dicha Iglesia y a los demas beneficiados y demas personas seglares no hagan ni permitan hacer semejantes representaciones en la dicha forma que asta aquí se ha usado, pero si permitimos que a la forma y manera que un predicador puesto en el pùlpito fuere representando con devoción los dichos passos del descendimiento del Señor en la Cruz le puedan bajar de ella asta ponerle en el sepulcro y que desde alli se continue la procesión y entierro.¹²

¹² Archivo del Reino de Valencia, Clero, legajo 592, caja 1557, 8 de febrero 1666.

Estes representacions de la Passió que, a més de a la Troneta o a la Plaça Major també es representaven al Calvari de la Muntanyeta eren interpretades amb tanta precisió que el públic quedava extasiat contemplant-les. Assajaven durant la Quaresma i de nit, afegint escenes diferents cada any i com havia tanta gent als assajos, coneixien el text de memòria, per la qual cosa si algun actor o actriu es posava malalt, ràpidament tenia substituït. A algunes famílies encara els queda el renom com «els samaritans», perquè sa mare representava la «samaritana»...

I seguix D. Ramón Arnau:

... es lícito concluir que el año 1799, el siguiente al permiso del visitador, se celebró la primera «Baixà dels Sants»..., que no és una processó donat que no la presidix el Clergat, sinó un trasllat que fan els mateixos confreres que puguen a l'Ermita a recollir allò que és seu, les imatges que els pertanyen.

Fig. 6. Imatge de la Verge de la Soledat en la Plaça de la Constitució. *Font:* Antoni Torres Sanchis.

Per la qual cosa, quan s'arriba a la Plaça Major les imatges no entren al Temple parroquial, sinó que els Confreres la porten a casa del Confrare Major, on està ja preparat l'ARREGLO.

Es ésta una manera de confesar que los Santos, las imágenes de la Pasión, le pertenecen al pueblo. No en balde es ésta, sin duda alguna, la tradición más pròpia de

Alberique, aquella que, cuando llega la Semana Santa, le tipifica entre los pueblos que le circundan.

És un acte al que està tan vinculat el poble, que eixe dia és obligat estar tots ací, cadascú a la seua Confraria. I que passa de pares a fills. Podríem dir que és una autèntica expressió de Fe i religiositat del poble.

En un principi sols existien quatre Confraries: la de la Sang, la de l'Hort, el Natzaré i la Soledat. Més endavant es van agregar el Sant Sepulcre, el Crist de la Fe, la Pietat i finalment, el Sant Calze, la més jove.

En escoltar les salves d'honor, comença la desfilada a baixar pel Calvari. Cada Confraria acompanyada per la seua Banda de Música o de Cornetes i Tambors inicia el descens. Ara, les atraccions queden en silenci. Les vestes omplien el recorregut. Una gentada observa el pas amb actitud de recolliment.

Quanta gent contemplant el pas de les nostres imatges. Majors, joves, xiquets... bocabadats seguint eixes escenes plàstiques que conviden a la reflexió i la meditació de quan gran va ser l'amor de Jesús donant la vida per tots nosaltres.

Podem dir que Diumenge de Rams és, sens dubte, el dia més gran d'Alberic. I, a més a més, amb unes diferències substancials que el convertixen en una de les ensenyes del poble. Un dia en què la religiositat popular emplena tots els nostres moments. Com a alberiquenys, ens sentim molt orgullosos i així ho transmetem a tots, a l'igual que els nostres avantpassats feren amb nosaltres.

En arribar a la Plaça van esperant-se fins que entra la Mare de Déu i, després d'uns moments d'oració, cada Confraria s'emporta la seua imatge al lloc on estarà exposada fins Divendres Sant, a l'ARREGLO.

ELS ARREGLOS

Si ja parlàvem Diumenge de Rams que la Setmana Santa del nostre poble tenia unes característiques diferencials respecte d'altres pobles del voltant, com el Concurs de l'encisam, el Festival de Bandes i, sobretot, la Baixà dels Sants... ens queda un altre element propi i que, sense ànim de polemitzar, la hipòtesi que més força pren és que són els més antics de la contornada: els *Arreglos*.

El diccionari de la RAE dona les següents accepcions d'esta paraula:

1. m. Acción y efecto de arreglar.
2. m. Regla, orden, coordinación.
3. m. Avenencia, conciliación.
4. m. Transformación de una obra musical para poder interpretarla con instrumentos o voces distintos a los originales.

En què consistix un *Arreglo*?

Originàriament, en arreglar una estància de la casa coordinant els materials amb què comptaven i conciliant l'opinió de tots els qui allí estaven perquè tot quedara en orde. Els materials que empraven eren molt senzills: teles, cobertors, llençols, cortines, estores, flors i tot allò que tenien a la casa del confrare o al veïnat, ja que tots col·laboraven aportant el que podien, transformant eixa part de la llar en una escena de la Passió de Jesús...

Com hauran vist, les tres primeres accepcions que ens diu el diccionari de la RAE són perfectes per descriure com es feien antigament els *Arreglos* del nostre poble. La quarta també podríem emprar-la ja que davant els *Arreglos* també es canten Motets. El motiu de fer referència al diccionari és perquè a Alberic continuem mantenint esta denominació. Els Motets *stricto sensu* no poden ser considerats cants populars, donat que estan compostats per ser cantats a quatre veus amb acompanyament musical de vent.

Per trobar l'origen dels *Arreglos* caldria remuntar-nos al segle XVII. Les imatges de la Setmana Santa estaven dipositades durant tot l'any a la casa dels Confreres Majors, els quals procuraven que ocupara el lloc més digne de la casa. Fins que es va construir l'ermita de Santa Bàrbara i a partir d'eixe moment, les Confraries demanen permís per dipositar allí les imatges. La primera Confraria en sol·licitar-ho va estar la del Ecce Homo, a la qual seguiren les altres tres que n'hi havia en aquelles dates.

A partir d'ahí cada Diumenge de Rams i després de la Baixà dels Sants cada Confraria porta la seua imatge a la casa del Confrare Major perquè quede allí fins Divendres Sant. Prèviament, uns mesos abans, els familiars del Confrare Major junt alguns membres de la Confraria han estat preparant este lloc que representa alguna escena de la Passió i Mort de Jesús, sempre amb un missatge subliminal que els artistes han volgut plasmar. En altres ocasions el Confrare Major busca professionals del poble que amb la seua perícia, són capaços de realitzar la idea que els havia proposat. Ací caldria recordar dos persones que dedicaren molts anys de la seua vida a realitzar estos *Arreglos*. Es tracta de José Maria Álvarez Piris «el sagristà» i Antonio Martínez Todosantos «el sastre». Quina habilitat tenien estes persones per, amb materials senzills, convertir una habitació en un moment dels darrers dies de la vida de Jesús. Un gran record per a ells.

Dilluns Sant a les vint-i-una hores s'obrin els *Arreglos*. Tot el poble i la gent dels pobles veïns es llancen al carrer per visitar-los. Una riuada de gent que va contemplant estes obres d'art buscant eixe missatge que els artistes han deixat plasmat allí. També la coral Schola Cantorum va cantant *Motets* davant de cadascun. Fins Dijous Sant estan oberts perquè tots els qui ho desitgen puguen contemplar-los. Divendres Sant al matí, després del Via Crucis, comença el «*desarreglo*» on participa gent de la Confraria. Qui pitjor ho passa eixe dia és el Confrare Major i la

seua família, les llàgrimes apareixen. On estava la imatge representant Getsemaní, el *Gòlgota*, el Cenacle... ara queda l'habitació o el garatge i torna la vida normal.

Any rere any estes representacions plàstiques van superant-se emprant noves tecnologies de llum, so... però sense perdre de vista el sentit cristià i didàctic amb què van començar: els moments més durs de la vida de Jesucrist, la seua Passió i Mort, i una Mort de Creu.

Ja hem dit abans que Diumenge de Rams és el dia més gran d'Alberic i, a més a més, amb unes diferències substancials amb els altres pobles. Un dia on la religiositat popular emplena tots els nostres moments. Com a alberiquenys, ens sentim molt orgullosos i així ho transmetem a tots, a l'igual que els nostres avantpassats feren amb nosaltres.

I parlar de Diumenge de Rams i d'Alberic seria un pecat imperdonable no parlar de LA MONA o «panquema», eixe dolç que ens caracteritza i identifica. Un dolç tradicional a base de farina, aigua, oli, ous, sucre i rent que requerix molta cura a l'hora d'elaborar la massa, així com en el moment exacte d'entrar al forn i el seu punt de cocció. Uns coneixements i un saber fer que han anat transmetent-se de pares a fills i que s'elaboren magníficament als nou forns tradicionals que hi ha al nostre poble en l'actualitat. Un producte que ha obtingut diversos premis, sent el més internacional el que va aconseguir Panquemaos Moscardó, la medalla i distinció al millor producte internacional en la I Exposició Internacional de Patisserie de Dusseldorf (Alemanya) en 1957. Al voltant de l'origen d'este dolç se sap ben poc, existeix una tradició oral profundament arrelada al nostre poble que data el seu origen en l'època dels àrabs i que Alfons Alborch va plasmar negre sobre blanc en una curada narració que respecta els elements tradicionals de la llegenda com són l'època, els personatges i el tema central de la història, la mona d'Alberic. Esta narració, de quasi cinquanta pàgines, va ser condensada i reescrita per Josep Lluís Doménech Zornoza, membre de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, per tal de facilitar la seua difusió i pedagogia. Està clar que les fonts orals no poden corroborar o ratificar uns fets històrics amb la rotunditat categòrica d'un document, però ningú pot dubtar que les fonts orals es poden mostrar vàlides en certs moments en els quals no hi ha rastre documental d'un fet. I en este cas en permetreu que adjunte un fragment de la Llegenda de la Mona per tal de parlar d'ella i que conegueu el seu possible origen.

LLEGENDA DE LA MONA¹³

Això diu que era un senyor àrab que vivia a Alberic en el segle XII. El seu palau estava situat en el lloc conegut com la Muntanyeta. Tenia una filla molt guapa i que tenia molta salut. Un bon dia es va posar malalta. No volia menjar res. Tot era donar-li medicaments i bons menjars, però ella no es posava bona. No menjava. Anava posant-se cada vegada pitjor, cada vegada més dèbil. Algú li va dir a son pare que hi havia una dona que feia dolços que eren molt bons i saludables. Se li va encarregar a la dona que fera algun dolç per a la jove i molt prompte arribà al palau amb un dolç molt especial, que en àrab es deia munna. Era una mona, tal com la coneixem en estos moments.

Quan la filla del senyor va menjar eixe dolç va trobar una gran milloria. A poc a poc es va posar bé. Va sanar gràcies al pa cremat que li havia donat la dona. Tots es van posar molt contents, en especial el senyor, el pare de la donzella. Des d'eixe moment el panquemao es va popularitzar molt, de manera que molta gent va al poble d'Alberic a comprar les famoses mones, en especial el dia de Diumenge de Rams i Pasqua. Des d'eixe moment, i cada vegada més, el poble *és* conegut com el dels panquemaos.

Tot això és un conte, una llegenda que circula de pares a fills, però el ben cert és que els dolços que es fan en els forns del poble (panquemao, arnadí, pastissets de moniato i altres) són deliciosos i molt semblants en color i sabor als que podem trobar en terres dels països àrabs, signe indubtable del pas dels àrabs per les terres valencianes...

BIBLIOGRAFIA

- ALBORCH EXPÓSITO, Alfons: *La Mona d'Alberic*, Alberic, Ajuntament, 1996.
- ARNAU-GARCÍA, Ramón: *Reseña histórica de la Parroquia de San Lorenzo Martir de Alberique*, Valencia, Soluciones Gráficas, 1992.
- BEÛT BELENGUER, Emili: *Geografía elemental del Regne de Valencia*, Valencia, Lo Rat Penat, 1971.
- BROSEL GAVILÁ, José Jaime: *Semana Santa en la diócesis de Valencia*, Valencia, Diputación de Valencia, 2003.
- CAVANILLES, Antonio Josef: *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, Imprenta Real, 1797.

¹³ Josep Lluís Doménech Zornoza: «Llengua, pedagogia i cultura popular», en *Actes de la Jornada sobre Llengua i Cultura Populars Valencianes. El llenguatge popular valencià*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2014, p. 20, en línia: <https://www.avl.gva.es/documents/31987/54305/Actes_16>

- FÀBREGA COLOM, Jaume: *Cuina i cultura del gust al País Valencià*, Alacant, Publicacions de la Universitat, 2019.
- FUSTER, Joan: *El país valenciano*, Barcelona, Destino, 1962.
- GIL MONTERO, J.: «Una fiesta original. El concurso de la lechuga», Guadalajara, Nueva Alcarria, 06 d'abril de 1963, p. 7, en línia: <https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1005564803>
- ROSELLÓ OLTRA, Josep, «El huerto de Roselló. Lechuga: las hojas refrescantes», *Mètode: Revista de difusió de la Investigació* 79, 2013.
- SALVADOR SENCHERMÉS, María: *Una mestra com cal: abanderada de Real*, Real Montroi, Ajuntament, 2003.

MÉS ENLLÀ DE LA FESTA: BASES I REFLEXIONS EN TORN LA NECESSITAT D'UNA GESTIÓ INTEGRAL DEL PATRIMONI CULTURAL IMMATERIAL

David Pous Benito

INTRODUCCIÓ. FAMA I ECLOSIÓ DEL PATRIMONI IMMATERIAL

Vivim en temps d'expansió i proliferació patrimonial, més encara a l'àmbit intangible. L'arribada de la noció d'immaterialitat lligada al patrimoni, i tot a partir de la Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial de 2003 de la UNESCO, ha dinamitat i capgirat els estudis del patrimoni i els processos de patrimonialització,¹ obrint així espais d'anàlisi i debat.

El recent interès per a la protecció i reconeixement de les nostres festes fa preguntar-nos, si més no, quines han estat les raons per les quals certs col·lectius prenen (prenem, com agents patrimonialitzadors) un interès particular per certs objectes o elements festius. Tot i això és un treball força difícil i complex entendre quines han estat les «raons originals» d'aquest despertar patrimonial,² entre d'altres coses perquè són factors sovint multicausals i d'alta complexitat, locals i incomplets.³ És fins i tot difícil arribar a entendre quin és el primer apropament

¹ Veieu Laurajane Smith: «Patrimoni immaterial: un repte per al discurs de patrimoni autoritzat?», *Revista d'Etnologia de Catalunya* 39, 2014, pp. 12-22.

² És una de les reflexions que Jean Davallon desenvolupa amb major profunditat. Veieu Jean: «El juego de la patrimonialización», dins Xavier Roigé, Joan Frigolé i Camila del Mármol (eds.): *Construyendo el patrimonio cultural y natural. Parques, museos y patrimonio rural*, València, Neopàtria, 2017, pp. 53-54.

³ Per a un anàlisi de la teoria d'aquesta transformació veieu Javier Hernández: «De resto arqueológico a patrimonio cultural. El movimiento patrimonialista y la activación de testimonios del pasado», *Boletín GC [Gestión Cultural]* 19, 2005, pp. 2-19. Diferents tesis doctorals tracten també

o interès primerenc per un objecte o representació, que amb el temps esdevindrà col·lectiu. És en tot cas suposa un procés complex que, per molt que creiem genuí i individual, mescla els mecanismes, tendències o pràctiques locals amb aquelles globals pròpies de la societat líquida.⁴

Un apropament cronològic a l'aparició dels conceptes de patrimoni cultural semblen adients amb la finalitat d'apropar-nos suscitament a les raons d'aquesta veritable «eclosió patrimonial». D'acord amb Xavier Roigé i Joan Frigolé, no fou fins els anys vuitanta del segle xx quan es va produir l'extensió del concepte de *patrimoni* i la seva aplicació a nombrosos elements, de manera que ha anat estenent-se més i més, fins al punt de cada cop considerar-se l'existència de més indrets patrimonials.⁵

Aquesta tendència per la constant «inflació patrimonial», tenen el seu origen, d'acord amb Jean Davallon, en els mecanismes d'urgent salvaguarda i conservació legals posats en funcionament després de la Segona Guerra Mundial, mitjançant els quals calia preservar tot allò que no havia estat destruït pel desastre del combat, tot des d'una eminent visió europea i occidental. Amb el temps, aquesta intenció de salvaguarda i conservació ha anat migrant el seu caràcter inicial cap a una noció del patrimoni que sovint és vist com un recurs financer i/o comercialitzable. Avui la inclusió dels elements patrimonials en el sistema de comercialització i mercantilització suposa un dels grans reptes per a la seua òptima gestió.⁶

No obstant, si hi ha un element que configura de manera especial el patrimoni cultural és l'aparició de l'UNESCO (a l'ombra de l'Organització de les Nacions Unides en un moment de postguerra) i les respectives convencions que ressegueixen. Segons el treball de Beatriz Santamarina,⁷ els darrers quinze anys, concretament

---

aquests mecanismes de conversió de l'objecte quotidià o tradicional a l'adquisició de la categoria, sovint mental, de patrimoni. A aquest aspecte veieu Julio Bordí: *De chatarra a patrimonio. El proceso de patrimonialización de las antiguas instalaciones sidero-metalúrgicas de Puerto de Sagunto (1984-2014)*. Tesis doctoral dirigida per la Dra. Beatriz Santamarina, València, Universitat de València, Biblioteca de Ciències Socials Gregori Maians, 2015. També Camila del Màrmol: *Pasados locales, políticas globales: los procesos de patrimonialización en el valle del Pirineo Catalán*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Joan Frigolé, Barcelona, Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca de Filosofia, Geografía i Història UB, 2007.

⁴ Veieu Zygmunt Bauman: *La sociedad líquida*, Madrid, Fondo de Cultura Económica de España, 2017.

⁵ Xavier Roigé i Joan Frigolé: «Introducción. La patrimonialización de la cultura y la naturaleza», dins Xavier Roigé, Joan Frigolé i Camila del Màrmol (eds.): *Construyendo...*, p. 9.

⁶ Jean Davallon: «El juego de la patrimonialización...», p. 54.

⁷ Beatriz Santamarina: «Repensar los patrimonios: un ejercicio épico», dins Beatriz Santamarina (coord.): *Geopolíticas patrimoniales. De culturas, naturalezas e inmaterialidades. Una mirada etnográfica*, València, Neopàtria, 2017, p. 18.

el patrimoni immaterial ha sofert una increïble atenció derivada del seu recent reconeixement institucional, al ser l'últim invitat al «ball patrimonial», on l'UNESCO i les llistes representatives de patrimoni mundial han jugat un paper capital en la consecució de l'èxit.⁸ D'aquesta eclosió se'n deriven cada any una multitud quasi inabastable d'encontres, reunions de treball, publicacions, celebracions, exposicions, etc., derivat de l'estat de gràcia en que es troba el patrimoni intangible. Podríem dir-ne que el patrimoni immaterial està de moda, i una bona mostra és aquesta XIX Assemblea d'Història de la Ribera.

Aquesta moda es suma tanmateix a una mercantilització (tot i que no sols econòmica) de consum patrimonial que eleva en major mesura aquest protagonisme, on per múltiples factors i interessos, qualsevol representació ritual, festa, costum es llança a una carrera sovint fratricida per constatar la pròpia superioritat identitària comunitària (que ens permeta identificar-nos com els «nosaltres», amb les nostres més que interessants particularitats socials i col·lectives front els «altres») i aconseguir així rebre els anhel·lats reconeixements institucionals. En última instància aspirant a la inclusió en la Llista representativa per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial de la UNESCO, tot seguint el camí que al País Valencià va iniciar el Misteri d'Elx, i que van resseguir el Tribunal de les Aigües de l'Horta de València, la Festa de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí o l'espai cultural de les Falles de València.

Aquesta carrera patrimonial (també mercantilitzada) desvirtua en certa mesura l'origen de la Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial de l'UNESCO al 2003 que buscava justament la protecció dels béns patrimonials front a la seua desaparició, mitjançant un blindatge institucional i que equiparava conceptualment, jurídicament i normativament a la resta dels patrimonis. Tot i això, aquesta intenció ha derivat també en la reconversió cap a un «passeig de la fama patrimonial» on els elements de salvaguarda i protecció han deixat lloc a declaratòries polítiques, econòmiques, simbòliques i sovint interessades d'elements que en principi poc perill de desaparició poden avui tenir (al ser representacions o festes instaurades i amb un fort component de suport social al darrere), cap a una frenètica carrera per posar el seu element al zenit etern del firmament patrimonial, i

⁸ Beatriz Santamarina: «Los mapas geopolíticos de la UNESCO: entre la distinción y la diferencia están las asimetrías. El éxito (exótico) del patrimonio inmaterial», *Revista de Antropología Social* 22, 2013, pp. 263-286. Veieu també Luis Pablo Martínez: «Els orígens del concepte UNESCO de patrimoni immaterial i la significació històrica de la patrimonialització pionera de la festa o Misteri d'Elx», dins Josep Montesinos (coord.): *Patrimoni Immaterial: experiències en el territori valencià. III Congrés Universitat de València-Institut d'Estudis Comarcals*, València, Universitat de València, 2017, pp. 17-34.

que al temps actua com un mecanisme de pròpia identificació social, simbòlica i cultural en la resposta d'autoafirmació a un espai cada cop més homogeneïtzat culturalment per una globalització que tot ho unifica i dilueix les particularitats.⁹

En qualsevol cas, el patrimoni (i en major mesura l'arribada del concepte d'immaterial) i el seu estudi des de múltiples camps i punts de vista ens permet avui veure, investigar i identificar com es gestionen les narratives culturals per a l'autenticació i el manteniment d'ordres culturals, que al temps i com tot element social es construeix, defineix i redefeix.

En aquesta comunicació fem un breu aproximació als conceptes de *patrimoni* i *patrimonialització* a partir dels camps de la sociologia i l'antropologia social, per entendre què és i quins són els mecanismes d'activació patrimonial a les nostres festes i patrimonis intangibles. Tanmateix, es posa el focus d'atenció en la necessitat de tenir una visió integral i integrada, així com les seues dimensions, expansions, lògiques, actors i reptes que encenen la flama patrimonial, i que han de despertar una reflexió crítica i conscient de la necessitat d'una gestió del patrimoni cultural (immaterial) integradora i integral, que pose en el centre de l'entramat patrimonial la figura professional del gestor en patrimoni cultural.

MARCS TEÒRICS: IDENTIFICAR, DEFINIR, INTERPRETAR «PATRIMONI» A TRAVÉS DE LA PATRIMONIALITZACIÓ

Sovint, com a participants actius dels nostres rituals i celebracions socials, i al temps agents patrimonialitzadors, percebem les festivitats com un preuat bé intangible que d'alguna o altra manera cal visualitzar, protegir, analitzar o sensibilitzar. En definitiva, trobem la necessitat de gestionar allò que comunament anomenem «patrimoni cultural immaterial» com un aspecte constitutiu de la identitat col·lectiva. Tenim, si més no, una *mirada substancialista del patrimoni*, a la manera que descriu Davallon,¹⁰ mitjançant la qual ens esforcem per evidenciar les qualitats intrínseques d'un element patrimonial original *per se*, vertader, autèntic, evident, immutable i etern, i per al qual fem com a criteri de referència de la seua patrimonialitat la participació i identificació comunitària, com si restés aquest simple fet per tal de patrimonialitzar qualsevol objecte d'estudi en qüestió i per tant definir allò què és de l'essència patrimonial. Acceptem ingènuament en aquesta definició, comunament i hegemonícamment establerta de patrimoni,

⁹ Veieu a aquest respecte Beatriz Santamarina i Camila del Mármol: «Para algo que era nuestro... ahora es de toda la humanidad»: el Patrimonio Mundial como expresión de conflictos», *Revista de Antropología Chilena* 51, 2020, pp. 161-173.

¹⁰ Jean Davallon: «El juego de la patrimonialización...», pp. 50-52.

que el patrimoni existeix i deriva d'una suposada continuïtat (tot i que intuïm construïda i imaginada socialment) entre aquells que (suposadament) en algun temps original l'han produït, mentre nosaltres ens convertim en responsables hereus perquè l'hem rebut, tot convencent-nos que no tenim cap responsabilitat directa més enllà de la seva transmissió generacional.¹¹ Ignorem o passem per alt així el fet intrínsec de la seua construcció/invenció legitimadora i identitària en una sort de discurs hegemònic que ens convenç que som dignes portadors d'una essència patrimonial que cal transmetre a les generacions futures sense canvis o modificacions en la seua configuració (tot i que prendre aquesta decisió ja suposa per sí mateix interferir en ell) i que per tant ens atorga un cert paper protagonista o principal en el seguici històric.¹² En aquests sentit, Françoise Choay, exposa que allò que escollim conservar i preservar del passat ens defineix i crea en nosaltres una certa il·lusió narcisista idealitzada.¹³

Fet i fet, molts dels anàlisis teòrics patrimonials que comunament fem, deriven de la falsa i construïda idea de l'existència d'un «patrimoni vertader».¹⁴ Un discurs que al temps troba, com els més arrelats discursos de la construcció identitària nacional¹⁵ i l'historicisme vuitcentista de Lenoard von Ranke en el sustent al naixement de l'estat-nació, els seus espais en la idea d'un passat místic i primitiu, on l'autenticitat i la identitat troben el seu nexa d'unió perfecta i que (una vegada més) versen sobre un concepte tan efímer i justament immaterial com el passat (com anhelada tradició), al que se li atribueix una curiosa veracitat i objectivitat, sense caure en la idea clau que també el passat es construeix i reconstrueix.¹⁶

¹¹ Tot i que això supose en sí mateix una disputa present-passat que estableix punts de disputa entre la fossilització patrimonial i l'adaptació a una societat globalitzada. Veieu Gil-Manuel Hernández: «Un zombi de la modernidad: el patrimonio cultural y sus límites», *La Torre del Virrey: revista de estudios culturales* 5, 2008, pp. 27-38.

¹² Evidentment entent la història des del punt de vista de l'historicisme i el positivisme vuitcentista, les dues concepcions historiogràfiques més arrelades en els nostres sistemes educatius, però també en les nostres representacions socials col·lectives envers «què és» i també «quins són» els seus mecanismes de funcionament.

¹³ Veieu Françoise Choay: *Alegoría del patrimonio*, Barcelona, Gustavo Gili, 2007.

¹⁴ Xavier Roigé i Joan Frigolé: «Introducción. La patrimonialización de la cultura...», p. 11.

¹⁵ Molts són els estudis envers la construcció del relat nacional. Tot i això, els estudis de Benedict Anderson són cabdals en aquest sentit: Benedict Anderson: *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica de México, 1993. Per ampliar informació al respecte, veieu també Ferran Archilés (ed.): *La persistencia de la nació. Estudios sobre el nacionalismo*, València, Afers, 2014.

¹⁶ En aquest sentit, veieu Eric Hobsbawm i Terence Ranger: *La invención de la tradición*, Barcelona, Crítica, 2012. També David Lowenthal: *El pasado es un país extraño*, Madrid, Akal, 1998.

Establerta aquesta primera apreciació, mitjançant la qual es pretén trencar amb el discurs hegemònicament estès i *aproblemàtic* del patrimoni i la construcció patrimonial, en aquest punt prenem una postura d'anàlisi des dels àmbits d'estudi de la sociologia i l'antropologia social, cap a una mirada crítica del patrimoni¹⁷ i des d'una posició de «relativisme moderat»,¹⁸ mitjançant la qual es ressegueixen els postulats científicament acceptats, avui sense cap tipus de dubte pels experts de la investigació patrimonial, a l'afirmar que la patrimonialitat és en darrera instància una construcció social.¹⁹

Cal, tot i això, reflexionar sobre aquest concepte de *construcció social* que acompanya la idea de patrimoni cultural i que sovint suposa evidenciar la falta de fonaments d'una mirada essencialista, però comunament estesa, del patrimoni. Segons Beatriz Santamarina: «cuando utilizamos la expresión patrimonio nos estamos refiriendo a una construcción compleja tan real [...] como imaginada, narrada y col-lectiva [...], cuyo resultado es la construcción de un discurso patrimonial autorizado».²⁰ Això deixa al descobert la evidència de que el patrimoni és (i no és poca cosa) un discurs, tot en una sort d'estructura social que respon a la formació hegemònica consolidada. I no pel fet de prevaldre el discurs hegemònic ha de ser-ho per unanimitat. Més bé al contrari, la capacitat persuasiva del patrimoni amaga en realitat una condició inevitablement conflictiva, oberta en canal per la investigació crítica. Com diu la mateixa Santamarina: «Cuestionarlo resulta incomodo e incluso, para algunos, soez, ofensivo e irresponsable».²¹ Efectivament, el fet de qüestionar un element patrimonial (posem com a exemple la

¹⁷ Línia crítica defesa, entre d'altres, per Beatriz Santamarina: «El patrimonio, en sus tres versiones oficiales y oficiosas (cultural, natural e inmaterial), presenta un carácter casi sagrado, articulado sobre pilares tan solventes y resolutivos como el pasado, la autenticidad y la identidad. Cuestionarlo resulta incómodo e incluso, para algunos, soez, ofensivo e irresponsable. [...] Ni siquiera gusta rastrear las raíces ideológicas de su conformación y de su impulso, ni destapar que las lógicas discursivas y prácticas son las mismas que impulsó el viejo paradigma decimonónico. Quitar la máscara es un ejercicio épico. Porque supone hablar en términos de dominación, o lo que es lo mismo, de la creación de espacios de producción de verdades y autenticidades». Beatriz Santamarina: «Repensar los patrimonios...», pp. 9-10.

¹⁸ Jean Davallon: «El juego de la patrimonialización...», p. 52.

¹⁹ Sense per això caure en la temptació d'un relativisme extrem del «tot val», i mitjançant el qual qualsevol cosa pot esdevenir en patrimoni en tant que algú o alguns prenguen la determinació de que així deuria ser. Com exposa Davallon: «El relativismo extremo no tiene ningún sentido real excepto el de denegarle cualquier dimensión institucional a la noción de patrimonio». Davallon: «El juego de la patrimonialización...», p. 51. A aquest aspecte, veiu també la idea de Teixeira Coelho de «si tot és cultura, res no ho és», a Teixeira Coelho: «El concepto de cultura en la política cultural», Barcelona, uoc [Universitat Oberta de Catalunya], 2021.

²⁰ Beatriz Santamarina: «Repensar los patrimonios...», p. 12.

²¹ Beatriz Santamarina: «Repensar los patrimonios...», p. 9.

festa de qualsevol poble) en tant que el seu discurs, els seus protagonistes o les seues pràctiques és immediatament vist com una amenaça directa i frontal als esquemes i pilars fonamentals de la identitat col·lectiva, dels discursos hegemònics i predominants que perpetuen rols i tendències susceptibles d'entrar en conflicte amb altres realitats o maneres de participació, intervenció i re-patrimonialització. I és evident que així siga, en tant que el factor identitari col·lectiu que teixeix el patrimoni (i molt més encara l'immaterial)²² fa que qualsevol punt de dubte o entredit siga interpretat directament i taxativament com un atac a la mateixa essència col·lectiva, a les arrels històriques i ancestrals d'una comunitat que és, al temps, també construïda, imaginada.

Però aleshores com podem definir què és exactament el patrimoni? En primer lloc cal dir que la definició mateixa de patrimoni és múltiple o multicausal, mitjançant la qual tractem de fugir de tòpics o definicions estanques i preestabertes, còmodes, innòcues de manual. La inflació patrimonial que s'ha produït als darrers temps, ha fet que tot, o quasi tot, siga susceptible de reconvertir-se en patrimoni, motiu pel qual el concepte mateix ha anat ampliant el seu rang de significat conceptual, però també eixamplant-se des del nivell local, nacional i fins i tot «de la humanitat»²³ (per part d'organismes supranacionals, entre les quals la UNESCO té un paper com agent patrimonialitzador clau i de primer ordre: l'actual noció de patrimoni cultural no s'entén sense la seua actuació directa). D'acord amb Llorenç Prats, el patrimoni és una construcció socio-cultural, caracteritzada pel seu caràcter simbòlic i la seua capacitat per representar, mitjançant un sistema de símbols, una determinada identitat,²⁴ i que juga al temps un paper relacional amb el passat en un joc de continuïtat i ruptura. Santamarina va un pas enllà a l'afermar: «cuando utilizamos la expresión patrimonio nos estamos refiriendo a una construcción compleja tan real como imaginada, narrada y colectiva [...], cuyo resultado es la construcción de un discurso patrimonial autorizado [...]». El patrimonio no es más que un botón de muestra de una estructura de sentidos que responde a una formación hegemónica consolidada.²⁵ I per últim, com presenta Barbara Kirshenblatt-Gimblett: «(el patrimoni és) una producció cultural en el present que recorre al passat».²⁶ Aquesta identificació del patrimoni com un

²² Veieu Enrique Gil: «El gen festiu. Origen i evolució de la “nositat ritual”», *Mètode* 75, 2012, pp. 52-57.

²³ Xavier Roigé i Joan Frigolé: «Introducción. La patrimonialización de la cultura...», p. 9.

²⁴ Llorenç Prats: *Antropología y patrimonio*, Madrid, Ariel, 1997.

²⁵ Beatriz Santamarina: «Repensar los patrimonios...», p. 12.

²⁶ Barbara Kirshenblatt-Gimblett: «La cultura de les destinacions», *Revista d'Etnologia de Catalunya* 19, 2001, p. 44.

discurs o una producció cultural, més enllà d'una «cosa» o un «esdeveniment intangible» ha obert noves vies d'anàlisi crític com les que en aquesta comunicació es presenten.²⁷

Fet i fet, i amb l'analogia d'adaptar la idea de definició que l'historiador britànic postmarxista Keith Jenkins²⁸ dona a la Història com a disciplina, podríem dir que el patrimoni cultural és, si més no, un procés discursiu social (que acceptadament i acadèmicament anomenem *procés de patrimonialització*), canviant i problemàtic, en constant disputa, definició i redefinició, que aparentment tracta sobre un aspecte del món, el passat i la vinculació col·lectiva tradicional amb ell; aquest discurs és produït tanmateix per un grup de professionals, i elaborats des dels camps de la història, la sociologia i l'antropologia social (entre d'altres) amb una mentalitat eminentment actual (majoritàriament, en la nostra cultura, per professionals assalariats i d'àmbit universitari, però també des dels gestors culturals, directores de museus, representants polítics en camps culturals, administracions i institucionals nacionals i internacionals com l'UNESCO, empreses, associacions culturals, etc.) que realitzen el seu treball de manera mútuament reconegible a partir dels codis de llenguatge i acadèmicament acceptades. Que estan epistemològicament, metodològicament, ideològicament i pràcticament posicionats, i els productes, discursos i narracions dels quals (aclaparadorament acceptats socialment) un cop posats en circulació a través de congressos, revistes, llibres, exposicions, normes legislatives, estan subjectes a una sèrie d'interpretacions, usos i abusos que lògicament són infinits. Tot i que en la realitat, i per norma general, es corresponen amb les bases del poder que existeixen en un moment donat, i que structuren i distribueixen els significats dels patrimonis a partir d'un espectre que es desplega socialment i jeràrquicament des dels dominants (el discurs dels quals és hegemònic) fins els marginats (que queden també al marge de la definició patrimonial).

Aquesta carrera patrimonial, que ha comportat també una ampliació d'usos, discursos i categories, s'esforça en legislar i separar el patrimoni d'allò que no és patrimoni i al mateix temps jerarquitzar les modes i modalitats de patrimoni, en una designació (en aquest cas la d'immaterial o intangible) executada d'acord amb un conjunt de categories que evidencien i condensen concepcions de valor de la cultura, donant origen a un univers de signes (amplament acceptats) que identifiquen i comuniquen els diversos tipus de patrimoni. Com explica Frigolé: «La designación patrimonial, que decreta y hace público qué es patrimonio, se

²⁷ Laurajane Smith: «El “espejo patrimonial”. ¿Ilusión narcisista o reflexiones múltiples?», *Antipod. Revista de Antropología y Arqueología* 12, 2011, p. 42.

²⁸ Keith Jenkins: *Repensar la Historia*, Madrid, Siglo XXI, 2009.

puede relacionar con la exposición que le da visibilidad, una de las operaciones básicas del proceso de patrimonialización».²⁹

A grans trets, i tot entenent la noció del patrimoni cultural des del sentit comú i el discurs hegemònic i autoritzat, suposa un conjunt de béns d'un determinat grup que és al temps construït amb tècniques, institucions, pràctiques i discursos i disputes sobre usos i forma, en una negociació constant sobre identitats, valors i sentits de lloc, cap a una constant de conflictes i mediació. Però també té les evidències del consens social, assentat en gran mesura en la teoria de les *representacions socials* del psicòleg social Serge Moscovici³⁰ aplicades al patrimoni immaterial. En aquest sentit, Rosa Elena Malavassi ha plantejat la construcció del patrimoni a partir de les representacions socials i els imaginaris col·lectius de consens, al voltant d'allò que conjuntament creiem que és el patrimoni cultural i com deu ser o quins són els elements que el conformen, com una sort d'imatge mental «innata», mitjançant la qual al parlar de patrimoni cultural tothom té una idea més o menys clara de què es tracta tot i no poder especificar-ne de manera clara les seues característiques intrínseques, o sense ser-ne capaç de fer una reflexió al respecte. Segons l'autora, a tot procés de producció col·lectiva del patrimoni en deriven dues vies complementàries: una del tipus oficial i altra de tipus quotidià, on el context i les situacions socials i culturals juguen tanmateix un paper fonamental.³¹

El fet rellevant és la manera com un element *potencialment* patrimonial (material o immaterial, en el sentit de les tradicions, festivitats, etc.) arriba a adquirir el *status* de patrimoni cultural «oficial», acceptat, reconegut i integrat per una col·lectivitat i pels seus homònims. És, en definitiva, allò que anomenem *processos de patrimonialització*, pels quals s'elabora i reelabora un discurs de tipus patrimonial. D'acord amb la definició de Xavier Roigé i Joan Frigolé: «La patrimonialización es un proceso de construcción o producción social y cultural de valor patrimonial para objetos y elementos específicos [...], con un alto valor simbólico de nociones

²⁹ Joan Frigolé: «Patrimonialización y mercantilización de lo auténtico, dos estrategias básicas en una economía terciaria», dins Xavier Roigé, Joan Frigolé i Camila del Mármol (eds.): *Construyendo el patrimonio cultural y natural. Parques, museos y patrimonio rural*, València, Neopàtria, 2017, p. 39.

³⁰ Per a un resum sobre la *teoria de les representacions socials*, veieu Martín Mora: «La teoría de las representaciones sociales de Serge Moscovici», *Athenea Digital* 2, 2002, pp. 1-25.

³¹ Rosa Elena Malavassi: «El patrimonio como construcción social. Una propuesta para el estudio del patrimonio arquitectónico y urbano desde las representaciones sociales», *Diálogos. Revista Electrónica de Historia* 18, 2017, pp. 253-266. Veieu també Javier Marcos: «El patrimonio como representación colectiva. La intangibilidad de los bienes culturales», *Gazeta de Antropología* 26, 2010, pp. 1-14.

abstractas que, a la vez condensa afectos y sentimientos, lo cual facilita la adhesión y la unanimidad social».³²

És d'aquesta manera com la patrimonialització empra tot un conjunt d'elements i imatges diverses socialment recognoscibles (vinculades a múltiples concepcions del passat) per tal de generar valors patrimonials, i que al temps deuen considerar-se en relació als seus usos socioeconòmics i els seus valors culturals, implicant així un lligam amb el passat i derivant en una pràctica eminentment històrica. Tot i això, la seua relació amb el passat és en molts casos força complexa (tot i ser un factor fonamental en la constitució de l'element patrimonial).³³

En aquests procediments, el mateix Joan Frigolé apunta a la importància de les proteccions (i en conseqüència les declaratòries institucionals, sobre tot o majoritàriament les marcades per la UNESCO) a fi de poder considerar un element patrimonial o no: «Si algo no se conserva ni se protege es que no es patrimonio, independientemente de que pueda serlo en un futuro. La protección demarca lo que se considera patrimonio».³⁴

Entre aquests processos, els d'àmbit immaterial estudien la *reinvençió* de la tradició a través de les festes, llegendes i elements de la cultura popular, analitzant com són emprats en la construcció de la identitat i la creació de tradicions selectives, amb les conseqüents implicacions per a l'hegemonia i la identitat cultural.³⁵ És evident que aquest procés és comú a totes les categories patrimonials (lligats sobre tot a la idea de tradició i identitat), però de manera molt més forta i plaussible a la immaterialitat de les festes o altres elements d'intangibilitat, i per tant suposen un marc teòric general des del qual podem estudiar-ne casos particulars. Com diu Santamarina: «La tradición convertida en patrimonio produce formas híbridas que combinan viejas devociones con modernas formas de sacralización

³² Xavier Roigé i Joan Frigolé: «Introducción. La patrimonialización de la cultura...», pp. 13-14.

³³ Joan Frigolé: «Patrimonialización y mercantilización de lo auténtico...», pp. 31-34. Per a un anàlisi més extens del concepte de la *construcció patrimonial* per part de Joan Frigolé, veieu Joan Frigolé i Camila del Mármol: «Los contextos en la producción del patrimonio», dins Xerardo Pereiro, Santiago Prado i Hiroko Takenaka (coords.): *Patrimonios culturales. Educación e interpretación: cruzando límites y produciendo alternativas*, Donosti, Ankulegi, 2008, pp. 187-204. També a Javier Hernández: «La construcción social del patrimonio: selección, catalogación e iniciativas para su protección. El caso del Palacio del Pumarejo», *Antropología y patrimonio: investigación, documentación e intervención*, 2003, pp. 84-95.

³⁴ Joan Frigolé: «Patrimonialización y mercantilización de lo auténtico...», p. 43.

³⁵ Xavier Roigé i Joan Frigolé: «Introducción. La patrimonialización de la cultura...», p. 16.

[...]. En esta transformación asistimos del culto religioso a la cultura secularizada y, en este salto, la tradición se convierte en una poderosa arma identitaria».³⁶

La patrimonialització, com tot procés social, suposa una selecció i apropiació, transmissió i permanència que podem distribuir en fins quatre dimensions interrelacionades: econòmica (pel qual es produeixen noves mercantilitzacions i usos, així com la redefinició d'activitats i la turísticació dels béns patrimonials); política (per la que s'estableixen lògiques de poder per les quals tenen lloc dominacions, exclusions i jerarquitzacions socials); social i institucional (institucionalització patrimonial i administració de l'autenticitat, consciència i participació en la pràctica meta cultural, i discursos i pràctiques organitzacionals); i simbòlic-identitària (autenticitat i definició de «comunitat», ontologies socials, sentits de lloc i memòria, i selecció intencionada de part de la cultura).

Com ja s'ha exposat amb anterioritat, aquest procés, cada cop més estès, genera necessàriament una expansió categorial, mitjançant el qual s'eixamplen nous valors, propòsits i lògiques d'activació patrimonial, d'entre les que podem diferenciar-ne: lògica mercantilista (turístic-comercial); paradigma conservacionista-monumentalista (legitimació política i identitària); participacionista (col·lectivisme i identitat); tradicionalista-substancialista; i valor material-simbòlic (referencial identitari).

Aquests processos són impulsats tanmateix per múltiples actors que intervenen en major o menor grau d'aquest mecanisme d'activació, d'entre els que cal esmentar: els museus (sovint regionals o locals i amb pocs professionals qualificats i baixos pressupostos); administracions i institucions amb competències legislatives (treballen amb els instruments conceptuals i legals en forma de VIC, etc.); el paper clau de les entitats supranacionals com la UNESCO en el procés patrimonialitzador i el *boom* patrimonial global; empreses privades centrades en projectes didàctics o museístics; associacions o institucions que participen en la difusió d'activitats, la investigació, difusió i participació directa; professionals experts de diferents disciplines que sancionen allò patrimonialitzable en diferents aspectes o àmbits de reunió especialitzada.

No obstant, els processos de patrimonialització generen tanmateix fortes controvèrsies i disputes, dels que deriven importants problemes sobre els béns patrimonials i la societat en qüestió (més encara derivades en part de les declaratòries institucionals de les diferents administracions locals, autonòmiques, estatals i supranacionals com la UNESCO). Açò provoca efectes que en certa manera es poden aplicar a la quasi totalitat de les festivitats i el patrimoni cultural immaterial:

³⁶ Beatriz Santamarina: «Repensar los patrimonios...», p. 21.

teatralització, massificació, artificialitat de la representació, *vampirització i zombificació*,³⁷ nostàlgia o depredació, són alguns dels principals efectes.

LA NECESSITAT D'UNA GESTIÓ PROFESSIONAL I CRÍTICA FRONT ALS REPTES DEL PATRIMONI CULTURAL

El patrimoni cultural, i en particular l'immaterial, s'enfronta així a nombrosos reptes derivats dels esmentats processos de patrimonialització i les seues conseqüències.³⁸ El primer d'ells es vincula amb la unió del patrimoni i la identitat col·lectiva i territorial, i el repte que tenen les societats i gestors del patrimoni en aconseguir generar una imatge d'unitat identitària que pugui abraçar el màxim de posicions contraposades possibles.

Un dels més importants és sens dubte la simbiosi entre patrimoni i economia. Com ja s'ha apuntat anteriorment, la mercantilització del patrimoni immaterial suposa un factor a tenir en compte. Com explica Frigolé: «El patrimonio bajo cualquiera de sus clasificaciones estimula el mercado porque le suministra unos referentes con una gran importancia cultural y un elevado significado simbólico y, en consecuencia, un gran valor».³⁹ La lògica mercantilista fa que el patrimoni entre en tot un joc (també i en especial l'intangibile) mitjançant el qual fa augmentar el valor d'allò que és vol convertir en capital: el patrimoni, que tot i el seu incalculable valor en termes simbòlics, no escapa per això als valors de referència econòmics que estableix el mercat. La mercantilització del camp immaterial ha de tenir, per tant, l'objectiu de rendibilitzar les inversions econòmiques, posant especial atenció als perills de l'espectacularització (convertir la festa en un element efímer i banal al que se li despulla de l'element característic col·lectiu), la teatralització (que el separa d'allò quotidià), la monumentalització (que el relega a una contemplació merament sacralitzada) i la turistificació (que fa girar el camp d'aplicació des de la societat al públic turista).⁴⁰

Un tercer repte que ha de ser capaç d'afrontar la gestió patrimonial a l'àmbit immaterial està lligada al diàleg entre patrimoni i societat, i el convenciment que aquest lligam ha de contribuir necessàriament a la millora de la qualitat de vida de la seua població local, articulant les dos variables per evitar convertir el temps

³⁷ Gil-Manuel Hernández: «Un zombi de la modernidad...».

³⁸ Honorio Velasco: «Las amenazas y riesgos del patrimonio mundial y del Patrimonio Cultural Inmaterial», *Anales del Museo Nacional de Antropología* XIV, 2012, pp. 10-19.

³⁹ Joan Frigolé: «Patrimonialización y mercantilización de lo auténtico...», pp. 42-43.

⁴⁰ José Manuel Rodríguez i Marina Requena: «La reinención de la autenticidad en el contexto de la mercantilización neoliberal», *Sociologías* 35, 2014, pp. 166-201.

i l'espai social en un parc temàtic patrimonial sota les lògiques del consum que desvirtuen l'element.

Per últim, la gestió del patrimoni cultural immaterial ha de ser capaç de gestionar la simbiosi entre patrimoni i política, tot atenent a les disputes per la legitimació del poder i els conflictes entre grups socials que participen i són part de l'entramat patrimonial.⁴¹

És en aquest sentit on des d'aquesta part cal reivindicar una gestió del patrimoni immaterial des de la professionalització del gestor del patrimoni cultural, que a través de la crítica, la investigació i l'anàlisi del patrimoni (la seua concepció i construcció social), siga capaç de poder fer front als problemes i reptes que planteja la particularitat de la immaterialitat de les nostres festes i rituals. És cert que el patrimoni intangible presenta particularitats que cal ressenyar, i és just per això que cal al mateix temps una especialització en la figura del gestor immaterial a través de plans directors, inventaris i promoció de polítiques públiques que tinguen en conter alguns dels aspectes, problemes i reptes que ací hem apuntat, amb la finalitat de promoure ambients de conservació, protecció i promoció d'un patrimoni en els àmbits de la identitat, l'economia, la política i la societat d'acord amb el respecte a la igualtat, la democràcia i els valors de l'Agenda 2030 i els Objectius de Desenvolupament Sostenible. És possible i és un camí que les administracions públiques deurién començar a transitar: el patrimoni cultural immaterial no es subjecte simplement amb la participació social i ciutadana, sinó que calen mecanismes de gestió eficaços, competents i aptes per navegar al segle XXI, sense per això perdre el nord en l'impuls de la carrera i febra patrimonial actual.⁴²

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, Pablo: «La patrimonialización de la cultura y sus paradojas postmodernas», dins Gabriel Gatti, Iñaki Martínez de Albeniz i Benjamín Tejerina (coords.): *Tecnología, cultura experta e identidad en la sociedad del conocimiento*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2009, pp. 135-156.
- ARRIETA, Iñaki, Eliseu CARBONELL, Esther FERNÁNDEZ DE PAZ i Camila DEL MÁRMOL: «Desbrozando el patrimonio inmaterial», *Actas del XII Congreso de*

⁴¹ A aquest aspecte, el de la lluita pel relat patrimonial, veieu Celeste Jimenez: «La re-creación del patrimonio cultural. Discursos y políticas», dins Beatriz Santamarina (coord.): *Geopolíticas patrimoniales...*, pp. 231-248. També Mónica Lcarrieu: «Patrimonios de consenso/disenso: de la despolitización a la valoración política de los procesos de patrimonialización», *Boletín de Antropología de la Universidad de Antioquía* 46, 2013, 79-99.

⁴² Mónica Lcarrieu: «¿Es necesario gestionar el patrimonio inmaterial? Notas y reflexiones para repensar las estrategias políticas y de gestión», *Boletín de Gestión Cultural* 17, 2008, pp. 2-26.

- Antropología. Lugares, tiempos memorias: la antropología ibérica en el siglo XXI*, 2011, pp. 1399-1408.
- BALLART, Josep i Jordi JUAN: *Gestión del patrimonio cultural*, Barcelona, Ariel, 2001.
- BAUMAN, Zygmunt: *La sociedad líquida*, Madrid, Fondo Cultura Económica España, 2017.
- BORDÍ, Julio: *De chatarra a patrimonio. El proceso de patrimonialización de las antiguas instalaciones sidero-metalúrgicas de Puerto de Sagunto (1984-2014)*. Tesis doctoral dirigida per la Dra. Beatriz Santamarina, València, Universitat de València, Biblioteca de Ciències Socials Gregori Maians, 2015.
- BORTOLOTO, Chiara: «From objects to processes: UNESCO's "Intangible Cultural Heritage"», *Journal of Museum Ethnography* 19, 2007, pp. 21-33.
- BORTOLOTO, Chiara: «L'Unesco comme arène de traduction. La favrique globale du patrimoine immatériel», *Gradhiva*, 2013, pp. 51-73.
- COELHO, Teixeira: «El concepto de cultura en la política cultural», Barcelona, UOC [Universitat Oberta de Catalunya], 2021.
- DAVALLON, Jean: «El juego de la patrimonialización», dins Xavier Roigé, Joan Frigolé i Camila del Mármol (eds.): *Construyendo el patrimonio cultural y natural. Parques, museos y patrimonio rural*, València, Neopàtria, 2017, pp. 47-76.
- DEL MÁRMOL, Camila: *Pasados locales, políticas globales: los procesos de patrimonialización en el valle del Pirineo Catalán*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Joan Frigolé, Barcelona, Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca de Filosofia, Geografia i Història UB, 2007.
- DEL MÁRMOL, Camila i Xavier ROIGÉ: «Presentació Dossier: el patrimoni inmaterial a debat», *Revista d'etnologia de Catalunya* 39, 2014, pp. 10-11.
- ESCALERA, Javier: «La fiesta como patrimonio», *Revista PH: Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico* 21, 1997, pp. 53-58.
- FLORIDO, David: «Cultura despatrimonializadora e invención patrimonialista», dins Joan Lluís Alegret i Eliseu Carbonell (eds.): *La patrimonialización de la cultura marítima*, Girona, Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, 2012, pp. 133-146.
- FRIGOLÉ, Joan: «Patrimonialización y mercantilización de lo auténtico, dos estrategias básicas en una economía terciaria», dins Xavier Roigé, Joan Frigolé i Camila del Mármol (eds.): *Construyendo el patrimonio cultural y natural. Parques, museos y patrimonio rural*, València, Neopàtria, 2017, pp. 31-46.
- FRIGOLÉ, Joan i Camila DEL MÁRMOL: «Los contextos en la producción del patrimonio», dins Xerardo Pereiro, Santiago Prado i Hiroko Takenaka (coords.): *Patrimonios culturales. Educación e interpretación: cruzando límites y produciendo alternativas*, Donosti, Ankulegi, 2008, pp. 187-204.

- GIL, Enrique: «El gen festiu. Origen i evolució de la “nositat ritual”», *Mètode* 75, 2012, pp. 52-57.
- HERNÁNDEZ, Gil-Manuel: «Un zombi de la modernidad: el patrimonio cultural y sus límites», *La Torre del Virrey: revista de estudios culturales* 5, 2008, pp. 27-38.
- HERNÁNDEZ, Javier: «La construcción social del patrimonio: selección, catalogación e iniciativas para su protección. El caso del Palacio del Pumarejo», *Antropología y patrimonio: investigación, documentación e intervención*, 2003, pp. 84-95.
- HERNÁNDEZ, Javier: «De resto arqueológico a patrimonio cultural. El movimiento patrimonialista y la activación de testimonios del pasado», *Boletín GC [Gestión Cultural]* 19, 2005, pp. 2-19.
- HOBBSAWM, Eric i Terence RANGER: *La invención de la tradición*, Barcelona, Crítica, 2002.
- JENKINS, Keith: *Repensar la Historia*, Madrid, Siglo XXI, 2009.
- JIMÉNEZ, Celeste: «La re-creación del patrimonio cultural. Discursos y políticas», dins Beatriz Santamarina (coord.): *Geopolíticas patrimoniales. De culturas, naturalezas e inmaterialidades. Una mirada etnográfica*, València, Neopàtria, 2017, pp. 231-248.
- JORI, Gerard: «Choay, Françoise. Alegoría del patrimonio», *Revista de Geografía Norte Grande* 41, 1008, pp. 147-150.
- KINGMAN, Eduardo: «¿Podemos pensar el patrimonio? Políticas de memoria, el patrimonio y la seguridad», *Arxiu d'Etnografia de Catalunya* 11, 2011, pp. 231-253.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara: «El patrimonio inmaterial como producción metacultural», *Museum International* 221-222, 2004, pp. 52-65.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara: «La cultura de les destinacions», *Revista d'Etnologia de Catalunya* 19, 2001, pp. 44-61.
- LACARRIEU, Mónica: «¿Es necesario gestionar el patrimonio inmaterial? Notas y reflexiones para repensar las estrategias políticas y de gestión», *Boletín de Gestión Cultural* 17, 2008, pp. 2-26.
- LACARRIEU, Mónica: «Patrimonios de consenso/disenso: de la despolitización a la valoración política de los procesos de patrimonialización», *Boletín de Antropología de la Universidad de Antioquía* 46, 2013, 79-99.
- LOWENTHAL, David: *El pasado es un país extraño*, Madrid, Akal, 1998.
- MALAVASSI, Rosa Elena: «El patrimonio como construcción social. Una propuesta para el estudio del patrimonio arquitectónico y urbano desde las representaciones sociales», *Diálogos. Revista Electrónica de Historia* 18, 2017, pp. 253-266.

- MARCOS, Javier: «El patrimonio como representación colectiva. La intangibilidad de los bienes culturales», *Gazeta de Antropología* 26, 2010, pp. 1-14.
- MARTÍNEZ, Luis Pablo: «Els orígens del concepte UNESCO de patrimoni immaterial i la significació històrica de la patrimonialització pionera de la festa o Misteri d'Elx», dins Josep Montesinos (coord.): *Patrimoni Immaterial: experiències en el territori valencià. III Congrés Universitat de València-Insittut d'Estudis Comarcals*, València, Universitat de València, 2017, pp. 17-34.
- PRATS, Llorenç: *Antropología y patrimonio*, Madrid, Ariel, 1997.
- RODRÍGUEZ, José Manuel i Marina REQUENA: «La reinención de la autenticidad en el contexto de la mercantilización neoliberal», *Sociologías* 35, 2014, pp. 166-201.
- ROIGÉ, Xavier: «Més enllà de la UNESCO: gestionar i museïtzar el patrimoni immaterial», *Revista d'etnologia de Catalunya* 39, 2014, pp. 23-40.
- ROIGÉ, Xavier: «De monumentos de piedra a patrimonio inmaterial: estrategias políticas, museológicas y museográficas de presentación de la memoria», dins Iñali Arrieta (coord.): *Lugares de memoria traumática: representaciones museográficas de conflictos políticos y armados*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2016, pp. 23-48.
- ROIGÉ, Xavier i Joan FRIGOLÉ: «Introducción. La patrimonialización de la cultura y la naturaleza», dins Xavier Roigé, Joan Rrigolé i Camila del Mármol (eds.): *Construyendo el patrimonio cultural y natural. Parques, museos y patrimonio rural*, València, Neopàtria, 2017, pp. 9-28.
- SANTAMARINA, Beatriz: «Desvistiendo lo inmaterial. Viejos ropajes para tiempos ávidos: la(s) disputa(s) por la definición del patrimonio(s)», *Actas del XII Congreso de Antropología. Lugares, tiempos memorias: la antropología ibérica en el siglo XXI*, 2011, pp. 1409-1419.
- SANTAMARINA, Beatriz: «Los mapas geopolíticos de la UNESCO: entre la distinción y la diferencia están las asimetrías. El éxito (exótico) del patrimonio inmaterial», *Revista de Antropología Social* 22, 2013, pp. 263-286.
- SANTAMARINA, Beatriz: «Repensar los patrimonios: un ejercicio épico», dins Beatriz Santamarina (coord.): *Geopolíticas patrimoniales. De culturas, naturalezas e inmaterialidades. Una mirada etnográfica*, València, Neopàtria, 2017, pp. 9-29.
- SANTAMARINA, Beatriz i Camila DEL MÁRMOL: «“Para algo que era nuestro... ahora es de toda la humanidad”: el Patrimonio Mundial como expresión de conflictos», *Revista de Antropología Chilena* 51, 2020, pp. 161-173.
- SMANDIA, Cristina: *Evolució del concepte de patrimoni*, Barcelona, UOC [Universitat Oberta de Catalunya], 2021.
- SMITH, Laurajane: «El “espejo patrimonial”. ¿Ilusión narcisista o reflexiones múltiples?», *Antípode. Revista de Antropología y Arqueología* 12, 2011, pp. 39-63.

- SMITH, Laurajane: «Patrimoni immaterial: un repte per al discurs de patrimoni autoritzat?», *Revista d'Etnologia de Catalunya* 39, 2014, pp. 12-22.
- VECCO, Marilena: «A definition of cultural heritage: from the tangible to the intangible», *Journal of Cultural Heritage* 1, 2010, pp. 321-324.
- VELASCO, Honorio: «De patrimonios culturales y sus categorías», *Gazeta de Antropología* 28, 2012, pp. 1-10.
- VELASCO, Honorio: «Las amenazas y riesgos del patrimonio mundial y del Patrimonio Cultural Inmaterial», *Anales del Museo Nacional de Antropología* XIV, 2012, pp. 10-19.
- VELASCO, Honorio: «La patrimonialización de los bienes culturales inmateriales. Procesos y valores», *Seminario La Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial en España: estado de la cuestión y retos de futuro*, Madrid, IPCE [Instituto del Patrimonio Cultural de España], 28 de desembre de 2021, en línia: <<https://www.youtube.com/watch?v=I3TSdagnpJY>>.
- VILLASEÑOR, Isabel i Emiliano ZOLLA: «Del patrimonio cultural inmaterial o la patrimonialización de la cultura», *Cultura y representaciones sociales* 12, 2012, pp. 75-101.

El coneixement del nostre passat avança segons les necessitats de la nostra societat actual. El patrimoni immaterial, o patrimoni viu, necessita recerques històriques per a poder comprendre la nostra identitat com a poble. El marc jurídic esmenta quines expressions podrien considerar-se patrimoni immaterial i reconeix les tradicions, les locucions orals, els usos socials, els rituals, els espectacles, els actes festius, els usos de la naturalesa i les tècniques artesanals, inclosa la gastronomia; totes elles han d'estar acompanyades dels instruments o espais culturals que els són inherents per a ser salvaguardades per a la posteritat. Aquest patrimoni no és nou, sinó que ve d'una tradició històrica. Els historiadors són essencials per a investigar el costum, bé a partir de fons documentals o bé a partir de les restes arqueològiques que s'han conservat dels nostres avantpassats.

Les festes són una de les expressions més patents del patrimoni immaterial. S'ha donat un valor escàs a les activitats que organitza la comunitat local per a la realització d'una festa, quan és un dels aspectes de cohesió social més importants. Els actes festius emmarcats en la cultura tradicional són hui una atracció turística que beneficia el sector econòmic de la comunitat, però també és una via per a mostrar la identitat de la seua societat.

En aquest volum el lector podrà gaudir de treballs d'estudiosos que han aprofundit en el coneixement de les festes populars, de la seua simbologia, de la religiositat, dels aspectes lúdics, dels jocs tradicionals i de l'aprofitament de la naturalesa, des de la trajectòria històrica fins al context social i jurídic actual.

